Ege Üniversitesi Yayınları
Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yayın No: 22

Cumhuriyetin 100. Yılı Anı Kitabı

ATATÜRK VE BALKANLAR

Editörler
Prof. Dr. Nadim MACİT
Dr. M. Fatih SANSAR

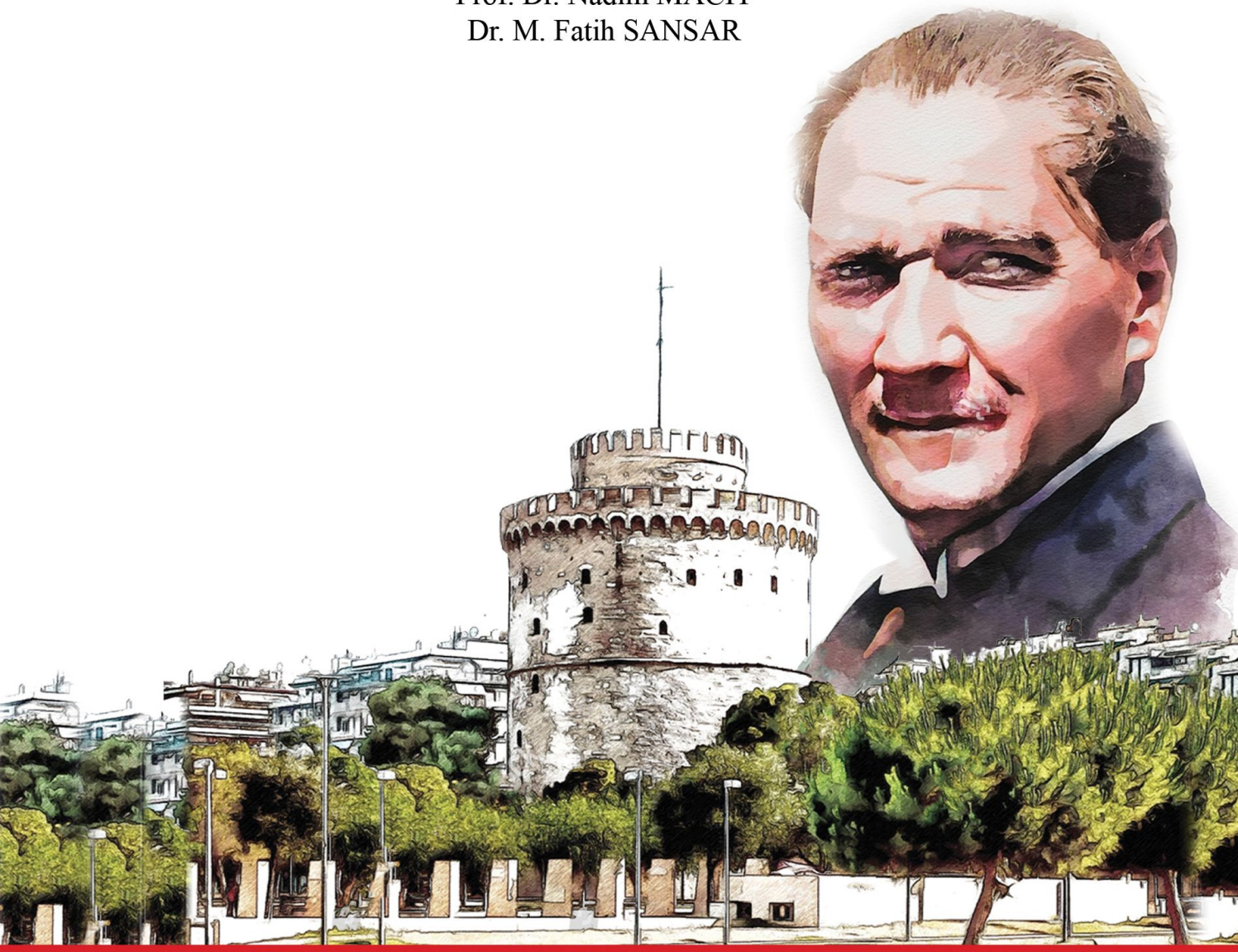

İzmir / 2023

Ege Üniversitesi Yayınları
Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yayın No: 22

Cumhuriyetin 100. Yılı Anı Kitabı

ATATÜRK VE BALKANLAR

EDİTÖRLER

Prof. Dr. A. Nadim MACİT
Dr. M. Fatih SANSAR

Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü
Türk Tarihi Anabilim Dalı

İzmir, 2023

Cumhuriyetin 100. Yılı Anı Kitabı

ATATAÜRK VE BALKANLAR

EDİTÖRLER

Prof. Dr. A. Nadim MACİT
Dr. M. Fatih SANSAR

E- ISBN: 978-605-338-438-0

Ege Üniversitesi Yönetim Kurulunun 26.12.2023 tarih ve 25/21-22 sayılı kararı ile yayınlanmıştır.

© Bu kitabın tüm yayın hakları Ege Üniversitesi'ne aittir. Kitabın tamamı ya da hiçbir bölümü yazarının önceden yazılı izni olmadan elektronik, optik, mekanik ya da diğer yollarla kaydedilemez, basılamaz, çoğaltılamaz. Ancak kaynak olarak gösterilebilir.
Eserin bilim, dil ve her türlü sorumluluğu yazarına/editörüne aittir.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Sertifika No: 52149

Ege Üniversitesi Yayınları
Ege Üniversitesi Basım ve Yayınevi
Bornova -İzmir
Tel: 0 232 342 12 52
E-posta: basimveyayinevisbm@mail.ege.edu.tr

Yayın Link
https://basimveyayinevi.ege.edu.tr

Yayın Tarihi: Aralık, 2023

Bu eser, Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası lisansı (CC BY-NCND) ile lisanslanmıştır. Bu lisansla eser alıntı yapmak koşuluyla paylaşılabilir. Ancak kopyalanamaz, dağıtılamaz, değiştirilemez ve ticari amaçla kullanılamaz.
This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International license (CC BY-NC-ND). Under this license, the text can be shared with the condition of citation.

TAKDİM

Atalarımızın istiklal ve istikbal uğruna verdiği şanlı mücadelenin en kıymetli kazanımlarından olan Cumhuriyetimiz, tam 100 yaşında. 'Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir' ilkesiyle, Gazi Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde bizlere armağan edilen bu zafer, yalnızca milletimize aydınlık bir dönemin kapılarını aralamakla kalmamış; aynı zamanda Türk milletinin bağımsızlığından asla taviz vermeyeceğini tüm dünyaya ilan etmiştir. Geçen 100 yılın ardından, yüreklerimizde paylaştığımız bu coşkunun, ilelebet baki kalacağına yürekten inanıyorum.

Bilime ve eğitime adanmış olan bizler Cumhuriyetimizin sonsuza dek yaşamasını sağlayacak tarihi bilinci yüksek nesiller yetiştirmekle, Türkiye Yüzyılı'nı bilimin ve akademinin yüzyılı yapmakla yükümlüyüz. Bugün 100'üncü yaşını kutlayan Cumhuriyetimizi güvenle emanet edebileceğimiz genç kuşaklarımızın yetiştirilmesine sağladığımız katkının gururu ile Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ü, kahraman silah arkadaşlarını, aziz şehitlerimizi, gazilerimizi ve ülkemize, milletimize hizmeti geçenleri rahmet ve şükranla anıyorum. Tüm milletimizin 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı'nı yürekten kutluyorum.

Cumhuriyetin 100. Yılı Kutlamaları, Cumhurbaşkanımız Sayın Recep Tayyip Erdoğan himayelerinde büyük bir coşku ve heyecan ile devam etmektedir. Ege Üniversitesi olarak, Atatürk ve Cumhuriyetmize yakışır şekilde etkinlikler düzenleyerek kutlamalara iştrak ediyoruz. Cumhuriyetmizin 100. yılına ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e minnet borcumuzu ödeyecek en anlamlı faaliyet, şüphesiz Atatürk ve dönemini ele alan bir akademik çalışmanın hazırlanması olurdu. Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü bu fikirden yola çıkarak Atatürk ve Balkanlar konulu akademik bir çalışmaya imza attılar.

Balkan kökenli bir Türk vatandaşı olarak, hemşehrimiz Atatürk'ün doğup büyüdüğü Balkanları ve Atatürk dönemini ele alan bir çalışmanın "Cumhuriyetmizin 100. Yılı" kutlamaları içerisinde hazırlanmasından büyük bir mutluluk duyuyorum. "Cumhuriyetin 100. Yılı Anı Kitabı: ATATÜK VE BALKANLAR" kitabının hazırlanmasında emekleri geçen editörler Prof. Dr. Nadim MACİT ve Dr. Öğr. Üyesi M. Fatih SANSAR'a, kitaba bölüm yazarak destek veren akademisyen ve araştırmacılara teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Necdet BUDAK

Ege Üniversitesi Rektörü

ÖNSÖZ

Milletleri ayakta tutan en önemli unsurlar; yüksek bir kültür ve medeniyet oluşturmaları, yönetme ve mücadele güçlerinin olması, en önemlisi de sürekli değişim ve gelişime açık olmalarıdır. Türk Milleti'nin yaklaşık beş bin yıllık geçmişi göz önüne alındığında, Asya bozkırlarından Avrupa içlerine kadar çok geniş bir sahaya yayıldıkları ve dönem dönem tarihe yön verdikleri dikkat çekmektedir. Farklı kültür, dil, yaşam şekli ve inançların olduğu çok geniş bir coğrafyada devlet kurmak ve hâkimiyet tesis etmek, ancak üstün birtakım meziyetlerle izah edilebilir. Diğer taraftan Türk Milleti düştüğü yerden kalkmayı başarabilme ve "Hürriyet ve İstiklalini" her zaman koruyabilme kabiliyeti gösterebilmiştir. Türkler, Çin işgalinden nasıl kurtuldu ise yaklaşık 12 asır sonra vatanının istila eden güçlere karşı da bir "İstiklal Harbi" kazanmayı başarmıştır.

Osmanlı Devleti'nin dağılmasını fırsat bilen emperyalist Batılı devletler, Türk varlığını ortadan kaldırmak için Türkiye'yi işgal etmeye başladılar. Fakat büyük milletler zor zamanlarında büyük liderler çıkarabilme kabiliyetini gösterirler. İşte bu zor zamanda Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın önderlik ettiği ve "Türk Milleti'nin azim ve kararı" ile başlayan Millî Mücadele, Lozan Antlaşması ile zafere ulaşmıştır. Türklüğün ana vatanı tekrar bağımsızlığını elde etmiş ve Türkiye Büyük Millet Meclisi, millet adına tüm idareyi eline almıştır. Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Türk Milletini yeniden ayağa kaldırmak için büyük bir inkılap hareketi başlatmıştır. Millî Mücadele'nin ilk günlerinden itibaren Türk Milleti'ne en yakışır yönetim şeklinin "Cumhuriyet" olduğunu, "Milli Egemenlik"in millete ait olması gerektiğini hem sözleriyle hem de icraatları ile göstermiştir. Nitekim 29 Ekim 1923 tarihinde TBMM'de yapılan anayasa değişikliği ile Türkiye Devleti'nin adı değiştirilmiş ve fiili olarak uygulanan rejimin adı konulmuştur: Türkiye Cumhuriyeti Devleti.

Bu nedenle Cumhuriyetimizin ilanının 100. yılı büyük önem arz etmektedir. Yüz yıllık Cumhuriyet kazanımları Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni ayakta tutan sağlam dinamikler üretmiştir. Cumhuriyetimizin 100. yılı tüm Türkiye'de büyük bir coşku ile kutlanmaktadır. Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü olarak Cumhuriyetin 100. yılı kutlama programı çerçevesinde birçok etkinlik düzenlemiş bulunuyoruz. Bu kapsamda Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ü ve Cumhuriyetimizin 100. yılını anmak için düzenlediğimiz etkinliklerin kalıcı olması fikrinden yola çıkarak "Cumhuriyetin 100. Yılı Anı Kitabı: ATATÜK VE BALKANLAR" isimli kitabı hazırladık. Cumhuriyetin 100. yılı kutlamalarında

Atatürk'ün doğup büyüdüğü Balkanları ve Atatürk Dönemi iç-dış gelişmelerini konu edinen bir kitabın çok anlamlı olacağını düşünerek bu çalışmaya başladık.

Atatürk ve Balkanlar kitabına Türkiye'den ve yurt dışından akademisyen ve araştırmacılar büyük ilgi gösterdi. Gönderilen kitap bölümleri değerlendirilerek 18 bölüm yayınlanmak üzere kabul edildi. Kitapta Balkan şehirleri, Atatürk dönemi iç ve dış gelişmeler, Türkiye ile Balkan ülkeleri arasındaki ilişkiler, sosyal-kültürel hayat, Atatürk ve Balkanlarla ilgili literatür çalışmaları üzerine akademik yazılar yer aldı.

Cumhuriyetin 100. Yılı Anı Kitabı: ATATÜK VE BALKANLAR kitabının ortaya çıkmasında büyük destek veren Ege Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Necdet BUDAK'a, Rektör Yardımcımız Sayın Prof. Dr. Mehmet ERSAN'a, kitap bölümü yazarlarına, Ege Üniversitesi Basım ve Yayınevi çalışanlarına teşekkür ederiz.

Aralık 2023 İZMİR/TÜRKİYE
Prof. Dr. Nadim MACİT
Dr. Öğr. Üyesi M. Fatih SANSAR

İÇİNDEKİLER

TAKDİM I
ÖNSÖZ III

BÖLÜM I. RUMELİ'NİN DEĞİŞEN YÜZÜ SELANİK KENTİNİN OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE ELEKTRİK İLE AYDINLATILMASI 1
Serap SERT

BÖLÜM II. YABANCI DEVLETLERİN BALKANLARDA EĞİTİM YOLUYLA NÜFUZ MÜCADELESİ: DRAÇ/ DURRES ÖRNEĞİ 19
Resül NARİN

BÖLÜM III. ÜBER VERSUCHE, DIE POLITISCHE AUSWANDERUNG VON MONTENEGRO IN CARIGRAD NACH DEM TOD VON KÖNIG NIKOLA (1921) ZU ORGANISIEREN UND ZU HANDELN 39
Šerbo RASTODER

BÖLÜM IV. CUMHURİYETİN ERKEN DÖNEMİNDE ÇAĞDAŞ KAMU DİPLOMASİSİ ÖRNEĞİ: TÜRK-YUNAN SAMİMİ MİSAKI 89
Recep TAYFUN

BÖLÜM V. MİLLÎ MÜCADELE'DEN TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ'NE: MUSTAFA KEMAL ATATÜRK İLE MUSTAFA ABDÜLHALİK RENDA'NIN DOSTLUĞU 105
Dr. Murat TURAN

BÖLÜM VI. HİLAFETİN KALDIRILMASININ YUGOSLAVYA KAMUOYUNDAKİ YANKILARI 123
Mustafa KRUPALIJA & Fatih UZUNALİ

BÖLÜM VII. ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE BEYAZ RUS MÜLTECİLER VE KARPİÇ LOKANTASI: BASIN HAYATI VE ANILARDAN YANSIMALAR 153
Murat YÜMLÜ

BÖLÜM VIII. ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE MODERNLEŞMENİN TEMSİLİ OLARAK TAKIM ELBİSE 185
Gülseren HAYLAMAZ & Serkan BOZ
Arzu KILIÇ& Ziynet ÖNDOĞAN

BÖLÜM IX. GAZİ MUSTAFA KEMAL ATATÜRK DÖNEMİNDE BALKAN ÜLKELERİ İLE OLAN İLİŞKİLERDE DONANMANIN DIŞ POLİTİKA UNSURU OLARAK KULLANILMASI 203

Emre ÖZİZMİRLİLER

BÖLÜM X. ATATÜRK'ÜN TÜRK HAVACILARINA VERDİĞİ DİPLOMATİK GÖREV: TAYYARE FİLOMUZUN ATİNA'YI ZİYARETİ 229

Celal ÖCAL

BÖLÜM XI. ATATÜRK DÖNEMİNDE GERÇEKLEŞTİRİLEN İLK ULUSLAR ARASI SPOR ORGANİZASYONU: 6. BALKAN OYUNLARI 239

Günver GÜNEŞ & Müslime GÜNEŞ

BÖLÜM XII. İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASINDA ROMANYA-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ 267

Tasin GEMİL

BÖLÜM XIII. THE GREAT ROMANIAN HISTORIAN NİCOLAE JORGA (1871-1940) AND TÜRKİYE 273

Laura-Adina FODOR

BÖLÜM XIV. ANADOLU'DAN BALKANLARA UZANAN GÖNÜL BAĞINI SÖZLE RESMETMEK: "BİZ SENDE OLMASAK BİLE SEN BİZDESİN GENE" 281

Metin MENEKŞE

BÖLÜM XV. THE BALKAN THEATER OF THE GREAT WAR IN POLISH HISTORIOGRAPHY (UNTIL 2014) 307

Wojciech SZCZEPAŃSKI

BÖLÜM XVI. ATATÜRK DÖNEMİ TÜRKİYE CUMHURİYETİ VE BALKAN ÜLKELERİ İLİŞKİLERİNE DAİR TÜRKÇE KAYNAKLAR: BİR BİBLİYOGRAFYA DENEMESİ 317

Zeynep YILMAZ

BÖLÜM XVII. SIRBİSTAN YENİ PAZAR'DA TÜRKLÜK BİLİMİ ÇALIŞMALARI 343

Ahmet ÇAM & Nejra ŽUPLJANIN

BÖLÜM XVII. SERDÂR-I EKREM ÖMER LÜTFİ PAŞA (LATAS)'IN BİYOGRAFİSİNE KATKI 355

Zafer GÖLEN & Abidin TEMİZER

BÖLÜM I

RUMELİ'NİN DEĞİŞEN YÜZÜ SELANİK KENTİNİN OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE ELEKTRİK İLE AYDINLATILMASI

The Changing Face of Rumelia Electricity Lighting of Thessaloniki in the Ottoman Period

Serap SERT

(Dr.), serap.sert@windowslive.com
Orcid Id: 0000-0002-1900-770X

1. Giriş

"Modernlik aynı zamanda havagazı aydınlatmasından korkmamak ve kentin gecesinin kapkara ve kentin gecesinin kapkaranlığa büründüğü günlerin anılarını geride bırakmak anlamına geliyordu."[1]
Mark Mazower

Osmanlı Devleti'nde aydınlatma meselesi oldukça önemli ihtiyaçlardandır. 19. yüzyılın ortasında ilk olarak aydınlatma başkent İstanbul'da memur, bendegan evleri ve aralarında ev bulunmayan dükkan sahipleri kandiller ile gerçekleştirdiler. Aydınlatma amacı ile ilk olarak gaz kullanılacaktı. Gaz ile aydınlatma is ise Beylerbeyi Sarayı'nın aydınlatılması amacı ile kurulan Gazhane ile gerçekleşmişti. Zamanla gazhanede üretilen enerji aydınlatma amacı ile Saray dışına da verilmişti.19. yüzyılın sonuna doğru İstanbul dışında İzmir, Beyrut, Edirne ve Selanik de hava gazı ile aydınlatma amaçlı yatırımcılara imtiyaz verilmişti (Arslan,2017:3). Osmanlı'da elektrik ilk olarak askeri amaçlar ile Bahriye Nezareti'nde kullanılacak, sinemacılar

1 Mark Mazower, Selanik Hayaletler Şehri Hıristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler 1430-1950, Çev. Gül Çağalı Güven, 2013, Alfa Yayınları, s.329

tarafından kullanım imtiyazı alınmaya çalışılacaktı. Hekimler görüntüleme aletleri için elektrikten faydalanmak amacıyla devlete başvuracaklardı. Aynı şekilde bazı kişiler evlerinde kullanmak ve sanayide faydalanmak üzere elektrik kullanımı için Osmanlı Devleti'ne başvuracaklardı (Damlıbağ, 2020:151-167). Elektrikle aydınlatma maksatlı ilk şirket talebi Fransız girişimci Tukas tarafından yapılacaktı. Tukas temsilcisi olduğu "Jabloskof Usul-i Tenviriyye-i Elektrikiyyesi Şirket-i Umumiyyesi" adına Osmanlı hükümetine başvurmuştu. Tukas'a elektrik üretmek amaçlı alet edevat getirmesi için bazı kolaylıklar sağlanması, çeşitli kentlerde de elektrik üretmesi için yardımcı olunmasına karar verilmişti. Tukas'ın girişimi maalesef gerçekleşmeden yarım kalmıştır (Coşkun, 2013:53-54). Elektrikle aydınlatma Şam, Beyrut, İzmir ve Selanik gibi kentlerde zamanla verilen imtiyazlar ile yaygın kullanım alanı bulacaktı. Aydınlatmada elektrik kullanımı en son İstanbul'da kendine yer bulacaktı (Damlıbağ, 2020:168).

1. Selanik Kenti'nde Modrnleşme'nin İlk Adımları ve Elektrik İmtiyazı Teşebbüsü

Selanik vilayeti: 20. yüzyılın başında doğuda Edirne ve Doğu Rumeli vilayeti, kuzeyde Bulgar Prensliği ve Kosova vilayeti, batıda Manastır vilayeti ve güneyde Yunanistan ve Ege Denizi ile sınırdaştır. Yunanistan ile sınırı oldukça kısadır ve Yunan sahili Selanik körfezine uzanan bir Osmanlı kentidir. (Selanik Vilayeti Salnamesi:1320: Def'a 17: 466). Nüfus verilerinin kır ve kent düzeyindeki verileri sancak merkezleri ile kır nüfusu arasında ciddi farkı ortaya koymaktadır. Selanik kent merkezi sahip olduğu iş kolları ve sanayi yatırımları nedeniyle Drama ve Serez'e sancaklarına göre daha yoğun nüfuslanmıştır. Ancak vilayet merkezi için daha çok kırda yoğunlaşmış bir nüfustan söz edebiliriz. Selanik vilayeti, sermayedarların yatırımları sayesinde hem vilayetin hem de Makedonya'nın sanayi üretime katkıları olan bir vilayettir. Selanik ve Serez kentleri pamuk üretimi ile Amerikan bağımsızlık savaşı olan dönemde Avrupa sanayisinin pamuk ihtiyacını gidermeye yönelik üretim yapmıştır (Meropi: 1998: 95). 1878-1883 yıllarında Selanik'te 30 atölyede çevre vilayetlerin de ihtiyaçlarına yönelik olmak üzere imalathaneler açılmıştır. Pamuklu, yünlü kumaş dokuma zaten önemli bir iş kolu olagelmekle birlikte sanayileşme ile daha fazla gelir getiren bir iş kolu haline gelmiştir. Selanik'te pamuklu dokuma, çok sayıda tezgahı ile Osmanlı'da bu tarz bir üretimin merkezi haline gelme yolunda ilerlemiştir. Selanik'teki bu tezgahlar, buhar gücü ile çalışan makineleri ile Makedonya'nın diğer vilayetlerinden ayrılmıştır. Sadece dokuma değil bükülmüş ipliği ile İtalya ve Avusturya'nın pazarına

yetişmiş ve Osmanlı'dan yeni bağımsız ayrılmış çevre devletler Sırbistan, Bulgaristan ile Osmanlı Anadolu'suna satmayı başarmıştır. Yünlü dokumada ise 1908 yılına doğru ancak makinalı üretime geçilebilmiştir. Bunun dışında vilayette maden işleme gibi ağır sanayiye yönelik üretim tesisleri ile tütün işleme sanayisi de gelişmiştir. Zamanla dokumaya yönelik işletmeler, daha az karlı olduğu için yerini tütün işleme fabrikalarına bırakmıştır. Bu gelişmeler idaresi altındaki sancaklar ile Selanik vilayeti çok sayıda iş koluna sahip ve sanayileşmiş bir vilayet haline getirmiştir (Quataert:1998:102-105).

Selanik kenti, Osmanlı modernleşmesine örnek önemli yerleşim birimlerinden birisidir. Selanik'te ilk belediye 1869-1870 döneminde kurulmuştu. Selanik'te 1879'da kent surları dışında ilk defa şehirleşme çalışmalarına başlanmış ve kentin sur içinde antik yerleşme dışında gelişmesine izin verilmişti (Yerolympos ve Colonas, 2001:170-171). İmar faaliyetleri kentte bununla sınırlı kalmamış, modern bulvarlar açılmış ve şehirde yeni binalar yapılmaya başlanmıştı (Findley,2014:151). Osmanlı Devleti, deniz kenarında bir yerleşim olması nedeni ile ilk olarak modern limanlar inşa etmişti. Ardından da Selanik'i Avrupa kentlerine bağlayan demir yolunun yapımı ile gerçekleşmişti. Böylelikle Selanik bir demir yolu ile Avrupa'ya bağlanacaktı (Meropi: 1998:9).[2] Kent ile çevresinin Avrupa'ya bağlanması ise ekonomik yapı ile doğrudan ilişkiliydi. 19. yüzyılın başında pek çok mamül ve yarı mamül madde ya Avrupa ülkelerine ihraç ediliyor ya da Avrupa ülkelerinden ithal ediliyordu. Liman ve demir yollarının yapılması bu sebeple önem arz ediyordu. Ekonomik olarak kentin gelişmesi ve modernleşmesi beraberinde nüfus artışını da getirecekti. 19. yüzyılın başında 90 bin olarak tahmin edilen nüfus 20. yüzyılın başında 150 bine yaklaşacaktı (Kiel: 2009:C.36:356).

Gelişen şehir ve artan nüfusa karşısında sadece demir yolu, liman işletmelerinin yapılması ile sınırlı bir düzenleme Selanik için yeterli olmayacaktı. Güvenliğin sağlanması en önde gelen faaliyetlerden birisiydi ve bunun için devlet kentte olumlu ögeleri artırmalıydı. Ama bunun dışında hiçbir zaman ortadan kaldıramayacağı birtakım unsurları örneğin hırsızlık ve salgın hastalıklara ilişkin problemleri en aza indirebilmeliydi (Foucault, Çev. Ferhat Taylan: 2013:s.21). Selanik kentinin günden güne nüfusunun değişmesi ve artması

[2]Selanik vilayeti ürettiği ürünleri limanlar aracılığı ile dışarıya satmaktadır. Selanik vilayetinde ticaret yapılan limanlar Çayağzı, Lithor, Katrin, Kesendire, Aynaroz, Kavala ve Selanik'tir. Selanik ve Kavala limanları ise daha fazla ticaret hacmine sahip olması ile diğer limanlardan ayrılır. Bu limanlardan ticaret yapılan ülkeler ise İngiltere, Fransa, Avusturya, İtalya, Almanya, Belçika, Rusya, Sırbistan'dır. İthalat ve ihracatın en fazla yapıldığı ülke ise İngiltere'dir. Selanik limanı sadece Selanik vilayetinin değil Kosova, Manastır, Yanya vilayetlerinin de ticaret yaptığı bir limandır ve bu nedenle Makedonya için oldukça önemlidir (Selanik Vilayeti Salnamesi:1325: Def'a 20:168-169).

da güvenliğin sağlanmasını zorunlu hale getirecekti. Selanik kenti, 19. yüzyılda güvenli bir yer olmaktan uzaktı. Basit suçlar, cinayet benzeri olaylar yaşanıyordu. Bunun dışında yükselen milliyetçi akımlar da Selanik kentinde güvenliğin sağlanmasında güçlükler yaşanmasına neden oluyordu. Kentte güvenliği tehdit eden durumlar aydınlatmanın önemini artırıyordu. Başlangıçta sadece belirli caddeler aydınlatılmıştı ve geriye kalan yerlerde ise aydınlatmanın eksikliği hissedilir hale gelmişti (Meropi, 1998: 156).

Selanik'te aydınlatma ile ilgili ilk çalışmalara gaz ile aydınlatma şebekesinin kurulması ile başlanacaktı. Osmanlı Devleti, 1877'de İngiliz vatandaşı Kirby ile yapmış olduğu antlaşma gaz aydınlatma sisteminin kentte kurulmasına izin verecekti. Kirby, antlaşmayı yaptıktan bir sene sonra haklarını Belçikalı bir firmaya devretti ve Belçikalı firma da giriş limanının batısında ilk gazla çalışan elektrik fabrikasını oluşturmaya başladı. Gazla çalışan aydınlatma sistemi ilk defa Mart 1890'da hizmet vermeye başladı. İlk olarak deneme amacıyla gazlı sokak lambaları rıhtım kenarında kullanılmış ardında kentteki Colombo Oteli aydınlatılmıştı. Bir süre sonra şehir merkezini oluşturan sokaklar ve ana caddeler gaz ile aydınlatılacaktı (Meropi,1998:156-157). 1890 yılı Ağustos ayında yaşanan yangın halkın gaz ile aydınlatmaya biraz mesafeli olmasını da beraberinde getirecekti. Yangında kentteki pek çok ev, dini mekan ve işletme yanacaktı (Yerolympos ve Colonas,2001:173-174). Gaz şirketinin Selanik kentinde abone kaydı sayısı oldukça yavaş bir seyir izlemişti ve gazla aydınlatmayı zararlı bulan halkın batıl inançları da bu gelişmenin önünde önemli bir engel olmuştu. Selanik'te yayın yapan gazeteler halkın gazla aydınlanmaya talebini artırmak için yazılar kaleme alacaklardı (Meropi,1998:158-159).

Bir süre sonra Osmanlı Devleti Selanik kentinde gazla aydınlatmanın yerine elektrik ile aydınlatılması maksadıyla çalışmaya başlayacaktı. Bu maksatla İzmir ve Selanik kentlerinin aydınlatması için Alman Ferdinand Raize'ye 1898 yılında ilk imtiyaz verilmiştir (Erol, 2007: 70). Ardından 1899 yılında İngiliz sermayedar Sir Smith Bartlet ile görüşülecekti. Sir Smith Bartlet, Mart 1899'da İzmir ve Selanik kentlerinin aydınlatması hükûmet ile görüşmek için harekete geçecekti (BOA.Y.PRK.PT, 18/136, H.17.11.1316/29.03.1899). Teklif edilen bu imtiyaz ile İzmir ve Selanik kentlerinin elektrikle aydınlatılması ile tramvayların da elektrik enerjisi ile çalıştırılması düşünülüyordu. Sir Smith Bartlet'in teklifi kabul edilecek ve Meclis-i Ticaret ve Nafia Nezaretinde teklif değerlendirilecekti (BOA.BEO, 1312/98358, H.07.01.1317//17.05.1899). Sir Smith Bartlet ise her iki şehrin de elektrik imtiyazını almak için hükûmet ile görüşmeleri sürdürmeye devam etmişti. Mayıs 1899'da Selanik kenti ile

ilgili gerekli düzenlemelerin yapılıp şartnameler belirlendikten sonra İngiltere'ye döneceğini hükûmete bildirmişti (BOA.BEO, 1313/98414, H.13.01.1317/23.05.1899).

Osmanlı Devleti, Haziran 1899'da yalnızca Selanik kentinin elektrik ile aydınlatılması amacıyla bir mukavele ve şartname metni hazırlamıştı. Yirmi dört maddeden oluşan şartnameye göre Selanik hükûmet konağından başlayarak her yönden on kilometre mesafe dahilinde bulunan mahaller elektrik ile aydınlatılacaktı. Bu imtiyaz Sir Smith Bartlet'e verilecekti (madde 1). Sir Smith Batlet'in imtiyaz süresi, fermanın ilanından itibaren elli yıl olarak belirlenmişti (madde 2). Sir Smith Barlet, imtiyazın verildiği zamandan itibaren sekiz ay içerisinde Osmanlı hükûmetine yapacağı işle ilgili harita ve layiha hazırlamak ile mükelleftir. Hazırlanan bu harita ile layiha Nafia Nezaretine sunulacaktı. Nafia Nezareti kendisine sunulan bu metinleri ve haritayı telgraf idaresi ile birlikte dört ay içerisinde değerlendirecekti. Bu değerlendirme neticesinde Osmanlı Devleti tarafından tasdik edilecekti (madde 3). İmtiyaz sahibi masrafı ve zararı kendisine ait olmak üzere mukavelenamenin imzasından itibaren on beş ay içerisinde çalışmalara başlamak zorundadır. Nafia Nezaretine sunulan haritanın tasdik edilmesinden itibaren de üç sene içerisinde bitirmeyi taahüd edecektir. Bütün iş ve işlemler harita ve layihada belirtilen düzenlemelere uygun olarak yerine getirilecektir. Aniden gelişen durumlarda ve işlerin aksama ihtimali ortaya çıktığında, imtiyaz sahibi bu durumu yerel hükümete ve Nafia Nezaretine bildirmekle yükümlü olacaktır (madde 4). Ticaret ile Nafia Nezareti ve Telgraf idaresi imtiyaz sahibinin işlemleri sürecinde takipçi olacak ve işletmenin açılabilmesi için gerekli şartları taşıyıp taşımadığını iki komiser vasıtası ile tetkik edecekti. Bu teftiş görevini yerine getirmesine karşılık imtiyaz sahibi, haritaların takdim edildiği tarihten başlayarak imtiyaz süresinin bitimine kadar her ay verilmek üzere Nafia Nezareti emrine yüz yirmi lira, Telgraf dairesine de aynı miktarda meblağı vermekle yükümlü olacaktı (madde 5). İmtiyaz ve imtiyazın içeriği bu şekilde belirlendikten sonra ortaya bir sorun çıkmıştı. Çünkü Osmanlı hükümeti İzmir kentinin elektrik imtiyazını daha önceden Alman vatandaşı Fernandez Rapoz'a vermiştir. Sir Smith Bartlet ile mukavele yapılması sorun olacaktı. Bu sebeple de bir değişikliğe gidilmişti. İzmir kentinin elektrik ile aydınlatması imtiyazı Fernandez Rapoz'da kalacak; Selanik'in elektrik ile aydınlatma, tramvayların elektrikle çalıştırılması ve İzmir tramvayının elektrikle çalıştırılma imtiyazı Sir Smith Bartlet'e verilecekti (BOA.YA.RES, 100/38, H.24.01.1317/03.06.1899).

Temmuz 1899'da Sir Smith Bartlet'in imtiyazı meselesi ve Haziran 1899'da

hazırlanan imtiyaz metni değerlendirilecekti. Bu maksatla Meclis-i Mahsus Vükela'ya sunulan metne göre Sir Smith Bartlet'e elli yıl süre ile Selanik kentinin elektrik ile aydınlatılması, İzmir kentinin de yalnız tramvay hattında elektrik kullanılması imtiyazı verilecekti. Söz konusu mecliste bu mesele görüşülmüş ve hükümdara görüşmenin neticesi sunulmuştu. Ancak hükümdarın konu ile ilgili kararı henüz sunulmadığı için bir sonuca ulaşılamamıştı (BOA. YA.RES, 101/46, H.23.02.1317/01.07.1899). Görüşmeler neticesinde birtakım pürüzlere dikkat çekilmişti. Tramvay hattı döşenecek yerler kesin bir şekilde belirlenmemişti ve bunun ileride problem yaratabileceğine dikkat çekilmişti. İkinci konu ise Selanik hükûmet konağının etrafından itibaren on kilometrelik bir mesafe içerisinde elektrik verilmesini taahhüt eden birinci madde idi. Zira buna göre Selanik hükûmet konağından on kilometre mesafe içerinde elektrik verilecek ve elektrikli tramvaylar bu mesafe içerisinde işletilecekti. Ancak hükûmet, görüşmede bu maddenin de ileride sorun yaratabileceğine dikkat çekmişti. Çünkü tramvay işletme imtiyazından vazgeçilebilirdi ve bu husus da iyi bir şekilde tetkik edilmeliydi. Elektrikli tramvay meselesi halledilmeden ve geçeceği noktalar belirlenmeden işletme imtiyazına karar verilmemeliydi (BOA.MV.98/20, H.23.02.1317/01.07.1899).

1899 yılı sonuna gelindiğinde Selanik kentinde elektrik ile aydınlatmaya ilişkin hazırlanan imtiyazda düşünülmemiş bazı konular olduğu anlaşılmıştı. Selanik kentinde aydınlatma gaz ile yapılmaktaydı ve bu imtiyaz hala Belçikalı şirkete aitti. Osmanlı Devleti, gaz şirketi ile yaptığı mukavelenamenin devamlılığı konusunda sıkıntı yaşayabileceğini anlamıştı. Gaz şirketine Kasım ayı içerisinde başvurulmuş ve bu konuda fikirleri sorulmuştu. Ancak Kasım ayının sonu geldiği halde Osmanlı hükûmetine düzgün bir cevap sunmamışlardı. Gaz şirketinden kendilerine verilen imtiyaz ve hakların ne kadar süre ile kullanılacağına ilişkin bir cevap alınamamıştı. Hükûmet haklarından vazgeçeme ya da vazgeçmeme durumuna ilişkin bir bildirimde bulunmadıkları Bartlet'in yatırımını geciktirmektedir. Altı ay içerisinde bir cevap verilmezse, gaz şirketi ile yapılan mukavelename yeniden gözden geçirilecekti. Bu süreç ise Selanik kentinde elektrik ile ilgili yatırımların yapılmasını geciktirecekti (BOA.BEO, 1409/105652, H.26.07.1317/30.11.1899). Belçikalı Gaz şirketi Aralık 1899'da hükûmet ile iletişim kurmuş ve altı ay daha imtiyaz ve mukavele süresinin uzatılmasını istemişti (BOA.BEO, 1424/106753,H.25.08.1317/2 8.12.1899).

1900 yılı başında İzmir ve Selanik kentlerinin elektrikle aydınlatılması için bir anonim şirket kurulmuştu. Bu şirketin şartnamesi de aynı zamanda yayımlanmıştı. Şirketin Selanik kentinin aydınlatması ile ilgili şartnamesi ise yirmi dört maddeden oluşmaktaydı (Selanik ve İzmir elektrik Osmanlı Anonim

şirketi Mukavelename Şartname ve Dahil nizamnamesi, H.1322/1900:19-23):

Bir taraftan devlet-i âliyye namına hareket eden ticaret ve Nâfia nazırı devletlu Zihni Paşa hazretleri ile diğer taraftan Sir Alis Smith Bartlet beyninde mevad-ı atiye kararlaştırılmıştır.

Birinci madde: Selanik şehrinin vasıtından itibaren her cihetten on kilometre mesafe dahilinde kain mahallerin elektrikle tenviri içün şerait-i atiyeye tevfikan taraf-ı devlet-i âliyyeden İngiltere devleti tebasından Sir Alis Smith Bartlet'e imtiyaz verilmiştir.

İkinci madde: Müddet-i imtiyaziye ferman-ı âli tarihinden itibaren otuz beş senedir.

Üçüncü madde: Sahib-i imtiyaz ferman-ı âliyesinin itası ve mukavelenamenin teatisi tarihinden itibaren sekiz mah müddet zarfında şartnamede beyan olunduğu vechle keşfiyat-ı katiyye üzerine dörder nüsha olmak üzere mükemmel harita ve layihasını tanzim ile Nâfia Nezaretine takdim edecektir ve nezaret ile telgraf nezareti iş bu harita ve layıhayı tarih takdiminden itibaren dört mah müddet zarfında bil tetkik ya haliyle veya icap eden tadilat ve tashihatın icrasıyla tasdik eyleyecekdir.

Fabrikaların mahali evvel be evvel ticaret ve Nâfia Nezaretiyle telgraf nezareti ve Selanik belediyesi canibinden kabul ve tasvib olunacaktır. Şurası mukarrerdir ki elektrik fabrikaları camii şerife ve mescide menafiğa ve tekkeye ve mekatip ile emakin-i emiriye ve askeriye ve esliha ve mühimmat depoları ve istihkamat ve torpido istasyonları kurbinde tesis kılınamayacak ve bu suretle emakin ve mevaki'a mezkurenin tehlike ve muhtıradan masuniyetini temin kılınacağı gibi esna-yı inşaatta dahi ameliyat vâkıadan dolayı hükümet seniyyece bir tehlike melhuz bulunduğu takdirde bu babda Nâfia nezareti tarafından vuku bulacak ihtarata sahib imtiyaz tarafından tevfik hareket olunacaktır.

Dördüncü madde: Sahib-i imtiyaz mesarif ve zarur ve hasarı tarafına ait olmak üzere mukavelenamenin teatisi tarihinden itibaren on beş mah müddet zarfında ameliyata mübaşret etmeği ve haritanın tasdiki tarihinden itibaren üç sene müddet zarfında ikmal eylemeği taahüd eder imalat kavaid-i fenne ve merbut şartname ahkamına ve kabul ve tasdik olunan harita ve layihalara tatbikan icra olunacaktır.

Fakat esbab-ı mecbureden münbais halat vukuğunda bu misüllü ahvalden dolayı ameliyat ne kadar müsadat tatil olunur ise müddet-i ikmaliye dahi o kadar temdid edilecek ve şu kadar ki esbab-ı mecburenin vuku'una derhal hükümet-i mahalliyeye ve Nâfia Nezareti'ne resmen ve tahriren ihbar eylemeğe sahib imtiyaz mecbur bulunacaktır.

Beşinci madde: Ticaret ve Nâfia Nezareti'yle Telgraf Nezareti esna-yı imalatta sur icraiyesini ve hitamında ve kabul olunmazdan evvel bi tekrar imalata vikayeyi ve müddet-i imtiyaziye zarfında işletilme muamelatını ve imalatın hüsn-ü halde muhafaza olunub olunmadığını mahsusu iki komiser vasıtasıyla muayene ve teftiş eyleyecektir.

İş bu teftiş ve muayene mesarifine mukabil sahib-i imtiyaz haritaların takdimi içün tayin olunan müddetden itibaren müddet-i imtiyaziyenin hitamına kadar mah be mah tediye olunmak üzere senevi Nâfia Nezareti'nin emrine yüz yirmi lira ita edeceği gibi Telgraf Nezareti'nin emrine dahi aynı mikdar bir mebaliğ tediye edecektir.

Altıncı madde: Fabrikalar ve müteferriatın inşaat-ı iptidaiyesi içün gerek Memalik-i Devlet-i Âliyye'den ve gerek diyar-ı ecnebiyeden celb ve tedarik olunacak alat ve edevat vesaire işletme umuruna başlanıncaya kadar gümrük rüsumundan muaf tutulacağı gibi gerek fabrikanın arsasıyla ebniye ve tesisatı üzerine ve gerek edevat-ı sabite ve mütahareke ile usul-u imtiyaz varidatı üzerine müddet-i imtiyaziye zarfında bir gune vergü tarh olunmayacaktır ancak müstahdimin ile amelenin ikamesine mahsus binalar gibi imalata muktezi olmayan ve işletme umurunda taaluku bulunmayan bilcümle ebniye hükûmet-i seniyyenin kavanin ve nizamnamesine tevfikan vergiye ve her türlü rüsuma tabi tutulacak ve şirketin memur ve müstahdemleri dahi memalik-i şahanede elyevm meri bulunan veya ileride vâzı' edilecek olan rüsum ve vergi ile mükellef olacaklardır. İhraç olunacak hisse senedatı ve tahvilat ve imtiyaza müteallik kaffe evrak ve senedat saire tama rüsumuna tabi' olacaktır

Yedinci madde: İmalatın ikmal sahib-i imtiyaz tarafından ihbar olundukda Telgraf Nezareti canibinden dahi bir memur bulunmak üzere Ticaret ve Nâfia Nezareti tarafından mensub bir fen komisyonu marifetiyle imalat mezkure bilmuayene iktiza eylediği halde muvakkaten ahz ve kabul olunacak ve kabul olunacak ve kabul muvakkat tarihinden itibaren bir sene sonra yine bir fen komisyonu marifetiyle ameliyat vâkı'a tekrar bil-muayene kaide fenne muvafık ve şartname ahkamına mutabık olduğu tahkik edildiği halde iş bu komisyonun tanzim edeceği raport üzerine Nâfia Nezareti tarafından katiyen kabul muamlesi icra olunacaktır. İş bu fen komisyonlarının mesarif-i seferiye ve sairesi sahib-i imtiyaza ait olacaktır.

Sekizinci madde: Sahib-i imtiyaz fabrikalar ile müteferiiatını ve alat ve edavatı sabite ve müteherikasını ve anbar makineleriyle dinamo ve tevziğat ve saireyi müddet-i imtiyaziye zarfında mesarifi kendine aid olmak üzere daima tamir ve hüsn-i halde muhafaza edecektir ve etmediği takdirde hakkında şartnamenin on dokuzuncu maddesi mucebince muamele olunacaktır.

Dokuzuncu madde: Sahib-i imtiyaz makineler tevziğat ile emniyet alatının ve rekoltör vesairenin vazğı ve işletilmesine mütealik olub elyevm meri bulunan ve ileride tanzim olunacak olan bilcümle nizamat Devlet-i Âliye'ye tevfik hareket etmeğe mecburdur. Sahib imtiyazın kusurundan naşi şehrin veyahut mahalatın bir kısmı veya mecmuğı üzerinde umur-u tenvirat tatil olunduğu halde hükûmet mesarif ve zarur ve hasarı sahib-i imtiyaza ait olmak üzere işletme umurunun muvakakten temini içün şartnamenin on dokuzuncu maddesine tevfikan edabir lazıme ittihaz edecektir.

Onuncu madde: Sahib-i imtiyaz imalatın muvakkaten kabul olunduğu tarihinden itibaren müddet-i imtiyaziyenin hitamına kadar tarifelere tevfikan icraat ahz edecektir. Tenvirat-ı umumiye içün senevi sarf ve istihlak edilen elektrik mumları on milyona müsavi veya daha dun olduğu takdirde şehrin tenviratı içün Selanik belediyesi menfatine şartnamede had-ı azam olarak muayyen olan tarifeden yüzde altmış nisbetinde bir tenzilat icra kılınacak ve mezkur mumların adedi on milyon ile yirmi milyon arasında bulunduğu takdirde salif el zikr yüzde altmış mikdarı tenzilat yalnız ilk on milyon mum içün icra kılınacak ve mütebakisi içün yüzde yetmiş mikdarı tenzilat icra kılınacaktır. Salif el zikr mumun adedi yirmi milyonu tecavüz eylediğ takdirde tenzilat mikdarı yüzde yetmiş beşe iblağ olunacaktır.

Devair-i devlet ve cevamiğ şerife ile kilise ve kışla ve hastaheneler içün şartnamede had azam olarak muayyen olan tarifeden yüzde elli nisbetinde tenzilat icra kılınacaktır.

Şurası mukarrerdir ki iş bu maddede beyan olunan tenvirat umumiye ile tadad edilen musesat tenviratına tatbik kılınacak tarife efrad-ı ahaliye mahsus tarifelerden la-akl yüzde yirmi dun olacaktır.

On birinci madde: Sahib-i imtiyaz taahüdat vakığasının icrası içün ferman-ı âli tarihinden itibaren onbeş mah müddet zarfında merbut şirket nizamnamesi esasına tevfikan Osmanlı bir (anonim) şirketi teşkiline mecburdur

On ikinci madde: Sahib-i imtiyaz taahüdat vakığasının icrasın teminen ferman-ı âlinin isdarı kendisine tebliğ olunduğu tarihden itibaren bir mah müddet zarfında Bank-ı Osmaniye ya nakden veyahut piyasa fiyatıyla devlet tahvilatı olarak bin lira kefalet akçesi tevdiğ edecek ve şu kadar ki tahvilat tevdiğ eylediğ halde tedani fiyatından dolayı tertib edecek noksanı ikmal edileceği banka tarafından tahüd etdirilecekdir. Ve mezkur kefalet akçesi tevdiğ olunduğu müteakib ferman-ı âli kendisine teslim olunacaktır. İş bu kefalet akçesi imalat katiyen kabul olunduktan sonra iade olunacaktır. Zikr olunan bir mah müddetn inkizamına değin sahib-i imtiyaz kefalet akçesini tevdiğ etmediği halde kendisine ihtar hacet olmaksızın hak imtiyazdan sakat olacaktır.

On üçüncü madde: Devlet-i aliye müddet-i imtiyaziyenin yirmi senesinin inkizasından sonra her vakit imtiyazı mübayağa etmek salahiyetini haiz olacaktır. İmtiyaz fenni senede iştira olunacak ise andan evvelki beş sene zarfında vuku bulan hasılat safiyeden mukavelenamenin yirmi birinci maddesine tevfikan hükümet seniyeye hassa ba-del tenzil baki kalan hasılatın mikdar mütevasıtına müsavi bir mebaliği müddet-i imtiyaziyenin hitamına kadar her sene sahib-i imtiyaza ifa edecek ve iş bu taksit-i seneviyyenin evkaf maiyetinde tediyesi taraf-ı devletten tamin ve bu hususa dair tarafınca bir mukavele mahsusa tanzim edilecektir. Tesisatın devlete teslimi ve eşya ve edevat ve levazımat mevcudenin iştirası hususunda şartnamenin yirmi birinci maddesinde gösterildiği vechle mumale olunacaktır.

On dördüncü madde: İmtiyazın müddeti münkazi oldukda sahib-i imtiyazın imalat ile müteferriatı ve alat ve edevatı üzerinde bulunan kaffe hukuk hükûmet-i seniyyeye intikal edecek ve tesisat ile müteferiatının hasılatından hükümet seniyye istifade edecektir. Her gune duyun ve taahüdatdan vareste olmak şartıyla tessisat ile müteferiatının devlete teslimi ve edevat ve levazımatın suret-i mübayağası şartnamenin yirmi ikinci maddesine münderiç ahkama tabi olacaktır.

On beşinci madde: Şirketin memur ve müstahdemleri hükümet seniyenin tayin ve kabul edeceği kıyafetde bulunacakları gibi fes giyecekler ve memur-u fenniyesinden madası teba-yı devlet aliyeden intihab olunacaktır. İfa-yı vazifeden dolayı ahali ile ihtilatda bulunan müstahdemin Türkçe tekellüm edeceklerdir.

On altıncı madde: İmalat esnasında zuhur edebilecek eşya-yı mütenevvia ve asat-ı atiye devletçe mevzuğ nizamnamesine tabiğ olacaktır fakat sahib-i imtiyaz bu hususda istida vermek ve tahrirat içün ruhsat almak mecburiyetinden müstağni bulunacaktır.

On yedinci madde: Sahib-i imtiyaz her nev hasılatın altı aylık cetvellerini Ticaret ve Nâfia Nezareti'ne takdim etmeğe mecbur olacaktır.

On sekizinci madde: Esbab-ı mücbirden madud bir meanin zuhuru tahkik etmeksizin sahib-i imtiyaz müddet-i muayene zarfında imalata mübaşeret etmediği veya başlayıb da ikmal eylemediği ve umur-u tenviriyeyi tatil eylediği veyahut iş bu mukavelenameden münbais taahüdat sairesini icra edemediği halde hukuk imtiyaziyesinden sakat olacak ve bu halde şartnamenin yirminci maddesinde gösterildiği vechle işletme umurunun muvakkaten temini içün tedabir-i lazıme ittihaz olunacak ve imalat ve edevat ve levazımat müzayedeye konulacak ve mevcud olan kefalet akçesi dahi taraf-ı devletden zabt edilecektir.

On dokuzuncu madde: Selanik şehrinin tenviratına tahsis kılınacak lambaların mikdar ve mahalleri bil-ittifak belediye ile sahib imtiyaz beyninde kararlaşdırılacakdır.

Yirminci madde: Mukavelenamenin birinci maddesinde muayyen olan daire dahilinde icra ve tenvirat içün elektrik itası hakkı müddet-i imtiyaziye zarfında münhasıran ashab-ı imtiyaza aid olacaktır. Ancak şurası mukarrerdir ki hükümet-i seniyenin müsadesini istihsal eden ahd nâsın kendi hanelerinde suret-i hususiyede tenvirat icrası içün iktiza eden kuvve-i elektirkiyeyi imal etmeğe hakları olacak ise de hasıl ettikleri kuvve-i elektirikiyeyi eşhas-ı saireye ita edememeleri meşrutdur.

Yirmi birinci madde: Selanik belediyesi vece ati üzere hasılata iştirak edecektir. Şöyle ki: hasılat safiyeden ihtiyat akçesi içün yüzde beş ve müdiran içün yüzde altı ve faiz içün yüzde beş ve hisse tetemu' içün yüzde beş ifraz edildikden sonra mütebaki kalan fazla hasılat safiye münasifen Selanik daire-i belediyesi ile sahib-i imtiyaz beyninde taksim edilecektir.

Yirmi ikinci madde: Madde-i sabıkada meşut olan avaid akçesinden başka sahib-i imtiyaz tenvirata mübaşeret ettiği tarihinden itibaren beher sene nihayetinde ceman iki yüz aded Osmanlı lirasını tesisat askeriye sandığı nezaretine tediye edecektir.

Yirmi üçüncü madde: Sahib-i imtiyaz mesarif ve zarur ve hasarı kendisine aid olmak üzere Selanik'de esliha ve mühimmat depolarıyla sabit ve müteherrik torpido istasyonları üzerine paratonerler vaz'ına mecbur olacaktır. Bundan başka hükûmet-i seniyyece camii ve Mesacid ve mekatib gibi tesisat Hayriye ile imkan emiriye ve askeriye üzerine dahi paratonerler vaz' ettirilmek istenildiği halde mesarif-i hakikiyesi hükümet seniyeye aid olmak üzere sahib-i imtiyaz bunları dahi vaz' etmeğe mecbur olacaktır. Her ay taraf-ı hükûmetden mensub memurlar ile beraber mezkur paratonerler muayene edilerek bunların hüsn-ü halde muhafazası sahib-i imtiyaza aid olacaktır.

Yirmi dördüncü madde: Sahib-i imtiyazın makamına kaim olacak (anonim) şirketi Osmanlı olacağından bil-tabi iş bu mukavelename ile merbut şartnamenin icra-yı ahkamından ve tevil ve tefisrinden dolayı devlet-i âliye ile sahib-i imtiyaz veya şirket beyninde tahdis edilecek her nev' ihtilafat şura-yı devletçe rüiyet ve fasıl olunacaktır. Sahib-i imtiyaz veya şirket ile efrad ahali muayenesinde tahsis edebilecek deavi adiye işinin aid olduğu mehakim Osmaniye'de fasl edilecektir. Şirket tabiyeti hasebiyle devair-i devletle devletin lisan-ı resmiyesi bulunan lisan Türkçe ile muhabere eyleyecekdir.

Anonim şirketin hazırlamış olduğu şartnamede yapılan en önemli değişiklik imtiyazın süresi ile ilgiliydi. 1899 yılında yapılan görüşmelerde imtiyazın süresi elli yıl olarak belirlenmişti, bu süre 1900 yılında hazırlanan söz konusu şartname ile otuz beş yıl ile sınırlandırılmıştı. Meclis-i Mahsus-ı Vükela'nın dikkat çektiği husus ise bütün uyarıya rağmen aynı şekilde kabul edilmişti. Selanik hükümet binasının on kilometrelik mesafesi içerisinde elektrik ile aydınlatma yapılacaktı. 1900'de hazırlanan talimatname aslında 1899 tarihli talimatın aynısıydı. 1900 yılı Ekim ayında Selanik ve İzmir kentlerinin elektrikle aydınlatılması, Beyrut- Şam tramvay hatlarının imtiyazına ilişkin düzenlemeleri takip etmek üzere Dersaadet'de Osmanlı Şirket-i Mümtaz Şahanesi adındaki şirketin nizamnamesi ve layihasının tetkikin karar verilmişti. İzmir-Selanik elektrik şirketi imtiyazını alan Sir Smith Bartlet ve Beyrut-Şam tramvay hattı imtiyazını alan Hama Tramvay şirketinin sunduğu layihaların tetkik edilmesine karar verilmişti. Bu maksatla imtiyaz metinleri ve nizamnamelerin Mösyö Tokasi tarafından hazırlanan arzuhal ve yapılmasını önerdiği tadilatlar gözetilerek yerine getirilmesine karar verilmişti (BOA.BEO, 1568/117575, H.28.06.1318/23.10.1900). Ancak bundan sonraki süreçte hükümetin elektrikle aydınlatma konusunda nasıl bir yol takip ettiğine ilişkin herhangi bir bilgiye ulaşmak mümkün olmamıştır. Bu da elektrikle aydınlatma meselesinin bir süre unutulmasına sebep olmuştu.

2. Selanik Kentinde Elektrikle Aydınlatmanın Başlaması

Selanik kentinin aydınlatılması için 1900 yılında mukavele hazırlanmasına rağmen şirketleşme dışında herhangi bir girişimde bulunulmamıştı. 1905 yılında II. Abdülhamid Selanik, İzmir ve Şam kentlerinde elektrik şebekesi inşaatı için izin vermişti (Gençer, 2012: 205). 1905 yılında 110.000 Osmanlı lirası sermaye ile İstanbul'da Selanik ve İzmir Tenvirat ve Kudret-i Elektrikiyye Anonim Osmanlı Şirketi kurulmuştu (Erol, 2007:67). Ekim 1906'da tramvay ve elektrik ile ilgili çalışmalar devam ederken Sir Smith Bartlet vefat etmiştir. Onun Selanik elektrik üretimi ile ilgili imtiyaz hakkı da Belçikalı bir şirkete devredilmişti (Özdemir, 2011:55) Osmanlı hükümeti birtakım düzenlemeler yapmıştır. Ancak bu da elektrik işinin şirketleşmesi ile ilgilidir. Selanik'in elektrikle aydınlatılması, İzmir'in tramvay hattının elektrik ile işletilmesi, Beyrut- Şam elektrikli tramvay hattı imtiyazlarının işletilmesi, Fransetin Terakesiyeden adlı şirket Tarsus; Dersaadet İltizamat-ı Sanayi ve Elektriki Osmani Şirket-i Mümtaze adıyla birleştirilecekti. Bu yeni şirketin komiserliği Baltovid Bohdamiti'ye verilecekti. Şirketin komiseri Osmanlı Şirket-i Osmani komiseri unvanını taşıyacak ve komiserliğine Telgraf Nezareti

Fen Müşaviri Jozef Beyefendi tayin olunacaktı (BOA.BEO, 2831/212311, H.26.03.1324/20.05.1906). Osmanlı Devleti aradan geçen altı yıllık süreçte imtiyazı yabancı yatırımcılara verdiği halde şirketleşerek tek bir çatı altında toplamaya çalışmıştı. 1908 yılına kadar Selanik'te elektrik üretimi ile ilgili herhangi bir gelişmeden söz etmek mümkün olmamıştı. 1908 yılında elektrik üretimi ve dağıtımına nezaret etmek üzere memurların görevlendirilmesi fikri ortaya çıkmıştı. İmtiyazı denetlemek ve imtiyazın gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğini takip etmek üzere komiserlik makamı teşkiline karar verilmişti. Bu iş için ilk olarak Posta ve Telgraf Nezareti, Elektrik Fabrikası müdürü Raif Beyefendi uygun görülmüştü. Ancak Ticaret ve Nâfia Nezareti söz konusu kişinin komiserlik makamına getirilmesini uygun bulmadığını hükûmete bildirmişti. Selanik'te elektrik üretimine başlanmış ve bu iş için bir komisere ihtiyaç duyulmadığı belirtilmişti. Yalnızca Nâfia Nezareti'nin teftişi için Raif Beyefendi yerine Rumeli müfettişliğinin de isteği ve önerisi ile Selanik- Manastır demir yolu komiseri Rasim Bey'in görevlendirilmesi uygun bulunmuştu. Elektrik üretimi ile ilgili komisere ise ihtiyaç görülmemişti zira bu iş zaten elektrik üreten mühendis tarafından yerine getirilmektedir. Bu mühendis komiserin maaşı aylık aylık yirmi liradır ve nezaret onların maaşlarına beşer lira zam yapılmasını uygun bulduğunu belirtmiştir (BOA. YA.HUS, 519/97, H.25.02.1326/28.03.1908).

1908 yılının Haziran ayında Selanik'te elektrik fabrikasının inşaatı tamamlanmıştı. Selanik elektrik fabrikası kentin Vardar mahalesinde, limana yakın bir yerde inşaa edilmişti. Burası suya yakın olması nedeni ile tercih edilmiş olmalıydı (Gençer, 2012:209) Ancak fabrikanın tamamlanmış olması hizmet vermek için yeterli değildi. Elektrik ile kentin ulaşımı için tramvay hattı da kullanıma açılacaktı. Tramvay hattının birinci maddeye uygun olarak inşaa edilip edilmediğini kontrol etmek üzere Telgraf Nezareti başta bulunmak üzere Nâfia Nezareti tarafından bir komisyon oluşturulması uygun görülmüştü. Bu maksatla işin başına imalat müdürü atufetlu Ferdi Bey seçilmişti, söz konusu komisyona Nâfia müdürü Haydar Beyefendi'nin başkanlık etmesi uygun görülmüştü. Komisyona üye olarak fen Müşaviri Muavini Elektrik Said ve Ferid Beyler ile katiplik görevi Mektubi Muavini Ziya Bey'e verilmişti. Bu komisyon yapılacak inşaatın sürecini ve imalatı ciddi bir şekilde kontrol edecek ve durumu hükümete bildirmekle yükümlü olacaktı (BOA.İ.TNF, 18/31: H.19.05.1326/18.06.1908). Selanik'te elektrik fabrikası ve elektrikli tramvay hattının inşaatı, oluşturulan komisyon tarafından tetkik edilmiştir. 28 Haziran 1908'de tetkik neticesinde elektrik fabrikası ve tramvay hattında herhangi bir eksiklik olmadığı sonucuna varılmıştı. Fenni olarak da muayene edilen inşaatların açılması ve faaliyete

geçmesi için herhangi bir eksiklik bulunmadığı Osmanlı hükümetine bildirilmişti (BOA.YA.HUS, 522/184: H.29.05.1326/28.06.1908). 29 Haziran 1908 günü Selanik elektrik fabrikası ve elektrikli tramvayın hizmete açılması işi Selanik şehrinin memur ve önde gelenlerinin de bulunduğu bir topluluk tarafından yapılmıştı. Bu durum Selanik mutasarrıflığı tarafından yazılan bir telgraf name ile Dersaadet'deki hükümet merkezine bildirilmişti (BOA.DH.MKT, 1265/31, H.30.05.1326/29.06.1908). Temmuz 1908'de elektrik fabrikasının düzgün bir şekilde çalıştığı ve elektrik ürettiği raporlar ile tekrar hükümet merkezine ve özellikle de Ticaret ve Nâfia Nezareti'ne bildirilmişti (BOA.YA.HUS, 523/72, H.12.06.1326/11.07.1908).

1911 yılında ve 1912 yılında Selanik'te elektrikle aydınlatma ve elektrikle tramvay hizmetlerinde birtakım düzenlemeler yapılmıştı. 1911 yılında yapılan düzenleme ile kentte yapılacak bazı tramvay hatlarının imtiyazı Selanik elektrik Tramvay Şirketi'nin ve Selanik Elektrik şirketinin onayı ile Sealnik Tramvayları Şirket-i Osmaniyyesine devredilecekti. Bu yeni imtiyaz ile şirket Compagne Des Tramvays et d'Eclairege Elecriques de Salonique" isimli Belçika şirketine dönüşmüştür (Özdemir, 2011:55).

1912 yılında Selanik şehrinin elektrikle aydınlatılması ile ilgili imtiyazda yeni düzenlemeler yapılacaktı. Düzenlemeler 1900 yılında yapılan imtiyaz metnindeki üç maddede yapılacak değişiklikleri içeriyordu. İlk olarak imtiyaz metninin 10 ve 12. maddeleri değiştirilecekti (Düstur, 1331: Tertip-i Sani: C.4, No.74: 122):

> Madde 10: Sahib-i imtiyaz imalatın muvakkten kabul olunduğu tahihden itibaren müddet-i
>
> İmtiyazziyenin hitamına kadar tarifelere tevfikan icraat ahz edilecektir. Tenvirat umumiye içün senevi sarf ve istihlak edilen elektrik mumları adedi on milyona müsavi veya daha dun olduğu takdirde şehrin tenviratı içün Selanik belediyesi menfatine şartnamede had azam olarak muayyen olan tarifeden yüzde otuz nisbetinde bir tenzilat icra kılınacak ve mezkur mumların adedi on milyon ile yirmi milyon arasında bulunduğu takdirde salif el zikr yüzde yüzde otuz mikdarı tenzilat yalnız ilk on milyon mum iöçün icra kılınacak ve mütebakisi içün yüzde otuz beş mikdarı tenzilat icra kılınacaktır.
>
> Salif el zikr mumun adedi yirmi milyonu tecavüz eylediği takdirde tenzilat mikdarı yüzde otuz yedi buçuğa iblağ olunacaktır. Devair-i devlet cevamiği şerife ile kilise ve kışla ve hastahaneler içün şartnamede had-ı azam olarak muayyen olan tarifeden yüzde yirmi beş nisbetinde tenzilat icra kılınacaktır. Şurası mukarrerdir ki iş bu maddede beyan olunan tenvirat-ı umumiye ile tadad edilen musat tenviratına tatbik kılınacak tarife efrad ahaliye mahsus tarifelerden la-akl yüzde on dun olacaktır.

Madde 20: Mukavelenamenin birinci maddesinde muayyen olan daire dahilinde icra tenvirat için elektrik itası hak müddet imtiyaziye zarfında münhasıran sahib-i imtiyaza aid olacaktır ancak şurası mukarrerdir ki hükûmet-i seniyenin müsadesini istihsal eden efrad nâsın kendi hanelerinde suret-i hususiyede tenvirat icrası için iktiza eden kuvve-i elektrikiyeyi imal etmeğe hakları olacak ise de hasıl ettikleri kuvve-i elektrikiyeyi eşhas-ı saireye it'a edememeleri meşrutdur şu kadar ki müddet-i imtiyaziyenin hitamında hükûmet-i seniyenin müsadesini istihsal eden efrad-ı nas kendi fabrikaları itisalinde bulunan emlak ashabına kuvve-i elektrikiye furuht edebilirler ise de hiçbir suretle bir sokakdan diğer sokağa gerek hevaii ve gerek taht-ı elraz nakiller vasıtasıyla kuvve-i elektirikiye nakil ve furuhtuna mezun olmayacaklardır.

Şirketin imtiyazı ile ilgili yirmi üçüncü madde de değişiklik yapılmasına karar verilmişti. Söz konusu maddeye göre (Düstur, 1331:Tertip-i Sani: C.4:No.75: 123):

Madde 23: Mukavelenamenin üçüncü maddesi mucebince sahib-i imtiyazın ita edeceği kuvve-i elektirikiyeye mukabil istifa etmeğe mezun bulunduğu azamı icraat, tenvirat ve hevayic beytiye için bir sat kilovat başına altın akçe dört kuruş yani beher saat için şem'a başına altın akçe olarak yarım para ve ihtiyacat sanayi için beher kilovat saat başına altın akçe iki kuruş yani beher saat için şem'a başına altun akçe olarak bir çeyrek para icraat isifa edecektir. Sarf edilecek kuvve-i elektirkiyenin kilovat saat itibarıyla tayin mikdarı için mahsus saatler bulundurulacak ise de müteadid lambalar işgal için sahib-i imtiyaz ile pazarlık edilerek uyuşabilecektir. Nizamname-i mahsususunda bu saatler için bir müdde tanzim edilecektir. Ticaret ve Nâfia Nezareti canbinden tahdid edilecek bir tarafa mucebince sahib-i imtiyaz bedel olarak müteşahib lambalar ile devre maktularını vesair alat ve edevat lazımeyi ita edecektir. Tenvirat ve edevat muhtelife hakkında olan mezkur tarafların bir nüshası belediye idaresine tevdiğ edileceği gibi taraflarca vuku' bulacak kaffe tebdilat belediye resen haberdar edilecektir maamfiha müşterekler alat-ı tenviryeyi istediği mahalelrden tedarik edebilir ancak vazğı sahib-i imtiyaz tarafından icra olunacak ve bunların suret-i vazğından sahib-i imtiyaz mesul tutulacaktır.

Tarife icraatı müsaade resmiye olmaksızın tezyid edilemeyecektir. Mezkur tarifeler tenzil kılındıktan sonra sahib-i imtiyaz tarafından had-ı azamiye iblağ olundukda sahib-i imtiyaz hükûmet seniyenin müsadesini istihsal edecek ve keyfiyet bir mah evvel ilan edilecektir. Ancak tarifelerin tenzili halinde keyfiyet yalnız üç gün evvel ilan olunacaktır.

Sonuç

Selanik kentini aydınlatma modernleşme çabasının bir ürünü olarak 19. yüzyılın ortasında gaz ile başlamıştı. Bu süreç ise oldukça uzun bir zamana yayılmıştı. Kentin elektrik ile aydınlatılması ise Avrupalı imtiyaz sahiplerinin

girişimleri ile gerçekleştirilecekti. Bu imtiyaz sahiplerinin girişimleri ise devletin bürokratik yapısı ve özellikle imtiyaz sahiplerine güven duyulmaması nedeni ile oldukça uzun bir süreç içerisinde gerçekleşmişti. 1899'da ilk adımları atılan elektrikle aydınlanma faaliyeti oldukça geç bir zamanda başlayacaktı. 1905 yılında padişah II. Abdülhamid izin verecek 1906 yılında elektrik fabrikası kurulması için çalışmalar yapılacaktı. 1908 yılında Selanik'te elektrik fabrikası kurulana kadar elektrik ile ilgili herhangi bir faaliyetten söz etmek mümkün olmayacaktı. Fabrika kurulduktan sonra şehre elektrik ile aydınlatıldığı gibi şehrin tramvay hattı da elektrik ile çalıştırılmaya başlanacaktı. Elektrik ile aydınlatma ile ilgili pek fazla veri olmamakla birlikte elektrikli tramvay işletmesinin çalışmaya başlaması ile birlikte şehrin değiştiği kaydedilmiştir. Başlangıçta kullanılmayan yollar ve rotalar kullanıma açılmış ve nüfus bir şekilde tramvayın geçtiği güzergah içerisinde yerleşmeye başlamıştı (Meropi, 1998:161).

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kaynakları

BOA.BEO, 1312/98358, H.07.01.1317//17.05.1899
BOA.BEO, 1313/98414, H.13.01.1317/23.05.1899
BOA.YA.RES, 100/38, H.24.01.1317/03.06.1899
BOA.YA.RES, 101/46, H.23.02.1317/01.07.1899
BOA.MV, 8/20, H.23.02.1317/01.07.1899
BOA.BEO, 1409/105652, H.26.07.1317/30.11.1899
BOA.BEO, 1424/106753,H.25.08.1317/28.12.1899
BOA.BEO, 1568/117575, H.28.06.1318/23.10.1900
BOA.BEO, 2831/212311, H.26.03.1324/20.05.1906
BOA.YA.HUS, 519/97, H.25.02.1326/28.03.1908
BOA.İ.TNF, 18/31: H.19.05.1326/18.06.1908
BOA.YA.HUS, 522/184: H.29.05.1326/28.06.1908
BOA.DH.MKT, 1265/31, H.30.05.1326/29.06.1908
BOA.YA.HUS, 523/72, H.12.06.1326/11.07.1908
BOA.YA.HUS, 522/184: H.29.05.1326/28.06.1908
BOA.DH.MKT, 1265/31, H.30.05.1326/29.06.1908
BOA.YA.HUS, 523/72, H.12.06.1326/11.07.1908
BOA.Y.PRK.PT, 18/136, H.17.11.1316/29.03.1899

Kanunlar ve Salnameler

Selanik Vilayeti Salnamesi:1320: Def'a 17, Selanik Hamidiye Sanayi Mektebi Matbaası

Selanik Vilayeti Salnamesi:1325: Def'a 20: Def'a 20, Selanik Hamidiye Sanayi Mektebi Matbaası

Selanik ve İzmir Elektrik Osmanlı Anonim şirketi Mukavelename Şartname ve Dahil Nizamnamesi, H.1322/1900: Dersaadet: Agop Matosyan Matbaası

Düstur, 1331: Tertip-i Sani C.4: Dersaadet: Matbaa-yı Amire:

- Kanun No. Numro 74: Selanik şehrinin elektrikle tenviri imtiyazına mütedair 9kanun-ı sani 1900/28 kanun-ı evvel 1315 tarihli mukavelenamenin 10 ve 20 inci madde-i maddeleri H.24 Safer 1330/13.02.1912 ve 31 Kanun-ı sani 1327

- Kanun No. Numro 75: Selanik şehrinin elektrikle tenviri imtiyazına mütedai 9 Kanun-ı sani 1900/ 28 Kanun-ı evvel 1315 tarihli şartnamenin 23 üncü madde-i ma'dalesi H.24 Safer 1330 ve 31 Kanun-ı sani 1327

Kitaplar ve Makaleler

Arslan Ozan,(2017): "Tarsus Elektrik Altyapısı Tarihine Bir Bakış (1906-1938), Tarih İncelemeleri Dergisi, XXXII/1, s.1-16.

Coşkun Yahya, (2013), 20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde İstanbul'da Aydınlatma Aracı Olarak Elektrik, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Damlıbağ Fatih, (2020), "Osmanlı Devleti'nde Elektriğin Yayılması", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi: C.XX/40, s.149-173.

Erol Emine, (2007), Türkiye'de Elektrik Enerjisinin Tarihi Gelişimi (1902-2000), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Tarihi Tarihi, Doktora Tezi, İstanbul.

Findley Carter V.,(2014),Modern Türkiye Tarihi, İslam Milliyetçilik ve Modernlik, 1789-2007, Çev. Güneş Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul.

Foucault Michel: (2013), Güvenlik, Toprak,Nüfus (Collège de France Dersleri 1977-1978), (Çev.Ferhat Taylan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Gençer Ceylan İrem: (2012): 1840-1912 Yılları Arasında İzmir ve Selanik'teki Kentsel ve Mimari Değişim, İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul

Mark Mazower, Selanik Hayaletler Şehri Hıristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler 1430-1950, Çev. Gül Çağalı Güven, 2013, Alfa Yayınları.

Kiel Machiel, (2009), "Selanik", Türkiye Diyanet İşleri İslam Ansiklopedisi, C.36, s.352-35

Meropi: Anastassiadou Meropi, (1998),Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik 1830-1912, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Özdemir Naziye, (2011), Türkiye'de Elektriğin Tarihsel Gelişimi (1900-1938), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Quataert Donald, (1998), "Selanik'teki İşçiler,18501-1912", Derleyen: Donald Quataert - Erik Jan Zürcher Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839 -1950, İletişim Yayınları, (1.baskı) s.102-105.

Yerolympos Alexdra ve Vassilis Colonas, (2001), "Kozmopolit Bir Kentleşme", Selanik 1850-1918, Çev. Cüneyt Akalın, İletişim Yayınları, s.167-185, (Ed. Der. Gilles Veinstein).

BÖLÜM II

YABANCI DEVLETLERİN BALKANLARDA EĞİTİM YOLUYLA NÜFUZ MÜCADELESİ: DRAÇ/ DURRES ÖRNEĞİ

Struggle for Influence of Foreign States in the Balkans through Education: Drac/ Durres Example

Resül NARİN

Dr., Sakarya Büyükşehir Belediyesi, Daire Başkanı,
e-mail: resulnarin@gmail.com,
Orcid: 0000-0003-3702-6880

1. Giriş

Arnavutluk'ta Adriyatik kıyısında bir liman kenti olan Draç, geçmişten günümüze bölgesindeki önemini koruyan bir kent konumundadır. Bu şehir, bir liman kenti olması dolayısı ile birçok milletin dikkatini çekmiş ve bölgede egemenlik mücadelesine girmelerine neden olmuştur. Günümüzde Arnavutluk sınırlarında bulunan Draç, başkent Tiran'ın 35 kilometre batısında yer alır. Tarih boyunca Epidamnos, Dyrrachium, Dyrrachion, Durazzo gibi adlarla anılmıştır (Çağ, 2023:456).

Fatih Sultan Mehmed 1467 ilkbaharında ikinci Arnavutluk Seferi'ne çıktığında Kroya (Akçahisar) muhasarası devam ettirilirken Dıraç'a da hücum edilmiş, ancak alınamamıştı (Uzunçarşılı, 1995:69; İnan, 2002:308). Draç şehri Osmanlılar tarafından 1501 tarihinde ele geçirildi. 14 Aralık 1502 tarihinde Osmanlı Devleti ile Venedikliler arasında otuz bir maddeden oluşan bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya göre: Venedik Cumhuriyeti İnebahtı, Koron ve Mudon ile diğer küçük kaleleri Osmanlılara terk ettiği gibi Arnavutluk'ta kaybettiği Dıraç'ın Osmanlılara ait olduğunu da kabul etmekteydi (İnan, 2002:308). Venedikli'lerden alındığı 1501 yılından itibaren 400 yıldan fazla bir süre Dıraç, Osmanlı egemenliğinde kaldı.

Orta Arnavutluk'ta yer alan ve Antikçağdan bu yana Arnavutluk'un en önemli limanı ve ülkenin en büyük şehirlerinden biri olan Draç için özellikle 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başları oldukça hareketli geçmiştir. Osmanlı Devleti egemenliğinde hem idari yönden değişiklik yaşamış ve kaza statüsünden sancak statüsüne çıkarılmış; hem de Rusya, Avusturya-Macaristan, İtalya ve Yunanistan devletlerinin bölgedeki çekişmelerine sahne olmuştur. Bu devletler, Draç'ta kurmuş oldukları okul, konsolosluk ve dini mekân gibi yerler vesilesi ile Draç'ta yaşayan gayrimüslimler üzerinde üstünlük mücadelesi yaşamışlardır.

19. yüzyıl ile Balkanlarda yabancı devletlerin nüfuz mücadelesi artmıştır. Bu mücadelede eğitim önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışmada, Draç'ta 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında eğitim konusunu işleyeceğiz. Böylece eğitim kanalı ile Avusturya ve İtalya gibi yabancı devletlerin böyleye tesir etme çabasını da aktarmış olacağız.

2. Yabancı Devletlerin Balkanlarda Eğitim Yoluyla Nüfuz Mücadelesi

Osmanlı Devleti'nin giderek zayıfladığı bir dönem olan XIX. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere yeni bir Avrupa düzeni ile karşı karşıya kalmıştı. Bu süre zarfında 1870 yılında İtalya ve 1871'de de Almanya'nın siyasi birliklerini tamamlaması Avrupa'nın güç dengesini kökünden değiştirmiştir (Işık, 2011:58).

1821 Yunan isyanı sonrası 1829 yılında bu isyanın bağımsızlıkla sonuçlanması ile bir Balkan milletinin kopuşu diğer Balkan milletlerinde de Osmanlı coğrafyadan çıkış düşüncesini pekiştirdi. Bu uygun zeminin oluşması sonucunda yeni yüzyıla girerken sömürgeci devletlerin Doğu Sorununun çözümü için Balkan milletlerinin de aktif rol alabileceği gerçeğini ortaya çıkıyordu.

Dünyanın hızla İngiltere, Rusya, Fransa, Avusturya-Macaristan, Almanya ve İtalya gibi devletlerin ekonomik, askeri ve siyasi tahakkümü altına girdiği bu dönemde çok geniş bir coğrafyayı egemenliği altında tutan Osmanlı Devleti'nin giderek zayıflaması onu iç ve dış tehditlere açık hale getirmiştir. Hiç şüphesiz bu zaman zarfında ülkenin güçlü olduğu dönemlerde yabancı ülkelere verilen ekonomik imtiyazlar da Osmanlı Devleti'nin sırtında bir kambura dönüşmüştür (Yıkıcı-Özlü, 2018:678).

93 Harbi olarak da adlandırılan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı İngilizlerin Şark Meselesine bakışlarını değiştirmiştir. Çünkü bu savaş ve sonrasında yaşanan gelişmeler Osmanlı Devleti'nin çok zayıf bir vaziyette olduğunu ve yapılan reform çabalarına rağmen ayakta kalmasının da mümkün olmadığını ortaya koymuştur. Bunun üzerine İngiltere Osmanlı Devleti üzerindeki doğrudan ve dolaylı "menfaatlerini" korumak üzere statükoyu korumak politikasından

vazgeçerek Osmanlı'nın mirasından en büyük pastayı kapma siyaseti izlemeye başlamıştır (Gümüşel, 2015:40).

Büyük devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki emellerini gösteren bir unsur da devletin pek çok bölgesinde açmış oldukları okullardır. Yabancı elçilerin güçlü himaye politikası nedeniyle Osmanlı yönetiminin açılan okullara, siyasi bir kaos yaşamamak için müdahale etmemeleri yüzünden okulların sayısı hızla artmıştır.

Büyük devletlerin eğitim yoluyla tesir etmeye çalıştıkları bölgelerden biri de Draç olmuştur. Buradaki gayrimüslim nüfusu hedeflerine alan bazı devletler Balkanlardaki emellerine ulaşmak için bu okulları azami kullanmışlardır.

3. 19. Yüzyıl Sonlarında Draç'ta Eğitim

Osmanlı Devleti'nde askeri sahadaki yenileşme hareketleri ilerleyen dönemlerde sivil hayata da yansımıştır. II. Mahmud döneminde başlayan hareketler ile Tanzimat Dönemi uygulamalarının tatbikinde gerekli eğitimli kadrolara çok ihtiyaç duyulmuştu. Bu işin çözüm yolu olarak da genel eğitimin yaygınlaştırılması görülmekteydi. Bu gerekçelerin etkisiyle Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda eğitimde ıslahat ve yenilik girişimleri görülmüştür.

Draç'ta eğitim yeterli seviyede olmamasına rağmen pek çok kentten ileri durumdaydı. 1870 yılında Draç'ın da bağlı olduğu İşkodra vilayetinde Eğitim Müfettişliği görevine Davut Efendi, 2.000 kuruş maaşla, tayin edilmişti. Davut Efendi görevine başladıktan sonra aralarında Draç'ın da bulunduğu bölgelere yeni okulların açılmasını önermişti. Kendisi, açılacak olan okulların bir kısmının devlet, bir kısmının da hayırseverler vasıtası ile inşa ettirilmesini savunuyordu (Bardhi, 2009:47).

Draç sancağına bağlı Kavaye Rüştiyesi, 1877 yılında 2.925 kuruş masraf edilerek açılmıştır (Ünal, 2008:112). 8 Aralık 1877 tarihinde bu okul öğrencileri için gerekli olan kitap ve risalelerden Maarif Kütüphanesi'nde mevcut olanların posta ile gönderileceği bildiriliyordu (BOA. MF. MKT. 51/192).

1883 yılında İşkodra Vilayeti dâhilinde olan Draç kazasında 1 adet rüştiye mektebi bulunmaktaydı. Bu rüştiye mektebinde 30 öğrenci eğitim görüyordu. Vilayetin diğer kazaları olan İşkodra Merkez, Tiran, Akçahisar ve Kavala kazalarında da birer rüştiye mektebi bulunmaktaydı. Bu tarihte İşkodra Merkez'de 57 öğrenci, Tiran'da 37 öğrenci, Akçahisar'da 47 öğrenci ve Kavala'da 38 öğrenci eğitim almaktaydı. Vilayet içerisindeki rüştiyeler içerisinde en az öğrenci Draç kazasında bulunuyordu (Alkan, 1997: 39). 1884 yılında da Draç Rüştiyesindeki öğrenci sayısı değişmemiş ve 30 olarak kayıtlara geçmiştir (Salname, 1301:385).

1890 yılında Draç Rüştiyesinde Muallim-i Evvel Mehmet Eşref Efendi görev yapıyordu. Okulda hat dersini verebilecek başka bir öğretmen olmamasından dolayı 2 Mayıs 1890 tarihinde Mehmet Eşref Efendi'nin fahri olarak okulda hat dersini vermesi isteniyordu (BOA. MF. MKT. 117/59).

1890 yılında Draç Rüştiye Mektebi'nin tamir edilmesi gerekmişti. Draç Rüştiyesi Muallim-i Evveli Mehmet Eşref Efendi, Draç ahalisinin okulun tamir masraflarını karşılayamayacak durumda olmasından dolayı okulun tamiri için gerekli paranın nezaret bütçesinden karşılanması istemişti. Bu talep nezaretçe kabul edilmemiş ve gerekli olan masrafların mahalli hükümetçe karşılanması gerektiği bildirilmişti (BOA. MF. MKT. 117/74).

1891 yılında Draç Rüştiyesi Muallim-i Evveli Mehmet Eşref Efendi, İzmir gibi havası güzel bir yere tayinini istemişti. Bu talep açık yer bulunamadığından dolayı bir süre ertelenmişti (BOA. MF. MKT. 129/97).

1893-1894 yıllarında Maârif-i Umûmiyye Nezareti'nin yayınladığı salnameye göre Draç sancağında 29 okul bulunup 13'ü Usul-i Atik ve 16'sı da Usul-i Cedit programlarında ders yapmaktaydı. (Salname, 1311-1312, s.47)

1894 yılına ait olan İşkodra Vilayeti Salnamesinde Draç'ta bulunan Mabet ve okulların sayısı şöyle verilmişti:

3 cami

1 medrese

1 rüştiye

1 kızlar, 1 sıbyan, 2 Rum, 1 Katolik mektebi

4 kilise bulunuyordu (Salname, 1312:115).

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yapılan eğitim ve dini kurumlarda vatandaşların katkıları da büyük oluyordu. Sultan II. Abdülhamit döneminde yine halkın katkıları ile Draç kazasında 4 cami ve 4 okulun inşası tamamlanmıştı. 12 Mayıs 1894 tarihinde yapımı tamamlanan bu kurumların kapılarının üzerlerine Sultan II Abdülhamid'in tuğrasının yer aldığı kitabelerin yerleştirilerek ibadet ve eğitime açılmaları emrediliyordu. Bu emirden anlaşıldığına göre Draç kazasında açılan kurumların yanı sıra bu tarihte, Kavaye kazasında 14 okul, Şayak kazasında 10 okul ve Tiran kazasında 18 cami ile 8 okul açılıyordu. Konu ile ilgili emirde şöyle deniliyordu:

> "Mâbeyn-i Hümâyûn-ı Mülûkâne Başkitâbet-i Celîlesine
>
> Nezâret-i acizîden evvel ve âhir ta'mîmen sebk eden vesâyâya tevfîkan nefs-i Draç kazasında dört cami ile dört mekteb ve Kavaye kazasında on dört mekteb ve Şayak kazasında tamiren üç ve müceddeden yedi mekteb ve Tiran kazasında on sekiz cami ile on sekiz mekteb inşası mahalleri ahalisi tarafından taahhüd olunarak bunlardan mevâki'-i malumede on beş cami-i şerif ile on dokuz mektebin inşaâtı

hitâm bulmakla hem mezkûr mekteblerde talim-i sıbyân ve hem cevâmi'de imamet ve va'z u nasihat eylemek ve ücretleri mütemevvilât-ı ahali tarafından iâneten tesviye edilmek üzere Maârif Komisyonunca ba'de'l-imtihan ehil ve münasib zevât tayin olunarak resm-i küşâdları icra ve bu vesile-i hasene ile dahi ed'iye-i mefrûza-i hazret-i Hilâfet-penâhî ifa olunduğu beyânıyla işbu cevâmi'in kapıları üzerine "Sultan-ı Gazi Abdülhamid Han-ı Sânî efendimiz hazretlerinin asr-ı celîl-i Hilâfet-penâhîlerinin âsâr-ı mukaddesesindendir." İbaresini ve mekâtibin kapıları cebhesine dahi birer tuğra-yı garrâyı ve bin üç yüz on bir tarihini hâvî birer taş levhalar vaz'ı hüsn-i te'siri mûcib ve münasib olacağı mezkûr Draç Sancağı mutasarrıflığından Yâver-i Ekrem-i Cenâb-ı Şehriyârî Derviş Paşa hazretlerine ve müşârunileyh cânibinden dahi bâ-tezkire-i mahsusa nezâret-i acizîye irsâl olunan tahrirât ve mazbatada istid'â edilmiş olmasına nazaran mezkûr levhaların ol vechile vaz' ve ta'lîkı zımnında her ne vechile emr u fermân-ı inâyet-beyân-ı hazret-i Hilâfet-penâhî şeref-sâdır olur ise infaz-ı hükm-i celîline şitâb edileceği muhât-ı ilm-i âlî buyuruldukda ol bâbda emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir." (BOA. Y. MTV. 95/70).

1894 yılında Draç'ta bulunan Rüştiye Mektebi'nde 2 adet öğretmen görev yapmaktaydı. Okulda Muallim-i Evvel Eşref Efendi ve Mekteb-i İbtidai Muallimi Yusuf Efendi görev yapıyorlardı. Bununla beraber okulda olması gereken Muallim-i Sani kadrosu boş durumdaydı (Salname, 1312:110).

1894-1895 yıllarında Draç ve ona bağlı kazalarda bulunan rüştiyelerdeki öğrenci, memur, öğretmen sayıları ve açılış tarihleri şöyleydi: (Alkan, 1997:73).

	Rüştiye adedi	Okulun 1893 yılından kalan öğrencisi	Ders yılı başından sonuna kadar yeni kabul edilen öğrenci	Ders yılı sonuna kadar bir nedenler okuldan ayrılan öğrenci	Sınavla diploma alan öğrenci	Sınav sonrası 1895-1896 ders yılına devren kalan öğrenci	Memur ve öğretmen	Açılış tarihi
Draç Sancak								
Draç	1	44	11		7	48	2	?
Tiran	1	78	34	24	6	52	4	?
Kavaye	1	59	18	14	9	54	4	1876
Toplam	3	181	63	38	22	154	10	

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi Draç sancağında bulunan 3 rüştiye mektebi içerisinde en az öğrenci ve okuldaki görevli sayısı Draç Merkez kazasında bulunuyordu.

1894-1895 yıllarında Draç'ta 29 adet iptidai bulunuyordu. Bu okulların 20 adedi 1876-1895 yılları arasında II. Abdülhamit devrinde yapılmıştı. Bu

okullarda 1054'ü erkek ve 418'i kız olmak üzere 1472 öğrenci eğitim alıyordu (Alkan, 1997:93).

1898 yılına ait olan Maârif-i Umûmiyye Nezareti Salnamesine göre İşkodra vilayetine bağlı olan Draç livasında yer alan okullar, bulundukları kaza ve mevkiler, kuruluş tarihleri ve masrafları aşağıda verilmiştir (Salname, 1316:828-829).

Liva	Kaza	Mektebin Derecesi	Okulun Bulunduğu Mevki	Açılış Tarihi	Masrafı
Draç	Draç	İptidai	Muvakkit Köyü	1310	-
Draç	Draç	İptidai	Şinaviloş Köyü	1310	-
Draç	Draç	İptidai	Garabak Köyü	1310	-
Draç	Draç	İptidai	Salmanak Köyü	1310	-
Draç	Tiran	İptidai	Kasabada	1312	1.800
Draç	Kavaye	Rüştiye	Çarşı derununda	1313	2.925
Draç	Kavaye	İptidai	Kasaba derununda	1304	2.000
Draç	Kavaye	İptidai	Kabeli Camii	1293	1.500
Draç	Kavaye	İptidai	İskoran Köyü	1293	1.500
Draç	Kavaye	İptidai	Rahime Hanım Köyü	1293	1.850
Draç	Şayak	İptidai	Kale Köyü	1294	1.000
Draç	Şayak	İptidai	Rade Köyü	1294	1.000
Draç	Şayak	İptidai	Ripaşişka Köyü	1294	1.000
Draç	Şayak	İptidai	Bozanciyas Köyü	1295	2.500
Draç	Şayak	İptidai	Muvakkit Köyü	1298	1.000

1898 yılında Draç livasına bağlı olan 4 kazada toplan 14 iptidai ve 1 rüştiye mektebi kaydedilmiştir. Merkez Draç kazasında 4 iptidai, Tiran'da 1 iptidai, Kavaye'de 4 iptidai ve 1 rüştiye, Şayak'ta 5 iptidai bulunuyordu.

1898 yılına ait olan Maârif-i Umûmiyye Nezareti Salnamesine göre Draç Rüştiye Mektebi'nde 3 öğretmen ve 1 hademe görev yapmakta idi. Okulun muallim-i evveli Salih Efendi, muallim-i sanisi Abdülkerim Efendi ve Hüsn-ü Hat Muallimi Abdülkerim Efendi idi. Bu okulda 47 öğrenci eğitim almakta idi (Salname, 1316:825).

17 Mayıs 1899 tarihli ve İşkodra Vali ve Kumandanı Müşir Kâzım imzalı belgede Draç'taki mevcut Rüştiye ve İptidai okullarının yetersizliğinden bahsediliyordu. Bölgedeki devlete ait bazı arsalarının satılmasından elde edilecek gelir ve halkın yardımlarıyla iki okulu da içine alacak yeni bir binanın inşa edilmesi kararlaştırılmıştı. Ayrıca Draç Sancağı dâhilindeki Kavaye kazasında

yer alan Rüştiye ve İptidai mekteplerinin tamir edilmesi emredilmişti. Konu ile ilgili belgede şöyle deniliyordu:

> "Devir ve teftişi icra kılınan Tiran kazası mekâtib-i mevcudesinin suret-i tensîk ve ıslâhı fî 27 Nisan sene 315 tarihli telgrafnâme-i acizânemle arz olunmuş idi. Bu kere Draç sancağı merkezine dahi gelerek mevcud olan mekteb-i rüşdî ve ibtidâîyelerin usul-i tedrîs ve terbiyelerince aynı ahvâl-i müessife görülmüş ve mevcud olan rüşdiye mektebi ebniyesinin harâba mâil ve talebe-i mevcudeyi istî'âba gayr-ı kâfi olduğu müşahede edilmiş olduğundan bunun ve belediye malı olup fürûhtu menfaat ve muhassenâtı mûcib olacağı lede't-tahkik anlaşılan bir takım arsaların bi'l-müzâyede elden çıkarılmasıyla bundan hâsıl olacak kırk bin kuruş râddesinde bir para ve ahali-i hamiyetmendânın iâne-i nakdiye ve fi'liyeleri ile saye-i ma'mûriyet-vâye-i hazret-i Padişahîde kasabanın münasib ve havadar bir mevkiinde müctemi'an rüşdî ve ibtidâî talebesinin istî'âbına kâfi bir mektebin vücuda getirilmesi kararlaşdırıldığı ve Kavaye kazasında rüşdiye mektebinin hâl-i hâzırı tahsil-i ulûm ve terbiyeye müsaid olmamakla beraber ibtidâiyenin dahi muhtac-ı tamir bulunduğu görülmesine binâen vücûh-ı birre sarf edilmek üzere ashâb-ı hayrâtdan birinin terk eylediği sekiz bin kuruş bi't-tahsil bununla mekteb-i mezkûr mükemmelen tamir olunarak alt katında da iki yüz talebelik bir mekteb-i ibtidâînin vücuda getirilmesi bi't-takarrur ol vechile inşaâta mübâşeret ve mevcud diğer bir mekteb-i ibtidâî cüz'î bir tamir ile hâl-i aslîsinde terk ve tahsis kılındığı ve mekâtib-i mezkûreye usul-i cedîd üzere talim ve terbiye-i etfâle muktedir muallimîn intihâb ve tayin olunarak mekâtib-i sâbıka kâmilen lağv edildiği ve buraca da saye-i maârif-vâye-i hazret-i Şehinşâhîde muallimîn maaşâtının suret-i tesviyesi dâhil-i intizam edilerek bi-mennihi'l-kerîm az bir zaman zarfında eski noksanî-i terbiye ve intizamdan eser kalmayarak dil-hâh-ı me'âlî-iktinâh-ı hazret-i tâcdârî mûcib-i âlîsince sancak-ı mezkûrda envâr-ı maârifin lem'a-pâş-ı feyz ve irfan olacağı…" (BOA. DH. TMIK. S, 25/35)

Draç Rüştiye Mektebi'nin inşaat masraflarına karşılık olmak üzere belediyeye ait biri 790 ve diğeri 44 Lira bedel ile iki arsanın açık arttırmayla ihaleye çıkarılarak satışına izin verilmişti. Konu ile ilgili İşkodra Vali ve Kumandanı Müşir Kâzım Bey'in imzasını taşıyan ve Dâhiliye Nezareti'ne çekilen 26 Temmuz 1899 tarihli telgrafta şöyle deniliyordu:

> "Draç Mekteb-i Rüşdîsi'nin masârıf-ı inşaiyesine karşılık olmak üzere inde'l-müzâyede biri yedi yüz doksan, bir diğeri kırk dört lira bedelât ile talibleri uhdelerinde takarrur etdiği mahallinden bildirilen arsaların fazla-i tarafdan dolayı belediyeye aid bulundukları ve rağabât dahi münkatı' olduğu mütefehhim olmasına nazaran bedelât-ı mezkûre ile ihalesiyle esmânının mekteb-i mezkûrun masârıf-ı inşaiyesine sarfına me'zûniyet i'tâ buyurulması Meclis-i İdare-i Vilâyet ifadesiyle müsterhamdır." (BOA. DH. TMIK. S. 27/16).

1898-1900 yıllarına ait Maârif Salnamelerinde Draç Kasabası'nda bir adet Rüştiye Mektebi bulunuyordu. (Salname, 1316:824-828) 1904 yılında Draç'ın Kale Mahallesi'nde bir iptidai okulu açılmıştı. Yeni açılan bu okula padişah II. Abdülhamit'in adı verilmişti. Bu okulun muallim-i saniliği görevine 6 Kasım 1894 tarihinde Ali Rıza Efendi tayin edilmişti (BOA. MF. MKT. 814/67; BOA. İ. MF. 10/1322-L-7).

1905 yılında Draç sancağına bağlı olan Kavaye kazasına da bir kız mektebi inşa edilmiştir (Tuğlacı, 1985:340). 1905-1906 yıllarında İşkodra vilayetine bağlı olan Draç sancağında bulunan resmi ve özel okul sayıları şöyle idi: (Alkan, 1997:126).

Okul derecesi	**Resmi okullar**			**Özel Okullar**						**Toplam**		
				Rum		**Katolik**		**İtalya**				
	Erkek	Kız	Karma	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Karma
İptidai	55	6	1	2	3	1	-	1	1	59	10	1
Rüştiye	3	-	-	3	-	-	-	-	-	6	-	-
İdadi	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-
Toplam	59	6	1	5	3	1		1	1	66	10	1

1905-1906 yıllarında Draç sancağında 66 adet resmi okul bulunmaktaydı. Bununla beraber Rumların 8 okulu ve Katoliklerin de 1 okulu bulunuyordu. Bölgedeki eğitim faaliyetlerinde yer almak isteyen İtalya Devleti'nin de Draç'ta 2 okulu bulunuyordu.

Rumlara ait erkek öğrencilerin eğitim aldığı okullardan biri Draç'a bağlı olan Kavaye kasabasının merkezinde yer almakta idi. 1905 yılında bu okulun bitişiğine bir de kız mektebi açılmasına karar verilmişti. Bu inşaat bittikten sonra okulun resmi ruhsatı da usulüne uygun olarak alınacaktı (BOA. MF. MKT. 858/52).

Draç dâhilindeki Rum okulları, eğitim haricindeki bazı etkinlikler için de kullanılıyordu. 5 Haziran 1905 tarihinde Draç Rum Cemaati, Paskalya münasebetiyle Draç'ta bulunan Rum Erkek Mektebi'nde toplanmışlardı (BOA. DH. MKT. 965/61).

1907 yılında Draç'ta bir kız okulu açılmıştı. Draç ahalisinin katkısı ile açılan bu okulun öğretmen maaşlarına vilayet dâhilinde karşılık bulmasının mümkün olmaması dolayısı ile başka bir şekilde çaresine bakılması emrediliyordu (BOA. MF. MKT. 1019/60).

Draç'ta bulunan okulların masraflarının bir kısmı bölge halkı tarafından karşılanıyordu. Draç sancağı merkez livada bulunan iptidai usul-i cedideye

geçtiği için atanan öğretmenler ile müdür masrafları 1909 yılında düzenlenen bir piyango ile karşılanmıştı (BOA. MF. MKT. 1029/74).

3.1. Draç İdadisi

1903 yılında Draç'a bir İdadi yapılması gündeme gelmişti. Prizren, Elbasan ve Draç'ta bu yıl açılması planlanan iptidai mektepleri için gerekli binaların bir kısmı Reji memurlukları tarafından kullanılmakta idi. 21 Temmuz 1903 tarihinde bu Reji memurluklarının tahliye edilmesi ve okul teftişi ve tesisi için Bir idadi müdürünün Draç'a gönderilmesi emrediliyordu (BOA. TFR. I. A. 9/880).

Draç'ta açılması kararlaştırılan İdadi için gelen müfettişin verdiği bilgi doğrultusunda Cülus-ı Hümayun[1] gününde resmi açılışı kararlaştırılan Draç İdadi Mektebi için tedarik olunan mahallin bir kısmındaki Reji İdaresinin hemen tahliyesi lüzumunun icap edenlere tebliğ ettirildiği 23 Ağustos 1903 tarihinde Maliye Nezareti'nden cevaben bildirilmişti (BOA. BEO. 2149/161124).

Draç'ta inşa ettirilen İdadi Mektebi, planlanan tarihte açılmıştı. Bu okulun güzel bir törenle açıldığı İşkodra Valiliği 2 Eylül 1903 tarihinde resmi makamlara bildiriyordu (BOA. TFR. I. İŞ. 3/212). Draç İdadisinin açıldığı yıl olan 1903'te Prizren ve Elbasan'da da birer idadi açılmıştı.[2]

1906 yılında Draç İdadi Mektebi'nin öğretmenlerinden biri İbrahim Efendi idi. İbrahim Efendi, kıdeminin yeterli olduğunu düşünerek bir okul müdüriyetine tayinini talep etmişti. Yapılan inceleme doğrultusunda İbrahim Efendi'nin kıdeminin henüz bir müdür olmasına yetmediği anlaşılmıştı. Bu nedenle kendisinin bir okul muavin-i salisliği görevine atanabileceği 25 Eylül 1909 tarihinde kendisine bildirilmişti (BOA. MF. MKT. 955/23; BOA. MF. MKT. 955/38).

İşkodra vilayetine bağlı Draç'ta bir idadi, dört kaza merkezinde birer rüştiye ve 232 köyde iptidai bulunmasına rağmen, bunlar vilâyetin ihtiyacını

1 Cülus-ı Hümayun, Padişah II. Abdülhamit'in tahta çıkışının yıl dönümüdür. 24 Ağustos 1903 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre II. Abdülhamit'in tahta çıkışının yıl dönümünde Osmanlı Devleti topraklarında aralarında Draç İdadisi'nin de yer aldığı 511 adet okul açılmıştı (BOA. Y. MTV. 250/1).

2 "Konu ile ilgili 6 Mayıs 1903 tarihli belgede şöyle deniliyordu: Elbasan ve Prizren ve Draç'ta bir mekteb-i idâdî küşâdı ve Dârülmuallimînler tahsisâtına devâir-i belediyece muavenetle masârıf-ı mütebâkiyesinin cihet-i Maârif'den tesviyesi ve vilâyâtda tedrîse memur olan talebe-i ulûm maaşâtına elli kuruş zam ile mekâtib-i ibtidâiye muallimliklerinde istihdamları hakkında bi'l-istîzân şeref-sudûr buyurulan emr u fermân-ı hümâyûn-ı mülûkâne mantûk-ı âlîsine tevfîkan sebk eden iş'âra cevaben Maârif Nezâret-i Behiyyesi'nden gelen tezkire Meclis-i Mahsus-ı Vükelâ'da lede'l-mütâlaa cereyân eden müzâkereye tevfîkan tanzim olunan mazbata arz u takdim olunmakla mündericâtı hakkında her ne vechile irâde-i seniyye-i cenâb-ı Hilâfet-penâhî müte'allik ve şeref-sudûr buyurulur ise mantûk-ı münîfi infaz edileceği beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm kılındı, efendim." (BOA. İ. MF. 1321 S./5)

karşılamıyordu. Durum böyle olunca 29 Ağustos 1909 tarihinde mevcut okulların yanı sıra bir Dârülmuallimîn ve İşkodra merkezinde de bir idadî açılmasına karar verilmişti. Konu ile ilgili arşiv vesikasında şöyle deniliyordu:

> "Tafsilâtı başkaca arz olacağı üzere vilâyetçe inşasına lüzum gösterilen üç yüz kırk altı kilometreliğine müsaade edilebilmişdir. Maârife gelince yalnız Draç'ta bir idâdî ile dört kaza merkezlerinde birer rüşdî ve iki yüz otuz karyede ibtidâî ve sıbyân mektebleri mevcud olsa da bunun ne adedi ne de programı ihtiyac-ı mahallî ile mütenâsib olmayıp adeta hâl-i ibtidâîdedir. İdadî ve rüşdiyelerin tensîk ve ıslâhına teşebbüs edildiği gibi mekâtib-i ibtidâiyede numune olacak suretde bu kere merkez-i vilâyetde karşılığı bulunarak büyük bir ibtidâî mektebi inşasına başlanılmak üzeredir. Bunu müteâkib bir de Dârülmuallimîn küşâdı taht-ı karara alınmışdır. Vilâyât-ı sairenin hemen umum livâ ve bazı kaza merkezlerinde dahi idâdî mektebleri bulunduğu hâlde en ziyade muhtac olan İşkodra'nın ol nimetden mahrum bırakılması bi-hakkın teessüfe sezâdır. Bu cihet içinde Maârif Nezâreti'ne karşı teşebbüsât-ı lütufkârânede bulunulması inâyet-i celîle-i nezâret-penâhîlerine vâbestedir. Şimdiye kadar ıslâhât ve icraât görmüş olan bu vilâyetin lehü'lhamd emn u asayişi şikâyet olunacak derecede değilse ber-mûceb-i emr bir kat daha te'min-i huzur ve emniyet için te'yid-i teşebbüsâtın ve ticarî ve iktisadî şirketler te'sisi için de teşvikâtın hâlî kalınmamakda olduğu ma'rûzdur. Fermân" (BOA. DH. MUİ, 4-2/48).

Bu dönemde Arnavutluk bölgesindeki okullaşma çabalarına paralel olarak öğretmen ihtiyacı da günden güne artmıştır. Zaten var olan ihtiyaç, bölgede açılan okul sayısının artmasıyla birlikte kendisini iyiden iyiye hissettirmiştir. Öğretmene olan ihtiyacının karşılanabilmesi için hükümet, basın aracılığıyla zaman zaman ilana çıkmıştır. Draç İdadisinde açılan Geometri ve Aritmetik derslerini vermek üzere 19 saat karşılığında 500 kuruş maaşla öğretmen arandığı ve bu konularda ihtisas sahibi kişilerin 12 Ocak 1910 Çarşamba gününe kadar Maarif Nezareti'ne başvurmaları istenmiştir.

Draç'taki okulların öğretmen ihtiyacının karşılanmasına yönelik çabalar, 1911 yılında da devam etmiştir. Nitekim bu konuyla ilgili olarak daha 1911 yılının ilk çeyreğinde basında yer alan haberlerde Maarif Nezareti'nin Draç, Preveze, Berat ve Seniçe İdadilerinde Coğrafya ve Tarih, İşkodra İdadisi'nde Matematik, Coğrafya ve Tarih; Debre ve Ergiri İdadilerinde ise Fransızca derslerini vermek üzere öğretmenlere ihtiyaç duyduğu aktarılmıştır. Bu öğretmenlere ödenecek aylık ücret ise 600 ila 800 kuruş arasında öngörülmüştür (Yavaş, 2017:326-327).

4. Osmanlı Coğrafyasında Yabancı Okullar

Yabancı okulların Osmanlı Devleti'nin gündemine gelmesi ve bir problem olarak addedilmesi bu okulların gelişme dönemine rastlamaktadır. Katolik

Fransız misyonerlerinin varlıkları ve faaliyetleri orta çağa kadar inerken, 19. yüzyıl bu faaliyetlerin yoğunlaştığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde Amerika, Almanya, Avusturya, Rusya ve İngiltere gibi önemli rakiplerin ortaya çıkması farklı milletlerin bir arada yaşadığı Osmanlı Devleti'ni etkilemeye başlamıştı. Açtıkları okullar yoluyla devletin gayrimüslim tebaası üzerinde bir din propagandası başlamış ve giderek bu devletler arasında bir nüfuz mücadelesi yaşanmıştır.

1789 Fransız İhtilalinden sonra milliyetçilik ilkesinin ön plana çıkması ve bazı imparatorlukların dağılma sürecine girmesi ile İngiltere, Rusya ve Fransa gibi büyük devletlerin Osmanlı coğrafyasındaki gayrimüslimleri kendi çıkarları doğrultusunda kışkırttıkları görüldü. Osmanlı Devleti iç ve dış nedenlerle zayıfladıkça yabancı devletlerin içişlerine müdahalesi de aynı oranda artmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimler, 19. yüzyıla kadar devletin yürüttüğü millet sistemi çerçevesinde kendilerine tanınan haklardan yararlanarak, yüzyıllarca rahat bir hayat sürdüler. Fakat 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren çeşitli nedenlerle devletin zayıflamasıyla birlikte onun topraklarını paylaşmak isteyen emperyalist devletler, ülke içindeki gayrimüslimleri kendi emel ve çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalıştılar (Sezer, 1999:173).

19. yüzyılda yabancı okullar, Osmanlı Devleti'ni bir ağ gibi sarmıştır. Bu okullar önceleri dini yönü daha ağır basan bir eğitim verdikleri için kiliselere bağlı kurumlar olarak teşkilatlanmışlardır. Bu yolda en büyük organizatörleri ve koruyucuları da kendi devletlerinin Osmanlı coğrafyasındaki elçilikleri olmuştur. Emperyalist devletler kendilerine verilen hakları genişleterek suiistimal etmiş ve işlerine geldikleri gibi bu hakları kullanmışlardır. Kendi kendilerine sağladıkları esneklik ve serbestlikle; İngiltere, İtalya, Fransa, Avusturya, Rusya ve Amerika gibi devletler, hukuki dayanak olmadan ve denetimden uzak bir biçimde kendi eğitim kurumlarını açmaya başladılar. Bu okullar vasıtasıyla yabancılar kendi kültürlerini ve dillerini yayarak, siyasi ve kültürel çıkarlarını korumaya çalışmışlardı.

19. yüzyıl, Draç'ın kozmopolit yapısı ile birlikte oldukça hareketli geçmiştir. Osmanlı Devleti bünyesinde yüzyıllarca Türklerle kardeş olarak yaşayan gayrimüslim Osmanlı vatandaşları 19. yüzyıl içerisinde kışkırtıcı hareketler neticesinde bu kardeşliklerini ihanet derecesine getirmişlerdi. Devletin kendi bünyesindeki azınlıklarla ilgili özgürce kararlar alabilmesi özellikle bu yüzyılda çok zordu. Birçok devlet Osmanlı vatandaşı olan bu azınlıkların hamiliğine soyunarak devlete bu yönde baskılar yapıyordu. Bu durum Draç'ta da kendisini göstermişti.

4.1. Avusturya'nın Draç'taki Eğitim Faaliyetleri

Osmanlı Devleti sınırlarındaki Draç'ın da yer aldığı bölgede Avusturya'nın papazları vasıtasıyla yürüttüğü zararlı faaliyetleri iki devlet arasında sürekli gerginlik unsuru olmuştur. Avusturya'nın Katolik propagandasının odak noktalarından biri de Draç şehridir. Avusturya'nın Draç gibi şehirlerde bulunan Katolik rahiplerini, dolayısıyla bütün Katolikleri, Osmanlı Devleti vatandaşı olsa bile himaye etme hakkına sahip olduğunu savunması ikili ilişkileri sürekli geren bir durumdu.

Katolik propagandasının yoğun olduğu bölgelerde Osmanlı Devleti, Avusturya-Macaristan Devleti'nin himayesinde faaliyet gösteren Katoliklere karşı zorluklar çıkarmıştır. Katoliklerin hamiliğini yapmaya çalışan Avusturya elçiliğinin 1904 yılında harekete geçmesi Osmanlı hükümetinin ilgisini bu duruma yöneltmesine sebep olmuştur. İşkodra Kosova bölgesindeki Avusturyalıların faaliyetlerini Osmanlı memurları devletin iç işlerine karışma olarak algılıyorlardı. Bu yüzünden işleri geciktirme yoluna başvuruyorlardı.

Draç sancağında Avusturya-Macaristan Devleti'nin kendi okulları vardı. Bu devletin Draç ve çevresindeki vilayetlerde kendi okullarını açma sebebi Katolik Arnavutların Sırpların veya Rusların himayesi altına girmesini engelleyip; kendi himayesi altına alma düşüncesiydi. Bu amaçla Draç'ta Avusturya-Macaristan hükümetinin kurdukları 2 okuldan biri Katolik Erkek Mektebi, diğeri ise Souer de Charite Kız Mektebi idi (Mutlu, 2005:70-71).

23 Ocak 1899 tarihinde Draç'ta bulunan Katolik Mektebi'ndeki Avusturyalı öğretmenler öğretimden men edilmişti. Bu öğretmenlerin yerine diplomalı ve hükümetin güvenini kazanmış kişilerin tayin olması İşkodra Vilayeti 'ne bildirilmişti (BOA. DH. MKT. 2162/58).

1903 yılında Avusturya Hükümeti, Draç'ta bir yatılı okul açmak istiyordu. Hariciye Nezareti, Avusturya Hükümeti'nin bu talebini değerlendirmiş ve 23 Kasım 1903 tarihinde resmi ruhsat almaksızın bu okulun açılamayacağı bilgisini yetkililere bildirmişti (BOA. BEO. 2202/165094). 20 Mart 1904 tarihinde bu konu ile ilgili yeni bir gelişme yaşanmıştı. Devlet yetkilileri bu tarihte Avusturya Hükümeti'nin Draç'ta yatılı bir okul açmak yerine mevcut olan Katolik Mektebi'nin ruhsata geçirilmesi fikrini Avusturya Hükümeti yetkililerine bildirmişti (BOA. MF. MKT. 770/25).

4.2. İtalya'nın Draç'taki Eğitim Faaliyetleri

1870 yılına İtalya'nın Roma ile birlikte birliğini kurmasının ardından Avrupa'da bir güç olma yarışına girmişti. Daha sonrasında ise Avrupa, Akdeniz

ve Osmanlı coğrafyasında var olma yarışına girmişti. Katolik misyonerlerini kullanarak diğer coğrafyalara da yayılmaya çalışmıştır.

Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerinde İtalya, özellikle siyasi çıkarlarının bulunduğu bölgelere özel önem göstermiştir. İtalya sınırlarına yakın olan ve Osmanlı topraklarında yer alan Arnavutluk coğrafyası İtalya'nın özellikle ilgilendiği bir coğrafya idi. Burası da dâhil olmak üzere Osmanlı topraklarında yer alan İzmir, Trablusgarp, Trabzon ve Draç'ın da yer aldığı bölgelerde 30'un üzerinde başta okul olmak üzere çok sayıda sağlık kuruluşu ve kilise açmışlardır.

İtalyan okulları da diğer yabancı okullar gibi Müslüman öğrencilerdense başta Hristiyanlar olmak üzere gayrimüslim tebaa ile ilgilenmişlerdi. Okul açtıkları bölgelerde İtalyan sayıları 5-10'u geçmezken bu okullarda okuyan öğrenci sayısı yüzlerle ifade edilebilmekteydi. Müslüman öğrencilerin bu okullarda okuması yasak olmasına rağmen bu yasaklara uymayıp burada okuyan Müslüman öğrenciler de bulunabiliyordu. İtalyan okullarına ilgiyi arttıran en önemli etkenler bu bölgelerde yüksek derecede okul olamaması, yeterli okulun olmaması veya dil öğrenilebilecek okulun bulunmayışıdır.

Bölgede ilk ve orta dereceli okul mezunu çocukların bir kısmı yüksekokullara gitmek veya ticarete ya bölgesinde ya da başka memleketlere gitmek yolunu seçiyorlardı. Bunun için vilayette yabancı dile verilen önem daha fazlaydı. Ticaretle ilgilenmeyi düşünenler İtalyanca, yüksekokula girmeyi düşünenlerse Fransızca öğrenmek istiyordu. Çocukların yabancıların okullarına gitmelerini önleyebilmenin bir yolu da bu iki dili rüştiyelerde okutmaktı (Erken, 2020:1789).

Draç'ta İtalya konsolosluğu bulunuyordu. Buradaki konsolos ayrılıkçı girişimleri destekler durumdaydı. Devletinden aldığı güç ile Osmanlı topraklarında yer alan Draç'ta özellikle 19. Yüzyıl sonu ve 20. Yüzyıl başında zararlı faaliyetleri görülüyordu. Bu duduma bir örnek verecek olursak 7 Şubat 1904'te Draç İtalya konsolosu Ohri bölgesi Bulgarları ile gizlice görüşmüştü (BOA. TFR.I.MN. 34/3371).

İtalyan okulları birçok bölgede açılmaya devam ederken 1902 yılında Draç, Yanya, Bingazi ve Hıms'ta kurulmak istenilen İtalyan okullarına müsaade edilmemesi üzerine İtalyan elçisi 30 Aralık 1902 tarihinde Osmanlı Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'yı bizzat ziyaret ederek ikna etmeye çalışmıştır. Elçi Osmanlı sınırlarında hiçbir Fransız'ın olmadığı bölgeler de dâhil olmak üzere Fransızların 600 okulu bulunduğunu söylemiştir. Oysa İtalyan okulları sayısının 25 civarı olmasına rağmen birkaç okulun inşasına zorluk çıkarılmasının anlaşılır olmadığını ifade ederek bu okulların inşası için kendi devletinden bizzat emir aldığını söylemiştir. Bunun ardından İtalya elçisi Osmanlı Devleti Hariciye Nazırlığına bir muhtıra vererek daha önce Fransızlara verilen hakların

kendilerinin de hakkı olduğunu bildirmiştir. Karşılıklı muhtıralara rağmen 3 Şubat 1903'te İtalyanlar bu okulların açılması için Padişah iradesini almışlardı (Mutlu, 2005:49-55).

1903 yılında Draç'ta İtalya Devleti bir kız-erkek okulu açmıştı. Açılışından 2 yıl sonra bu okulun kız öğrenci kısmının başka bir yere nakledilmesi gündeme gelmişti (BOA. BEO. 2689/201668). 1906 yılında İtalya Devleti'ne ait olan bu kız-erkek okulundan gelen talep kabul görmüş ve okulun kız kısmının nakli için bazı şartlar öne sürülmüştü. Devlet yetkilileri açılacak okulun Draç'ta İslam Mahallesi haricinde olmasını, Müslüman kız öğrenci kabul etmemesini ve maarif-i umumiye nizamnamesine uygun olarak açılmasını özellikle istemişlerdi. Bu koşulların sağlanmasının taahhüdü üzerine İtalyan Erkek ve Kız Mektebi'nin kız kısmının 12 Haziran 1906 tarihinde, Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi ve Meclis-i Mahsus-ı Vükela kararı ile başka bir yere nakline müsaade edilmişti (BOA. DH. MKT. 1089/1).

1909 yılında Draç İtalyan Mektebi'nin faaliyetlerinden ötürü Osmanlı yetkilileri rahatsız olmuşlardı. Bu okula Müslüman öğrencilerin gitmesi yasaklanmıştı. Ancak okula devam eden gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarına da bu okulda Osmanlı eğitim sistemine aykırı eğitim verilmemesi ve ahalinin de bu tarz okullara rağbetinin azaltılması yolunda tedbirler alınması emrediliyordu (BOA. DH. MKT. 2735/69).

Draç halkının sempatisini kazanmak isteyen İtalyanlar Draç'ta bulunan İtalyan Mektebi'nde fakirlere ve tüccar çıraklarına ücretsiz İtalyanca ve Rumca dersleri verdikleri bilgisi alınmıştı. Bu durum resmi makamlarca duyulduktan sonra 29 Eylül 1909 tarihinde okul ve bu teşebbüsleri hakkında malumat istenmişti (BOA. DH. MKT. 2618/18).

İtalyanlar Osmanlı coğrafyasının en uzak noktasında yer alan Draç'ta okul açmalarının en önemli nedeni İtalyancayı Arnavutlar arasında yaygınlaştırarak Arnavutları kendilerine çekmek istemeleridir. Osmanlı Devleti'nin bu durum karşısında alabildiği tedbirlerden biri İtalyanca dilinin yayılmasına fırsat veren devlet memurlarının vatan haini sayılacaklarına dair vilayetlere gönderilen emirdir (Mutlu, 2005:54).

5. Sonuç

Osmanlı Devleti için 19. yüzyıl eski ihtişamdan uzaklaşıldığı bir yüzyıl olmuştur. Özellikle Avrupalı devletler bu yüz yıl içerisinde, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışma yetkisini kendilerine kazandırmayı başarmıştır. Bu yüzyıl içerisinde birçok misyoner, devletlerinin elde etkileri imtiyazlar dolayısıyla Osmanlı topraklarında değişik faaliyetlerde bulunmuşlardır.

Bünyesinde birçok etnik unsuru barındıran Osmanlı Devleti Fransız İhtilalinin getirdiği Milliyetçilik akımının etkilerini 19. yüzyılda en çok hisseden devletlerden biri olmuştur. Özelikle Avrupalı devletler Osmanlı Devleti'nin bu durumunu kendilerine göre değerlendirmeye gayret göstermişlerdir.

Adriyatik kıyısının en stratejik noktalarından biri olan Draç, Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki önemli liman kentlerinden biridir. Draç'ta bulunan Katolik gayrimüslimler, İtalya ve Avusturya gibi devletlerin ilgi alanında olmuşlardır. Draç'taki gayrimüslimler bu devletlerin propagandalarının hedefi durumundaydılar. Bu devletlerin doğrudan veya dolaylı olarak destekledikleri okullar vasıtasıyla gerçekleştirmeye çalıştıkları düşünceler Osmanlı Devleti'nin dikkatini çekmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA. BEO. 2149/161124
BOA. BEO. 2202/165094
BOA. BEO. 2689/201668
BOA. DH. MKT. 1089/1
BOA. DH. MKT. 2162/58
BOA. DH. MKT. 2618/18
BOA. DH. MKT. 2735/69
BOA. DH. MKT. 965/61
BOA. DH. MUİ, 4-2/48
BOA. DH. TMIK. S, 25/35
BOA. DH. TMIK. S. 27/16
BOA. İ. MF. 10/1322-L-7
BOA. İ. MF. 1321 S./5
BOA. MF. MKT. 1019/60
BOA. MF. MKT. 1029/74
BOA. MF. MKT. 117/59
BOA. MF. MKT. 117/74
BOA. MF. MKT. 129/97
BOA. MF. MKT. 51/192
BOA. MF. MKT. 770/25
BOA. MF. MKT. 814/67
BOA. MF. MKT. 858/52
BOA. MF. MKT. 955/23
BOA. MF. MKT. 955/38

BOA. TFR. I. A. 9/880
BOA. TFR. I. İŞ. 3/212
BOA. TFR.I.MN. 34/3371
BOA. Y. MTV. 250/1
BOA. Y. MTV. 95/70

Kitap ve Makaleler

ALKAN, M. Ö. (1997) Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924 Education Statistics in Modernization from the Tanzimat to the Pepublic, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara.

BARDHİ, A. (2009) Müfettiş Davut Boriçi'nin Günlüğünde (1870-1877 Eğitim) İşkodra Vilayeti'nde Eğitim, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

ÇAĞ, G. (2023) "Adriyatik Kıyısında Bir Osmanlı Şehri: Draç/ Durres", Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi, C. 10, S. 27, ss.455-475.

ERKEN, İ. (2020) "İşkodra Vilayetinde İdâdîler (1889-1912)", History Studies, C. 12, S. 4, ss.1783-1807.

GÜMÜŞEL, G., (2015). "The Times Gazetesinin Gözünden Doğu Sorunu, Osmanlı İmparatorluğu ve Tanzimat Dönemi (1838-1878)", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, C. 15, S. 57, ss.37-78.

IŞIK, Z. (2011) "19. Yüzyıl Osmanlı Dış Politikası Üzerinde İngiliz Tesiri", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 4 S. 2, ss.45-61.

İNAN, K. (2002) "Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u Fethi ve Etkileri", Türkler, Cilt:9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.279-311.

İNAN, K. (2002) "II. Beyazıt Dönemi", Türkler, Cilt:9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 383-392.

İşkodra Vilayet Salnamesi, sene:1312.

KİEL, M. (1994) "Draç", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., c.9, İstanbul, ss.522-524.

MUTLU, Ş. (2005) Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları, Gökkubbe Yay., İstanbul.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Otuz Dokuzuncu defa Maarif Nezaret-i Celilesinin Eser-i Tertibidir, Matbaa-i Osmaniyede Tab Olunmuştur, sene: 1301.

Salname-i Maârif-i Umûmiyye Nezareti, sene:1311-1312.

Salname-i Nezaret-i Maârif-i Umûmiyye, Matbaa-i Amire, Dersaadet, h. 1316.

SEZER, A. (1999) "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Misyonerlerin Türkiye'deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri" Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C. 16, ss.169-184.

TUĞLACI, P. (1985) Osmanlı Şehirleri, Milliyet Yay., İstanbul.

UZUNÇARŞILI, İ. H. (1995) Osmanlı Tarihi, cilt:2, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara.

ÜNAL, U. (2008) II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüştiyeleri (1897-1907) Programlar -Ders İçerikleri- İstatistikler, Gazi Kitapevi, Ankara.

YAVAŞ, M. (2017) "İkinci Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Basınından Yansımalar: Meşrutiyet'in İlanı Sonrası Arnavutluk'ta Okullaşma Çalışmaları (1908-1912)", Journal of Academic Social Science Studies, S. 54, ss.315-332.

YIKICI L. ve ÖZLÜ Z. (2018) "İngiliz Arşiv Belgelerine Göre 1912-1913 Tarihli Balkan Savaşları Öncesinde Balkanlarda Uluslararası Nüfuz Mücadelesine Bir Bakış", Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 17 S. 2, ss.677 – 690.

EKLER

Dıraç şehrinden genel görünüm

Dıraç şehrine denizden bir bakış

Dıraç'ın denizden genel görünümü

BÖLÜM III

ÜBER VERSUCHE, DIE POLITISCHE AUSWANDERUNG VON MONTENEGRO IN CARIGRAD NACH DEM TOD VON KÖNIG NIKOLA (1921) ZU ORGANISIEREN UND ZU HANDELN

Prof. Dr. Šerbo Rastoder

Montenegro Üniversitesi
serbor@t-com.me

1. Eingang

Nach der Liquidation des montenegrinischen Staates durch die Entscheidungen des illegalen und illegitimen Parlaments[1] von Podgorica im November 1918 war das Exil des montenegrinischen Königs und der Regierung während des Ersten Weltkriegs 1916[2] gegen die Entscheidungen des sogenannten montenegrinischen Staates Parlament von

1 In der wissenschaftlichen Geschichtsschreibung gibt es zu diesem Thema Meinungsverschiedenheiten. Weitere Informationen: Novica, Rakocevic, Montenegro im Ersten Weltkrieg, Podgorica 1997², Dimitrije Dimo Vujovic, Union Montenegro und Serbien 1918, Titograd 1962; Dimitrije Dimo Vujovic, Versammlung Podgorica 1918, Zagreb, 1989; Mijat Sukovic, Podgorica-Versammlung 1918, Podgorica 1999; Jovan Cetkovic, Universitäten Montenegro und Serbien, Dubrovnik 1940; Jovan B. Bojovic, Podgorica-Versammlung 1918, Gornji Milanovac, 1989; Zivojin Peric, Montenegro in der jugoslawischen Föderation, Podgorica, 1997²; Vojislav Vuckovic, Der diplomatische Hintergrund der Vereinigung Serbiens und Montenegros, Jugoslawische Überprüfung des Völkerrechts (Belgrad) 2 (1959) Mijat Sukovic, Facts Decisive, Creation 10-12, 2000, 254-284; Zoran Lakic, Politische Meinung oder wissenschaftliche Position, Montenegrinische historische Themen, Podgorica 2001; "Creation" 2000, Nr. 1-5, S. 220-245); Miomir Dašić,Zum Dilemma, ob die Große Nationalversammlung in Podgorica legal und legitim war, in: Ansichten aus der Geschichte Montenegros, Podgorica, 2000, 323-337;

2 Siehe: Sherbo Rastoder, Montenegro im Exil 1918-1925, I-II, Historisches Institut von Montenegro, Almanach, Podgorica, 2004; Sherbo Rastoder, Petrovic im Exil - Dämmerung einer Dynastie, CANU, Podgorica, 2002 (Sonderdruck aus Proceedings der wissenschaftlichen Konferenz "Dynasty Petrovic Njegos" 227-301), Sherbo Rastoder, Die Rolle Frankreichs bei der gewaltsamen Annexion Montenegros, Übersetzung der Ausgabe von 1921 , Conteco, Bar, 2001 (Vortrag), Zivko A.Andrijašević, Sherbo Rastoder, Geschichte Montenegros, Podgorica, 2006.

Podgorica als das Ergebnis des Aufstands [3], der dazu führte, dass sich danach zahlreiche montenegrinische politische Auswanderer in vielen europäischen Ländern befanden, es wurde ein politischer Rahmen geschaffen, in dem dieses Problem auf verschiedene Weise angegangen wurde. Die Konzentration der Auswanderung in Italien und der Versuch, eine montenegrinische Armee in Italien aufzubauen durch Vereinbarung zwischen Montenegro und Italien vom April 1919, führte dazu, dass in Italien (Gaeta, Sulmona, Formia) etwa 2000 montenegrinische Soldaten gefunden wurden, darunter ein kleiner Teil der Familienmitglieder.

Hinzu kommen die Regierung und das Gericht in Neji, Frankreich, diplomatische und konsularische Vertreter, Honorarkonsuln und zahlreiche Freunde Montenegros in der Welt, sie sollten verstehen, dass die politische Auswanderung Montenegros ein respektabler Faktor bei zahlreichen Aktivitäten zur Wiederherstellung des montenegrinischen Königreichs war, welches die Sympathie des Einzelnen hatte, jedoch eindeutig den Absichten der Großmächte widersprach, die nach dem Ersten Weltkrieg die neue Europakarte geschaffen hatten.

Die Begeisterung, das Engagement und die Beharrlichkeit der montenegrinischen politischen Auswanderung wurden erst "sichtbar", als nur (ein kleiner Teil) der Appelle, Proteste, Memoranden und Zeitungen veröffentlicht wurden, Schriftsätze und Schreie dieser Gruppe.[4] In den letzten ein oder zwei Jahrzehnten wurde erst verstanden, dass viele dieser Dokumente "stillschweigend", "verborgen" oder "unzugänglich" waren, was es ermöglichte, ein wünschenswertes historisches Bewusstsein für die Konstruktion der "Scherengeschichte" zu bilden. Das erst kürzlich verfügbare Material aus dem Archiv Jugoslawiens, der Mission des Königreichs Jugoslawien in der Türkei

3 Weitere Informationen: Sherbo Rastoder, Die verborgene Seite der Geschichte, Der montenegrinische Aufstand und die Repressionsbewegung 1918-1929, I-IV, Proceedings, Nidamentym Library, Bar 1997, Podgorica 2006²; Sherbo Rastoder, Warum der montenegrinische Staat 1918 verschwand?, Montenegro 1878-1918, Papiere vom Runden Tisch in Podgorica am 22. November 1918, CANU, 149, 2019, 129-171, Warum ist der montenegrinische Staat 1918 "verschwunden"? Weihnachtsaufstand in Montenegro, Kontroversen und Dilemmata in der Historiographie, Proceedings 2 / 19,93-129;

4 Siehe: Sherbo Rastoder, Montenegro im Exil 1918-1925, I-II, Historisches Institut von Montenegro, Almanach, Podgorica, 2004; Sherbo Rastoder, Petrovic im Exil - Dämmerung einer Dynastie, CANU, Podgorica, 2002 (Sonderdruck aus Proceedings der wissenschaftlichen Konferenz "Dynasty Petrovic Njegos" 227-301), Sherbo Rastoder, Die Rolle Frankreichs bei der gewaltsamen Annexion Montenegros, Übersetzung der Ausgabe von 1921 , Conteco, Bar, 2001 (Vortrag), Živko A.Andrijašević, Sherbo Rastoder, Geschichte Montenegros, Podgorica, 2006; Sherbo Rastoder, Verteidigung der Unabhängigkeit Montenegros (Internationale Komitees und Verbände 1920-1925), Matica 17, Frühjahr 2004, 151-174; Die montenegrinische Frage in der Gesellschaft der Nationen 1920-1924, Matica, 7/8, 2001

(Istanbul, Ankara)[5] 1918-1945 mit 8,84 Mio. Archivmaterial, ermöglichte es uns, das Schicksal und die Wirkungsweise der politischen Auswanderung Montenegros in dem angegebenen Zeitraum heuristisch rechtzufertigen.

2. Warum Konstantinopel?

Um den Kontext zu verstehen, das Wesen und den Charakter des Zustands in der Türkei und Konstantinopel zum angegebenen Zeitpunkt, müssen wir die möglichen Gründe erkennen, was genau diesen Ort attraktiv machte für den Aufenthalt der montenegrinischen politischen Auswanderung? Der erste, mögliche Grund würde der Unbeaufsichtigte Zustand in diese Region sein, der sich im Herzen der politischen Turbulenzen in der Türkei selbst befand. Die Besetzung von Konstantinopel durch die Entente (1918-1923), die Bolschewistische Revolution und der Bürgerkrieg in Russland und die nicht vorhandene diplomatische Beziehung zwischen der Türkei und dem neu gegründeten Königreich SHS. Soweit es die Türkei betrifft, war es das Ende des Osmanischen Reiches (1908-1922), Des Engagements der Türkei auf Seiten der Mittelmächte im Ersten Weltkrieg, ihre endgültige Niederlage am Ende des Krieges und die Invasivität der Vereinbarung in Sevre (1920) mit welchem die Verbündeten des Osmanischen Reiches auf ein kleines Gebiet in Andolia reduziert wurden. Konstantinopel und die Umgebung sind besetzt, der Bosporus und die Dardanellen mussten internationalisiert werden um die Auffahrt zum Schwarzen Meer zu öffnen. Westanatolien war für Griechenland bestimmt und Ostandolien für Armenien. Souveränität kleiner Gebiete in Zentralanatolien waren der Überrest eines einst mächtigen Osmanischen Reiches. Kemalisten, oder Unterstützer von Kemal Atatürk, die sich im türkischen Nationalparlament versammelten, lehnten die Vereinbarung aus Sevre ab, der lange von der Öffentlichkeit versteckt wurde, dies war die Grundlage für die Alliierten, um mit der Verfolgung der Kemalisten zu beginnen. Im März 1920 begannen die Alliierten mit der Verfolgung und Verhaftung von Kemalisten in Konstantinopel, was diese zwang, nach Ankara zu ziehen und eine neue Regierung zu bilden. Dieser neue Krieg um die türkische Unabhängigkeit führte schließlich zum Sieg der Nationalisten, deren provisorische Regierung zuerst das Osmanische Reich (1. November 1922) abschaffen und schließlich Sultan Mehmed VI verbannen (17. November 1922) wird.

Danach änderte sich die Situation drastisch, daher werden die Verhandlungen und der Vertrag mit den Alliierten von Lausanne (14. Juli 1923) den Vertrag in

5 AJ, Fund 370

Svero aufheben, und alle abgezogenen und vorübergehend besetzten Gebiete an den türkischen Staat zurückzugeben.[6]

Zuallererst, Konstantinopel welche vom 13. November 1918 bis 4. Oktober 1923 durch das Vereinigte Königreich, Frankreich und Italien besetzt war. Konstantinopel, die 1920 zwischen 800.000 und 1,2 Millionen Einwohner hatte, wurde von den Alliierten, auf der Grundlage des abgeschlossenen Waffenstillstands von Mudeos, in Besatzungszonen aufgeteilt, was am 30.Oktober 1918 endete. Dies war das Ende der Beteiligung des Osmanischen Reiches am Ersten Weltkrieg. [7]

Während der Besetzung von Konstantinopel, hatten die Besatzungsmächte die Hauptmacht, einige davon hatten keine positive Einstellung zu Montenegro (Franch D'Epere und Carlo Sforza) die für kurze Zeit die Positionen der alliierten Kommissare innehatten (von November 1918 bis Januar 1919).

Gleichzeitig gab es bis 1925 keine diplomatischen Beziehungen zwischen dem Königreich SHS und der Türkei. Nachdem das Friedens- und Freundschaftsabkommen am 28. Oktober 1925 in Ankara unterzeichnet und am 1. Februar 1926 ratifiziert worden war, und nachdem volle diplomatische Beziehungen hergestellt wurden, wurde der erste KSHS-Abgeordnete in der Türkei ernannt. Bedeutet dies, dass der neu gebildete jugoslawische Staat bis zum Datum der vollständigen diplomatischen Beziehungen keine Vertreter in diesem Land hatte?

Nein. Bei der Errichtung der Autorität der alliierten Hochkommissare in Konstantinopel wurde der KSHS-Vertreter zuerst delegiert, die auch inoffiziell und informell die türkischen Behörden kontaktierte. Von 6.XII 1918 bis 10.X 1919 war Oberst Dragomir Nikolajevich ein Militärdelegierter, er war im Hauptquartier des Alliierten Oberkommandos. Im Oktober 1919 wurde Radomir Saponjic als ziviler MID-Delegierter nach Konstantinopel geschickt.

Mit dem MID-Dekret vom 14. Februar 1920 wird Jevrem Simic zum außerordentlichen stellvertretenden und bevollmächtigten Minister in Konstantinopel ernannt, der aus formellen Gründen nie sein Amt angetreten hat. Deshalb wurde Panta Gavrilovic am 1. April 1920 zum Zivilkommissar

6 Lesen Sie mehr: Ahmed Akunduz, Said Ozturk, Der unbekannte osmanische Staat, Sieben Jahrhunderte, Sarajevo 2016; Andrew Mango, Atatürk, Biographie des Schöpfers der modernen Türkei, Zagreb 2011; Quataert, D. Das Osmanische Reich 1700-1922. Cambridge: Cambridge University Press, 2005; The Encyclopædia Britannica, Vol.7, Herausgegeben von Hugh Chisholm, (1911), 3; Konstantinopel, die Hauptstadt des türkischen Reiches ...; Ilber Ortayli, Osmanen, das letzte Reich, Sarajevo 2013, 157-188; Ilber Ortayli, Osmanen auf drei Kontinenten, Sarajevo 2014, 184-201

7 Weitere Informationen: Ibid, Nur Bilge Criss, "Konstantinopel unter alliierter Besatzung 1918-1923", Brill Academic Publishers, 1999; Ferudun Ata: Die Umsiedlungsprozesse im besetzten Istanbul, Manzara Verlag, Offenbach am Main, 2018

der königlichen Regierung in Konstantinopel ernannt. Panta Gavrilovic war ein diplomatischer Agent in Kairo, der sich bald zurückzog, um im Juli desselben Jahres die Position des Geschäftspartners zu erhalten.

Mit Erlass vom 30. Juli 1922 übernahm Trajan Zivkovic die Rolle des Handelsagenten, der bis zur Ankunft von Tihomir Popovic als Abgeordneter im Juli 1926 diese Pflicht erfüllen wird. [8]

Die Rolle dieser Diplomaten war zwar eher nachrichtendienstlich als diplomatisch, und sie wären eher für die Titel von Militäragenten und Geheimdienstoffizieren geeignet als für diplomatische Vertreter. [9]

Dies ist ein allgemeiner Rahmen für die Bedingungen, unter denen die montenegrinische politische Auswanderung in diesem Bereich tätig ist.

Natürlich sollte als Grund für die mögliche Ankunft der montenegrinischen politischen Auswanderung und die Tatsache der relativ langen Präsenz montenegrinischer Menschen in diesem Gebiet nicht übersehen werden, sei es das Muhajirium (muslimische Flüchtlinge) oder die Arbeiter und Geschäftsleute, die in diesen Gebieten waren. [10]

3. Warum und wer kommt nach Konstantinopel?

Wir haben bereits festgestellt, dass sich am Ende des Ersten Weltkriegs eine große Anzahl von Montenegrinern im Exil befand, hauptsächlich in Frankreich und Italien. Mitglieder der Dynastie hatten ihren Sitz in Frankreich, während Regierungen und andere Beamte in Italien eine große Gruppe der sogenannten "montenegrinischen Armee" waren, bestehend aus Flüchtlingsoffizieren und Soldaten aus Montenegro (vom nach dem erfolglosen Weihnachtsaufstand vom Januar 1919), und andere Soldaten, die aus Gefangenenlagern unter der Kontrolle des montenegrinischen Armeekommandos in Italien versetzt wurden.

8 Weitere Informationen: Tonka Zupancic, Mission des Königreichs Jugoslawien in der Türkei - Konstantinopel und Ankara, Archiv 2004, 9-24

9 Weitere Informationen: Ibid, Archiv Jugoslawien, Fonds 370, Fondsgeschichte

10 Weitere Informationen: Sherbo Rastoder, Karadağ Müslüman Nüfusunun Göç Süreçlerine Bakış, Überblick über den Migrationsprozess der muslimischen Bevölkerung in Montenegro, INTERNATIONALES SYMPOSIUM ÜBER BALKANE VON DER VERGANGENHEIT BIS ZUR PRÄSENTATION: Balkan, Balkan Einwanderung und Türkei (21.-22. April 2016 Küçükköy, Balıkesir) ULUSLARARASI GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE BALKANLAR SEMPOZYUMU: Balkanlar, Balkan Göçmenleri ve Türkiye (21-22 Nisan 2016, Küçükköy, Balıkesir / Türkiye; Rastoder Šerbo, Die Muslime in Montenegro, ein historischer Abriss,Ost-West,4/2018, Europaiche perspektiven,Klaines land mit grosser geschihte, Montenegro,292-300;Sherbo Rastoder, Kriegsentschädigung und Ansprüche montenegrinischer Auswanderer aus der Türkei nach dem Ersten Weltkrieg, Canik – Samsun ve Değerleri" konulu III. Canik Sempozyumu 24 Ekim'de başlayacak ve 26 Ekim ,Samsun 2013; Rastoder Sherbo ,. Ein kurzer Überblick über die Auswanderung von Muslimen aus Montenegro von 1878 bis heute, Montenegro in der Visitation, Bericht des Zweiten Weltkongresses montenegrinischer Auswanderer vom 12. und 13. Mai in Cetinje. August 2000, Cetinje 2001, 114-123

Es wurde detailliert über die Zusammensetzung, Organisation, Versorgung, Ziele und Absichten dieser Armee geschrieben [11] aufgrund dieses Themas ist darauf hinzuweisen, dass nach der Unterzeichnung des Rapallo-Vertrags zwischen KSHS und Italien (November 1920) und basierend auf einer wahrscheinlichen Vereinbarung zwischen den beiden Parteien, wird Italien beginnen mit der Umsetzung einer Politik zur Zerstörung der montenegrinischen Armee.

Ein allgemeiner Ort, der glaubte, dies sei der Grund für die Zerstreuung der Armee unter montenegrinischen Auswanderern war die Überzeugung, dass in Rapal eine geheime Einigung zwischen Graf Sforza, dem italienischen Außenminister, und der jugoslawischen Seite erzielt wurde, unter dem sich die italienische Regierung verpflichtet hatte, montenegrinische Truppen aus Gaeta aufzulösen und jegliche Hilfe und Unterstützung für die Montenegriner auszusetzen, und dass die KSHS den Stadt von Rijeka Italien zuweist.[12] Sforza selbst argumentierte, im italienischen Parlament, dass weder das Thema Montenegro noch Albanien in Rapal angesprochen wurden, aber dass er eine Verurteilung von Belgrad erhalten hat, dass sie Sicherheit und Freiheit für diejenigen garantieren, die in ihre Heimat zurückkehren wollen. [13]

Im März 1921 wurde die montenegrinische Armee entwaffnet, die Bataillone waren in Sulmon, Padul und Victoria stationiert, während nur das montenegrinische Befehlskommando und das Offiziersbataillon in Gaeta blieben. Die Artillerie war in Fonte d'Amore bei Sulmona stationiert. Zuvor gab es Turbulenzen im Militär selbst, getrieben von Propaganda von der Seitenlinie und die Weigerung eines Teils der Armee, das Kommando des auswandernden Premierministers Jovan Plamenac und Michael I. zu erhalten, nach dem Tod von König Nikola im März 1921.

Schlägereien und Spaltungen in der montenegrinischen Auswanderung und insbesondere in der Armee, die nach dem Tod von König Nikola ans Licht kamen, haben die montenegrinische Frage weiter an den Rand gedrängt und das ohnehin schon geringe Ansehen der montenegrinischen Auswanderung gemindert. Dies wurde auch von den Anhängern montenegrinischer Ideen in Italien gesehen, die sich in unterschiedlichen Strukturen befanden. Filipo Gramatini forderte

11 Weitere Informationen: Sherbo Rastoder, Montenegro im Exil 1918-1925, I-II, Historisches Institut von Montenegro, Almanach, Podgorica, 2004

12 Siehe: Dr. Ivo Jovićević, Über Menschen und Ereignisse, Die Erinnerung an einen Föderalisten, Cetinje 1995, 140. Jovićević erklärt, D'Anuncio hat Plamenac über diese Verhandlungen informiert, dieses Geheimnis jedoch geheim gehalten, was bei den Montenegrinern zu noch größerer Unzufriedenheit geführt habe.

13 Siehe: Carlo Sforza, Un anno di politica estera, Roma 1921, 143; *"Si e affermato che a rapallo ili Montenegro sia stato un oggetto di baratto. Io dichiaro nel modo piu formale che a Rapallo ne poi fu questione del Montenegro, come non fu questione dell'Albania..."*

vor der Faschistischen Nationalen Partei für die Unabhängigkeit Montenegros von Genua im April 1921 die Bildung eines eigenen Gremiums neben der Regierung, um Spaltungen und Konflikte zu überwinden, das heißt, das Komitee der einflussreichsten Vertreter von Flüchtlingen und montenegrinischen Truppen von 6 bis 10 Personen, diese würden die Rolle des Parlaments spielen und alle Strömungen in der Auswanderung repräsentieren. [14]

Gleichzeitig wurden einige russische Auswanderer wie Alexander Nikolaevich-Stepuski als Freiwillige in die montenegrinische Armee aufgenommen. Gleichzeitig wurden einige russische Auswanderer wie Alexander Nikolaevich - Stepuski als Freiwillige in die montenegrinische Armee aufgenommen. [15] Nach Angaben der montenegrinischen Auswanderer, dass sie bis zum Rapallo-Vertrag die jugoslawischen Geheimdienste,die in Split ein spezielles Hauptquartier für defätistische Propaganda mit Niederlassungen in Italien errichtete, relativ erfolgreich pariert haben. Diese Propaganda wurde nach dem Tod von König Nikola besonders intensiviert, was zu Unruhen in der montenegrinischen Armee führte. [16] Das heißt, aufgrund der Abdankung von Kronprinz Danilo zugunsten von Michael I. wollte eine Gruppe Plamenac als Präsidenten wieder wählen, während die andere Gruppe entschieden dagegen war und Plamenac als Hauptschuldigen für Danilos Abdankung ansah, sie drohten, ihn zu töten, wenn er die Präsidentschaft akzeptierte. Das Haus von Plamenac und das montenegrinische Konsulat wurden von der italienischen Polizei zur Verfügung gestellt, und es kam zu einer allgemeinen Kluft. [17] Die montenegrinische Regierung bat die Italiener um Unterstützung, speziell für die Operation, 190 Offiziere und Soldaten zu entfernen und sie den Justizbehörden gemäß der Entscheidung der montenegrinischen Regierung vom 1. April 1921 vorzulegen. Die italienische Regierung nahm den Antrag an und ernannte eine Kommission unter der Leitung von Leutnant Vigevano.[18]

Die montenegrinische Seite betrachtete die Kommission als eine Behörde, die vorübergehend an die montenegrinische Regierung delegiert wurde. Nach dem Auftrag seiner Regierung begann der italienische Oberst Vigevano jedoch mit der Zerstörung der montenegrinischen Armee und zeigte ihnen die Möglichkeit, nach Jugoslawien zurückzukehren oder nach Südamerika

14 DACG, FEV, Jovan Plamenac 1919-1921, f. 109-110, Filippo Grammatini - Plamenatz, Genova, 23. April 1921.

15 DACG, FEV, f. 91, II, Milan Kraljević - Kommandeur montenegrinischer Truppen in Gaeta, Rom, 23. Mai 1921.

16 DACG, FEV, MID, Rom 1919-1920, Il fermento fra le truppe Montenegrine a Gaeta.

17 Sherbo Rastoder, Die verborgene Seite der Geschichte, Der montenegrinische Aufstand und die Repressionsbewegung 1918-1929, I-IV, Bar 1997, Vol. III, Doc. Nr. 1409, p. 1750

18 Siehe: Sherbo Rastoder, Die verborgene Seite der Geschichte, Der montenegrinische Aufstand und die Repressionsbewegung 1918-1929, I-IV, Bar 1997, Vol. IV, doc. Nr. 1417, p. 1766-1768.

zu gehen, was von der italienischen Regierung unterstützt werden würde, indem er ihnen materielle Unterstützung gewährte und die erforderlichen Reisedokumente ausstellte. Die Kommission ignorierte die montenegrinische Regierung und begann, geschwächte? Nachrichten unter montenegrinischen Soldaten in Sulmona, Vitoria, Padula und Gaeta zu verbreiten.Um die Zerstörung der montenegrinischen Armee zu erleichtern, wurde sie Ende März 1921 an verschiedene Orte in ganz Italien verlegt. So reiste das 2. Bataillon nach Ancona, IV nach Vitoria, die Artillerie war in Sulmona stationiert, während die Nationalgarde sowohl in Vitoria als auch in Sulmon stationiert war. [19]

Es wurde behauptet, dass *" Montenegro weg ist, dass die montenegrinische Frage in Rapallo gelöst ist, dass Italien die montenegrinische Regierung nicht mehr anerkennt und dass derjenige, der bis zum 1. Juni keine Entschädigung für den freiwilligen Austritt aus der montenegrinischen Armee vereinbart, verhaftet und nach Jugoslawien geliefert wird. Ab dem 1. Juni wird montenegrinischen Truppen keine Subventionen mehr gewähren."*

Er hatte sogar für die montenegrinische Flagge in Sulmona behauptet, sie würde auf das Grab von König Nikola gelegt, und diejenigen, die sich wehren wollten, wurden verhaftet und misshandelt. Fünf Beamte wurden in Gaeta festgenommen. Luka Nikcevic, der den Defätismus unter den Soldaten verbreitete, begleitete Vigevano als Übersetzer. Luka Nikcevic, der Defätismus unter den Soldaten verbreitete, begleitete Vigevano als Übersetzer. [20] Auf Geheiß von Oberst Vigevano wurden aus dem Gefängnis entlassene montenegrinische Offiziere wegen Rebellion [21] festgenommen, was das Gegenteil des Befehlshabers der montenegrinischen Truppen in Gaeta, Krsto Popovic, war. Die montenegrinische Regierung sandte einen Protest an die italienische Regierung gegen die Arbeit und das Verhalten der Kommission, gefolgt von einem mündlichen Versprechen, dass die Kommission nichts gegen montenegrinische Truppen unternehmen würde. Mitte Mai 1921 eine größere Gruppe von Montenegrinern, darunter: Zivko Nikcevic, Duro Vucinic (Abgeordneter), Milo S. Martinovic, Marko Matanovic, Vuko Krivokapic (Abgeordneter), Vukale Rajkovic, Krsto Ivanovic, Petar Gvozdenovic, Dušan Vukovic, Ilija Damjanovic,

19 Sherbo Rastoder, Die verborgene Seite der Geschichte, Der montenegrinische Aufstand und die Repressionsbewegung 1918-1929, I-IV, Bar 1997, Vol. III, Doc. Nr. 1407, p. 1724

20 BIIP, F- 113, Die Werke von Vladimir Popovic, Come si ginse alla commissione del colonnello Vigevano

21 DACG, FEV, f. 89, Oberst Barreli - Gaeta Stadt- und Fortkommandos, 23 V 1921. Folgende Personen wurden aus dem Gefängnis entlassen: Leutnants Radojko Jasovic, Radivoje Martinovic, Dušan Boljevic, Bajo Radmilovic, Leutnants Vukotic Bajo, Filip Jovanovic, Ilija Armusevic, Ilija Petrovic, Kommandant Kaluđerović Ivo. Diese Offiziere wurden nach Formia eskortiert und an Major Gordano übergeben, da sie zuvor daran gehindert worden waren, anzugreifen, zu kämpfen und Unruhen zu führen, da sie sonst nach italienischem Recht vor Gericht gestellt würden.

Vaso Martinovic (Abgeordneter), Blazo Maricevic, Bozo Becir, Pero Vukovic, Vojin Lazovic, Novica Radovic, Radovan Savovic, Tomas Grujovic, Stanko Markovic ua protestierten gegen den Chef der italienischen Militärmission, Oberst Vigevan das Verhalten seine Gefolges, die Aufregung, nach Jugoslawien zurückzukehren und Informationen darüber zu verbreiten, *dass Montenegro gescheitert war.* Die Kommission lehnte insbesondere die Forderung ab, dass *jeder nach Jugoslawien gehen sollte - das heißt, über Albanien nach Montenegro. Außerdem gab es in Durres einen italienischen Konsul, der sie von dort ausweist, damit niemand beim Verlassen des Landes gestört wird, sowohl von den Arbanassi-Behörden durch sein Hoheitsgebiet als auch bei seiner Ankunft in Montenegro, weil die jugoslawische Regierung allen eine Amnestie gewährte und die Freizügigkeit und ihre Rechte garantierte.* Diese Ansichten wurden von diesen genannten Beamten Luka Nikcevic zugeschrieben, der Übersetzer war und der offenbar die Ansichten der italienischen Behörden zum Ausdruck brachte. [22] Die Kommission arbeitete jedoch ungestört bis zum Sturz der Regierung von Giovanni Gioliti und des Grafen Sforza. Diejenigen, die die montenegrinische Armee verlassen, haben die folgende Erklärung unterschrieben: Ich verlasse freiwillig die montenegrinische Einheit und erhalte die Wohltätigkeitsorganisation von Großitalien,während diejenigen, die es ablehnten, schrieben*: Ich erhalte es nicht.* Diejenigen, die sich bereit erklärten, die montenegrinische Armee zu verlassen, unterzeichneten ein Dokument, dass sie es freiwillig tun, und dafür bekamen sie Geld, Kleidung und Schuhe. Die Kommission bezahlte auch die beschuldigten Offiziere, was mit der Freilassung von Gefangenen stimulierte, so dass eine große Anzahl von Offizieren und Soldaten die montenegrinische Armee verließ. Obwohl einige von ihnen erklärt haben, dass sie nach Russland und Amerika gehen wollen, die meisten von ihnen wurden *gewaltsam festgenommen und den jugoslawischen Behörden übergeben. Die italienische Regierung genehmigte die Anträge nur nicht für die Reise nach Russland.Sie begründeten ihre Position, mit den neuen Bedingungen, nach der russischen Revolution,* behauptet ein Augenzeuge des Ereignisses. [23] Diejenigen, die sich trotz allem, was geschah, weigerten zu gehen, wurden verhaftet und eingesperrt, und die Einheimischen wurden aufgefordert, keine Hilfe zu leisten. Die von der italienischen Politik ausgelösten Spannungen und Konflikte, die Zerstreuung der montenegrinischen Armee, dauerten mehr als ein Jahr, weil die italienischen Behörden hauptsächlich darauf bestanden, in das Land zurückzukehren, während eine bedeutende Anzahl

22 Sherbo Rastoder, Die verborgene Seite der Geschichte, Der montenegrinische Aufstand und die Repressionsbewegung 1918-1929, I-IV, Bar 1997, Vol. IV, doc. Nr. 1428, p. 1782-1785.
23 Todor Borozan, Memoiren, Manuskript.

von Montenegrinern dies bestritt oder nach einer anderen Lösung suchte. Auf Drängen der italienischen Behörden, zurückzukehren, erklärte eine große Gruppe von Montenegrinern, sie wollten nach Argentinien auf die Rückkehr, sagte eine große Gruppe von Montenegrinern, das sie nach Argentinien wollten, worauf sie antworteten, dass sie dort nicht empfangen würden und nur nach Jugoslawien gehen könnten, ein kleinerer Teil nach Belgien und der kleinste Teil könnten in Italien bleiben. Danach waren sie alle geschlossen. [24] Das Archiv enthält eine Kopie des Protestvermerks vom 14. Juli 1921, der an die Adresse des italienischen Außenministers, des Marquis von Toretto, geschickt werden sollte, welcher ausgesetzt wurde, weil sich die Situation inzwischen geändert hat.[25] Die Änderungen infolge der Abberufung der italienischen Regierung haben auch die Änderung des Regierungsverhaltens in diesen Fragen beeinflusst. Dementsprechend erteilte Divisional Vucinic am 4. Juli 1921 allen Garnisonskommandanten einen Befehl: *Die Behörden des Königreichs Italien werden niemanden gewaltsam wingen, nach Jugoslawien zu gehen. Das bisherige Verfahren, das uns von montenegrinischen Offizieren und Soldaten gemeldet wurde, wird unterbrochen.* [26]

So wurde die Qual der montenegrinischen Soldaten kurzzeitig gestoppt, diktiert durch außenpolitische Ereignisse, die die inneren politischen Beziehungen Italiens stark geprägt hatten und das Schicksal der montenegrinischen Frage bestimmten. Aber es war alles nur vorübergehend und von kurzer Dauer. Nach der Politik der Liquidation der montenegrinischen Armee, die nach Ansicht vieler aus der Vereinbarung der KSHS und der italienischen Regierung in Rapallo resultierte, sowie der Entscheidung Frankreichs und später Großbritanniens, die diplomatischen Beziehungen mit Montenegro zu beenden und dem Tod von König Nikola und Ereignissen im Zusammenhang mit dem Team, hat die Operation die Überreste der montenegrinischen Armee zu "begraben" angefangen. Italien hat die Unterstützung der montenegrinischen Armee am 1. Juni 1921 offiziell eingestellt, zu welcher jede Unterstützung am 15. August 1922 abgeschafft wurde.

Die häufige Änderung der italienischen Politik, die von den Ansichten der Regierungen abhing, welche gerade die Macht ausübten, verschärfte nur die Verwirrung über das Thema, was durch die Tatsache weiter erschwert wurde, dass immer noch ungehorsame Gesetzlose aus Montenegro bereit waren, ihre Souveränität zu verteidigen. So ist z.B. Ab dem 1. September 1921 die Bonomy-

24 Ibid, 1456, p. 1893-1894.

25 DACG, FEV, MID, Rome 1919-1921, Dr Chotch - Monsieur le marquis della Torreta, Rome, le 14 julliet 1921.

26 Sherbo Rastoder, Die verborgene Seite der Geschichte ....., Doc. Nr. 1453, p. 1890-1891; während. Nr. 1454, p. 1891-1892

Regierung zur materiellen Unterstützung der Montenegriner zurück gekehrt, die am 1. Juni 1921 von der Djoliti-Regierung abgeschafft wurde. So kann z.B. Ab dem 1. September 1921 kehrte die Bonomy-Regierung zur materiellen Unterstützung der Montenegriner zurück, die am 1. Juni 1921 von der Djoliti-Regierung abgeschafft wurde. [27]

Aber jetzt gab sie nur noch Gelddarlehen in Höhe von vierteljährlichen Gehältern aus, mit der Verpflichtung für Offiziere, ihre Schulden und Unterhaltszahlungen zu bezahlen, während sie in der Garnison waren. Die Offiziere zahlten 8 bis 9 Lire pro Tag und die unteren Ränge 3,50 Lire. Dabei mussten sie ihre Schulden bei der Abreise begleichen. Die Demobilisierung wurde mit folgenden Beträgen belohnt: für Soldaten und die unteren Ränge 1000 Lire, für die unteren Offiziere 2000 und für höhere Offiziere 3000 Lire. Die Soldaten, die Gaeta bereits verlassen hatten, hinterließen eine Schuld von 200.000 Lira, die von der Regierung aufgrund des Rufs der montenegrinischen Armee bezahlt wurde. Zu diesem Zweck wurde von der italienischen Regierung ein Sonderdarlehen gewährt. [28] In diesem Zusammenhang wurden lange Verhandlungen zwischen den italienischen Behörden und der montenegrinischen Exilregierung über die endgültigen Bedingungen für den Abzug der Truppen aus Italien geführt. Sie endeten Anfang Dezember 1921 und legten nach endgültiger Vereinbarung zwischen den beiden Regierungen, Bedingungen für die Rückkehr von Soldaten und Flüchtlingen fest.[29] Sie sind in 21 Punkte unterteilt, und gemäß dieser Vereinbarung ist der Demobilisierungspreis festgelegt: 4000 Lira für den Brigadier, 3000 für den Kommandanten, 2000 für die unteren Offiziere und 1000 Lira für die Soldaten. Außerdem sollten sie ein fünfmonatiges Gehalt[30] und eine Fahrkarte zur Grenzstation des italienischen Landes erhalten. Diejenigen, die in außereuropäische Länder reisten, haben Tickets für ihre Ziele, Reisekosten, Zivilkleidung oder den entsprechenden Geldbetrag erhalten.

Das Geld, das Offizieren und Soldaten zur Bezahlung gegeben wurde, wurde von den Wohnungs- und Nahrungsmittelkosten abgezogen, mit der Verpflichtung, ihre privaten Schulden zu begleichen. Das Drama der Zerstörung der montenegrinischen Armee dauerte bis Mussolini 1922 an die Macht kam. So wurden die letzten Überreste der montenegrinischen Armee aus Italien

27 AJ, 334-1-3, Antonijević (Telegramm), Rom, 24. IX 1921.

28 DACG, FEV, f. 89, Milutin Vucinic - Verordnung an Officer Nj. V. Königin des Vizekönigs der königlichen Autorität von Cap Marten, Rom, 2. Dezember 1921.

29 Siehe: Sherbo Rastoder, Die verborgene Seite der Geschichte, Der montenegrinische Aufstand und die Repressionsbewegung 1918-1929, I-IV, Bar 1997, Vol. IV, doc. Nr. 1482, p. 1945-1497.

30 Sherbo Rastoder, Die verborgene Seite der Geschichte, Der montenegrinische Aufstand und die Repressionsbewegung 1918-1929, I-IV, Bar 1997, Vol. IV, doc. Nr. 1482, p. 1945-1497. Dem Brigadier wurde ein Gehalt von 1000 Lire, Kommandant 675, Kapitän 540, Leutnant 450, Leutnant 378, Sergeant 90 und Unteroffizier 63 Lire zugewiesen.

vertrieben, als Mussolini and die Macht kam. Nur wenige Personen wie Anto Gvozdenovic, Milan M. Kosoric oder Krsto Nikovic sind noch für eine Weile in Italien geblieben. Die meisten von ihnen kehrten nach Montenegro zurück, ein großer Teil ging nach Amerika (Argentinien und die USA), einige gingen in verschiedene Länder Europas und der Welt und waren überzeugt den Kampf fortzusetzen, welcher im Voraus verloren war.

4. Warum und wer von den montenegrinischen politischen Auswanderern kommt nach Konstantinopel?

Nach verfügbaren Quellen erschienen Anfang 1921 in Konstantinopel Personen mit montenegrinischer Staatsangehörigheit mit spanischen Pässen, um nach Wegen zu suchen, nach Montenegro zurückzukehren. Einer von ihnen war Ramo Vejsela Alic aus Bar.

Bei ihrer Ankunft in Konstantinopel erweiterten die spanischen Behörden ihre Pässe bei diese Personen auf " Personen aus dem Gebiet Montenegros" ,was natürlich die Arbeit dieser Mission zur Kontrolle von Personen, die nach Serbien gehen, in Frage stellt" Es Beschwerte sich ein Abgeordneter der königlichen Mission in Konstantinopel, er sagte: *"Als die Frage der Vereinigung Serbiens mit Montenegro endgültig gelöst war, war es notwendig, einen Schritt mit den jeweiligen Regierungen zu unternehmen, damit ihre Repräsentanten keine Pässe mehr für ehemalige montenegrinische Untertanen ausstellen. Es wurde erstmals berichtet, dass viele Personen mit diesen spanischen Pässen nach Shkoder reisten, von Shkoder nach Montenegro oder nach Albanien zogen und von Albanien in unser Gebiet zogen. Dies tun insbesondere muslimische Kriegsgefangene, die nicht auf ihre Zustimmung durch das Innenministerium warten wollen, da sie oft mehrere Monate warten müssen".* [31]

Als eine bedeutende Anzahl jugoslawischer Staatsangehöriger (hauptsächlich aus dem Bar-Distrikt) *"mit den Pässen des dortigen spanischen Konsulats über Shkodër von Konstantinopel als" Beschützer der montenegrinischen Interessen "zurückkehrte,* wurde die Mission angewiesen:» : *"die zuständigen Behörden aufzufordern, solche Pässe nicht mehr an unsere montenegrinischen Untertanen auszustellen, da diese ein wesentlicher Bestandteil unseres Königreichs wurden, das der spanischen Regierung zu diesem Zeitpunkt gemeldet wurde"* [32] Die Mission richtete sich bei dieser Gelegenheit an die spanischen Behörden.[33]

31 AJ, 370-9-255, Königliche Mission in Konstantinopel - Außenminister Pov. Nr. 50 8-II-1921
32 AJ, 370-9-287, Außenministerium des Königreichs der Serben, Kroaten und Slowenen bei der königlichen Mission in Konstantinopel, Belgrad, 13. Dezember 1921.
33 Ibid, Venilly agreer, Excelence, les asurances oh ma plus honute qusideration, 5-XII-22

Kurz darauf traf Ananiya Vlahovic, die aus Sofia stammte, mit fünf weiteren montenegrinischen Offizieren in Konstantinopel ein und meldete sich bei der Mission. Bei seiner Ankunft in der Mission erklärte Ananii Vlahovic selbst, dass er *“ ein aktiver Infanterieleutnant der ehemaligen montenegrinischen Armee war, unsere Offiziersausbildung abgeschlossen hatte und Folgendes erklärte: `13. April 1919 Ich verließ Ljubljana und floh nach Italien. Dass er als Sergeant allein im IV. Regiment der Drina-Division war.*

Seine Familie lebt in Kosovska Mitrovica, er wurde zweimal an der Thessaloniki-Front verwundet. Er sei aus Bulgarien aus Sofia hierher gekommen, wo er 11 Tage verbracht hatte, war aus Sulmona aus Italien nach Sofia gekommen ... Es waren noch fünf andere montenegrinische Offiziere bei ihm, die in Sofia geblieben waren. Von Bulgarien aus sollten sie zusammen mit den bulgarischen Komitees nach Serbien gehen. Er kam hierher, mit der Absicht, dass sie ihn nach Serbien schicken würden, er wird nicht mehr nach Italien sowie nach Bulgarien gehen, und in Serbien lässt er unser Volk entscheiden. [34] Drei andere montenegrinische Offiziere kamen aus Sofia: Nikola Uskokovic, Marko Kapa, Ilija Kapa, während zwei in Sofia blieben.[35]

Die untergeordneten Offiziere kamen mit italienischen Pässen von Gaeta mit dem Boot nach Konstantinopel und verbanden sich mit Montenegrinern, die sich bereits an diesem Ziel befanden. Sie machten Aktionspläne und wurden von jugoslawischen Geheimdiensten überwacht.[36] Deshalb konnte die Ankunft von Leutnant Vuk Martinovic aus Paris nicht unbemerkt bleiben. und vor allem nicht die Ankunft anderer Mitglieder der montenegrinischen Auswanderung. So wurden Anfang Juli 1921 sogar 35 von ihnen von jugoslawischen Geheimdiensten genau überwacht.[37] In jedem Fall meldete der jugoslawische Gesandte bei den zuständigen Diensten in Belgrad dass: *‘’viele Montenegriner, die bisher in Italien in der Abteilung der “montenegrinischen” Armee in Gaeta gewesen waren, begonnen hatten, in Konstantinopel anzukommen. Andere praktizierten noch in Rom oder in anderen Städten Italiens und arbeiteten dort*

34 AJ, 370-9-257, Außenministerium des Königreichs der Serben, Kroaten und Slowenen bei der königlichen Mission in Konstantinopel

35 AJ, 370-9-260, R.S. Saponjic - Minister, 7-VII-21

36 Siehe: AJ, 370-9-262, Mission in Konstantinopel - Außenministerium 1-VI-2

37 AJ, 370-9-263Die folgenden waren auf der Liste: Ananije Vlahović, Ivan P. Bulatović, Mihajlo R. Bulatović,Dragiša R. Vlahović,Milutin P. Bulatović,Bećir Bulatović,Mašan Bulatović,Mileta S. Vlahović,Milenko Vlahović,Mato Vlahović,Atanasko Đ. Bulatović,Vidak R. Šćepanović,Vukadin M. Šćepanović, Puniša V. Vlahović,Ivan M. Jovanović, Milo Đ. Vlahović,Savo M. Vlahović,Marko P. Janković,Tomo Jukić,Mašan Videnović,Radosav Videnović,Mirko Nikolić, Bogdan Nikolić, Milija Rakočević, Radovan Sinđić,Petar B. Šćepanović, Blagoje Šćepanović,Đorđe Šćepanović, Milosav Vlahović,Ilija Šćepanović,Miloš Šćepanović, Puniša Šćepanović,Radule Ilinčić,Miloš Raković

auch gegen die Vereinigung unseres Vaterlandes. Der Rest kommt aus Bulgarien, wo sie von der italienischen Regierung geschickt wurden, um sich den Truppen anzuschließen, die in Bulgarien ausgebildet werden mussten, und um in unser Territorium einzudringen und daran zu arbeiten, Frieden und Ordnung im Land zu stören. Alle diese Leute, aufgegeben von Italien, welches ihnen kaum soviel Geld gegeben hat." [38]

Bis zur Ankunft von Dr. Jovicevic in Konstantinopel und seiner Ansprache an die dortige Mission wurde die Aktivität der montenegrinischen Auswanderung auf die Notwendigkeit reduziert, unter schwierigen Bedingungen zu überleben und die Zustimmung zur Rückkehr in das Land einzuholen. Dr. Jovićević[39] war der gebildete und erwachsenste Mensch der montenegrinischen Auswanderung unter denen, die sich in Konstantinopel befanden. Jovicevic, der in dieser Stadt ausgebildet wurde, war mit dem Ambiente des Galata-Viertels bekannt. Wo sich hauptsächlich montenegrinische Auswanderer befanden,weil dieser Teil von Konstantinopel von den Franzosen und die Küste von den Italienern besetzt war. Anfang 1923 (1. Februar) kamen 31 ''aus Spanien rekrutierte'' Montenegriner nach Konstantinopel. Als die Geheimdienstoffiziere davon erfuhren, sammelten sie sofort Informationen über sie und teilten den Behörden mit, dass sie gekommen waren: "Marko Vučeraković, Kommandeur in Crmnica, Đuričković (2 Brüder), Leibwächter aus Crmnica, Leković, Offizier aus Crmnica, Pero Vuković mit seinem Bruder. Kommandant von Piper, Cukic, Kommandant von Berane, Pekic, Leibwächter von Vasojevic, Radisav Nikezic, Leibwächter von Bar, Risto

38 AJ, 370-9-276, Königliche Mission in Konstantinopel, Rev. N0 277-Außenminister, Konstantinopel, 29-VIII-21

39 Dr. Ivo Jovićević (Česljari, Rijeka Crnojevića 1862-1965), Politiker, Schriftsteller, Übersetzer, stammte aus einer Familie, die mit der Petrovic-Dynastie verwandt war (sein Vater war der Bruder von König Nikolas Tante). Er beendete die Grundschule in Rijeka Crnojevic und wurde dann als Stipendiat der montenegrinischen Regierung zum Studium an die Galata Saraj in Konstantinopel geschickt. Seine Ausbildung in Konstantinopel dauerte von 1898 bis 1908. Danach ging er nach Belgrad, wo er sich an der Juristischen Fakultät einschrieb. Er hörte 1908 mit der Schule auf, als er mit montenegrinischen Schülern - Gegnern von König Nikola - in Konflikt geriet. Er setzte sein Studium in Genf fort und schloss es an der Universität Gent (1911) ab, wo er zum ersten Mal in Rechtswissenschaften promovierte. Nach seiner Rückkehr nach Montenegro wurde er zum Sekretär zweiter Klasse im Außenministerium ernannt. Anfang 1912 wurde er zum Konsul in Shkoder ernannt, wo er bis zum Beginn der Balkankriege blieb, die er im Hauptquartier von Prinz Mirko verbrachte. Nach dem Krieg wurde er zum Mitglied der staatlichen Kontrolle ernannt. Er ging mit König Nikola Anfang 1916 zur Auswanderung. 1919 ernannte ihn der König zum montenegrinischen Konsul in Genf. Er kehrte erst 1926 bis 1935 von der Auswanderung zurück. Er lebte im Ruhestand in Belgrad, Cetinje und Herceg Novi, wurde danach Kandidat und später Mitglied der montenegrinischen Partei. Politisch aktiv während des Zweiten Weltkriegs und während der italienischen und deutschen Besatzung, als er wichtige Funktionen abdeckte. Ende 1944 wurde er von den Kommunisten verhaftet und im Mai 1945 zu 15 Jahren Gefängnis und Verlust der Bürgerrechte verurteilt. Weitere Informationen: Das historische Lexikon von Montenegro, Buch 3, 722-723, Podgorica, 2005

Sekulic, Leibwächter von Bar, Maksim Martinovic, Leibwächter von Cetinje, Lubarda, Barjaktar, Lubotinja, Vido Nikcevic, Barjaktar von Pesjevac Belada, Schnäppchenjäger von Uganja Vrela, Masan Borozan, Offizier von Bukov “. Die Liste der Neuankömmlinge enthielt auch die folgende Klarstellung: “Ihr Anführer ist Marko Vuceraković, der vor einiger Zeit, in irgendeiner Verfolgung gegen uns, ungefähr 16 Männer tötete, die sich in einem Lastkahn befanden und versenkte sie mit Bomben. Er, Cukic und Borozan gelten als völlig gefährliche Typen. Sie alle waren hier im Prusa Hotel in Galata und haben einen Koch engagiert, der für sie kocht. Dies zeigt am besten, dass sie von irgendeiner Seite Hilfe erhalten und sich selbst ertragen werden, obwohl sie sagen, dass sie bis zur Rückkehr ihrer Kameraden aus Russland, arbeiten werden. Ich erfuhr, dass der ehemalige Offizier Niko Hajdukovic und ein Dr. Jovicevic sich mit ihnen trafen. Diese Montenegriner kamen mit einem italienischen Boot und mit montenegrinischen Pässen an, die im Auftrag des Königs von Montenegro, Michael ausgestellt wurden.[40]

Pässe werden nur von den italienischen und spanischen Konsularbehörden ausgestellt.[41]

Ein Spezialagent informierte die Mission über: die Bewegungen und Absichten montenegrinischer politischer Auswanderer.[42]

5. Aufenthaltsbedingungen und Tätigkeitsformen montenegrinischer politischer Auswanderer in Konstantinopel

Ein jugoslawischer Abgeordneter in Konstantinopel beklagte sich bei seiner Regierung weil :*” Es ist shon zwei Monate her, dass unsere Regierung keine Bargeldunterstützung gibt*, aus dem Grund, die Ordnung der Montenegriner wiederherzustellen, *“denn hungrige Montenegriner kann man leicht zur Ordnung brigen. Aber wenn sie satt sind, ist es schwerer zu überwachen,dass die Situation im Montenegro sehr gut ist, denn die Arbeiten der Auswanderer sind nahe der Schaffung des Königreichs Montenegro.”* [43] Der Abgeordnete behauptete zu Recht, dass “hungrige Montenegriner leicht in Ordnung zu bringen seien”, weil sie ihn täglich um Hilfe und um Pässe und Erlaubnis zur Rückkehr baten. Ohne Lebensgrundlage, ohne Verbündete und Logistik zeigten sich die Montenegriner in Briefen an die königliche

40 Nach der Abdankung von Kronprinz Danilo, dem Sohn von König Nikola, war Michael, der Sohn von Danilo, dem Enkel von König Nikola, der Anwärter auf den montenegrinischen Thron.
41 AJ, 370-9-305, Mission - Außenminister, Konstantinopel 7-II-2
42 AJ, 370-9-308, montenegrinische Separatisten
43 AJ, 370-9-280, Königliche Mission in Konstantinopel, Pov.N0 282-Außenministerium, Konstantinopel, 31-VIII-921

Mission als loyalere Untertanen,was sie in der Tat waren und sehr oft zu den verdienstvollen "Serben". So versicherte Ananije Vlahovic dem Abgeordneten und seinen Beamten: *"Ich bin hierher gekommen, damit mich jemand nach Serbien schicken würde. Ich werde nicht mehr nach Italien und Bulgarien gehen, aber nach Serbien wenn unsere mich gehen lassen. Bitte erlauben Sie ihm, nach Serbien zurückzukehren, aber ...*[44] e*s scheint wie ein Mann, der etwas wirklich bereut."* behauptete der Abgeordnete, Belgrad davon zu überzeugen, dass sie zurückkehren dürfen, denn selbst die in Konstantinopel lebenden Montenegriner wollten ihnen nicht helfen.[45] In Belgrad lehnten sie die Möglichkeit einer Unterstützung beharrlich ab, und noch weniger Rückgabegenehmigungen zu erteilen. So hat auch die Geburtstagskarte an den serbischen König Peter I. Anani Vlahovic, nicht "geholfen".[46] Es ist interessant festzustellen, dass die Mehrheit dieser Auswanderer, die "Mission des Königreichs der Serben, Kroaten und Slowenen" wie der officielle Titel lautete, als "Mission Großserbien"[47] angesprochen hat. Es ist schwer zu glauben, dass es Unwissenheit war. Die Frage ist, wie aufrichtig ihre Hilferufe waren,[48] sowie ihre realistischen Erwartungen, dass *"es keinen Unterschied zwischen Militäroffizieren aus Serbien und solchen aus Montenegro geben sollte".*

---

44 Unleserlich

45 AJ, 370-9-262, "Sie trafen sich auch mit vielen Montenegrinern, mit denen sie nicht den besten Empfang fanden, weil mehrere Montenegriner hier zur Botschaft kamen und sie über die Ankunft dieser Menschen in Konstantinopel informierten."

46 AJ, 370-9-263, A-Đ.Vlahović- An den Abgeordneten des Großserbiens, Herrn Minister R.S. Saponjic, Konstantinopel, 11-VIII-1921. "Herr Minister, ich schätze mich glücklich, Ihrer Exzellenz diese Glückwünsche anlässlich des Geburtstages Seiner Majestät König Peter I. aussprechen zu können. Mit den besten Wünschen, herzlichen Glückwunsch an Sie, Herr Minister, zum bedeutsamen Tag von morgen, damit Ihre Exzellenz ihn so schön wie möglich und mit größerer Bedeutung für das serbische Volk im Kreis Ihrer Kameraden verbringen kann. Tief in meiner Seele bedauere ich, dass ich morgen nicht teilnehmen kann, und ich bitte Ihre Exzellenz, mich dafür zu entschuldigen. " Dass die serbischen Helden leben!

47 Siehe: AJ, 370-9-263, A-Đ.Vlahović- An den Abgeordneten von Großserbien, Herrn Minister R.S. Saponjic, Konstantinopel, 11-VIII-1921.

48 AJ. 370-9-265, A. Vlahović - an den Botschafter, 12-VIII-12, Was soll ich heute tun? Wie bleibe ich? Wie soll ich leben? Wer wird mich beschützen, wenn mein Staat mich nicht beschützt? Vlahović betete: "Sir, Minister, ich bitte Sie, Schritte zu unternehmen, damit ich mich nicht auf der Straße eines anderen zurücklasse, weil ich vielleicht auch Großserbien oder dem Staat etwas schuldete." Und er behauptete: : "und als Enkel eines Ritters, Serdar, des verstorbenen Miro P. Vlahović, der ehemaligen Division K.dant IV der ehemaligen montenegrinischen Armee und des Adelshauses von Vlahović. Er kann nicht leben: "mit 1 ½ eineinhalb Lira pro Tag und dafür bitte ich Ihre Exzellenz, mein tägliches Essen auf 3 (drei) Lira pro Tag zu erhöhen, oder auf andere Weise, dass Ihre Exzellenz meine ganze Hilfe annulliert, weil Ihre Exzellenz sehr gut weiß, dass von anderthalb Lira ein wenig ist für einen Mann für alle Notwendigkeiten wie Rasieren, Haarschneiden, Wäsche waschen, Zigarren rauchen und andere Utensilien, die ich hier nicht erwähnen kann."

Nach Vlahovic sprachen auch die Brüder Kapidzic die Mission mit der Bitte an, in das Land zurückzukehren. Ihre Anwesenheit in Konstantinopel "wegen ihres Einflusses auf die Montenegriner" war ein besonderes Problem für die Mission. Aus dem gleichen Grund meldete sich Aleksandar Hajdukovic und die Mission forderte Belgrad auf, ihre Rückreisegenehmigungen zu erteilen, weil *"ihre Anwesenheit die Montenegriner, von denen es über 2000 Seelen gibt, nachteilig beeinflussen kann"*.[49] *D*as Schweigen der Behörden in Belgrad aufgrund der Bitte der Montenegriner um Hilfe motivierte den KSHS-Abgeordneten in Konstantinopel, die zahlreichen Anfragen in einer einzigen Anfrage zusammenzufassen: «Viele Montenegriner, die bisher in Italien in der Abteilung der» montenegrinischen «Armee waren, sind nach Konstantinopel gekommen. Die Abteilung befand sich in Gaeta. arbeitete gegen die Vereinigung unseres Vaterlandes. Andere waren noch in Rom oder in anderen Städten Italiens beschäftigt, wo sie auch gegen die Vereinigung unseres Vaterlandes arbeiteten. Die anderen kamen aus Bulgarien, wurden von der italienischen Regierung dorthin geschickt, um sich den Truppen anzuschließen, die in Bulgarien ausgebildet werden mussten, um in unser Territorium einzudringen und um Frieden und Ordnung im Land zu stören. Alle diese jetzt aus Italien verlassenen Menschen, die kaum so viel Geld bekamen, dass sie zurückkehren konnten, kommen zur Mission und bitten darum, unsere Pässe und Anweisungen zu den Staatsausgaben in ihre Heimat zu erhalten. Sie alle erklären, dass sie vor Gericht gehen werden, nur um ihnen die Möglichkeit zu geben, in ihre Heimat zurückzukehren und nicht durch die Straßen von Konstantinopel zu betteln. Viele einheimische Montenegriner und treue Mitglieder unserer Kolonie kamen wegen ihnen zur Mission und beteten, dass diesen Menschen geholfen werden sollte, Konstantinopel so schnell wie möglich zu verlassen.[50]

Der Abgeordnete erklärte die Dringlichkeit der Lösung dieses Problems mit den Worten: " *Alle Montenegriner kommen mit italienischen Reisedokumenten nach Konstantinopel. Er bittet das Ministerium um den Bericht, ob diese Montenegriner finanzielle Unterstützung erhalten können, da sie hier offiziell verhungern, ohne Erlaubnis nach Hause zurückzukehren.*[51] Obwohl sie sagten, sie seien bereit, nach negativen Antworten oder Schweigen aus Belgrad "vor Gericht zu gehen", um in das Land zurückkehren zu dürfen, beschlossen einige,

49 AJ, 370-9-273, Sandro Hajduković-repatriren, Pov N°, 275, 29-VIII-21

50 AJ, 370-9-276, Königliche Botschaft in Konstantinopel - Außenministerium, Pov. N° 277, 29-VIII-21

51 AJ, 370-9-277, Königliche Botschaft in Konstantinopel - Außenministerium, 29-VII-21

wie Anani Vlahovic, wieder nach Italien zurückzukehren. Er wies daher seine Kameraden an, dass auch sie nach Italien kommen sollten.[52]

In diesen Fragen ließ die Trägheit der Behörden einige Montenegriner, die in Konstantinopel lebten und arbeiteten, nicht gleichgültig. Einige, wie der Unternehmer Mirko Begovic, begannen, zumindest einigen Landsleuten zufolge, *"gegen den Staat zu arbeiten*".[53] Unter dem Druck prominenter Mitglieder der "montenegrinischen Kolonie in Konstantinopel" erteilte der jugoslawische Abgeordnete einigen, wie den Brüdern Kapidzic, Pässe für ihre Rückkehr ins Land.[54] Gleiches galt für Dr. Ivo Jovicevics Antrag auf Rückgabe eines Passes in das Land. KSH-Abgeordneter Radomir Saponjic war auch in diesem Fall dafür, Jovicevic zu treffen. Denn: *"Die Anwesenheit von Herrn Jovicevic in Konstantinopel als unser Thema könnte als Beispiel für diejenigen Montenegriner dienen, die hier sind und unsere Pässe noch nicht genommen haben."* Darüber hinaus behauptete der Abgeordnete, Jovicevic sei "*aus Italien ausgewiesen*" worden. Und dass "*Herr Jovicevic seit seiner Ausbildung an der Universität Belgrad als ehrlicher Mann und korrekter Serbe unter Vertrag genommen wurde."*[55] Die Erklärung für Saponjics offensichtliche tolerante Haltung zu Jovicevic findet sich in dessen Memoiren. Jovicevic schreibt über seine Position bei seiner Ankunft in Konstantinopel: *"Ich habe hin und her nach einem Job gesucht, aber ich habe ihn nirgendwo gefunden.*

52 Bei dieser Gelegenheit wurden die folgenden Informationen nach Belgrad geschickt: "Vlahović reiste nach Italien und kehrte zu den Montenegrinern zurück, die von Italien aus gegen unser Land arbeiten. Aus Italien sandte er einen Brief an Marko Begović, einen lokalen Unternehmer, einen Montenegriner, in dem er diesen einlud, unter den lokalen Montenegrinern dasselbe zu tun wie in Italien. Ich sende Vlahovićs Originalbrief aus Wissensgründen an das Ministerium. Ich habe diesen Brief über einen Montenegriner erhalten. Wenn die Antwort des Ministeriums, dh die Rückkehr von Vlahović in die Heimat, rechtzeitig eingetroffen wäre, wäre Vlahović heute in den Händen unserer Behörden. Auf diese Weise ist Vlahović noch enttäuschter, er ging wieder ins Ausland und erhöhte die Zahl der unzufriedenen Menschen gegen unseren Staat.AJ, 370-9-272, Königliche Botschaft in Konstantinopel, Pov.N ° 278 "

53 AJ, 370-9-279, Königliche Botschaft - AußenministeriumIn Bezug auf den Brief, den Ananije Vlahović aus Italien an Mirko Begović sandte, wurde die Erklärung von Ingenieur Milutinović an die Botschaft übermittelt, und auf dieser Grundlage sandte der Gesandte die folgende Schlussfolgerung nach Belgrad : "Wie aus dieser Aussage hervorgeht, hat Begović bereits begonnen, gegen unsere Interessen zu arbeiten. Es gibt auch andere Montenegriner, die aus Italien oder Bulgarien kamen. Die Ankunft anderer Personen wird ebenfalls erwartet. Sie wird hier sehen, dass sie unter dem Schutz der Italiener ein Zentrum für die Arbeit gegen unseren Staat errichten."

54 AJ, 370-9-280 "In Bezug auf meinen Brief Pov.N0 233 vom 20-VII-21, mit dem ich dem Ministerium eine Petition der Brüder Kapičić, montenegrinischer Auswanderer und den Brief Pov. N0 277 vom 29-VIII-21 vorlegte, ist es mir eine Ehre, das Ministerium darüber zu informieren, dass ich Pässe für die Einreise in die Heimat der oben genannten Personen ausgestellt habe. Ilija Kapičić erhielt den Pass Nr. 6295 vom 29-VIII-21 und Marko Kapičić den Pass Nr. 6296 vom 29-VIII-21.....Ihre Pässe wurden für Cetinje über Belgrad ausgestellt. Sie reisten am 30. dieses Monats mit dem regulären Zug über Sofia. "

55 AJ, Ibid, Konstantinopel, 26-XII-21

Außerdem kam Radomir Saponjic, mein Schulkamerad aus Galatasaray, für den jugoslawischen Abgeordneten nach Konstantinopel. Als ich ihm sagte, in was für eine schwierige Position ich war, gab er mir den folgenden Rat. Er erzählte mir, dass es in Konstantinopel eine ganze Reihe jugoslawischer Untertanen gab. Meistens Mazedonier und Milchmänner. Sie stritten sich oft, und der Rechtsstreit wird nicht vor die Gerichte der Türkei gebracht, sondern zu unserer Mission und dass ich ihr Anwalt sein und damit etwas zu verdienen. Ich gehorchte dem Rat und trat in die Anwaltschaft ein, aber der Verdienst war gering (ZARADA JE BILA MALA) - ein Mittagessen ohne Abendessen, wie das Sprichwort sagt."[56] Andererseits stellte Jovićević in seinen ausführlichen Briefen sicher, dass der Abgeordnete R. Saponjic eine gute Meinung von ihm behielt. Er porenzierte häufige Konflikte mit Vertretern montenegrinischer Behörden während seiner offiziellen Karriere. Er potenzierte häufiger Konflikte mit Vertretern montenegrinischer Behörden während seiner Karriere als Offizier[57] insbesondere seine Konfrontation mit den Behörden in Gaeta, für die er aus Italien ausgewiesen wurde.[58] Er versicherte den jugoslawischen

56 Jovicevic sagt zusätzlich "Mein Leben war langweilig, und außerdem zog mich Nostalgie nach Montenegro, und so beschloss ich, nach Hause zu gehen und nicht zu verhungern in anderen Ländern. Ich teilte Šaponjić diese Entscheidung mit, er stimmte ihr zu und sagte mir, dass ich zurückkehren könne, wann immer ich wollte, da alle in Italien lebenden Montenegriner begnadigt wurden. Und er fügte hinzu, dass er meine Anfrage empfehlen würde. Einige Zeit später kam die Antwort: Jovicevic ist es verboten, als gefährlicher Revolutionär und Agent der Bolschewichs nach Jugoslawien einzureisen! .... " Mehr sehen: Ivo Jovićević, Über Menschen und Ereignisse (1892-1936), Die Erinnerung an einen Föderalisten, (herausgegeben von: Vladeta Cvijović und Nikola Jovićević) Cetinje 1995, 141-165

57 So betont Jovićević in einem Brief den Konflikt mit Minister Petar Plamenac nach den Balkankriegen: "Nach Kriegsende würde ich zum Außenministerium zurückkehren, aber nachdem ich mit dem damaligen Außenminister, Herrn Petar Plamenac, in Konflikt geraten war, trat ich aus dem öffentlichen Dienst aus. Mit der Absicht, nach Belgrad zu gehen und um eine Stelle im öffentlichen Dienst zu bitten, die auch Tićo Popović, dem damaligen Sekretär der serbischen Gesandtschaft in Cetinje, bekannt ist, mit dem ich verhandelt habe, um eine Stelle in Belgrad im Außenministerium zu bekommen. Aber als König Nikola von meiner Absicht erfuhr und keine andere unzufriedene Person haben wollte, rief er den Premierminister und Serdar Janko Vukotić an und befahl ihm, mich zufrieden zu stellen, was er tat, indem er dem König ein Dekret für ein Mitglied der Hauptstaatskontrolle vorlegte sobald ich den zweiten Rang in der Hierarchie der Zivilbürokratie und auf dieser Grundlage ein systematisches Jahresgehalt von 5.300 perpers erhalte. "

58 AJ, 370-9-291, Dr. Ivan Jovićević-Radomir Šaponjić, Konstantinopel, 10. Januar 1922 "Um den Sturz der Regierung zu verursachen, schreibe ich eine Resolution gegen den Präsidenten, die ich hier in Anhang 8 umsetze. Mit der höflichen Bitte um Rückkehr gehe ich nachts nach Gaeta und lade die Montenegriner ein, sie zu unterzeichnen. Von 1.100 Offizieren und Soldaten, die in Gaeta waren, unterzeichneten 720 meine Resolution und so gewann die Opposition eine große Mehrheit. Aber sobald die Regierung in Rom herausfand, was in Gaeta passiert war, befahl er seinen Anhängern sofort telefonisch unleserlich und nachdem sie das getan haben, weil sie mich mitten auf dem Markt in Gaeta umzingelten und anfingen, mich zu beleidigen und zu entehren, und mich einen Verräter und einen bezahlten Agenten von Aleksandar und Pašić zu nennen, was natürlich nicht stimmte. Weil ich nie jemandes bezahlter Agent war, weil ich immer getan habe, wie ich es in Zukunft auch tun werde, nicht aus Selbstsucht, sondern aus purer Überzeugung. Die

Behörden *"Ich bin krank und erschöpft, und vor allem habe ich einen Wunsch im meinem Heimatland zu sein. Ich beschloss, in meine Heimatstadt im Dorf Meteriza in Rijeka Nahia zurückzukehren. In Ruhe im Vorgarten meiner Vorfahren zu sitzen. Mein einziger Wunsch ist es jedoch, meine Rente zu erhalten, die mir gesetzlich gehört. In Anbetracht dessen, dass die Anzahl der Jahre während des Krieges verdoppelt werden sollte, wie es bei anderen Rentnern in meiner Position der Fall war."*[59]

Metropolit Gavrilo Dozic, der sich zum Zeitpunkt von Jovicevics Ankunft in Konstantinopel befand, sandte auch Informationen über ihn ins Land: *"Es gibt einige von uns hier, die aus Italien kamen. Dr. Ivo Jovicevic kam vorgestern zu mir. Er hat seinen diplomatischen Kopf völlig gestört, sonst war er nie sehr schlau. (inace nikad nije bio mnogo pametan).*

Ich empfing ihn kalt, gab ihm eine Lektion. Ich sagte ihm in die Augen, dass sie in ganz Italien plünderten und verbotenen Banden halfen, das größte Unglück, das sie diesem Volk gebracht hatten. Sie als Befürworter Montenegros müssen sich bewusst sein, dass ihre Arbeit von den Menschen in Montenegro selbst verurteilt wurde....

Ich habe ihm offen gesagt, dass er mit so einem Witz keinen Weg nach Montenegro hat."[60]

Daher überrascht es uns nicht, dass die Behörden in Belgrad entschlossen waren :

"Ivan Jovicevic darf noch nicht ins Königreich kommen." weil *"Laut dem Bericht des Bürgermeisters des Bezirks Cetinje war der prominenteste Arbeiter bis vor kurzem mit montenegrinischen Unzufriedenen in Neia und Rom gegen die Volksunion.*

Berichten zufolge reiste er zu diesem Zweck nach Mitteleuropa und Russland."[61]

Regierung kannte die Haupt- oder besser gesagt Schwachstelle meines Charakters, d.h. dass ich niemandem erlauben würde, Schlamm auf meine Ehre zu werfen, also befahl sie, dass meine Ehre berührt wird, damit ein Streit stattfinden kann und dass ich **unleserlich**."

59 Ibid.

60 Weitere Informationen: Sherbo Rastoder, Die verborgene Seite der Geschichte, Band IV, S.2093, Dok. Nr. 1064, Metropolit Gavrilo Dožić-Ljubo Bakić, Konstantinopel, 8. Mai 1923Dožić sagt dann:" Heute war Petar Kovačević, ein Stammeskapitän aus Grahovo, bei mir. Vor zwanzig Tagen meldete er sich bei unserem Delegierten hier, Herrn Zivkovic, und bat ihn mit zwei anderen Kameraden, dorthin zurückzukehren.Kovacevic sagte mir, dass die anderen dreißig oder so zurückkehren würden, wenn sie es sahen, dass er leich die Erlaubnis bekommen hat zurückzukehren. Unter ihnen ist Marko Vučeraković, der glaubt, nach Amerika zu gehen, weil es wegen der Verbrechen, die er begangen hat, keinen Weg dorthin gibt....Ich denke, dass Kovacevic die Erlaubnis erhalten sollte, zurückzukehren, und all diejenigen, die keine Verbrechen begangen haben, und sie müssten .....und würde ihre vergangenen Fehler bereuen ."

61 AJ, 370-9-298, Außenministerium des Königreichs der Serben, Kroaten und Slowenen-königliche Vertretung, Konstantinopel, Belgrad, 24. Januar 1922

Der Abgeordnete von Konstantinopel erkundigte sich jedoch: *"Kann Herr Jovicevic einen Pass nur für die Arbeit in Konstantinopel bekommen? Da er hier ohne Dokumente ist"* was in Belgrad genehmigt wurde.[62] Laut einigen Quellen wurden Montenegriner, die hauptsächlich in Galata ansässig sind, wahrscheinlich von italienischen Behörden im Aji-Jani Hotel unterstützt.

Sie wurden von *"einem Gavass einer italienischen Mission besucht und drei von ihnen zu einer der italienischen Banken gebracht. Diese Personen nehmen ständig Geld von dieser italienischen Bank. Die meisten sind Lehrer."*

Es war eine kleine Gruppe aus Ita lien, darunter *"Hristo Sekulic, Andrija Dragutinovic, Toma Lekic. Einige der bekannteren Serben wurden vor einiger Zeit an der montenegrinischen Küste getötet. Nach ihren Aussagen werden Maksim Martinovic und Niko Nikolic weiterhin am Werk bleiben bei der Italienischen Hilfsbank. Von Zeit zu Zeit treffen sie sich mit einigen montenegrinischen Personen mit Mützen auf dem Kopf sowie einigen Arnauten. Diese sagen, dass ein Teil von ihnen wieder nach Italien gehen wird, der andere die Gelegenheit nutzen wird, um nach Montenegro zu gehen, und ein Teil wird hier bleiben. Das Ziel dieser Montenegriner ist die Aktion von Chetnik, und sie sprechen viel gegen Serbien. Laut Maksim Martinovics Aussage hofft er, dass dies das Ende allen Übel ist, welches die Serben mit den Montenegrinern machen."* [63] Andererseits drohte der Polizeichef von Konstantinopel den Montenegrinern, sie würden ausgewiesen, wenn sie nicht anfangen würden zu arbeiten. Sie beschwerten sich bei den italienischen Behörden, die von den türkischen Behörden gewarnt wurden, dass sie unter ihrem Schutz stehen.[64]

62 AJ, 370-9-279, "Als Reaktion auf den Akt der königlichen Vertretung vom 4. Februar tg vert. Nr. (Unklar) hat das Außenministerium die Ehre, Sie aus Gründen des Wissens und der Verwaltung darüber zu informieren, dass das Innenministerium Pov. Nr. 117 von 24-XI-tg. Jovicevic kann ein Personalausweis ausgestellt werden, um in Konstantinopel zu bleiben. "

63 AJ, 370-9-308, montenegrinische Separatisten, Konstantinopel, 26-II-23, Vert. Nummer: 97

64 AJ, 370-9-310 Der Abgeordnete berichtete bei dieser Gelegenheit: *"Im Zusammenhang mit meinem Brief vom 26. dieses Monats. Pov. Nr. 97, es ist mir eine Ehre, dem Ministerium aus Wissensgründen mitzuteilen, dass der Chef der türkischen Polizei in Konstantinopel die Führer dieser dreißig Montenegriner angerufen und sie gefragt hat, warum sie hierher gekommen sind und warum sie nicht arbeiten wollen, aber sitzen den ganzen Tag in Hotels, die bald verlassen müssen. Schließlich empfahl er ihnen, so bald wie möglich Berufe zu finden, da er sonst gezwungen wäre, sie wie Penner zu behandeln und sie dorthin zurückzuweisen, wo sie herkamen. Die Montenegriner haben den Artikel an die örtlichen italienischen Behörden geliefert, die sofort ihren Dragoman schickten. die türkische Polizei zu bitten, diese Menschen nicht zu berühren, weil sie unter italienischem Schutz stehen. Das Gleiche gilt, weil die italienische Regierung ihr Bestes geben wird, um einen Job für all diese Menschen zu finden, wie dies bereits bei einigen der Fall war, die für Geld bei den örtlichen Italienern zugelassen werden..... . Entgegen dieser italienischen Idee habe ich durch mein Volk bei der türkischen Polizei die notwendigen Maßnahmen ergriffen, um diese Unglücklichen so schnell wie möglich von hier zu entfernen, da es nicht im*

Einige neu angekommene Montenegriner wie Petar Kovacevic (57 Jahre alt, aus Grahovo, Montenegro, ein ehemaliger Stammeskapitän) behaupteten jedoch, sie seien durch "Betrug" nach Konstantinopel gebracht worden, was seine Anfrage hätte verstärken sollen in sein Land zurückkehren.[65] Wieder verteidigte der Abgeordnete in Konstantinopel die Ansicht, dass alle, die keine Verbrechen begangen haben, in das Land zurückkehren dürfen.[66] Nach Angaben des Geheimdienstes waren die Montenegriner der montenegrinischen Auswanderung gleichgültig. Diese Haltung scheint sich seit 1923 geändert zu haben, weil: *"Von den Montenegrinern, die in Konstantinopel leben, werden sie von folgenden unterstützt: 1. Risto Gvozdenovic mit seinem Sohn und seinen Neffen, von allen von Gluhi Do in Crmnica; 2. Lazar Ceklic; 3.Nicola Petrovic von Građani, dies schickte Jovan Plamenac aus seiner Zeit aus Italien einen montenegrinischen Orden mit einem Diplom. 4. Jaso Martinovic aus Bajic; 5. Einige Drecuni in Konstantinopel; 6. Dan Isic von Bar; 7. Alle Muslime aus Bar und Krajina, die in Konstantinopel sind, sind ihre Unterstützer und verhandeln mit ihnen, um Jovan Plamenac`s Pässe zu nehmen. "* Bis zu sieben Berichte aus dem Jahr 1923, die von der königlichen Mission von Konstantinopel nach Belgrad geschickt wurden, machen deutlich, dass montenegrinische politische Auswanderer nicht nur für jugoslawische Vertreter zu einem wachsenden Problem wurden. Dies mag der Grund gewesen sein, warum die zuständigen Ministerien in Belgrad häufiger damit begannen, Rückgaben an Einzelpersonen zu genehmigen. unter Bezugnahme auf die Meinungen der örtlichen Bürgermeister vom Herkunftsort der Auswanderer.[67]

Interesse der Türkei liegt, dass die Türkei ... und ein Zufluchtsort für subversive Elemente ist, was auch immer sie sein mögen."

65 AJ, 370-9-311, *"Am 1. Februar dieses Jahres (1923) Kam ich mit 30 anderen Montenegrinern aus Rom nach Konstantinopel. Ich hatte überhaupt nicht vor, hierher zu kommen, aber iSie haben mich betrogen, weil sie mir und Jovan Plamenac sagten, ich würde auf Korfu von Bord gehen, damit ich mit dem Boot nach Montenegro fahren kann. Einige der anderen 30 Montenegriner wollten mit mir in Korfu von Bord gehen, aber die griechischen Behörden dort erlaubten uns nicht, von Bord zu gehen, und so kamen wir nach Konstantinopel. Ein italienischer Kapitän gab mir 100 italienische Lira in Rom und 450 Lira in Brindisi. Ich gab nichts aus, nicht mal für die Fahrkarte von Rom nach Brindisi oder für das Boot nach Konstantinopel. Der gleiche Kapitän, der uns Geld für die Reise gab, gab den Montenegrinern in Gajeta Geld. Ich bitte das Königliche Konsulat, mich zu meinem Geburtsort zu schicken, und ich erkläre, dass ich ab heute meinem Land treu bleiben und dass ich friedlich leben und so viel Kraft einsetzen werde, wie unser Staat erlaubt. "*

66 *"Ich bin der Meinung, dass das Prinzip die Rückkehr aller Personen ermöglichen sollte, die für keine Verbrechen verantwortlich sind."* AJ, 370-9-312

67 AJ, 370-9-317 Außenministerium - Königliche Botschaft, Belgrad, 12. Juni 1923 : "Nikčević und Kovačević sollten in ihre Heimat zurückkehren dürfen, weil sie für kein Verbrechen verantwortlich sind, außer weil sie sich empört haben, was vergeben werden sollte. *"Das Innenministerium stimmt der Meinung der Bürgermeister von Niksic District bezüglich die Rückkehr der genannten in ihre Heimat. und mit der Meinung und dem Vorschlag unserer Botschaft in Konstan-*

Auf diese Weise wurde die Zahl der Auswanderer verringert, indem sie entweder in ihre Heimat zurückkehrten (4 von ihnen) oder eine Anstellung bei den Engländern fanden (6 von ihnen). Der Tod von Königin Milena (16. März 1923, Cap d'Antib), der Frau von König Nikola, veranlasste die Italiener, die Flagge in Konstantinopel, auf halbmast zu hissen. womit einige Montenegriner ihre Bedauern erklärten und Todesanzeigen schrieben und Belgrad scharf kritisierten, aber auch die jugoslawischen Behörden, um Anweisungen an ihre Vertreter zu erteilen. *"Zeigt keine aktive Beteiligung an Trauer."* [68]

Ehemalige Abtrünnige (Muslime) hatten sich einst den montenegrinischen Komitees angeschlossen, wie zum Beispiel: *"Der frühere montenegrinische Leutnant Beca U. Dukic aus dem Dorf Tudemil, Bezirk Bar, der 1919 von der Macht rebelliert und sich den Brüdern Raspopovici angeschlossen hatte, aber Mitte 1919, als unsere Behörden ihn suchten, floh er mit seiner Frau über Italien oder "Usa Kolic" nach Konstantinopel. (Wird Usein Lakomica sein) in Montenegro, der Angestellter beim italienischen Konsulat war und 1918 aus Montenegro floh, nachdem er bei den Besatzungsbehörden gedient hatte. Die örtlichen Behörden in Bar haben eine ziemlich gute Meinung von ihm. Er hatte eine kleine Ausbildung im Ausland. Mit einem Reisepass nach Arbanien hat er Montenegro verlassen. Von dort zog er ohne Dokumente nach Italien, wie es damals alle Montenegriner taten. Aus Italien-Rom, wo er den montenegrinischen Pass Br. 40 erhielt, zog er in die Türkei"* die in Konstantinopel arbeiteten und lebten und vom jugoslawischen Geheimdienst genau überwacht wurden.

---

tinopel, dass die Rückkehr allen Auswanderern gewährt werden sollte, die für keine Straftaten verantwortlich sind, sowie denen die für die Verbrechen verantwortlich sind und bereit sind, in ihre Heimat zurückzukehren und vor Gericht für die begangenen Verbrechen zu antworten. "

68 AJ, 370-9-325, Bsp. Vertraulich. Nr. 1129, Belgrad, Konstantinopel - 19.III-23

Die bekanntesten unter ihnen, Husein Boskovic[69] und Jusuf Mehonjic[70], die

69 Boskovic Husein (Maoce, Pljevlja, 1890 - Türkei, 1968), Führer und berühmtester muslimischer Ausschuss seiner Zeit. Die berühmteste Ausschuss in der Region Pljevlja. Er stammte aus einer reichen muslimischen Familie. Husein Boskovic stammte aus dem Dorf Maoce in der Nähe von Pljevlja. Er fand den Grund, in einem gescheiterten Attentat seines ehemaligen Chefs zum Komitee zu gehen. Nachdem es ihm gelungen war, den Mord zu vermeiden, ging er zum Komitee und bildete eine kleine Truppe, die er befahl. Diese Truppe hatte ein gut organisiertes Bandennetz und auch einige Verbindungen zum Pljevlja-Mufti und zum Distriktchef. Husein Bošković war übrigens von 1916-1917 ein Soldat von Österreich-Ungarn, was natürlich für den Erfolg seiner Gruppe wichtig war. Der Komitee führte Angriffen in dem Gebiet durch, in dem sie sich bewegten, und hielten sich dabei an den Kodex einer "Gerechtigkeit". Sie beteiligten sich auch an der Plünderung der Reichen und verwendeten das auf diese Weise gesammelte Gold und andere Wertsachen, um die Familien der getöteten Mitglieder zu unterstützen. Der Komitee war den Behörden ein Dorn im Auge und sie setzten alle Mittel ein, um ihn zu zerstören. Die Tagespresse schrieb regelmäßig Artikel über die Komitees, in denen sie sie als Gesetzlose bezeichnete, und verurteilte sie am härtesten. Um das Komitee zu liquidieren, versuchten die Behörden, das Problem mit Hilfe der Gendarmerie und der Armee zu lösen, aber auf diese Weise terrorisierten die Behörden die muslimische Bevölkerung und erklärten sie zu Schlägern und Gesetzlosen. So erleichterten sie die Auswanderung in die Türkei und nach Bosnien. Um den Komitee zu unterdrücken, sandte der König 1919 Kosta Pećanac und seine Chetnik-Einheit persönlich in das Gebiet von Sandžak und Ostbosnien. Nachdem er in die Türkei gegangen war, eine erfolglosen Attentat auf Hussein Boskovic wurde von der Belgrader Regierung durchgeführt, die zu diesem Zweck vier Agenten in die Türkei schickte. Boskovic ist seit Herbst 1916 Mitglied in Sandzak mit seinen Truppen. Nach der Vereinigung im Jahr 1918 empörte er sich wieder. Er hatte ein gutes Netz und war zu Recht als der gefährlichste muslimische Komite und Beschützer der muslimischen Bevölkerung bekannt. Bereits 1920 wurde er vom Staat für 5.000 Dinar erpresst. Er wurde in Abwesenheit zum Tode verurteilt. Er wurde mehrmals in zahlreichen Konflikten mit der Armee und der Gendarmerie verwundet. Er war Mitglied des Komitees für montenegrinische Unabhängigkeit. Ein Foto von ihm als Mitglied des Komitees für die Unabhängigkeit Montenegrins von Rom wurde 1921 zusammen mit Petar Markov Pekić, Niko Matovo Niković und Dušan Krivokapić, Mitgliedern dieses Komitees, aufbewahrt. Er lebte 1923 zur Behandlung in Italien. Er blieb lange in Albanien, wo er an der Seite von Bajram Curi kämpfte, und ging von dort nach Istanbul, wo er eine Taverne eröffnete. Unter der Drohung, dass er zurückkehren würde, wenn sie ihm seine Familie nicht schicken würden, kamen die jugoslawischen Behörden 1928 seiner Bitte nach. In der Türkei beteiligte er sich an der Niederschlagung des thrakischen griechischen Aufstands und erhielt für seine Verdienste die Führung in der Stadt Vizu in der Nähe von Krk-Kilisa. Er starb in der Türkei. Weitere Informationen zu: Rastoder Sherbo, Sherbo Rastoder, 37 unveröffentlichte Dokumente zu muslimischen Verbrechern aus Montenegro und Serbien 1919-1929, Almanach, 9-10; 11-12, Podgorica, 2000; Hajrudin Čengić, Der Kampf ums Überleben der Bosniaken in Sandžak, 1919-1926, Die Wahrheit über Jusuf Mehonjić und Husein Bošković, Sarajevo 1999

70 Mehonjić Jusuf (1870-1926) - aus Grnčarevo (Šahovići) bei Bijelo Polje. Einer der Führer der muslimischen Komitees in Sandzak. Während der Balkankriege war er Offizier der Armee, während er vom jugoslawischen Regime beschuldigt wurde, der österreichisch-ungarischen Armee während des Ersten Weltkriegs geholfen zu haben. Er ging zum Komitee mit der Absicht, seine Schwester, eine berühmte Schönheit, zu rächen, die von Serben in eine unbekannte Richtung geführt wurde. Er führte Komitas-Truppen an und operierte in der gesamten Sandzak-Region und in Teilen des Kosovo. Er gab sich als Gegner der Regierung und als Beschützer der muslimischen Bevölkerung aus. Von menschen, die mit ihm verbunden waren (50-70 Personen), waren zwei Frauen: Umihana (verheiratet) Cokovic, der 1983 im Dorf Cerovo in der Nähe von Bijelo Polje, wo sie lebte, starb, und Zejna. Das Geburtsjahr von Mehonić soll 1870 sein, was verdächtig ist, wenn man bedenkt, dass er 1920, wie aus der Quelle hervorgeht, 30 Jahre alt war. Er war Mitglied des Kosovo-Komitees. Auf jeden Fall war Mehonjić als tapferer und mutiger Krieger bekannt, der lange Zeit nicht bewusst war, dass das Osmanische Reich gescheitert war. Dies geht auch

sich zu dieser Zeit ebenfalls in der Gegend aufhielten, werden auch mit der montenegrinischen politischen Auswanderung in Verbindung gebracht, die später erörtert wird.

6. Über Versuche, eine Zusammenarbeit mit bulgarischen, mazedonischen und albanischen anarchistischen Gruppen aufzubauen

Zu dieser Zeit waren mehrere revolutionäre und anarchistische Gruppen in dieser Region aktiv. Ihre politischen Ziele waren unterschiedlich, aber für die montenegrinischen politischen Auswanderer waren sie die letzte Chance, näher zu kommen und eine Zusammenarbeit aufzubauen. In erster Linie mit antimonarchistischen Gruppen und Gegnern der neuen jugoslawischen Gemeinschaft.

Quellen weisen darauf hin, dass dies der Grund für viele Montenegriner war, nach Konstantinopel zu kommen, da ihr Kampf nach der Aufhebung der italienischen Unterstützung und der Tod von König Nikola, der in den Reihen der Einwanderer immer häufiger zu Streitigkeiten führte, immer vergeblicher erschien.

Militärische Geheimdienstquellen in Sofia weisen darauf hin, dass montenegrinische politische Auswanderer bereits Mitte 1921 an der Arbeit des mazedonischen Komitees beteiligt waren. Also nach diesen Informationen *"Das mazedonische Komitee in Sofia hielt am 17. oder 18. Juni (1921) eine Sitzung ab, an der Montenegriner teilnahmen: Offiziere, Ananije Vlahovic, Nikica Uskokovic, Ilija Kapa und Marko Kapa sowie die Sergeants Vaso Jankovic und Djuro. Dumovic, die der Mission bekannt sind. Es wurde entschieden, welche Maßnahmen gegen unser Königreich ergriffen werden sollten: eine legale Kampfpropaganda oder Revolution."* Es war ein Zweig von VMRO, einer Organisation, die bereits 1893 in Thessaloniki gegründet wurde, mit dem Ziel, *"Mazedonien und das Gebiet von Odrina (Jedrina) zu einem unabhängigen mazedonischen Staat zu vereinen, der Teil der Balkan-Föderation werden sollte"*. Die Organisation hatte Büros in *"Athen, Sofia und Istanbul und gab Zeitungen über Waffen, Rebellen, Freiheit oder Tod heraus."*[71]

aus den Versen seiner Gedichte hervor, die von der berühmten tschechischen Wissenschaftlerin Matija Murko, die 1924 in Sandžak lebte, aufgezeichnet und veröffentlicht wurden. Er wurde fälschlicherweise des Mordes an Boško Bošković beschuldigt, der den Völkermord an Muslimen in Šahovići im November 1924 rechtfertigte. Nach mehreren erfolglosen Versuchen wurde er im Sommer 1925 schließlich von seinem Helfer wegen Betrugs liquidiert, getrieben von der Gier nach der für ihn angekündigten Geldprämie. Einer Version zufolge wurde er in Albanien von ... in der Nähe von Shiak, Fier getötet. Sein Grab befindet sich im Dorf Hamal bei Fier.

71 In der kroatischen Enzyklopädie wird die Organisation wie folgt beschrieben: *"VMRO (Abkürzung für Interne mazedonische revolutionäre Organisation), geheime Organisation der mazedonischen nationalen Befreiungsbewegung am Ende des 19. Jahrhunderts und zu Beginn des*

Organisationen veränderten sich im Laufe der Zeit ideologisch und politisch, so dass 1896 in Sofia eine pro-bulgarische Niederlassung gegründet wurde, um Bulgarien und Mazedonien zu vereinen. Nach dem Treffen in Sofia wurden montenegrinische Vertreter von G.Đ. Radev, dem Sekretär des bulgarischen Außenministeriums, von dort nach Konstantinopel und dann mit dem Schiff nach Shkoder gefahren, von wo aus sie Einfälle in Montenegro organisieren sollten, bedeutete den ersten Versuch, die Aktivitäten zwischen diesen Gruppen zu koordinieren.[72] Wenn Anani Vlahovic und seinem Brief an den Abgeordneten bei seiner Ankunft in Konstantinopel geglaubt werden sollten, wo er behauptete: *"Ich bin von hierher aus Bulgarien, aus Sofia gereist, wo ich 11 Tage verbracht habe, nach Sofia bin ich aus Italien (Sulmona) gekommen...Mit mir waren fünf andere montenegrinische Offiziere, die in Sofia blieben. Von Bulgarien aus mussten wir zusammen mit den bulgarischen Komitees nach Serbien gehen."* dann konnte der Schluss gezogen werden, dass diese Zusammenarbeit bei der Planung gemeinsamer Maßnahmen konkrete

20. Es wurde 1893 in Thessaloniki als bulgarisch-mazedonisch-edirneisches Revolutionskomitee gegründet und firmiert seit 1896 unter dem Namen Secret Macedonian-Edirne Revolutionary Organization (TMORO). Die Gründer waren D. Gruev, Hristo Tatarchev und Petar Pop Arsov. Nach der ersten Verfassung, deren Schöpfer G. Delčev waren, Đ. Petrov und P. Tošev, das Ziel der Organisation war die Vereinigung Mazedoniens und der Region Edirne (Edirne) zu einem unabhängigen mazedonischen Staat, der Teil des Balkanverbandes werden sollte. Die Ideen wurden auch maßgeblich von den mazedonischen Sozialisten (N. Karev) beeinflusst; Die Organisation setzte sich auch für Agrarreformen und demokratische Freiheiten ein und zog damit zahlreiche Unterstützer aus allen Lebensbereichen an. Es war in 7 Bezirke unterteilt, die in Landkreise unterteilt waren, und sie waren in Gemeinden unterteilt, die alle vom Zentralkomitee (3 bis 6 Mitglieder) mit Sitz in Thessaloniki geleitet wurden. Legislative, exekutive und justizielle Macht, Geheimdienste und Kurierdienste sowie bewaffnete Truppen vor Ort wurden eingerichtet. Repräsentanzen wurden auch in Athen, Sofia und Istanbul eingerichtet, und die Zeitungen Na oruzje, Buntovnik, Sloboda ili smrt (Zu Waffen, Rebellen, Freiheit oder Tod) wurden ins Leben gerufen. Gleichzeitig mit der Gründung der Organisation nahm der politische Druck Serbiens und Griechenlands zu, und pro-bulgarische Elemente der mazedonischen Befreiungsbewegung gründeten 1896 in Sofia das Oberste Mazedonische Komitee (sogenannte Supremisten) mit dem Ziel, Mazedonien an Bulgarien zu annektieren. Nachdem das Zentralkomitee die internationale Situation falsch eingeschätzt hatte, beschloss es 1903, den → Ilinden-Aufstand zu erheben. Das Scheitern des Aufstands führte zu einer Spaltung der Organisation in zwei politische Strömungen. Während sich der rechte Flügel den Supremacisten anschloss und glaubte, dass die Befreiung Mazedoniens von der osmanischen Herrschaft ohne bulgarische Hilfe unmöglich war, arbeitete der linke Flügel (die sogenannte Sers-Gruppe von Revolutionären), die sich auf dem Kongress von Rila 1905 durchsetzte, weiterhin im ursprünglichen Geist. Auf dem Kongress wurde der Name in Interne Mazedonisch-Edirne Revolutionäre Organisation geändert, und 1908 stellte die Organisation ihre illegale Arbeit ein. 1925 wurde mit Hilfe der Komintern die Interne Mazedonische Revolutionäre Organisation (United) gegründet, die die Politik des linken Flügels fortsetzte. Der rechte Flügel operierte in Pirin Mazedonien bis zum Verbot im Jahr 1934 nach der Ermordung von König Alexander I. Karadjordjevic, die von Mitgliedern der VMRO mit Mitgliedern der Ustascha-Bewegung durchgeführt wurde. "

72 AJ, 370-9-255, Pov. Nr. 9705, Außenministerium - Königliche Botschaft Konstantinopel, Belgrad, 2. September 1921

Formen angenommen hat. Nikola Vskokovic, Marko Kapa und Elijah Kapa kamen von Vlahovic von Sofia nach Konstantinopel, während einige in Sofia blieben. Mit wessen Anweisungen Vlahovic nach Sofia kam, muss noch untersucht werden.[73] Zwar behauptete er später, von Jovan S.Plamenac geschickt worden zu sein, doch laut jugoslawischem Geheimdienst, bereiteten sich die oben genannten Gruppen auf die Abreise von *"allen nach Arbanien vor, um eine Firma in Bezug auf Arnauts und Bulgaren zu organisieren".* [74] In diesem Zusammenhang ist zu berücksichtigen, dass zu dieser Zeit türkische Offiziere albanischer Abstammung aus der Türkei kamen, die die Sprache nicht kannten, weil sie in der Türkei geboren wurden. Es scheint, dass sie Bajram Curis Unterstützer waren.[75] Wir erwähnten, dass die Verknüpfung der politischen Auswanderung Montenegrins mit dem mazedonischen Komitee im Einklang mit den Ideen des montenegrinischen Exilpremiers Jovan S. Plamenac stand. Man kann den Benachrichtigungsinformationen vertrauen, sie sagen: *"Vor zweieinhalb Monaten wurde Jovan Plamenac von Commander Djuro Ivovic aus Crmnica, Danilo Djurovic aus Niksic und einem weiteren Drittel nach Bulgarien geschickt, um dort eine Gelegenheit zu schaffen für Einfälle in unser Land. Sie hatten keinen Erfolg und gingen zurück und taten nichts "* Nach den Informationen, die Vidak Nikcevic der Mission zur Verfügung stellte, ein Mitglied des Komitees aus Niksic, haben etwa dreißig Montenegriner, die aus Italien nach Konstantinopel kamen, bereits Kontakte zu den bulgarischen und albanischen Komitees geknüpft und planten gemeinsame Einfälle in unser Gebiet.[76] Nach den Aktivitäten montenegrinischer politischer Auswanderer weiteten die zuständigen Dienste des Landes die Ermittlungen auch auf Personen in Montenegro aus, die Beziehungen oder Verwandte in Konstantinopel hatten. So wurde es von verschiedenen Kommissaren gelernt und die Mission in Konstantinopel

73 AJ, 370-9-260: *"Der montenegrinische Major Ananije Vlahović erklärte, er komme aus Sofia, wo er zu einer Einigung mit den bulgarischen Behörden geschickt wurde, dh zu einer Aktion gegen unseren Staat."*

74 Ibid

75 Ibid, ein Gesandter aus Konstantinopel, berichtete, das er aus türkischen Quellen erfahren hat, dass : *"15 türkische Offiziere gingen nach Albanien. Vier von ihnen waren hochrangige Offiziere und die anderen waren niedriger und von verschiedenen Rängen. Sie waren alle aus unserer Region, aber sie kannten Arnaut nicht, weil sie seit ihrer Kindheit in der Türkei lebten. Alle von ihnen wurden von dem ebenfalls aus Arnaut stammenden türkischen Oberst Serasradin Bey geführt, der zu dieser Zeit zum albanischen Kriegsminister ernannt wurde. Später verließ er diese Position und kehrte nach Anatolien zurück, wo er noch immer im Handel tätig ist andere Offiziere blieben in Albanien, wo sie heute sind. Ehemalige albanische Abgeordnete Avnija aus Gjilan und Zija Bey aus Debar kamen ebenfalls hierher und baten um Empfang von Porta, doch als diese sich weigerten, kehrten sie zurück und befinden sich entweder in Tirana oder in Malesia. Sie gelten als Unterstützer von Bajram Cura. "*

76 AJ, 370-9-313, Legation du Royaume des Serbes, Croates et Slovenes a Constantinople- Au ßenministerium, 21-IV-1923

wurde sofort gemeldet: *"Ein Kommissar zeigte mir einen Originalbrief eines ehemaligen Leutnants der montenegrinischen Armee, Bećir Bošković, aus dem Dorf Tudjemila, dessen Brief vom 17. April aus Konstantinopel datiert war. In dem Brief heißt es: „Major Marko Vucerakovic und Major Pero Vukovic sind hier, zusammen mit 30 anderen Gesetzlosen, hauptsächlich montenegrinischen Offizieren. Sie haben das mazedonische Komitee kontaktiert und glauben, dass sie in Südserbien Maßnahmen ergreifen."* [77]

Marko Vucerakovic war eine der bekanntesten Person der montenegrinischen politischen Auswanderung, und in diesem speziellen Zusammenhang können wir nur bedauern, dass sein erhaltenes und veröffentlichtes Tagebuch (Memoiren) mit der Geschichte der Invasion des Kometen in Montenegro endet, bevor er nach Konstantinopel aufbricht.

Es ist möglich, dass eines Tages eine Fortsetzung dieses Tagebuchs (Memoiren) gefunden wird, von dem wir wissen, dass es Ereignisse im Zusammenhang mit Konstantinopel geschrieben und wahrscheinlich detaillierter beschrieben hat.[78] Es ist jedoch ziemlich sicher, dass die ständige Neuankömmlinge montenegrinischer Auswanderer nach Konstantinopel die Behörden von Belgrad der Notwendigkeit beraubt hatten, bei ihrer Rückkehr in das Land weiterhin eine feste Haltung einzunehmen. Deshalb wurde Pavel Kovacevic und Vidak Nikcevic schnell eine Rückkehr gewährt.[79] Aber das Schicksal der Verbleibenden war mehr als interessant.

Im Juli 1923 teilte Marko P. Pavlovic der Mission in Konstantinopel mit, dass von 28 montenegrinischen Auswanderern vier in das Land zurückkehrten, sechs (bei den Engländern) beschäftigt waren, während ihre *"Zwölf am 22. des Monats (Juni 1923) auf bulgarischen Boden zogen .R.) Von demselben bulgarischen Dampfer "Tzar Ferdinand", der nach Varna ging "*[80]

---

77 AJ, 370-9-316, Außenministerium - Königliche Botschaft, Belgrad, 29. Mai 1923

78 Weitere Informationen: Jasmina Rastoder, Šerbo Rastoder, Tagebucheinträge von Marko Vučeraković, Cetinje, 2014

79 AJ, "370-9-317*" Nikčević und Kovačević sollten in ihre Heimat zurückkehren dürfen, weil sie für kein Verbrechen verantwortlich sind, außer weil sie übergelaufen sind, was überwunden werden sollte.* «

80 AJ, 370-9-319, Marko P. Pavlović-Botschaft von KSHS, Konstantinopel, 10. Juli 1923. Pavlović berichtet auch, dass: *" Sie konnten den Hafen von Galata nicht betreten, weil ihre Liste, die nicht vom Komitee der Mazedonier und vielleicht von der offiziellen Regierung herausgegeben wurde, von der Interalliierten Kontrolle gebilligt wurde. Aus diesem Grund mussten sie den Bosporus entlang fahren - nach Kovak und dort aussteigen und den Weg des empfohlenen Führers fortsetzen. Er, der sie in unser Gebiet führen und sich dort den Banditen und Schurken anschließen wird, um ein größeres Durcheinander, Verbrechen und Hajduks gegen unsere treuen Brüder zu verursachen, die immer für die heilige EINHEIT waren. "*

Die Informationen wurden auch von den jugoslawischen Geheimdiensten und ihren Quellen bestätigt.[81] Montenegrinische politische Auswanderer in Sofia zogen von Konstantinopel nach Bulgarien und suchten dort durch diplomatische Vertretungen nach Visa und Pässen, die es ihnen ermöglichen würden, weiter zu ziehen.

Eine Gruppe von Auswanderern mit in Sofia erhaltenen ungarischen Pässen versuchte bei einer griechischen Mission in Konstantinopel, ein Visum zu erhalten, um über Griechenland nach Albanien zu ziehen. Die Griechen meldeten dies sofort den jugoslawischen Diensten, erteilten aber auch einigen der Gesetzlosen griechische Visa.[82] Die Mission antwortete: «Höchstwahrscheinlich handelt es sich bei diesen Personen, die mit ungarischen Pässen ausgestattet sind, um montenegrinische Auswanderer, die mit dem mazedonischen Komitee und anderen Organisationen in Wien[83] und Pest in Kontakt stehen, die gegen unser Land arbeiten. Um sie nach Albanien zu schicken, um gegen unser Land vorzugehen, erhielten sie ungarische Pässe und materielle Ressourcen. Es ist interessant festzustellen, dass diese Personen, die als mutmaßliche Arbeiter sehr schlicht gekleidet aussehen, in Sofia nur für Visa jeweils etwa 900 Lire bezahlt haben»[84] Griechische Visa wurden zuvor von Svetozar Bogdanovic, Bogdan Simonovic und Petar Sekaric gehalten, während einige nicht erteilt wurden.[85] Angesichts der Tatsache, dass 13 auf der Liste standen, war die Schlüsselfrage für die Geheimdienste, ob es sich um dieselben Personen handelte, die Mitte 1923 nach Bulgarien abreisten, oder um einige neue Personen. Auf der Suche nach einer Antwort auf diese Frage konnten die königlichen Missionsdienste in Konstantinopel nur die folgenden Informationen liefern: *"Letztes Jahr kamen*

81 AJ, 370-9-320, Außenministerium, KSHS-Botschaft, Belgrad, vor dem 29. November 1992, handschriftlich 30.VI 1023 *"Mit der Einladung zum Akt der königlichen Delegation Pov. Nr. 471 vom 14. Juli dieses Jahres, dh zu den zwölf Montenegrinern, die nach Bulgarien gingen, um sich den bulgarischen Komitees anzuschließen, fühlt sich das Ministerium geehrt, den König zu informieren. Der Delegation ist bekannt, dass der oben genannte Bericht von unseren zuständigen Behörden überprüft und seine Richtigkeit überprüft wurde. Außerdem wurde festgestellt, dass nach dieser ersten Partei zwei weitere Parteien in Bulgarien eintrafen. Montenegrinische Offiziere von sieben und fünf Männern zum gleichen Zweck "*

82 AJ, 370-9-332, Botschaft im Außenministerium von Sofia, Pov. Nr. 1230, 31. Dezember 1923 *"Vor einigen Tagen wandten sich mehrere Personen mit von der ungarischen Botschaft in Sofia ausgestellten Pässen an die örtliche griechische Botschaft mit der Bitte, ein Transitvisum für die Einreise nach Albanien über Griechenland zu erhalten. Wie diese Leute der griechischen Botschaft misstrauisch erschienen, weil sie keine andere Sprache als Serbisch beherrschten und ihre Namen Serbisch waren, wurde diese Mission über alles informiert. "*

83 Erfahren Sie mehr über die Aktivitäten der montenegrinischen politischen Auswanderung in Wien: Adžić Novak, montenegrinische politische Auswanderung nach 1921, Matica, Nr. 62, Sommer 2015, 163-174.

84 Ibid

85 Nach diesem Bericht erhielten fünf von ihnen kein Visum. Siehe: AJ, 370-9-332, Königliche Botschaft in Sofia, Vert.. Nr. 1230, 31.XII 1923.-Außenministerium.

31 Montenegriner nach Konstantinopel. Davon informierte die königliche Delegation das Ministerium durch den Akt von Rev. N0 64 vom 7. Februar letzten Jahres. ***Von diesen sind 16 noch hier, 13 von ihnen sind nach Bulgarien und zwei nach Amerika gereist.*** *Da die Zahl derjenigen, die nach Bulgarien gereist sind, mit der Zahl übereinstimmt, die die Königliche Mission in ihrem oben genannten Gesetz angegeben hat, ist es nicht ausgeschlossen, dass es sich um dieselben Personen handelt. Es ist auch möglich, dass die Personen, die nach Bulgarien gingen, nicht mit ihrem richtigen Namen kamen, sondern ihren Namen änderten. Ihr Chef, Duro Ivovic, ist Berichten zufolge in Bulgarien und soll drei Millionen Levs für komitische Maßnahmen aufgebracht haben. Aus derselben Quelle erfuhr die königliche Delegation, dass einige Vucerakovic und Pera Boskovic nach Bulgarien abgereist waren. Die meisten dieser Montenegriner standen zumindest während ihrer Zeit in Konstantinopel unter italienischem Schutz. Die beiden, die nach Amerika gingen, erhielten russische Reisedokumente, die ihnen von einem Sekuliker ausgehändigt wurden."*[86] . Dass ein bekanntes Mitglied des Komitees von früher, Husein Boskovic, welcher für seine Zusammenarbeit mit montenegrinischen politischen Auswanderern bekannt war, beabsichtigte in das Land zurückzukehren. Die Situation wurde noch komplizierter durch das Wissen, dass ein bekanntes Mitglied des Komitees von früher, Husein Boskovic[87],

86 AJ, 370-9-334, Königliche Botschaft in Konstantinopel - Königliche Botschaft in Sofia, Konstantinopel 1.II.1924, Vertr. N0 36

87 Boskovic Husein (Maoce, Pljevlja, 1890 - Türkei, 1968), Führer und berühmtester muslimischer Ausschuss seiner Zeit. Die berühmteste Ausschuss in der Region Pljevlja. Er stammte aus einer reichen muslimischen Familie. Husein Boskovic stammte aus dem Dorf Maoce in der Nähe von Pljevlja. Er fand den Grund, in einem gescheiterten Attentat seines ehemaligen Chefs zum Komitee zu gehen. Nachdem es ihm gelungen war, den Mord zu vermeiden, ging er zum Komitee und bildete eine kleine Truppe, die er befahl. Diese Truppe hatte ein gut organisiertes Bandennetz und auch einige Verbindungen zum Pljevlja-Mufti und zum Distriktchef. Husein Bošković war übrigens von 1916-1917 ein Soldat von Österreich-Ungarn, was natürlich für den Erfolg seiner Gruppe wichtig war. Der Komitee führte Angriffen in dem Gebiet durch, in dem sie sich bewegten, und hielten sich dabei an den Kodex einer "Gerechtigkeit". Sie beteiligten sich auch an der Plünderung der Reichen und verwendeten das auf diese Weise gesammelte Gold und andere Wertsachen, um die Familien der getöteten Mitglieder zu unterstützen. Der Komitee war den Behörden ein Dorn im Auge und sie setzten alle Mittel ein, um ihn zu zerstören. Die Tagespresse schrieb regelmäßig Artikel über die Komitees, in denen sie sie als Gesetzlose bezeichnete, und verurteilte sie am härtesten. Um das Komitee zu liquidieren, versuchten die Behörden, das Problem mit Hilfe der Gendarmerie und der Armee zu lösen, aber auf diese Weise terrorisierten die Behörden die muslimische Bevölkerung und erklärten sie zu Schlägern und Gesetzlosen. So erleichterten sie die Auswanderung in die Türkei und nach Bosnien. Um den Komitee zu unterdrücken, sandte der König 1919 Kosta Pećanac und seine Chetnik-Einheit persönlich in das Gebiet von Sandžak und Ostbosnien. Der Staat hatte große Probleme aufgrund der Ausweitung des Komitees in der Region Pljevlja, wie aus den Berichten der Bezirksverwaltung in Pljevlja an das Innenministerium hervorgeht, dass die Komitee die öffentliche Sicherheit verletzt und der Staat nicht bereit ist, die Sicherheit in seinem gesamten Hoheitsgebiet zu gewährleisten. Eine Möglichkeit, das Komitee zu bekämpfen, bestand darin, Erpressung anzukündigen. Für Husein Bošković am 16. Juli 1920 waren es 1.000 Dinar, und am 18. August 1920 waren es bereits 5.000 Dinar. Während

welcher für seine Zusammenarbeit mit montenegrinischen politischen Auswanderern bekannt war, beabsichtigte, in das Land zurückzukehren[88]. Er war Mitglied des montenegrinischen Unabhängigkeitskomitees. Sein Foto aus Rom wurde 1921 als Mitglied des Komitees für montenegrinische Unabhängigkeit zusammen mit Petar Markov Pekic, Nik Matov Nikovic und Dušan Krivokapić, Mitgliedern dieses Komitees, aufbewahrt. Er lebte 1923 in Italien zur medizinischen Behandlung. Er blieb länger in Albanien, wo er an der Seite von Bajram Curi kämpfte, und ging von dort nach Istanbul, wo er eine Taverne eröffnete. Da es sich um einen Mann handelte, für den der Geheimdienst Informationen hatte, dass er die Ermordung von Nikola Pasic, dem Premierminister der jugoslawischen Regierung und Premierminister von Albanien[89] , plant, war die Aufmerksamkeit auf seine Bewegung konstant. Nur

der großen Militäraktionen der Mitglieder versteckte sie sich oder würde nach Albanien fliehen. Wir haben also Informationen, dass Husein Bošković und seine Truppen 1922 in Albanien, dh in der Türkei, waren. Der Druck auf das Komitee nahm zu, so dass sie entfernt werden mussten. Husein Bošković und der größte Teil des Komitees mussten in die Türkei. Es ist interessant zu sagen, dass während der Reise in die Türkei niemand das Komitee berührt hat, obwohl es bekannt war, was durch den Wunsch der Regierung erklärt werden kann, das Komitee um jeden Preis loszuwerden. Hussein Boskovic ging in die Türkei und wurde von der Regierung in Belgrad ermordet, die zu diesem Zweck vier Agenten in die Türkei schickte. Boskovic engagiert sich seit Herbst 1916 mit seiner Truppe in Sandzak. Nach der Vereinigung im Jahr 1918 empörte er sich erneut. Er hatte ein gutes Netzwerk von Mitarbeitern und war zu Recht als der gefährlichste muslimische Komite und Beschützer der muslimischen Bevölkerung bekannt. Bereits 1920 wurde er vom Staat für 5.000 Dinar erpresst. Da seine Familie nach Warnungen und Aufforderungen zur Freilassung interniert war, griff er am 12. Dezember 1921 das Postamt und die Passagiere auf dem Berg Kovač und auf der Straße Pljevlja - Čajniče an. Bei dieser Gelegenheit wurden zehn Menschen getötet und drei verletzt. Vor dem Anschlag im April sandte Boskovic Drohbriefe an den Bürgermeister und Bürgermeister von Ilino-Brdska sowie an die Leibeigenen, in denen er drohte, zu töten, die Straße abzuschneiden und Häuser niederzubrennen, weil seine Familie interniert worden war. Zu dieser Zeit internierten die Behörden nur seine Frau und nach dem Angriff auf Kovač begannen sie mit der umfassenderen Internierung seiner Familie. In der Nacht vom 16. auf den 17. August 1921 kam Husein Bošković mit seinen Freunden in das Dorf Obarde im Bezirk Pljevlja und griff die Häuser von Sava Zindović an. Aufgrund seiner weit verbreiteten Verbindungen zu Montenegrinern und anderen Auswanderern wurde er vom jugoslawischen Geheimdienst ständig überwacht. Zu einem bestimmten Zeitpunkt berechneten Geheimdienstquellen seine Absicht, den jugoslawischen Premierminister Nikola Pasic und den albanischen Premierminister zu ermorden. Er wurde in Abwesenheit zum Tode verurteilt. Er wurde in Abwesenheit zum Tode verurteilt. Mit der Drohung, dass er zurückkehren würde, wenn sie ihm keine Familie schicken würden, kamen die jugoslawischen Behörden 1928 seiner Bitte nach. In der Türkei beteiligte er sich an der Niederschlagung des thrakischen griechischen Aufstands und erhielt für seine Verdienste die Führung in der Stadt Vizu in der Nähe von Krk-Kilisa. Er starb in Adana, Türkei.

88 AJ, 370-9-340, Königliche Botschaft - Außenministerium, Konstantinopel, 13. Mai 1924 Streng vertraulich Nr. 349

89 *In einem Bericht eines jugoslawischen Geheimdienstoffiziers heißt es: Am 27. August. (1921) war ich auf dem Weg nach Bari-Italien. Am Morgen des gleichen Tages, als der Dampfer "Levrijanac" aus Dalmatien kam, verließ ich ihn, um ihn zu informieren, wenn er abfuhr. Es waren 3 Montenegriner von der Grenze zwischen dem Vorkriegsmontenegro und dem Königreich Serbien mit dem Paraboat, es war auch ein Albaner dabei, alle vier sahen aus wie Arbeiter, sie fragten*

einige zukünftige Forschungen werden auf einige Formen der Zusammenarbeit mit der montenegrinischen politischen Auswanderung hinweisen. Derzeit interessieren uns das Niveau und die Formen der Zusammenarbeit zwischen der montenegrinischen politischen Auswanderung und dem mazedonischen Komitee. In dieser Hinsicht scheint es, dass bis September 1924 keine besonderen Vorkehrungen getroffen wurden, wenn man den Geheimdienstquellen glaubte, die besagten: *"Laut einem verlässlichen Bericht kamen in der ersten*

---

*mich in unserer Sprache, weiß ich, wo albanische Händler kaufen, ich antwortete, dass ich es nicht wusste, aber dass ich fragen werde. Ich ging zum Telegraphenbüro. Ich bekam Informationen von einem Beamten, der mir sagte, dass sie im Hotel "Internationale" gekauft werden könnten, und schickte sie dann zum Hotel. Da es keinen albanischen Beamten gab, den sie suchten, brachte uns ein anderer Albaner in ein anderes Café "Korzo Viterno Emanuile", wo wir einen Albaner fanden, den sie suchten. Ich saß mit ihnen am selben Tisch und wir begannen zu trinken, während wir saßen, kamen zwei andere Leute, von denen einer, wie ich später herausfand, der Bruder von Husein Bošković war, der von unserer Regierung erpresst wurde. Sobald Bošković zu uns kam, war er überrascht, weil er einen montenegrinischen unter uns fand, der ihm bekannt war. Wir haben über die Situation in Jugoslawien gesprochen, wo es Montenegriner gibt, und der Albaner hat es uns ausführlich erzählt. Wenig später gingen sie alle außer mir, Boskovic, seinen Kameraden und einem unbekannten Montenegriner. Boskovic brachte uns dann ins Café, wo wir uns alleine befanden. Boskovic bat uns um einige Informationen, und als wir ihn wissen ließen, dass wir die gleiche Meinung hatten, fragte er den Montenegriner, was die Regierung über ihn und seine Gesellschaft denke. Der Montenegriner antwortete, dass sie immer nach ihm suchten und dass er mit 500.000 Dinar erpresst worden war. Bei dieser Gelegenheit forderte der Montenegriner Boskovic auf, nicht nach Jugoslawien zurückzukehren, da dies schlecht laufen könnte. Boskovic antwortete: Ich bin voller Blut, ich werde mich rächen, als Boskovic überzeugt war, dass er uns vertrauen kann, sagte er uns, dass er viermal von unseren Organen verwundet worden war, die letzte Wunde, die er im Nacken erhielt, war eine tödliche Wunde. Als er uns die Wunde zeigte, sah ich auf meinem Hinterkopf, dass sie noch nicht vollständig verheilt war. Er gab weiter an, dass er wegen dieser Wunde zur Behandlung nach Italien gekommen ist. In weiteren Gesprächen erzählte er uns von seinen Gräueltaten, die er in unserem Gebiet begangen hatte. Danach küsste er seinen Freund und vertraute uns die Verschwörung an. Bei dieser Gelegenheit schwor er mit seinem Freund, zwei Verschwörungen - die erste, dass Boskovic den albanischen Premierminister töten würde, und die zweite, dass er den Premierminister unseres Landes, Herrn Pasic, töten würde. Boskovic sagte, dass er und sein Freund die oben genannten Verschwörungen diesen Monat durchführen würden. Alle Staatsbeamten werden hinter diesen Morden stehen. Und wer auch immer er fängt, er wird sie töten. Er sagte uns weiter, dass er durch Albanien reisen würde, da er nicht in die andere Richtung gehen könnte. Der Tag der Reise ist von 20 bis 30 in diesem Monat. Ich fragte ihm, woher er Mittel stammte und ob die italienische Regierung ihm etwas gab. Boskovic wollte darauf nicht antworten, sagte mir aber, dass er viel Geld hat und dass er durch Italien reisen könnte, wohin er will. Boskovic erzählte mir, dass er mehrere andere Freunde in Bari hatte. Der andere Teil der Gruppe wurde in Jugoslawien gefangen genommen. Danach haben wir uns getrennt, weil der Montenegriner nach Frankreich gereist ist. Ich ging sofort und meldete dies unserem Konsulat in Bari. Das Konsulat forderte mich auf, die Angelegenheit der Polizei zu melden, sobald ich in Jugoslawien ankam.*_Siehe: Bericht über die Bewegung von Bruder Husein Boskovic in Italien und seine angebliche Absicht, den albanischen Premierminister und den jugoslawischen Premierminister Nikola Pasic zu ermorden. Weitere Informationen: Sherbo Rastoder, 37 unveröffentlichte Dokumente zu muslimischen Verbrechern in Serbien und Montenegro 1919-1929, Almanach 9-10,2000 (Teil I); Almanach 11-12, 2000 (Teil II); Rastoder Šerbo, Verteidigung der Unabhängigkeit Montenegros (Internationale Komitees und Verbände 1920-1925), Matica 17, Frühjahr 2004, 151-174

Septemberhälfte diesen Jahres mit jemanden Namens Dr. Jovicevic und sieben weiteren Vertretern des montenegrinischen Separatistenkomitees nach Plovdiv. Sie kamen aus Konstantinopel, um ein Abkommen mit Mazedonien über ein gemeinsames Vorgehen endgültig abzuschließen. Als sie in Plovdiv ankamen, nahmen sie Kontakt mit Mihajlov auf, dem Präsidenten der mazedonischen Kavadar-Bruderschaft, der sie sofort mit dem Stabschef Ango Popov verband. "
Wenn es um Ivan Vanc Mihalov (1896-1990) ging, den VMRO-Führer in dieser Zeit im mazedonischen Raum, der die Annexion Mazedoniens an Bulgarien befürwortete, eine Organisation, deren Mitglied direkt an der Ermordung von König Alexander im Jahr 1934 beteiligt war, dann würde dies bedeuten, dass montenegrinische Auswanderer Kontakte zu Führungskräften hatten. Zusätzlich zu der Tatsache, dass diese Organisation zu dieser Zeit 53 Truppen in der Region Vardar Mazedonien hatte, von denen 36 aus Bulgarien, 12 aus der Region und 5 aus Albanien stammten, und dass sie 3425 Komitees hatte, die von 79 Herzögen geführt wurden, 119 Schlachten geschlagen hatte und 73 Terrorakte gegen die jugoslawischen Behörden[90] durchgeführt wurden, dann war alles gesagt. Über das Treffen von Dr. Jovicevic mit den genannten VMRO-Vertretern sagten Geheimdienstquellen: *"Da sich Jovicevic legitimierte, indem er ein schriftliches Dokument über seine frühere Arbeit mit dem Kosovo-Komitee vorlegte, wurde im Istanbuler Café ein herzliches Gespräch geführt. Während des Gesprächs erklärte Jovicevic, er sei seit einem Jahr mit seinem Volk in einem schlechten Zustand, weil die türkische Regierung ihnen die Erlaubnis erteilt habe, in Caribrod zu bleiben und sich zu organisieren. Aber sie haben ihm keine Hilfe gegeben, und die montenegrinischen Reichen, wovon viele in Caribrod sind und sich im jugoslawischen montenegrinischen Club versammelt haben, werden nicht einmal hören, welchen Aktionen sie helfen. Sie alle wurden schreckliche Serbophile, sagte Jovicevic. Noch vor zwei Monaten erhielt er Hilfe aus Amerika, dann gelang es ihm, seine Leute zu sammeln, um sie ein wenig zu ernähren und anzuziehen, und jetzt ist er bereit für einvernehmliche Arbeit, wenn ihm Hilfe mit Geld und Waffen gegeben wird. Er gab an, dass bis zu 400 Personen versammelt waren, die jetzt alle für den Betrieb der Straße Jedrene-Lozengrad mit Hauptsitz in Corl beschäftigt sind.*

Ango Popov sagte Jovicevic, er könne mehr als sicher auf Hilfe zählen und das Zentralkomitee würde sein Angebot gerne annehmen. Morgen, am 13. oder 14. September, wird jeder mit einer kostenlosen Zugfahrt nach Sofia

90 Siehe:Петър Петров, „Македония. История и политическа съдба", том II, Издателство „Знание", София. 1998, 140–141; Vladan Jovanović, Verluste der jugoslawischen Gendarmerie in Konflikten mit Kačaks und Komitees 1918-1934, archiviert in Wayback Machine, 2. Februar 2014 (engl.)

geschickt.”[91] Ejub Filipovic verband montenegrinische politische Auswanderer mit dem mazedonischen Komitee.[92] Jovicevic reagierte vehement, als in Belgrads “Politika” ein Artikel erschien, dass er an einer Kundgebung in Plovdiv teilnahm.

Er protestierte bei den Abgeordneten in Konstantinopel und forderte, dass ihm ein Beweis ausgestellt werde, dass er sich zu diesem Zeitpunkt nicht außerhalb von Konstantinopel befand, was abgelehnt wurde.[93] Zweifel daran verschwanden jedoch, als der militärische Geheimdienst bestätigte, dass in Plovdiv eine Kundgebung stattgefunden hatte, die nach Angaben des Generalstabs das Innenministerium informierte: “In der ersten Septemberhälfte kamen Dr. Jovicevic mit sieben weiteren Vertretern des montenegrinischen Separatistenkomitees nach Plovdiv. *Sie kamen aus Konstantinopel, um mit Mazedonien ein endgültiges Abkommen über gemeinsame Maßnahmen zu schließen. Als sie in Plovdiv ankamen, kontaktierten sie Mihajlov, dem Präsidenten der mazedonischen Kavadar-Bruderschaft, der sie sofort mit dem Stabschef Ango Popov verband. Da sich Jovanovic (Jovićević, -.R.Š.) legitimierte, indem er ein schriftliches Dokument über seine frühere Arbeit mit dem Kosovo-Komitee vorlegte, wurde im Istanbuler Café ein herzliches Gespräch geführt. Während des Gesprächs erklärte Jovanovic (egeintlich Jovicevic, R.R.S.): 1 / dass er seit einem Jahr in einem sehr schlechten Zustand mit dem Volk war, weil die türkische Regierung ihm einen Aufenthalt und eine Organisation in Konstantinopel gewährt hatte, aber er überhaupt keine Hilfe hatte. Und reiche Montenegriner, wovon viele in Konstantinopel waren, die sich im jugoslawisch-montenegrinischen Club versammelt haben, werden nicht einmal hören, dass sie bei irgendeiner Aktion helfen. Sie alle wurden schreckliche Serbophile.2 / Noch vor zwei Monaten erhielt er Hilfe aus Amerika, sammelte seine Männer*

91 AJ, 370-9-346, Außenministerium - Königliche Botschaft, Belgrad, 26. Oktober 1924, Nach den Informationen, die mir der Autor des Lexikons der Bosniaken, Nazif Veledar, zur Verfügung gestellt hat “Ale Filipovic aus Kljuc zog 1918 in die Türkei. Er erhielt den Nachname Gecman oder Aligecman. Er lebte in Eskisehir und Bursa.” Daher kann man davon ausgehen, dass es sich um jemanden handelt, der dieser Familie nahe steht.

92 Was über Filipovic bekannt war: “*Er war dieser Delegation bis jetzt völlig unbekannt, und er sagt, dass er kürzlich hierher gekommen ist, um einen seiner Führer in Bruce zu verkaufen, und dass er hier bleiben wird, bis er diesen Verkauf tätigt. Er erklärte, dass er politisch als radikal eingestuft worden sei und dass er einmal der Hüter der radikalen Box während der politische Wahlen gewesen sei.* “ Weitere Informationen: AJ, 370-9-338

93 AJ, 370-9-347, Außenministerium - Königlichen Botschaft, Pov. nr. 710, 1. November 1924. Es ist interessant, dass der Abgeordnete selbst die Möglichkeit bezweifelte, dass Jovicevic in Plovdiv war *: “... Es ist der königlichen Delegation eine Ehre mitzuteilen, dass sie der Meinung ist, dass die Nachrichten, nach denen Dr. Jovićević an dem Treffen in Plovdiv teilgenommen hat und auf die im genannten Gesetz des Ministeriums Bezug genommen wird, nicht wahr sind. Nach den Informationen, die der königlichen Delegation zur Verfügung stehen, befindet sich Dr. Jovićević in großem Elend, so dass er unglaubliche Mittel zum Reisen hätte. “*

ein, fütterte sie ein wenig und verließ sie, und jetzt ist er bereit für gewissenhafte Arbeit, wenn ihm Geld und Waffen gegeben werden. 3 / Das es rund 400 Mitarbeiter gibt, die jetzt alle für die Arbeit der Straße Jedrena-Lozengrad mit Sitz in Zorla beschäftigt sind. Ango Popov sagte Jovicevic, er könne mehr als sicher auf Hilfe zählen und das Zentralkomitee des Obligationskomitees werde sein Angebot sicher annehmen. Am nächsten Tag wurden sie mit einer freien Fahrt zum Zentralkomitee geschickt. Jovicevics persönliche Beschreibung ist ein mittelgroßer, kleiner, kastanienbrauner Lockenbart, der eine blaue Brille mit einer goldenen Kette und einen Zivilanzug mit Hut trägt. Von den anderen vier sind Personen in Tracht ehemalige montenegrinische Offiziere unterschiedlichen Ranges, drei in Zivil mit montenegrinischen Hüten, von denen einer Anwalt ist. Sie wurden vom Ausschuss von Ejub Filipović kontaktiert. Dem Bericht kann volles Vertrauen geschenkt werden. "[94] Dies war jedoch nicht genau der Fall, es wurde aus militärischen Geheimdienstquellen erfahren, die das Vorwissen korrigierten, dass Jovicevic im August und nicht im September in Plovdiv war. : *"„Jovicevic war bereits im August dieses Jahres in Plovdiv, als bekannt wurde, dass die gesamte Organisation der Mazedonier durch Todor Aleksandrov Teil der Balkan-Föderation war. Es ist nicht auszuschließen, dass nach der Ermordung von Todor Aleksandrov alle Verhandlungen mit Jovicevic beendet wurden, wie dies bei Ejub Filipovic der Fall war, da sie auf der Grundlage der Balkan-Föderation arbeiten wollten, die von der heutigen mazedonischen Organisation abgelehnt wird."*[95]Es wird später bestätigt, dass der genannte Bericht der Wahrheit näher war, da die montenegrinische politische Auswanderung das Wahrzeichen seiner Aktivitäten verändern wird.

8. Versuche, die Zeitung "Jedinstvo", der Balkan-Föderation, herauszubringen

Der politische Gedanke der montenegrinischen Auswanderung wurde nicht näher untersucht.[96] Qualifikationen von "Separatisten" und "Anhängern" von König Nikola, "Anhängern gleicher und bedingter Vereinigung" zu "Föderalisten" sind nur allgemeine Qualifikationen, die sich aus den Erscheinungsformen ihrer Aktivitäten ergeben. In dieser Hinsicht finden wir es besonders interessant, zu versuchen, der Idee der Balkanföderation, die

94 AJ, 370-9-848, Außenministerium des Königreichs der Serben, Kroaten und Slowenen - Botschaft in Konstantinopel, Belgrad, 11. November 1924.

95 AJ, 370-9-250, Außenministerium des Königreichs der Serben, Kroaten und Slowenen - Botschaft in Konstantinopel, Belgrad, 23. Dezember 1924.

96 In diesem Sinne ist die Arbeit von Novak Adžić: Adžić Novak, montenegrinische politische Auswanderung nach 1921, Matica, Nr. 62, Sommer 2015, 163-174, Dies ist eine Übersicht über die Ereignisse, enthält jedoch keine tiefere Analyse der politischen Ideen.

nicht neu war, innerhalb der südslawischen Idee beizufügen.[97] In jedem Fall gingen im obigen Zusammenhang mehr als interessante Informationen, die aus nachrichtendienstlichen Quellen stammten, an die offiziellen Vertreter der Behörden: «... *Ejub. Der bosnische Filipovic sagt mir, dass am 4. Mai die erste Ausgabe von* ***Jedinstvo*** in bulgarischer, türkischer und unserer Sprache hier veröffentlicht wird. Die Zeitung wird die Balkan Republican Federation vertreten. Die Initiatoren sind Bulgaren, verbunden mit den Unzufriedenen im Land, unzufriedenen Montenegrinern, Bosniern und Kroaten. Die Chefredakteure sind Janko Paev und Dr. Jovićević. Die Zeitung wird von vielen Mitgliedern unserer Kolonie unterstützt, deren Namen ich später nennen werde. Dieselben Männer werden Truppen aufstellen, um die Genehmigung von Ankara für die Legionserziehung einzuholen. *Die erste Truppe mit 12 Mitgliedern ist eingeschrieben und wird in diesen Tagen über Bulgarien in unser Land geschickt, um Terror und Mord in Montenegro, Bosnien und Belgrad zu begehen. Filipovic behauptet, dass er dem ehemaligen Minister der Gesellschaft, Vujicic und Zika Lazic, bekannt ist. "*[98] Besonders interessant sind hier die folgenden Aussagen: Die Initiatoren sind Bulgaren und einer der Herausgeber der Zeitung ist ein montenegrinischer politischer Auswanderer, Dr. Ivan Jovićević. Dies würde also bedeuten, dass es keinen vernünftigen Grund gab, die Verbindungen der montenegrinischen politischen Auswanderer zum mazedonischen Komitee zu vermuten. Besonders bevor wir aus anderen Quellen wissen, dass es seit 1924 in Wien von der "Balkan Federation" veröffentlicht wird. Obwohl sich diese Zeitung auf die Sowjets und Kommunisten bezog, ist es noch interessanter, dass der montenegrinische Auswandererkommandant Milan M. Krljevic, der in Italien lebte und sich politisch für die Wiederherstellung des unabhängigen Montenegro einsetzte, zu den Mitwirkenden der Zeitung gehört. Ende 1924 lebte auch ein montenegrinischer Emigrant Bosko-Bozo Krivokapic in Wien[99], der von den offiziellen Behörden der KSHS als *"Agent der Balkanföderalisten in Wien"* bezeichnet wurde und *"sehr oft von Wien über Fiuma nach Tirana und Shkoder reist"*[100], und die gesamte Aktion rund um die Zeitung **"Jedinstvo"** in

97 Weitere Informationen: Zoran Petakov, Balkan-Föderation, Geschichte einer Idee, http://www.zsf.rs/vesti/balkanska-federacija-istorija-jedne-ideje/, abgerufen am 13.04.2020.

98 AJ, 370-9-335, Königliche Botschaft von Konstantinopel, S. POV. Nr. 304, Konstantinopel 1.II.1924- Außenministerium Belgrad.

99 Siehe die Biographie von Božo Krivokapić: Novak Adžić, "Kämpfer für unabhängige Montenegro 1919-1941", Buch I, Cetinje, 2008, S. 270-273.

100 Dr. Sherbo Rastoder, "Die verborgene Seite der Geschichte - montenegrinische Rebellion und die Outlaw-Bewegung (1919-1929)", vol. IV, doc. Nr. 1728. Bar, 1997, S. 2208-2209 und Dr. Sherbo Rastoder, "Montenegro im Exil 1918-1925", Buch II, Podgorica, 2004, S. 384. Siehe auch: Adžić Novak, Mehrere Zeugnisse zur montenegrinischen politischen Auswanderung (Manuskript)

einen breiteren internationalen Kontext stellt. Auch die Tatsache, dass die Zeitung auf türkisch veröffentlicht wird und «Jedinstvo» heißt, zeigt den Einfluss der Kemalisten in der Türkei auf diese Gruppen. Gleichzeitig würde die Befürwortung der *Republikanischen Föderation* auf dem Balkan bedeuten, dass diese Gruppen auf den Monarchismus verzichten, was im montenegrinischen politischen Kontext bedeutet, die Wiederherstellung Montenegros mit Petrović an der Führung aufzugeben. Dieselben Quellen behaupten, dass *"*Bulgarien auch der Balkan Republikanischen Föderation beitreten sollte. Die Staatssprache wäre "Jekavski" und sowohl Kyrillisch als auch Latein würden offiziell anerkannt. Janko Pejev stimmte dem Plan zu und versprach, sich um den Gewinn eines Komitees der mazedonischen und der bulgarischen Regierung[101] zu kümmern, "was bedeuten würde, dass die Idee nicht vollständig formuliert war (die Staatssprache wäre Jekavski) und erweitert wurde durch die pro-bulgarischen Elemente.[102] Es war eine geplante Tatsache, dass: *"Die erste Ausgabe von* **Jedinstvo** wird unter anderem einen offenen Brief an Seine Majestät den König bringen, geschrieben von Dr. Jovicevic. *Der Brief beginnt mit "Lieber Cousin" - so nennt Seine Majestät Dr. Jovicevic. Der Brief zitiert alle Mängel des radikalen Regimes und die Fehltritte der Regierung und fordert den König nachdrücklich auf, den Thron im Interesse der jugoslawischen Idee und des jugoslawischen Volkes aufzugeben, dessen überwältigende Mehrheit eine republikanische Regierungsform wünscht. Wenn Seine Majestät der König dies nicht freiwillig tun würde, würde ihn das Schicksal des Sultans, Kalifa und anderer gekrönter Köpfe treffen. Die Zeitung erscheint zum ersten Mal einmal pro Woche und wird in der russischen Presse "Pres Du Soar" gedruckt, wo auch die gleichnamige russische Zeitung gedruckt wird. Sobald die erste Ausgabe gedruckt ist, werden mehrere hundert Exemplare unseres Propagandazwecks in unser Land verschickt. Um alle Einzelheiten der Veröffentlichung dieses Papiers zu bestimmen, wurden mehrere Sitzungen abgehalten, an denen immer Ejub Filipović teilnahm.* Unter anderem fand eine Sitzung im Haus von Janko Pajev

101 AJ, 370-9-337, Königliche Botschaft von Konstantinopel, streng vertraulich Nr. 315, Konstantinopel, 30. April 1924 - an das Außenministerium, Belgrad.

102 Interessant ist auch die Tatsache, dass : *"Der frühere montenegrinische Außenminister Petar Plamenac, der Anfang 1925 aus dem politischen Exil (er war Anfang 1916 in Frankreich und Italien) zur KSHS zurückkehrte, wird auch mit den bulgarischen und kroatischen Auswanderern in Wien und den Bolschewichs zusammenarbeiten."* Plamenac wird dies während seines Aufenthalts im Exil tun, aber er wird weiterhin mit kroatischen Auswanderern in Wien und später während der Diktatur von König Aleksandar Karađorđević zusammenarbeiten, wenn er aus politischen Gründen ins Ausland reisen und in Rom und Wien bleiben wird. Nach den Berichten des Großbürgermeisters der Region Zeta, **Milovan Dzakovi**c, vom 2. Januar 1925 ist Petar Plamenac *«ein bekannter Auswanderer, der sich mit Propaganda für die Abspaltung Montenegros hervorgetan hat und daher gewisse Beziehungen zu den Bolschewichs, Bulgaren und Italienern unterhielt".* Siehe: Adžić, n. D. Im Manuskript

statt, der von dem Plan und der Idee begeistert war und Dr. Jovicevic jede Hilfe versprach, um ihn auszuführen.*"*[103] Die Vorwürfe deuten darauf hin, dass die gesamte Idee von Dr. Ivan Jovicevic entwickelt wurde, denn "*montenegrinische Sender in Amerika Dr. Jovicevic berichteten, sie hätten ihm 200 Dollar als Erste Hilfe für die Ausgabe der Zeitung geschickt und würden später mehr senden, sobald sie politische Ergebnisse sahen."* Dass Jovićević auch Kemalisten für diese Idee gewonnen hat, bezeugt: *"Der Chefredakteur der Zeitung wird Vehib-bej*[104] und seine Mitarbeiter sein: Hadži Omerović, Radžović und Spahović, die Muslime aus unserer Region sind. Die Bulgaren stimmten der Zusammenarbeit zu: Janko Pajev, Spiro Vasilyev und Petrov sowie einige andere, deren Namen Filipovic noch nicht kennt.» Parallel zu den Vorbereitungen für den Start der Zeitung wurde die erste Truppe von 12 Komiteemitgliedern[105] nach Bulgarien geschickt, gemessen an ihren Namen, darunter waren Bosnier, Kroaten und Montenegriner. Es war geplant, die Legion in Konstantinopel von Anhängern der Idee des Balkanverbandes zu erziehen, und in diesem Sinne versuchten sie, «*Ismet PaschA*[106] und den Stellvertreter von Adana, Zecir Bey, der aus Bosnien stammt, zu erreichen».[107] Obwohl die türkischen Behörden die Erlaubnis zur Ausgabe der Zeitung erteilt haben, «wurde festgestellt, dass die türkische Polizei ständig alle Personen überwacht, die beabsichtigen, an der Zeitung mitzuarbeiten, weil die Polizei erfahren hat, dass das Ganze einen Hauch kommunistischer «Farbe» haben wird. Das scheint der Grund zu sein, warum es nicht so reibungslos läuft wie erwartet. «[108]

Die Geheimdienstoffiziere folgten Jovicevic und meldeten sich nach einiger Zeit bei den Behörden: *"Was die verheerende Arbeit von Dr. Jovicevic betrifft, hat die königliche Delegation ständig alle seine Schritte verfolgt und dem Ministerium mit seinen Handlungen vom 30. April streng vertraulich Nr.*

103 AJ, 370-9-337, Königliche Botschaft von Konstantinopel, streng vertraulich Nr. 315, Konstantinopel, 30. April 1924 - Außenministerium, Belgrad

104 Vehib Pasha war für kurze Zeit der Kommandeur des südlichen Sektors in Gallipoli, nahe der Gesellschaft "Einheit und Fortschritt" und ein sehr enger Mitarbeiter von Mustafa Kemal Atatürk. Siehe: Andrew Mango, Nr. 168, 173

105 AJ, 370-9-338 Die Personen auf der Liste waren: Edhem aus Sarajevo, Sandal Ibrahim, aus Sarajevo, Alija Imamović, Goražde, Bosnien, Alija Alajbegović, aus Sanski Most, Tefik Rifatović, aus Mitrovica, Salih Zejnilović, aus Pljevij, Radjevlja Montenegro, ehemaliger Komitee mitglied, Bogdanović Salih, aus Montenegro, ehemaliger Komitee mitglied, Vasilj Savov, aus Serez, Marko Bonić, aus Split, Luka Marković, aus Kotor, Selmanović Sulejman, aus Pljevlja, ehemaliger Freund von Bošković.

106 Er war einer der engsten Mitarbeiter von Atatürk, Mustafa İsmet İnönü, der türkischer General und Vizepräsident der Türkei war, aber auch Premierminister von 1922-1924, der erste Mann der Republikanischen Partei, und Präsident nach Atatürks Tod in den Jahren 1938-1950.

107 Ibid

108 AJ, 370-9-340, Botschaft in Konstantinopel - Außenministerium, streng vertraulich Nr. 349, Konstantinopel, 13. Mai 1924

315 und seit dem 13. Mai streng vertr. übermittelt. Vertr. Nr. 349, ein Bericht über Dr. Jovicevics Absicht, die Zeitung "Jedinstvo" herauszubringen. Bisher wurde die Veröffentlichung des Papiers noch nicht begonnen, da Dr. Jovicevic nicht über die erforderlichen Mittel für die Veröffentlichung verfügt. Dr. Jovicevic ist ohne Ressourcen und in großer Not. Er wird von seinen Freunden als ein Mann angesehen, der wiederholt seine Gedanken und politischen Überzeugungen ändert. Er war zunächst der leidenschaftlichste Anhänger der unabhängigen montenegrinischen Monarchie, wonach er die Idee der Balkan-Republikanischen Föderation befürwortete, und in letzter Zeit begann er, sich der kommunistischen Idee zuzuwenden. Einer seiner "Freunde" sagte einmal über ihn zum Sekretär dieser Delegation: "Wenn unser Land Dr. Jovicevic einen Dienst geben würde, der ihm die bescheidenste Existenz beschert, wäre er für Sie ein Serbe, da Sie ihn noch nicht im Land haben". Trotz der Tatsache, dass die Schlussfolgerung dieses Berichts umstritten ist, motivierte ihn die typische montenegrinische Schüchternheit, ohne Zeit zu verschwenden, seine Ansprache an König Alexander mit dem Titel "*Lieber Cousin*" anstelle der geplanten Zeitung "Jedinstvo" in "*Amerikanische Stimme nach Montenegro*" zu richten. 31. Mai 1924, "ein Newsletter der montenegrinischen Auswanderung in die Vereinigten Staaten. In einem Brief "*Mein Cousin" an Aleksandar Karadjordjevic, König von Serbien*, wählte Dr. Ivo Jovicevic keine Worte, um den jugoslawischen König anzusprechen. Jovicev ic beschuldigt ihn, auf einem der blutigsten Throne des unmoralischen Europas zu sitzen, die Krone seines Großvaters zu entführen, Hass zwischen Serben und Montenegrinern zu säen, und schreibt Folgendes: *Sie müssen auch diese brennenden montenegrinischen Dörfer sehen und die Schreie dieser unschuldigen Kinder, dieser unschuldigen Frauen und der alten Männer hören, die von Ihren bezahlten Bullen geplagt, verstümmelt und entehrt wurden.* Jovicevic warnt König Alexander, dass sein Thron leicht umgestürzt werden könnte, *Und du wirst unter ihm als König Alexander Obrenovic auftauchen.* Denn die Kroaten erkennen Dich in keiner Weise an, und die Bosnier, Herzegowiner, Dalmatiner, Montenegriner und Mazedonier erkennen Dich mit Gewalt an , und dass Er nicht mit Gewalt auf dem Thron sitzen, sondern dem Volk begegnen und abdanken sollte. *Wählen Sie eine dieser beiden Möglichkeiten: das Auseinanderbrechen des heutigen Jugoslawien aus Liebe zu serbischen Hegemonisten und Plünderern oder die Verwirklichung des vollständigen Jugoslawien, die Freiheit, den Wohlstand und den Fortschritt der jugoslawischen Völker,* sagte Ivo Jovicevic am Ende des Briefes. Darüber hinaus riet er Stjepan Radic, anstelle des Programms eines unabhängigen katholischen Kroatiens am Programm der jugoslawischen

Bundesrepubliken (Serbien, Kroatien, Slowenien, Bosnien und Herzegowina, Montenegro, Mazedonien und Bulgarien) zu arbeiten, dass alle Einwohner def Staaten sich Jugoslawen nennen, dass sie alle die kyrillische Schrift verwenden und dass das ultimative Ziel darin besteht, eine slowenische Bundesrepublik zu schaffen, in der die Einheit aller Slawen erreicht wird. In diesem Zusammenhang schrieb er auch an Cankova.[109]

Jovicevic sagte darüber aus: *"Während meines Aufenthalts in Konstantinopel schrieb ich zusätzlich zu dem Gedicht in Erinnerung an Sava Raspopovic offene Briefe an König Alexander, Stjepan Radic, Vorsitzender der kroatischen Bauernpartei, und Alexander Cankov, den bulgarischen Premierminister. Diese Briefe wurden 1924 in "der Stimme des Montenegriners" in Chicago gedruckt. Ich schickte auch den Brief an König Alexander an seine Adresse unter einer Rücksendebestätigung und erhielt eine Quittung von Bled, die von einem diensthabenden Beamten unterschrieben wurde. Einige meiner Vorhersagen aus diesen Briefen haben sich bewahrheitet. Also schlug ich König Alexander vor, abzudanken, oder es würde ein brüderliches Blutvergießen folgen. Und um abzudanken, wollte er sicher von einen natürlichen Tod sterben."*[110] Das Versagen der montenegrinischen politischen Auswanderung, insbesondere von Dr. Ivo Jovicevic, die Zeitung Jedinstvo herauszubringen, erklärte die Armut und mangelnde finanzielle Ressourcen, die eine der Hauptursachen waren. Die schlechte Unterstützung, die die montenegrinische politische Auswanderung dieser Gruppe von verschiedenen montenegrinischen Unabhängigkeitskomitees aus den USA und England[111] gewährte, reichte kaum aus, für das Überleben die montenegrinischen Auswanderer in Konstantinopel. Aus diesem Grund dachte Jovićević eine Weile darüber nach, dass er ein Schiff nach Amerika nimmt und sich dort Jovan S. Plamenac anschließt, aber nachdem er dem englischen Komitee nur minimale Unterstützung geleistet hatte, kündigte er und begann an der Schaffung eines *"jugoslawischen Clubs hier in Konstantinopel mit der Aufgabe, daran zu arbeiten" die Umsetzung der Idee einer republikanischen Föderation*

---

109 Siehe: AJ, 370-9-342, Ivo Jovićević, Über Menschen und Ereignisse, Erinnerungen an einen Föderalisten, Cetinje, 1995, 140-164, Sherbo Rastoder, Montenegro im Exil, I, 382

110 Zurück in Rom versprach Jovićević Raspopović, dass er ein Lied für ihn schreiben würde, wenn er sterben würde, denn während des Treffens sagte ihm dieser Mann, enttäuscht von den Konflikten im Exil : *"Ich kann schon sehen, wohin das führt! Lass alle gehen, wohin sie wollen, soweit es mich betrifft, werde ich direkt nach Montenegro gehen und für die Freiheit Montenegros sterben. Zwei Tränen schimmerten in seinen schönen blauen Augen. Und sein dicker Bart zitterte. Nun, wenn das passiert und ich am Leben bin, werde ich dir ein Lied singen, sagte ich ihm. "* Jovicevic erfuhr in Konstantinopel, dass Savo Raspopovic gestorben war, obwohl er behauptete, vergiftet worden zu sein. Siehe Jovićević, n.d. 141 bis 145,163

111 Das englische Komitee schickte Jovicevic 50 Pfund im Monat.

der Balkanstaaten!"[112]Die Verbindungen zwischen der montenegrinischen politischen Auswanderung in Konstantinopel und den Komitees zur Verteidigung der Unabhängigkeit Montenegros, die in verschiedenen Ländern der Welt[113] tätig waren, waren intensiv in Bezug auf die Bereitstellung finanzieller Ressourcen für das Überleben, aber ziemlich programmatisch und inkohärent bei der Planung politischer Aktionen.[114]

112 *AJ, 370-9-342, "Aus diesem Grund kauft er jetzt Unterschriften in unserer örtlichen Kolonie für eine Petition, die meiner Meinung nach die türkischen Behörden um Genehmigung für die Ausbildung und Arbeit des genannten Clubs bittet." Es ist sehr schwierig, Unterschriften zu sammeln, aber er hat es trotzdem geschafft, ein paar naive Leute für sich zu gewinnen. Wenn alles vorbei ist, d.h. Wenn die Petition mit den Unterschriften übergeben werden soll, hoffe ich, dass ich sie haben und transkribieren oder aufzeichnen kann, und erst dann wird genau bekannt sein: Wer alles aus unserer Kolonie mit ihm ist. "*

113 Weitere Informationen dazu: Rastoder Sherbo, Verteidigung der Unabhängigkeit Montenegros (Internationale Komitees und Verbände 1920-1925), Matica 17, Frühjahr 2004, 151-174

114 AJ, 370-9-359, Nach Angaben der jugoslawischen diplomatischen Vertretungen waren diese Aktivitäten : "Laut dem Bericht der Königlichen Botschaft in Brüssel hat die belgische Zeitung „Independence Belge" kürzlich Artikel eines montenegrinischen Komitees zugunsten der Wiederherstellung des Königreichs Montenegro mit Mihajlo, dem Thronfolger, als Führer veröffentlicht. Nach diesen Artikeln wurde das Komitee für den Wiederaufbau des Königreichs Montenegro und die Befreiung von Serbien in den Vereinigten Staaten durch die Großzügigkeit eines reichen Amerikaners gebildet, der dem Komitee zu diesen Zwecken eine halbe Million Dollar spendete. Das Mittel dieses Komitees wird der Kampf gegen die Großmächte und Serbien sein, um den Kampf vor dem Völkerbund zugunsten des Königreichs Montenegro und Montenegros Unabhängigkeit zu gewinnen. Montenegriner, die sich dieses Kampfes bewusst sind und vom Schicksal auf der ganzen Welt verstreut sind, werden sich organisieren, um diesen Kampf bald zu beginnen. Eine Mission des montenegrinischen Komitees aus Europa unter der Leitung von V. Popovic, ehemaliger Justizminister des Königreichs Montenegro und General Krsto Petrovic, ist bereits nach Amerika gereist, um das Zentralkomitee zu kontaktieren und einen detaillierten Plan zur Bekämpfung der Invasoren der montenegrinischen Unabhängigkeit zu entwickeln. Das Ziel des Komitees ist es, die Vereinigten Staaten für die montenegrinische Sache in Amerika zu gewinnen und ihre Intervention mit den kleinen Staaten, Mitgliedern des Völkerbundes, zu erhalten, um die Frage der Unabhängigkeit Montenegros vor dieses internationale Forum zu bringen. In der Ausgabe vom 28. Dezember v. "Independence Belge" veröffentlicht das Manifest des Montenegrinischen Nationalen Verteidigungsausschusses, in dem es erklärt, dass es die Frage der Unabhängigkeit diesen Großmächten zur Lösung übergeben wird, wobei folgende Hauptpunkte formuliert werden:

1. Evakuierung der Besatzungstruppen Serbiens aus dem gebiet des Königreichs Montenegro;

2. Die Bevölkerung von Herzegowina und der Bucht von Kotor wird frei über ihre Vereinigung mit ihrem Mutterland entscheiden, ein Zwei-Jahrhundert-Traum dieser Teile;

3. Ausbildung eines Gerichts, bestehend aus zehn Professoren für Völkerrecht aus neutralen Ländern unter der Präsidentschaft von Anwälten der Universität Madrid;

4. Montenegro wird keine Verantwortung für die finanziellen Verpflichtungen Serbiens übernehmen, die sich auf mehr als 50 Millionen Franken belaufen, von denen mehr als die Hälfte für Serbien für seine eigene Propaganda in Europa und Amerika ausgegeben wurde.

5. Montenegro verzichtet auf eine Entschädigung für 6.000 zerstörte Häuser und Millionen Opfer.

Darüber hinaus stellt das Komitee fest, dass es bald mit der Ernennung seiner diplomatischen Vertreter beginnen wird, außer in London, Paris, Rom und Buenos Aires, wo die vom verstorbenen König Nikolaus ernannten Titel beibehalten wurden. Der Regentenrat wird in Kürze aus einem

Dies ist der einzige Weg, um die Tatsache zu erklären, dass die Aktivitäten der montenegrinischen Auswanderer nicht koordiniert waren und keine Entscheidungen in einem Zentrum getroffen wurden, da in einer kleinen Anzahl von Fragen ein Konsens bestand. Trotzdem waren die Geheimdienstquellen voller Informationen, die eher ein Zeugnis früherer Erfahrungen mit dieser Gruppe waren als realistisch begründet. Dies war auch eine Geheimdienstinformation von Ende 1932, die lautete *: "Es ist mir eine Ehre, Ihnen mitteilen zu können, dass ich von einem der Kommissare hier einen Bericht über die Existenz und Funktionsweise* ***der montenegrinischen Terrororganisation*** erhalten habe, ***die ihren Sitz in Paris haben sollte.*** *Nach dieser Übermittlung bereitet diese Organisation im nächsten Frühjahr in unserem Land ernsthafte Maßnahmen vor. In Anbetracht dieser Aktion heißt es in der Übermittlung, dass ein* ***wichtige Mitgliederversammlung für diese Organisation*** in Konstantinopel vorgesehen ist, an dem der Leiter der Organisation Stefo Vuzovic und die folgenden Personen teilnehmen sollten: Ivan Stucevic, Hans Trosof, Antun *Kosevic, Dimitrije Kolovic, Hasan Pristinac und Georgie Mitef. Da einige dieser Persönlichkeiten bereits in Konstantinopel leben (Hasan Pristinac, Mitef, Kosevic und Kolovic), wird die königliche Mission versuchen, diese Anschuldigungen diskret zu überprüfen und, wenn es überhaupt etwas gibt, so viel wie möglich über diese Angelegenheit und die genannten Personen herauszufinden. Diese Lieferung erwähnt, dass Anhänger dieser terroristischen Organisation, viele Montenegriner, Offiziere und Unteroffiziere sind."*

Die Tatsache, dass abgesehen von den bekannten Namen aus dem Kosovo und den kroatischen Auswanderungskreisen keine Namen aus den montenegrinischen Auswandererkreisen erwähnt wurden, bedeutete nicht, dass Geheimdienstquellen nichts über sie wussten, sondern dass es zu dieser Zeit auch die meisten montenegrinischen politischen Auswanderer waren, die ins Land zurückkehrten: (Jovan S. Plamenac (1925); Lazar Mijuskovic (1923) Dr. Ivo Jovićević (1926); Dr. Pero Soc (1926); Petar Plamenac (1924); Djuro Ivovic (1925), Pero Vukovic (1927); Dušan Vuković (1926), Blažo Marković (1925), Nikola Janjušević (1926), Savo Čelebić (1924); Krsto Popovic (1931), Jovan Jovo Popovic (1938), Petar Pero Vuckovic (1925); Niko Hajdukovic (1925), Dr. Anto Gvozdenovic (1933), Zivko Masanov Nikcevic (1931); oder starben oder wurde liquidiert: (Milutin Vucinic, gestorben in Rom 1922); Milo Vujovic (gestorben in Paris 1935); Marko Vucerakovic (gestorben in Belgien 1931); Petar Markov Pekic (in Albanien getötet 1934); Vojin Lazovic (gestorben) 1933 in Moskau) Savo Raspopovic (1923 getötet), Andrija Rajicevic (gestorben in

Metropoliten und zwei ehemaligen Präsidenten des Ministeriums bestehen, da der Thronfolger minderjährig ist.

Italien im September 1920); Evgenije Popovic (starb 1931 in Triest) oder bei ihrer Rückkehr wurden sie vor Gericht gestellt und eingesperrt.[115]

Der junge Forscher Novak Adzic untersuchte die auf dieser Grundlage im Land durchgeführten Gerichtsverfahren und stellte anhand historischer Primärquellen fest, dass «von 1920 bis 1940 283 Personen aus dem Gebiet des heutigen Montenegro vor den Gerichten in Montenegro und Belgrad verurteilt wurden, für eine Gesamtstrafe von 1.637 Jahren, 2 Monaten und 20 Tagen Haft, was bedeutet, dass diese Zahl zu einer durchschnittlichen Haftstrafe von 5.785 Jahren *oder 2.111 Tagen verurteilt wurde, zu der wir hinzufügen, dass mehrere hundert Personen im Ermittlungsfahren vom 1 Monat bis zwei Jahren untersucht wurden, "*[116] dann können wir in seiner Gesamtheit die Natur des repressiven

115 Erfahren Sie mehr über die politische Auswanderung Montenegrins: Rastoder Sherbo, Verborgene Seite der Geschichte, die montenegrinische Rebellion und die Outlaw-Bewegung 1918-1929, I-IV, Sammlung von Dokumenten, Bibliothek Nidamentym, Bar 1997, Podgorica 2006²; Rastoder Sherbo, Janus 'Gesicht der Geschichte, (Nachrichten) Vijesti, Podgorica, 2000; Rastoder Sherbo, Die Rolle Frankreichs in der gewaltsamen Annexion Montenegros, Übersetzung der Ausgabe von 1921, Conteco, Bar, 2001 (Nachwort); Rastoder Sherbo, Petrovići im Exil - Dämmerung einer Dynastie, CANU, Podgorica, 2002 (Sonderdruck aus der Papiersammlung der Wissenschaftskonferenz "Dynasty Petrović Njegoš" 227-301; Rastoder Sherbo, Montenegro im Exil 1918-1925, I-II, Historisches Institut von Montenegro, Almanach, Podgorica, 2004; Rastoder Šerbo, Erinnerungen von Marko Vučeraković, Cetinje 2014; Rastoder Sherbo, Alex Divajn, Enigma Montenegro (Einführung in das Feuilleton), Vijesti 11.12. - 12.12.1998; Rastoder Sherbo, Erklärung von Jovan Plamenac - vom Original zur Fälschung, Feuilleton, Nachrichten 22.-29. Juni 1999; Rastoder Sherbo, Die Politik des abgeschlossenen Gesetzes (anlässlich des Buches „Die Rolle Frankreichs bei der gewaltsamen Annexion Montenegros"), Matica, Herbst 2000, 159-199; Rastoder Sherbo, Die montenegrinische Frage im Völkerbund 1920-1924, Matica, 7/8, 2001; Rastoder Sherbo, Verteidigung der Unabhängigkeit Montenegros (Internationale Komitees und Verbände 1920-1925), Matica 17, Frühjahr 2004, 151-174; Rastoder Sherbo, Internationale Komitees und Verbände, MaticaV, 2004, 151-174; Rastoder Sherbo, montenegrinische Diplomatie im Exil, montenegrinische Annalen, Nr. 3, Cetinje 2013,5-35; Rastoder Sherbo, Der Weihnachtsaufstand in Montenegro, Kontroversen und Dilemmata in der Historiographie, Pravni zbornik 2 / 19,93-129; Rastoder Sherbo, Warum ist der montenegrinische Staat 1918 verschwunden?, Montenegro 1878-1918, Papiere vom Runden Tisch in Podgorica am 22. November 1918, CANU, 149, 2019, 129-171, Why did the Montenegrin state "disapper" in 1918; Adžić Novak, Zusammenarbeit von Ivo Jovićević mit dem Besatzer (1942-1943), MATICA, Nr. 69, Frühjahr 2017; Dr. Ivo Jovicevic, Über Menschen und Ereignisse - Erinnerungen an einen Föderalisten, "Obod", Cetinje, 1995 (herausgegeben von Vladeta Cvijović und Prof. Nikola Jovićević); Jadranka Selhanović, MA, "Dokumente zur Untersuchung von Dr. Ivo Jovićević (1944)", Montenegrin Annals, Cetinje, Dezember 2014, Jahr II, Nummer 7-8, S. 133-146; Adžić Novak, montenegrinische Helden Savo Raspopović und Petar Zvicer, Cetinje, 2003; Adžić Novak, Schicksale montenegrinischer Patrioten 1919-1941 ", Podgorica, 2006; Adžić Novak, Kämpfer für das unabhängige Montenegro 1918-1941 ", Band I, Cetinje, 2008; Adžić Novak, Kämpfer für das unabhängige Montenegro 1918-1941, Band II, Cetinje, 2010; Adzic Novak, Montenegriner ohne Heimat Milo Petrovic Njegos und die montenegrinische Frage ", Cetinje, 2013; Adžić Novak, Die montenegrinische Frage (1918-1931) - Ansichten aus dem Ausland von Aleksandar Divajn, Ronald McNeil und Antonio Baldaći über Montenegro ", OKF, Cetinje, 2014.

116 Weitere Informationen: Adžić Novak, Politische Prozesse in Montenegro (1920-1940), Cetinje, 2013, 374

Regimes in Bezug auf eine Politik sehen, die Montenegros bedingungslose Annexion Serbiens im Jahr 1918 nicht akzeptierte.

9. Über Versuche, eine Zusammenarbeit mit russischen Bolschewichs aufzubauen

Im Bewusstsein der Montenegriner gab es eine Vorstellung von Russland als traditionellem Schutzpatron und einem Land, das als "zweite Heimat" angesehen wurde. Die montenegrinische politische Auswanderung wusste nicht, welche Veränderungen sich seit dem Ausbruch der Revolution von 1917 dort vollzogen hatten, und die Tatsache, dass sich unter solchen Umständen die geostrategischen Prioritäten Russlands änderten und der Ehrgeiz, die kaiserliche Ordnung durch das "kommunistische Reich" zu ersetzen, was nach der Revolution zu bauen begann, trotz allem sah die montenegrinische politische Auswanderung Russland weiterhin mit Sympathie an. Es ist daher nicht verwunderlich, dass Einzelpersonen während ihres Aufenthalts in Rom Kontakte zu dem dortigen sowjetischen Vertreter Worowski[117] herstellten, über den sie die Möglichkeit einer Ansiedlung in der Sowjetunion in Frage stellten. Ivo Jovicevic, der sich selbst zum Republikaner erklärte, veröffentlichte als Verfechter der Abreise der Montenegriner nach Russland eine Broschüre für die montenegrinische Sowjetrepublik[118] , in der darauf hingewiesen wurde, dass die Montenegriner ihre Sowjetrepublik *so schaffen sollten, wie sie früher war, bis Prinz Danilo, als die Montenegriner alle wichtigen Staatsangelegenheiten mit Nationalversammlungen lösten, was bedeutete dass Montenegro eine Art Sowjetrepublik war.*[119] Das oben erwähnte *"ursprüngliche Verständnis des Kommunismus"* von Enthusiasten wie Jovicevic wird eine bedeutende Anzahl von Auswanderern motivieren, irgendwo in Russland Zuflucht zu suchen.[120]

117 Vaclav Vorovsky (1871–1923) Russischer Revolutionär, Diplomat, sowjetischer Vertreter in Italien von 1921–1923. Er nahm an der Genua-Konferenz im Rahmen einer sowjetischen Delegation unter der Leitung von Außenminister Chicherin im Jahr 1922 teil und sprach sich positiv für die montenegrinische Frage aus. Er nahm 1923 an einer Konferenz in Lausanne teil, bei der er im Alter von 51 Jahren von einer Weißen Garde getötet wurde.

118 Siehe: Ivo Jovićević, Montenegrinische Sowjetrepublik

119 Ivo Jovićević, Über Menschen und Ereignisse, Erinnerungen an einen Föderalisten, Cetinje 1995, 134-135.

120 Jovicevic sagt darüber : *"Ich ging nach Vorovski und bat ihn, mit seiner Regierung zusammenzuarbeiten, um Montenegriner aus Italien zu empfangen und ihnen einen Raum im Süden Russlands zuzuweisen, in dem sie ihre Sowjetrepublik gründen könnten. Stanko Vuckovic, ein ehemaliger russischer Student, nahm an dem Gespräch teil, da er gut Russisch konnte. Vorovski empfing mich freundlich und sprach mit mir über alles und schickte ein dringendes Telegramm nach Moskau, weil die italienischen Behörden von den Montenegrinern verlangten, so bald wie möglich zu erklären, "in welches Land sie reisen wollen". Und das Engagement für Russland konnte nicht ausgesprochen werden, bevor die russische Regierung der Aufnahme der Flüchtlinge zugestimmt hatte. Die Antwort kam schnell und war positiv: Unsere Anfrage wurde angenom-*

Die Idee, dass die sowjetischen Behörden den Montenegrinern aus Italien erlauben sollten, ein Gebiet in Südrussland auszuweisen, in dem sie ihre eigene Sowjetrepublik gründen könnten, kam über Konstantinopel nach Rom. Nach den Memoiren von Dr. Ivo Jovicevic zu urteilen, wäre dies einer der Hauptgründe für seine Ankunft in Konstantinopel.[121] Vor seiner Ankunft in Konstantinopel hatte er angeblich die Erlaubnis der Moskauer Behörden, Montenegriner nach Russland[122] zu verlegen, und stornierte sie dann. Jovicevic ging zunächst nach Berlin, um Moskau zu erreichen, wo er eine Siedlungserlaubnis benötigte, aber nachdem er einen längeren Aufenthalt in Berlin nicht bestanden hat, ohne die Erlaubnis zur Einreise nach Russland erhalten zu haben, beschließt er, es über Konstantinopel zu versuchen.

Als er dort ankam (in Konstantinopel), *kamen 60 Montenegriner aus Gaeta, Anhänger von John Plamenac, an. Mit ihnen wurde eine Vereinbarung getroffen, nach Montenegro zu ziehen und zu kämpfen, bis wir alle sterben, weil es besser ist, zu sterben, als feige durch andere Länder zu wandern. Da sie jedoch kein Geld hatten, wurde beschlossen, dies erst zu tun, nachdem Jovicevic nach Moskau gegangen war und Hilfe gebracht hatte.* [123] Jovicevics Aussagen wurden unter Vorbehalt akzeptiert und mit Geheimdienstquellen verglichen, die während ihres Aufenthalts in Konstantinopel gemacht wurden. Bereits im April 1923 waren die folgenden Informationen verfügbar : «31 Montenegriner aus Italien kamen in Konstantinopel an, alle Gegner der nationalen Einigung,

---

men. Sobald sie dies ankündigten, äußerte die überwiegende Mehrheit der Montenegriner ihren Wunsch, nach Russland zu gehen. Ich habe mit Vorovski über unsere Reise verhandelt, weil wir die Ankunft eines russischen Schiffes in einem italienischen Hafen erwartet hatten. Ich schlug vor, dass die montenegrinische Flagge vom Priester Ilija Kapa getragen wird. Er war am besten geeignet, um die berühmte Kreuzfahrerfahne zu tragen. Fast zwei Meter groß, dünn, mit langen Haaren und einem kleinen, spärlichen Bart, großen, leicht gerösteten grünen Augen, sah er aus wie Srđa Zlopogleđ. Als er in einem langen schwarzen Mantel mit einem montenegrinischen Hut auf dem Kopf durch die Straßen Roms ging, versammelte sich die Menge um ihn und sah erstaunt zu... " Siehe: Ivo Jovićević. Über Menschen und Ereignisse, Erinnerungen an einen Föderalisten (1892-1936), 140-141

121 Weitere Informationen: Rastoder Sherbo, Montenegro im Exil, I, 382

122 Jovicevic beschreibt die Enttäuschung nach der Begeisterung nach der ersten Ankündigung, dass sie nach Russland gehen dürfen : *"Leider hielt unsere Freude nicht lange an. Vorovski rief mich an und sagte mir, dass er ein weiteres Telegramm von seiner Regierung erhalten hat - dass Montenegriner nicht nach Russland zugelassen werden könnten. Diese unerwartete Nachricht loderte wie Donner von einem klaren Himmel und jetzt blieben wir ohne Hoffnung. Zwei italienische Polizeibeamte kamen in meine Wohnung, die während meines Aufenthalts im Verlies in Gaeti meine Wohnung in Rom durchsuchten und alle meine schriftlichen Gegenstände wegnahmen. Sie sagten mir, ich müsse Italien innerhalb von 24 Stunden verlassen. Ich ging sofort zu Vorovski und erzählte ihm von der Anordnung der italienischen Polizei. Als Vorovski verstand, was los war, sagte er mir, ich solle über Berlin nach Moskau reisen, und dort würde ich sofort versuchen, die Erlaubnis für die Montenegriner zu erhalten, ... "* Siehe: Ivo Jovićević. Über Menschen und Ereignisse, Erinnerungen an einen Föderalisten (1892-1936), 142-145

123 Ibid, 381

gefolgt von **7 Montenegrinern nach Batum, die aus Italien kamen, um die russischen Bolschewichs zu kontaktieren**"[124], und in diesem Zusammenhang sind die Namen der sieben in der obigen Liste aufgeführt. Mit dem hinzugefügt : *"Sie hängen die ganze Zeit mit den Kemalisten zusammen. Vučeraković wurde eines Tages mit zwei anderen Montenegrinern in einem Auto mit Ahmet-Riza Bay, einem Kemalisten und einem Übersetzer gesehen. Es wurde festgestellt, dass sie ständig zur sowjetischen Mission nach Konstantinopel gingen. "*[125] Über seine Reise von Rom nach Berlin nach Konstantinopel, seinen Aufenthalt in Sewastopol auf dem Weg nach Moskau, sein Treffen mit Chicherin und anderen Bolschewichs und seine Rückkehr nach Konstantinopel schrieb Dr. Ivo Jovićević ausführlich in seinen Memoiren.[126] Das Wesentliche der ganzen Geschichte war, dass sie die Bolschewichs eher als "*Nationalisten*" als als "*Kommunisten*" um Hilfe baten und dass ihr Engagement für die Monarchie für die Kommunisten anachronistisch und inakzeptabel war. Also, da sie kein Geld hatten, wurde beschlossen, dass Jovicevic nach Moskau gehen würde, um Hilfe zu suchen. Über Sewastopol kam er nach Moskau, wo er Chicherin, den Volkskommissar für auswärtige Angelegenheiten der Sowjetunion, erreichte. Auf einer Konferenz in Genua im Jahr 1922 gewonn er die Sympathie der montenegrinischen Auswanderer, indem er Fragen in Verbindung mit Montenegro stellte. Nachdem Jovicevic Chicherins Hilfe als montenegrinischer Nationalist und nicht als Kommunist gesucht hatte, kehrte er nach einem längeren Aufenthalt in Moskau im Oktober 1923 und nach Chicherins Weigerung, den Montenegrinern zu helfen, nach Konstantinopel zurück.[127] Geheimdienstquellen zufolge kehrte Jovicevic im März 1923 zurück. "Er kehrte illegal aus Russland zurück, wo er Lenin und Stalin für den montenegrinischen Irredent gewann."[128] Auf die Misserfolge in Jovićevićs Missionen aus den jugoslawischen Kreisen folgten Kommentare, in denen sie die Befriedigung nicht verbargen: "Er konnte nicht einmal mit Bolschewichs akkreditiert werden, was jedoch in Bezug auf den bolschewistischen Proselytismus aktuell ist! Er versuchte auch, näher an Mazedonien heranzukommen, aber er schien dort auch keine besondere Antwort zu finden."[129]

---

124 AJ, 370-9-315, Außenministerium des Königreichs der Serben, Kroaten und Slowenen - Königliche Botschaft, Belgrad, 24. April 1923.
125 Ibid
126 Siehe: Ivo Jovićević, Über Menschen und Ereignisse, Erinnerungen an einen Föderalisten, Cetinje 1995, 134-165
127 Weitere Informationen: Rastoder Sherbo, Montenegro im Exil, I, 382
128 AJ, 370-9-327, Außenministerium - Königliche Botschaft, Vertraulich Nr. 159, Konstantinopel, 20.III.23
129 Ibid

Trotz der Vorwürfe der Bevölkerung von Konstantinopel scheint Belgrad dank eines gewissen Djolevic, eines Geschäftsgesandten, der über lange Gespräche und Streitigkeiten mit Jovicevic berichtete, umfassendere und genauere Informationen über alles erhalten zu haben : "Er reagierte mit der Erklärung, dass er mit der Arbeitsweise der Montenegriner in Gaeta nicht einverstanden sei und beschloss daher, einen unabhängigen Kampf mit Sowjetrußland gegen die bestehende Situation in Montenegro zu beginnen. Zu diesem Zweck hat er beschlossen, nach Moskau zu reisen, weshalb er die Empfehlung des sowjetischen diplomatischen Vertreters in Rom bekommen hat. " behauptete diese Quelle und stellte fest: "Bekanntlich war Dr. Jovicevic in Moskau, wo Cicherin[130] ihn mehrmals empfing, ihm aufmerksam zuhörte und versprach, ihm materiell und moralisch zu helfen, wenn er sich verpflichtete, nur auf Anweisung Moskaus zu handeln. Aber er lehnte solche Bedingungen ab, da er sich wie ein echter Serbe fühlte und dies für den Rest seines Lebens bleiben wollte. Ihm zufolge gaben ihm die Bolschewichs eine Freikarte nur nach Sewastopol und von dort aus auf eigene Faust. Also, er hat sich Geld geliehen, nach Konstantinopel zurückzukehren.»[131] Eines ist sicher, obwohl viele Jovicevic als eine Träumer und instabile politische Person betrachteten, wusste er immer, sich jugoslawischen Politikern als "loyale Serben" zu präsentierte, welchee mit den Führern der montenegrinischen Auswanderung nicht einee Meinung ist, aber auch gleichzeitig der ernsthaftige Kritiker des serbischen Hegemonismus und seiner Politik gegenüber Montenegro ist. Deshalb reicht es aus, seine Broschüren, Appelle und Proteste aus dieser Zeit zu lesen und zu verstehen, dass er in diesem Sinne einzigartig war, weil er immer radikaler als andere war.Aber Jovicevic scheint überhaupt keine Verbindung gewesen zu sein und nicht besonders die "Hauptverbindung" zwischen der montenegrinischen politischen Auswanderung und den Bolschewichs. Nach dem, was wir bisher darüber wissen, vertraten Brigadier Ivan Bulatovic (1939 nach Montenegro zurückgekehrt) und Commander Vojin Lazovic (1933 in Moskau gestorben) sowie Commander Andrija Stankovic in der SSR die Ansichten der montenegrinischen Auswanderung. 1925 wurden Bulatovic und Lazovic von den Bolschewichs als allgemeine Reihen anerkannt[132], und das Zentrum ihrer Tätigkeit und Zusammenarbeit mit montenegrinischen

130 Georgy Wassiljewitsch Chicherin war ein Revolutionär und ein sowjetischer Politiker. Er war von März 1918 bis 1930 Volkskommissar für auswärtige Angelegenheiten (Außenminister) in der Sowjetregierung.

131 AJ, 370-3-351, Im Auftrag des Ministers für den Direktor der politischen Abteilung S. Lazarević, 30. Dezember 1924

132 Weitere Informationen: Adžić Novak, Kämpfer für das unabhängige Montenegro 1918-1941, Band II, Cetinje 2010, 86-89

Auswanderern befand sich in Paris, von wo aus Geheimdienstquellen 1926 berichteten : “Nach Berichten, die bei der Königlichen Kommission in Paris[133] eingegangen sind, hat das bolschewistische Komitee begonnen, Propaganda unter montenegrinischen Auswanderern in Frankreich für die Errichtung einer unabhängigen montenegrinischen Republik zu entwickeln. Allein der bolschewistische Botschafter in Paris hat bereits 15.000 Franken für diese Propaganda gespendet.[134] Darüber hinaus rekrutieren seine Agenten unsere Studenten, um eine Studentenvereinigung aller Südslawen zu organisieren. Das erste Treffen dieser Vereinigung, das er vor zwei Wochen abgehalten hatte, scheiterte an einem Konflikt zwischen unseren Studenten und den mazedonischen Bulgaren.” Dieselben Quellen zufolge wurde die montenegrinische politische Auswanderung (etwa 200 von ihnen) “in einer Bundesorganisation unter der Leitung von Milo Vujovic, einem ehemaligen Finanzminister im Kabinett von Plamenc, organisiert.An der Leitung der Auswanderung neben Vujovic und Milan Krljevic steht ein ehemaliger Offizier von uns, der ehemalige Chef des Militärministeriums aus dem Büro von Plamenac und Dusan Drecun ..... Krljevic selbst gibt öffentlich zu, dass er in Wien Treffen mit Fan Noli, dem Exponent des Sowjets für den Balkan hatte, und ihn mit dem sowjetischen Botschafter in Kontakt gebracht hat ..... Von diesen beiden musste einer nach Moskau, aber es scheint mir, dass Vujovic Moskau selbst besucht hat. Dusan Drecun kontaktierte den Chefagenten des Rates für den Balkan Vlachs und druckte neulich seine Erklärung mit einem Bild in der kommunistischen Zeitung “Balkan-Föderation”. Die föderale Idee der montenegrinischen Auswanderung hier unterstreicht deutlich das

133 Die jugoslawische Botschaft in Paris galt als diplomatisches Zentrum, über das ähnliche Informationen gesammelt und über nachrichtendienstliche und diplomatische Kanäle weiter verbreitet wurden.

134 Es bezieht sich auf den sowjetischen Botschafter in Paris, Christian Rakovsky (1873-1941). Rakovsky ist der Sohn eines reichen jüdischen Kaufmanns. Er wurde in Bulgarien (damals Osmanisches Reich) geboren und seine Familie zog später nach Rumänien. Er absolvierte die Medizinische Fakultät in Frankreich und äußerte sich politisch als Gegner des zaristischen Regimes in Russland. Er war Kommunist (Bolschewich) und Revolutionär, ein enger Mitarbeiter Lenins und Trotzkis. Es wird angenommen, dass es zu einer Freimaurerloge gehört hat. 1919 ernannte ihn Lenin zum Präsidenten des ukrainischen Parlaments. Er war Mitglied des Exekutivkomitees der Dritten Internationale (Komintern) in Moskau. 1925 ernannte Stalin ihn zum sowjetischen Botschafter in Paris. Er geriet 1938 in Ungnade mit Stalin und wurde wegen Beteiligung an einer Verschwörung gegen ihn verhaftet. Er beendete sein Leben 1941. Weitere Informationen: Adžić Novak, montenegrinische politische Auswanderung nach 1921, Matica, Nr. 62, Sommer 2015, 163-174

Protektorat der Sowjets, da es sich um eine alte Idee von Vlachs handelt, die von Moskau inspiriert wurde."[135]

Quellen weisen eindeutig darauf hin, dass die politische Auswanderung Montenegrins in erster Linie einen "Verbündeten" zur Verteidigung der nationalen und staatlichen Interessen Montenegrins suchte und erst dann das ideologische Profil tatsächlicher oder potenzieller Verbündeter berücksichtigte. Es bleibt jedoch vieles unbekannt und ein gutes Motiv für eine eingehendere Forschung.

135 Es bezieht sich auf : Dimitar Vlahov (Kukush, Griechenland, 8. November 1878 - Belgrad, NRSerbien, 7. April 1953), Professor, Publizist, Revolutionär, Politiker. Er war ein prominentes Mitglied der mazedonischen nationalen Befreiungsbewegung. Nach dem Ende des Ersten Weltkriegs wurde er Generalkonsul von Bulgarien in Odessa und dann in Wien. Weitere Informationen: Adžić, n.d. 171-172

BÖLÜM IV

CUMHURİYETİN ERKEN DÖNEMİNDE ÇAĞDAŞ KAMU DİPLOMASİSİ ÖRNEĞİ: TÜRK-YUNAN SAMİMİ MİSAKI

An Example of Contemporary Public Diplomacy in the Early Period of the Republic: Turkish-Greek Sincere Agreement

Recep TAYFUN

(Prof. Dr.), Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi
Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü,
receptayfun@maltepe.edu.tr
ORCID No: 0000-0003-1786-9944

1. Giriş

Modern kamu diplomasisi yaklaşımları karşılıklı iş birliğine, ülkelerin diplomatik yöntem ve görevlileri ile sınırlı kalmayacak biçimde, ülkelerin halklarının da karşılıklı etkileşim içinde oldukları ilişkilere odaklanmaktadır. Tarihsel süreç içinde tek yönlü değer ihracı anlayışı yerini çok yönlü ve karşılıklı simetrik bir ilişki yaklaşımına bırakmıştır. Ülkelerin yönetimleri hem kendi kamuoyları hem de uluslararası kamuoyu eğilimlerini anlamak ve bu yönde ortak kararlar alma konusunda duyarlı davranmaya özen göstermektedirler. Aksi halde, kamuoyu desteğinden yoksun politikalar ve uygulamaların sürdürülebilir olması ve kitlesel rıza üretim süreçleri açısından sağlıklı sonuçlar üretebilmesi pek mümkün görünmemektedir. Uzlaşıdan yoksun politikalar kısa vadede yöneticilerin beklentilerini karşılıyor görünse de uzun vadede beklenmeyen sorunların yaşanmasına ve uluslararası düzeyde daha büyük krizlerin yaşanmasına neden olmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında modern kamu diplomasisi yaklaşımları, ülkeler arasında çok yönlü ilişkilerin geliştirilmesi ve küresel barışın tesisi ve korunması açısından büyük önem taşımaktadır. Modern yönetim anlayışı kamuoyunun

önemini ve değerini çok açık ortaya koymaktadır. Günümüzde ideal bir yönetim anlayışının, uluslararası düzeyde karşılıklı işbirliğinin geliştirilmesi ile mümkün olacağını ve bu tür ilişkilerin demokrasileri özendirici bir yönünün de bulunduğunu göstermektedir.

Günümüzde güvenlik başta olmak üzere, ekonomi, sağlık, çevre ve iklim koşulları açısından sürdürülebilir bir yaşam için küresel ölçekte mutlak bir işbirliği ve dayanışmanın varlığına ihtiyaç bulunmaktadır. Covid-19 salgını döneminde pandemi boyutunda yaşananlar risklerin ne kadar hızlı ve geniş alanlara ulaşabildiğini göstermesi açısından çarpıcı bir örnektir. Son dönemde özellikle yakın coğrafyamızda meydana gelen savaşların yarattığı ağır bilançonun etkileri her geçen gün artarak hissedilmektedir. Belki de her zamankinden çok daha fazla küresel barışa ihtiyacımız olduğu bu dönem, bundan sonraki dönemlerin öncülü olma özelliği taşımakta ve geleceğe dair ihtiyaç hissedilen temel değerleri yansıtmaktadır.

Küresel düzeyde artan işbirliği ve dayanışma ihtiyacı, ülkelerin yönetimlerini derinden etkilemekte ve değişime zorlamaktadır. Bu yönüyle yaşanan değişimi kamu diplomasisi kavramı üzerinden ele almak hem nereden nereye gelindiğini hem de bu noktaya gelinmesinin ardındaki gelişmeleri gösterecektir. Yaklaşık yüz yıl önce Türkiye ve Yunanistan'ın ortak girişimleri ile gerçekleştirilen ve *Türk-Yunan Samimi Misak*ı olarak tanımlanan anlaşma; kamu diplomasisi açısından döneminin çok ötesinde çağdaş anlayışın tüm özelliklerini taşıyan çarpıcı bir örnektir. Aynı zamanda 20. Yüzyılın erken döneminde totaliter sistemlerin egemen olduğu, yoğun ve yaygın savaşların yaşandığı bir dönemde Balkan Barış Anlaşmasının yolunu açan, geleceği aydınlatan ve yön veren bir nitelik taşımaktadır.

2. Kamu Diplomasisi

Kavramın günümüzdeki anlamına en yakın tanım, Edmund A. Gullion tarafından 1960'lı yılların sonuna doğru, geleneksel diplomasi anlayışını aşarak çok geniş bir çerçeveden yapılmıştır. Gullion, kamuoyu kavramı ile tüm aktörleri kapsayan, disiplinlerarası bir özellik taşıyan yeni diplomasi tarzını ortaya koymuştur. Tanımlamasında dikkat çeken dört boyutun (dış politika, kamuoyu, sivil toplum aktörleri ve bireyler ile kültürlerarası iletişim) büyük bir bölümü, karşılıklı etkileşimi içeren, kültürler arasında anlaşmayı hedefleyen, kalıcı barışçıl süreci destekleyen özellik taşımaktadır. Daha sonra Hans Tuch tarafından 1990'lı yılların başında kamuoyunun artan önemine bağlı olarak hükümetlerin yeni kamu diplomasisi yöntem ve araçlarını kullanmaları öne sürülmüştür. Yapılan tanımlamada, bir ulusun fikir ve idealleri, kurum ve

kültürü, ulusal amaç ve mevcut politikalarına karşı anlayış geliştirmek üzere hükümetlerin yabancı kamularla iletişim süreci, vurgusu yapılmıştır (Ekşi, 2014: 82-83). Şüpheci yaklaşımın kamu diplomasi kavramına bakış açısı, propaganda yerine kullanılan bir örtmeceden (*euphemism*) ibaret olduğu yönündedir (Leonard, 2002: 8). Propaganda, kamu diplomasine terstir. Ayrıca kamu diplomasisi, sadece bir halkla ilişkiler kampanyası da değildir. Ancak uzun vadeli ilişkilerin inşasına teşvik etmekte ve devlet politikaları için uygun ortam oluşumunu desteklemektedir (Nye, 2010).

Kamu diplomasisi, yumuşak güce dayanan sivil toplum temelli ve kamuoyu odaklı iletişim çağı ortamında dönüşen küresel politikanın yeni diplomasi tarzıdır. Temel bileşenleri, kamuoyu ve medya, yumuşak güç, sivil toplum ve diplomasidir (Ekşi, 2014: 15). Yaşanan gelişmeler devletlerin politikalarını değiştirmekle kalmamış, uygulama biçimlerini de derinden etkilemiştir. Çağımızın diplomasi uygulamalarına ilişkin yapılan tanımlamaların ortak kavramı olarak dikkat çeken kamu diplomasisi, devletlerin hem ulusal hem de uluslararası kamuoyuna bakış açılarını yansıtmaktadır. Bir anlamda, yaşanan değişim ve gelişmelere uyum arayışıdır. Kamuoyunu anlamak ve etkilemek için kullanılan diplomasi yöntemlerini ifade etmektedir. Stratejik bir iletişim aracı olarak kamuoyunun anlaşılması, bilgilendirilmesi ve etkilenmesi faaliyetlerinin toplamıdır (Krause and Evera, 2009: 4).

Günümüzde yöneticilerin ister özel ister kamu sektöründe olsun kamuoyunun değerini hem yerelde hem de küresel düzeyde kavramış olması; anlama çabası yetmez kamuoyuna inanması da gerekmektedir. Çağdaş kamu diplomasisi anlayışı, ülkelerin halklarının arasındaki bağın sadece diplomatik düzeyde, sembolik, tek yönlü asimetrik bir yaklaşımı değil, işbirliği ve dayanışmanın birlikte inşa edildiği simetrik yaklaşımı öncelemektedir. Yaklaşık yüz yıl önce 1933 yılında kabul edilen Türk-Yunan Samimi Misakı tüm bu çağdaş ilkeleri uygulamaya geçiren tarihi bir örnektir.

Günümüzde devletlerin diplomatik faaliyetlerinde klasik (devletten-devlete) ilişki biçiminin ötesinde örnekler yaşanmaktadır. Küreselleşmenin ve iletişim olanaklarının etkisiyle, farklı ülkelerin uluslarına yönelik uygulamaları önceleyen ve önemseyen bir anlayış egemen olmaktadır. Klasik diplomasi anlayışını destekleyen bu yaklaşım, ülkelerin imajına da olumlu katkılar sağlamaktadır. Kamu diplomasisi algı, imaj ve itibar yönetimini etkilemekle birlikte, kısa dönemli reaktif davranışların yerine, uzun dönemli proaktif davranışların benimsenmesini gerektirmektedir (Sancar, 2012: 1). Yıllar önce iki Ülke arasında yapılan Anlaşmanın, geleceğe dair ışık tutan muazzam bir örnek olmakla birlikte, diplomatik faaliyetleri (*devletten-devlete*) olan geleneksel

anlayışın çok ötesinde, (*halktan-halka*) anlayışı ile modern paradigmaya uygun olarak gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Kısa vadeli, basit ve yüzeysel iletişim kurmak yerine, uzan vadeli, kalıcı bir ilişkinin inşasına yöneliktir.

Rasyonel ve değer odaklı bir ikna faaliyeti olan kamu diplomasisi, ülkelerin etkinliklerini artırmak, imajlarını düzeltmek, bilinirliklerini ve popülaritelerini artırmak, prestij sağlamak, uluslararası rekabette öne geçmek, gündem belirlemek ve algıları değiştirmek adına en etkili araçlardan biri olarak öne çıkmıştır. Uluslararası ilişkiler odaklı bir iletişim metodu olmasına rağmen, bürokratik bir yapıdan ziyade, sosyal ve sivil alanları merkeze alan bir pratiktir. Kamu diplomasisinde birincil amaçlar; diğer ülkelerin ve kamuoylarının bakış açılarını, ihtiyaçlarını, isteklerini, kültürlerini, sıkıntılarını, beklentilerini, endişe ve korkularını anlamak; bu doğrultuda bir dil inşa etmek, yanlış algıları düzeltmek, bilinirlik ve farkındalık yaratmak, kamuoyu oluşturmak, ortak paydalar ile iş birliği alanları üretmek olarak sıralanabilir. Kamu diplomasisinde kamuoyları hedef alınmakla birlikte, en temel amaçlarının başında kamuoyları üzerinden o ülkenin karar alıcılarına erişmek ve onları etkilemek olduğu unutulmamalıdır (Pampos, 2014: 13). Günümüz ölçeğinde düşünüldüğünde, dünya çapında dolaşımda olan turistlerin, öğrencilerin, iş adamlarının, bilim insanlarının varlığı kalıcı barışın göstergesi olarak geleceğe dair bir projeksiyon; bu gelişmeleri mümkün ve gerçek kılan yaklaşımlar ve yaşananlar açısından da geçmişin izlerinin taşıyan bir görünüm sergilemektedir.

Geçmişte yaşanan tüm olumsuz örneklere rağmen ve yaşanan savaşların ardından, insanların tekrar barışı egemen kılma arayışları, girişimleri, kararlılıkları ve çabaları kamu diplomasisi kavramı çatısı altında somutlaşmaktadır.

Türk–Yunan Samimi Misakı üzerinden düşünüldüğünde dikkat çeken en temel özellik, Anlaşmanın imzalandığı dönemde henüz II. Dünya Savaşının yaşanmamış olmasıdır. Bu yönüyle ele alındığında, yakın geçmişte aralarında savaş yaşanan iki Ülkenin yöneticilerinin ve halklarının barışı ne denli önemsedikleri ve önceledikleri açık bir biçimde anlaşılmaktadır. Aynı zamanda küresel barışa katkı sağlaması açısından Balkan Ülkeleri ile yapılanan büyük bir coğrafyayı kapsayan ve çok kritik dönemde imzalanan Anlaşmanın habercisi ve hazırlayıcısı niteliğindedir.

İki büyük Dünya Savaşı sonrasında yaşanan gelişmeler bu değişimi zorunlu kılmıştır. Ulusların kendi geleceğine dair tespitlerinin, diğer uluslarınkine de bağlı olduğunu gösteren gelişmeler yaşanmaya başlanmıştır. Teknolojik gelişmelerin sunduğu olanaklar sayesinde, siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerde yoğunluk ve yakınlaşmalar sağlanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin üzerine inşa edildiği temel değer, küresel barışa evrensel ilkelerle sahip çıkıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Günümüzde

de devam eden bu duruş, sadece Samimi Misak ile sınırlı kalmayıp, öncesinde Çanakkale Savaşları sırasında sergilenen asil ve kararlı örneklerle de dünya savaş, siyaset ve diplomasi sahnesinde de hak ettiği yerini almıştır.

20. yüzyıla gelinceye kadar uygulanan diplomatik pratik "gizli diplomasi", "geleneksel diplomasi" olarak tanımlanmıştır. Diplomaside hükümdarlar ve devletler tek söz sahibi kabul edilmiş, kamu ya da kamuoyu gibi kavramlar dikkate alınmamıştır. I. Dünya Savaşı dönemi gizli, eski ya da geleneksel diplomasi anlayışından yeni diplomasi anlayışına geçiş dönemi olarak kabul edilmektedir. Yeni dönemde diplomasi büyük ölçüde politikacılar, siyasal liderler tarafından gerçekleştirilmektedir (Tuncer, 2005: 67). Klasik diplomasi uygulamaları günümüzde de geçerliliğini korumakla birlikte yukarıda yer alan gelişmeler ve değişimler sonucu, merkezinde kamuların yer aldığı bu yeni dönemin özellikleri kamu diplomasisi kavramı altında incelenmeye başlanmıştır (Köksoy, 2013: 54). Diğer Ülkelerin ulusları ile bağ kurmak ve mevcut bağları geliştirmek günümüzde olağan karşılansa da, Dünya çapında yoğun çatışma ve savaş koşullarının hüküm sürdüğü bir dönemde uzun vadeli ilişki inşasına dönük girişimler özel bir anlam taşımaktadır. Türkiye'nin Yunanistan'la Kurtuluş Savaşının ardından on yıl kadar bir süre sonrasında sergilediği tavırlar, uluslararası ölçekte sadece özgüven ve cesareti değil, Dünya barışına sağladığı katkı sayesinde gönülleri ve akılları fetheden onurlu bir duruşu temsil etmektedir. Sander'e göre (1999: 374), Dünya barışına dair bu bakış açısı serüvencilikten uzak, eski düşmanlıklar üzerinde durmayan, 'dostluk' ve 'işbirliği' gibi kavramların gerçekleşmesine yönelik bir politikanın ürünüdür.

Uluslararası ilişkilerin içinde gerçekleştiği ortam ve atmosferin değişmesiyle kamuların algısının önem kazandığı belirtilirken bazı düşünürler 19. asrı parlamentolar, 20. asrı kitleler ve 21. asrı ise kamuoyları asrı olarak betimlemişlerdir. Hatta bu iddiayı ileri götüren bazı analistler küresel kamuoyunun günümüzde süper güç haline geldiğini iddia etmişlerdir (Demir, 2012: 9). I. Dünya Savaşı boyunca kamu diplomasisi genel olarak yeni diplomasi uygulamalarıyla anılmaktadır. Barış için kamu bildirgelerinin yayınlanması, "açık diplomasi" olarak da anılacak dönemi işaret eden Woodrow Wilson'un idealistik vizyonu ve "kamu diplomasisi ilkeleri" kavramının kullanılması 20. yüzyılın ilk yarısının bazı kamu diplomasisi örneklerini oluşturmaktadır (Cull, 2009: 20). Dünyada bu gelişmeler yaşanırken, Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan Samimi Misak Anlaşması nedeniyle iki Ülkenin yöneticilerinin yaptığı açıklamalar tarihe çok özel bir not olarak düşecektir. Güncel basında çıkan haberlerin yer bulduğu alanlar, kullanılan ifadeler, yapılan yorumlar dikkat çekici olmasının yanı sıra tarihi bir dönüm noktası niteliğindedir.

2.1. Kamu Diplomasisi Çağdaş Yaklaşımlar

Küreselleşme ile özellikle iletişim alanında yaşanan köklü değişimler, kamu diplomasisi alanında yeni paradigmaların gelişimine zemin hazırlamış ve süreci hızlandırmıştır. Yeni ilkeler geliştirilmiş ve işbirliğine öncelik verilmiştir. Leonard ve diğerleri (2005: 38-52), iki binli yılların başlarında kamu diplomasisinin yeni öncelikleri kapsamında temel özellikler belirlemişlerdir;

- Haber Yönetimi (*News Management-communication on day-to-day issues)*
- Stratejik İletişim (*Strategic Communication*)
- İlişki İnşası *(Relationship-Building)*
- İki Yönlülük İhtiyacı (*The Need for Mutuality*)
- Bağımsızlık ve Güven (*Independence and Trust*)
- Birlikte başarmak (*Doing Things Together*)

Sıralanan özelliklerin tamamını, özel olarak Yunanistan ile imzalanan Samimi Misak Anlaşmasının imzalanma aşamasında iki Ülkenin yöneticileri, kamuoyları ve medyada yer alan haber içeriklerinde ve genel olarak sonrasında gerçekleştirilen Balkan Anlaşmasına uzanan tarihsel gelişim sürecinde çok açık bir biçimde görmek mümkündür. Bu yönüyle de yaşananların dönemini aşan bir gelecek vizyonu yarattığı anlaşılmaktadır.

Kamu diplomasisi ile inşa edilen ilişki sayesinde, diğer ülkelerin uluslarını ve kültürünü anlamak, yanlış algıları düzeltmek ve ortak mücadele alanları yaratmak mümkün olmaktadır. Geleneksel diplomasiden farkı da burada ortaya çıkmaktadır. İki ülkenin ulusları arasında farklı ilgi alanlarına odaklanmış gruplarla iki yönlü ilişkiler geliştirilmektedir. Leonard'a göre (2002: 10), kamu diplomasisi kapsamında ilişki süreci üç aşamada gerçekleşmektedir (*Tablo-I*).

Amaç	**Reaktif** [Saatler ve günler]	**Proaktif** [Haftalar ve aylar]	**İlişki İnşası** [Yıllar]
Politik/Askeri			
Ekonomik			
Sosyal/Kültürel			

Tablo: I – Kamu Diplomasisinin Üç Boyutu

LEONARD, Mark; STEAD, Catherine and SMEWING, Conrad (2002).

Public Diplomacy, London: Foreign Policy Center, p.10.

• Reaktif Boyut (RD): Yaşanan olaylar karşısında stratejik hedeflerimize uygun tepkiler vermek.

• Proaktif Boyut (PD): Olaylar ve etkinliklerle yaratılacak haber gündemi ile temel mesajlar vermek ve algıları yönetmek.

• İlişki İnşa Boyutu (RBD): Ülkelerin ulusları ile karşılıklı olarak sahip olunan değerlerin tanıtılması ve öğrenilmesi için uzun vadeli ilişkiler geliştirmek, anlamına gelmektedir.

Atatürk'ün ve diğer yetkililerin yaptığı açıklamaların kamu diplomasisi bağlamında karşılığı, ilişki inşasını önceleyen ve destekleyen niteliktedir. Farklı ve yakın geçmişte savaşılan ülkelerin ulusları ile kurulan köprüler, yıllarca devam edecek bir ilişkinin oluşumuna zemin hazırlamakla birlikte, çok değişik alanlarda işbirliğini de mümkün kılmıştır. Anlaşma sonrasında Balkan ülkeleri ile yapılan barış anlaşması bunun en ***anlamlı ve somut göstergelerinden*** birisidir.

Kamu diplomasisi, bir ülkenin imajının ve bilinirliğinin bireysel etkileşim için uygun ortam oluşturabilecek bir güç olduğu varsayımına dayanmaktadır (Leonard, 2002: 9). Ülkeler kamu diplomasisi vasıtasıyla gerçekleştirdikleri iletişimi mutlaka sürekli kılmalı, yabancı kamuoylarını başta dış politika konuları olmak üzere çeşitli konularda detaylı şekilde bilgilendirmelidir. Bu bilgilendirme yapılanların gerekçelerini de içermelidir. Kamu diplomasisinde iletişimin stratejik kullanımı önem taşımaktadır çünkü beraberinde kamuoyunun istenilen yönde ikna edilmesini sağlamaktadır. Ayrıca çeşitli kamu diplomasisi teknik ve yöntemleri ile (uluslararası konferanslar, öğrenci değişim programları, kültür sanat etkinlikleri, sportif faaliyetler vb.) uzun vadeli ilişkilerin kurulması, ülkelerin cazibesini artırmakta, kalıcı iş birliklerini güçlendirmektedir (Leonard, 2002: 10). Kamu diplomasisi faaliyetleri "*devletten-halka*" ve "*halktan halka*" iletişim olmak üzere iki ana eksende yapılmaktadır. Devlet-halk eksenindeki faaliyetler, devletin izlediği politikaları, yaptığı faaliyet ve açılımları resmi araç ve kanalları kullanarak kamuya yansıtmasını içermektedir. Halktan halka doğrudan iletişim faaliyetlerinde ise sivil toplum kuruluşları, üniversiteler, araştırma merkezleri, kanaat önderleri ve medya öne çıkmaktadır (Melissen, 2005: 19). Samimi Misak Anlaşması kapsamında kullanılan ifadelerin dönemin günlük gazetelerinde kaleme alınış biçimi, medyanın rolünü ortaya koymaktadır. Kullanılan içeriklerden yaklaşık yüz yıl önce her iki Ülkenin kamuoylarının yöneticiler tarafından dikkate alındığını gösteren ve günümüzde yumuşak güç olarak tanımlanan bir nitelik taşıdığı da anlaşılmaktadır.

3. Bölgesel Barışa Giden Yolda Türk–Yunan Samimi Misak Anlaşması1*

Kurtuluş Savaşı'nın üzerinden henüz on yıl kadar kısa bir süre geçmiş olmasına rağmen, imzalanan bu antlaşma ile iki komşu devlet; ortak sınırlarını karşılıklı olarak güvence altına alma, uluslararası alanda kendilerini ilgilendiren her konuda önceden anlaşma, temsil durumu sınırlandırılmış bütün uluslararası toplantılarda birbirlerini karşılıklı olarak temsil etme kararı almışlardır.

Yunanistan'da 5 Mart 1933 tarihinde yapılan seçimlerin ardından Elefterios Venizelos iktidarı kaybederken, Panagis Tsaldaris başkanlığında yeni bir hükümet kurulmuştur (Hatipoğlu, 1997: 166; Çakmak, 2008: 98). Venizelos'un yerine başbakanlık koltuğuna oturan Panagis Tsaldaris, beraberinde Dışişleri Bakanı Dimitrios Maximos ve Maliye Bakanı G. Pesmazoglou ile birlikte 12 Eylül 1933 tarihinde Ankara'ya gelmişler, iki gün sonra Türk ve Yunan yetkililer Türkiye ile Yunanistan arasında Samimi Misak'ı imzalamışlardır (Bilgiç, 2015: 18). Bu süreç her iki Ülkenin yöneticileri tarafından yürütülürken, kamuoyunun da medya üzerinden yakından ilgilendiği ve bilgilendirildiği anlaşılmaktadır.

"Samimî Anlaşma Misakı" imzalandığı sırada Venizelos muhalefette olmasına rağmen, Türk-Yunan ilişkileri ile yakından ilgilenmeye devam etmiştir. Nitekim Venizelos, Tsaldaris ile Yunanistan'a döndükten hemen sonra bir görüşme yapmıştır. Bu görüşme sırasında Tsaldaris, Venizelos'a Ankara ziyareti ve Türk devlet adamlarıyla gerçekleştirdiği görüşmeler hakkında bilgi vermiştir. Venizelos, Türk-Yunan antlaşmasını tamamen tasvip ettiğini belirtmiş ve Tsaldaris'i, Ankara'daki görüşmeleri başarıyla sonuçlandırdığı için tebrik etmiştir (Cumhuriyet, 22 Eylül 1933; Çakmak, 2008: 98). Medyada yer alan haber içeriklerinin ilk sayfalarda, geniş bir biçimde ve olumlu ifadeler eşliğinde yer aldığı görülmektedir.

Bu antlaşma ile iki komşu devlet; ortak sınırlarını karşılıklı olarak güvence altına alma, uluslararası alanda kendilerini ilgilendiren her konuda önceden anlaşma, temsil durumu sınırlandırılmış bütün uluslararası toplantılarda birbirlerini karşılıklı olarak temsil etme kararı almışlardır (Akşin, 1991: 256; Resmi Gazete: 12 Mart 1934; Çakmak, 2008: 98). Anlaşmanın imzalanmasından yaklaşık bir sene sonra Resmi Gazete'de Anlaşma metni Balkan Anlaşma Misakı ile birlikte yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

Samimi Misak Anlaşması'nın Balkan Ülkelerini bölgesel barış konusunda hem özendirici hem de zorlayıcı bir nitelik taşıdığı anlaşılmaktadır. Anlaşmanın imzalandığı dönemde Balkanlarda revizyonist politikalar izleyen ve özellikle Yunanistan ile olan sınırında kendi lehine değişiklik isteyen Bulgaristan'ı bu

1 * 12 Mart 1934 tarih ve 2651 sayılı Resmi Gazete'de Samimi Misak Anlaşma metni ve Balkan Paktı'nın metni birlikte yayınlanmıştır. Anlaşma metnini içeren gazete ekte sunulmuştur.

emellerinden caydırmaya yönelik bir girişim olarak da yorumlanabilir (Çakmak, 2007: 1281; Bilgiç, 2015: 18).

Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan bu antlaşmayı Atatürk, *"...iki milletin karşılıklı büyük menfaatlerini tahkim eden kardeşlik inkişaf sahasına enginlik veren kıymetli bir vesika..."* olarak değerlendirmiştir (Cumhuriyet, 16 Eylül 1933; Hakimiyeti Milliye, 16 Eylül 1933, Çakmak, 2008: 98). Anlaşma, iki Ülke arasındaki dostluk ilişkisinin gelişimine katkı sağlayacak çok önemli bir aşama olarak kabul görmektedir.

3.1. Balkanlarda Bölgesel Barışın İnşa Süreci

Bu paktın imzalanmasındaki bir başka etken ise Gazi Mustafa Kemal'in Balkanlarda sınırların değişmesini engelleyebilecek şekilde bir Balkan birliği kurulmasına yönelik çabalarıdır. Eğer bütün Balkan ülkeleri kendi aralarında sınırlara saygı duyduklarını ilan eden antlaşmalar imzalarlarsa bu otomatik olarak bölgede genel olarak barışın devamı anlamına gelecektir. 1930'ların başından itibaren İtalya lideri Benito Mussolini'nin dünyanın kaderinin İtalya'nın da dahil olduğu Büyük Devletler tarafından belirlenmesi gerektiğini açıkça dile getirmesi, Gazi Mustafa Kemal'i Balkan devletlerinin kendi kararlarını kendilerinin alması gerektiğini düşünmeye sevk ettiği söylenebilir (Barlas, D. 1998: 836; Bilgiç, 2015: 19). Bu bakış açısına bağlı olarak, Anlaşmanın politik, diplomatik ve stratejik açıdan üzerinde çok çalışılarak planlandığını göstermektedir.

Türkiye ile Yunanistan kendi aralarında iyi komşuluk ilişkilerini tesis ettikten sonra genel olarak Balkan coğrafyasında barış ve huzurun egemen olması için yapılan girişimlere destek vermişlerdir. Balkanlarda statükonun muhafazasına dair bu girişimlerin sonucu olarak 9 Şubat 1934 tarihinde Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya Balkan Paktı'nı imzaladılar. Bu pakt asıl olarak bölgede sınırların değişmezliği prensibi üzerine kurulmuştu. Ayrıca paktın, bölge ülkeleri arasında siyasi ve ekonomik işbirliğinin geliştirilebilmesi amacıyla bir forum olabileceği umut edilmiştir (Bilgiç, 2015: 19). Bu Anlaşmanın ayrıntılarına da 12 Mart 1934 tarihli Resmi Gazete'den ulaşmak mümkün olacaktır.

Her ne kadar Balkan Paktı Balkanlarda saldırmazlığı tesis edemese de iki liderin bu çabaları bir zamanlar düşman olan iki devlet adamının kısa zamanda birlikte barışın muhafazasına yönelik çalışan ortaklara dönüşmelerini göstermesi (Bilgiç, 2015: 20) ve her iki Ülkenin Milletlerinin kahramanca duruşlarını ifade ediyor olması açısından tarihi, diplomatik ve stratejik bir öneme sahiptir.

Venizelos, 26 Eylül 1933'de Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk'le birlikte Türk-Yunan dostluğu ve Balkan Paktı hakkında görüşmüşlerdir. Bu görüşme

sırasında Venizelos, Balkan Paktı'nın hayata geçirilmesiyle ilgili olarak Atatürk'e, "*Bu Pakt, sizin büyük eserinizdir.*" diyerek, onun Balkan barışının mimarı olduğunu vurgulamıştır (Cumhuriyet, 26-27 Eylül 1933; Çakmak, 2008: 99). Venizelos'un Türk-Yunan dostluğuna ve Atatrük'ün bu sürece ve dünya barışına katkısına dair çabalarını destekleyen yaklaşımı kısa sürede çok anlamlı bir adımla devam etmiştir. Balkan Paktı'nın kurulması için Balkan devletleri arasındaki görüşmelerin yoğun olarak devam ettiği bir sırada, Yunanistan'ın eski başbakanı ve ana muhalefetteki Liberal Parti'nin başkanı Elefterios Venizelos dünya siyasi tarihinde bir ilki gerçekleştirerek, Balkanlarda barışın muhafazasına yönelik gayretlerinden dolayı Mustafa Kemal Atatürk'ü 1934 yılında Nobel Barış Ödülü'ne aday göstermiştir (Nobelprice, 1934; Mango, 2012: 558; Hatipoğlu, 1993; Çakmak, 2008: 99).

4. Samimi Misak Anlaşmasının Medya Haber İçerikleri ve Analizi

Anlaşma sürecinden çok da uzun olmayan bir geçmişte yaşanan savaşa rağmen iki Ülkenin yöneticileri küresel barışı hedefleyen çarpıcı mesajlar sunmaktadır. Bu ifadeler *"Türkiye ile Yunanistan tek bir Devlet oluyor."* şeklinde tarihsel, siyasal ve hepsinden önemlisi döneminin kabul gören geleneksel diplomasi anlayışının çok ötesinde modern kamu diplomasisi anlayışının temel ilkeleri olma özelliği taşımaktadır. Haber içeriklerinin incelenmesinden çok açık olarak, birçok ülkede otoriter yönetimlerin egemen olmaya başladığı bir dönemde atılan barışçıl adımlarla her iki Ülkenin stratejik iletişim yöntemleri kullanılarak "akıl ve gönüllerinin fethedildiği" anlaşılmaktadır.

4.1. Çalışmanın Yöntemi ve Bulgular

Bu çalışmada veri toplama tekniği olarak içerik çözümlemesi kullanılmıştır. Cumhuriyet ve Akşam gazetelerinin 1933 -1938 yılları arasında özellikle Türk-Yunan Samimi Anlaşmasına ilişkin içerikler ve sonrasında oluşan barış ortamının anlam ve değerini gösteren somut örneklere odaklanılmıştır. Haberlerin içerik analizini gerçekleştirmek amacıyla bir sınıflandırma sistemi oluşturulmuştur. Burada; "*haberin yer aldığı sayfa*", "*sayfadaki konumu*", "*sayfadaki büyüklüğü*", "*haberde geçen konu ya da temalar*" ve "*yazılarda Türk-Yunan Samimi Misak'ına yönelik tutum*" ana kategoriler olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda, araştırmanın örneklemi olan *Türk-Yunan Samimi Misak'ına* ilişkin haberler analiz edilmiştir. Tablo-II'de elde edilen veriler gösterilmektedir.

Gazeteler		Biçimsel Sunum			İçeriksel Sunum	
		Yer Aldığı Sayfa	**Sayfadaki Konumu**	**Sayfadaki Büyükliğü**	**Haberde Geçen Konu ve Temalar**	**Anlaşmaya Yönelik Tutum**
Cumhuriyet 1933 - 1938	10 Eylül 1933	1	Sayfanın sol üst tarafı	Üç sütun Çok Geniş Alan	Yunanistan Heyetinin Ziyareti	Pozitif
	12 Eylül 1933	1	Tüm Sütunlara Manşet Sayfanın sol üst tarafı	Dört sütun Çok Geniş Alan	"Türkler ve Yunanlılar Daima Beraber Olacaklar"	Pozitif
	12 Eylül 1933	5	Sayfanın üst tarafı	Üç sütun Çok Geniş Alan	Dostlukların Kökleşmesi	Pozitif
	13 Eylül 1933	5	Sayfanın üst tarafı	Üç sütunun tamamı	Sürdürülebilir Karşılıklı Dostluk	Pozitif
	15 Eylül 1933	1	Tüm Sütunlara Manşet Sayfanın sol üst tarafı	Dört sütun Çok Geniş Alan	"Türk -Yunan Misakı İmzalandı"	Pozitif
	17 Eylül 1933	1	Tüm Sütunlara Manşet Sayfanın sol üst tarafı	Üç Sütun Çok Geniş Alan	"Unutulmayacak bir samimiyet ve hüsnü kabul"	Pozitif
	19 Eylül 1933	1	Sayfanın sağ üst tarafı	İki sütun Çok Geniş Alan	"Türkiye ile Yunanistan tek bir Devlet oluyor."	Pozitif
	26 Eylül 1933	1	Sayfanın sağ üst tarafı	İki sütun Çok Geniş Alan	"Türk-Yunan Dostluğu ve Millet Şuuru"	Pozitif
	29 Eylül 1933	1	Sayfanın orta kısmı	İki sütun Çok dar Alan	"Balkan Birliğine doğru"	Pozitif
Cumhuriyet 1933 - 1938	21 Ekim 1937	1	Sayfanın sol Üst tarafı	Tek sütun tamamı	İki Milletin karşılıklı en kalbi ve kardeşlik duyguları"	Pozitif
	27 Ekim 1937	1	Sayfanın orta bölümü	Dördüncü Sütun Dar alan	"Türk - Elen dostluğu diplomasiyi belirliyor."	Pozitif
Cumhuriyet 1933 - 1938	26 Nisan 1938	1	Sayfanın sağ üst tarafı	Dördüncü Sütun Yarısı	"Türk ve Elen Milletleri artık tek bir Millettir."	Pozitif
	28 Nisan 1938	1	Sayfanın sol Üst tarafı	Tek sütun tamamı	Devletten Devlete, Milletten Millete Türk-Yunan dostluğu	Pozitif
	30 Nisan 1938	7	Sayfanın sağ üst tarafı	Tek sütun	"Türk-Yunan milletleri arasında samimi kardeşlik hali"	Pozitif

Akşam - [1937]	20 Ekim 1937	2	Sayfanın Sol Üst tarafı	İki Sütun Geniş Alan	Kalp ve düşünce birliği Türk-Elen dostluğu	Pozitif
	21 Ekim 1937	4	Sayfanın Sol alt tarafı	İki Sütun Geniş Alan	"Coğrafi, siyasi, askeri ve ekonomik Türk-Elen işbirliği"	Pozitif

Tablo: II – İçerik Analizi Değerlendirme Şablonu

Haber içerikleri incelendiğinde;

• Anlaşmaya ilişkin haberlerin medyada yoğun ve dikkat çekecek şekilde yer aldığı görülmektedir.

• Anlaşmanın işlevi toplumsal, coğrafi, siyasi, askeri ve ekonomik açılardan ***kamuoyları üzerinden*** medyada yer almaktadır.

• Tarihte çok ender görülecek türden yaklaşımlar sergilenerek, yakın geçmişte savaşan ülkelerin özellikle yöneticileri ve medya çalışanları arasında ***barışçıl söylem*** ve uygulamalara başlandığı anlaşılmaktadır.

• İçeriklerde tamamen ***pozitif bir anlam*** dikkat çekmektedir.

• ***Kamu diplomasisi*** açısından temel bir referans kaynağı olmakla birlikte, yaşananlar küresel barışa da önemli bir destek sağlayacak niteliktedir.

• Dünya çapında savaşların hüküm sürdüğü bir dönemde, yapılan açıklamaların doğallığı, önemi ve etkisi açısından çağın çok ötesinde bir anlam taşımaktadır.

• Atatürk'ün Balkanlar başta olmak üzere, "*Cihanda Sulh*" anlayışı ve buna dair girişimleri Yunanistan kamuoyu ve medyasında olumlu bir etki yarattığı ve ***karşılık bulduğu*** anlaşılmaktadır.

• *"Kuvvetli ve devamlı bir dostluk, samimi dostluk, karşılıklı en kalbi ve kardeşlik duyguları, Türk - Elen dostluğu, kuvvetli karşılıklı sevgi, samimi bir kardeşlik hali"***şeklinde *olumlu tanımlamalar*** ilişkilerin iki yönlü simetrik bir modern anlayışla inşa edildiğini göstermektedir.

• *"Milletin şuuruna istinat etmek, kalp ve düşünce birliği, Milletten Millete kalplerden taşan, menfaatlerin mukadderatı, dostluk bağlarındaki süreklilik ve sağlamlık,"* ifadeleri soft-power, stratejik iletişim gibi modern yaklaşımları aşacak nitelikte ifadelerdir.

Özellikle*;*

• *"Türkiye ile Yunanistan bir devlet oluyor.", "Türk ve Elen Milletleri artık tek bir Millettir."* ifadeleri ise her iki Ülkenin yöneticilerinin dünya barışını esas alan, muazzam bir gelecek projeksiyonuna sahip olduklarını göstermektedir.

5. Sonuç

Aralarında çok önemli bir savaşın yaşandığı iki Ülke yöneticilerinin medya aracılığıyla küresel barışa katkı sağlayacak bir girişimle kamuoyu oluşturma çabaları, dönemin basın yayın organlarına yansıyan haber içerikleri eşliğinde aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Savaşın hemen ardından atılan cesur ve kararlı adımların Ülkelerin uluslarının "*akıl ve gönüllerinin*" kazanılmasında önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Asıl önemli olan, bu adımların taşıdığı anlamın yaklaşık yüz yıl önce ortaya konulmuş ve son derece doğal olmasıdır. Cumhuriyet döneminin ilk kamu diplomasisi örnekleri çok daha öncelere uzanmaktadır (İnan (2012: 67). Atatürk'ün Türk kültürünü yayma ve tanıtmada mihenk taşı olan Anadolu Ajansı'nın kurulması (6 Nisan 1920), Türk kültürüne ait ürün ve zanaatın Batı toplumlarına tanıtılmak üzere Marsilya, Barselona, Londra limanlarından Hollanda'ya kadar Avrupa'yı dolaşan Karadeniz isimli geminin yolculuğu (1926), dikkat çeken örneklerdendir. Kamu diplomasisinin özü, tarafların karşılıklı olarak değer üretme ve doğru anlatma-anlama çabalarına dayanmaktadır. Bu sayede taraflar arasında karşılıklı güven ortamı yaratılıp, uzun vadeli istikrarlı ilişkiler inşa edilebilir.

Bu önemli süreci başlatan ve destek veren yöneticilerin ve diplomatların her iki Ülkenin kamuoyları ile hareket ettikleri görülmektedir. Atılan tarihi adımlar sonrasında Balkan Paktı ile bölgesel barışa zemin hazırlanmış, savaşın dünyaya egemen olduğu bir dönemde çok cesur ve asil bir duruş sergilenmiştir. Dünya barışına her zamankinden çok daha fazla ihtiyaç hissedilen bir dönemde geleceğe yön verecek bir öngörü ve kararlılık gösterilmiştir.

Samimi Misak Anlaşma sürecinde yaşananlar, geleneksel diplomasiyi kamu diplomasisi yaklaşımıyla genişleterek sürece ülkelerin kamuoylarını da dahil eden ve çok yönlü işbirliklerini önceleyen ve sonrasındaki köklü değişimin alevlerine kıvılcım olacak niteliktedir. Balkan Birliği'ne doğru atılacak adımlar konusunda ülkeleri yüreklendirdiği de anlaşılmaktadır (Cumhuriyet, 29 Eylül 1933).

Haber içerikleri incelendiğinde dikkat çeken önemli detaylar arasında kamuoyu (efkârı umumi) kavramının sıkça kullanılmış olması ve her iki Ülkenin yöneticileri tarafından dikkate alınmış olması yer almaktadır. 21 Yüzyılı kamuoyu çağı olarak kabul eden anlayışın yaklaşık bir asır önce fark edildiğini de göstermektedir. "Kamuoyundan daha büyük bir mahkeme ve hakem olamaz" ifadeleri döneminin çok ötesinde sergilenen duyarlılığın içeriklere yansımış halidir.

Son söz yerine…

Kuruluşunun yüzüncü yılını kutlarken çalışma kapsamında ele alınan bu tarihsel örnek ve sürece ilişkin yaşanan gelişmeler, Cumhuriyetimizin çağdaş değerler ve evrensel ilkeler üzerine inşa edildiğini göstermekle birlikte, "*ilelebet payidar kalacağının*" da teminatıdır.

Kaynaklar

Akşin, A. (1991). Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Andrew Mango, Atatürk: Modern Türkiye'nin Kurucusu, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2012, s.558.

Armaoğlu, Fahir (1983). 20.Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1980, II. Baskı, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Barlas, D. (1998). "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Balkan Politikası", Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu, C II, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

Bilgiç, B. S. (2015). "Atatürk Döneminde Türkiye-Yunanistan İlişkileri, 1923-1938". Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 31: 1-28.

Cull, J. Nicholas. (2009). Public Diplomacy Before Gullion, Handbook of Public Diplomacy, Nancy Snow and Philip M. Taylor (Eds.), Newyork: Routledge.

Çakmak, Z (2007)."Yunanistan Başbakanı Panagis Tsaldaris'in Türkiye'yi Ziyareti (10-17 Eylül 1933)", Turkish Studies, C. 2, S. 4, s.1271-1282.

Çakmak, Z. (2008). Venizelos›un Atatürk›ü Nobel Barış Ödülü›ne Aday Göstermesi, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi Erdem, (52) , 91-110.

Demir, Vedat (2012). Kamu Diplomasisi ve Yumuşak Güç, İstanbul: Beta Yayınları.

Ekşi, Muharrem (2014). Kamu Diplomasisi ve Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikası, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Hatipoğlu, M. M. (1993). Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922), Ankara: TKAE.

Hatipoğlu, M. M. (1997). Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954, Ankara: Siyasal Kitabevi.

İnan, Ece (2012). "Kamu Diplomasisi ve Halkla İlişkiler Ekseni", Kamu Diplomasisi, İstanbul: Tasam Yayınları, 2012.

Köksoy, Ergün (2013). Halkla İlişkiler Bağlamında Kamu Diplomasisi Yönetimi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.

Krause, Peter and Evera, Stephen Van (2009). Public Diplomacy: Ideas for the War of Ideas, Belfer Center for Science and International Affairs, John F. Kennedy School of Government, Harward University, Vol: XVI, No:3.

Leonard, M.; Small, A. and Rose, M. (2005). British Public Diplomacy in the 'Age of Schisms', London: The Foreign Policy Centre.

Leonard, M.; Stead, C. and Smewıng, C. (2002). Public Diplomacy, London: Foreign Policy Center.

Melissen, J. (2005). The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations. Newyork: Palgrave MacMillan.

Nobelprice (1934). Peace Prize Nomination Archive, https://www.nobelprize.org/nomination/archive/show.php?id=7872 Erişim tarihi: 10 Kasım 2023.

Nye, Joseph (2010). The New Public Diplomacy, Project Syndicate, 10.02.2010, Erişim: 10 Kasım 2023, http://www.project-syndicate.org/commentary/the-new-public-diplomacy

Pampos, Gözdenur Kirişçioğlu (2014). Kamu Diplomasisinde İç ve Dış Siyaset İlişkisi, Türkiye Örneği, Galatasaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Dönem Projesi.

Sancar, Aslı Gaye (2012). Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler. İstanbul: Beta Yayınları.

Sander, Oral (1999). Siyasi Tarih, Yedinci Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.

Tuncer, Hüner (2005). Eski ve Yeni Diplomasi, Ankara: Ümit Yayıncılık.

Gazeteler

Cumhuriyet Gazetesi, 10 Eylül 1933
Cumhuriyet Gazetesi, 12 Eylül 1933
Cumhuriyet Gazetesi, 13 Eylül 1933
Cumhuriyet Gazetesi, 15 Eylül 1933
Cumhuriyet Gazetesi, 16 Eylül 1933
Cumhuriyet Gazetesi, 17 Eylül 1933
Cumhuriyet Gazetesi, 19 Eylül 1933
Cumhuriyet Gazetesi, 22 Eylül 1933
Cumhuriyet Gazetesi, 26 Eylül 1933
Cumhuriyet Gazetesi, 21 Ekim 1937

Cumhuriyet Gazetesi, 27 Ekim 1937
Cumhuriyet Gazetesi, 26 Nisan 1938
Cumhuriyet Gazetesi, 28 Nisan 1938
Cumhuriyet Gazetesi, 30 Nisan 1938
Akşam Gazetesi, 20 Ekim 1937
Akşam Gazetesi, 21 Ekim 1937
Hakimiyeti Milliye, 16 Eylül 1933

EK 1

Sayıfa: 3528 (Resmî Gazete) 12 MART 1934

Türkiye Cümhuriyeti ile Yugoslavya Kıraliığı arasında Belgratta 28 ikinciteşrin 1933 tarihinde aktedilen mütekabil mutalebatın tesviyesine müteallik itilâfın tasdikına dair kanun

Kanun №: 2382 *Kabul tarihi: 6/3/1934*

Madde 1 — Türkiye ile Yugoslavya arasında 28 ikinciteşrin 1933 tarihinde imzalanan mütekabil mutalebatın tesviyesine müteallik itilâf kabul ve tasdik olunmuştur.

Madde 2 — Bu Kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 3 — Bu Kanunun icrasına Hariciye Vekili memurdur. 8/3/1934

Türkiye Cümhuriyeti ile Yugoslavya Kıraliığı arasında mütekabil mutalebatın tesviyesine müteallik itilâf

Mütekabil mutalebata ve emval, hukuk ve menafilerine müteallik olarak tebaalarınınkine ait bütün mesaili kat'i ve nihaî bir surette halletmek maksadı ile Türkiye Cümhuriyeti Hükümeti ile Yugoslavya Kıralı Hazretlerinin usulen salâhiyettar murahhasları nikatı atiye hususunda müttefik kalmışlardır:

Madde 1 — İki Devletin ve tebaalarının mütekabil mutalebatını tetkik etmiş olan iki âkıt murahhasları bu cihetten Yugoslav Hükûmetinin medyun olduğu tazminatın Türk Hükûmetinin medyun olduğu tazminattan 17 milyon dinarlık bir meblâğ kadar fazla olduğunu anlamışlardır.

Madde 2 — Yugoslavya Hükûmeti 17 milyon dinarlık meblâğı Türkiye Hükûmetine aşağıdakî tarzda tesviye etmeği taahhüt eder:

a) Yedi milyonu Türk Hükûmeti hesabına, emtia almağa mahsus olarak, 5 nisan 1934 tarihinde Yugoslavya Millî Bankasında açılacak bir kredi şeklinde olacaktır; işbu meblâğ iki Hükûmet arasında aktedilecek bir ticaret muahedesi tarafından tesisi muhtemel olan takas sistemine dahil olmıyacaktır.

b) On milyonu hazine bonosu şeklinde olacak ve bunun beş milyonu 5 nisan 1935; beş milyonu da 31 kânunuevvel 1935 vadeli olacaktır.

Madde 3 — Âkit iki memleket arasında mevcut bütün mutalebat ile ıslâhı ziraî ve kolonizasyon kanunlarına tevfikan zaptedilen emlâki gayrimenkuleye müteallik tedabirden ve koylerdeki emvali metruke yüzünden memleketlerden birisinin tebaasının diğer memleket Hükûmetine karşı haiz olduğu bütün mutalebat işbu itilâf ile halledilmiştir.

Madde 4 — İşbu itilâfın tarihinden itibaren Yugoslavya Hükûmeti Yugoslavya arazisinde Türk tebaasına ait bulunan emval, hukuk ve menafii istikbalde zaptetmemeği ve işbu emval, hukuk ve menafii bunların serbestçe tasarruflarına bırakmağı taahhüt eylediği gibi Türkiye Hükûmeti de kendi tarafından Türk arazisinde Yugoslav tebaasına ait olarak mevcut olan emval, hukuk ve menafii bunların serbestçe tasarruflarına terketmeği taahhüt eyler.

Madde 5 — İşbu itilâf tasdik olunacak ve nüshai musaddakaları Ankarada teati olunacaktır. Tasdikı günü mer'iyete girecektir.

İşbu itilâf 28 teşrinisani 1933 de Belgratta iki nüsha olarak tanzim edilmiştir.

Türkiye ile Yunanistan arasında Ankarada 14 eylûl 1933 tarihinde imzalanan samimî anlaşma misakının tasdikına dair kanun

Kanun №: 2384 *Kabul tarihi: 6/3/1934*

Madde 1 — Türkiye ile Yunanistan arasında 14 eylûl 1933 tarihinde Ankarada imzalanan samimî anlaşma misakı kabul ve tasdik edilmiştir.

Madde 2 — Bu Kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 3 — Bu Kanunun ahkâmını icraya Hariciye Vekili memurdur. 8/3/1934

Samimî anlaşma misakı

(Pacte d'Entente Cordiale)

Samimî teşrıki mesai, anlaşma ve dostluk siyasetlerine sadıkane merbut olan,

Ve tesiratı gerek beynelmilel ve gerek millî faaliyet sahalarında müşahede kılınan bu politikanın devamlı surette inkişafını temine karar veren,

Ve diğer cihetten Briand - Kellogg misakı mefhumundan ve diğer imza etmiş bulundukları beynelmilel senetlerden mülhem bulunan ve sulh gayesine merbutiyetlerinin yeni bir delilini göstermek istiyen Türkiye ve Yunanistan:

Bir misak aktine karar vermiş ve bu hususta murahhasları olarak:

Türkiye Reisi Cümhuru Hazretleri:

Başvekil, Malatya Mebusu, İsmet Paşa Hazretlerini ve Hariciye Vekili İzmir Mebusu, Tevfik Rüştü Beyfendi Hazretlerini;

Yunan Reisi Cümhuru Hazretleri de:

Başvekil Müsyü Panaghis Tchaldaris Hazretlerini ve Hariciye Nazırı Müsyü Demètre Maximos Hazretlerini tayin buyurmuşlardır.

Müşarileyhim usulüne muvafık bulunan salâhiyetnamelerini yekdiğere tebliğ ettikten sonra atideki ahkâmı kararlaştırmışlardır:

Madde 1 — Türkiye ve Yunanistan müşterek hudutlarının tecavüzden masuniyetini mütekabilen tekeffül ederler.

Madde 2 — Yüksek âkit taraflar, beynelmilel mahiyette olup kendileri için bir alâka tevlit edebilecek olan her meselede evvelemırde istişare etmeği, anlaşma ve teşrıki mesai siyasetlerinin hututu umumiyesine ve müşterek ve mütekabil menfaatlerine uygun bulurlar.

Madde 3 — Temsil keyfiyeti tahdit edilmiş olan bilcümle beynelmilel içtimalarda Türkiye ve Yunanistan, bir taraf murahhasının her iki tarafın hususî ve müşterek menfaatlerini müdafaa etmek vazife ve salâhiyetini haiz olmasını muvafık görür ve,

Bu müşterek temsilin, gerek sıra ile her birine ve gerek en ziyade alâkadar memleketin hususî menafii mevzuubahis olduğu ahvalde o tarafa temini için tevhidi mesai etmeği taahhüt ederler.

Madde 4 — Bu misak on sene için muteber olmak üzere aktedilmiştir. Hitamından bir sene evvel Yüksek Âkit taraflardan biri tarafından feshedilmedikçe yehi bir on senelik devre için mer'i kalacaktır.

Madde 5 — Bu misak tasdik edilecek ve tasdiknameleri mümkün olduğu kadar süratle Atinada teati olunacaktır.

Son tasdikın bir nota ile diğer Âkit Tarafa tebliği ile beraber mer'iyet mevkiine girecektir.

Ankarada 14 eylûl bin dokuz yüz otuz üç senesinde tanzim edilmiştir.

İsmet *P. Tchaldaris*
Dr. Tevfik Rüştü *D. Maximos*

BÖLÜM V

MİLLÎ MÜCADELE'DEN TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ'NE: MUSTAFA KEMAL ATATÜRK İLE MUSTAFA ABDÜLHALİK RENDA'NIN DOSTLUĞU

From National Struggle to Republic of Türkiye: Friendship between Mustafa Kemal Atatürk and Mustafa Abdülhalik Renda

Dr. Murat TURAN

E-mail. muratturan1923@hotmail.com.
Orcid: org/0000-0002-8908-5199

1. Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönem siyasetinde yer alan birçok isim Balkan kökenlidir. Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Mustafa Abdülhalik Renda bu isimlerden en önemlilerindendir. Atatürk hem Millî Mücadele döneminde hem de Cumhuriyet yıllarında Renda ile olan dostluğunu devam ettirmiş ve Renda'nın önemli devlet kadrolarında görev almasını sağlamıştır. Atatürk'ün, Renda'ya yönelik olarak sergilemiş olduğu bu yaklaşımı, her ikisinin aynı coğrafyada doğmuş olmasıyla veyahut da göç öykülerindeki benzerlikten hareketle, ikili arasında gelişen bir yakınlaşma şeklinde tanımlamak hatalı bir bakış açısı olur. Elbette ki her iki ismin Balkan hatıralarındaki benzerliklerden dolayı ortak noktalarının bulunduğu söylenebilir. Ancak Renda'nın farklı görevlere atanma kararının temelinde iki önemli şartı karşılaması yer almaktadır. Atatürk, yeni devletin bürokratik kadrolarını oluştururken genel olarak iki temel ilke üzerinde hareket etmekteydi:

- Millî Mücadele yıllarında Anadolu hareketine karşıt bir tavır almamış olmak ve Ankara Hükümeti'nin talimatlarına olumlu cevap vermiş veyahut da harekete doğrudan destek vermiş olmak.

• Devlet kadrosunun gerektirdiği yüksek eğitim derecesine sahip olmak ve bu vazifeyi yerine getirecek nitelikteki meslekî bilgiyi edinmiş olmak.

Mustafa Kemal Atatürk'ün devlet yönetiminde görev alacak kadroları oluştururken dikkat ettiği konulardan biri, Millî Mücadele'ye karşıt eylemler içerisinde yer almamış olmak iken bir diğeri ise kadro görevi verilecek kişilerin bu görevi yapabilecek meslekî ehliyetlerinin bulunmasıydı. Mustafa Abdülhalik Renda sözü edilen her iki ilkeyi de karşılayan bir isimdi. Osmanlı Devleti'nin son döneminde Mektebi Mülkiye'yi [Siyasal Bilgiler Fakültesi] bitirmiş ve çeşitli vilayetlerde valilik yapmıştı. Millî Mücadele'nin başlaması üzerine Ankara'ya geçmiş ve meslekî liyakati gereği önce Konya'da daha sonrasında ise İzmir'de valilik görevine atanmıştı.

Mustafa Abdülhalik Renda, Mustafa Kemal Atatürk gibi Balkan kökenli bir devlet adamıdır. 11 Aralık 1881 tarihinde Yunanistan'ın kuzeybatısında yer alan Yanya'da dünyaya gelen Renda, Yanya'daki mahalle mektebinde ve idadîde okuduktan sonra İstanbul'da bulunan Mülkiye İdadîsi'ne devam etmiş ve 1903 yılında Mülkiye İdadîsi'nin yüksek kısmından mezun olmuştur. Aynı yıl içerisinde Ziraat Bankası'nda memurluk yapmaya başlayan Renda ayrıca 1905 yılına kadar Rodos İdadîsi'nde öğretmenlik görevinde bulunmuş, memuriyetiyle ilgili stajını ise Yanya'da tamamlamıştır. 1907-1912 yıllarında Tepedelen, Maçova, Pogon ve Delvine kaymakamlığı ile 1913-1914 yıllarında Siirt mutasarrıflığı yapmış, 1914-1915 yıllarında Bitlis ve 1915-1917 yılları ile Ekim-Kasım 1918 tarihlerinde ise Halep valiliği görevinde bulunmuştur. İngiliz işgal kuvvetlerinin 16 Mart 1920'de İstanbul'u ele geçirmesinden sonra 13 Mayıs 1920 tarihinde İngilizler tarafından tutuklanmış ve önce Arabyan Hanı'na, 4 Haziran'da ise Malta'ya sürülmüştür. Malta'daki tutukluluğu sona erince, 1922 yılının sonlarına doğru Ankara'ya geçip Millî Mücadele'ye katılmıştır. Kısa bir süre sonra Batı cephesindeki askerî mücadelenin yürütülmesi için gerekli olan iaşenin sağlanması maksadı ile Mustafa Kemal Paşa tarafından Konya valiliğine atandı. 30 Ağustos 1922 Büyük Taarruz Zaferi'nin ardından Türkiye Büyük Millet Meclisi Orduları, Batıya doğru ilerlediği esnada yine Mustafa Kemal Paşa'nın talimatı ile Konya'daki görevi sona erdi ve henüz daha ordular İzmir'e girmeden önce 7 Eylül 1922 tarihinde İzmir'e vali olarak atandı. Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle birlikte Çankırı milletvekili olarak Meclis'te görev almaya devam etti. 1924-1927 yıllarında Maliye Vekilliği yaparken aynı zamanda 1926 yılında Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü görevini de üstlendi. 1927-1930 yıllarında Millî Müdafaa Vekilliği yaptı. 1930 yılında tekrar Maliye Vekilliğine başladı ve bu görevini 1934 yılına kadar sürdürdü. Maliye Vekilliği

görevindeyken Merkez Bankası'nın kuruluşunu sağladı. Vekillik görevi sona erince 1935 yılında Mustafa Kemal Atatürk tarafından TBMM Başkanlığına atandı ve bu görevini 1946 yılına kadar sürdürdü. 1946-1948 yıllarında Devlet Bakanlığı yaptı ve 1950 seçimlerinde milletvekili seçilmediği için aktif siyasetten çekilmek zorunda kaldı ve 1957 yılında İstanbul'da vefat etti (Renda, 2019: 7-23; TBMM Albümü, 2010: 236).

Balkan kökenlilerin Cumhuriyet'in kurucu kadrosu içerisinde ağırlıklı konumda yer almaları ve bu kadroların ulus inşa etme ve de modern devlet kurma süreçlerinde radikal kararlar almaları elbette ki bir takım tepkilere neden olmuştur (Bora ve Şen, 2023: 264). Ancak kurucu kadro içerisinde Balkan kökenlilerin ağırlık taşımasını "bölgecilik veyahut da hemşehricilik" fikrinin hâkim gelmesi şeklinde tanımlamak yanıltıcı olmaktadır. Cumhuriyet kadroları içerisinde yer alan isimlerin eğitim ortalamaları, genel nüfusa göre oldukça yüksektir. Balkan kökenli kadroların eğitim alma ve kendi meslekî alanlarında yükselme imkânının daha fazla olduğunu da belirtmek gerekir. Mustafa Abdülhalik Renda'nın farklı kadrolarda görev almasının sebebini de genel eğitim standardının üstünde bir yeterliliğe sahip olmasıyla açıklamak mümkündür.

Milli Mücadele dönemindeki Meclislerde yer alan milletvekillerinin 3/1'inden çoğu idadî veya daha düşük düzeyde eğitim almış isimlerden oluşmaktaydı. Cumhuriyet'in ilk dönemlerindeki Meclislerde yer alan milletvekillerinin eğitim seviyesinin aşamalı olarak yükseldiği görülmektedir. Bu grubun payı 1927 ve 1931 tarihlerindeki Meclislerde yaklaşık 4/1'i, 1935 ve sonrasında ise 5/1'e kadar düşmüştür. Üniversite mezunlarının oranı ise Birinci Meclis döneminde sadece % 23,5 iken bu oran giderek artmış, 1924 yılından başlayarak milletvekillerinin yarısına yaklaşmış, 1939 ve 1943 yılındaki Meclislerde ise yarının üzerine çıkmıştır (Demirel, 2013: 326). Bu dönemin Meclislerinde görev almış isimlerin % 68'i Mektebi Mülkiye'ye mezunudur. Bunların dışındaki eğitimli kişilerin bir kısmının Hukuk ve İktisat Fakülteleri'ne diğer bir kısmının ise üniversite düzeyinde başka okullara devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde genel bürokratik kadrolar ile mecliste görev yapan milletvekilleri arasında önemli eğitim farklılıkları bulunmaktadır. Türkiye bürokrasisi, yüksek eğitim almak yönünden genel toplum yapısından farklıdır; ancak Meclis'teki kadrolar daha yüksek eğitim almış olmaları yönünden birbirinden ayrılır. Kuvvetle tercih edilenler yüksek eğitim almış olanlardır. Üniversite eğitimi almış bürokratların sadece % 6.5'i Mektebi Mülkiye'yi bitirmişken, üniversite eğitimli bürokratik vekillerin yüzde % 68'i bu fakülteyi mutlaka bitirmiştir. Kendilerine Meclis'te önemli kariyerler yaratmış olan Mektebi Mülkiye mezunlarından birçoğunun Meclis'te uzun süre görev

görev yaptıkları anlaşılmaktadır. Meclis'teki yükseköğrenimliler kategorisinde yer alan Mektebi Mülkiye ve diğerleri şeklinde iki kısma ayrıldığında, Mektebi Mülkiye mezunları oranının daha fazla olduğu görülmektedir (Frey, 1965: 114-123). Mustafa Abdülhalik Renda da yükseköğrenimini Mektebi Mülkiye'de almış ve Meclis'te en uzun süre görev alan isimlerden biri olmuştur.

2. Millî Mücadele Yıllarında Mustafa Abdülhalik Renda ile "Büyük Paşanın" [Mustafa Kemal] Birlikteliği

Mustafa Abdülhalik Renda'nın, 1922'nin Aralık ayında Millî Mücadele'ye katılmak için Ankara'ya gelmeden önce yaşamış olduğu zorlu süreçleri en iyi ifade eden bilgiler, bizzat kendi kaleminden çıkan yazılardır. Renda'nın ailesine miras olarak kalan bu yazılar yakın zamanda derlenip, torunu Prof. Dr. Sabri Sayarı ve Aytaç Demirci tarafından iki eser şeklinde yayımlanmıştır. 2018 yılında *Hatırat* (Renda, 2018) adlı ilk eseri ile 2019 yılında *Günlükler* (Renda, 2019) adlı ikinci eseri yayımlanmıştır. Her iki eserin sunduğu bilgiler sayesinde Renda'nın Millî Mücadele ve Cumhuriyet dönemlerindeki çalışmaları hakkında bilgi alınmakta ve Mustafa Kemal Atatürk ile olan dostluğu, ona yönelik saygısı ve de Cumhuriyet değerlerine olan bağlılığı yakından görülebilmektedir.

Mustafa Abdülhalik'in mütareke dönemi İstanbul'unda yaşadığı en dramatik olay tutukluluk süreci olduğunu belirtmek gerekir. 12 Kasım 1918 tarihinde Hüdavendigar [Bursa] valiliğine atanan ancak göreve başlamasına izin verilmeyen ve 1 Aralık'ta işsiz kalan Mustafa Abdülhalik, geçimini sağlayabilmek için İstanbul'daki bir ticarethanede çalışmaya başlamıştı. Bugünlerde İngilizler tarafından tutuklanacağını düşündüğü ilk tarih 26 Nisan 1920 tarihindeki bir gelişmeydi. O gün yaşananları defterine şöyle not etmişti:

> "Sabahleyin yazıhaneye. On bire çeyrek kala iki İngiliz polis gelerek [Kırzade] Mustafa Bey'in eline kelepçe takıp aldılar. Mustafa Bey'i polislere gösteren bir Ermeni karısıdır. Arabyan Hanı'na götürdüler. İhtilâttan men ettiler [görüşmeyi yasakladılar]. Öğlen üzeri Saadet'i, Kira'ya gönderdim. Bulamadı. Beylerbeyi'nde imiş. Yarın öğleyin belki Kâzım gelir. Mustafa Bey'in böyle alınması fikrimi altüst etti. Malta'ya gönderirlerse hâlimin ne olacağını Allah bilir. Akşama kadar ticarethanede kaldım. Henüz sadra şifa verecek [yüreğe su serpecek] bir malumat ve haber yok." (Renda, 2019: 48)

Mustafa Abdülhalik bu olayla karşılaşmasına ve tutuklanma olasılığı artmasına rağmen 13 Mayıs tarihine kadar ticarethanedeki görevine devam

etmişti. İngilizler tarafından tutuklandığı gün yaşanılanları defterine şöyle not etmişti:

> "İngilizler tarafından akşam yedi buçukta Aksaray'da tevkif olundum. Sabahleyin vakt-i muayyende yazıhaneye gittim. Öğleyin çıkamadım. Grev devam ediyor. Akşamüzeri çıktım. Mektepten gelecek çocuklarımı göreceğim diye ümid ederken Aksaray Karakolu karşısında iki sivil kalpaklı önüme çıktı. İsmimi sordu. Söyledim. Karakola götürdüler. Üstümü taharri ettiler [aradılar]. Ondan sonra İngiliz Galata polis karargâhına götürdüler. Orada bir daha hüviyetimi tahkik ettiler [kimliğimi soruşturdular]. (Tercüman ki Ermeni idi. Muş ve Sason'da Ermenilerin taktil ve tehcirinden dolayı tevkif edildiğimi söyledi.) Oradan Arabyan Hanı'na getirdiler. Kartallı bahriyeli bir yüzbaşı ile telgraf memuru karşımdaki odada. Biraz peynir ekmek verdiler. Gece uyuyamadım. Her ilk gece gibi. Eve bir pusula yazdım. Göndermesini merkez memurundan rica eyledim." (Renda, 2019: 51)

Mustafa Abdülhalik tutuklandıktan bir süre sonra Malta adasına sürgün edildi. Malta'da iken Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde yürütülen Anadolu hareketi ile Ankara Hükümeti'nin çalışmaları hakkında çeşitli ajanslardan, gazetelerden veya yakınlarının kendisine göndermiş olduğu mektuplardan bir takım bilgiler elde ediyordu. Bu bilgiler neticesinde oluşan fikirlerini ise not defterine kaydetmekteydi. Örneğin Mustafa Kemal Paşa'ya Meclis tarafından Başkumandanlık yetkisinin verilmesi kararını gazeteden öğrenmiş ve şu değerlendirmeyi yapmıştı:

> "…Bugün yeni havadis yok. Yalnız İstanbul'dan gelen 11 Ağustos 1921 tarihli Vakit gazetesinde Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandan intihab edildiği ve kumandayı deruhte eylediği ve beyannamesi yazılı idi. İsmet Paşa'nın da bir beyannamesi var. Allah muvaffak buyursun, âmin bi-hürmetihi seyyid'il-mürselîn." (Renda, 2019: 138)

Sakarya Meydan Muharebesi devam ederken Mustafa Abdülhalik bu konuda gazetelerden almış olduğu haberler hakkında fikir edinmeye çalışmakta ve şu yorumu yapmaktaydı:

> "Bugün Reuters'in Londra'dan 9 Eylül tarihli bir telgrafında Yunan taarruzunun tevakkuf ettiği [durakladığı] ve ricat emareleri görüldüğü yazıyordu. Allah vere de doğru çıksa diyordu." (Renda, 2019: 143)
>
> 17 Eylül 1921 tarihli notunda Ajansta Yunanlıların musibet-i maneviyyeye uğradıkları yazılıyor. Mağlubiyetlerini sarahaten zikretmiyor. Pazartesi veya Perşembe günü hakikat bütün bütün tavazzuh edecektir [aydınlanacaktır]. Gece Mustafa Kemal Paşa'yı rüyamda gördüm. Atına bindi gitti." (Renda, 2019: 144)

Birinci İnönü Muharebesi'nden sonra 21 Şubat 1921'de düzenlenen Londra Konferansı'na Ankara Hükümeti de katılmış ve 16 Mart'ta imzalanan antlaşmaya göre Malta'daki esirler aşamalı olarak serbest bırakılarak, Mustafa Abdülhalik de son esir kafilesi ile birlikte 25 Ekim 1922 tarihinde tahliye edilmişti. Böylece Mustafa Abdülhalik'in, Malta adasındaki esirliği sona ermişti. Mustafa Abdülhalik ve diğer tutuklular 1 Kasım tarihinde İnebolu'da serbest bırakılabilmişti.

Mustafa Abdülhalik büyük ihtimal Malta'daki esirlik sürecinde aldığı karar neticesinde Anadolu'ya geçmeyi düşünmüştü. 20 Aralık tarihinde ailesini de yanına alarak, Millî Mücadele sürecine katılmak için Ankara'ya geçti (Renda, 2019: 89). Ankara'ya geldiğinde, 22 Aralık'ta Mustafa Kemal Paşa ile görüştü ve defterine "Mustafa Kemal Paşa ile görüştüm. Öğleden sonra işe başladım. Cenabıhak muvaffak bi'l-hayr buyursun, beni utandırmasın, âmin" şeklinde not düşmüştü (Renda, 2019: 160). Mustafa Kemal Paşa ile görüştükten sonra Dâhiliye Müsteşarlığı görevine, kısa bir süre sonra da hem sorumluluk alanı hem de neticesi itibariyle çok daha ehemmiyetli bir görev olan Konya Valiliği'ne atandı. Konya bölgesi Millî Mücadele'nin Batı Cephesi alanına yakınlığı sebebiyle önemli bir lojistik bölgesiydi. Batıya doğru yapılacak olan büyük bir harekât öncesi askerin iaşe ihtiyacı ancak bu bölgeden sevk edilebilirdi. Bu kadar önemli bir işlevi yerine getirecek olan bir vilayete ancak meslekî ehliyeti iyi olan bir vali başarılı olabilirdi. Mustafa Abdülhalik'in mülki idaredeki deneyimleri Mustafa Kemal Paşa tarafından yakından bilindiği için bu atamanın gerekçesinin kendiliğinden oluştuğunu söylemek mümkündür.

Mustafa Abdülhalik, Konya'ya atanma sürecini not defterine yazarken Mustafa Kemal Paşa'dan "Büyük Paşa" diye söz etmektedir. Mustafa Abdülhalik'in bu ayrımı diğer paşalarla olan yaş farklılığından yola çıkarak yapmadığı açıktır. Bu tanımı asıl olarak kullanma sebebinin, Başkomutanlık Kanunu neticesinde Mustafa Kemal Paşa'ya ait yetkilerin artması ile diğer paşalara kıyasla bir güç elde etmesini, "büyüklük" şeklinde tanımlamış olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Konya valiliğine atandıktan sonra Akşehir'de "Büyük Paşa" ile gerçekleşen konuşmasını şöyle not etmişti:

> "…Öğleden evvel İsmet Paşa'yı gördüm biraz konuştuk. Meselelerimizin kısm-ı azamını [büyük kısmını] hallettik. Mutabık kaldık. İş parada kalıyor. Onu da halledersek çok iyi olacaktır. Öğleden sonra Büyük Paşa [Mustafa Kemal] ile görüştük. Tayyare Mektebi'ne gittik. Tayyareler uçtu. Gece yemeğinde beraber idik. Büyük Paşa da para için Ankara'ya yazdı. Yalnız bir Erzurum meselesi çıkardı.

Korkarım ki Konya'dan sonra Erzurum'a da gideceğiz. Allah millete nâfi [faydalı] olacak surette beni hizmete muvaffak etsin âmin, demekten başka elimden bir şey gelmez. Kader ne ise o olur." (Renda, 2019: 169)

Mustafa Abdülhalik'in Konya'daki görevi süresince Millî Mücadele'nin yönetici kadrosu ile yakın bir temas içinde olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Aksaray'da hem Mustafa Kemal Paşa hem de İsmet Paşa'nın katıldığı bir toplantı düzenlenmişti. Toplantıda konuşulan konuların başında elbette ki cephenin iaşe ihtiyacının karşılanma meselesi gelmekteydi:

"…O gece yemekte Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa ve ben iaşe vaziyetini teferruatıyla konuştuk. Ekmek için, bilhassa vilayeti gördükten sonra telaş edilmemesi lazım geldiğini söyledim. Bu kanaati nereden edindiğimi sordular. Evet öyle dedim. O seneki tadat (sayım) neticesini söyledim. Bir buçuk milyon küçükbaş hayvan sayılmıştı. Bunun dişi ve erkek nispetini, yavrularını esasa dokunmadan, koyun ve keçi ile cephenin et ihtiyacının temin edilebileceği ve ayrıca sığır eti tedarik etme imkânı olduğunu da izah ettim. İkisi de kani ve memnun oldular, teşekkür ettiler. Arpaya gelince, Konya vilayetinin arpa mahsulü miktarını arz ettim. Ahalinin hayvanlarına yalnız zer'iyat [ekim] mevsimlerinde ve hasatta arpa yedirdiğini, diğer zamanlarda arpa vermediklerinden arpa ekmediklerini, bu sebeple arpanın buğdaydan dûn [az, aşağı] olduğunu anlattım. Bu sebeple ordu ihtiyacının Konya'dan tedarikinin mümkün olmadığını ifade ettim. Mustafa Kemal Paşa "O hâlde ne yapmamızı teklif ediyorsunuz" dedi. Sırası açıldı "Romanya'dan bir vapur arpa getirmek" dedim. Düşündüler, taşındılar, İsmet Paşa "Ben harice arpa için para veremem başka bir çare bulunuz" dedi. Ben de arpa yerine bir miktar fazla buğday verebileceğimi ilave ettim." (Renda, 2018: 230-231)

Batı Cephesi'nin beslenmesi ve sürekli olarak tedarikinin karşılanması önemli bir konuydu. Bu konunun konuşulduğu başka bir toplantıda İsmet Paşa ve Kâzım (Dirik) Bey yer almaktaydı:

"…O günü İsmet Paşa avdet ettiler. İstasyonda hareketten evvel Kâzım (Dirik) Bey'e "Bu un meselesi nasıl olacak" diye sordu. Dirik, "Bir haftaya kalmaz cephe aç kalacak" diye cevap verdi. İsmet Paşa bana döndü, "Ne dersin" dedi. "Şimdiye kadar aldığınızdan daha iyi ve daha fazla alacağınıza emin olun" dedim." (Renda, 2018: 235)

Mustafa Abdülhalik Konya'da kendinden istenilenleri karşılayabilmek için çok fazla mesai harcamaktaydı. Batı Cephesi'nin hayvan ve araba eksikliğini kısmen de olsa ikmal ediyordu. Diğer taraftan cephenin un ihtiyacını, etini ve yemlik ile yemekliğini de temin etmekteydi (Renda, 2018: 236).

Konya valiliğine 11 Mart 1922'de başlamış ve 7 Eylül 1922 tarihine kadar görevde kalmıştı. 7 Eylül gece yarısı Mustafa Kemal Paşa tarafından verilen talimat üzerine görevi sonlanmış ve Batı Cephesi'ne gelmesi istenmişti. Konya valiliği süresince sekiz defa Akşehir'e gitmiş, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa dört defa Konya'ya gelip kendisi ile konuşmuştu. Sadece Konya'da değil çevre vilayetlere de seyahat etmiş ve iaşe temininin kaynaklarını arttırmaya çalışmıştı (Renda, 2018: 245).

Mustafa Abdülhalik'in Konya'da en yoğun olarak çalıştığı dönem, 1922 yılının Ağustos ayıdır. Büyük Taarruz'un hazırlıkları sürdüğü için bugünlerde Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa ve Fevzi Paşa çok defa Akşehir'e gelmiş ve Konya valisi Mustafa Abdülhalik'in de içinde yer aldığı görüşmeler yapılmıştı. 26 Ağustos'ta haberleşme kanallarının kasıtlı olarak kesildiği ve taarruz hareketinin başladığı bugünlere ait fikirlerini şöyle not etmişti:

> "26 Ağustos 1922: Ankara'dan mürâselât ve muvâsalâtın inkıtaına [haberleşme ve ulaşımın kesildiğine] dair telgraf. Gece yarısından sonra Rauf Bey'in telgrafı. Hemen tamim ettim. Cenabıhak muvaffakiyet ve Nusret ihsân buyursun, âmin.
>
> 27 Ağustos 1922: Gece Afyon'un istirdad edildiğini tebşir ettiler (geri alındığını müjdelediler).
>
> 31 Ağustos 1922: Fevzi Bey geldi. Vaziyet iyi. Dumlupınar Muharebesini de kazandık." (Renda, 2019: 187)

Başkumandanlık tarafından 7 Eylül 1922 gecesinde Konya valisi Mustafa Abdülhalik'in Batı Cephesi Karargahı'na hareket etmesi istenmişti. Mustafa Abdülhalik ancak 11 Eylül'de İzmir'e ulaşabilmişti. İzmir'e geldiğinde Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüş ve kendisine İzmir'in yeni valisi olduğu söylenmişti (Renda, 2019: 188-189). Mustafa Abdülhalik bu gelişmeyi şöyle anlatmaktadır:

> "Nihayet 2'de İzmir'e vardık. İşgalimizin ikinci günü. Kasabaya girerken karışıklıklar gördüm. Doğru hükûmet konağına gittim. Orada Büyük Paşa'ya [Mustafa Kemal] mülaki oldum [kavuştum]. Bana İzmir valisi olduğumu ve hemen işe başlamamı, dünden beri İzmir valiliği yapmakta olan Birinci Kolordu Komutanı İzzettin [Çalışlar] Paşa'dan görevi devralmamı söyledi. Şaşaladım, "Mahiyetimde kimse yok, ben yalnızım" dedim. "Evet" dediler, "Sen işe başla, arkadaşların yavaş yavaş gelir." Ben iaşeyi düşünürken daha ağır bir işe girdim, üstelik yapayalnız çalışacaktım. "Allah'ım beni utandırma" dedim. Yanımızdaki odada duran İzzettin Paşa'nın yanına giderek valiliği devraldım. Ordular İzmir'in yolunu tuttuğu zaman Başkumandan Paşa, İzmir'e girer girmez sivil bir valinin lüzumuna kail olmuş [inanmış], Ankara'ya benim için yaptığı tebligat üzerine Ankara da hemen hareket ve karargâha iltihak emrini vermişti." (Renda, 2018: 246)

Anlaşıldığı üzere Mustafa Kemal Paşa'nın, Mustafa Abdülhalik'e yönelik yüksek güven hissi söz konusudur. Sadece çalışma arkadaşlığı değil aynı zamanda dostluk derecesinde derin bir yakınlığı bulunmaktadır. Örneğin İzmir İktisat Kongresi'ni düzenleyen kurulda Mustafa Abdülhalik ile beraber çalışmışlardır (Renda, 2018: 253). Diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa ile Latife Hanım arasında, 29 Ocak 1923 tarihinde Muammer Bey'in Göztepe'deki Uşakîzade Köşkü'nde yapılan nikâh töreninde, Latife Hanım'ın nikâh şahitliğini Mustafa Abdülhalik yapmıştı (Renda, 2018: 252).

Mustafa Abdülhalik, Mustafa Kemal Paşa'nın en önemli zamanlarında yanında yer almış ve birçok tarihi gelişmeye tanıklık etmiş bir simadır. Örneğin 29 Ekim 1923 günü Cumhuriyet rejimine geçme kararının kabul edildiği saatlerde Meclis'teydi ve o anları daha sonra defterine şöyle not etmişti:

> "Bugün Fırka içtimai oldu. Heyet-i idare bir liste hazırladı. O listedeki esami (isimler) Fırka Heyet-i umumiyesinde mazhar-ı hüsn-i kabul olmadı. Uzun münakaşat. Gazi Paşa'nın sözleri. Öğleden sonra Fırka devam etti. Gazi Paşa'nın Cumhuriyet hakkındaki teklifleri uzun münakaşattan sonra kabul edildi. Açık celsede biraz bulundum." (Renda, 2019: 235)

3. Mustafa Kemal Atatürk İle Mustafa Abdülhalik Renda'nın Cumhuriyet Dönemindeki Çalışmaları

Mustafa Kemal Paşa ile Mustafa Abdülhalik Renda arasındaki dostluk, Milli Mücadele'de başlamış, Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Paşa, Mustafa Abdülhalik'in Konya Valiliği döneminde ordunun iaşesini karşılamak için gösterdiği gayretlerini ve daha sonrasında yakılıp yıkılan İzmir şehrinde normal yaşam biçimine geçilmesi için göstermiş olduğu çalışmalarını yakından takip eden biriydi. Bu yüzden Mustafa Abdülhalik'in daha büyük görevleri de üstlenecek yeteneğe sahip olduğunu düşünmekteydi. 31 Aralık 1923 tarihinde kendisine Türkiye Cumhuriyeti Maliye Vekilliği teklif edildi. Teklifi yapan ise Başvekil İsmet Paşa idi. Mustafa Abdülhalik, İsmet Paşa'ya vermiş olduğu yanıtta, bu iş için henüz daha hazır olmadığını ve bir sene müddetince bütçe encümeninde çalıştıktan sonra vekilliği kabul edebileceğini ifade etti ve dolayısıyla teklifi kabul etmedi. Bunun üzerine ikinci görüşmeyi bizzat Mustafa Kemal Paşa ile yapmış ve bu yeteneğe haiz olduğu düşünülerek, bu görev kendisine ısrarla verilmişti:

> "Gazi Paşa beni yatak odasına çekti "Sen maliye vekilliğini kabul etmiyormuşsun. Neden?" dedi. Ben kendilerine İsmet Paşa'ya söylediklerimin aynısını tekrar ettim. Bilhassa şimdiye kadar itimat edip tevdi buyurdukları işlerden

> [verdikleri görevlerden] kendilerine karşı mahcup olmadığımdan bu sefer bundan çok korktuğumu arz ettim. Gazi Paşa "Onları bırak" dedi, "Bugünden itibaren Maliye Vekilisin" buyurdular. "Cebren mi?" dedim. "Evet" dediler. "Mücadele zamanında Başkumandan olarak bütün emirlerinizi yaptım. Şimdi mazur görünüz çok korkuyorum" dedim. "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu okumadın mı? Hâl sulhtur ve Reisicumhur Başkumandandır" buyurdular." (Renda, 2018: 266-267)

Mustafa Abülhalik, 2 Ocak 1924 tarihinde Maliye Vekilliği görevine başlarken aynı zamanda 1923 yılından beri Çankırı milletvekilliği görevini uzun süre devam ettirdi. Mustafa Abülhalik'in vekillik yaptığı sırada gerçekleşen en önemli olay doğu bölgesinde Şeyh Said İsyanı hadisesinin ortaya çıkmasıydı. İsyan hadisesi devlet otoriteleri tarafından etkisiz hale getirildikten sonra konunun arka planının araştırılması için Eylül ayında bir komisyon kuruldu ve isyan bölgesini teftiş ederek, gerekli raporların hazırlanılması istendi. Komisyonda yer alan isimlerden biri de Mustafa Abdülhalik idi. Mustafa Abdülhalik hazırladığı raporu, Başvekil İsmet Paşa sundu. Mustafa Abdülhalik'in diğer bir çalışması ise Cumhuriyet'in ilk kağıt parasının basılmasıydı. 30 Aralık 1925 tarihinde alınan "Mevcut Evrak-ı Nakdiyenin Yenileriyle İstibdaline Dair Kanun" ile yeni banknotlar ve eski banknotların değiştirilme imkânı yaratılmış oldu. Yeni banknotlar, 1, 5, 10, 50, 100, 500, 1.000 lira şeklinde belirlendi. Eski harfli olarak basılan banknotlarda Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa'nın fotoğrafları yer almadı. Ancak Maliye Vekili olarak Mustafa Abdülhalik'in imzası bulunmaktaydı. Mustafa Abdülhalik'in döneminde yapılan en önemli girişimlerden biri de Merkez Bankası'nın kurulmasıydı. Yeni devletin kendi para politikasına yön vermesini sağlayacak bir bankanın kurulmasına yönelik ilk görüşler, 1923 yılında düzenlenen İzmir İktisat Kongresi'nde öne sürülmüştü. Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik tarafından Merkez Bankası'nın kurulmasıyla ilgili 1927 yılında bir kanun taslağı meydana getirilmiş ve yurtdışındaki örnekler incelendikten sonra 1930 yılında Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın kuruluşu sağlanmıştır. Mustafa Abdülhalik'in Maliye Vekilliği 1927 yılında sona ermiş ve 2 Kasım 1927'den 25 Aralık 1930 tarihine kadar Millî Müdafaa Vekilliği, 2 Kasım 1927'den 16 Ocak 1928'e kadar da aynı zamanda Bahriye Vekilliği görevinde bulunmuştur. Millî Müdafaa Vekili olarak görevini sürdürürken dönemin Maliye Vekili Şükrü Saraçoğlu'nun hastalığı sebebiyle görevden ayrılması üzerine Maliye Vekilliği görevine tekrar dönmüştür. 23 Aralık 1930'da başladığı Maliye Vekilliği görevi 3 Şubat 1934'e kadar sürmüştür. 1935 genel seçimlerinde tekrar Meclis'e girmiş ve bu defa 377 oy alarak, 1946 yılına kadar sürdüreceği TBMM Başkanlığına seçilmişti (Atlı, 2014: 35-40).

Mustafa Abdülhalik'in TBMM Başkanlığı görevine getirilmesi gibi Millî Müdafaa Vekili görevine gelmesi de Mustafa Kemal Atatürk'ün isteği ile gerçekleşmişti. Mustafa Kemal Paşa, Millî Müdafaa Vekilliğine bir sivil ismin atanmasını istiyordu. Ancak atanacak ismin aynı zamanda ordu mensupları tarafından yakından tanınan biri olması gerekmekteydi. Akla gelen ilk isimlerden biri Mustafa Abdülhalik olabilirdi. İsmet Paşa, Dahiliye ve Millî Müdafaa Vekillerinin istifa etmek istediklerini ve Millî Müdafaa Vekilliği için kendisini düşündüklerini ifade etmişti:

> "Reisicumhur ve Müşir paşalar ile görüştük, her üçümüzü iyi tanıyan ve ordu ile beraber çalışmış olan bir sivil arkadaş bulduk" dedi. "Kim" dedim. "Siz" dediler, "Reisicumhur her vakit en ağır yükü almakta olan arkadaşa verelim, buyurdular." Terlemeye başladım ve vaktim olmadığını söyledim ısrar etti. "Oraya sivillerden birinin getirilmesi lazım. Getirilecek zatın da orduda tanınmış olması ve bugünkü idare erkânı içinde muharebede ve vilayetlerde yetişmiş olmak itibarı ile en muvafığı [uygunu] sizsiniz" dedi. Memleket için yük altına girmekte hiçbir vakit çekinmediğimi fakat nafi [yararlı] olmamaktan korktuğumu tekrar ettim. Tekrar ısrar etti. Kabul ettim." (Renda, 2018: 319)

Mustafa Abdülhalik, Meclis Başkanlığı görevinin kendisine verilmesi konusunda çaba gösteren Mustafa Kemal Atatürk'e teşekkür etmek için ziyarette bulunmuştu. Göz rahatsızlığı bulunmasına rağmen bu görevin kendisine verilmesinin çok değerli olduğunu şöyle ifade etmekteydi:

> "Sabah çıktım. İstasyona gittim. Atatürk çiftliğe çıktı. Öğleden sonra Fırka içtimai. Divan-ı Riyaset Büyük Millet Meclisi reisliğine beni namzed gösterdi. İntihaptan sonra Atatürk'e gittim. Teşekkür ettim. Bugün çok sıkıldığım ve pek çok terlediğim bir gün. Gözlerimin vaziyetini şeflerim çok iyi bilirler. Demek ki Büyük Önder Atatürk bildiği halde böyle tensip etti [uygun buldu]. Devlet için böyle lüzum gördü. Onun kadar kimse uzak ve derin göremez. Kabul edip ihtiyatlı çalışmaktan başka çare yok. Allah utandırmasın." (Renda, 2019: 480)

Renda, TBMM Başkanı olarak atandığı zaman bu atanmanın en önemli sebebinin devlet hizmetinde görev aldığı dönemlerde verilen vazifeleri yerine getirmiş olmasının bir manada karşılığı olarak onurlandırıldığını düşünmekteydi:

> "İnsan milleti için hususi bir düşünce olmayarak yalnız milleti, milletin umumi menfaati için çalıştığı zaman, velev ki o çalışma neticesinde sakat da kalsa - benim gibi- hiçbir vakit bu çalışma mükâfatsız kalmaz. Hele bizim şefler hizmeti hiçbir vakit mükâfatsız bırakmazlar. Büyük Önder'in çok büyük

meziyetlerinden biri de budur. Allah'a çok şükür vazifemi -Meclis Riyasetini- eski vazifelerim gibi onların itimadına layık bir surette ifaya çalışıyorum." (Renda, 2019: 475)

Mustafa Abdülhalik Renda birçok ilke imza atmış veya şahit olmuş devlet adamıdır. Aşar vergisi onun Maliye Vekilliği döneminde kaldırılmış, Cumhuriyet'in ilk bütçesi yine onun zamanında hazırlanmış ve daha önemlisi Merkez Bankası kurulmuştu. Cumhuriyet yönetiminin en önemli başarılarından biri olan Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin Meclis oturumunu da kendisi yönetmişti. 31 Temmuz 1936 tarihli toplantıyı şöyle tarif etmektedir:

"Bugün Meclis'e ben riyaset ettim. Tarihi bir celse oldu. 18 hatip söz söyledi. Aras nutkunu okudu. Montrö Konferansı'nı tasdik eden layiha 376 rey ile müttefikan kabul edildi. İnönü mükemmel bir nutuk söyledi. 352 rey ile itimad aldı. Celse dört buçuk saat devam etti. Atatürk'e Meclis'in minnet ve şükranlarını arz ettim. 20'ye kadar İnönü ve Aras ve ben yanlarında kaldık. Çok neşeli idi." (Renda, 2019: 507)

Mustafa Abdülhalik Renda, Mustafa Kemal Atatürk'ün Çankaya'daki sofrasında yer alan İsmet İnönü, Recep Peker, Şükrü Saraçoğlu, Tevfik Rüştü Aras, Refik Saydam, Şükrü Kaya, Ali Çetinkaya ve Celal Bayar gibi "mutat zevat" isimlerden biri değildir. Çankaya'daki görüşmelere çok az katılır ve uzun süre kalmazdı. Ancak hem dostluğunu hem de TBMM Başkanı olarak, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk ile olan iletişimini muhafaza ettiğini ifade etmek gerekir. Örneğin 12 Haziran 1937 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk tarafından TBMM Başkanlığına arz edilmesi için bir tezkere gönderilmişti. Tezkerenin içeriğinde ise Mustafa Kemal Atatürk'ün kendisine ait bütün çiftlikleri devlet hazinesine bağışladığı ifade edilmekteydi:

"Büyük Millet Meclisi Yüksek Reisliğine

Reisicumhur Atatürk, tasarruflarında bulunan çiftliklerini hazineye ihda buyurduklarını, melfuf tezkere ile tebliğ buyurmuşlardır. Devletin ziraat politikasında ve memleketin zirai inkişafında mühim olacak kıymet ve ehemmiyette olan bu âlicenap hareketi şükranla Yüksek Meclis'in ıttılaına arz ederim." (Soyak, 2010: 654)

TBMM Başkanlığı kendisine gönderilen bu konuyu Meclis gündemine almış ve yapılan görüşmelerde Atatürk'ün bu önerisi ittifakla kabul edilmişti. Meclis Başkanı Mustafa Abdülhalik Renda bu konuyla ilgili olarak Atatürk'e bir teşekkür telgrafı göndermişti. Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak bu teşekkür telgrafını Atatürk'e sunduğunda, Atatürk; "yapılan bir

vazifedir" şeklinde yanıt vermişti. Renda'nın teşekkür yazısı şöyleydi:

> "Memleketin zirai kalkınmasına yardım olmak yıllardan beri bizzat uğraşarak yetiştirdiğiniz çiftlikleri ve içinde bulunan fabrika, hayvanat, âlat ve sairenin kâffesini, ziraatin inkişaf ve tekâmülü uğrunda hükümetçe alınmakta olan tedbirlerin muvaffakiyetini kolaylaştırmak gayesi ile ihda buyurdukları hakkındaki haber, Kamutayda [TBMM] derin heyecan uyandırmış ve hislerinin ve derin teşekkürlerinin yüksek huzurunuza sunulmasına ittifakla karar verilmiştir. Derin saygılarımı arz ederim." (Soyak, 2010: 659)

Mustafa Abdülhalik Renda'nın TBMM Başkanlığı yaptığı dönemde özel olarak ilgilendiği en önemli konulardan biri de TBMM'nin yeni binasının inşa edilmeye başlanmasıdır. Mustafa Kemal Atatürk'ün talimatı ile 11 Ocak 1936 tarihinde düzenlenen Meclis toplantısında, yeni binanın yapılmasına karar verilmişti. Meclis Başkanlık Divanı bu işleri yürütecek bir inşaat komisyonu kurmuş ve uluslararası proje oluşturulması için yarışma başlatılmıştı. 28 Ocak 1938 tarihinde biten bu yarışmaya 14 proje başvurmuş ve yarışmayı, Avusturya kökenli mimar Clemens Holzmeister'e ait olan proje kazanmıştı. Atatürk'ün projeye onay vermesiyle birlikte yeni TBMM binasının yapılmasına karar verilmişti. Ancak Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de vefat etmesi üzerine binanın inşasına 26 Ekim 1939 tarihinde başlanabilmişti. Yapılan törende inşaatın temeline ilk harcı koyan kişi de TBMM Başkanı Mustafa Abdülhalik Renda idi (Atlı, 2014: 40).

4. Mustafa Kemal Atatürk'ün Ardından: 10 Kasım 1938 - 4 Kasım 1953

Mustafa Kemal Atatürk'ün 1938 yılının ortalarından itibaren sağlığı iyice bozulmaya başlamış ve yaz aylarından itibaren de rahatsızlıkları artmıştı. Hatta Cumhuriyet'in 15. yıl dönümü olan 29 Ekim kutlamalarına sağlığının bozulması gerekçesiyle katılamamıştı. Cumhuriyet Bayramı günü Büyük Millet Meclisi'nde yapılan merasimde, tebrikleri Cumhurbaşkanı adına TBMM Başkanı Mustafa Abdülhalik Renda kabul etmişti (Soyak, 2010: 725). Kaçınılmaz netice 10 Kasım 1938 tarihinde yaşandı. Atatürk vefat ettiğinde yanında Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak da bulunmaktaydı. Soyak o anları şöyle tarif etmektedir:

> "1938 yılı Kasım ayının 10'uncu günü saat 9.00.
>
> Türk Vatanının Kurtarıcısı, Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurucusu, Eşsiz İnkılâpçı ve beşerin Müstesna Evlâdı Büyük insanın fena âleminde ancak 5

dakikası kalmıştır; gözleri kapalıdır; göğsü mütemadiyen inip, çıkmaktadır. Odada ve bütün Sarayda derin ve ruhani bir sükût hüküm sürüyor. Sağ tarafta başucunda Operatör Mim Kemal duruyor; Dr. Kâmil Berk başını onun omuzuna dayamış, hıçkırıyor…

Prof. Dr. Akil Muhtar Özden kendinden geçmiş, odanın içinde telaşlı adımlarla durmadan dolaşıyor; hem ağlıyor, hem de mütemadiyen: "Aman Yarabbi!" diye mırıldanıyor.

Ben yatağın sol tarafında ayakta duruyorum; yanımda Muhafız Komutanı İsmail Hakkı Tekçe var. Her tarafım uyuşmuş, bütün duygularım donmuş bir halde, o güzel, o nurlu çehreye dalmış, bakıyorum. Hazin sessizlik içinde kulağıma yalnız Dr. Mehmet Kâmil ve Prof. Akil Muhtar'ın hıçkırıkları çarpıyor.

Saat tam 9'u 5 geçiyor. Birdenbire gözleri açılıyor, dikkat ediyorum: Gök mavisi gözlerinde hâlâ bildiğimiz çelik parıltıları ışıldamaktadır. Bir an sert bir hareketle başını sağa çeviriyor. Bana öyle geliyor ki, bu hareketiyle etrafındakilerin şahıslarında ilahî bir aşk ile bağlandığı ve inandığı aziz milletini son defa askerce selamlamaktadır.

Birkaç saniye sonra o Azametli Varlık, milletinin kalp ve idrakiyle beşer tarihindeki ölümsüz hayatına göçmüş bulunuyordu. Ben de artık hıçkırıklarımı zapt edemedim; yatağa dönüp diz çöktüm, sağ elini ellerimin içine aldım, öptüm ve yüzüme, gözüme sürdüm. Bu sırada Operatör Mim Kemal gözlerini kapatıyor, Mehmet Kâmil de çenesini bağlıyordu. Yerimden kalktım, yapılacak vazifelerim vardı; gözyaşlarımı sildim ve odadan çıktım…" (Soyak, 2010: 729-730)

TBMM Başkanı Mustafa Abdülhalik Renda, Atatürk'ün vefatını Başvekil Celal Bayar'ın telefon açmasıyla öğrenmişti. Not defterindeki 10 Kasım tarihli sayfaya şunları yazmıştı:

"Sabah 9.30'da Bayar'ın telefonu. 9.05'te Atatürk'ün öldüğünü söyledi. Çok müteessir oldum. Yarın sabah 11'de Meclis'i içtimaa davet ettim. İki gece hiç uyumadım. Gece 11'de Bayar geldi. Vekiller Heyeti. 2'de yattım." (Renda, 2019: 549)

Mustafa Kemal Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de vefatı üzerine TBMM Başkanı Mustafa Abdülhalik Renda, yeni cumhurbaşkanının seçilmesi için Meclis'in toplanmasını sağladı. 11 Kasım 1938 sabahında Renda'nın başkanlığındaki TBMM toplantıya başladı. 1924 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu'na göre mevcut cumhurbaşkanı; hastalık, vefat, istifa gibi nedenlerle çalışamaz hale gelirse bu görev geçici olarak, TBMM Başkanı tarafından ifa edilecekti. TBMM Başkanının bu süreçteki diğer bir görevi ise Meclis'i en erken tarihte toplantıya çağırmak ve yeni cumhurbaşkanının seçilmesini sağlamaktı.

TBMM 11 Kasım 1938 sabah saatlerinde Renda'nın başkanlığında toplandı. İlk önce Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatıyla ilgili açıklama yapıldı ve daha sonrasında Renda şunları ifade etti:

> "Çok sayın arkadaşlarım, Büyük Halâskârımızın ölümünden hepimizin ve bütün milletin duyduğu elemin ne kadar büyük ve derin olduğunu dünden beri gerek kendimizde ve gerek millette gördüğümüz büyük acılarla anlıyoruz. Bugün burada bunun için çok söz söylemek imkânı, Teşkilâtı Esasiye Kanununun bize emrettiği bir vazife dolayısile yoktur. Bunun başka bir güne talikına müsaadenizi rica ederim. Teşkilâtı Esasiyenin emrettiği vazifeyi ifa etmek, o da bizim için büyük bir vecibedir." (Tutanak Dergisi, 1938: 16)

Renda'nın konuşması bitince 1924 tarihli Teşkilâtı Esasiye Kanunu'na dayanılarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci cumhurbaşkanının seçilmesine geçildi. Meclis'teki oylamaya toplam 348 milletvekili katıldı ve 348 oy ile İsmet İnönü, Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni cumhurbaşkanı seçildi. İsmet İnönü bu tarihi günü daha sonrasında not defterine şöyle kaydetti:

> "Meclis çılgın bir halde. 24 saat güç sabretti. Müttefikan beni Reisicumhur intihap ettiler, iktidarda olmayan, hatta iktidar mevkiinde fikrini sevmedikleri, korktukları bilinen bir çekilmiş adamın getirilmesi rıza ile serbest rey ile yapılmış hakiki bir intihap olarak tarihe geçecekti." (İnönü, 2006: 621)

Meclis'te bu oylama yapılır iken İsmet İnönü henüz TBMM'de değildi. Oylama sonucunun kendisine haber verilmesini yine TBMM Başkanı Renda üstlendi ve İnönü'nün evine kadar giderek, oylama neticesini kendisine sundu. Renda ve İnönü kısa bir süre sonra Meclis'e geldi ve Meclis oturumu yeniden açıldı. İnönü burada yapmış olduğu konuşmada, bu yetkiyi kendisine veren meclis üyelerine teşekkür ederek, Meclis'in bütün zorlukları yenebilecek güçte olduğunu ifade etti (Tutanak Dergisi, 1938: 18).

TBMM Başkanı Mustafa Abdülhalik Renda, İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesini "emaneti salim olarak kendilerine tevdi eyledim" şeklinde yorumlamaktaydı:

> "Bugün reisicumhur intihabı yapıldı. Malatya mebusu İsmet İnönü 348 rey ile ve ittifakla reisicumhur seçildi. Emaneti salim olarak kendilerine tevdi eyledim ve evinden Meclis'e götürdüm. Meclis'in hâli tarihî idi." (Renda, 2019: 549)

İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesinin Türk toplumu açısından birliktelik manasına geldiğini ve Türkiye'ye karşı "düşmanca" fikirler üreten kesimlere karşı da sağlam duruş sergilemek anlamı taşıdığını düşünmekteydi:

> "İnönü'nün müttefikan Cumhurreisliğine intihabı memleket ve millet birliğini gösterdiği için harici düşmanlarımız sukut-ı hayale [hayal kırıklığına] uğradılar. Allah onlara fırsat vermesin, âmin." (Renda, 2019: 533)

İsmet İnönü'nün yeni cumhurbaşkanı olarak seçilmesinde etkili olan konu elbette ki Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren devlet bürokrasisinden almış olduğu desteği korumuş olmasıydı. Her ne kadar 25 Ekim 1937 tarihinde Başvekillik görevini bırakıp siyasal hayatına milletvekili olarak devam etse de devlet kadroları içerisinde önemli bir kadro değişikliğine gidilmediği için eski gücünü koruduğunu söylemek mümkündür. Zaten Mustafa Kemal Atatürk'ün 1938 yılındaki rahatsızlığı sebebiyle Mustafa Abdülhalik Renda ile İsmet İnönü çok sık biçimde bir araya gelip görüşmeler tertip etmişti.

TBMM Başkanı Mustafa Abdülhalik Renda, Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatının ardından naaşının önce Ankara'daki Etnografya Müzesi'ne daha sonrasında ise 1953 yılında emekli bir TBMM Başkanı olarak, Anıtkabir'e naklinde protokolde görev almış bir isimdir (Uzun, 2009: 531-553; Özbil, 2012: 23-61). Atatürk'ün naaşı Dolmabahçe'den alınıp Ankara'ya getirilecek ve burada muhafaza edilecekti. 20 Kasım 1938'de Ankara Garı'na getirilen naaşı büyük bir törenle karşılandı. Top arabasına alınarak, merasim alayı eşliğinde, İstasyon Caddesi'nden TBMM önüne ve orada da hazırlanmış olan katafalka konuldu. Generallerin saygı nöbeti tuttuğu katafalkın önünden önce devlet erkânı saygı geçidinde bulundu. Daha sonra cenaze töreni için Ankara'ya gelen yabancı askerî şeref kıtalarının resmî geçitleri yapıldı. Katafalkta bir gün kalan naaşı, 21 Kasım 1938 günü oradan alınarak yine büyük bir tören ile Etnografya Müzesi'ndeki katafalka taşındı. Daha sonraki süreçte bu müzede mermerden hazırlanan geçici bir kabre konuldu. Bu süreçte Atatürk'e uygun bir anıt mezar anıt yaptırılması düşüncesi oluşmaya başladı. İlk etapta Başvekillikte bir komisyon kuruldu ve 1938 yılının Aralık ayında toplantılar düzenlendi. İkinci aşamada ise TBMM Başkanlığı tarafından bir üst komisyon kuruldu ve Anıtkabir'in nerede inşa edileceği konusunda çalışmalar yapıldı. Yapılan etütler neticesinde Anıtkabir'in Rasattepe'de yapılmasına karar verildi. TBMM'de 7 Temmuz 1939 tarihinde yapılan görüşmede Rasattepe'nin kamulaştırılmasına yönelik karar verildi. Anıtkabir için bir proje yarışması hazırlandı ve 1941 tarihinde yayımlandı. Kabul edilen projenin inşasına 9 Ekim 1944 tarihinde başlandı. Anıtkabir'in inşaatı 1953 yılında bitirildi ve Atatürk'ün Etnografya

Müzesi'ndeki geçici kabri 4 Kasım 1953 tarihinde açıldı. Geçici kabrin açılması esnasında oluşturulan protokolde Meclis Başkanı Refik Koraltan, Başbakan Adnan Menderes, Genelkurmay Başkanı Nuri Yamut, Cumhurbaşkanlığı Genel Kâtibi Nurullah Tolon, eski Genel Kâtip Kemal Gedeleç, Ankara Valisi Kemâl Aygün, Belediye Başkanı Atıf Benderlioğlu ile birlikte eski TBMM Başkanı Mustafa Abdülhalik Renda da yer aldı (Fotoğraflarla Etnografya'dan Anıtkabir'e, 2021).

Mustafa Abdülhalik, Osmanlı Devleti'nin son döneminde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önemli isimleri ile birlikte çalışmış ve güvenilen bir devlet adamı olmuştu. Millî Mücadele döneminde, Mustafa Kemal Paşa, İttihatçıların bir kısmını harekete dâhil etmemiş ve daha az bir kısmı ile çalışmayı tercih etmişti. Mustafa Abdülhalik, Mustafa Kemal'in çalışmaya karar verdiği bu az sayıdaki isimden biriydi. Kendisine güvenmesinin ve yakın ilişki içinde olmasının en önemli sebebi ise idarecilik konusunda elde ettiği deneyimden istifade etmek istemesiydi. Mustafa Abdülhalik Renda'ya yönelik takdir ve saygı sadece Atatürk döneminde değil İnönü döneminde de sürmüştür (Demir, 2015:133).

5. Sonuç

Cumhuriyet'in kurucu kadrosunda yer alan isimlerin büyük çoğunluğu, Millî Mücadele döneminde aynı ülkü uğruna beraber çalışmış isimlerden oluşmaktadır. Bu isimlerden biri de Mustafa Abdülhalik Renda'dır. Mustafa Kemal Atatürk tarafından 1935 yılında TBMM Başkanlığı görevine atanan, Mustafa Abdülhalik Renda bu görevini 1946 yılına kadar devam ettirmiş ve 1946-1948 yıllarında ise Devlet Bakanlığı görevini üstlenmiştir. Renda Türk siyasî tarihinde uzun yıllar varlığını sürdürmüştür. Mustafa Kemal Atatürk, yeni kurumların başına meslekî ehliyete sahip liyakat ehli kişilerin getirilmesine önem vermekteydi. Siyasî, sosyal, kültürel ve ekonomik konularda eğitimli ve yetkin kişi statüsünde yer alan isimlere görevler vermekteydi. Mustafa Abdülhalik Renda da Mektebi Mülkiye'den (Siyasal Bilgiler Fakültesi) mezun olan dönemin en iyi yetişmiş kişileri arasında yer almaktaydı. Renda'nın bu özelliği onun Cumhuriyet döneminin öne çıkan isimleri arasında yer almasını sağlamıştı.

Mustafa Kemal Atatürk ve Mustafa Abdülhalik Renda'nın dostluğu Millî Mücadele döneminden başlayarak, Atatürk'ün vefat tarihi olan 1938 yılına kadar devam etmiştir. Ortak paydaları sadece Balkan coğrafyası ile sınırlı kalmayan bu iki önemli siyasî kişiliğin, devletin birçok mekanizmasında birlikte çalışması ve de aynı ülküde hareket etmesi, aralarındaki güven ve dostluk duygusunu pekiştirmişti. Atatürk'ün güvenini kazanan Renda aynı

zamanda meslekî ehliyetinin etkisiyle, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde hem Atatürk hem de Atatürk sonrası dönemde önemli görevler üstlenmiştir.

Kaynakça

ATLI, C. (2014). "Türk Siyasi Hayatının Ardında Kalan İsim: Mustafa Abdülhalik Renda", History Studies, Cilt:6, Sayı:5, Eylül, 35-40.

BORA, T. ve ŞEN, B. (2023). "Saklı Bir Ayrışma Ekseni: Rumelililer-Anadolulular "Suyun Öte Tarafı"ndan Gelen", Türkiye'de Bakanlar, (Der.) SUNATA, U., İletişim Yayınları, İstanbul, 257-281.

DEMİR, G. T. (2015). Mustafa Abdülhalik Renda (1881-1957), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

DEMİREL, A. (2013). Tek Partinin İktidarı, Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946), İletişim Yayınları, İstanbul.

FREY, F. W., (1965). The Turkish Political Elite, The M.I.T. Pres, Cambridge.

İNÖNÜ, İ. (2006). Hatıralar, Bilgi Yayınevi, Ankara.

ÖZBİL, A. (2012). "Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlarının Cenaze Merasimleri", Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, Cilt:11, Sayı:22, İstanbul, ss.23-61.

RENDA, M. A. (2019). Günlükler (1920-1950), (Haz.) DEMİRCİ, A., SAYARI S., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

RENDA, M. A. (2018). Hatırat (Haz.) DEMİRCİ, A., SAYARI S., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

SOYAK, H. R. (2010). Atatürk'ten Hatıralar, Yapıkredi Kültür Yayınları, İstanbul.

TBMM (2021). Fotoğraflarla Etnografya'dan Anıtkabir'e (Haz.) TAYLAK, M. B., TBMM Yayınları, Ankara, 2021.

TBMM (2010). TBMM Albümü 1920-1950, Cilt:1, Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

TBMM (1938). Tutanak Dergisi, V. Devre, Cilt:27, İçtima:4, Ankara.

UZUN, H. (2009). "Liderine Ağlayan Bir Ulus: Atatürk'ün Ankara'daki Cenaze Töreni", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı:43, Ankara, 531-553.

BÖLÜM VI

HİLAFETİN KALDIRILMASININ YUGOSLAVYA KAMUOYUNDAKİ YANKILARI

Repercussions of the Abolition of the Caliphate on Yugoslav Public Opinion

Mustafa KRUPALIJA[1] & Fatih UZUNALİ[2]

[1]Yardımcı Doçent Dr., International University of Sarajevo, İşletme ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyasi Bilimi ve Uluslararası İlişkiler
mkrupalija@ius.edu.ba - 0000-0002-1555-6840

[2]Doktora Öğrencisi, International University of Sarajevo, İşletme ve İdari Bilimler Fakültesi, Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi
fatih_uzunali@hotmail.com.tr - 0009-0003-5723-641X

1. Giriş

I. Dünya Savaşı sonrası, Balkanların jeopolitik sahnesini değiştiren köklü değişimler yaşanmıştır. Savaşın ardından imparatorlukların dağılması ve yeni ulus devletlerin inşası, ulusların sınırlarını aşan karmaşık siyasi ve diplomatik tartışmaları beraberinde getirdi. Savaşı bitiren anlaşmaların hararetli ortamında kurulan çok uluslu bir devlet olan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı (SHS Krallığı)[1] kendisini bu yeni dünya düzeninde tehlikeli bir dengede dururken buldu. Bu çalışma, Türk-Yugoslav ilişkilerinin ve iç siyasi dinamiklerin daha geniş zemininde, dönemin göze çarpan bir olayının -Türkiye'de hilafetin kaldırılması- Yugoslav kamuoyundaki yansımalarını aydınlatmayı amaçlamaktadır.

1 SHS Krallığı 1918 yılında kurulan ilk Güney Slav devleti olmasından dolayı literatürde Birinci Yugoslavya olarak da adlandırılır. 1918-1929 yılları arasında SHS Krallığı ismini taşıyan devlet 1929-1941 yılları arasında Yugoslavya Krallığı adını almıştır. Bu çalışmada isim devamlılığını sağlamak adına Yugoslavya ismi tercih edilmiştir.

Çalışmada, Atatürk döneminde Yugoslavya'nın genel durumu incelenmekte ve karşılaştığı jeopolitik imtihanlara odaklanılmaktadır. Vidovdan Anayasası öncesi ve sonrasında yaşanan siyasal gelişmeler, Yugoslavya'daki ulusal siyasetin farklı ulusların taleplerine cevap verilmesi hassasiyetini ortaya koyarken dış baskılar ve Kral Aleksander'ın suikasta kurban gitmesi, devletin iki büyük savaş arası dönemdeki durumunun kırılganlığını gözler önüne sermektedir. Lozan görüşmelerindeki etkileşimlerle başlayan iki ülke arasındaki normalleşme süreci Türkiye'deki gelişmelerin Yugoslav kamuoyunda daha fazla yer bulmasını mümkün kılmıştır. Türkiye, Osmanlı geçmişinden sıyrılarak yeni bir cumhuriyet kurarken Güney Slavları daha heterojen bir toplumsal yapıyla birleşik bir kimlik oluşturmaya çalışmaktadır. İki devlet arasındaki etkileşim, bölgede iki Savaş arası dönemi anlamak için değerli bir çalışma alanı sunmaktadır

Bu dönemde, Yugoslav kamuoyunda büyük bir dönüşüm geçiren Atatürk imajı iki devletin karşılıklı birbirlerini anlamaları arasındaki ilişkiyi de ortaya koymaktadır. Atatürk'ün Millî Mücadele esnasındaki askeri rolü ve İslam Birliği taraftarı imajından barış dönemindeki reformcu devlet adamı imajına evrilişi Yugoslav kamuoyundaki Türkiye imajıyla paralellik göstermektedir. Tarih boyunca savaşan iki ulus barışın korunması ve savaş sonrası huzurun sağlanması için beraber hareket etmektedir. Bu bağlamda, hilafetin kaldırılması Türkiye için laik yönetim sisteminin güçlendirilmesi ve din ve devlet işlerinin ayrılması anlamına gelirken Yugoslavya açısından da sınırları içerisinde Müslümanların dış etkilere maruz kalmayacağı anlamına gelmektedir.

Hilafetin kaldırılması Yugoslavya kamuoyunda tartışılan bir karar olmuştur ve farklı görüşlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Üç farklı bakış açısının ortaya çıktığı bu dönemde, gelenek yanlıları hilafeti İslami Birlik ve otoritenin bir sembolü olarak görmüş ve Türkiye'nin bu hamlesini sert bir dille eleştirmişlerdir. Atatürk'ün radikal reformlarından ve modernleşme kararından etkilenen değişim yanlıları bu değişimi desteklerken, dönüşüm yanlıları hilafetin dini ve dünyevi yapılarının birbirinden ayrılarak düzenlenmesi gerektiğini ama hilafet kurumunun varlığını devam ettirmesi gerektiğini savunmuşlardır.

2. Atatürk Dönemi Yugoslavya Krallığı'nın Genel Durumu

1918 yılı Güney Slav haklarının tarihinde önemli bir dönüm noktasıydı çünkü 1918 yılında, günümüz Bosna Hersek, Hırvatistan, Karadağ, Kosova, Sırbistan, Slovenya ve Voyvodina'yı kapsayan Güney Slav topraklarını ilk kez birleştiren SHS Krallığı kuruldu. Bu devlet, başlıca Sırplar, Hırvatlar ve Slovenlerin yanı sıra Boşnaklar, Makedonlar ve Karadağlılar gibi çeşitli

Güney Slav ulusları da içeriyordu. Sırasıyla Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorlukları altındaki tarihsel yönetim deneyimleri Hırvatlar ve Slovenlerin federalizmi, Sırpların ise merkezi yönetimi tercih etmelerine yol açmıştı. Bu farklı görüşler yeni devletin siyasi yapısının şekillenmesinde kritik bir rol oynamış ve iki baskın anlatıya yol açmıştı: Hırvatlar tarafından tercih edilen Yugoslav federasyonu ve Sırplar tarafından savunulan merkeziyetçi Büyük Sırbistan (Perović vd., 2017; Özçelik, 2018; Demir, 2013).

Devleti oluşturan gruplar arasında sadece siyasi değil dini farklılıklar da vardı: Hırvatlar ve Slovenler çoğunlukla Katolik iken Sırplar Ortodoks inancını takip ediyordu ve 1918'de yaklaşık 12 milyonluk nüfusun bir milyondan fazlasını oluşturan önemli bir Müslüman azınlık mevcuttu (Banac, 1988;58). Sırpların merkeziyetçi tutumu Sloven ve Hırvatların eleştirilerine maruz kalırken, Katolik kilisesinin gücü de Sloven ve Hırvat muhalefetine manevi destek sağlıyordu. Müslüman nüfusun İstanbul'a ve dolayısıyla hilafete olan dini bağlılığı, farklı kimliklerini ve manevi dirençlerini kuvvetlendiriyordu. Yugoslav siyaset yorumcuları arasında yaygın olan bir aforizma, yeni kurulan devletin dış ilişkilerini tasvir etmek için kullanılıyordu: "*Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı 'sorunlarla' çevrili bir ülkedir*" (Djokić, 2010:81). Bu söz, 'sorun' anlamına gelen 'briga'[2] kelimesinden akıllıca türetilmişti, ancak aynı zamanda Krallığın komşuları için bir kısaltma görevi de görmektedir[3] (Djokić, 2010:81; Michalak, 2019:144). I. Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan devlet, kendisini ulusal ve uluslararası zorluklardan oluşan bir mozaiğin mirasçısı olarak buldu. Bu aforizma, Yugoslavya'nın uluslararası ilişkilerdeki durumunu açıkça ortaya koymaktadır.

2.1. Atatürk Döneminde Yugoslavya'nın Jeopolitik Durumu

Büyük Savaş'ın ardından Balkan devletleri yeni kurulan devletlerinin sınırlarını ve toprak bütünlüklerini korumaya öncelik verdi. Makedonya sorunu Yugoslavya, Yunanistan ve Bulgaristan arasında tartışmalı bir konu olarak kaldı. Bulgaristan, Makedonya'daki Slavları Bulgar olarak tanımlıyor, Yugoslavya ve Yunanistan'a Makedonya'daki Slavları Bulgar olarak tanıması için baskı yapıyordu. Bulgaristan'ın VMRO'ya[4] verdiği destek ve örgütün eylemlerini zımnen onayladığı açıktı. Bulgaristan'ın güney topraklarında neredeyse özerk bir şekilde faaliyet gösteren VMRO, sık sık komşu devletlere karşı saldırılar düzenliyordu. Bu dönem Sırp perspektifi, Makedonya Slavlarını Büyük

2 Sırpça briga kelimesini Türkçeye "sorun" olarak çevirebiliriz.
3 Bugarska, Rumunija, Italija, Grčka, Albanija, Austrija, Mađarska (sırasıyla Türkçe, Bulgaristan, Romanya, İtalya, Yunanistan, Arnavutluk, Avusturya, Macaristan)
4 Vătrešna Makedonska Revoljucionna Organizacija (İç Makedon Devrimci Örgütü)

Sırbistan'ın sınırları içinde konumlandırmakta ve esasen onları etnik Sırp olarak tanımlamaktaydı. İki devletin görüşleri çatışıyordu (Bakić, 2012:195-6).

I. Dünya Savaşı sonrasında Yunanistan, Yugoslavya ve Bulgaristan'ın Ege'de, özellikle de Selanik, Dedeağaç ve Kavala üzerindeki toprak talepleri konusunda endişeliydi (Bakić, 2012, s. 195-6). Bulgaristan'ın I. Dünya Savaşı yenilgisinin etkilerini telafi etme çabalarının farkında olan Yugoslav Başbakanı Pašić, Yugoslavya'nın jeopolitik çıkarlarıyla çatışmasına rağmen Balkan politikasını büyük ölçüde Bulgaristan'ı merkez alarak belirlemek zorunda kaldı. Bu dönem, Bulgaristan'da üstlenmiş olan VMRO, Yugoslavya içindeki Makedon topraklarını hedef alan baskınlar düzenledi. Bulgaristan Başbakanı Stamboliyski'nin Yugoslavya'nın Slav unsurlarıyla sağlam bir dostluk ve hatta potansiyel bir birlik arzulayan söylemlerine rağmen, Belgrad duruma temkinli yaklaşmaya devam ediyordu. Yugoslavya bu girişimleri, Bulgaristan'ın Ege'deki emelleri için Yugoslav desteğini kazanmaya yönelik manevraları olarak görüyor ve potansiyel olarak Yugoslavya'nın küresel itibarını zayıflatma ihtimalini göz önünde bulunduruyordu (Bakić, 2016: 307).

Fransız istihbaratı, Sırbistan'ın VMRO üslerini hedef alma kisvesi altında Bulgaristan'ı hedef alabileceğini, ancak asıl amacının Pernik kömür madenlerini ele geçirmek olduğunu düşünüyordu. Bu şüphe Bulgar, Yugoslav ve Fransız diplomasisindeki gerilimi arttırarak uluslararası ilişkileri istikrarsızlaştırıyordu (Bakić, 2016:310-1). Aynı zamanda İtalya, yeni kurulan ve büyük bir egemen Balkan devleti olan Yugoslavya'yı jeopolitik çıkarlarına bir meydan okuma olarak görüyor ve Yugoslavya'yı Fransızların İtalyan etkisini azaltma planı olarak okuyordu. İtalya'nın Yugoslavya'nın sınırlarını tanımaya direnmesi Yugoslav endişelerini derinleştirdi. Yugoslavya ile İtalya arasındaki sınırları belirleyen 1920 Rapallo Antlaşması, Fiume'ye özerk bir devlet statüsü tanımış ve bu statü 1924 yılında imzalanan Roma Antlaşması'na kadar devam etmişti. Bu son antlaşma, Hırvatistan sınırları içinde çağdaş olarak Rijeka olarak tanınan Fiume topraklarının İtalya ve Yugoslavya arasında bölerek iki ülke arasındaki toprak anlaşmazlığı meselesini çözüme kavuşturdu (Bakić, 2016:309-10).

Kuruluş sonrasında Yugoslavya'nın aktif dış politikası, revizyonizme karşı Tuna ve Balkanlar bölgesinde savaş sonrası koşulları korumayı amaçlayan bir ittifak olan Küçük Antanttaki rolüyle öne çıktı. Çekoslovak Dışişleri Bakanı Beneš tarafından başlatılan hareket, 1920-1921 yılları arasında Çekoslovakya, Yugoslavya ve Romanya arasında yapılan anlaşmalarla desteklendi. Fransa, 1924-1927 yılları arasında Almanya'nın revizyonist eğilimlerine karşı koyarak, Küçük Antantı güçlendirerek ve Avrupa'yı istikrara kavuşturmayı amaçlayarak bu devletlerin yanında yer aldı (Armaoğlu, 2012:236-8; Özçelik,

2018:34). Dönemin jeopolitiği bağlamında, sınır güvenliği ve devlet bütünlüğü Balkan ulusları için çok önemli bir konumdaydı (Uzunali & Krupalija, 2023). Bunun yanında yeni kurulan devletin iç siyasi hayatı da oldukça hareketli ve çalkantılıydı. Yugoslavya'nın içerisinde yer aldığı ulusal ve uluslararası konjonktür ele alındığında Türkiye'deki gelişmelerin Yugoslavya için önemi ortaya çıkmaktadır. Yugoslavya'nın iç dinamiklerini anlamak, bütüncül bir anlatı için hayati önem taşımaktadır.

2.2. Atatürk Döneminde Yugoslavya'da Siyasal Gelişmeler

Atatürk döneminde, Yugoslavya'nın ana odağı, Sırp kanadı tarafından savunulan ve hem iç hem de dış politikayı etkileyen devletin merkezileşme meselesiydi. Osmanlı İmparatorluğu ile daha önce gergin olan ilişkilere rağmen, Türkiye ile Yugoslavya'nın diplomatik bağları hızla normalleşti ve sonrasında iki ülke arasında ittifak denilebilecek ölçüde yakın ilişkiler inşa edildi. Dönemin ulusal siyaseti ve dış politikası Türkiye ve Yugoslavya'yı birbirine yakınlaştırmıştı. Yeni kurulan iki devletin çözmesi gereken benzer sorunlar iki ülke liderinin birbirlerini daha iyi anlaması için gerekli ortamı yaratmıştı. Yeni kurulan devletler olarak yaşadıkları ortak zorluklar göz önüne alındığında, Türkiye ve Yugoslavya birbirine yakınlaşmak zorunda kalmış ve iki ülke liderleri arasında yakın ilişkiler kurulması kaçınılmaz olmuştu.

2.2.1. Vidovdan Anayasası'na Giden Yolda Yugoslavya: Siyasi Mücadeleler ve Dönüm Noktaları

Aralık 1918'de, müzakerelerin ardından Stojan Protić, nüfusun yüzde 40'ından azını oluşturan Sırpların 20 bakanlıktan 13'üne sahip olduğu bir hükümetin başbakanı olarak atandı. Geri kalan bakanlıklar ise 4 Hırvat, 2 Sloven ve 1 Bosnalı Müslüman arasında paylaştırıldı. Veliaht Prens Aleksander, müzakere edilmiş bir kurucu meclis yerine, eşit olmayan bir temsil dağılımına sahip geçici bir meclis atadı. Planlanan temsilci dağılımı Sırbistan'dan 84 (Makedonya ve Kosova'yı da içerecek şekilde), Hırvatistan-Slavonya'dan 62, Bosna Hersek'ten 42, Slovenya'dan 32, Voyvodina'dan 24, Dalmaçya ve Karadağ'dan 12'şer ve İstria'dan 4 temsilciyi içeriyordu. Özellikle, Bosna Hersek'ten gelen 42 temsilciden sadece 11'i Bosnalı Müslümandı (Ramet ve American Council of Learned Societies, 2006:46; Demir, 2013:99).

Stjepan Radić yönetimindeki HPSS[5], konfederal bir devlet ve "*Tarafsız Hırvat Köylü Cumhuriyeti*"ni savunuyordu ve bu durum Radić'in hapse atılmasına neden oldu. SLS[6], merkeziyetçilik karşıtı düşünce içinde bölgesel

5 Hrvatska Pučka Seljačka Stranka (Hırvat Halk Köylü Partisi)
6 Slovenska Ljudska Stranka (Slovenya Halk Partisi)

özerklik arayışı talep ederek Slovenya'yı da içeren altı bölgeli özerk bir idari sistem öneriyordu. Hırvatlar konfederalist bir yapıyı tercih ederken, Slovenler âdem-i merkeziyetçiliği savunuyordu. Devletin Slovenler, Hırvatlar ve Sırpları "*üç isimli tek bir ulus*" olarak tanımlaması Bosnalı Müslümanları ve Makedonları ötekileştirdi ayrıca devlet Kiril alfabesini tercih ederek Sloven ve Hırvat dillerinin önemini azalttı. Merkezileşme tartışmaları siyasi gerilimleri körükledi. Demokrat Parti[7] üniter bir Yugoslav kimliğini hedeflerken, Pašić liderliğindeki Radikal Halk Partisi[8] merkezileşmeye meylediyor, belirli ulusal kimlikleri tanıyor, ancak Stokovca[9] konuşan Hırvatları ve Boşnakları Sırp olarak kabul ediyordu. 1920 yılında kurulan Yugoslav Komünist Partisi, Yugoslav birliğini destekliyor ve milliyet yerine sınıfı vurguluyordu. Veliaht Kral Aleksander'ın geçici parlamentosu, Sırp partilerin yükseldiği ve HPSS'nin merkezileşmeye karşı çıktığı bir ortamda anayasa taslağı hazırlayacak meclisin seçim çalışmalarına başladı (Ramet ve American Council of Learned Societies, 2006:53-5; Demir, 2013:99-100; Banac, 1988:394-5).

Seçim sonrasında Korfu Deklarasyonu'nun nitelikli çoğunlukla oylanmasına ilişkin bir anlaşmazlık ortaya çıktı. HPSS uzlaşmaya dayalı bir anayasayı savunuyordu, ancak çoğunluk oylaması Hırvatların hoşnutsuzluğuna yol açtı. Radić, monarşi karşıtı duyguları yansıtan parti ismi değişikliğine gitti ve HPSS'nin adını HRSS[10] olarak değiştirdi. Anayasa taslağı partileri federalizm yanlıları ve merkeziyetçilik yanlıları olarak ikiye böldü. Protić, Pašić'in merkeziyetçi yaklaşımıyla çatışarak federalist bir yaklaşıma yöneldi. Merkezileşmeyi hedefleyen Sırp partileri, toprak reformu ve dini konularda uzlaşarak JMO[11] ve Džemijet[12] ile ittifak kurdu. Sonuç olarak, 28 Haziran 1921 tarihinde, sembolik olarak Kosova Savaşı'nın yıldönümünde ve Sırp Ortodoks

7 Demokratska Stranka

8 Narodna Radikalna Stranka

9 Güney Slav dili lehçesidir ve Güney Slav halkları arasında konuşulan çok merkezli bir dil standardıdır. Stokavca ve Štokovca "ne" sorusunun türetilmesinden meydana gelen isimlerdir. Bu diğer Güney Slav dil lehçeleri Kajkavca ve Çakavcanın da türetilme biçimiyle aynıdır (Štokavsko, što'dan -Batı lehçesi što; Doğu lehçesi šta şeklindedir-, Kajkavian ka'dan ve Čakavian Ča'dan yani "ne" kelimesinden türetilmiş isimlerdir).

10 Hrvatska Republikanska Seljačka Stranka (Hırvat Cumhuriyetçi Köylü Partisi); Halk kelimesini Cumhuriyet kelimesiyle değiştirdi.

11 Jugoslavenska Muslimanska Organizacija (Yugoslav Müslüman Örgütü)

12 Džemijet, Yugoslavya'da "Güney Sırbistan" olarak adlandırılan Vardar Makedonyası, Kosova ve Metohija ve Sancak bölgelerindeki Arnavutları, Slav Müslümanları ve Türkleri kapsayan Müslüman seçmenleri temsil eden siyasi bir oluşumdu. Ağustos 1918›de ön hazırlık olarak kurulmuş, 1919'un sonunda Üsküp'te resmen örgütlenmiştir. Parti 1920 ve 1923 seçimlerinde yarışarak sırasıyla 8 ve 14 sandalye elde etti. Ocak 1925'te partinin lideri, Arnavut milliyetçisi ve Mitrovica'nın eski belediye başkanı Ferhat Draga gözaltına alındı ve ardından parti feshedildi (Elsie, 2011:291-2).

Aziz Vitus Günü'nde anayasal monarşiyi getiren "Vidovdan Anayasası" kabul edilmiştir (Demir, 2013:100-3; Đurđević, 2022:139).

2.2.2. Vidovdan Anayasası'nın Yankıları: Siyasi Gerilimler ve Diktatörlüğe Giden Yol

Vidovdan anayasasının Hırvat ve Slovenlerin desteği olmadan kabul edilmesi, bu gruplar arasındaki meşruiyetini zayıflattı. Kral Aleksander'a komünistler tarafından düzenlenen bir suikast girişiminin ardından Radikal ve Demokrat Parti liderliğindeki hükümet Ağustos 1921'de komünist milletvekillerinin dokunulmazlıklarını kaldırdı. HRSS hükümetin asimilasyoncu yaklaşımlarını kınarken, Sırp partileri Hırvatların endişelerini büyük ölçüde görmezden geldi. Demokrat Parti kendi içinde bölünmeler yaşadı ve Hırvat gruplar bağımsızlığa yönelirken, Radić'in liderliğinde HRSS soruna ayrılıkçılık karşıtı bir çözüm üretmeye çalıştı. 1922'de Hırvat partiler ve Sırp liberaller koalisyon olasılıklarını tartıştılar ancak şartlarda anlaşamadıkları için bu koalisyon girişimi başarısız oldu. Mart 1923 seçimleri Sırp Demokrat Partisi'nin gücünü azaltarak HRSS'yi güçlendirdi. Seçim sonrasında HRSS, her ikisi de federalizm taraftarı olan JMO ve SLS ile ortaklık oluşturarak "*Yugoslav Kulübü*"nü kurdu. Bununla birlikte, SLS federalleşme yerine bölgesel özerkliği savunmaya devam etti (Demir, 2013:103-5).

Nisan 1923'te Sırp Radikal Partisi ile müzakerelere başlayan federalizm yanlısı blok Hırvatistan, Slovenya, Bosna-Hersek ve Voyvodina'daki yerel yönetimlerin federalist ilkeler altında yeniden yapılandırılması ve krallığın yerel yönetimi ortadan kaldıracak 33 idari birime bölünmesinin engellenmesi içeren "*Marko Planı*" üzerinde anlaştılar. Ancak Pašić'in azınlık hükümetinin göreve başlamasının ardından bu talepler etkisini kaybetti. Radić'in Sırp liderliğine yönelik eleştirileri tutuklanmasına ve ardından yurtdışına kaçmasına neden oldu. Bununla birlikte, 1924'te hükümet 33 idari birimi hayata geçirdi ve Rijeka'yı İtalya'ya bıraktı. Bu siyasi ortam Radić'e parlamenter sisteme yeniden katılması için baskı yaptı. Muhalefet partileri 1924'te yönetime karşı birleşti ve bir Sırp Demokrat Partisi fraksiyonu Pašić ile iş birliği yaparak merkeziyetçi bir hükümet kurdu. Kral Aleksander Mayıs 1924'te parlamentoyu feshederek meclisi koruması altına aldı. 1924'te Radić'in Krestintern ile yakınlaşması Sırpların güvensizliğini arttırdı ve Radić'i Komintern'e[13] bağlayan sahte iddialarla durum daha da kötüleşti. Bu durum HRSS'nin yasaklanmasına ve Radić de dahil olmak üzere liderlerinin gözaltına alınmasına neden oldu. Katılımın %73,7 olduğu

13 Bolşevik destekli Köylü Enternasyonali

1925 seçimlerinde bölgesel partiler zafer kazandı: Güney'de Sırp Radikal Partisi, Hırvatistan'da HRSS ve Slovenya'da SLS (Demir, 2013:105-7).

Parlamento boykotları yoluyla başarısız federalizm arayışlarının ardından, Radić yönetimindeki Hırvatlar geçici olarak Vidovdan Anayasası'nı kabul etti ve 1925'te Sırp-Hırvat koalisyonunu kurdu. Eğitim Bakanı olarak Radić Hırvat mirasını ön plana çıkardı, ancak koalisyon 1926'da Başbakan Pašić'in istifası ve ölümünün ardından dağıldı. Sırp-Hırvat çatışması 1927'de yeniden ortaya çıktı (Özçelik, 2018; Glenny, 2001:334; Armstrong, 1935:211; Armaoğlu, 2012:230; Jelavich, 2006; Sancaktar, 2010:36-7). 1928 yılına gelindiğinde, yolsuzluk iddiaları ve HRSS'ye karşı yoğunlaşan kamuoyu provokasyonunun ortasında, Sırp Radikal Partisi'nden Puniša Račić 20 Haziran'da parlamentoda bir saldırı düzenleyerek Radić ve iki kişiyi ölümle sonuçlanacak şekilde yaraladı. Bu olay Hırvat milletvekillerinin ulusal parlamentoyu boykot etmesine yol açarak Zagreb'de federalizmi destekleyen ayrılıkçı bir parlamentonun kurulmasına yol açtı. Zagreb'de 1 Aralık'ta protestocular ve polis arasında çıkan çatışmalarda üç öğrenci hayatını kaybetti (Demir, 2013:110; Sancaktar, 2010:56; Djokic, 2007:65; Güveloğlu, 2019:80; Glenny, 2001:338).

6 Ocak 1929'da Kral Aleksander, Güney Slav birliğini teşvik etmek amacıyla SHS Krallığı'nı Yugoslavya Krallığı'na dönüştürerek bir diktatörlük kurdu (Sancaktar, 2010:39; Lampe, 2000:163). Türkeş'e (2013:17) göre, Sırp kontrolünün bu şekilde merkezileşmesi Anayasa'nın, parlamentonun, bölgesel sembollerin ve etnik partilerin feshedilmesine yol açtı. Ordunun bağlılığına güvenen Kral Aleksander, General Petar Živković'i başbakan olarak atadı ve "*tek kral, tek millet, tek devlet*" sloganıyla Yugoslav birliğini teşvik etti (Kenar, 2005:35). Ülke, ulusal ve geleneksel bağlılıkları azaltmak için her biri nehirlerin adını taşıyan dokuz[14] 'banovina'ya[15] bölündü (Castellan, 1995:429; Jelavich, 2006:212; Malcolm, 1999:271; Sancaktar, 2017:241). Bu yeniden yapılanma Hırvatların, Slovenlerin ve diğer etnik grupların etkisini azaltarak Sırp hegemonyasını güçlendirdi ve Sırplar altı bölgede, Hırvatlar iki bölgede ve Slovenler bir bölgede çoğunluk olmuştur. Sonuç olarak, amaçlanan bu birlik Sırp egemenliğini pekiştirmiş ve birçok etnik grubu marjinalleştirerek kendi bölgelerinde azınlık statüsüne düşürmüştür (Demir, 2017:62; Jelavich, 2006:212; Özçelik, 2018:36-7).

Yugoslavya'nın 1918'den 1929'a kadar 121 ay süren parlamenter hayatı boyunca, Sırplar ezici bir çoğunlukla önde gelen hükümet pozisyonlarında yer

14 Savska, Dunavska, Vardarska, Drinska, Moravska, Dravska, Zetska, Beograd, Primorska

15 Ban Güney Slav tarihinde yönetici anlamında kullanılmış bir kelimedir ve Banovina da yöneticinin idaresindeki bölge anlamında kullanılmaktadır. Güney Slav halklarının tarihinde idari bölgelere verilen ad olmuştur.

aldı: Ordu ve Donanma Bakanlığı 121, Ekonomi Bakanlığı 118, Başbakanlık 117, İçişleri Bakanlığı 111, Eğitim Bakanlığı 110, Dışişleri Bakanlığı 100 ve Adalet Bakanlığı 105 ay (Stavrianos, 1958:624-5). Bu veriler, SHS Krallığı dönemi boyunca önemli devlet bakanlıklarında Sırp hakimiyetini ortaya koymaktadır (Özçelik, 2018:37).

2.2.3. Kral Aleksander Suikastı ve Savaşın Ayak Sesleri

1929-1932 yılları arasında Kral Aleksander ve Živković, ulusal örgütlerin yasaklanması ve basına sansür uygulanması yoluyla ulusal kimlikleri Yugoslavizm lehine bastıran katı tedbirler uygulamıştır (Özçelik, 2018:38; Troch, 2012:180). Yugoslav birliğine yönelik bu baskıya rağmen eğitim sistemi, Yugoslavizmi yeterince temsil etmeyen Sırp merkezli içeriği nedeniyle eleştirilmektedir (Höpken, 1997:80-1). Ayrılıkçılıkla mücadele etmek için yeni polis ve paramiliter güçler kurulmuştur (Güveloğlu, 2019:74). Kral Aleksander tarafından hazırlanan Eylül 1931 Anayasası, yasama bağımsızlığını kısıtlayan ve başta Hırvatlar ve Slovenler olmak üzere Sırp olmayanların yeterince temsil edilmediği iki meclisli bir parlamento getirmiştir (Sancaktar, 2010:42; Jelavich, 2006:212; Demir, 2017:63). Bunu takip eden 1931 seçimlerine sadece hükümet destekli Birleşik Radikal Köylü Partisi katılmış, çoğu parti yeniden yapılandırılan seçim önkoşulları nedeniyle seçim dışı kalmıştır (Güveloğlu, 2019:117; Demir, 2013:63). Seçimlerden sonra Milan Srškić başkanlığındaki 1932 yönetimi, Kral Aleksander'ın diktatörlüğüne karşı muhalefet ve Büyük Buhran sonrası ekonomik zorluklarla boğuşmuştur (Sancaktar, 2010: 43).

Hükümet otoriterliğine tepki olarak (Demir, 2017:63), aralarında HSP[16] lideri Dr. Ante Pavelić'in de bulunduğu çok sayıda Hırvat siyasetçi 1929 sonrasında ülkeyi terk etti (Glenny, 2001:353). Ateşli bir milliyetçi olan Pavelić, Yugoslav hâkimiyetine karşı VMRO ile ittifak kurmuş ve Sırp/Yugoslav yönetimini kınayan bir konuşmasında Hırvatları ve Makedonları özgürleştirmek için proaktif bir yaklaşımın gerekliliğini dile getiren şu konuşmayı yapmıştır: "*Elimizde bir dua kitabıyla bu orman haydutlarına (Sırplar/Yugoslavlar) karşı savaşamayız. Dünya Savaşı'ndan sonra pek çok kişi barışa kavuşacağımıza inanıyordu. Ancak Hırvatlar ve Makedonlar hapsedilmişken bu nasıl bir barıştır? Bu iki halk, Sırpların Makedonya ve Hırvatistan'da yaşadığı ve Makedon halkının Sırp olduğu gibi büyük bir yalana dayanılarak köleleştirildi… Eğer elimizi kolumuzu bağlar ve medeni toplum bize yardım edene kadar beklersek, torunlarımız kölelik içinde ölecek. Vatanımızı özgür görmek istiyorsak, ellerimizi çözmeli ve savaşa girmeliyiz* (Glenny, 2001:353)." Sonuç olarak Pavelić, İtalyan

16 Hrvatska Stranka Prava (Hırvat Haklar Partisi)

Faşistleri ve Alman Nazilerinden esinlenen bir grup olan Ustaşa'yı kurdu. Büyük Hırvatistan'ı savunan bu grup Mussolini tarafından desteklenmiştir (Sancaktar, 2010:41; Poulton, 1993:37; Bora, 1994:44; Sancaktar, 2017:58-9). Araştırmacılar, Ustaşa'nın ortaya çıkışının Kral Aleksander'ın politikalarına bir tepki olduğunu ve Hırvat milliyetçiliğinin '*Sırp Kraliyet Darbesi*'ne karşı çıkışını simgelediğini iddia etmektedir (Sancaktar, 2017:56; Banac, 1997).

Aralık 1933'te Kral Aleksander'a Zagreb'de düzenlenen başarısız bir suikast girişimi, İtalya'daki Ustaşa kamplarında eğitilen suçlulara ve Ante Pavelić gibi milliyetçilere atfedildi (Leab, 1970; Güveloğlu, 2019:126). Sonuç olarak, Kral Aleksander ekonomik zorlukları hafifletmek ve Ustaşa'nın etkisini azaltmak için Mussolini ile daha yakın bir ittifak arayışında olsa da Mussolini'nin komplodaki suç ortaklığı şüpheleri nedeniyle iyi ilişkiler sona ermiştir (Glenny, 2001:356). 1934'te VMRO ile iş birliği yapan Ustaşa, Kral Aleksandr'a Marsilya'da başarılı bir suikast düzenlemiş ve öldürücü eylem Makedon bir devrimci tarafından gerçekleştirilmiştir (Demir, 2017:64-5; Castellan, 1995:430).

Kral Aleksander'ın suikast sonucu öldürülmesinin ardından halefi Peter II, Prens Paul'un naipliğinde tahta geçti. Sırp Radikal Partisi liderliğindeki 1935 hükümeti önceki kralın politikalarını sürdürdü ve Sırp-Hırvat iş birliği girişimleri zayıf kaldı. Ulusal grupların eşitliğini amaçlayan 1937 anayasası, Peter II'nin yetişkinliğine kadar ertelendi. Sloven ve Bosnalı Müslüman grupların desteğini alan yönetim, bazı partilerin çekilmesiyle karşılaşsa da demokratikleşme ve federalizme yöneldi. Ortodoks Kilisesi tarafından desteklenen Sırp milliyetçiliği, 1939 yılında parlamentonun Hırvatlar ve Slovenler üzerinde Sırp hakimiyetini onaylamasıyla doruğa ulaştı (Kenar, 2005:55-6). 1929'dan 1941'in başlarına kadar süren diktatörlük döneminde Sırplar 147 ay boyunca Başbakanlık, Ordu ve Dışişleri, 132 ay boyunca Adalet, 129 ay boyunca İçişleri ve 98 ay boyunca Ekonomi gibi kilit hükümet görevlerini sürekli olarak üstlenmişlerdir (Stavrianos, 1958:624-5).

3. Yugoslavya Kamuoyunda Atatürk Portresi

I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu ve Sırbistan Krallığı, düşman taraflarda savaşmalarından dolayı diplomatik ilişkileri kesilmişti (Todorović, 1973:263). Savaş sonrası ilişkileri yeniden kurma çabaları, Atatürk'ün hareketinin Sevr Antlaşması'nı reddetmesi ve Türk Millî Mücadele'sinin başlamasıyla engellenmişti. Ancak, bu mücadelenin sonuçlanması ve Lozan müzakerelerinin başlaması diplomasinin yeniden başlamasının yolunu açmıştı. Diplomatik temasların başlaması Atatürk'e olan ilgiyi artırdı. Onun

liderliğindeki Türkiye, Yunanistan ile savaşırken Yugoslav kamuoyu da giderek kendisine daha fazla ilgi göstermişti. Millî Mücadele döneminde Türkiye'ye ve Atatürk'e karşı gelişen bu Yugoslav ilgisi, dönemin yayınlarına da yansımıştı (Michalak, 2019:150).

Teodosijević, Yugoslavların Atatürk'e olan ilgisinin onun Türk bağımsızlığı için verdiği mücadele sırasında başladığını vurgulamaktadır (Teodosijević, 1996:205)[17]. Bu ilgi 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra daha da artmıştır. Atatürk'ün Cumhurbaşkanı olmasıyla birlikte Türkiye ve Yugoslavya arasında hem diplomatik hem de dostane ilişkiler gelişmiştir. Sırasıyla 1930 ve 1931'deki I. ve II. Balkan Konferansları, iki ülke arasında önemli bir diplomatik uzlaşmaya işaret etmektedir. Kral Aleksander'ın 1933'te Türkiye'ye yaptığı ziyaret bu ilişkiyi daha da güçlendirmiş ve Yugoslav basınında Türkiye ve Atatürk'e daha fazla yer verilmesine yol açmıştır (Teodosijević, 1996:205).

3.1 Savaştan Barışa Atatürk Portresi

Barış konferansları sırasında Yugoslav basınında zaman zaman Atatürk ve Türkiye'den bahsediliyordu. Örneğin 22 Mart 1920 tarihli Politika gazetesi, "*İstanbul'un müttefikler tarafından işgal edildiğini ama Küçük Asya'daki Türkiye'nin Sultan'ın İstanbul'u gibi olmadığına ve milliyetçi unsurların müttefiklere karşı savaşı sürdüklerini*" vurguluyordu (Политика, 22.03.1920:1). Yine de bu tür haberler seyrekti ve genellikle temel bilgileri aktarıyordu. Pravda gazetesinde 25 Mart 1920'de yayınlanan "*Türk ayaklanması*" başlıklı kısa ve öz bir makale, o dönemin siyasi iklimini okuyucularıyla paylaşıyordu (Правда, 25.03.1920:1). Đurđević (2022) bu kısa raporların Türkiye ve Atatürk hakkında kapsamlı bir anlatı sunmadığını, genellikle sadece savaştaki gelişmeleri ve barış konferanslarının ayrıntılarını özetlediğini vurgulamaktadır. Örneğin, 3 Temmuz 1920 tarihli Politika gazetesinde Atatürk'ün seferberlik emrinden Yunan ve Fransız raporlarından yararlanılarak kısaca bahsedilmiştir (Политика, 03.07.1920:1). Ayrıca, dönemin bilgileri büyük ölçüde yabancı kaynaklara dayanıyor ve bu da içeriği oldukça yüzeysel hale getiriyordu.

Millî Mücadele'nin en yoğun anlarında gazeteler, genellikle yabancı kaynaklara dayanarak, öncelikli olarak cephe haberlerini ve askeri sonuçları aktarıyordu (Đurđević, 2022:142-3). 13 Nisan 1921 tarihli Politika gazetesinin "*Yunanlılar Kaçıyor*" başlıklı haberinde ise genel olarak cephedeki durumlardan bahsediliyordu (Политика, 13.04.1921:2). 27 Temmuz 1921'de, Kemalist hükümetin Yunan müdahalesi nedeniyle Ankara'dan Sivas'a taşınmasına dair

17 Bu çalışmada Teodosijević'in çalışmasının Türkçe yayınlanan çevirisine referans verilmiştir. Çalışmanın orijinali; (Теодосијевић, 1996)

bir haber Politika gazetesinde yer alıyordu (Политика, 27.07.1921:2). 30 Ağustos 1921'e gelindiğinde, kısa ve öz bir haber "*Yunan Yenilgisi*" başlığıyla Yunanlıların yenilgisini bildiriyordu (Политика, 30.08.1921:2). Artan kamuoyu görünürlüğüne rağmen, Türkiye ve Atatürk hakkındaki ilk dönem haberleri yüzeysel kalmıştır. Türk tarafı savaşta üstünlük elde etmeye başladıkça, Yugoslav basınında yeni Kemalist hareketin özünü ortaya koyan ayrıntılı haberler artmaya başlamıştır. Başlangıçta Atatürk isyancı ya da milliyetçi bir ordu lideri olarak tasvir ediliyordu, ancak 1921'den itibaren önemi artmaya başladı. Önceleri Belgrad basını onu Yunan savaşı sırasında yükselen bir İslamcı lider olarak tanımladı, ancak bu tasvir zamanla büyük değişiklik geçirecekti. Politika gazetesinin 14 Temmuz 1921 tarihli Ankara başlıklı yazısında Atatürk şu şekilde tanımlanıyordu: "*Mustafa Kemal Paşa son günlerde sadece Doğu'nun en önemli figürlerinden biri değil, aynı zamanda Batı'da da iyi bilinen ve sıkça bahsedilen bir figür haline gelmiştir. Bu nedenle, kendisi ve çevresi hakkında bilinen az sayıdaki ayrıntı bile ilgi çekicidir* (Политика, 14.07.1921:1; Đurđević, 2022:143)."

Millî Mücadele sırasında Belgrad basını ve Yugoslav kamuoyu, Atatürk'ü İslam birliğini savunan bir lider ve Yugoslavya'daki Müslümanlar için potansiyel bir tehdit olarak görerek olumsuz bir şekilde tasvir etmişti. Eylül 1922'de Politika, Saraybosna basınında Millî Mücadele ile ilgili gelişmeleri öne çıkardı. 10 Eylül 1922 tarihli Politika gazetesi "*Kemal'in Zaferlerinin Yankısı*' isimli makalede Türklere dair şöyle bir ifadeyi kalın harfler kullanarak paylaştı: '*on yıllık savaştan sonra bile yorgun olmadıklarını, içlerinde büyük Türk fatihlerinin eski ruhunun yaşadığını gösterdiler*" (Đurđević, 2022:148; Политика, 10.09.1922:3). Atatürk'ün eski Sırbistan'daki Müslümanlar için duyduğu endişeyi aktaran 16 Eylül tarihli bir başka yazı ise, bu Müslümanların Türkiye'nin davasına katılabileceklerini öne sürüyordu (Политика, 16.09.1922:1; Đurđević, 2022). Sırp kamuoyunda, Atatürk modern Türk milliyetçiliğinin simgesiydi ve sıklıkla 1908 Osmanlı politikasıyla ilişkilendiriliyordu. Belgrad basını, Türkiye'nin Küçük Asya'daki zorluklarını öne çıkararak Atatürk'ün itibarını zedelemeyi amaçlıyordu (Đurđević, 2022:149)[18].

Sırp kamuoyu başlangıçta Atatürk'ün askeri zaferlerini, Türk ordusuna örnek liderlik etmesinden ziyade Yunanistan'ın zayıflıklarına bağlıyordu (Време, 18.09.1922:2). Zaman içerisinde Atatürk'ün olumsuz imajı yerini olumlu bir imaja bırakırken kendisine olan hayranlık da belirgin bir şekilde Yugoslav kamuoyuna yansımaya başladı (Време, 24.09.1922:2). Vreme gazetesinde, 24 Eylül 1922 tarihinde yayınlanan "*Kemal Paşa Hakkında*"

18 (Правда, 09.10.1919); Türklerin Ermenilere karşı işledikleri suçlar, (Политика, 12.09.1922); Türklerin İzmir'deki suçları ve Küçük Asya'dan gelen 500 bin mülteci.

isimli yazıda, Atatürk'ün başarılı karakteri ve büyük zaferi vurgulandı ve onun sadece yetenekli bir asker değil, aynı zamanda başarılı bir siyasetçi olduğunun altı çizildi ayrıca zaferini tehlikeye atmamak için dikkatli davrandığına dikkat çekildi (Време, 24.09.1922:2). Millî Mücadele döneminde Yugoslav kamuoyu Atatürk'ün kişisel başarılarından ziyade daha geniş kapsamlı Doğu Sorununa odaklanmıştı (Đurđević, 2022:149-50). Bu bakış açısı zamanla değişmiş ve Yugoslavya'da Atatürk hakkında çok sayıda yayın yapılmasına yol açmıştır (Teodoseviç, 1996).

3.2 Yugoslav Perspektifinden Atatürk ve Modern Türkiye'nin Yükselişi

Atatürk'ün Yugoslav kamuoyundaki imajı, Türkiye ile Yugoslavya arasındaki siyasi dinamikleri büyük ölçüde yansıtıyordu. 1930'lardan sonra ikili ilişkiler güçlendikçe Atatürk'e olan ilgi de arttı. Atatürk ile ilgili ilk monografi 1931 yılında Maksim Svara tarafından yazılmış ve Saraybosna'da basılmıştır. "*Gazi Mustafa Kemal-Paşa: O'nun Hayatı ve Yaptıkları*"[19] ismiyle basılan bu monografiden önce, Atatürk hakkındaki bilgiler iki monografide yer alan toplam dört sayfayla sınırlıdır ki bunların da çoğu doğrudan Atatürk ile ilgili olmayan bilgilerden oluşmaktadır. Atatürk'ten en erken bahsedilen eser Dragiša Lapčević'in 1925 yılında Belgrad'da yayınlanan "*Bizim Müslümanlarımız Hakkında*"[20] isimli çalışmadır. '*Türk Reisleri ve Eşleri*'[21] bölümünde, iki fotoğraf Türk liderliğinin ve Müslüman inanç temsilcilerinin Kuran'ı özellikle kadınlarla ilgili olarak nasıl doğru yorumladıklarının altını çizmektedir. Fotoğraflardan birinde eski Halife Abdülmecid, ilerici Müslüman liderliğini yansıtır şekilde, yetişkin kızıyla birlikte toplum içinde başı açık olarak fotoğraflandırılmıştır. Diğeri ise Mustafa Kemal Paşa'yı eşi Latife Hanım ve Başbakan İsmet Paşa[22] ile birlikte göstermektedir. Lapčević, Yugoslav Müslüman kadınların Kuran'da yer almayan ve Türkiye'nin önemli Müslüman liderleri tarafından reddedilen adetleri terk etmeleri gerektiği fikrini okuyucularıyla paylaşmaktadır (Lapčević, 1925:61-2).[23]

Yugoslav kamuoyunda Atatürk ve Türk kadınlarının tasvirini daha da bağlamsallaştırmak için, Yugoslav kamuoyundaki çağdaş Türk kadını algısından bahsetmek önemlidir. Atatürk'ün eşi Latife Hanım ile ilgili bir makalede, Latife Hanımın geleneksel kıyafetlerden modern Paris modasına geçişini ve cinsiyet

19 Gazi Mustafa Kemal-Paša: Njegov Jivot i Djela (1931)
20 O Našim Muslimanima (1925)
21 Poglavari Turski i Njihovo Ženskinje
22 Bu eserde, fotoğraftaki kişi Mehmet Paşa olarak anılmasına rağmen fotoğraf İsmet Paşa'nın meşhur ve bilinen bir fotoğrafıdır.
23 Teodoseviç'in (1996:206) eseri çalışmayı 1925 tarihine etiketlese de eserin orijinalinde monografi 29 Ağustos 1924 tarihlidir.

eşitliği savunuculuğunu ön plana çıkarılmaktadır. Yazıda Latife Hanımın gerçek zarafeti övülmekte ve erkekleri taklit eden kadınlardan farklı olduğu vurgulanmaktadır (Gajret, 16.10.1925:318). Bu makale, Yugoslavların Türklere ve Atatürk'e yönelik algılarına modernlik ve ilericilik merceğinden ışık tutmakla kalmıyor, aynı zamanda Türk kadınının Atatürk'ün modernleşme çabalarındaki önemli rolünün de altını çiziyor.

Atatürk üzerine Yugoslav literatüründe 1931 tarihli iki önemli çalışma öne çıkmaktadır. Svara'nın monografisi dışında, Milorad Rajčević'in "*20. Yüzyılın Ünlü Kişilerinin Otografileri: 1910-1931: (Milorad Rajčević'in Yayıncısının Altın Kitabından*)"[24] adlı eserinde, Atatürk ile karşılaşmasını derinlemesine ele aldığı iki sayfalık bölümdür. 1925 ve 1939 yılları arasında Atatürk'e atıfta bulunan 23 eser Yugoslav kamuoyunda basılmıştır ve bu çalışmalardan on tanesi doğrudan Atatürk ve Atatürk Türkiye'sini konu alan çalışmalardır, bu çalışmalardan sadece biri çeviri eserdir (Teodosijević, 1996:205-10).

İki Sırp akademisyenin, Đurić ve Eizenhamer, Atatürk portresi tüm bu tartışmaları özetleyen niteliktedir. Onlara göre, Türklerin yakın tarihindeki en büyük lekelerden ve aşağılanmalardan biri İngiliz zırhlısı Agamemon'un bir zamanlar dünyadaki en güçlü imparatorluğun başkentine boyun eğdirmek için gelmesiyle gerçekleşti. Batılıların eski imparatorluktan geriye kalanları aşağılayıcı bir şekilde "*Boğaz'ın Hasta Adamı*" olarak adlandırdığı bir dönemde, Atatürk, Türklerin milli gururunu yeniden tesis edecek zaferler kazanan ve bu zaferlerin sonucunda "*Atatürk"* ve "*Gazi"* gibi unvanlarla anılan bir lider olmuştur (Ђурић & Ајзенхамер, 2011:443).

Bu genel bakış, Atatürk'ün Yugoslav kamuoyu algısındaki imajının dönüşümünü yansıtmaktadır. Trgovski Tovariš isimli eserde, Türk Milliyetçiliği ve Atatürk iç içe geçmiş şekilde tasvir edilmektedir. Ona göre, kadim geleneklere derinlemesine bağlı Türk tarihi, naiflik ve azmin bir karışımıyla karakterize edilen Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Atatürk, geleneksel Osmanlı ahlakını Avrupalı unsurlarla süsleyen ağır yabancı etkilere karşı Türkleşmeyi vurgulayarak bu yeni keşfedilen kimliği canlandırmayı amaçlamıştır. Kararlı, hesapçı ve askeri dehaya sahip olarak tanımlanan Atatürk, üç özelliğiyle öne çıkıyordu: Türk kimliği, stratejik kapasitesi ve savaşçı geçmişi. Bu üçlü, yoğun inançlarını sakin ve pratik bir cephenin ardında gizleyen keskin bir tavır sergiliyordu. Dehası, Türkiye'yi modern dünyada önemli bir varlık olarak konumlandırıyor, uzun süredir devam eden gelenekleri yeniliklerle uzlaştırıyor ve yönlendirme becerisiyle bunları harmanlıyordu. Atatürk, kökleri

24 Autografi Znamenitih Ličnosti XX veka: 1910-1931 (iz zlatne knjige Milorada Rajčevića publiciste)

Küçük Asya'nın mirasına dayanan kendine özgü bir Türk ahlakı geliştirmişti (Trgovski Tovariš, 1939:9-22).

Atatürk, Yugoslav kamuoyunda genel olarak, Türk kimliğini Küçük Asya'nın özüne dayandırarak temelden yeniden şekillendiren bir lider olarak resmediliyordu. Lozan Antlaşması ve Yunan zaferi gibi siyasi ve askeri başarılarının ötesinde, en dönüştürücü eylemleri yazı ve dil devrimleri ile ekonomik kendi kendine yeterlilik olduğu vurgulanıyordu. 1928'de Arap alfabesinin yerine yeni bir Türk alfabesinin kabul edilmesi, ulusu dilsel köklerine yeniden bağladığı belirtiliyor ve Arap ve Fars etkileri altında önceki kültürel boyun eğdirmeye karşı çıktığı üzerinde önemle duruluyordu. Atatürk'ün 1929'da ülke çapında bir okuma yazma seferberliği başlattığı ve 1932'de Türkçe olmayan dilsel unsurların tasfiyesi ile hareketi desteklediği Yugoslav kamuoyunda tartışılıyordu. Atatürk'ün çabaları, muhalefetle karşılaşmasına rağmen, derin tarihi geleneklerden güç alarak Türk milliyetçiliğini güçlendirdiği iddia ediliyordu (Trgovski Tovariš, 1939:12).

4. Hilafetin Kaldırılması Kararına Yugoslavya Kamuoyunun Tepkisi

Müslüman birliğinin simgesi olan hilafet, 1517'den sonra Yavuz Sultan Selim'in Mısır ve Arap Yarımadası'nı da içeren toprak kazanımları sonrasında Osmanlı İmparatorluğuna geçmiştir. Sultan'ın "*Müslümanların Halifesi*" rolü, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra önem kazandı ve Rusya Osmanlı Hıristiyanlarını korurken, halife Rus topraklarındaki Müslümanlar üzerindeki dini üstünlüğünü teyit etti. 1876 Osmanlı Anayasası, Sultan'ı İslam'ın koruyucusu olan "*Büyük Halife*" olarak onayladı ve Sultan Abdülhamid Rusya ve Habsburglarla yapılan anlaşmalarda, Osmanlı sınırları dışındaki Müslümanların hutbelerinde Sultan/Halife'yi tanımalarına ve ona bağlılıklarını ifade etmelerine izin verdi. Bu dönemde Müslümanlar, Yugoslavya'da olduğu gibi, giderek artan bir şekilde İslami olmayan yönetimler altında yaşamaya başladılar. Abdülhamid dönemi, 1876'dan önce ve 1908'den sonra önemli bir devlet desteğinden yoksun, ağırlıklı olarak dini bir girişim olarak işlev gören İslam Birliği'nin siyasallaşmasına işaret etmişti (Karić, 2015:15-6,47,75; Karpat, 1990).

Hilafetin lağvedilmesi dünya genelindeki Müslümanların farklı tepkilerine yol açmış, özellikle Yugoslav Müslümanlar bunu Türkiye'nin Osmanlı ve İslami köklerinden uzaklaşması olarak algılayarak yaygın bir memnuniyetsizlik yaratmıştı. Hilafetin 3 Mart 1924'te feshedilmesi Bosna Hersek ve Yugoslavya'da Türkiye'nin sekülerleşmesi ve toplumsal dönüşümünün ortasında farklı bakış açılarını yansıtan tartışmaları ateşledi. Bu tepkilere ilişkin akademik sınıflandırmalar arasında Tekin'in (2017) muhafazakârlar ve yenilikçiler ikilemi

ile Karić'in (2015) gelenekçiler, dini modernistler ve seküler modernistler üçlemesi yer almaktadır (Karić, 2015:17; Tekin, 2017:175; Karčić, 1999:139-147; Arnold, 1924:129-159). Bu çalışma genel bakış açılarını üç kategoride sentezlemektedir: gelenek yanlıları, dönüşüm yanlıları ve değişim yanlıları.

Yugoslav Müslümanlar, ümmet içinde dört asır boyunca Halife ile derin bir bağ kurmuş ve Halife'yi birliğin sembolü olarak görmüşlerdi. Ancak uluslararası sınırların çizilmesi onları bu ortamdan uzaklaştırarak ağırlıklı olarak gayrimüslimlerin yaşadığı bir sosyopolitik ortama soktu. Hilafetin Anadolu'da ilga edilmesi onlar arasında bir dizi karmaşık tepkiye yol açmıştı. Özellikle Bosna Hersek'te tepkiler çok çeşitliydi: Gelenek yanlıları hilafetin korunması ve yerleşik geleneklere geri dönülmesini tartıştılar. Buna karşılık, dönüşüm yanlıları modern gerçeklerle uyumlu, reforme edilmiş bir hilafeti savunurken, değişim yanlıları ulus-devletler çerçevesinde modern kurumsal ilerlemeye duyulan ihtiyacın altını çizerek hilafetin feshini desteklediler.

4.1. Gelenek Yanlılarının Hilafet Kararına Yaklaşımı

İbrahim Hakkı Čokić'in hem sahibi hem de editörü olarak 1929'dan 1936'ya kadar Tuzla'da yayınladığı "*Hikjmet*" dergisi, İslami söylem için önemli bir gelenekçi forum işlevi gördü. Bosna Hersek'teki muhafazakâr ulemanın yayın organı olarak dergi, küresel İslami olaylara odaklanmış ve genellikle ekonomik ve daha geniş toplumsal kaygılardan kaçınarak dini ve pedagojik konuları vurgulamıştır (Karić, 2015: 89-90). Tuzla merkezli olan dergi, gelenekçi bir Boşnak İslami kimliğini dile getirmiş ve sıklıkla karşıt görüşler sunmuştur. Ev halkından akademisyenlere uzanan geniş okuyucu kitlesi ve katkıda bulunanların çeşitliliği, "*Hikjmet*"i 20. yüzyıldaki Boşnak dini hayatını kavramak için önemli bir yayın kılmaktadır. Čokić kardeşler, "*Hikjmet*" aracılığıyla modernist eğilimlere karşı çıkan, dönemin Müslüman ikilemlerini ele almayı, İslami ilkeleri korumayı ve ahlaki ilkeleri savunmayı amaçlayan gelenekçi bir İslami anlatı sundu. Günümüzde "*Hikjmet*", o dönemdeki Boşnak demografisinin önemli bir kültürel ve dini kroniği olarak kabul edilmektedir (Peštalić, 2010:417).

Tekin (2017), "*Hikmet*"in 1932'de Bosna'yı ziyaret eden Mısırlı-Suriyeli Selefi bir figür olan Emir Şekîb Arslan'ın Selefi ideolojisiyle uyumlu gelenekçilerin sesi olarak ortaya çıktığını öne sürmektedir. Bu gelenekçiler hilafetin geri getirilmesini savunmakta kararlıydılar ve Atatürk'ün hilafeti kaldırma kararını yüksek sesle eleştiriyorlardı. Arslan'ın İslam dünyası meselelerine ilişkin görüşlerinden etkilenen "*Hikjmet*" Bosna-Hersek'teki Müslüman kamuoyunu önemli ölçüde şekillendirdi (Tekin, 2017: 176). Derginin

hilafetin tasfiyesi söylemindeki gelenekçi eğilimi, içeriğinin hilafet tartışmaları bağlamında kapsamlı bir analizini gerektirmektedir.

"*Chameran*" takma adıyla yazan Čokić, "*Türkiye'nin İslam Karşıtı Reformlarına Bir Bakış*"[25] yazı dizisinde Türklerin İslam karşıtı reformlarını eleştirmişti. Yazar, İtilaf Devletleri tarafından zorla boyun eğdirilmeye çalışılan Anadolu Müslümanlarının, Yunanlıların Türk-İslam üstünlüğüne yönelik meydan okumalarına, uyumlu bir kültürel direnişle karşı koyduklarını gözlemlemişti. Čokić, yeni ortaya çıkan Kemalist rejimin, Batı'dan esinlenen reformları ulusun sosyal ve ruhani dokusuyla uzlaştırması gerektiğini iddia etmişti. Böylece doğası gereği ahlaki olan halkın haklarından mahrum edilmesinin önüne geçilebileceğini savunmuş, toplumsal destekten yoksun iktidarın geçici olduğunu ve toplumsal iradenin bireysel hırslara üstün gelme eğiliminde olduğunu vurgulamıştı (Čokić, 1929a:116).

Kemalist reformlara karşı iki farklı konumunu açıkça dile getirmiş, tarım, altyapı ve sanayi sektörlerindeki ilerlemeleri kabul etmiş (Čokić, 1929a:116, 1929b:142), ancak tarihi mekanlarda kumarhanelerin açılmasını, devlet eliyle alkol ticaretini, kıyafet zorunluluğunu, laikleşmeyi ve Latin alfabesine geçişi Türkiye'nin İslami kimliğine zarar veren unsurlar olarak değerlendirmişti (Čokić, 1929b:142). Devletin laikleşmesi, halifenin sürgüne gönderilmesi ve diğer İslam uluslarını yabancılaştıran hilafetin feshi de dahil olmak üzere Batı modelli değişikliklerin Türkiye'nin Lozan'daki diplomatik kazanımlarını önemsizleştirdiğini vurguladı (Čokić, 1929:116-7).

Kemalizm'in himayesi altında Türkiye, kadın kıyafetlerinin Batılılaştırılması, toplumsal normların sekülerleştirilmesi, İslami eğitim kurumlarının kapatılması, Mecelle yerine İsviçre medeni kanununun benimsenmesi, şeriat hukukunun ortadan kaldırılması, geleneksel hafta tatillerinin değiştirilmesi (Cuma-Cumartesi), vakıf gelirlerinin zimmete geçirilmesi ve Latin alfabesinin dayatılması ve böylece Arap alfabesiyle uyumsuzluğu nedeniyle Kuran eğitiminin engellemesi gibi kapsamlı kültürel ve hukuki dönüşümler gerçekleştirdi (Čokić, 1929a:117-8). Čokić, Kemalist taraftarların etkisindeki Yugoslav kamuoyunun ortasında, bu değişimleri İslam karşıtı masonik etkilerin yansıması olarak eleştirel bir şekilde değerlendirdiğini iddia etti. Bireysel olarak halifenin değiştirilmesinin haklı görülebileceğini, ancak hanedan ailesinin tehdit oluşturmayan üyeleri de dâhil olmak üzere kitlesel olarak sürgün edilmesinin vahim bir hata olduğunu iddia etmişti (Čokić, 1929b:143-4).

25 Jedan Pogled na Turske Protuislamske Reforme

Čokić, hilafetin kaldırılmasını İslami düzeni bozan önemli bir an olarak algılıyor. İslami çevrelerde saygı gören Atatürk'ün dini ve dünyevi güçleri birleştiren bir lider olması konusunda başlangıçta iyimserlik var olsa da Kemalistlerin ortaya çıkan belirsizlikten yararlanarak İslami bölgelerde masonluğu ilerlettiğini ve Müslümanlar arasındaki itibarlarını azalttığını vurguluyor. Bu eksen kayması, özellikle Lozan Antlaşması görüşmeleri sırasında Türkiye'nin zor elde ettiği manevi desteği tehlikeye attığını iddia ediyor. Karşılaştırmalı bir analiz yapan Čokić, Mussolini'nin eş zamanlı olarak Papalığı güçlendirme stratejisini Kemalist gündemle karşılaştırarak vurguluyor: "*Kemalistler hilafeti feshederken, önde gelen bir küresel figür olan Mussolini, Vatikan'da yetmiş yıl hapsedilmiş papayı resmi olarak tanıdı, ona bir milyar İtalyan lirası verdi, denize çıkışı olan küçük bir İtalyan toprak parçası verdi ve onun dünyevi otoritesini tanıdı*". Čokić, Mussolini'yi Katoliklerin desteğini aldığı için övmüş ve eleştirisinin temel ilkelerinden biri olan dini desteğin jeopolitikteki önemli etkisinin altını çizmişti (Čokić, 1929b:144).

Yugoslavya Kralı'nın Hırvat Katolik milliyetçiler tarafından öldürülmesinin arka planı göz önüne alındığında, Čokić'in iddiaları Yugoslav kamuoyu için özel bir önem taşımaktadır. Yugoslavya seyahatini anlatan Asım Us, bir yetkilinin Vatikan'ın etkisini ima eden açıklamasına dikkat çekerek şu hatırasını paylaşıyor: "*Başvekilimiz Stojadinoviç anlaşmak istedi, biz de peki dedik. Fakat Yugoslav milleti buna taraftar değildir. Çünkü bir Sırp şarkısında şöyle der:* "*İtalyanlara inanılmaz. Onlar en büyük hilekardırlar" ... Bütün felaket Vatikan'dan geliyor. Yugoslavya'daki Katolik papazlar hep Vatikan ajanlarıdır. Kral Aleksander'ı öldürten de odur*" (Güveloğlu, 2019:101; Us, 1966:150).

Čokić'in Atatürk ve Mussolini'yi karşılaştırması, Türk sekülerleşmesine yönelik eleştirisini istemeden de olsa zayıflatmaktadır. Mussolini'nin siyasi konsolidasyon için dini duyguları manipüle etmesini onaylaması, dini kurumların kamusal söylemi ve uluslararası ilişkileri şekillendirmedeki güçlü rolünü istemeden de olsa kabul etmektedir. Gergin Türkiye-Yugoslavya ilişkilerinin tarihsel-politik bağlamı, Balkan siyasetinin karmaşık etkileşimini yansıtmaktadır. Türkiye, hilafetten vazgeçerek yayılmacı mirasından uzaklaşmış ve çağdaş diplomatik temasları tercih etmiştir. Buna karşılık Balkanlar'da, Mussolini'nin taktiklerini anımsatan bir şekilde, devlet yönetiminin dini işlerle iç içe geçmesi dini gerilimleri alevlendirerek, Yugoslav Kralının öldürülmesi ve II. Dünya Savaşı sırasında yaşanan ulusal çatışmalarla sonuçlanmıştır ki bu da dönemin dini-siyasi iç içe geçmişliğinin bir kanıtıdır.

Yugoslav-Türk ilişkilerinin gergin olduğu ve Yugoslavya'nın kendi iç ve uluslararası sorunlarıyla boğuştuğu bir dönemde JMO, Yugoslav Katoliklerin

Papalık ile sürdürdüğü özerkliğe benzer şekilde Yugoslav Müslümanları için dini özerklik için lobi yaptı (Karić, 2015:108)[26]. Bu talep, Yugoslavya'nın Türkiye ile olan diplomatik gerilimlerini arttırma ve iç karışıklıkları ateşleme potansiyeli taşıması açısından önemliydi. Dini oluşumların hükümet üzerinde etkili olduğu ve Müslümanların giderek daha fazla İslami örgütlere dayandığı Yugoslavya, Türkiye'nin hilafet sonrası dini yapıların merkezileşmesi ve laik yönetimin ayrılmasıyla tam bir tezat oluşturuyordu. Bu ikilem, her iki ülkenin de o dönemdeki farklı devlet-din paradigmalarını ortaya koymaktadır.

Čokić, özellikle hilafetin kaldırılması ve İtalya'nın Papa'ya karşı tutumu konusunda Avrupa ve Anadolu'nun bakış açılarını karşılaştırmaktadır. O, Atatürk'ün, Müslüman toplumda hem siyasi hem de dini liderliği temsil eden önemli bir kurum olan hilafetin kaldırılmasının sonuçlarını tam olarak kavrayamamış olabileceğini öne sürmektedir. Čokić, farklı tarih ve kültürler tarafından şekillendirilen Avrupalı bakış açılarının evrensel olarak Türkiye'ye uygulanamayacağını vurgulamaktadır. Avrupa'nın hilafetin kaldırılmasına destek verirken aynı zamanda Mussolini'nin Papa'yı tanımasını ve Vatikan'ın özerk bir varlık olarak kurulmasını desteklediğini de vurgulamaktadır. Kemalistleri, Avrupa modellerine görünüşte eleştirel olmayan bir şekilde öykündükleri için eleştirmekte ve Avrupa ideolojilerini Türkiye'nin kendine özgü ortamına yeterince uyarlamadan ithal ettiklerini iddia etmektedir (Čokić, 1929b).

1912 ve 1922 yılları arasında Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve etnik çatışmalar nedeniyle Osmanlı-Müslüman ulusal bilincini yoğunlaştırdı. Ardından, 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması, imparatorlukların çöküşü ve ulus-devletlerin yükselişinin damgasını vurduğu I. Dünya Savaşı sonrası dönemin ruhuna uygun olan Türk milliyetçiliğini yol gösterici devlet ideolojisi olarak müjdeledi (Zürcher, 2005:1937). Osmanlı sonrası Türkiye, imparatorluğun Müslim ve gayrimüslim nüfusunun farklı uluslar olarak ayrışmasının ardından kimliğini Türk milliyetçiliğine dayandırdı. Öyle görünüyor ki Čokić, hilafetin ve dini çerçevelerin, vatandaşlarını dini değil ulusal bir bayrak altında birleştiren modern bir ulus-devlet kurmayı amaçlayan Türkiye'nin yeni kurulan devletinin laik ve eşitlikçi duyguyla uyumsuz olduğunu tam olarak gözden kaçırmış görünmektedir. "*Ne mutlu Türk'üm diyene*" söylemi, bu milliyetçi ve dini düzenlemenin uyumluluğunu özetlemekte ve *"Türklüğü"* Müslüman kimliğinden ziyade sivil bir kimlik olarak yeniden tanımlamaktadır.

Čokić'in önemli bir gelenek yanlısı ses olduğu Hikjmet dergisi, hilafetin Atatürk yönetimi tarafından feshedilmesi meselesi Yugoslav kamuoyu tarafından nasıl algılandığına dair değerli bilgiler sunmaktadır. Derginin duruşunu ve

26 Bu dönem, Yugoslavya ve Katolik kilisesi arasında bir konkordato yapılıyor.

Čokić'in perspektiflerini inceledikten sonra, şimdi dikkatimizi dönüşüm yanlısı bakış açısının daha geniş bir analizine çeviriyoruz.

4.2. Dönüşüm Yanlılarının Hilafet Kararına Yaklaşımı

Edhem Bulbulović, 1924 yılında hilafetin Türkiye tarafından lağvedilmesinin ardından ortaya çıkan ve tüm dünyada Müslüman akademisyenler tarafından yoğun bir şekilde tartışılan söylemde önde gelen bir Boşnak ses olarak ortaya çıktı. Hilafetin geleceğini tartışmayı amaçlayan bir İslam Birliği kongresinden bahsedildiği bir dönemde Bulbulović, böyle bir restorasyonun sonuçlarını ele alan "*Pan-İslam Kongresi ve Halifelik Meselesi*"[27] başlıklı makalesiyle önemli bir katkıda bulunmuştu (Karić, 2015:108; Hauptmann, 1967:29; Bulbulović, 2003:7-27).

Bulbulović hilafetin reformuna ilişkin dört temel argüman ortaya koymaktadır. İlk olarak, İslam sadece bireyin Allah ile olan ilişkisine öncelik vermesi ve şeriatı bu alanla sınırlandırması gerektiğini öne sürerek, daha geniş toplumsal uygulamaların tarihsel olarak Müslümanların ilerlemesini engellediğini iddia etmektedir. İkinci olarak, hilafet bünyesinde ruhani ve dünyevi güçlerin tarihsel olarak bir araya gelmesini eleştirmekte ve bunun yerine Jön Türklerin eylemlerinde örneklendiği gibi tamamen dini bir kurum (Diyanet İşleri) lehine feshedilmesini savunmaktadır. Müslümanlar arasında manevi birliğin öneminin altını çizmekte ancak siyasi bir İslam birliği fikrini reddetmektedir. Üçüncü olarak Bulbulović, dini liderliği seküler yönetimden ayıran, Halife'yi siyasi veya gayrimüslim devlet tesirlerinden etkilenmeyen manevi bir figür olarak tasavvur eden yeniden tasarlanmış bir hilafet çağrısında bulunmaktadır. Son olarak, hilafetin Katolik Kilisesi'nin hiyerarşisine paralel olmasını, Halife'nin Papa'ya benzemesini, İslami otoriteyi merkezileştirirken resmi bir İslami ruhban sınıfının yokluğunun yarattığı doğal zorluğu kabul etmesini önermektedir (Bulbulović, 2003:19-23).

Bulbulović'in İslam'ın bireyin Allah ile olan ilişkisinin özel alanıyla sınırlandırılması gerektiği iddiası, dinin Kuran ve Hadisler tarafından tanımlanan ve sosyal, ekonomik ve siyasi alanlara uzanan bütüncül yaklaşımıyla çelişmektedir. Böyle bir görüş, yerleşik İslami ilkelerden önemli bir sapma önermekte ve Müslüman nüfusun çoğunluğunun inançlarından ayrılmaktadır. Bulbulović'in hilafet içindeki ruhani ve seküler gücün tarihsel kaynaşmasının Müslümanların ilerlemesini engellediği iddiası tartışmaya açıktır. İslam, hilafet yönetimi altındaki bazı dönemler gerileme yaşamış olsa da İslam'ın ilerleme ve Osmanlı İmparatorluğu'nun genişleme dönemlerinde görüldüğü gibi bilim,

27 Sveislamski Kongres i Pitanje Hilafeta

sanat, felsefe ve diğer disiplinlere önemli katkıların yapıldığı dönemleri de olduğu belirtilmelidir. Hilafetin yönetim yapısı ile kalkınmadaki durgunluk arasında doğrudan bir nedensellik ilişkisi kurmak, tarihsel dinamiklerin çok yönlü doğasını ihmal etmek anlamına gelmektedir.

Bulbulović'in dini ve siyasi rolleri birbirinden ayıran reform niteliğindeki hilafet önerisi, tarihsel örneklerden sapması nedeniyle önemli tartışmalara yol açmaktadır. Geleneksel olarak Halifeler hem ruhani liderliği hem de siyasi yönetimi temsil etmiş ve İslam toplumunu denetlemek üzere Peygamber Muhammed'in yerine geçmişlerdir. Bu öneri çağdaş laiklik ilkeleriyle uyumludur ve dini özgürlüğü ve devletin etkinliğini teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Bununla birlikte, dini ve siyasi otoritenin bir karışımı olarak hilafetin geleneksel kavramlarıyla çelişir ve kurumun temel değer sistemleriyle uyumsuzdur. Bulbulović'in İslam hilafetinin Katolik Kilisesi'nin hiyerarşik çerçevesini taklit etmesi önerisi karmaşıklıklarla doludur. Katolik Kilisesi'nin papalık tarafından taçlandırılan dini piramidi, sadece Peygamberi kutsal kabul eden İslami otoritenin merkezi olmayan, ruhban olmayan doğasıyla keskin bir tezat oluşturmaktadır. Bu öneri dini liderlik kavramlarını modernize etse de mezhepler, fıkıh ekolleri ve bölgesel farklılıklar da dahil olmak üzere İslam içindeki çeşitlilik nedeniyle uygulanması zordur. Dahası, dinin özünü değiştirme potansiyelini de barındırmaktadır. Bulbulović'in İslami liderliğin evrimine ilişkin perspektifi gerçekten de düşündürücüdür ve inancın toplumsal ve siyasi alanlarda reformdan geçmiş bir rol oynamasını savunmaktadır. Bununla birlikte, Müslüman toplumu içinde Bulbulović'in fikirleri geleneksel uygulamalardan önemli ölçüde farklı olarak algılanmış ve reformist söylemin karakteristik özelliği olan hem destek hem de muhalefete yol açmıştır.

Bulbulović'in Katolik hiyerarşisine benzer şekilde yapılandırılmış bir Müslüman ruhban sınıfı önerisi, geleneksel İslami ilkelere olan mesafesinin bir göstergesidir. Sufi tarikatlarına atıfta bulunarak, farklı öğretileri ve Kutup ve Abdal gibi liderlik unvanlarıyla başta tasavvuf olmak üzere İslami ruhani gruplar içinde Katolik ruhban sınıfına paralel bir yapının mevcut olduğunu öne sürmektedir. Bu analojilere rağmen, Papa ve kardinallerin İslami muadillerinin eksikliğine dikkat çekerek, bu tür paralelliklerin teorik doğasını kabul etmektedir. Bulbulović'in bakış açısı, pratik gerçekliklerden ziyade teorik yapıları vurgulayarak, yerleşik dini ve Sufi doktrinden olası bir ayrılışı ifade etmektedir (Bulbulović, 2003:22-3).

Karić, Bulbulović'in Kudüs kongresini İslam toplumunu birleştirmek ve hilafetin depolitizasyonu, demokratikleşmesi ve yeniden yapılandırılması için gerekli gördüğünü bildirmektedir. Bu duruş, İslam'ın Müslümanların karmaşık

yaşamları üzerindeki etkisine dair daha geniş yorumuyla uyumludur. Siyasi ve sosyal sekülerizmi savunan Bulbulović, dinin rolünü maneviyat ve kişisel ilahi bağlantı ile sınırlandırmayı önermiştir ki bu onun dünya görüşüne özgü bir perspektiftir (Karić, 2015:111-2). Karić, Bulbulović'in hilafet konusundaki görüşlerini özünde çelişkili olduğu gerekçesiyle eleştirmektedir. Bulbulović, hilafeti tarihsel olarak dini bir kurumdan ziyade siyasi bir kurum olarak algılamakta, ancak günümüzde dini konularla sınırlandırılmasını savunmaktadır. Aynı anda İslam'ın ruhban sınıfından arınmış doğasını övmekte ve bunun sonucunda ortaya çıkan "*dini anarşiyi*" ve fırsatçılar tarafından sömürülmesini kınamakta, ruhban hiyerarşisinin yokluğunun bu tür suistimallere karşı bir koruma işlevi gördüğünü göz ardı etmektedir. (Bulbulović, 2003). Katolik kilise örgütlenmesinden etkilenen Bulbulović'in İslam'da benzer bir ruhani çerçeveyi desteklemesi, doğası gereği bu tür bir yapılanmaya direnen temel İslami ilkeleri göz ardı etmektedir.

4.3. Değişim Yanlılarının Hilafet Kararına Yaklaşımı

Yugoslav kamusal söyleminde Türkiye'nin hilafeti kaldırması ve İslam Birliği konusundaki ilerici fikirleriyle dikkat çeken Mustafa Mulalić, Boşnak ulemasını Boşnaklar arasında İslam Birliği'ni teşvik ettiği için eleştirdi- ki bu eğilim o zamanlar belirsiz olan Boşnak ulusal kimliğiyle iç içe geçmişti. Aydınların isteklerini ulemanınkilerle karşılaştıran Mulalić, aydınların Avrupalılaşma, ulusal birlik ve devlete bağlılık yönündeki çabalarını vurguladı. Mulalić, vatana ve milliyetçiliğe bağlılıkları nedeniyle aydınların İslam Birliği ideolojilerine karşı duruşları olduğunu ve Yugoslav ulusal bilincini geliştirmede kilit rol oynadıklarını savundu. Mulalić etnik mirasın korunmasını savundu ve "*Asya çorak topraklarının*" cazibesi yerine anavatana odaklandı. Ortak bir ulusal kültürün teşvik edilmesini ve ulus-devletin güçlendirilmesini savunan Mulalić, anadil ve annelerin söylediği ninnilerle sembolize edilen anavatanla olan derin bağı hatırlattı. Ayrıca, Irak veya Mısır gibi uzak diyarlardaki olayların yerel halk için önemsiz olduğunu ileri sürerek, dönem medyasının bir kısmını önemsiz küresel haberlere önemli yerel meselelerden daha fazla öncelik vermekle suçlamıştır (Karić, 2015:136-8; Mulalić, 1932:139).

"*Gajret*" dergisinde (Sayı 10) Malik Kulenović, Mustafa Mulalić'in de yinelediği gibi, İslam Birliği kavramını Müslüman ulusal bilincinin gelişimini engellediği gerekçesiyle eleştiren "*Entelektüellerimiz ve İlahiyatçılarımız*"[28] isimli bir yazı ele almıştı. Kulenović, Müslüman dünyasında ulusal hareketlerin yükselişini vurgulamakta ve Bosnalı din adamlarını bu yükselişi takip etmeye

28 Naši Intelektualci i Naši Teolozi

çağırmakta, ancak Bosnalı ulemanın İslam Birliği'nin ideolojik sisi arasında kaybolduğunu gözlemlemekteydi (Kulenović, 1932:159; Karić, 2015:137-8). Kulenović, Yugoslav Müslüman delegelerin Kudüs Genel İslam Kongresi'ne katılımını "*İngiliz sömürge politikasının bir oyunu*" olarak değerlendirdi ve Müslüman ulusların yaygın olarak katılmadığı bir ortamda Kongre'nin Yugoslav Müslümanlarla ilgisini sorguladı. Makalesinin sonunda, aydınları gerici unsurlara aktif bir şekilde direnmeye teşvik ederek, ulusal bilinci ve kültürel canlanmayı teşvik etmek için güçlü bir yaklaşım içerisinde oldu (Kulenović, 1932:159).

Abdurahman Mešić, Türk yenilikçi aydınlarla aynı çizgide yer alarak, hilafetin kaldırılmasını İslam'a yönelik bir hakaretten ziyade, yabancı işgalcilerle iş birliği yapan unsurların dışlanmasını amaçlayan Türkiye'nin iç yeniden yapılanması olarak görmüştü. Laik yönetime rağmen, Türk devletinin dini kurumları finanse etmeye ve İslami uygulamaları korumaya devam ettiğini belirterek, Türkiye'de İslam'ın değişmemiş durumunun altını çizdi. Mešić, modern Türk rejiminin dini reformlarını savunmuş ve Yugoslav Müslümanların yaşadıklarının aksine reformların Türkiye'deki Müslümanları olumsuz etkilemediğini öne sürmüştür (Tekin, 2017:180; Mešić, 1932-1933:94-95).

Novi Behar'ın beraber yayınlanan 4. ve 5. sayılarında yer alan Nurija A. Pašić'in "Kemal=Paşa ve Biz"[29] isimli yazısındaki eleştirel tutumuna karşı çıkan Maksim Svara, 6. Sayıdaki "Kemal Paşa ve Dünya"[30] başlıklı yazısında Atatürk'ün reformlarını savunarak Pašić'in iddialarını çürütüyor. Svara, modern Türkiye'nin direncini ve Atatürk'ün liderliğini emperyalizme karşı İslam devletleri için bir model olarak sunuyor. Pašić'in Türkiye'nin kültürel ilerlemesi hakkındaki şüphelerini reddederek Asya kültürlerinin Avrupalı akademisyenlerden gördüğü saygıyı vurguluyor ve Türk kültürünün farklı etkilerden (Fars ve Arap) yoksun bir şekilde aşırı basitleştirilmiş tasvirine karşı çıkıyor. Svara, kısmen demokratik reformlara ve "*Türk Yurdu*" girişimine atfedilen Türkiye'nin kültürel rönesansının münferit bir olgu olmadığının, Mısır gibi ülkelerin de kültürel yeniden keşfe giriştiğinin altını çiziyor. Pašić'in Türkiye'nin İslami Vatikan benzeri bir model arama önermesini eleştiren Svara, bunun imparatorlukların dağılmasını izleyen milliyetçi eğilimlerle çeliştiğini ve kültürel dinamiklerin yalnızca dış etkenlere bağlı olarak değil, evrensel bir mantığın parçası olarak görülmesi gerektiğini vurguluyor (Svara, 1932:74-75).

Svara, Türkiye'nin dış baskılara boyun eğmesini beklemenin ulusal çabalarını baltaladığını belirtiyor ve Avrupa emperyalizminin hem Hıristiyan

29 Kemal = paša i mi
30 Kemal - paša i svijet

hem de İslam aleminde Türkiye'ye karşı yürüttüğü entrikalar göz ardı edilmemesi gerektiğini söylüyor. Pašić'in eleştirisinin, uluslararası ilişkileri sadece dinin değil, çok sayıda faktörün şekillendirdiği küresel siyasetin karmaşık dinamiklerini takdir etmekte başarısız olduğunu öne sürüyor. İslam içi çatışmaların tarihsel örnekleri bu karmaşıklığı açıkladığını söylüyor. Svara, Atatürk'ün reformlarını, İslam'ın özünden ödün vermeden moderniteye uyum sağlamaya yönelik kültürel temelli çabalar olarak savunuyor ve bu değişikliklerin şeriata uygun bir şekilde, genel olarak medeniyetlerin evrimsel yollarını yansıtan eski uygulamaları geride bırakmayı amaçladığını ileri sürüyor (Svara, 1932:74-75).

Svara, "Gazi Mustafa Kemal-Paşa: O'nun Hayatı ve Yaptıkları"[31] başlıklı çalışmasında, Türkiye'nin Atatürk reformları çerçevesinde geçirdiği toplumsal değişimi inceliyor; laikliği benimseyerek din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasının gelişmiş dünyaya özgü hale geldiğini ve her ulusun modernliği için gerekli olan düşünce, inanç ve ifade özgürlüğünü sağladığını belirtiyor. Türkiye'deki dönüşüm, Şubat 1924'te eğitimin laikleştirilmesiyle başlamış ve uluslararası muhalefetin ortasında yabancı dini kurumların kapatılmasıyla tırmanmıştır. Ağustos 1927'de din özgürlüğünün yasalaşması din değiştirmeleri mümkün hale getirmiş ve 1928'de devlet memurları için İslami yeminin yerini kişisel onur üzerine yemininin almasını da içeren anayasal laikleşme ile doruğa ulaşmıştır. Reformun zirve noktası, İsviçre Medeni Kanunu, İtalyan Ceza Kanunu ve Alman Ticaret Kanunu gibi Batılı yasal çerçevelerin benimsenmesi, böylece Türk vatandaşlarına yasal eşitlik sağlanması ve toplumsal yapıların, yasal modernizasyonun aciliyeti nedeniyle önceden belirlenmiş yabancı yasaların ödünç alınması yoluyla da olsa, çağdaş Avrupa ölçütleriyle uyumlu hale getirilmesiydi (Svara, 1932: 74-75).

5. Sonuç

Ülkelerin jeopolitik durumlarındaki değişimlerin damgasını vurduğu iki savaş arası dönem, Atatürk yönetimindeki Türkiye'nin çalkantılı yolculuğuna benzer şekilde Yugoslavya Krallığı'nda da kritik yansımalara yol açmıştır. Müslüman dünyasında anıtsal bir olay olan hilafetin kaldırılması, Yugoslavya'nın çeşitli sosyal dokusunda özel bir yankı uyandırmış ve çağın daha geniş belirsizliklerini ve özlemlerini yansıtmıştır. Atatürk döneminde Yugoslavya'daki genel duruma ilişkin incelememiz, krallığın karşı karşıya kaldığı karmaşık jeopolitik baskıların altını çizmiştir. Vidovdan Anayasası'nı

31 Gazi Mustafa Kemal-Paša: Njegov Jivot i Djela (1931)

çevreleyen iç siyasi mücadelelerden Kral Aleksander'ın suikastını takip eden kaygı verici gelişmelere kadar, Yugoslavya ulusal birliğini korumanın ve gelişen otoriterlik ile demokratik özlemler arasında bir yol bulmanın zorluklarıyla boğuştu.

Bu çalışma aynı zamanda Lozan'daki diplomatik sorumluluklarından, Avrupa'nın bir başka yıkıcı çatışmaya yaklaştığı dönemdeki etkileşimlerinin karmaşıklığına kadar Yugoslav-Türk ilişkilerinin izini sürmüştür. Bu etkileşimler sadece diplomatik gereklilikler değil, aynı zamanda modernite ile geleneği dengelemek için potansiyel bir model olarak Türkiye'nin izlediği yolun daha derin bir değerlendirmesini yansıtmaktadır. Atatürk'ün Yugoslav kamuoyundaki tasviri, yetkililerden halka kadar Yugoslavların Türk lider tarafından gerçekleştirilen radikal reformları ve ulus inşası çabalarını nasıl algıladıklarına dair fikir vermektedir. Atatürk'ün Türkiye'yi bir imparatorluğun yıkıntılarından laik bir cumhuriyetin eşiğine getirme becerisine duyulan hayranlık, Yugoslavların kendi ulusal deneyimlerinde hissettikleri istikrarsızlıkla tam bir tezat oluşturuyordu.

Son olarak, hilafetin kaldırılmasına verilen tepki Yugoslav toplumu içindeki ideolojik fay hatlarını gözler önüne sermektedir. Gelenekçiler bu hareketi İslami dayanışma ve otoritenin parçalanması olarak görerek endişeyle karşılarken, dönüşüm yanlıları ve değişim yanlıları Atatürk'ün kararında modernliğe doğru cesur bir adım ve devlet işlerinde teokratik etkinin reddini bulmaktadırlar. Bu çalışma, hilafetin kaldırılması kararının sadece Türkiye sınırları içinde yankılanmadığını, aynı zamanda yurtdışında özellikle de Yugoslav kamuoyunda da derin yankılar uyandırdığını ortaya koymaktadır. Çalışma aynı zamanda, Yugoslavya'da yaşanan din temelli bir ayrışmanın, kültürel ve siyasi kimliklerin nasıl yeniden sorgulanmasına yol açtığını ortaya koymaktadır. Çalışma ayrıca, Atatürk'ün reformlarının etkisinin kendi ulusunun ötesine geçerek Balkanlardaki yönetimlere, laiklik ve modernlik söylemine katkıda bulunabilme ve hatta belki de II. Dünya Savaşı'na giden yıllardaki yörüngelerini etkileme potansiyeli olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, hilafetin kaldırılması sembolik bir olaydan daha fazlasıydı; Türkiye'de toplumsal normların ve devlet yönetiminin derinlemesine yeniden değerlendirilmesine neden olan bir katalizördü. Atatürk'ün eylemlerinin dalgaları sadece iktidar salonlarında değil, aynı zamanda Yugoslav vatandaşlarının günlük tartışmalarında da hissedildi ve ulusal anlatıların ve modern devletlerin gelecekteki yönüne ilişkin küresel diyaloğun birbirine bağlılığını gösterdi.

Kaynakça

ARMAOĞLU, F. (2012). 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995 (Cilt II.). Ankara: Alkım Kitabevi.

ARMSTRONG, H. F. (1935). After the Assassination of King Alexander. Foreign Affairs, Council on Foreign Relations, s. 204–225.

ARNOLD, T. W. (1924). The Caliphate. Oxford: The Clarendon Press.

BAKIĆ, D. (2016). Nikola Pašić and the Foreign Policy of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, 1919-1926. Balcanica, XLVII, s. 285-316.

(2012). The Port of Salonica in Yugoslav Foreign Policy 1919–1941. Balcanica, XLIII/43, s. 191-219.

BANAC, I. (1997). Sırbistan'da Milliyetçilik. K. Saybaşılı, & G. Özcan içinde, Yeni Balkanlar, Eski Sorunlar. İstanbul: Bağlam Yayınları.

(1988). The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics. Project MUSE: Cornell University Press.

BİLGİÇ, B. S. (2015). Atatürk Döneminde Türkiye-Yunanistan İlişkileri, 1923-1938. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 31, 1-28.

BORA, T. (1994). Yeni Dünya Düzeni'nin Av Sahası: Bosna-Hersek. İstanbul: Birikim Yayınları.

BULBULOVIĆ, E. N. (2003). Sveislamski Kongres i Pitanje Hilafeta. E. Karić içinde, Bosanske Muslimanske Rasprave (s. 7-27). Sarajevo: ITD Sedam.

CASTELLAN, G. (1995). Balkanların Tarihi. (A. Yaraman Başbuğu, Çev.) İstanbul: Milliyet Yayınları.

ČOKIĆ, İ. H. (1929a). Jedan Pogled na Turske Protuislamske Reforme. Hikjmet, 1(4), 116-119.-

(1929b), Jedan Pogled na Turske Protuislamske Reforme. Hikjmet, 1(5), 142-146.

DEMIR, H. (2013). Federalizm-Üniterizm İkileminde Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nda Siyasal Yaşam (1918-1929). Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi, s. 91-114.

DİLEK, M. S. (2004). Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı (Yugoslavya) ile Diplomatik İlişkilerin Kurulması ve Kral Alexander Karadjordjevic Gözüyle Mustafa Kemal Atatürk ve Türkiye. Atatürk Dergisi, 267-278.

DJOKIĆ, D. (2010). Nikola Pašić and Ante Trumbić - The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. London: Haus.

(2007). Elusive Compromise: A History of Interwar Yugoslavia. New York: Columbia University Press.

DŽURDEVIĆ, S. (2022). Interpretacije Nasilja u Jugoslovenskoj Štampi: Grčko-Turski Rat i Razmena Stanovništva. H. Kamberović içinde,

Reprezentacije Nasilja u Jugoistočnoj Evropi 20. Stoljeća : Zbornik Radova (s. 137-159). Sarajevo: Udruženje za modernu historiju, UMHIS.

ELSİE, R. (2011). Historical Dictionary of Kosovo. Lanham, Toronto, Plymouth: Scarecrow Press.

EYİCİL, A. (2004). Atatürk Devrinde Türkiye'nin Balkan Politikası. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 20(59), 335-367.

GAJRET. (16 Ekim 1925). Brak Kemal Paše- Emancipovana Latifa Hanuma (Cilt 11). Sarajevo: Gajret.

GLENNY, M. (2001). Balkanlar 1804-1999: Milliyetçilik, Savaş ve Büyük Güçler. (M. Harmancı, Çev.) İstanbul: Sabah Kitapları.

GÜVELOĞLU, G. K. (2019). Sırp Hırvat Sloven Krallığı'ndan Yugoslavya'ya-Yugoslavya'nın Siyasi Hayatı ve Türkiye ile Diplomatik İlişkileri (1918-1941). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

HAUPTMANN, F. (1967). Borba Muslimana Bosne i Hercegovine za Vjersku i Vakufsko-mearifsku Autonomiju. Sarajevo: Sarajevo: Arhiv Socijalisticke Republike Bosne i Hercegovine.

HÖPKEN, W. (1997). History Education and Yugoslav (Dis-)lntegration. M. Bokovoy, J. Irvine, & C. Lilly içinde, State-Society Relations in Yugoslavia, 1945-1992 (s. 79-107). London: MacMillan Press.

JELAVİCH, B. (2006). Balkan Tarihi 20. Yüzyıl (Cilt II.). (Z. Savan, & H. Uğur, Çev.) İstanbul: Küre Yayınları.

KARČIĆ, F. (1999). The Bosniaks and the Challenges of Modernity. Sarajevo: El-Kalem.

KARIĆ, A. (2015). Myth of Bosniak Pan-islamism. (A. Karahasanović, Çev.) Sarajevo: Center for Advanced Studies.

KARPAT, K. H. (1990). The Hijra from Russia and the Balkans: the Process of Self-definition in the Late Ottoman State. D. Eickelman, & J. Piscatori içinde, Muslim Travellers; Pilgrimage, Migration and the Religious Imagination (s. 131-153). Berkeley- Los Angeles: University of California Press.

KENAR, N. (2005). Yugoslavya- Bir Dönemin Perde Arkası. Ankara: Palme Yayıncılık.

KULENOVIĆ, M. (1932.6.16). Naši Intelektualci i Naši Teolozi. Gajret, 8(10), 156-9.

LAMPE, J. R. (2000). Yugoslavia as History: Twice There Was a Country. Cambridge: Cambridge University Press.

LAPČEVIĆ, D. (1925). O Našim Muslimanima: (Sociološke i Etnografske Beleške). Beograd: Geca Kon.

LEAB, D. (1970). Marsilya Suikasti. R. G. Arkın içinde, 20. Yüzyıl Tarihi: Devrimler Yüzyılının Devrimci Tarihi (M. Tümer, Çev., Cilt II., s. 657-660). İstanbul: Arkın Kitabevi.

MALCOLM, N. (1999). Bosna. (A. Karadağlı, Çev.) İstanbul: Om Yayınevi.

MEŠIĆ, A. (1932). Kemal paša-islam. Novi Behar, 6(7-8).

MICHALAK, P. (2019). The Image of Turkey in the Public Discourse of Interwar Yugoslavia During the Reign of King Aleksandar Karađorđević (1921–1934) According to the Newspaper "Politika". Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów Uniwersytetu Jagiellońskiego. Nauki Społeczne, s. 143-166.

MULALIĆ, M. (1932, 05 12). Odnos Uleme i Inteligencije u Našem Vakufu. Gajret, 8(9), 137-40.

ÖZÇELİK, M. (2018). Yugoslavya Krallığı'nın Yıkılmasında İç ve Dış Siyasetin Etkisi (1929-1941). Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, s. 25-60.

PAŠIĆ, N. A. (1932, 09 01). Kemal = paša i mi. Novi Behar, 6(4-5), 52-4.

PEROVIĆ, L., ROKSANDIĆ, D., VELIKONJA, M., HOEPKEN, W., & BIEBER, F. (2017). Yugoslavia from a Historical Perspective. Belgrade: Helsinki Committee for Human Rights in Serbia.

PEŠTALIĆ, E. (2010). Percepcija sunneta u Hikjmetu. Novi Muallim, 416-20.

POULTON, H. (1993). Balkanlar: Çatışan Azınlıklar, Çatışan Devletler. (Y. Alogan, Çev.) İstanbul: Sarmal Yayınevi.

RAJČEVIĆ, M. (1931). Autografi znamenitih ličnosti XX veka: 1910-1931: Iz Zlatne Knjige. Beograd: Štamparija Globus Knjige.

RAMET, S. P., & American Council of Learned Societies. (2006). The Three Yugoslavias: State-Building and Legitimation, 1918-2005. Indiana-Washington D.C: Woodrow Wilson Center Press; Indiana University Press.

SANCAKTAR, C. (2017). Yugoslavya'da Sosyalist Özyönetim Deneyimi: Yugoslavya'nın Ekonomi-Politik Analizi. İstanbul: Doruk Yayımcılık.

(2010). The Serbo-Croat Relations In Yugoslavia. İstanbul: TASAM Publication.

STAVRIANOS, L. S. (1958). The Balkans since 1453. New York: Holt Press.

SVARA, M. (1932, 09 15). Kemal- paša i svijet. Novi Behar, 6(6), 74-5.

(1931). Gazi Mustafa Kemal-paša: Njegov Život i Djela. Sarajevo: Islamska Dionička Štamparija.

TEKİN, C. (2017). Hilafetin Kaldırılmasının Bosna-Hersek Basınına Yansımaları (1924-1939). Türkoloji Araştırmaları, 171-184.

TEODOSEVİÇ, M. (1996). 1921-1984 Yılları Arasında Yugoslavya'da Mustafa Kemal Atatürk Hakkında Çıkan Çalışmaların Bibliografik Eki. Atatürk Yolu Dergisi, s. 205-242.

TODOROVIĆ, D. (1973). Pitanje Uspostavljanja Diplomatskih Odnosa Izmedju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Republike Turske (1923-1925). Balcanica IV, Srpska Akademija Nauka i Umetnosti Koordinacioni Međuakademijski Odbor za Balkanologiju Balkanološki.

TRGOVSKİ TOVARIŠ. (1939). Kemalova Turčija. LETO XXXVI - Številka 1-2.

TROCH, P. (2012). Between Yugoslavism and Serbianism: Reshaping Collective Identity in SerbianTextbooks Between the World Wars. History of Education, 175-194.

TÜRKEŞ, M. (2013). Yugoslavya Devletinin Kuruluşu ve Krallık Dönemi. B. Gökdağ, & O. Karatay içinde, Balkanlar El Kitabı II. Cilt: Çağdaş Balkanlar (s. 15-21). Ankara: Akçağ Yayınları.

US A. (1966). Asım Us'un Hatıra Notları. İstanbul: Vakit Matbaası.

UZUNALİ, F., & KRUPALİJA, M. (2023). Lozan Barış Konferansı'nda Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı 1922-1923. E. Malkoç, H. Pabuççular, Ç. D. Tağmat, & A. Gülen içinde, 100. Yılında Lozan Barış Antlaşması (s. 882-909). İstanbul: İstanbul Kültür ve Sanat Ürünleri.

ZURCHER, E. J. (2005). Savaş, Devrim Ve Uluslaşma: Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928). (E. Aydınoğlu, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

ВРЕМЕ:

(18 септембар 1922). **Наша политика и Турска**.

(24 септембар 1922). **Око Кемал паше**.

http://www.digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_EA14D129E93A8F6C7A1935AA12C320B4 (05.10.2023 Tarihinde, adresinden alındı). Beograd

ЂУРИЋ, Ж., & АЈЗЕНХАМЕР, В. (2011). Политички систем Турске на Размеђу Кемализма и Исламизма. Српска политичка мисао, s. 441-466.

ПОЛИТИКА:

(10.09.1922). **Одјек Кемалових победа.**

(12 септембар 1922). **500.000 бегунаца из Мале Азије.**

(13 Април 1921). **Грци беже. Beograd**.

(14.07.1921). **Ангора**.

(16.09.1922). **Цариград и Једрене**. Beograd.

(22.03.1920). **Победа и мир**.

(27.07.1921). **Из Ангоре у Шивас**.

(3 Јул 1920). **У Малој Азији**.

(30 Август 1921). **Грчки Пораз**.

http://www.digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_2F-6F6602455A67B1B521D786232CBF4A (05.10.2023 Tarihinde, adresinden alındı). Beograd

ПРАВДА:

(25.03.1920). **Турски устанак**.

(9 новембар 1919). **Јерменске жртве**.

http://www.digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_297E5B2BA5B-6B1AB05C31088275D9858 (05.10.2023 Tarihinde, adresinden alındı). Beograd

Теодосијевић, М. (1995-1996). Прилог библиографији радова о Мустафи Кемалу Ататурку у Југославији од 1921. до 1984. године. Историски часопис : орган Историског института, s. 373–400.

BÖLÜM VII

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE BEYAZ RUS MÜLTECİLER VE KARPİÇ LOKANTASI: BASIN HAYATI VE ANILARDAN YANSIMALAR

Reflections from the Early Republican Period: Karpiç City Restaurant and the White Russian Emigrés Under the Light of the Memoirs and National Press

Murat YÜMLÜ

(Doç. Dr./Assoc. Dr.) Bartın Üniversitesi (Bartın University) / Ortak Dersler Bölümü (Department of Core Curriculum). myumlu@bartin.edu.tr.
ORCID No: http://orcid.org/0000-0001-7902-5339

1. Giriş

Mekânın performatif özelliğini incelemek açısından yeni Türkiye'nin inşa sürecinde bir siyasal projeksiyonun yapıyla tanımlanmasına örnek oluşturan sivil ve resmi binalar arasında pek çok binanın adı anılmakta ve kent hafızasının yansımaları incelenmektedir.

Kent mirası birikimini şehir planlaması, kentsel tasarım ve uzak görüşlülük ışığında çağdaş uygulamaların toplumsal hayata yansımaları belirlemektedir. Bu yeni mekânlarla bağlantılı olarak simgeler, yapılar arasında dikkat çeken *Karpiç Şehir Lokantası* kent belleğinin izinin sürülmesi, sosyal mekândaki ilişkiler, modernlik algısının geliştirilmesi yönüyle erken Cumhuriyet döneminde Ankara'da örnek gösterilen mekânlar arasında yer almıştır.

Karpiç Türkiye'de restoranların markalaşması, yemekli toplantılar, partiler açısından bakıldığında henüz yeni gelişmeye başlayan Ankara'nın ve genç Cumhuriyet'in siyasal, kültürel, ticarî, ekonomik ve sanatsal yönlerden önemli buluşma mekânları arasında yer almıştır. Bu dönemde Beyaz Rus tabiri de kullanılmış olmakla birlikte, Rus mülteci topluluğu içinde yer alan

ve Ankara'daki kurucusu ile tanınan lokanta, ustasının adı ile kent belleğinin izlerinin sürüleceği diğer girişimlere de örnek teşkil etmiştir. Cumhuriyet'in Ankara'da üstlendiği ev sahipliği düşüncesinin yansımalarından özel deneyimler çıkarılması açısından bu örnek özel bir yerde durmaktadır.

Bu dönemde Cumhuriyet'in kurucu kadrosundan başta Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve yakın çevresinde yer alan pek çok kişi, dönemin basın-yayın, kültür-sanat hayatı ve bürokrasisinden isimler Karpiç lokantasını ziyaret etmişlerdir.

Bu isimler arasında Milli Mücadele'nin önemli gazetelerinden *Anadolu'da Yenigün* ve 1924'te yayın hayatına başlayan *Cumhuriyet* gazetesinin kurucusu ve başyazarı Yunus Nadi (Abalıoğlu), Yunus Nadi'nin vefatı sonrasında Cumhuriyet gazetesinin başına geçen oğlu Nadir Nadi, dönemin ünlü gazetecilerinden, radyo konuşmalarıyla meşhur Şevket Rado, Özsoy operası başta gelmek üzere pek çok eser besteleyen kompozitör Ahmet Adnan Saygun, Sabahattin Ali, Ahmet Emin Yalman ve pek çok gazeteci yer almıştır.

Karpiç lokantası Dışişlerinde uzun yıllar hizmet veren isimlerle anılan bir mekânı olarak dikkat çekmiş, protokolün itibar ettiği prestijli restoranlar arasında kabul edilmiştir. Literatürde dikkat çeken gençlik ve meslek yaşamı anıları arasında diplomat Semih Günver ve Oğuz Gökmen'in anıları Hariciye geleneğinden yansımalarla belirli örnekler sunmaktadır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında rağbet edilen restoranlar arasında Karpiç'in özel bir yerde durduğuna işaret eden anı türündeki eserler tarihsel bakış açısının kazanılmasına katkı sağlamışlardır.

Karpiç lokantası ile ilgili anılarda, gazete ve dergilerde anlatılan hikâyeler ışığında Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında sosyal yaşamın aydınlatılmasına yardımcı olacak bilgilere ulaşılması mümkündür. Bu anlatımlar aynı zamanda siyasi hayattaki tartışmaların, edebiyat çevrelerinin güncel iç ve dış siyaset gelişmeleri başta gelmek üzere dünya edebiyatına yönelik görüş alışverişinin izini sürmek açısından önemli bir bilgi kaynağını oluşturmuştur. Buna göre çalışmada Karpiç lokantasının kent belleğiyle özdeşleştiği 1920'lerin sonlarından, 30'lu ve 1940'lu yıllara odaklanılmıştır. Erken Cumhuriyet döneminin siyasal, ekonomik, toplumsal biçimlenme düzeyindeki arayışlarının her yönüyle yansıdığı bir temsil mekânı olarak Karpiç, Cumhuriyet'in gastronomi ve protokol uygulamaları açısından görgü kurallarına *(etiquette)* uygun bir restoran kültürünün kent yaşamına ve topluma mal edilmesini amaçlamıştır.

Bu süreçte Beyaz Rus kimliği genç Türkiye Cumhuriyeti'nin genel kimlik ve yurttaşlık politikasında ötekileştirilmemiş ve kapsayıcı bir çerçeve içinde benimsenen örnekler arasında yer alırken Ankara'da restoran kültürünün

dönüşümü ve yeni bir gastronomi bakışının kazanılmasına katkı sağlamıştır. Karpiç Şehir Lokantası bu açıdan özel bir örneği teşkil etmiştir.

Çalışmanın ana eksenini belirlemek üzere anılar önemli bir kaynak portföyünü oluşturmaktadır. Siyasal anılar başta gelmek üzere erken Cumhuriyet dönemini aydınlatan anılar ele alındığında tarihi tesadüflerin de basın-yayın hayatına ya da meslek yaşamında deneyimlerini arttırmak isteyen kişilere yeni seçenekler sunduğu görülmektedir. Gazetecilerin, aktif olarak siyasal hayatta yer alan kişilerin, bürokratların, toplumsal hayatın önde gelen kesimlerinden doktor, avukat, öğretmen, subay gibi meslek sahiplerinin de ziyaret edebildiği bir lokantada gelişen kültürel atmosfer Cumhuriyet döneminin gastronomi tarihi açısından dikkat çeken ayrıntıları sunmuştur.

2. Beyaz Rus Girişimciliğinden Bir Örnek: Karpiç Şehir Lokantası'ndan Basın Hayatının Nabzını Tutmak

Ankara, tarihsel kimliğini yüzyıllar boyunca çeşitli uygarlıklar ışığında kazanmaya devam etmiş ve Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın siyasal merkezi olarak kritik bir dönemin ardından Cumhuriyet'in başkenti ilan edilmiştir. Uygarlık mirası incelendiğinde Ankara Helenistik öncesine uzanan Anadolu uygarlıklar tarihinin ve Helenistik dönemin dikkat çeken kentleri arasında yer almaktadır.[1]

Bu kentin Ulusal Kurtuluş Savaşı sürecinde Ankara Kalesi ve etrafındaki canlılığı ticaret hayatından, sosyal bir mekân olarak dikkat çeken Taşhan bölgesi ya da meydanındaki ticari etkinliklerden anlaşılmaktadır. 19. yüzyılın sonlarında inşa edilen Taşhan, 1928'de Hotel D'Angora (Taşhan Palas Otel) adıyla kentin ilk otelleri arasında yer almış öncü bir girişimdir.[2] Bu otelin inşa edildiği dönemde kentin çağdaş lokantacılık anlayışıyla yeni bir mekâna kavuşması gerektiği düşünülmüş ve Rusya kökenli bir mülteci olarak Mütareke döneminde İstanbul'a gelmiş Baba Karpovitch (daha sonra Karpiç olarak tanınacaktır) lokanta girişimi için davet edilmiştir. Bu konuda Attila Dorsay, İstanbul'daki ünlü Pandeli Lokantası'nın öyküsünü inceledikleri röportaj yazısında "Türk mutfak kültürünün korunamadığına dair örnekleri Avrupa'da Arap kültüründen kuskusu servis ederek zenginleşen yüzlerce restoran olduğu"na değinerek anlatmış ve Karpiç örneğinin modernlik olgusunun bileşenleri arasında siyasal patronaja örnek verilebileceğini belirtmiştir:

> *Biz, bırakınız Avrupa›da yapmak, kendi mutfağımızı bile kendi ülkemizde gitgide yitiriyoruz. Bu biraz da bir belediye, belki de bir devlet sorunudur. Bir*

1 Avram Galanti, *Ankara Tarihi I-II*. Ankara, Çağlar Yayınları, 2005, s. 15-36.

2 Taner Dedeoğlu, "Ankara'nın Tarihi Binası: Taşhan", https://www.24saatgazetesi.com/ankara-nin-tarihi-binasi-tashan/ [Erişim Tarihi: 10.04.2022]

zamanlar Atatürk›ün Ankara›da Karpiç›e gösterdiği ilgi ve yaptığı yardım, onu zor günlerde vergiden bağışık tutarak devamını sağlaması, ilginç bir örnektir. Atatürk, Ankara›yı Ankara yapmanın biraz Karpiç olduğunu anlamış, ona göre davranmıştı. Bugünkü idareciler de Türk turizminin, Türk folklorunun biraz da Türk mutfağı olduğunu anlamalıdırlar.[3]

Şekil 1: Taşhan

Kaynak: VEKAM Arşivi, No: 2477

Bu değerlendirme ışığında Karpiç Şehir Lokantası girişiminin, daha önce İstanbul'da geçirilen dönemin birikiminin turizmin teşvik edilmesi açısından da önem taşıdığına dikkat çekilmektedir. Turizmin seyyah (turist) celbedilmesi yönü ile özel bir tanıtımı gerektirdiği gibi, ağırlama hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve kent belleği ile özdeşleşen mekanların kurulması ve tanıtılması açısından da değeri bulunmaktadır. Taşhan'ın hemen altında yer alan lokantanın kültürel birikim sağlanması açısından önemli etkileri söz konusudur. Bu lokantanın ilk adı Şölen Lokantası'dır. Bu isimle sazlı, sözlü, cinsiyet ayrımcılığına yer vermeyen bir restoran kültürünün Ankara'da Karpiç Lokantası ile tanınmaya başladığı belirtilmiştir.[4]

Bu konuda Taşhan'ın ilk sahibi olan İsmail Hakkı Bey'den ve oğlu Cemal Taşhan'dan miras kalan anıları Seyfi Taşhan şu satırlarla aktarmıştır:

1928 yılında babam büyük bir atılım yapıyor, insanların hayvanları ile konakladığı, geçmiş dönem ihtiyacına göre hizmet sunan hanı, modern büyük bir otele çeviriyor. İki katlı yüz odalı Taşhan Palas Oteli, diğer adıyla 'Hotel d'Angora" ya bir de restoran ekleniyor. Hanın alt katında girişi arkadan olan yere, 'İmren Lokantası' tabelası asılıyor, babam, burayı işletmesi için de Bolşevik İhtilali'nden kaçan Rus Juri Georges Karpovich'i İstanbul'dan getiriyor. Bir süre bu isimle devam eden lokanta daha sonra adını 'Karpiç' olarak değiştiriyor.[5]

3 "Karışık Izgara ve Buğulama Pandelli'nin Buluşları", Cumhuriye, 24 Ekim 1978.
4 "Taşhan Altında Eski Karpiç Lokantası Şehir Lokantası Olarak Açıldı", *Hâkimiyeti Milliye*, 2 Mart 1930, s 3. Taşhan Altında Eski Karpiç Lokantası Şehir Lokantası Olarak Açıldı, *Hâkimiyeti Milliye*, 5 Mart 1930, s. 6.
5 Taner Dedeoğlu, "Ankara'nın Tarihi…", https://www.24saatgazetesi.com/ankaranin-tarihi-binasi-tashan/ [Erişim Tarihi: 10.04.2023]

Seyfi Taşhan, aile köklerinden gelen bu önemli mirası anlatırken Karpiç'in restoran kültürü ve çevresinin yetiştirilmesine sunduğu katkıyı da vurgulamaktadır. Bu açıdan bakıldığında restoran kültürünün yegâne kaynağı olmamasına karşılık, gastronomi ve turizm faaliyetlerinin geliştirilmesinde Karpiç adı bir marka olarak kabul edilmiştir. Bu lokanta kuruluş yıllarından itibaren bir sosyal kulüp ya da küçük bir okul havasında yurdun pek çok yerinde restoranlar ve gastronomi alanında servis mekânları açan bir kadronun yetiştirilmesine katkı sağlamıştır.

Şekil 2: Karpiç Şehir Lokantası

Kaynak: VEKAM Arşivi, No: 3048

Seyfi Taşhan, Karpiç'ten yetişenlere dikkat çekmiş ve bu işletmenin bir okul niteliği taşıdığını belirtirken sosyal ve mesleki sermayeyi ülkenin diğer kentlerinde de görebileceğimize dair örnekler sunmuştur. Bu örneklerin başında Rus Sergiyev ya da daha sonra aldığı adıyla Süreyya Homyak gelmektedir. Taşhan bu örneği şu satırlarla paylaşmıştır:

> *Ankara'nın en modern müzikli restoranı olan Karpiç'in başgarsonu da Rus Sergiyev idi, daha sonra onu 'Süreyya' olarak tanıdık, kendi adına restoran açtı. Karpiç, han yıkılana kadar burada kaldı. 1933 yılından sonra da Merkez Bankası yanındaki yere taşındı, bundan sonra da başkentin en önemli mekânı olarak tarihe geçti.*[6]

Taşhan, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin 1929 dünya iktisadi buhranının etkilerini yaşadığı dönemde 1930'lu yılların başlarında el değiştirmiştir. Aile otel işletmesini borçlar içinde sürdürmeye çalışır. Baba Cemal Taşhan'ın 1933'te vefatıyla yeni yerinde bulunan han tamamen elden çıkmıştır. İşte bu evrede Karpiç Restoranı için İş Bankası kredi vermiştir. Bu süreçte Ankara kent belleğinin izleri arasında dikkat çeken bir değişikliğin yaşandığı bir dönem

6 Taner Dedeoğlu, "Ankara'nın Tarihi…", https://www.24saatgazetesi.com/ankaranin-tarihi-binasi-tashan/ [Erişim Tarihi: 10.04.2023]

başlamaktadır. Seyfi Taşhan'ın bu konudaki tanıklığı dönemin koşullarını anlamak açısından önemli notlar içermektedir:

> *Ben en küçük çocuğum, 1926 yılında Ankara'da doğdum, dört ağabeyim ve iki de ablam vardı, babam 1933 yılında genç yaşta öldü. Babam hanı çalıştırıyordu ama aslında borç ödüyordu, ağır banka kredileri babamın hastalığı döneminde ödenemez oldu. Bazı akrabalar işletmeyi üstlendiyse de çözüm olmadı ve bu tarihi bina ailemin elinden çıktı. İş Bankası binayı haczetti, o günlerde yeni kurulan Sümerbank burayı aldı, Genel Müdürlük ve satış mağazası da olan bu günkü binasını yaptı, şimdi onların da değil ya… Sümerbank sadece bizim arsaya inşa edildi, cami ile aramıza da daha sonra Yeni Sinema yapıldı. Karşımızda heykel arkasındaki çarşının olduğu yerde ahşaptan Milli Eğitim Bakanlığı, onun yanında da Ankara'nın ünlü Hayat Kahvesi vardı, onlar çıkan bir yangında yandı. Ankara'da hayat şartları bizi zorluyordu, Bursa'ya taşındık. Bursa Erkek Lisesinde Suphi Ağabeyimle ben yatılı okuduk. Celal Ağabeyimiz bu dönemde askerliğinde yakalandığı zatürreden öldü, buradan İstanbul'a naklettik.*[7]

Karpiç denildiğinde tarihsel dönemler ve basın tarihi penceresinden belirli isimlerin gözlemlerine yer verildiği ve Cumhuriyet'in kurulduğu dönemde kent kimliğinin zenginleştirilmesine katkı sağlayan bir yapının oluştuğu görülmektedir. Yapıları, kent kimliği oluşumunda belirleyici özellikleri dikkate alındığında sembolik ve resmi yapılar ile resmi olmayan yapılar şeklinde ikiye ayırmak mümkündür.

Tarihsel akışta yüzbinlerce insanın yerinden edildiği büyük bir savaş döneminin deneyimleri Kafkasya'da, Balkanlar ya da Yakındoğu coğrafyasında yeni toplumsal arayışları beraberinde getirmiştir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye Cumhuriyeti'nin devrimleri hayata geçirdiği dönemde hem Ankara protokolünün temsil edileceği gayrı resmî bir mekân olması açısından hem de sivil protokolün halka mal edilmesi için ilk girişimlerin hayata geçirilmesi yönüyle takdir toplayan bir kentsel mekân tasarlanmıştır.

Bu takdirin merkezinde Karpiç Lokantası'nı tanıtan başlıca öğeler arasında basın-yayın araçlarını saymak mümkündür. Gazeteler ve dergiler, dönemin etkili kitle iletişim araçları olarak halkın belirli bir kültürel platformda bilinçlendirilmesini ve kültürel yoğunluğun uzantısı gastronomi gibi alanlara da yaygınlaştırılacak birikimi paylaşmayı hedeflemişlerdir. Bir anlamda siyasal dağarcığa sığınmaksızın, geniş ölçekli bir kültür kulübü ya da lokâl (yerel kulüp) inşası hedeflenmiştir. 1930'ların gazetelerinde Karpiç'in reklamlarına rastlanmakta, radyo programında Karpiç'le ilgili reklamlara yer verilmektedir.

---

7 Taner Dedeoğlu, "Ankara'nın Tarihi…", https://www.24saatgazetesi.com/ankaranin-tarihi-binasi-tashan/ [Erişim Tarihi: 10.04.2023]

Basın-yayın hayatında Karpiç, Ankara'nın dışarıdan gelen yabancı gezgin ve gazetecilere tanıtılan başlıca mekânları arasında dikkat çekmiştir. Yine basında çıkan reklamlarda Karpiç'in müzik kültürü konusunda Ankara'ya kazandırdıklarını takip etmek mümkündür. 1930'ların Ankara'sında kent planlamasında dikkat çeken bir kamusal alan "Halk Bahçe'sidir. Karpiç Restoranının hemen yanında yer alan bu bahçedeki canlılığı bir Cuma gününde gözlemleyen yabancı gazetecinin tanıklığına 14 Ağustos 1934 tarihli Cumhuriyet gazetesi nüshasında yer verilmiştir. "Pariser Tageblatt" gazetesi muhabirinin 4 Ağustos'ta "Morgenland Land Von Morgen" başlığıyla çıkan ve yeni Türkiye'ye bakışları Ankara kent merkezinden gözlemlerle aktardığı notlarında Karpiç restoranına da yer verilmiştir:

> *Bugünkü tatil gününü hükümet merkezinin mucizeleri arasında geçirmek üzere uzaktan, yakından birçok kimseler şehre gelmişler, gezmişler ve evlerine dönmezden evvel oturup bir fincan kahve ve yahut bir bardak şerbet içerek dinleniyor, eski ve yeni musiki nağmeleriyle neş'eleniyorlar. Bu hal, halk bahçesinde böyle olduğu gibi ona bitişik olan Karpiçin bahçesinde de böyledir. Karpiç, Şehir Lokantasıdır. Orada diplomat ve nazırlara, tüccarlara, turistlere tesadüf olunur.*

Karpiç Lokantası'nı konu alan ve basında dikkat çeken yazılar arasında bu yazı devlet protokolü, resmi erkân ve sivil bir restoran kültürünün buluşma noktasında çeşitli zamanlarda yapılan ziyaretlerden bir örnek sunmaktadır. Taşhan adı, 19. yüzyıl sonlarından itibaren kullanılagelmiştir. Bununla birlikte Milli Mücadele yıllarının ardından Cumhuriyet'in erken döneminde Taşhan bir Palas Otel olarak kullanıma açılmıştır. Aynı dönemde 17 Nisan 1928'de Ankara Palas Oteli (bugünkü karşılığıyla Devlet Konukevi) kullanıma açılmıştır. Restoranı bulunan bu otelin yanı sıra Karpiç yeni bir renk ve kulüp havasında Ankara sosyal yaşamının merkezinde yer alan, yıldızı parlayan bir restoran olmayı başarmıştır.

Taşhan 1933'ten itibaren elden çıktığı için Karpiç restoran, I. Meclis binasının çok yakınında bulunan noktada yeni yerini almaya başlamıştır. Bu restorana Gazi Mustafa Kemal'in yaptığı ziyaretler, basında çok fazla yer bulmasa da, ilgi uyandırmıştır. Bu ziyaretlerden birine tanıklık eden yabancı gazeteci şu notları aktarmıştır: "Karpiçin bahçesinde halk arasında birdenbire bir hareket oldu ve bu hareket çabucak diğer bahçeye de sirayet etti. Herkes sevinç ve heyecan içinde masadan masaya birbirine sesleniyordu: 'Gazi geliyor!' ".[8]

Karpiç, devlet protokolünün mutlaka ziyaret ettiği ve sivil olmasına karşılık, önemli kararların ve süreçlerin değerlendirildiği bir restoran olmanın

8 "Sabah Memleketi: Bir Ecnebinin Ankara İntibaları", *Cumhuriyet*, 14 Ağustos 1934, s. 3.

avantajlarını yaşamaktadır. Ankara'nın kent belleğinin izlerini sürerken erken Cumhuriyet döneminin kültürel ve mekânsal çerçevesinde Türk Ocağı dikkat çeken bir mekândır. Daha sonra Halk Evi'ne dönüştürülen bu yapının yanı sıra Ankara'nın siyasal merkez olma özelliğiyle yeni mekânları arasında Karpiç bir markaya dönüşmeye başlamıştır: "Türkiye Reisicumhuru Gazi Mustafa Kemal Paşa yüksek bir sosyete içinde Şehir Lokantası'nın bahçesinde oturuyor ve bütün halk Gazi'yi görmek için orada birikiyor. O sırada Kemal Paşa birkaç söz söylüyor ve kapılar derhal açılıyor. Şimdi Gazi büyük bir bahçede ve halkın arasında görünüyor".[9]

Dönemin basınında restoran kültürünü geliştirmek amacıyla tanıtım reklamlarına yer verilmiştir. *Ulus* gazetesinde 1938'de çıkan reklamlarda Tango Kralı Eduardo Bianco ve Orkestrasının katılımı ile "Dine Danse" düzenlendiği belirtilmiştir. Dans gösterileri eşliğinde servis edilen bu tür akşam yemeğinin yanı sıra özel toplantı günleri de düzenlenmektedir. Farklı türde organizyonlara ev sahipliği yapan, çok canlı bir mekânın her haftası yoğun bir programa tanıklık edecek düzeyde planlanmaktadır. Gazetelerde çeşitli ilan örneklerinde Karpiç'in yeni tanıtımları yapılmakta ve akşam organizasyonları duyurulmaktadır. İlanda "muhakkak evvelden tutunuz" denilerek rezervasyonda acele edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Şehir telefon şebekesinin Ankara dışında diğer kentlerde de yaygınlaştırıldığı 1920'li yılların sonlarına gelindiğinde artık İstanbul ve Ankara arasında şehirlerarası telefon hattının işlediği görülmektedir. Karpiç ilanlarında telefon numarası 2038 şeklinde verilmiştir. Bu bilgi, belirli ölçüde, o dönemde santralin kayıtlı hat sayısını anlamak açısından önemli bir bilgi sunmuştur.

Şekil 3: Karpiç Şehir Lokantası İlanı

Kaynak: Ulus, 28 Ocak 1938, sf. 11.

9 "Sabah Memleketi: Bir Ecnebinin Ankara İntibaları", *Cumhuriyet*, 14 Ağustos 1934, s. 3.

Yine 1938 yılının Şubat ayında *Ulus* gazetesinde yer verilen bir diğer reklamda Eduardo Bianco'nun cazband eşliğinde sahne aldığı görülmektedir.

Şekil 4: Karpiç Şehir Lokantası İlanı

Kaynak: Ulus, 5 Şubat 1938, sf. 7.

Karpiç'in mönüsünden yansıyanlar konusunda Rus mutfak kültüründen izlere rastlanmaktadır. Zaman içinde usta-çırak ilişkisinin çeşitlendirdiği mönüler arasında 1944'te hazırlanan örnek bir menüde şu seçeneklere yer verilmiştir: "Kılıç Şişte Hindi Kızartması, Sebze, Pilav, Salata, Samsa Tatlısı, Meyve, Kahve".

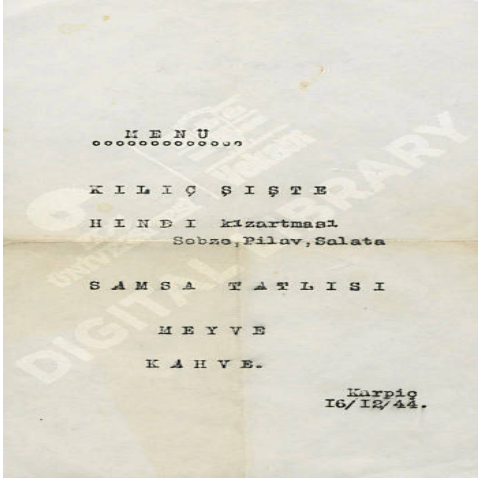
MENÜ

KILIÇ ŞIŞTE

HINDI kızartması
Sobze, Pilav, Salata

SAMSA TATLISI

MEYVE

KAHVE.

Karpiç
16/12/44.

Şekil 5: Karpiç Şehir Lokantası Menüsü (1944)

Kaynak: VEKAM Arşivi, No: A017

Menüden yansıyanlar konusunda efemera niteliğinde çeşitli tarihsel malzemelerin albüm ölçüsünde önemli bir portföy oluşturduğunu vurgulamak gerekmektedir. Şehir Lokantası'nda komi olarak çalışan Serç Bey'in (daha sonra

Gazi Mustafa Kemal Atatürk tarafından Süreyya adını almıştır) yönetiminde yeni bir lokantanın imzası ile daha geniş bir çevrede tanıtılan örnekler dikkat çekmektedir. 1940'ların başlarında Serç Homyak (Süreyya Homyak), Ankara'da Yenişehir'de yeni bir restoran açma kararı almıştır. Bu tam olarak bir yol ayrımı sayılmasa da, Karpiç markasının restoran kültürü ile etkisini arttırması anlamına gelmektedir. Bu restoran daha sonra 1960'larda taşındığı İstanbul'da bir süre Bebek'te hizmet verir ve İstinye'de yüksek ilgi gören ve on yıllar boyunca Karpiç'in izlerini arayanların devam ettiği Süreyya Lokantası olarak tanınmaya başlar. Süreyya Lokantası'nın menüsüne bakıldığında Rus usülü yemekler, Fransız ve Türk mutfağından örneklerin lezzet severlerin ilgisine sunulmasında Karpiç'in bir okul işlevi gördüğü anlaşılmaktadır. Süreyya'nın menüsünde Karpiç'ten izlere rastlanmaktadır. Tavuk Kievski (Rus usülü Tavuk Göğsü yemeği), Mantarlı Filaminyon, Yufkalı Çilav, Közde Patlıcan, Özel Salatalık Turşusu, Parfe ve Sufle, Maydanozlu Karides Pane, Rus Böreği Pronşki gibi yemeklere yer verilen zengin menü gastronomi tarihi açısından dikkat çekmektedir.[10]

Şehir restoranı kültürünün gelişmesinde ve Anadolu'ya yayılmasında Karpiç'in rolü ayrıca dikkat çekmektedir. Restoranın kurucusu Baba Karpiç, Şehir Lokantası'nda yanında yetişenlerin öğrendiği bilgilerle kent belleğine işlenen bir restoran geleneğinin öncülüğünü yapmıştır. Bu noktada Serç Homyak ya da Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının öğrendiklerini gastronomi tarihinin bilgi dağarcığına başvurarak restoran işletmeciliğine yansıtmaları yeniliklerin kapısını aralamıştır. Anadolu'da çeşitli şehirlerde Karpiç'te yetişenlerin kendi işletmelerini kurma düşüncelerinin dayanağı da Karpiç'in kent belleğine olduğu kadar, ülkedeki eğlence ve hizmet sektörüne katkılarından izlenebilmektedir. Karpiç, Ankara örneğidir. Bununla birlikte, İstanbul örneğine bakıldığında Beyaz Rusların eğlence, bar ve gece kulübü alanlarında, sinema, tiyatro gibi faaliyetlerde, hatta gazete çıkararak kendi sosyal ağlarını yaratmayı başardıkları görülmektedir.[11] Bu açıdan Karpiç, yüksek bir kültür ortamının yansımalarından doğmuş ve Beyaz Ruslar yeni doğmakta olan Türkiye Cumhuriyeti›nin kültürel birikimine pek çok alanda dönüşümler geçiren katkılar sağlarken, restoran işletmeciliği açısından bir marka yaratılmasına katkı sağlamışlardır.

Kigork Karpiç ve eşi, bu dönemin birikiminin Ankara'da yirmi yılı aşan bir süre boyunca sürdürülmesinde büyük bir özveri ile çalışmışlardır. Arşiv belgelerine başvurulduğunda 1935 yılında Türkiye Cumhuriyeti

10 "Atatürk de Burada Yerdi", *Vitrin*, 1999, s. 1.

11 Beki L. Behar, *Efsaneden Tarihe: Ankara Yahudileri*. İstanbul, Pan Yayıncılık, 2003, s. 200-201.

vatandaşlığına alındıkları görülmektedir. 28 Şubat 1935 tarihli belgenin başlığı "İran tebeasından Ankara Şehir Lokantası sahibi Kigork Karpiç ile karısının vatandaşlığa alınmaları" şeklinde kaydedilmiştir. Bu belgede de ifade edildiğine göre Karpiç, Rusya doğumludur. Çarlık Rusyası zamanında Yekatarin'de doğmuş olduğu belirtilirken, Ankara Şehir Lokantası sahibi olduğu da bu belgede kaydedilmiştir:

> *Türkiye'de beş sene oturma müddetini doldurarak, vatandaşlığa alınmalarını isteyen ve kötü bir halleri olmadığı anlaşılan Ankara Şehir Lokantası sahibi 1877 Yekatarin doğumlu Karebet oğlu Kigork Karpiç ile karısı 1888 doğumlu Margirit'in 1312 sayılı kanunun 5 nci maddesine göre Türk vatandaşlığına alınmaları; Dâhiliye vekilliğinin 26/2/1935 tarih ve 5107/1651 sayılı tezkeresile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 28/2/1935'te onanmıştır.*[12]

Sofra adabı ve kültürü konusunda Karpiç'in uyandırdığı estetik duygusu ve bu duyguyu yansıtan düşünceler artık emeklilik dönemlerini yaşayan ve tekaüt (emeklilik) maaşıyla eş ve dostlarını lokantaya ziyafete götürmeyi bir etkinliğe dönüştüren edebiyat çevreleri açısından dikkat çekmiştir. Şair Faik Ali Ozansoy'un son günleri ve hususiyetlerini konu alan yazısında Taha Toros, edebiyat tarihi açısından Karpiç'in ve kent belleğinde restoran kültürünün izlerini sürmek üzere şu notları düşmüştür: "… Güzel sofrayı severdi. Bu onun esaslı zevklerinden biriydi. Emekli maaşını aldığı gün, dizlerinde derman bulursa, sevdiklerini toplar, Karpiç lokantasına götürürdü".[13]

Karpiç'in müdavimleri uzun bir listeyi oluşturmaktadır. Bu listede karikatürist Cemal Nadir (Güler) ve Türkiye'de akıl ve ruh sağlığı alanındaki çalışmalarıyla öncü bir isim olan Doktor Mazhar Osman (Usman) gibi isimler de yer almaktadır. Bu konuda Yunus Nadi Armağanı dolayısıyla 1989'da çıkan Cumhuriyet Dergi özel sayısına katkı sağlayan Bekir Çeşnici, Karpiç'in restoran albümündeki imzalara ve notlara değinmiştir. Bu albüm Türkiye'de Cumhuriyet dönemi restoran, eğlence hizmetleri tarihinde özel bir yer tutacak değerli bir kaynaktır.[14]

---

12 BCA 30-18-1-2; 52-15-9; 1-611, 38.02.1935.

13 Taha Toros, "Şair Faik Ali'nin Son Günleri ve Hususiyetleri", *Son Posta,* 28 Kasım 1950.

14 Albümün erken Cumhuriyet dönemi protokolünün ilgi gösterdiği bir restoranın tarihi açısından olduğu kadar, gastronomi tarihi açısından da özel bir değerinin bulunduğu belirtilebilir. İleride yapılacak araştırmalar kapsamında bu albümün de araştırılması önerilmektedir.

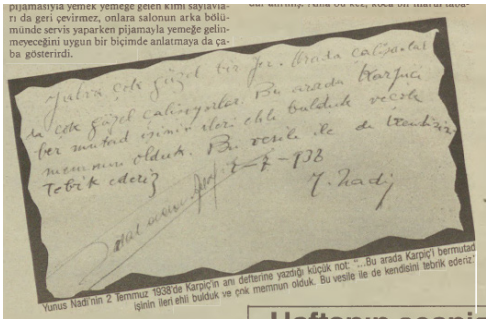
pijamasıyla yemek yemeğe gelen kimi saylavları da geri çevirmez, onlara salonun arka bölümünde servis yaparken pijamayla yemeğe gelinmeyeceğini uygun bir biçimde anlatmaya da çaba gösteridi.

Yunus Nadi'nin 2 Temmuz 1938'de Karpiç'in anı defterine yazdığı küçük not: "...Bu arada Karpiç'i bermutad işinin ileri ehli bulduk ve çok memnun olduk. Bu vesile ile de kendisini tebrik ederiz."

Şekil 6: Yunus Nadi ve Karpiç Anı Defterine Yazdığı Not

Kaynak: "Bermutad İşinin İleri Ehli: Karpiç Şehir Lokantası", **Cumhuriyet Dergi Eki**, 2 Temmuz 1989, S. 174, s. 40.

Karpiç'in müdavimleri arasında dönemin basın hayatında Cumhuriyet gazetesi markası ile özel bir yerde duran Yunus Nadi gibi isimler bulunmaktaydı. Yunus Nadi, çeşitli zamanlarda konuk olduğu Karpiç Lokantası'nın anı defterine 1938 yılında şu notları düşmüştür: "Bu arada Karpiç'i, bermutad işinin ileri ehli bulduk ve çok memnun olduk".[15]

Yunus Nadi'nin devam ettiği 1930'lu yıllarda Karpiç Ankara'da ilk Amerikan barını kurmuş ve müşterilerin yoğun ilgisini kazanmıştır. Böylece Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya çıkmasının üç yıl sonrasında Karpiç'e yapılan teklif sonrasında İstanbul'da kurulan, ilerleyen yıllarda daha özenli, estetik bir restorana dönüşen Karpiç Şehir Lokantası'nın yenilikçi yaklaşımlarıyla kent belleğindeki izleri takdir toplamaya devam etmiştir. Aynı zamanda piyasa koşullarında bir rekabet söz konusudur ve Ankara Palas Oteli, Amerikan barı dolayısıyla Karpiç hakkında bazı şikâyetlerde bulunulmuştur.[16]

Karpiç'in giyim kuşam alışkanlıklarını restoran adabı ve görgü kurallarıyla buluşturma konusundaki gayretleri çeşitli vesilelerle basında fıkralar ışığında anlatılmıştır. Dönemin ünlü bir edebiyatçısı ve şairinin konu olduğu "Beyin Salatası" fıkrası ya da "akşam saatlerinde pijamayla Karpiç'e gelen saylavlara" nazikçe restoranın arka tarafında yer gösterilmesi kurumsal yaklaşımlar sergilenmesi ve değerinin yansıtması yönüyle dikkat çekmiştir.[17]

Belirli bir sıralama yapmanın zorluğu dikkate alındığında, restoran ile en çok özdeşleşen tariflerden biri de *Bors*ç çorbası tarifidir. Telaffuzu dolayısıyla genellikle *Borç* çorbası şeklinde yazılan bu çorba restoranın özel müşterilerini ağırladığı ve tavsiyeler dolayısıyla pek çok kişinin tercih ettiği bir çorbadır.

15 Çeşnici, 1989, s. 40.
16 Bekri Çeşnici, "Bermutad İşinin İleri Ehli", *Cumhuriyet Dergi*, 2 Temmuz 1989. S. 174.
17 Bekri Çeşnici, "Bermutad İşinin…", s. 40.

Beyaz Rusların İstanbul'dan Anadolu'ya uzanan, duygusal çıkışlar içeren mültecilik sürecinde "haraşo" kimliği ve sosyal hayattaki canlılık, eğlence mekânlarına ilgi duyanların yaygınlaştırdığı bir imajın yanı sıra Karpiç apayrı bir marka oluşturmuş ve Beyaz Rus mülteci kimliğinin çok yönlülüğünü ortaya koymuştur. Bu marka tutarlılık arz eden, güçlü bir örnek olması yönüyle yeni markaların yaratılmasına da katkı sağlamıştır. Komilikten yetişenlerin Anadolu'da gittikleri yerlerde Rusya'dan Türkiye'ye taşınan kültürel birikimle pastaneler açtıkları, yeni lezzetleri çeşitli memleketlerde tanıttıkları görülmüştür.

Karpiç restoranının tanıtılması açısından radyo önemli bir işlev üstlenmiştir. Bu açıdan 1930'ların ikinci yarısında "Karpiç Şehir Lokantasından Nakil" başlığıyla bu mekândaki müzikal etkinliğin dinleyicilere ulaştırılması hedeflenmiştir. 19 Mayıs 1936'da ulusal bayram dolayısıyla yapılan etkinlikleri de dikkate alarak Ankara Radyosu programında saat 12:30'da Plak Yayımı ve Ajans Haberleri ele alınmıştır. 19:30'da Hafif Plak Yayımı programı işlenirken, 19:50'de "Doktor Konuşuyor", 20:10'da "Karpiç Şehir Lokantasından Nakil", 20:30'da "Ajans Haberleri" ele alınmıştır. 20:40'ta ise "Karpiç Şehir Lokantasından Nakil Yayını" devam etmiştir.[18]

Karpiç'in bir diğer özelliği spor kulüplerinin toplu etkinlik planlarında tercih edilmesidir. Kutlamalar ya da futbol karşılaşmaları öncesinde ev sahipliği yapılan örneklerde Ankara'nın gözde mekânları arasında yer alan Karpiç, eski Taşhan, yeni Ulus bölgesinden Yenişehir'e kadar uzanan hatta dikkat çekmeye devam etmiş, kent belleğini biçimlendiren bir mekâna dönüşmüştür. 1930 yılında kurulan Merkez Bankası'nın hemen yanında bulunan Şehir Lokantası, aynı zamanda İkinci Meclis, devamında Divan-ı Muhasebat, Zafer Anıtı'nın dikilmesiyle yeni bir çehreye kavuşan meydana bakan I. TBMM binalarının yakınındadır.

Spor karşılaşmaları öncesinde Ankara'nın iki kulübü Ankaragücü ve Gençlerbirliği Galatasaray takımı kafilesini ağırlamışlardır. Bu misafirlik ile ilgili Karpiç lokalinin nutuklara sahne olduğu, lokalin 200-300 kadar Galatasaraylı ile dolduğu belirtilmiştir. Haberdeki coşku, spor etkinliği ve gastronomi buluşmasında siyasal iktidarın yetkililerinin de spora ilgisini yansıtmaktadır:

> *Ankara 27 (AA) – Gençlerbirliği ve Ankaragücü takımları Milli Küme için iki maç yapmak üzere şehrimize gelmiş olan Galatasaray takımı Ankarada bulunan Galatasaraylılar tarafından Karpiç lokantasında bir gece ziyafeti verilmiştir. Sarı ve kırmızı renkler ve çiçeklerle bezenmiş olan Karpiç lokali 200-300 kadar Galatasaraylı ile dolmuş ve gece geç vakte kadar memleketimizin en eski ve yüksek bir irfan müessesesi olan Galatasarayın tatlı menakibi nutuklarla yaşatılmak suretiyle çok güzel bir vakit geçirilmiştir. Ziyafette eski bir Galatasaraylı olan*

18 "Karpiç Şehir Lokantasından Nakil", *Ulus*, 19 Mayıs 1936, s. 5.

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'dan başka, Fenerbahçe'nin birinci reisi ve Adliye Vekili Şükrü Saracoğlu, Umumi Kâtibi Muvaffak Menemencioğlu da hazır bulunmuşlardır. Galatasaray takımı şerefine ilk söz alan Şükrü Saracoğlu olmuş ve Şükrü Kaya da kısa fakat çok güzel bir söylevle genç Galatasaraylıları alkışlamıştır. [19]

Karpiç, dönemin koşullarında görece seçkin fakat fiyat politikasında çok yüksek fiyatları uygulamayan lokantalar arasında sayılmıştır. Bu dönemin fiyat politikası açısından başvurulabilecek kaynaklardan biri gazeteci Asım Us'un notlarıdır. Maden kömürü havzası olarak yeni bir sanayi atılımının merkezi olmaya başlayan Zonguldak'a 1938'de gerçekleştirilen resmi gezi dolayısıyla tuttuğu notlarında Asım Us, bir maden kömürü işçisinin günlük ücretinin 80-90 kuruş olduğunu belirtmiştir.[20] Çeşitli temel tüketim maddelerinin fiyatları ışığında restoran hizmetinin ücret düzeyindeki karşılığını anlamak açısından lokantanın bahşişlerle orta düzeyin üzerinde pahalılıkta bir seçenek olduğu tespit edilmektedir. Nezih, seçkin mekânlar kategorisinde Ankara restoran kültürünün üst sıralarında yer aldığı da vurgulanan lokanta, tanımlanma biçimine göre 1930'ların başlarında "ağır şapka verilen lokantalar" arasında sayılmıştır.

Karpiç, basın-yayın hayatının o dönemde rağbet gösterdiği, Ankara'da tanınan yerler arasındadır. Bu lokantalardan dikkat çeken bir diğeri Yıldız lokantasıdır. 1932 yılında Ankara kent lokantacılığının önemli mekânlarını inceleyen bir yazı dizisi yayımlanmıştır. *Ankara Mektupları* başlığıyla yayımlanan yazıda Karpiç Lokantası'nın yanı sıra bazı lokanta isimlerine de yer verilmektedir. Bu lokantalara genellikle basın-yayın hayatında az sayıda yayında rastlanmaktadır. Yazının genel çerçevesine uygun olarak Ankara lokantalarının, yiyecek ve içecek yerleri arasında "şapka vermek" tabiriyle anlatılan, pahalı, herkesin alım gücüne uygun olmayan yerler bakımından ayrıca incelemeyi hak ettiği vurgulanmaktadır. Ücret tarifesine göre sınırlandırılması söz konusu değilse de, kültürel birikim sağlanması açısından lokantalar mutlaka kategorize edilmek durumunda değildir. Diziyi kaleme alan yazar özellikle Karpiç'e nezih bir mekân kategorisinde önemli bir yer vermiştir. Yazıda Karpiç ve Ankara'nın ilk kategoride yer alan lokantaları arasında çeşitli mekânlar sayılmıştır. Sayılan poğaçacılardan Taşhan sırasındaki Hasanpaşa Furunu ucuz, atıştırmalık olarak tarif edilen yerlere örnek niteliğindedir. Öte yandan orta kademede yerler sayılmıştır. Bu grupta yer alan yerler çoğunlukla yetmiş, seksen kuruş harcama ile bir et, bir sebze, bir tatlı ya da pilavla kalkılabilecek yerlerdir. *Zevki Tayfur* ve *Yıldız* lokantaları orta kademe restoranlar arasında sayılmıştır.

19 "Galatasaraylılara Ankarada Verilen Ziyafet", *Cumhuriyet*, 28 Mayıs 1937, s. 8.
20 Asım Us, *Asım Us'un Hatıra Notları: Atatürk ve İsmet* İnönü *Devirlerine Ait Seçme Fıkralar*. İstanbul, 1966, s. 272.

Her ne kadar Karpiç'in anlayışlı bir restoran yönetimiyle ucuzluğa, geçim koşulları karşısında vatandaşın gelip gidebilmesine dikkat gösteren bir yer olduğu belirtilse de, yazı dizisinde Karpiç birinci kategoride, pahalı, çalgılı mekânlar arasında sayılmıştır: İlk kategoride yer verilen bu mekânlardan üçünün sahiplerinin ecnebi olduğu vurgulanırken, genç Türkiye Cumhuriyeti'nde gastronomi ve restoran kültüründe bir birikimin paylaşılmasında mültecilerin etkin rolü dikkat çekmektedir: "Dört başı mamur çalgılı restoranlar ise oldukça bahalıdır. Karpiç, Lozan Palas, Gül Baba gibi üçünün de sahipleri ecnebi olan bu madut restoranlarda alelâde bir yemek için iki liradan aşağı kurtulamazsınız" denilmiştir.[21] Yazı Karpiç hakkında şu değerlendirmeyle devam eder: "Bunların içinde en iyisi yalnız kışın açık bulunan Karpiç'tir. Burası bol ve temiz yağlı, her çeşniyi okşar yemeklerile Ankara'nın en mümtaz simalarını temiz salonunda toplar ve ağırlar".[22]

Yukarıda değinilen "ağır şapka vergisi" yazının ironik yaklaşımını yansıtmaktadır. "Daha kapıdan girerken elinizin açıklığına göre garson ve kapıcı ücreti olarak on kuruştan elli kuruşa kadar ayakbastı parasını gözden çıkarmak lâzımdır. Bir arkadaşımın hesabına göre; günde iki defa lokantaya giren ve yalnız kapıcıya her defasında beşer kuruş vermeğe mecbur olan bir adam senede otuz altı lira tediye eder ki tam üç adet iyi marka şapka parası demektir. Bu arkadaşım vestiyer parasına "ağır şapka vergisi" ismini koymuştur".[23]

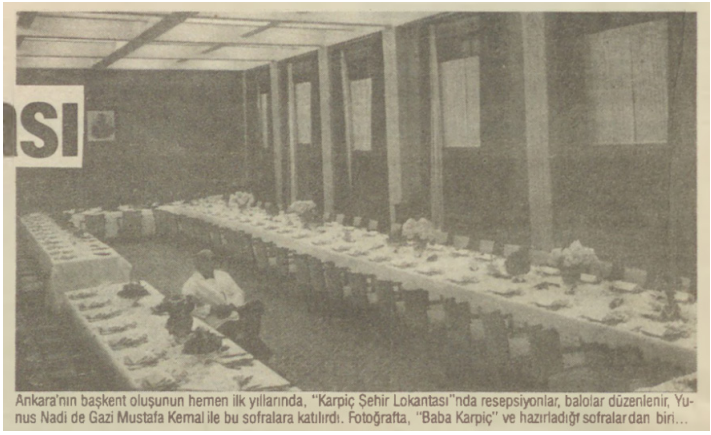

Şekil 7: Karpiç Usta ve Hazırladığı Sofralardan Biri

Kaynak: "Bermutad İşinin İleri Ehli: Karpiç Şehir Lokantası", **Cumhuriyet Dergi Eki**, 2 Temmuz 1989, S. 174, s. 40.

21 "Ankara Mektupları: Ankarada Yiyecek ve İçecek Yerleri: 'Ağır Şapka Verilen' Lokantalar!", 22 Mayıs 1932, *Akşam*, s. 6.
22 "Ankara Mektupları:…", 22 Mayıs 1932, *Akşam*, s. 6.
23 "Ankara Mektupları:", 22 Mayıs 1932, *Akşam*, s. 6.

Karpiç'in pahalılığı konusunda 1930'ların başlarındaki değerlendirmeye karşılık, sonraki yıllarda daha etkili bir fiyat tarifesiyle müşterilerinin memnuniyetini takip ettiği görülmektedir. Pek çok gazeteci, şair, yazar, saylav (milletvekili) ve hariciye mensubunun devam ettiği bu lokanta fiyatlar konusunda ılımlı bir politikayı benimsemekte ve uygulamaktadır: "Batılı yeme içme kültürünün Karpiç öncülüğünde yaygınlaşmasının başlıca nedenlerinden biri uyguladığı düşük fiyat politikasıydı. Çok düşük fiyatlı tabldot dışında bazı bürokratlar için aylık özel tarifeler vardı. Amerikan barın yanında ikramların bolluğuyla adeta 'imaret' haline gelen bölüm, gazetecilere hizmet verirdi. Bu kesimden çok kez içki parası bile alınmazdı. Diğer müşterilerin masasına gönderilen havyar, meyve gibi ikramlar da faturaya yansımazdı. Fiyatların düşüklüğünde hükümet desteğinin ötesinde Karpiç'in kendisine verilen görevin farkında olarak bir misyoner gibi çalışmasının büyük payı vardı. Nitekim vefatında bir kooperatif evi dışında hiç mal varlığı yoktu, evin de 70 milyon borcu kalmıştı".[24]

1930'lu ve 1940'lı yıllarda Ankara'nın gelişme çizgisinde yeni restoranlar ile çeşitlilik sağlanmaktadır. Bu süreçte Şükran Lokantası gibi ünlü lokantalar arasında Karpiç, fiyatların uygunluğundan söz edilen, seçkin çevreden müşterileri ağırlayan bir restoran olarak diğer restoranlara da örnek olmayı başarmıştır. Restoranlar arasındaki rekabetin 1940'lı yıllarda Ankara'da canlı edebiyat ortamında yazar, şair, gazetecilerin ilgisini çektiği ve buluşmalara ilişkin anılara yer verilen köşe yazılarından da izlenebilmektedir. Çetin Altan, 2002'de Garip akımının önde gelen isimlerinden Melih Cevdet Anday'ın vefatı üzerine yazdığı notlarında 1940'lı yılların edebiyat çevrelerindeki sosyal atmosfer ve Ankara'da restoranlar arasındaki rekabete dair anıları paylaşmıştır. Altan, bu döneme ait anıları arasında Karpiç'in sosyal buluşmalar açısından taşıdığı öneme ilişkin notlar düşmüştür. Bu notlarında Şükran Lokantası'na devam eden Melih Cevdet Anday'dan söz ederken, Orhan Veli'nin daha çok hemen bu lokantanın yanıbaşındaki Kürdün Meyhanesi'ni tercih ettiğini belirtmiştir. Şükran Lokantasına devam eden başka isimler de vardır: Fethi Giray, Suphi Taşhan, Şahap Sıtkı, Fahir Aksoy, Mehmet Kemal gibi isimler de lokantaya gelip gitmektedirler. Restoranlar, fikir alışverişinin, tatlı sert tartışmaların yaşandığı yerlerdir. Altan yazısına şöyle devam etmiştir: "Derken Şükran Lokantası'ndan Karpiç'e kayıldı… Karpiç'in kışın içeride, yazın bahçedeki amerikanbarında her akşam sürüp giden buluşmalar… Ne Orhan Veli, ne Cahit Sıtkı, ne Melih

24 Cihan Devrim Avunduk, "Bir Cumhuriyet Projesi: Karpiç (Şehir) Lokantası", S. 99, 2022. Bkz. https://apelasyon.com/yazi/99/bir-cumhuriyet-projesi-karpic-sehir-lokantasi). [Erişim Tarihi: 10.04.2023]

Cevdet vardı Karpiç akşamlarında. Eski kuşaktan yeni dostlar vardı artık, Nurettin Artam, Akagündüz…"[25]

3. Diplomasi, Basın ve Edebiyat Dünyası Penceresinden Karpiç Lokantası

İkinci Dünya Savaşı yılları ve sonrası Karpiç Lokantası için 1930'lu yılların ardından yeni bir deneyim ve popülerliğin nitelikle sarmal hale gelmeye başladığı özel bir dönemdir. Cumhuriyet dönemi edebiyatına damgasını vuran pek çok ismin restoranlar arasındaki tercih farklılıklarına karşılık, Karpiç çizgisini korumaktadır. Sık devam eden müşteri portföyünde yazar, şair, gazeteci, diplomat vb. çeşitli meslek dallarından insanlar bulunmaktadır. Mehmed Kemal de bu isimler arasındadır. Anılarında Karpiç restoranındaki canlı edebiyat tartışmalarına, fikir alışverişinin pek çok kişiyi bir araya getiren verimli atmosferine değinmiştir. Mehmed Kemal, "Sesleniş" başlıklı yazısında edebiyat çevreleriyle Park Otel ve Karpiç'te sofraları paylaştıklarını belirtmiştir.[26]

1930'lu ve 1940'lı yıllar aynı zamanda diplomatlar için bir buluşma mekânı olarak kabul edilen Karpiç'in Hariciye Vekâleti'nin buluşmaları ile özdeşleştiği bir dönemdir. Emekli Büyükelçi Semih Günver'in anılarında eski Ankara'nın tarihi kent dokusu ve sosyal atmosferine ilişkin satırlar kentin coşkulu yönlerinin titizlik, kültür ve sanat atmosferinden kaynaklandığını vurgulamaktadır:

> *Karpiç işlemeli beyaz gömleğini giyer, altında gelişmeye çoktan başlamış karnını saklamaya çalışır, dökülmüş saçlarından aşağılık hissi duymaz, buram buram kokan bir Rus şivesi ve daima gülümseyen yüzü ile bazen nazik, bazen dobra dobra misafirlerini karşılardı. Serge Süreyya, başlangıç yıllarında Baba Karpiç'in yardımcısıydı. Süreyya zayıf, uzun boylu, baygınca gözlü, koyu kumraldı. O da Türkçe'yi Rus olduğunu gizlemeyen koyu bir şive ile konuşurdu.*[27]

Büyükelçi Oğuz Gökmen anılarında Karpiç'in casusluk hikâyelerinin anlatıldığı ve "uluslararası ilişkilerin gözetleme kulesi" havasını taşıyan bir hükümet merkezi olarak Ankara'daki resepsiyonlardan söz etmektedir. Ankara'da bu tür resmi davetlerin verildiği yerlerden biri *Ankara Palas*, diğeri Alman mimar Ernst Egli'nin eseri olan *Marmara Köşkü*'dür. Egli'nin çok değerli imzalarının görüldüğü Ankara, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarının güzide bir kentsel performans çevresini anlamak açısından önem taşır. Bu davetler genellikle Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu tarafından Atatürk Orman Çiftliği'nde Marmara Köşkü'nde verilmektedir.

25 Çetin Altan, "Melih Cevdet Anday", *Milliyet*, 30 Kasım 2002, s. 2.
26 Mehmed Kemal, "Sesleniş", *Cumhuriyet*, 20 Ocak 1994, s. 1.
27 Semih Günver, *Tac Mahal Oteli (Anılar-Öyküler)*, Ankara, Bilgi Kitabevi, 1994, s. 36-37.

Karpiç, bu açıdan bakıldığında resmi bir protokol mekânı olmamasına karşılık tüm diplomatların tercih ettiği prestijli bir restorandır. Bu restoran da İngiltere, Fransa, Almanya ve Sovyetler Birliği'nin en gözde ve seçkin diplomatlarının ziyaret ettiği yerler arasındadır.[28]

Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politika ajandasına, ülkede cereyan eden olayların incelemesine odaklanan bir merkez özelliği taşıdığı dikkate alındığında Ankara'nın II. Dünya Savaşı yılları ve sonrasında mutfak kültürü, restoran işletmeciliği uygulamaları, çok farklı meslek gruplarından insanların misafir edildiği mekânlar açısından Karpiç kent belleğinde pek çok öyküyü barındıran bir yere dönüşmüştür. II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin nüfusu yaklaşık olarak bir milyonu bulan İstanbul dışında orta ölçeğe yakın, görece küçük şehirleri arasında Ankara ve İzmir de bulunmaktadır. Sanayi alt yapısı ve sermaye birikimi açısından genç Türkiye Cumhuriyeti henüz atılımlar döneminden geçmektedir. İlber Ortaylı'nın vurguladığı şekliyle "dünyaya açık yaşamı bir-iki sanayici tüccar aile ve devlet bürokrasisinin Hariciye Vekâleti kesimi sürdürmeye çalışmıştır".[29]

Dünyaya açık olmaktan söz edildiğinde Ortaylı, ülkede Beyoğlu'ndaki Degüstasyon ya da Ankara'daki Karpiç gibi on restoranın "dışa açık bir kültürel ortamı" hazırlamaya yetmeyeceğini belirtmiştir.[30] Bu değerlendirmeyi mütevazı bir katkı şeklinde ele almak mümkün görünmktedir. Entelektüel ortamın restoranlarda filizlenmesi gastronomi alanında yeni örneklerle sürdürülmüştür. Bununla birlikte İstanbul'da Steinburg (Ştaynburg), Bahçeli, Havra gibi ünlü lokantalarda uluslararası ilişkileri belirleyen ve II. Dünya Savaşı'na doğru evrilen sürecin ele alındığı sohbetlerin benzerleri Karpiç'te de yapılmıştır. Bu bakımdan İstanbul ayağında çeşitli restoranlarla karşılaştırılabilecek ve seçkin çevrede tutulan Karpiç bir diplomatik ve edebi öyküler antolojisinin sahnesine dönüşmeye başlamıştır.

Öyküler insan hikâyelerini yansıtmış, durum ve olaylar örgüsünde çeşitli bakış açılarını kazanmaya yardımcı olan örnekler arasında sayılmıştır. Çok farklı ölçülerde şiir, sanat, düz yazı ve edebiyat türlerinin tartışılabildiği uygar ortamlar arasında Karpiç belirli düzeyde seçici bir yer olmasına karşılık, siyasal indirgeme çizgisinden uzak durarak, restoran kurallarını uygulamaya çalışmış bir mekândır. Burada geçen anılarına dönen Mehmed Kemal köşe yazılarında 1940'ların ortalarında ve sonlarındaki havayı canlı tasvirlerle

28 Bir Zamanlar Hariciye: Büyükelçi Oğuz Gökmen'in Anıları", *Cumhuriyet*, 1 Nisan 1986.
29 İlber Ortaylı, *Cumhuriyetin İlk Yüzyılı (1923-2023), hz. İsmail Küçükkaya*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2012, s. 103.
30 İlber Ortaylı, *Cumhuriyetin İlk Yüzyılı…*, s. 103.

anlatmaktadur. 1950'lerin başlarındaki dönüşüm Mehmed Kemal'in şu satırlarına yansımıştır:

> *Ellilerden sonra, bu kahveler birer ikişer banka oldu. Yollar kazıldı, kanalizasyonsuz yapılmış olan Yenişehir'e kanalizasyonlar yapmak için her taraf oyuldu.* Çukurlar *açıldı. Ağaçlar (atkestaneleri) kesildi,* Özenler. *Kutlu saatleri bitti.* İktidar *değişmişti. Yeni iktidar eskisinin kurallarını* çiğnedikçe*, bize* özgürlükler *geliyormuş gibi göründü. Yeni iktidarın yeni kahveleri, yeni meyhaneleri açıldı. Karpiç'e gidemeyenler de, gitmeye başladılar. Ankara Palas, yeni müşterileri ile donandı. Falih Rıfkıların, tek parti yazarlarının elleri etekleri buralardan* çekildi. *Ankara,* şimdi *nasıldır acaba?*[31]

Edebiyat ve diplomasi çevrelerinin yoğun ilgisine örnekler sunmak üzere Şevket Rado canlı tasvirler ışığında Karpiç'in Ankara'da II. Dünya Savaşı yılları ve sonrasında sosyal hayattaki yerini zengin bir anlatımla okurların ilgisine sunmuştur. Rado, radyoda programlar yapmış, gazetecilik tarihinin yanı sıra kültürel birikimin ince bir üslupla işlenmesine çalışmıştır. Rado'nun *Hayat Tarih* mecmuasında 1978'de ele aldığı anekdotlara bakıldığında edebiyatçı ve eleştirmen Nurullah Ataç'tan, Cahit Sıtkı'ya, Varlık Yayınları kurucusu yazar ve yayıncı Yaşar Nabi Nayır'dan, gazeteci ve yazar Nahid Sırrı Örik'e, şair Ziya Osman Saba'dan, Necip Fazıl Kısakürek'e uzanan bir yelpazede çok farklı edebiyatçı portrelerinin buluştuğu bir yerden söz edilmektedir. Bu isimlere onlarca ismin eklenmesi Karpiç'in oluşturduğu sosyal ve entelektüel çevreyi anlamak açısından yararlı olur.

Şevket Rado, edebiyat tarihi açısından ilgi uyandıran, estetik yargıları ve edebiyat çevresinde süregelen teorik tartışmalara dair kısa bazı bilgiler sunduktan sonra, öğrencisi olduğu Nurullah Ataç, Varlık dergisi çevresinden diğer isimlerin devam etmekte keyif aldığı restorana dair bilgiler vermiştir. Bu bilgiler bir zaman şeridinin akışında olduğu gibi İstanbul ve Ankara çevresinde sosyal mekânları tanımaya yardımcı olmaktadır. İstanbul'da Şevket Rado, Cahit Sıtkı Tarancı ile tanışmıştır. İstanbul'da İstiklal Caddesi'ndeki Yeşilyurt (eski Moskova) Pastanesi gibi, daha sonra diğer edebiyatçılar tarafından tercih edilen bir yer de Karpiç Şehir Lokantası olmuştur. Rado, Ankara'da Hukuk Fakültesi'ne kaydolduğu dönemde Ankara'nın sosyal çevresini keşfetmeye başlamıştır. Rado, bu sosyal çevreyi ağaçlandırılan ve bozkır havasından kurtarılan Ankara şeklinde anlatmıştır:

> *Ankara edebiyat dünyası o sıralarda büsbütün başka türlü idi. O günün Ankarası Atatürk'ün Ankarasıydı. Şehir yeni yeni toparlanmaya çalışıyordu.*

31 Mehmed Kemal, "Şimdi Nasıl", *Cumhuriyet,* 3 Mart 1983.

Yollara akasya ağaçları dikiliyor, bunları tutturmak için her birine çocuklar gibi bakılıyordu. Ama yine cılız ağaçlar şehriydi Ankara. Ulus meydanından Yenişehir'e giderken, yoldaki ağaçları elimle kavrayıp birer birer sarsardım da «Bu ne biçim şehir, benim sarsamayacağım tek ağacı yok bu şehrin!» derdim. İstanbul'daki ulu çınarlar gözümün önüne geldikçe ağlamaklı olurdum.[32]

Rado, mizahi dille anlattığı anılarında Ankara'daki edebiyat çevresinde Necip Fazıl Kısakürek ile 6 ay aynı evde kirada oturduklarına ve bu süreçte Ağaç dergisini çıkardıklarına değinmiştir. Bu anılarında Ulus meydanında ünlü İstanbul Pastanesi'ndeki ve akşam yemeklerinde Şükran Lokantası'ndaki buluşmalara dair birkaç not düşerken, en çok bütçe desteği sağlayan dostlarının Sadri Ertem olduğuna değinmiştir. [33]

Karpiç, o zamanlar Ankara'nın en lüks lokantası idi. Bütün mebuslar, vekiller, işadamları orada yerlerdi. Biz de kültür yardımını alınca, pek tabiî olarak orada yemeğe başlamıştık. Hemen Karpiç'e gittik ve bizim hizmetçi kadın için iki aylık bir yemek abonesi yazdırdık. Necip parasını ödedi. Artık her gün fraklı bir garson yemekleri tepsinin içine dizip üzerini bembeyaz bir örtü ile örterek bizim Sıhhiye'deki eve, köylü hizmetçimize Karpiç'den yemek getiriyordu! Bu komik hal bir ay böylece sürdü. Necip Fazıl'da paralar suyunu çekmeye başlamıştı. Ben de Akşam'dan pek az bir para alıyordum. Yavaş yavaş Karpiç'den ayağımızı çektik. Hatta bir müddet sonra Necip'le köfteciye düştük. Biz, akşamları köftecide beş, on kuruşa akşam yemeği yiyor, hizmetçimize ise fraklı garsonlar Karpiç'den yemek taşıyorlardı. Çünkü onun parası peşin ödenmişti. Bazen Necip bana; kaşını, gözünü oynatarak: — Şevket, haydi kalk, eve gidelim. Hizmetçiyi bir yere gönderelim, Karpiç'den gelecek yemeği biz yiyelim de şu köfteciden bir akşam olsun kurtulalım! derdi. Ama lâfta kalırdı bu, yapamazdık! —Asaletimiz buna manîdir Necip! derdim. O da mecburen duraklar, tekrar köftecinin yolunu tutardık.[34]

Karpiç'in edebiyat, diplomasi, gazetecilik, spor branşları ve siyasal hayat açısından antolojiye dönüşebilecek öyküler birikimini değerlendirirken Beyaz Rus mültecilerle ilgili Rus arşiv kaynaklarına dayanan araştırmasıyla Svetlana Uturgauri'nin eseri önemli bir başvuru kaynağı olarak kaydedilmektedir. Uturgauri eserinde Rus mültecilerin İstanbul'daki eğlence mekânları ve lokanta işletmeciliğindeki rollerini kısa zamanda elde edilen başarılar ışığında sunmuştur. Bu anlatımdan da görüleceği üzere Beyaz Ruslar girişimci yaklaşımı

32 Şevket Rado, "Edebiyatta Gençlik Hatıraları", *Hayat Tarih Mecmuası*, 1 Haziran 1978, Y. 14, C. 1, S. 6, s. 7.
33 Şevket Rado, "Edebiyatta Gençlik…", s. 7.
34 Şevket Rado, "Edebiyatta Gençlik…", s. 7.

genç Cumhuriyet toplumuna kazandırma yolunda önemli örnekler sunmuşlardır. 1920'li yıllarda pek çok restoran ve pastane açılmıştır: "Mantar gibi türeyen restoran, bar ve kabarelerin çoğunu Ruslar açıyordu. Pera ve Galata bunlarla ışıldıyordu: "Georgiy Karpıç", "Türkuaz", "Maksim", "Moskovit", "Medved" (Ayı), "Rose Noir" (Siyah Gül), "Kievskiy", "Petrograd", "Yar" (Uçurum), "Kremlin", "Zolotoy Petuşok" (Altın Horoz), "Russkiy Ugolok" (Rus Köşesi) ve sayamayacağımız diğerleri".[35]

Uturgauri, İstanbul dönemi deneyimi açısından Karpiç'in burada ünlendiğini belirtmiştir:

> *İstanbul'un en ünlü restoranlarından biri de, 'Georgi Karpıç' (ya da kısaca 'Karpiç') idi. Yeni Türkiye'ye seyahat yapan ilk Sovyet kadın yazarı Lidiya Seyfullina, 1925 yılında buranın sahibiyle karşılaşmıştı. "Kaybolan İslam Ülkesinde" kitabında şöyle diyor: "İstanbul'daki 'Karpiç'in aralarında güzel, eğitimli, birkaç Avrupa dilini rahatlıkla konuşan Rus kadınların da oldukça geniş bir kadrosu vardı. Üzerlerindeki kısa kollu, derin yırtmaçlı ve cepli iş elbiseleri kar gibi beyaz ipekten yapılmıştı. Bahşiş almaları yasaktı (bahşiş, belli bir oranda fiyatlara yansıtılmıştı). Restoran sürekli olarak Ruslar ve yabancılarla tıklım tıklımdı. Bir keresinde bu 'güzel ve eğitimli personel', maaşlarına zam istedi. Restoran sahibi de reddetti. "Güzel ve eğitimliler" buna yanıt olarak işe gitmediler, patron da başka kadınları işe aldı. İşte o zaman, Pera'da ilk ortak restoran, 'Turkuaz' adıyla açıldı. 'Karpiç'te öğrendikleri herşey işlerine yaradı. Fiyatları düşük ama kalitesi de kötü değildi. Böylelikle 'Karpiç' kendine, İstanbul'un iyi restoranlarından sayılan oldukça ciddi bir rakip yaratmış oldu.*[36]

Uturgauri, sonraki süreçte Karpiç'in Ankara dönemini de değerlendirmiştir:

> *Karpiç, daha sonra Ankara'ya göçtü. 1933 yılında Türkiye'de olan Lev Nikulin, bu restoranın sahibiyle olan görüşmesini 'İstanbul. Ankara. İzmir' kitabında yazar: 'Ankara Palas ve Karpiç restoranları önünde elçiliklerin bayraklı arabaları duruyor. Moskova'daki Lazarevski Enstitüsü (Doğu dilleri) eski öğrencisi Karpiç Efendi, ölçülü bir ifadeyle işlerden yakınıyor. İstanbul'dan Ankara'ya gelmişti. Yönetim, başkentte güzel bir Avrupai restoran olmasını istemişti.*[37]

35 Svetlana Uturgauri, *Boğaz'daki Beyaz Ruslar (1919-1929,* İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2015, s. 101.
36 Svetlana Uturgauri, *Boğaz'daki Beyaz Ruslar*..., s. 191.
37 Svetlana Uturgauri, *Boğaz'daki Beyaz Ruslar*..., s. 191-192.

J.G. Karpoviç (Baba Karpiç)

Şekil 8: Karpiç Usta

Kaynak: Svetlana Uturgauri, 2015, sf. 192.

Sonunda Karpiç'in bir marka ve restoran geleneğinde masa düzeni, servis kıyafetleri, gösterilen özen ve dikkat ile farklı, takdir ve takip edilen bir isme sahip olduğu görülmektedir.

Mehmet Kemal'in gençlik yıllarının edebiyat çevresinin uğraşlarını, geçim *(medar-ı maişet)* dertlerini konu alan anı türündeki romanı *Pulsuz Tavla* adlı eserinde "Karpiç Baba" başlıklı bölüm restoranın genç şair ve yazar çevresi üzerinde bıraktığı etkiyi betimlemiştir. Mehmed Kemal, anılarının beşinci bölümünde "kahveden bozma bir yer alındığını, arkadaş ortamında servis edilecek içkiler ile para kazanılabileceğinin düşünüldüğünü ve akıllarına Karpiç Şehir Lokantası'nda gördükleri yuvarlak masanın geldiğini" belirtmiştir.

Bu masaları, restoran adabını anlatırken Mehmed Kemal'in satırlarında Karpiç'in seçkin bir çevreye hitap ettiği vurgulanmış ve "kendine özgü protokolü"nün yansımaları görülmüştür:

> *Karpiç'in eski günlerini anımsıyorum. Ne lokantaydı! Her kesesine güvenenin kolay kolay gireceği yer değildi. Kendine özgü bir protokolü vardı. Karpiç Baba'nın tiril tiril, süt gibi beyaz, kazak gömleği üstünde, boğazından bağlı. Yandan aşağı bir sıra düğmeler iniyor. İyi cins ipekten yapıldığı belli. Jiletle kesilmiş gibi ütülü, koyu renk bir pantolon… Rugan pabuçlar… Saçlar ustura ile tıraş edilmiş… İri kıyım bir gövde… Davranışlarının eksiği ziyadesi yok… Eğilip selam verişleri, eliyle buyur edişleri, yerli yerinde… Talimli… Edepli… Baba Karpiç'in gözümde beliren çizgileri bunlar!...*

Mehmed Kemal, anılarında Karpiç'in renkli atmosferini ve Ankara sosyal çevresinde karşılaştığı kişileri çeşitli meslek grupları ve toplumsal statüler ışığında anlatmıştır:

Bizler son demlerine yetişmiştik. Karpiç Lokantanın sahibiydi. Eski çılgın gençlik zamanlarını nerden bilelim? Onları bizden yaşlılar anlatırlardı. Yaşar gibi olurduk. İlk geldiğinde Taşhan sahibi Cemal Bey korumuş ... Cemal Bey Niğde Mutasarrıfı. .. Başkentin ilk otelini açmış ... Baba Karpiç, güçsüz görünen, tafralı ilk Kuvayı Milliyecileri; öfkeli generalleri; ayağı dolaklı milis çetecileri görmüş ... Onlara hizmet etmiş, kahırlarını, eziyetli sarhoşluklarını çekmiş... Cemal Beyi tanımıştım. Dikmen Bağlarında oturur, evine faytonla gelir, giderdi. Bir Cemal Beyde fayton vardı, bir de Dahiliye Vekili Cemil Beyde. Cemal Beyin oğlu şair Suphi Taşhan, hem çocukluk, hem okul arkadaşımdı. Suphi ile Karpiç'e gittiğimizde, Baba'dan özel bir saygı görürdük. Bu saygı Cemal Beye olan bağlılığından gelirdi. Lokantanın bar bölümünde köşedeki masada, tanınmış yazarlardan Aka Gündüz, Nurettin Artam, Selami İzzet, ünlü gazetecilerden Adil Akbay, Mekki Sait otururlardı. Onların oturduğu masaya, ağırlığı olan, hatırlı bir masa gözüyle bakılırdı.

*Gazeteciliğe başladığımızın çiçeği burnunda günleri... Her gazeteci için ne. tatlıdır o günler ... Devletin yüce katlarında görev almış kimselerle konuşursun, kendini onlarla eşit sayars*ın. Onlar aşağıdan alırlar, yu*tarsan sen de kendini onlarla bir tutarsın ... Bir ayağın sürçmesin, o eşit bellediğin kimseler, yüzüne bile bakmazlar, tanımazlıktan gelirler. Ama o yaşlarda bize bu öğüdü veren kimseler çıkmazdı ki... İşin ger*çek *y*üzünü nerden, nasıl bilebilecektik?... *Bu masada oturanların yanına yanaşmak çok zordu, sofralarına kabul edilmek bir öğünme vesilesiydi. Ben, gazeteciliğe başladıktan birkaç yıl sonra bu masaya oturabilmiştim. Şöyle oldu: Bir gazetenin Meclis muhabiriydim. Meclis muhabirliği, o dönemde, mesleki bakımdan zor erişilen bir rütbeydi. Hele bizim yaşımızdakiler için...O zamanın gazetecileri yaşlı kimselerdi. Adil Akbay'la beraber çıktık... Meclisin tatsız bir günü...Atlayacak, atlatılacak bir haber çıkmıyacağı belli. Adil Akbay : « - Hadi Karpiç'te iki tek atalım! ... " dedi. « - Ben gideyim, belki iş çıkar.» « - Ne işi çıkar canım, hadi yürü... '' Kıramazdım. Meslekte saygım olan insandı. Ayrıca çok seviyordum. Her gün içen, gündelik olaylara boş veren, hatırnaz bir adam. Eski gazetecilerden Bilal Akba ile ortaktı. Akba Kitabevinin iki ortağıydılar. Ankara gazeteciliğinde, Akba Kitabevi'nin de özel bir yeri vardır. Sırası gelince onu da anlatırız. Merkez Bankasına bakan köşede, pencere kenarına oturduk. Birer içki söyledik. Biraz sonra Aka ile Nurettin Artarn geldi. Yuvarlak masalar*ına oturdular. Çevreleirne bakınır*ken Adil Akbay'ı gördüler. Elleriyle masayı işaret ederek: « - Adil, gelsene ! . ,, Adil de, beni göstererek : «- Arkadaşım var ... " « - Buyurun! . . ·'' Beni de çağırıyorlardı. Aka'yı şöyle böyle tanıyordum. Daha doğrusu ben onu tonıyordum da, o beni belki şöyle böyle tanıyordu. Bir kaç kez oturmuşluğumuz vardı. Nurettin Artan ise hocamdı. Ankara Erkek Lisesinde okurken bize hocalık etmişti. Yuvarlak masaya ilk oturuşum böyle oldu. Akşamı orda ettik. Aka, Selanik günlerini anlattı. Mustafa Kemal'le birlikte içtiklerini ... Cenyo, Beyaz Kule meyhanelerinin sözünü etti. Rumeli'de pastırmalı bir kuru fasulye yaparlarmış, insanın parmaklarını da*

beraber yiyesi gelirmiş. Bir kez oturmuştum ya, ondan sonra geldiğimde hep bu yuvarlak masaya otururdum. Kimse de, burda senin ne işin var, diyemezdi. Kabul edilişimiz zor, ondan sonra oturuşumuz kolay olmuştu. Arada bir Baba Karpiç de içerde sıkıldıkça gelir bu masaya otururdu. Saygıyla bir kenara ilişir, bir kadeh içerdi. Onun masaya oturuşu ile beraber, garsonlar da, küçük bir tabakta havyar, tereyağı, kızarmış ekmek getirirlerdi. İyi tür turşular, küçük paneler daha sonra gelirdi. Bulların parası verilmez, bunlar hesaba yazılmazdı . Bunlar, Baba Karpiç' ten, yani ocaktandı.[38]

Ankara Yahudilerinin tarihini ele alan çalışmada Beki Bahar, Kavaklıdere, Dikmen ve Keçiören bölgesinin Ankara'da ilkbahar ve sonbahar dönemlerinde sayfiye yeri olarak kullanıldığını belirtmiştir. Karpiç, Cumhuriyet'in ilanı sonrasında 1950'lere kadar sayfiye yerlerini tercih eden Ankaralılar için seçkin bir mekandır. Kent sakinlerinin her yönüyle ilgi gösterdiği kamusal alanların yanı sıra Yahudilerin yoğun ilgi gösterdiği Bomonti Gazinosu Yenişehir'de beğenilen mekânlar arasındadır. Böylece Karpiç'in yanı sıra Çubuk'ta Baraj Lokantası gibi şehir merkezinden uzakta, Ankaralıların daha çok haftasonu eğlenceleri için düşündüğü yerler de ilgi uyandırmya başlamıştır. Behar, *siyah havyar, strogonof, karski, kiesvski* gibi yemek türlerini sayarak iz bırakan Karpiç'in öyküsünü anlatırken şu satırlara yer vermiştir:

Çocukluğumda, tadı damağımda kalan strogonof, kievski, karski gibi yemekleri, birçokları gibi, ilk olarak orada yedim. Baba Karpiç masaları dolaşır, müşterilerinin hatırlarını sorar, masadaki çocuklara eliyle meyve ikram ederdi. Sevilen, karizmatik bir kişiydi. Bu arada iş takiplerini de yaptığı› söylenirdi. 1947-1948›de yemek müziği refakatinde tabldot veya alakart yer ve altı lira öderdik. Önden kızarmış ekmekle, oraya özgü nefis bir tereyağı gelirdi. Eski Taşhan›ın yerinde yapılan Sümerbank›ın yanı başında Yıldız Lokantası›nda tıka basa yer, nefis bol kepçe çorbası, yoğurtlu kebabı, kaymaklı kadayıfıyla iki buçuğa çıkardık. Sokak içindeki Havuzlu Restoran› da aynı mönü daha da ucuzdu.[39]

4. Sonuç

Sonuç notları ışığında, Karpiç'in bir kuşağın belleğinde kent yaşamı ve basın hayatı buluşmaları açısından nerede durduğunu göstermek üzere gazetecilik ve gastronomi alanına katkı sunan yazarlardan Güngör Uras'ın

38 Mehmed Kemal, *Pulsuz Tavla: Mehmet Kemalin Romanı*, İstanbul: Koza Yayınları, 1976, s. 47-50.

39 Beki L. Behar, *Efsaneden Tarihe: Ankara Yahudileri*, İstanbul: Pan Yayıncılık, 2003, s. 104-106.

anılarından kısa bir kesit sunulmuştur. Moda Deniz Kulübü toplantılarında "Nerede O Eski Lokantalar" başlıklı konuşmasında Karpiç anılarına yer veren Uras, dinleyicilere 1940'lı yıllardaki anılarını aktarmıştır. 1920'lerden başlayarak, özellikle çok canlı ve istihbarat faaliyetlerinin etkileşim düzeyinin yüksek olduğu İkinci Dünya Savaşı yılları ve sonrasına dair anılar ilgi uyandırmıştır. Uras, sözü edilen yazısında yer alan "Karpiç, 1923'den 53'e kadar Ankara'nın en iyi lokantasıydı. Lokanta olmanın ötesinde bir müessese, bir okul, bir kulüptü. Peder merhum, 43 - 53 döneminde beni birçok vesile ile bu lokantaya götürmüştü" satırları ile Karpiç Lokantası'nın bir kuşağın belleğindeki özel yerini vurgulamıştır. Uras, artık 2000'li yıllarda kaybolan etkilerini restoran servis kültürü ışığında ortaya koyduktan sonra, Falih Rıfkı Atay'ın şu sözüyle Karpiç'in Anadolu'ya yayılan ve gastronomi tarihinde özel bir markaya dönüşen misyonunu hatırlatmıştır: "Anadolu'nun neresine gitseniz ve hangi otel veya lokantada üstü başı, hali tavrı düzgün bir hizmet adamı görseniz, Karpiç'ten geçmiş biri çıkardı".[40]

Yine 1950'li yılların sosyal ortamı incelendiğinde Ankara'da Ulus'tan başlayarak, Sıhhiye, Kızılay, Kuğulu Park ve Çankaya Köşkü hattına kadar uzanan Atatürk Bulvarı'nda çok sayıda restoranın bulunduğunu belirten Selda Gülcan Ünal, bu restoran ve pastaneler arasında İmren, Lezzet, Yıldız, Smyrna, Gümüş Kepçe, Goralı Sandviççisi, İstanbul Pastanesi, Restoran Cev*at, Kutlu, Büyük, Özen, Sergen, Meram, Flamingo, Milka Pastanesi* gibi mekanları saymıştır.[41] Bu listeye *Havuzlu Restoran, Yeşil Fıçı* gibi mekanlar da eklenebilir. Bu mekanlardan bazıları da çay salonu ve restoran hizmetleri bulunan *Ankara Palas, Belle Vue Palas, Lozan Palas, İstanbul Palas, Aydın Palas, Meydan Palas* gibi otellerdir. [42]

40 Mehmet Yalçın, "Güngör Uras'tan Karpiç Anıları", 2 Eylül 2018. [Erişim Tarihi: 10.04.2023]
41 Selda Gülcan Ünal, "Kentsel Kamusal Mekanların Dönüşümü: Ankara Atatürk Bulvarı", IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi-Bildiriler Kitabı I, (2015): 295-298
42 Çağıl Hale Özel, Ebzu Zencir, ""Ankara'nın Efsane Lokantası Karpiç", *Dünden Bugüne Ankara Otel, Lokanta, Pastane, Turizm*, Nazmi Kozak, Ed., Ankara: Detay Yayıncılık, 2019, s.184.

Beyaz Ruslar 6 şubatta gidecekler

Tabiiyetimize girenler burada kalabilirler

Ankara 31 (Hu. Mu.) — İstanbuldaki beyaz Rusların memleketimizi 6 şubata kadar terketmeleri icap ettiğinden bunlardan bazıları tabiiyetimizi ihraz için hükûmete müracaat etmişlerdir. Bazılarının tabiiyetimize kabulu takarrür etmiş ve muameleleri bitirilmiştir.

Şimdiye kadar talepleri terviç olunmıyanların müracaatları reddolunmuş sayılacağından bunların diğer Ruslarla birlikte 6 şubatta memleketimiüden gitmeleri icap ediyor. Müddetin temdit edilmiyeceği anlaşılıyor.

Şekil 9

Kaynak: "Beyaz Ruslar 6 Şubat'ta Gidecekler", Cumhuriyet 1 Şubat 1929, sf. 3.

Karpiç Şehir Lokantası, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin hükümet merkezinin yükseldiği yıllarda marka haline gelmeye başlamış ve Taşhan'ın Palas Otel (Hotel D'Angora) adıyla açıldığı 1920'lerin sonlarından itibaren Ankara'da lokantacılık alanında uluslararası standartları yakalayan modern bir mekâna dönüşmüştür. Bu kapsamda modern mekanın mimari özellikleri, müşteri profilleri ve uygulamaları açısından ilgi uyandıran bir dönüşüm sürecini yaşayarak modern konseptlerin yansıtılmasını sağlayabildiği görüşüne yer vermek gerekmektedir.[43]

Performatif özellikler bakımından cazband eşliğinde danslı gösterilerin yapıldığı, yüzlerce kişiyi ağırlayan, kışın kapalı, yaz döneminde Amerikan bar uygulamasıyla müşterilerin ilgisini çeken mekân 1950'li yıllarda düşüşe geçmiş, 1962 yılında kapanmıştır. Karpiç'in komi olarak yetiştirdiği isimler arasında başta Serç Homyak (Süreyya Homyak) olmak üzere pek çok kişi ülkenin çeşitli noktalarında restoran ve pastane kültürünün geliştirilmesine hizmet etmişlerdir.

43 Bkz. Nuriye Ceren Acar, *Ankara'nın İnşasında Modern Bir Yeme-İçme Mekânı: 1923-1953 Baba Karpiç Şehir Lokantası*, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2022, s. 59-60.

Karpiç, basın tarihinin ilginç anekdotlarından yansıdığı haliyle edebiyat çevrelerinin, devlet erkânı ve siyasi kişiliklerin ilgisini çeken bir uğrak noktası olmayı başarmıştır.

Mehmed Kemal'in renkli anlatımında Ankara'nın 1940'lar ve 1950'lerin başlarındaki havasını duyumsamak mümkündür. Karpiç, bu dönüşen kent çevresinde planlama, mimari ve kültürel anlayışların ortasında özgün bir örneği temsil etmiş ve 1920'lerden başlayarak İstanbul'da gelişen Beyaz Rus mültecilerin katkı sağladığı restoran ve işletmecilik kültüründe ayrı bir markaya dönüşmüştür. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün çeşitli zamanlarda ziyaret ettiği, siyasal mevzuların görüşülebildiği, II. Dünya Savaşı yıllarında Dışişleri mensuplarının yoğun ilgi gösterdiği, soluklanılan, uzun sohbetler eşliğinde ülke ve yerküre konularının değerlendirildiği bir restorandır. Menü çeşitliliği bakımından da Ankara'da Rus ve Fransiz usulü yemek kültürünün yaygınlaşmasına katkı sağlayan Karpiç restoranı kent belleğinin dönüştürücü özelliğini Cumhuriyet Türkiye'sinin gelişmeyi hedefleyen atılımları sürecinde kamu binalarının arasında bir standartlaşma modeli olarak sürdürmüştür. Karpiç kültürünün bugün Türkiye Cumhuriyeti'nin pek çok noktasında izlerini bulmak mümkündür. Karpiç, tüm anlatılarda hayranlık uyandıran bir restoran girişimi olarak kültürel bir kanalı yansıtmış ve yaslandığı devlet patronajının gölgesinde kalmadan Ankara kent belleğine yepyeni bir soluk katmıştır. Restoran, yaratıcı bir perspektifin Ankara'nın dönüşümüne armağan edilmesi açısından özgün örneklerden biri olarak tarihselleşmiştir.[44] Öte yandan Karpiç, öncülü Beyaz Rus girişimciliğinden esinlenirken, sonraki girişimlere doğrudan doğruya kaynaklık etmiştir. Süreyya Lokantası örneğinde olduğu gibi kültürel geçişkenlik açısından özel bir örnek teşkil eden Karpiç Lokantası'nın, 1953'te Baba Karpiç'in vefatı sonrasındaki çalışmalarının sürdürülmesinde yeğeni Tamara Mihailova'nın katkıları önem taşımaktadır.[45] 1962 yılına kadar sürdürülen bu geleneğin saz salonu eğlence kültürü ile sürdürülmesi Karpiç'teki dönüşümlere işaret etmiştir.[46] Beyaz Rusların iltica serüvenleri ve henüz inşa olunan Türkiye Cumhuriyeti'nde tecrübe ettikleri vatan olgusunun yeni yansmaları Karpiç Lokantası ile markalaşmaya

44 https://www.halkinsesi.com.tr/roportaj/konstantinopol-pastanesi-h7168.html. Röportaja yer verilen haber yazısında da belirtildiği üzere Karpiç Lokantası'nın komileri arasında yer alan ve restoran kültürünün yansımalarını liman inşaatı sürecinde geldiği Zonguldak'a taşıyan Aziz Alpak ve ailesinin birikimi Karpiç Lokantasının miras bıraktığı kültürün bir örneğini oluşturmaktadır. [2022 yılının Aralık ayında Zonguldak'ta İstanbul Pastanesi'nin işletmeye devam eden Ahmet Alpak ile yapılan görüşmede ilk yılllardaki heyecandan söz edilmiş ve Karpiç Restoranı ruhunun Anadolu kentlerinde pastanecilik kültürüne katkı sağladığı belirtilmiştir].

45 Bkz. Esra Girgin Akın, *Cumhuriyet Döneminde Ankara'da Eğlence Mekânları*, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005, s. 40.

46 Mehmed Kemal, *Türkiye'nin Kalbi Ankara*, Ankara: Çağdaş Yayınları, 1983, s.69.

başlamıştır. 1930'ların ortalarında artık binlerce Beyaz Rus mülteci Avrupa ve Amerika'ya dağılmış, geriye, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına kabul edilecek sadece 1500-2000'e yakın Beyaz Rus kalmıştır.[47]

47 Bu kapsamda uluslararası basına referansla dönemin ulusal basınında yer alan çeşitli bilgilendirme haberlerine yer verilmiştir. Bkz. "Beyaz Ruslar İşini İlk Halleden Türkiyedir", *Akşam*, 30 Ocak 1936, s. 4. Haberde Türkiye'de 2000 kadar Beyaz Rus mültecinin bulunduğu ve büyük çoğunluğunun (esasen hiçbir sanat ve mesleği olmayan 50-60 kişi hariçte bırakılarak) cemiyete faydalı bir hale gelmelerini sağlayacak şekilde vatandaşlığa kabul edilecekleri duyurulmuştur. Çeşitli rakam farklılıkları için Anadolu gazetesi haberine bakılabilir. 1450 kadar Beyaz Rus mülteciden 1300 kadarının vatandaşlığa geçirilmesi için muamelelerin devam ettiği belirtilmiştir. Bkz. "Yurdumuzda Beyaz Ruslar", *Anadolu*, 12 Ocak 1936, s. 2. Öte yandan diğer bir haberde Tan gazetesinde 1800-2000 kadar Beyaz Rus mültecinin "Türk tabiiyetine kabul edileceği" bilgisine rastlanmaktadır. Bkz. "Beyaz Ruslar Türk Tabiiyetine Kabul Edilecekler", *Tan*, 1 Mayıs 1936, s. 3.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

(Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri)

BCA 30-18-1-2; 52-15-9; 1-611; 38.02.1935.

(VEKAM Arşivi)

Karpiç Şehir Lokantası Menüsü (1944): VEKAM Arşivi, No: A017

Taşhan: VEKAM Arşivi. No: 2477

Karpiç Şehir Lokantası: VEKAM Arşivi. No: 3048

Süreli Yayınlar

Ankara Mektupları: Ankarada Yiyecek ve İçecek Yerleri: 'Ağır Şapka Verilen' Lokantalar!. (1932, 22 Mayıs). *Akşam*.

Altan, Çetin: "Melih Cevdet Anday", *Milliyet*, 30 Kasım 2002, s. 2.

"Atatürk de Burada Yerdi", *Vitrin*, 23 Ekim 1999.

Bermutad İşinin İleri Ehli: Karpiç Şehir Lokantası. *Cumhuriyet Dergi Eki*, 2 Temmuz 1989, S. 174, s. 40.

"Beyaz Ruslar 6 Şubat'ta Gidecekler", *Cumhuriyet*, 1 Şubat 1929, s. 3.

"Beyaz Ruslar İşini İlk Halleden Türkiyedir", *Akşam*, 30 Ocak 1936, s. 4.

"Beyaz Ruslar Türk Tabiiyetine Kabul Edilecekler", *Tan*, 1 Mayıs 1936, s. 3.

Bir Zamanlar Hariciye: Büyükelçi Oğuz Gökmen'in Anıları, *Cumhuriyet*, 1 Nisan 1986.

Çeşnici, Bekri. (1989, 2 Temmuz). Bermutad İşinin İleri Ehli, *Cumhuriyet Dergi*, S. 174.

Galatasaraylılara Ankarada Verilen Ziyafet, *Cumhuriyet*, 28 Mayıs 1937.

"Karışık Izgara ve Buğulama: Pandeli'nin Buluşları", *Cumhuriyet*. 24 Ekim 1978.

Karpiç Şehir Lokantası, [İlan] *Ulus*, 28 Ocak 1938.

Karpiç Şehir Lokantası, [İlan] *Ulus*, 5 Şubat 1938.

Karpiç Şehir Lokantasından Nakil, *Ulus*, 19 Mayıs 1936.

Kemal, Mehmed: "Şimdi Nasıl", *Cumhuriyet*, 3 Mart 1983.

Kemal, Mehmed: "Sesleniş", *Cumhuriyet*, 20 Ocak 1994.

Rado, Şevket: "Edebiyatta Gençlik Hatıraları", *Hayat Tarih Mecmuası*, 1 Haziran 1978, Y. 14, C. 1, S. 6.

"Sabah Memleketi: Bir Ecnebinin Ankara İntibaları", *Cumhuriyet*, 14 Ağustos 1934.

Taşhan Altında Eski Karpiç Lokantası Şehir Lokantası Olarak Açıldı, *Hâkimiyeti Milliye*, 5 Mart 1930.

Toros, Taha: Şair Faik Ali'nin Son Günleri ve Hususiyetleri. *Son Posta*, 28 Kasım 1950.

"Yurdumuzda Beyaz Ruslar", *Anadolu*, 12 Ocak 1936, s. 2.

Elektronik Kaynaklar

Avunduk, Cihan Devrim: "Bir Cumhuriyet Projesi: Karpiç Şehir Lokantası", s. 99 https://apelasyon.com/yazi/99/bir-cumhuriyet-projesi-karpic-sehir-lokantasi. [Erişim Tarihi: 10.04.2023]

Dedeoğlu, Taner: "Ankara'nın Tarihi Binası: Taşhan", https://www.24saatgazetesi.com/ankaranin-tarihi-binasi-tashan/ [Erişim Tarihi: 10.04.2023]

https://www.halkinsesi.com.tr/roportaj/konstantinopol-pastanesi-h7168.html. [Erişim Tarihi: 10.04.2023]

Yalçın, Mehmet: Güngör Uras'tan Karpiç Anıları, 2 Eylül 2018. https://t24.com.tr/yazarlar/mehmet-yalcin/gungor-urastan-karpic-anilari,20360 [Erişim Tarihi: 10.04.2023]

Araştırma Eserler

Acar, Nuriye Ceren: *Ankara'nın İnşasında Modern Bir Yeme-İçme Mekânı: 1923-1953 Baba Karpiç Şehir Lokantası*, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2022.

Behar, Beki L.: *Efsaneden Tarihe: Ankara Yahudileri*. İstanbul: Pan Yayıncılık, 2003.

Galanti, Avram, *Ankara Tarihi I-II*. Ankara, Çağlar Yayınları, 2005.

Girgin Akın, Esra: *Cumhuriyet Döneminde Ankara'da Eğlence Mekânları*, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005.

Günver, Semih: *Tac Mahal Oteli (Anılar-Öyküler)*. Ankara: Bilgi Kitabevi, 1994.

Kemal, Mehmed: *Pulsuz Tavla: Mehmet Kemalin Romanı*. İstanbul: Koza Yayınları, 1976.

Kemal, Mehmed: *Türkiye'nin Kalbi Ankara*. Ankara: Çağdaş Yayınları, 1983.

Ortaylı, İlber: *Cumhuriyetin İlk Yüzyılı (1923-2023), hz. İsmail Küçükkaya*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.

Özel, Çağıl Hale, Ebzu Zencir: "Ankara'nın Efsane Lokantası Karpiç", *Dünden Bugüne Ankara Otel, Lokanta, Pastane, Turizm*, Nazmi Kozak, Ed., Ankara: Detay Yayıncılık, 2019, s.181-210.

Us, Asım: *Asım Us'un Hatıra Notları: Atatürk ve İsmet* İnönü *Devirlerine Ait Seçme Fıkralar*. İstanbul, 1966.

Uturgauri, Svetlana: "Beyaz Ruslar ve Kemalist Türkiye", 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi), 10-15.09.2007. C 7, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2012, s. 3249-3252.

Uturgauri, Svetlana: *Boğaz'daki Beyaz Ruslar (1919-1929).* İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2015.

Ünal, Selda Gülcan: "Kentsel Kamusal Mekanların Dönüşümü: Ankara Atatürk Bulvarı", IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları I, (2015): 295-298.

BÖLÜM VIII

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE MODERNLEŞMENİN TEMSİLİ OLARAK TAKIM ELBİSE

Suit as a Representation of Modernization in the Early Republic Period

Gülseren HAYLAMAZ[1], Serkan BOZ[2], Arzu KILIÇ[3], Ziynet ÖNDOĞAN[4]

[1] Öğr. Gör. Sanatta Yeterlilik, Ege Üniversitesi Moda ve Tasarım Yüksekokulu, Moda Tasarımı Bölümü, gulseren.haylamaz@ege.edu.tr
Orcid Id: 0000-0002-4682-1184

[2]Doç. Dr., Ege Üniversitesi Moda ve Tasarım Yüksekokulu, Moda Tasarımı Bölümü, serkan.boz@ege.edu.tr
Orcid Id: 0000-0002-2989-1105

[3]Dr. Öğr. Üyesi, Ege Üniversitesi Moda ve Tasarım Yüksekokulu, Moda Tasarımı Bölümü, arzu.senkilic@ege.edu.tr
Orcid Id: 0000-0002-2856-4196

[4]Prof. Dr., Ege Üniversitesi Moda ve Tasarım Yüksekokulu, Moda Tasarımı Bölümü, ziynet.ondogan@ege.edu.tr
Orcid Id: 0000-0002-8597-2727

1. Giriş

İnsanların ilkçağlarda iklim şartlarından ve doğa koşullarından korunabilmek amacıyla örtünmeleriyle başlayan giyim kavramı, zaman içerisinde toplumda prestij göstergesi haline gelen bir olguya dönüşmüştür. Giyimin tarih boyunca şekillenmesinde coğrafi koşullar, iklim şartları, yaşam biçimleri,

dini inançlar, sosyal faktörler ve kültürel değerler etkili olmuştur. Bu durum toplumların giyim özelliklerinde de farklılıklar oluşmasına yol açmıştır.

Kökleri eskiye dayanan bir toplum olan Türkler, tarih sayfalarında farklı coğrafyalarda yaşamışlar ve Asya'dan Avrupa'ya çeşitli toplumların giyim kültürleri ile etkileşimde bulunmuşlardır (Ayhan, 2021:25). Selçuklular, Asya geleneklerini İslam kültürünün etkisiyle sentezleyerek, Anadolu'ya aktarmışlardır. Selçuklu döneminde başlayan bu sentez, Osmanlı İmparatorluğu'nun giyim kültürünün oluşmasında büyük rol oynamıştır (Karagöz, 2017:132). Osmanlı İmparatorluğunda giyim-kuşam, kişinin dinini, mesleğini, toplumda sahip olduğu statü ve sosyal sınıfını gösteren bir araç durumuna gelmiştir. 18. yy.dan itibaren Osmanlı'da bazı sınıflar, batılılaşmanın göstergesi olarak birçok alanda olduğu gibi kıyafet alanında da ıslahat girişimlerinde bulunmuşlar ancak muhafazakâr çoğunluk bu duruma karşı çıkmıştır (Özcan, 2008:4).

Cumhuriyetin kurulması ile kültürü medeniyetten ayırmayan Mustafa Kemal Atatürk, milli kültürümüzü muasır medeniyetler seviyesinin üzerine çıkarmayı hedeflerken, bilim ve teknikle birlikte kılık kıyafeti de kapsayan yaşam biçimini, medenileşmenin ön koşulu olarak görmüştür. Erken Cumhuriyet Dönemi, ülkeyi dönüştürme ve geliştirme amaçlı yapılan inkılapların yeni bir kültür oluşturduğu zaman dilimi olarak tanımlanmaktadır. Modern bir Türk toplumunu birlikte yaratmayı hedef alan Cumhuriyet'in kurucu kadrosu, 1920'li ve 1930'lu yıllarda birçok alanda olduğu gibi giyimde de yenilikler getirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin atıldığı bu dönemde Mustafa Kemal Atatürk'ün şık giyimi, özellikle takım elbise seçimi, modernleşen Türk toplumunun değişimi hakkında fikir vermiştir. Takım elbise bu değişimlerin izlerini yansıtan, toplumsal kimliği temsil eden bir simge olmuştur. Avrupa'da sosyal sınıfların keskin hatlarla birbirlerinden ayrıldığı ve aristokrasinin sarsıldığı geçiş döneminde temelleri atılan takım elbise, 19. yy.dan itibaren farklı dönemlerde toplumsal değişimin sembolü olmuştur.

Bu araştırmada, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde giyim kuşam anlatılıp, Türk ulusunun zihnindeki çağdaşlaşma sürecini dış görünüşüne de yansıtması bakımından son derece önemli olan şapka ve kıyafet devrimi hakkında bilgi verilecek ve erken cumhuriyet döneminde Türkiye'de giyim kuşamın özellikleri anlatılacaktır. Ayrıca, Mustafa Kemal Atatürk'ün Türk erkek giyiminin modern bir silüete kavuşmasında edinmiş olduğu öncü rolü üzerinde durularak, özgün stili arşivlerde yer alan fotoğraflar üzerinden analiz edilecektir.

2. Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Giyim Kuşam Özellikleri

Modernleşme, ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel değişim ve dönüşümleri anlatmak amacıyla 17. yy.da Batı Avrupa'da ortaya çıkmış bir kavramdır. Modernleşme sürecinde Batı Avrupa'da yaşanan ekonomik ilerleme ve siyasi üstünlük, dünyanın diğer devletleri için de modernleşmeye ulaşmayı bir hedef haline getirmiştir (Kurtdaş, 2019: 399-411).

Batılılaşma, Osmanlı döneminde, modernleşme ile eşdeğer görülerek (Demir, 2002), toplum hayatında ve devlet yapısında zihniyette ve düşüncede modernleşme olarak kabul edilmiştir (Erşan, 2006).

Osmanlı Devleti'nde batılılaşma, toprak kayıplarının başladığı bir dönemde 17. yy.ın sonlarından itibaren başlamış (Sezer Arığ, 2006: 141-160), Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde gelişim göstermiştir (Demirel, 2019:475-487). Eğitim, hukuk ve siyaset gibi alanlarda kendini göstermeye başlayan batılılaşma hareketi giyim kuşam özelliklerini de etkilemeye başlamıştır (Sezer Arığ, 2006:141-160). Sultan III. Selim'in başlatmış olduğu ilk batılılaşma hareketi orduda gerçekleştirildiği için giyim özellikleriyle ilgili ilk değişim de askeri giysilerde olmuştur. Ancak asıl radikal değişimler ve Osmanlı'daki giyim kuşam birliğinin sağlanması için ilk girişim, II. Mahmut tarafından gerçekleştirilmiştir (Begiç, 2016: 287-297; Arabacı ve Saatçioğlu, 2021:260-280). Sultan II. Mahmut döneminde, 1828 yılında memurların sınıflarına göre kullanacakları giysilerin detaylı olarak açıklandığı kıyafet nizamnamesi yayınlanmıştır. Bu nizamnameye göre, ceket, pantolon ve fes giyilmesi kuralı getirilip, yalnızca ulema sınıfının cübbe ve sarık kullanımına izin verilmiştir. Bu nizamname 1829 yılında siviller için de geçerli hale gelmiştir (Arabacı ve Saatçioğlu, 2021:260-280).

II. Mahmut döneminde giyim-kuşam reformu, erkek giysilerinde yapılmakla birlikte özellikle sarayda veya üst sınıflarda yer alan Müslüman kadınların kıyafetlerinde de değişimler başlamıştır (Ocakoğlu, 2018: 1537-1548). Tanzimatla birlikte ve daha çok İkinci Meşrutiyet yıllarında özgürlüğün verdiği serbestlikle Avrupa ve daha çok Fransız moda tasarımı dergileri aracılığı ile Osmanlı kadını modayı takip etmiştir (Özer, 2005:367). Batılılaşma sürecinde özellikle kadın kıyafetlerindeki değişim daha çok iç ortamda ve varlıklı aileler arasında yaşanmıştır (Sezer Arığ, 2006:141-160). 19. yy.ın ortalarından itibaren geleneksel giyim ile Avrupa modasına uygun giysiler birbirine karışmaya başlamış ve II. Abdülhamit döneminden itibaren özellikle büyük şehirlerde bindallı gibi geleneksel kıyafetler yerini, Batı etkisindeki vücuda oturan kesimlere sahip uzun etek ve ceketten veya etek ve bluzdan oluşan takımlara

bırakmıştır (Ocakoğlu, 2018: 1537-1548). Dış mekânda kadının kıyafeti oldukça yavaş değişerek çarşaf, ferace ve pelerinler siyasi yapıdaki değişimlerin de etkisiyle İkinci Meşrutiyet döneminde farklı bir stile dönüşmüştür (Sezer Arığ, 2006:141-160). Bu dönemde kadınlar Avrupa tarzı kürk mantoları andıran çarşaflar giymiş ve giderek şeffaflaşan peçeler kullanmışlardır. Bazı kadınlar da peçe yerine şemsiye kullanarak yüzlerini gizlemişlerdir. 1914 sonrası kadınların giydikleri çarşaflar küçülmüş ve paltonun üzerine giyilen bir pelerin şeklini almıştır. Bu pelerinler de zaman içinde mantoların içine sokulmuş ve bir süre sonra da kullanımdan tamamen vazgeçilmiştir (Karagöz, 2017:370).

Şahin tarafından 1920'lerde Türkiye'de modanın gelişim süreci ve moda kültürü üzerine yapılan araştırmada Osmanlı'daki moda anlayışının Batı'daki anlamını karşılamadığı belirtilmektedir. Osmanlı'da modanın takibi 19. yy. ortalarında başlamış, 1920'li yıllarda kadınların kavuştuğu özgürlükle birlikte hızlanarak, modaya olan ilgi artmıştır (Şahin, 2006:11-13).

3. Erken Cumhuriyet Döneminde Moda Anlayışı

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla Türk toplumunun büyük Batılılaşma atılımları Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde gerçekleştirilen reformlarla devam etmiştir (Arabacı ve Saatçioğlu, 2021: 260-280). Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucusu Atatürk, gerçekleştirilen reformların amacını, Türkiye devletini çağdaşlaştırmak ve gelişmiş devletlerin seviyesine çıkarmak olarak açıklamıştır (Sezer Arığ, 2006:152).

Erken Cumhuriyet Dönemi, ülkeyi dönüştürme ve geliştirme amaçlı yapılan inkılapların yeni bir kültür oluşturduğu zaman dilimi olarak tanımlanmaktadır. (Aktaran: Sezer, 2021:129). Erken Cumhuriyet dönemi, modern insanı ve toplumu birlikte yaratmayı hedef almıştır (Sözen, 1984). Cumhuriyet döneminde batılılaşma politikasının toplumsal alanda da yaygınlaştırılması hedeflenmiştir (Sezer Arığ, 2006:141-160).

Cumhuriyet'in kurucu kadrosu, Türkiye'yi 1925-1934 yılları arasında bir dizi devrimle eğitimde, sosyal hak ve hukukta, dilde, ağırlık ölçülerinde, takvimde, giyimde yeniliklerle tanıştırmıştır (Şahin, 2006:233). Bu reformlardan biri olan şapka ve kılık kıyafete ait düzenlemeler, Türk milletine medeni ve modern bir görünüm kazandırma açısından modernleşme sürecinde oldukça büyük bir önem arz etmektedir.

Özer'e göre Cumhuriyet Dönemi moda anlayışı, Batı'yı örnek almaktan daha çok muasırlaşma siyaseti olarak uygulanmıştır (Özer, 2005:333).

1925'ten başlayan ve 1934'lere kadar süren dönemde, Türk milletine çağdaş bir görünüm kazandırılması ve giyim kuşamda da modern dünyaya uyum

sağlanabilmesi için çeşitli çalışmalar gerçekleştirilmiştir (Sezer Arığ, 2006:141-160). Bu süreçte Atatürk, çalışma arkadaşları ile birlikte şapka ve yeni kılık kıyafetin halka tanıtılması için Anadolu'da yüz yüze görüşmelerde bulunmuştur. Bu tanıtımlardan en önemlisi Atatürk'ün 23 Ağustos 1925 ve 1 Eylül 1925 tarihleri arasında şapkanın tanıtımını yaptığı Kastamonu gezisidir (Yılmaz, 2023:83-99). Mustafa Kemal Atatürk'ün 26 Ağustos 1925'te Cumhuriyet'in kuruluşundan iki yıl sonra İnebolu Türk ocağında yaptığı konuşma ile Türkiye'de giyim tarzında yeni bir dönem başlamıştır (Şahin, 2006:233).

2 Eylül 1925'te Bakanlar Kurulu kararnamesi ile ordu ve donanma mensuplarıyla ulemanın ve hakimlerin dışındaki bütün memurlar için şapka takma zorunluluğu getirilmiştir. Bu süreçte tüm valiliklere şapka ihtiyacının karşılanması için ithalatın beklenmemesi ve yerli şapka üretimine başlanması için talimat verilmiştir (Topçu, 2022:201-208). Giyimdeki değişim mesleki giysilere de yansımış, asker, polis, sporcu, denizci, temizlik işçisi gibi farklı meslek gruplarının giysileri de değişmiştir (Sezer Arığ, 2006:141-160; Arabacı ve Saatçioğlu, 2021:260-280).

25 Kasım 1925 yılında şapka ve kılık kıyafet inkılabı gerçekleştirilmiş, fes ve diğer başlıkları yasaklayan kanun yürürlüğe konulmuştur. Tekke, zaviye ve türbeler 13 Aralık 1925 tarihinde yürürlüğe giren kanun ile kapatılmış ve cübbe, sarık gibi kıyafetlerin giyilmesi de bu kanunla yasaklanmıştır (Begiç, 2016:287-297).

Bu dönemde devlet, uygulamaya koymak istediği yeniliklerle ilgili olarak halkın güvenini kazanabilmek için uzman görüşlerini öne sürmüştür. Kılık Kıyafet ve Şapka Devrimi'nde de doktorlar, askerler gibi toplumun kanaat önderlerinin halkla iletişime geçerek verdikleri sosyal mesajlarla, yapılan yenilikler rasyonel nedenlere dayandırılmış ve halk ikna edilmeye çalışılmıştır (Çelebi ve Çelebi, 2023:87-104).

Cumhuriyet Döneminde erkek modasının tarzı öncelikle devletin üst düzey yöneticilerinin giysilerinde görülmektedir. Bu dönemde erkekler, her zaman bakımlı, modern ve şık bir profil çizmişlerdir. 1930 yıllarında Ankara'da erkeklerin lacivert takım elbise giydiği ve daima özenli ve tertipli olduğu da bilinmektedir (Öngen, 2015:1-11).

Cumhuriyet Dönemi'nde erkek giyiminde, Avrupai tarz ceket ve pantolon yerini almıştır. Cumhuriyet Dönemi erkek modasında farklı mevsimlerde ve günün değişen saatlerinde giymek üzere Batı'da kullanılan modeller tercih edilmiştir. Avrupa'da uygulanan bir sistem olan, erkeklerin sağdan sola düğme iliklemesi de bu dönemde Türk giysilerinde kullanılmaya başlanmıştır. Kumaş olarak bu giysilerde, genellikle yurt dışından getirilen, keten, yün, pamuk,

ipek, kaşmir gibi farklı kumaşlar kullanılmıştır. Avrupa modasında kullanılan farklı modeldeki ceket, pantolon, palto, smokin, frak ile papyon, kravat, şapka, eldiven, mendil gibi aksesuarlar Türk erkeğinin giysi tercihleri arasında yerini almıştır. Ayrıca Avrupa'daki giysilerde kullanılan fermuar, vatka, çıtçıt, pile gibi aksesuar ve model özellikleri de erkek giysilerinde kullanılmıştır. Bu dönemde moda olan müzik ve dansların da giysi modellerinin şekillenmesine yansıdığı ve Avrupalı tasarımcıların giysilerde bireyin dans etmelerine olanak sağlayan özel kesimli giysiler tasarladıkları görülmüştür (Öngen, 2015:1-11).

Şapka kanunu, resmi görevlileri ve milletvekillerini kapsamış ve kadınlar ile halk kanun kapsamının dışında tutulmuştur. Ayrıca peçe ve çarşafın yasaklanması gibi kadınların giyimiyle ilgili konularda herhangi bir kanun çıkarılmamıştır. Bununla birlikte kadınlar modern giyinmeleri konusunda erkek giyim kuşamının tanıtılmasında aktif rol oynayan yerel idareler ve basın tarafından teşvik edilmişlerdir (Arabacı ve Saatçioğlu, 2021:260-280). Atatürk, bir rol model olarak Latife Hanım'ı yanında bulundurarak, yeni ve modern Türkiye'nin sembolü haline gelmesini sağlamıştır. Böylece kadınlara yönelik yenilikleri tanıtmayı amaçlamıştır. Aynı şekilde 1920'li yıllarda kılık, kıyafet ve şapka, Sabiha Gökçen ve Afet İnan gibi kendi dönemlerinde toplumca tanınmış ve başarılı kişiler tarafından kullanılarak, yeni giyim kuşamın özelliklerinin halka tanıtılıp yaygınlaştırılması amaçlanmıştır (Çelebi ve Çelebi, 2023:87-104).

Bu dönemde Avrupai giysiler giymiş kadınların bulunduğu fotoğraflar gazete ve dergilerde paylaşılarak, Türk kadını batılı tarzda giysiler giymeye özendirilmiştir. Erken Cumhuriyet döneminde etek boylarının Osmanlı'nın son dönemlerine bakışla kısaldığı ve daha az kapalı bölgeleri bulunan elbiselerin giyilmeye başlandığı görülmektedir. Bu yıllardan itibaren Türk kadınının giysileri, Avrupa giysi modasını takip ederek ilerlemeye başlamıştır (Himam ve Tekcan, 2014:221-254). Özellikle büyük şehirlerde yaşayan kadınlar, sosyal hayatlarında çarşaf yerine elbise, tayyör, döpiyes, şömizye bluz, pardösü, manto gibi giysiler giymeye başlamışlardır (Himam ve Özkavruk Adanır, 2023:1-13). 1920'lerde Avrupalı kadınların görünümü, Cumhuriyet kadınının aynı dönemdeki toplumsal mücadelesini yansıtacak özelliktedir. Bu dönemde, kadınlar, kalça ve göğüslerini düz gösteren giysiler giymeyi tercih ederek, özgürlüklerini somut bir şekilde ifade etmeye çalışmışlardır. Türk kadınları, Avrupalı kadınlar gibi, bedenlerini daha görünür kılan bununla birlikte daha erkeksi bir görünüm kazandıran bir giyim tarzını benimsemeye başlamışlardır (Himam ve Tekcan, 2014: 221-254).

Kaynaklarda 1920-30 yılları arasında Türkiye'de modanın takip edildiği ancak, yaygın endüstriyel moda üretiminin olmadığı vurgulanır (Şahin, 2006:315).

Bununla birlikte 1927 yılından itibaren "Kız Sanat Enstitüleri" modanın takip edildiği, uygulandığı merkezler haline gelmiştir. Cumhuriyet kadınının yetişmesinde Kız Sanat Enstitüleri ve Akşam Kız Sanat Okulları'na önemli bir misyon yüklenmiştir (Özer, 2005:359,362). 1920'ler tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de önemli olayların yaşandığı değişim yılları olarak tarihe geçmiştir (Şahin, 2006:313). 1930'larda yaşanan Dünya ekonomik krizinin Türkiye'yi de etkilemesi üzerine ekonomide devletçilik ilkesi uygulanmış ve 1933 yılında Sümerbank gibi önemli devlet kuruluşları açılmıştır (Sezer Arığ, 2006:155). Sümerbank tekstil tasarımları Sümerbank kumaşları aracılığıyla temsil edilen ulus devlet politikaları çerçevesinde yapılandırılmıştır. Sümerbank kültürü ve modası devlet politikası tarafından desteklenmiş, dönemin tasarımcıları ulus ve ulusal tasarım kimliğini yansıtan çok sayıda tekstil deseni ortaya çıkarmıştır. Zamanla Sümerbank kuruluşları kumaş desen tasarımı alanında tasarımcı yetiştiren bir okula dönüşmüştür (Himam ve Tekcan, 2014:227).

4. Erkek Takım Elbise Modasına Genel Bakış

Bir Fransız giyim tarihçisi (Davray-Piekolek, 1990:44) takım elbiseyi "Fransa'da ortaya çıkmamış tek kadın giyim eşyası" olarak tanımlamıştır. Tercihen kadın terzilerinden çok erkek terzilerinin diktiği ısmarlama giysiler, hem yapım hem de köken açısından esas itibarıyla bir İngiliz giysisi olarak görülmüştür (Crane, 2018:178). Avrupa'da 17. yy. ve öncesinde erkeklerin statülerini ve zenginliklerini sergilemek için kullandıkları danteller, kurdeleler, 18. yy.ın sonlarından itibaren kadınsı bir süsleme aracı olarak algılanarak bu aksesuarların erkek giyiminde kullanımı sona ermiştir. Yüzyıllar boyunca batı tarihinde kadın ve erkek giyiminde görülen benzerlik 18. yy.ın sonlarında farklılaşarak bugünün erkek takım elbisesinin temelleri atılmıştır (Haylamaz, 2023:2). Fransız Devrimi'nden önce Batılı erkek kıyafetleri ayrıntılı, aşırı, dekoratif, gösterişli olarak tasvir edilirken 18. yy.dan itibaren tek tip, demokratik, sade, ölçülü ve saygın olarak tanımlanmıştır. Erkek giyiminde meydana gelen bu değişim, farklı toplumların kendi kültürel kimliği üzerinden yeniden yorumlanmıştır.

18. yy.dan itibaren takım elbise, farklı dönemlerde toplumsal ve bireysel kimliği yansıtan bir ifade aracı olmuştur. Eski kuralların kaldırıldığı yeni ortaya çıkan kuralların henüz uygulamaya geçilmediği hızlı değişim gösteren toplumlarda giyim kültürü yükselişe geçmiştir (Botz-Bornstein, 2011:125). Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin atıldığı Erken Cumhuriyet döneminde takım elbise Türk toplumunun değişimi hakkında fikir vermiş, modernleşmenin simgesi olmuştur.

İngiltere'de modanın zenginlik ve gösteriş kuralları tarafından dikte edildiği dönemde George Bryan (Beau) Brummel (1778-1840) modern takım elbisenin prototipini oluşturmuştur. Brummel, pirinç düğmeli mavi bir ceket, yelek, pantolon, gömlek ve boyunbağı ile sade bir görünüm sergilemiştir. Brummel'in mütevazi zarafeti, inceliği, temizliği ve keten dokuma üzerindeki ısrarı, bugünün takım elbise standardını belirlemiştir (Url 2). Dandizm, Avrupa'da sosyal sınıfların keskin hatlarla birbirlerinden ayrıldığı ve aristokrasinin sarsıldığı geçiş döneminde ortaya çıkmış, 19. yy.da Avrupa›da hüküm süren burjuva değerlerinin reddedilişinin, sosyal sınıf ayrımlarına meydan okumanın, mevcut otoriteye tepkinin giyim yoluyla bir temsili olmuştur.

Dandizm, erkek giyim modasının takım elbiselerinin ve tavırlarının bakım, düzgünlük ve sofistike olması gibi ana özelliklerini oluşturmuştur. Genellikle takım elbiseyi tamamlayan aksesuarlar kravat, kaliteli ayakkabılar, baston, şapka, beyaz eldivenler ve bir cep saati gibi aksesuar olmuştur (Url 1). Geniş bir çerçeveden bakıldığında 1920'lerde kültür, daha fazla uluslararası hale gelmiş, modern çağın fırtınalı yirmileri Paris, Berlin ve New York gibi şehirlerde başlayarak tüm dünyayı etkilemiştir. Amerika'da caz müziği gençleri etkisi altına almış ve yeni, yoğun yaşam biçiminin oluşmasına katkıda bulunmuştur (Şahin, 2006:154).

1930'larda cazla güçlü bir şekilde ilişkilendirilen bir Afro-Amerikan Zoot takım elbise omuzları vatkalı, ekstra uzun, kruvaze bir ceket ve yüksek belli, paçada daralan hacimli, pileli pantolondan oluşur. Kravat, yüksek belli zoot takım elbise pantolonlarıyla üst üste gelmemesi için daha kısadır, ayakkabılar aşırı kalın tabanlıdır ve ekstra uzun, belden sarkan saat zinciri Zoot takım elbisesini tamamlayan aksesuardır. Zoot kıyafeti, kullanıcısına daha geniş, daha uzun ve daha heybetli bir görünüm verir. Dikiminde klasik bir takım elbiseden daha fazla kumaş kullanılması ve terziliği, onu pahalı ve dolayısıyla lüks bir ürün haline getirmiştir (Url 3). Zootyler takım elbiseyi sosyoekonomik bir yükselişin göstergesi olarak kullanmışlardır. Barnard'ın da belirttiği gibi, zoot kıyafeti dönemin takım elbisesi ile karşılaştırılmayacak kadar farklı, ama onu temel olarak aldığını gösterecek kadar benzer olmalıydı çünkü Polhemus'ın da dediği gibi, Zootyler bunu sosyoekonomik bir yükselişin göstergesi olarak da kullanmışlardır (Barnard, 2010:195).

5. Atatürk'ün Giyim Tercihinde Takım Elbisenin Yeri

Kültürü medeniyetten ayırmayan Atatürk, milli kültürümüzü muasır medeniyetler seviyesinin üzerine çıkarmayı hedeflerken bilim ve teknikle birlikte

kılık kıyafeti de kapsayan yaşam biçiminde de medenileşmeyi kastetmiştir. Atatürk gerçekleştirdiği inkılaplara bizzat kendisi öncülük etmiş, şık giyimiyle topluma örnek olmuştur.

Kaynaklarda Atatürk'ün silindir panama şapka, papyon, golf pantolon, pelerin, beyaz mendil gibi giysi ve aksesuarlar kullandığı aktarılmaktadır. Tüm ülke halkının özellikle de Ankara sakinlerinin bir bölümünün Cumhuriyet rejimi ile özdeşlik kurmaları sayesinde modern hayat tarzına ve Batılılaşma projesine daha hızlı uyum sağlanmıştır. Ankara'da düzenlenen balolar, partiler, temsiller, konserler yerleştirilmeye çalışılan Batılı eğlence tarzlarından bazılarıdır (Şahin, 2006:111).

Özgentürk, Atatürk'ün şıklığını Atatürk ile ilgili anılarını aktaran kişilerden derlemiştir. Atatürk sadece Cumhurbaşkanlığı döneminde şık bir görüntü vermemiştir. Ülkenin kurtuluşu için cepheden cepheye koşarken de titizliği ve şık giyimiyle dünyanın dikkatini çekmiştir. Onca yoksulluğun ve kargaşanın ortasında Atatürk, Türk ordusuna cesaret, düşmana yılgınlık vermek için, kıyafeti bir savaş taktiği olarak kullanmıştır. Kıyafetin dilini pek çok liderden önce çözmüştür (Özgentürk, 2018:20).

Atatürk'ün takım elbiselerini diken Türkiye'deki terzileri Cemal Kutay'ın aktardığına göre Levon Kordonciyan, Arman ve Kemal Milaslı'dır (Özgentürk, 2018:120). Levon Kordonciyan, kılık kıyafet devrimi yapıldığında bizzat Atatürk'ün isteği ile terzilik eğitimi almak üzere Paris'e gönderilir. Paris'te kaldığı 6 yılda smokin, caketatay, redingot, bonjour dikimini öğrenir. Eğitimini tamamlayarak eşi ve oğlu ile birlikte Türkiye'ye dönen I. Levon, o dönemin moda merkezi sayılabilecek Sultanhamam'da ilk atölyesini kurar. Başta Atatürk olmak üzere o dönemin devlet adamları ve paşaları, yabancı büyükelçiler için fraklar, caketataylar, redingotlar dikmiştir (Url 6: 91).

Sözlü görüşmelerden elde edilen bilgilere göre Atatürk'ün günlük kıyafetlerinin bir kısmı Paris'ten, Deporant mağazasından alınmıştır. Fransa'daki terzisinde Atatürk'ün bedeninde bir model bulunmakta ve istenilen kıyafetler bu modele göre dikilmektedir (Özgentürk, 2018:48). Ayrıca Atatürk'ün takım elbise diktirmek için İngiltere'de ünlü terzilere sipariş verdiğini çeşitli kaynaklardan öğrenebilmekteyiz.

Londra'da erkek takım elbisede kişiye özel terziliğin (ısmarlama terziliğin) uygulandığı en ünlü merkez Savile Row'dur. Savile Row, dünyaca ünlü bir caddenin ismidir. On dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren birçok Yahudi, Polonyalı, Rus, Macar ve Alman terzi Londra'ya göç etmiştir. Kendi ülkelerinde öğrendikleri işçiliği İngiliz tarzıyla birleştirerek Savile Row terziliğine önemli bir katkı sağlamışlardır (Roetzel, 1999:92).

1920'lerde kişiye özel dikimde terzinin zanaatından gerçekten anlayan müşterilerin tercih ettiği ülkeler İngiltere ve İtalya olmuştur. Ismarlama terziliğin kabul edilen tanımı şu şekildedir: "Giysinin bir birey tarafından, kişiye özel kesilmesi ve dikilmesi". Ismarlama terzilikte her müşterinin ölçü ve istekleri doğrultusunda o kişiye özel kesim ve tasarımla, kişiliğini mümkün olduğunca hassas bir şekilde yansıtan ürün ortaya çıkartılır. Sadece ölçüye göre dikilmiş olan takım elbisede ise, işçilik terzilik zanaatının tüm kurallarına uygun olarak, tamamen elde yapılsa bile, ısmarlama bir takım elbisenin bireyselliğinden yoksun olmaktadır. Bu bireysellik, Savile Row'da yoğun bir biçimde yıllar boyunca uygulanmıştır (Roetzel, 1999:93). Savile Row kaliteli işçiliğin ve genel olarak erkek takım elbisesinin simgesi olmuş bir caddedir. Bölgedeki terziler soylulara, politikacılara, iş adamlarına ve ünlülere yönelik giysiler üretmişlerdir. Örneğin Henry Poole, Winston Churchill, General Charles de Gaulle ve Charles Dickens en ünlü müşterileri arasındadır (Url 4). Atatürk'e özel Savile Row'da takım elbise dikilmiş olduğunu Altemur Kılıç röportajında şöyle anlatmaktadır;

> "*Elbiselerinin bir kısmı Londra'dan gelirmiş ama ölçülerini nasıl alırlarmış bilmiyorum. Ünlü bir cadde vardı. Bu cadde İngiltere'de ve meşhur bütün terzilerin olduğu bir yerdi. Orada yaptırmış olabilir. Ayakkabılarının da dışarıdan, İngiltere'den olduğunu biliyoruz.*"

Atatürk'ün kıyafetlerini aslına sadık kalınarak yeniden dikimini ve bir kısmının ise onarımını sağlayan Atatürk kıyafetleri ve Kültür Araştırma Merkezi'nin kurucusu Hüseyin Özkan, 1961 yılında İstanbul Beyoğlu'nda tanınmış terzilerin yanında mesleğine başlamıştır. 1968 yılında İstanbul Terzilik Tekâmül Enstitüsü'nü bitiren Modacı Hüseyin Özkan, 1969 yılında İngiltere Terzilik Akademisi'nde Modelistlik, Stilistlik Desinatörlük Eğitimi de alarak mesleğini geliştirmiştir (Url 5) Atatürk'ün giysileri üzerinde yapmış olduğu araştırmayla ilgili şu bilgileri aktarır;

> *"Her giysi üzerinde çalıştık, çünkü Atatürk'ün elbiselerinin ölçüleri farklı farklıdır. Venedik'te, Almanya'da, İngiltere'de özel kalıplarla çeşitli elbiseler dikilmiş. Hepsinin dikiş şekilleri ve ölçüleri farklıydı. (Bunları biliyoruz çünkü) Önce giysileri söküyorduk, hepsinde, gizli ceplerinin ya da astarlarının içinde etiketleri vardı."* (Özgentürk, 2018:194).

Frak, siyah resmi uzun etekli ve yırtmaçlı bir takımdır. Atatürk'ün frak ve silindir şapkalı haliyle heybetine anlam veren bir hal sergilediğini belirten

Kutay, en son bu kıyafetini 29 Ekim 1937'de törende giydiğini bildirmiştir (Özgentürk, 2018) (Fotoğraf 1). Atatürk, şapka devriminden sonra her kıyafetiyle uyumlu bir şapka kullanmaya özen göstermiştir. Şapkalarında isminin baş harflerinden oluşan "G.M.K." harfleri işlenmiştir (Erdirençelebi, 2011:151).

Smokin, redingot gibi kıyafetler Cumhuriyetin ilk kurulduğu yıllarda sosyal statüyü belirleyen en önemli giysiler olmuştur. Smokin ön yakası ipek saten kaplı olan bir tür cekettir. "Smokin" terimi genellikle "akşam yemeği ceketi" olarak da isimlendirilir. Önü pilili gömlek ile birlikte giyilen bu ceket, geleneksel akşam ceketine yeni bir resmiyet getirmiştir (Flusser, 1987:124).

Fotoğraf 1: Mustafa Kemal Atatürk, üzerinde frak ile Cumhuriyet Bayramı törenlerini izlerken (29.10.1937)

Fotoğraf 2: Mustafa Kemal Atatürk Paris Büyükelçimiz
Fethi Okyar ve kızı ile Yalova Büyük Otel'de (18.08.1930)

Atatürk, Serbest Fırka'nın kurulmasını konuştuğu gecede smokin giymeyi tercih etmiştir. Bu gün Anıtkabir Atatürk Müzesi'nde bulunan smokin (Fotoğraf 2) tek düğmeli, arka ortadan yırtmaçlı, saten yakalıdır. Takımı beyaz yelek, siyah papyon, beyaz mendil ve bağcıklı siyah rugan ayakkabı ile tamamlamıştır (Erdirençelebi, 2011:70).

Fotoğraf 3: Mustafa Kemal Atatürk İstanbul'da (15.09.1936)

Atatürk'ün takım elbiselerinde keten, lastikotin, ince yünlü, mevsimlik çizgili ve tüvit kumaşlar tercih edilmiştir. Renk olarak siyah, lacivert, kahverengi, füme ve beyaz renklerin kullanıldığı görülmektedir. Siyah rengi özellikle frak ve smokin takımlarında tercih etmiştir (Erdirençelebi, 2011:143) Atatürk 1936 yılında İstanbul'u ziyaretinde beyaz keten kumaştan dikilmiş spor takım elbisesini giymiştir. Takım elbisesini beyaz panama şapka, siyah baston, bağcıklı beyaz deri ayakkabı tamamlamaktadır (Fotoğraf 3).

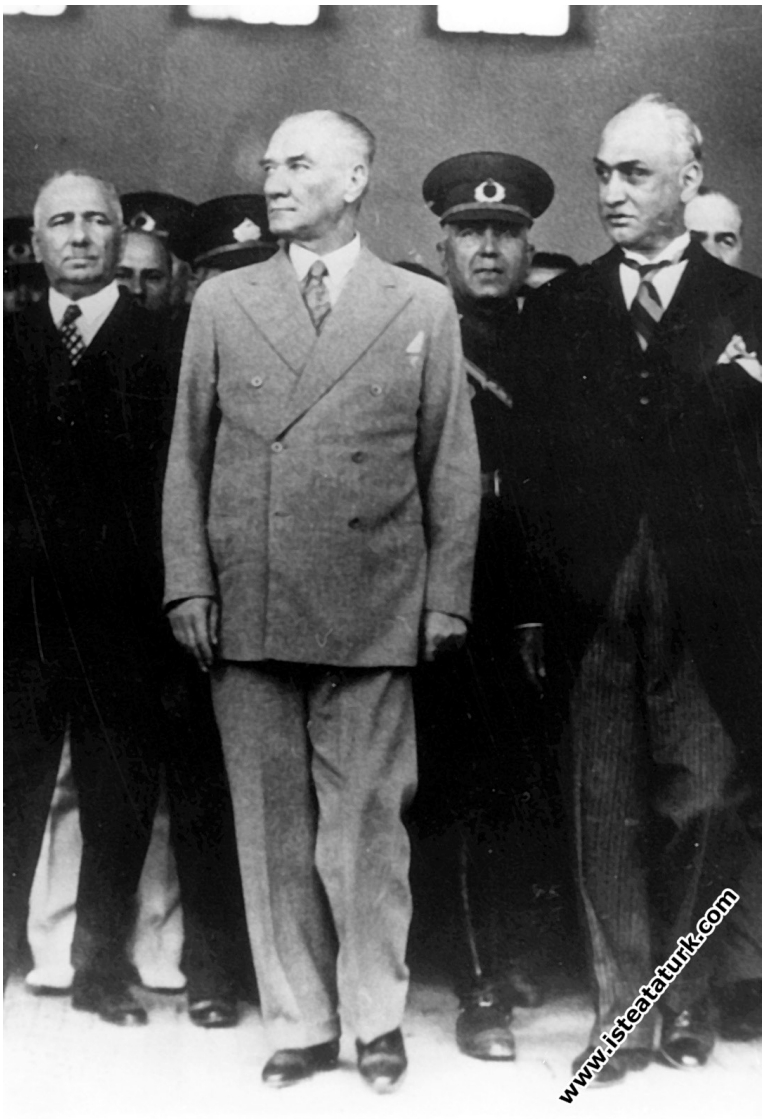

Fotoğraf 4: Atatürk'ün Adana'yı ziyareti (24.05.1938)

Fotoğraf 5: Mustafa Kemal Atatürk'ün Ankara'da karşılanışı (07.10.1936)

Erdirençelebi'nin aktarmış olduğu bilgiye göre; Atatürk kruvaze ceketi 1930'lu yıllarda, özellikle 1934 ve sonrasında daha çok kullanmıştır (Erdirençelebi, 2011:). Fotoğraf 4 ve 5'te Atatürk'ün 1938 ve 1936 yıllarında Adana ve Ankara ziyaretlerinde giymiş olduğu kruvaze ceketli takım elbisesi görülmektedir. Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı'ndan önceki dönemde (1939 yıllarından önce) kruvaze ceket, hakim giyim tarzının bir parçasıydı. 1930'larda satın alınan akşam yemeği ceketlerinin yaklaşık yarısı kruvazeydi. Bu tip modellerde yakanın kesintisiz bir çizgi halinde, vücuda çapraz olarak yerleşmesi kullanıcısının biraz daha uzun ve geniş omuzlu görünmesini sağlayabilmektedir. Tarihsel olarak erkek ceketlerinde kruvaze kapama modelinin bu avantajlarından yararlanılmıştır. Hareket kolaylığı sağlaması açısından çift yırtmaçlı olması da kruvaze ceketin bir diğer özelliğidir (Flusser, 1987:54). Mustafa Kemal Atatürk yabancı devlet adamlarını karşıladığı törenlerde giymiş olduğu takım elbiseler ile Türkiye Cumhuriyeti'ni en güzel şekilde temsil etmiştir. 4 Eylül 1936 yılında İngiltere Kralı VIII. Edward'ı Dolmabahçe Sarayı'nda karşıladığı

esnada kruvaze ceketten oluşan takım elbisesini giymiştir. Aynı şekilde kralın da kruvaze ceket giymiş olması dikkat çekicidir.

29 Ekim 1925 yılında Ankara'da düzenlenen Cumhuriyet'in ilk resmî balosuna başta Cumhurbaşkanı olmak üzere Ankara'daki resmî erkân ve basının ileri gelenleri katılmıştır. Modern yaşamın sosyal etkinliklerinden biri olarak kabul edilen balolar Cumhuriyet'le birlikte resmiyet ve önem kazanmıştır. Erkekler baloya giderken smokin ve frak giymişlerdir. Dünyada değişen ekonomi ve politik dengeler hemen her alanda Cumhuriyet insanının yaşamına yansımış ve yeni gereksinimler doğrultusunda dönemin giysi modasının da değişimine neden olmuştur (Öngen, 2015:7).

6. Sonuç

Atatürk'ün yenilikçi yapısı giyim tarzına yansımıştır. Atatürk, Avrupa modasını yakından takip etmiş, moda olanı kendine tarzına uyarlamıştır. Çeşitli röportajlar ve fotoğraflar kanıtlamaktadır ki Atatürk, dönemin takım elbise, şapka ve aksesuar modasını her ortamda üzerinde taşımıştır.

Atatürk, giyiminde çok detaycı davranmıştır. Her takım elbisesi ayakkabıdan bastona, şapkasından kol düğmesine büyük bir bütünlük içerisinde olmuştur. Pantolonları genellikle ceketlerle takım diktirilmiştir. Gömleklerde genellikle poplin, trikoton ve keten kumaşları tercih etmiş, çok sayıda seyyar yaka ve kol düğmeleri kullanmıştır (Erdirençelebi, 2011:149,150) Davet ve balolarda giyilen smokin ve frak Atatürk'ün öncülüğünde Cumhuriyet'ten sonra giyilmeye devam edecek olan kıyafetler arasında yerini almıştır. Erkek giyiminde daha önce Türk halkının hayatında yeri olmayan silindir panama şapka, papyon, beyaz mendil gibi aksesuarlar takım elbiseler ile birlikte kullanılmaya başlanmıştır. Cran'in de belirttiği gibi bölgesel ve etnik kostümler ortadan kalktıkça, hem giysiler hem de halkın eğitimi ve medya, ulusal ölçekte kültürlere dayanan bir kimlik anlayışının gelişmesine katkıda bulunmaktadır (Carne, 2018:371). Kıyafet devrimi ve Atatürk'ün öncülük ettiği giyim stili, ulus devletin oluşumunda, çağdaş Türkiye'nin gelişiminde önemli bir araç olmuştur. Kadın ve erkek giyimine yönelik yeni öneri ve detaylar dönemin dergileri ve reklamları tarafından halka ulaştırılmıştır.

Cumhuriyet Dönemi'nde ilk defa Türk halkının da hayatına giren, kadın ve erkeğin birlikte yer alabildiği tiyatro, balo, sinema, gibi yeni eğlence yerlerinin çeşitliliği dönemin kıyafetlerinde artık günün farklı saatlerinde giyilen farklı modelde giysi zenginliğine neden olmuştur. Dönemin modası olan müzik ve danslar da kıyafet modellerine yansımıştır (Öngen, 2015:9). Atatürk'ün şahsında Cumhuriyetin erkek ve kadını, temiz giyinen, kıyafetine özen gösteren ve yerli

ürünlere ağırlık veren bir görünüm çizmiştir (Sezer Arığ, 2006:155). Türkiye Cumhuriyeti'nin lideri Mustafa Kemal Atatürk, hedeflediği çağdaş Türkiye'ye giyimi, davranışları, düşünceleriyle örnek olurken, Türkiye'yi dış ilişkilerde de eşsiz imajıyla temsil etmiştir.

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

Arabacı, H. ve Saatçioğlu, K. (2021). Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne Şapkanın Değişim Serüveni. ARTS: Artuklu Sanat ve Beşerî Bilimler Dergisi, (6), 260-280.

Ayhan, F. (2021). Bugün Giyilen Modern Giysinin Oluşumunda Türklerin Etkisi. Humanities Sciences, 16(1), 24-44.

Barnard, M. (2010). Sanat, Tasarım ve Görsel Kültür, Çev: Güliz Korkmaz, Ütopya Yayınevi, Ankara.

Begiç, H. N. (2016). Giyim–Kuşam Kültüründe Keçe Sanatına Tarihsel Bir Bakış. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (40), 287-297.

Botz-Bornstein, T. (2011). Cool and Dandyism: Two Words—One Concept. The Cool Kawaii: Afro-Japanese Aesthetics and New World Modernity, . https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1362704X.2021.1952919?scroll=top HYPERLINK "https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1362704X.2021.1952919?scroll=top&needAccess=true&role=tab"& HYPERLINK "https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1362704X.2021.1952919?scroll=top&needAccess=true&role=tab"needAccess=true HYPERLINK "https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1362704X.2021.1952919?scroll=top&needAccess=true&role=tab"& HYPERLINK "https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1362704X.2021.1952919?scroll=top&needAccess=true&role=tab"role=tab

Crane, D. (2018). Moda ve Gündemleri, Trans: Ö. Çelik, İstanbul: Ayrıntı Publications.

Çelebi, S. İ. ve Çelebi, Ç. L. (2023). Cumhuriyet Devrimleri'nin Halkla İlişkileri. Yeni Yüzyıl›da İletişim Çalışmaları, 2(8), 87-104.

Demir, H. (2002). Batılılaşma ve Modernleşme İkileminde Çağdaş Türk Resminin Oluşumu. (https://earsiv.anadolu.edu.tr; Erişim Tarihi: 11.11.2023).

Demirel, D. (2019). Tanzimat ve Meşrutiyet Döneminde Kamu Reformları. The Journal of Academic Social Science Studies, 5(5 Issue 8), 475-487.

Erşan, M. (2006). Mustafa Kemal Atatürk'ün Batılılaşma Hakkındaki Düşünceleri. (https://sbd.aku.edu.tr/VIII3/ersan.pdf; Erişim Tarihi: 11.11.2023).

Flusser, A. (1987). Clothes and The Man The Principles of Fine Men's Dress, Villard Books, ISBN: 0-394-54623-7, New York.

Himam, F. D. ve Tekcan, E. (2014). Erken Cumhuriyet Dönemi Terzilik Kültürü ve Ulusal Maddi Kültürün İnşası. CTAD: Journal of Modern Turkish History Studies, 10 (20).

Himam Er, D. F. ve Özkavruk Adanır, E. (2023). Tasarruf Yıllarında Moda ve Sümerbank. Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi, Cumhuriyet Özel Sayısı, 1-13. doi: 10.17484/yedi.1334203

Karagöz, Z. Ö. (2017). Selçuklu Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Kıyafetleri. Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi, 1(1), 130-137.

Kurtdaş, M. Ç. (2019). Osmanlı Modernleşme Sürecinde Aydınlar ve Bürokrasinin Rolü. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 29(1), 399-411.

Şahin, Y. (2006). 1920–1930 Yılları Arasında Türkiye'de Kadın Silüetinde Moda Anlayışı ve Değişimler, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, GSF Yayınları.

Sezer Arığ, A. (2006). Türklerde Kıyafetin Kısa Tarihi. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: 22 Sayı: 64-65-66. ss. 141-160.

Sezer, Ö. (2021). Modern Köyün İnşası: Erken Cumhuriyet Dönemi Kırsalında İskan Politıkaları Üzerine Bir Değerlendirme, TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi, Cilt: 0 Sayı: 24. ss. 127-144.

Ocakoğlu, N. (2018). Osmanlı Sarayı Kadın Giysileri ve Günümüz Giysi Tasarımına Bir Uyarlama. Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi, 6(30), 1537-1548.

Öngen, A. G. (2015). Cumhuriyet dönemi modernleşme politikasının erkek giyim tarzına etkisi. Akdeniz Sanat, 8(15). 1-11

Özcan, B. (2008). Basına göre şapka ve kılık kıyafet inkılabı (Doctoral dissertation, Marmara Universitesi (Turkey).

Özer, İ. (2005). Avrupa Yolunda Batılılaşma, İstanbul'da Sosyal Değişimler, İstanbul, Truva Yayınları.

Gülerman, A. (1987). Türkiye'nin Ekonomik Ve Toplumsal Yapısı, Anadolu Matbaacılık, İzmir.

Haylamaz, G. (2023). Reflections of Dandy Fashion on Subculture and Mainstream Fashion, Bilimsel Kitap, Ege Üniversitesi Basımevi, Türkiye, İzmir.

Himam, F. D. ve Tekcan E. (2014). Erken Cumhuriyet Dönemi Terzilik Kültürü Ve Ulusal Maddi Kültürün İnşası, Ctad, Yıl 10, Sayı 20 (Güz 2014), S. 221-254.

Sözen, Metin (1984). Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Özgentürk, N. (2018). Gazi'nin Tanıkları Anlatıyor... O Daima Şık, Karakarga Yayınları, ISBN: 978-605-2241-01-1, İstanbul.

Roetzel, B. (1999), Gentleman-Timeless Fashion, Könemann, ISBN: 3-8290-2029-5, Germany.

Topçu, H. Z. (2022). Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Şapkanın Yeri, Kullanımı ve Tasarım Özellikleri Açısından İncelenmesi. Asya Studies, 6(21), 201-208.

Yılmaz, M. S. (2023). Bir İnkılabın Ardından: Kastamonu'da Şapka ve Kıyafet İnkılabı Kutlamaları (1934-1980). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (Cumhuriyet Özel Sayısı), 83-99.

İnternet Kaynakları:

Url 1: https://studycorgi.com/the-dandyism-style-in-fashion/

Url 2: "Chevalier d'Hamilton. "Dandyism: Beyond Fashion" https://docplayer.net/21081009-Dandyism-beyond-fashion.html

Url 3: https://unframed.lacma.org/2016/01/26/search-authentic-zoot-suit

Url 4: https://www.yumpu.com/en/document/read/16363694/bespoke-tailoring-in-londons-west-end-westminster-city-council

Url 5: http://www.akkam.gen.tr/.

Url 6: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Sanat ve Meslek Eğitimi Kursları (İSMEK) El Sanatları Dergisi / 14, Numune Matbaacılık ve Cilt San. Ltd. Şti.,2012. file:///C:/Users/g%C3%BClseren/Downloads/Dergi.pdf

Fotoğraf Kaynakları:

Fotoğraf 1: https://isteataturk.com/Kronolojik/Tarih/1937/10/29/Mustafa-Kemal-Ataturk-Cumhuriyet-Bayrami-torenlerinde-gecit-resmini-izlerken-29101937/6 Erişim Tarihi: 05.11.2023

Fotoğraf 2: https://isteataturk.com/Kronolojik/Tarih/1930/8/18/Mustafa-Kemal-Ataturk-Serbest-Fikranin-kurulmasini-konustugu-gece-Fethi-Okyar-ve-kiziyla-Yalova-18081930/3 Erişim Tarihi: 05.11.2023

Fotoğraf 3: https://isteataturk.com/Kronolojik/Tarih/1936/9/15/Mustafa-Kemal-Ataturk-Istanbulda-15091936/1/Full Erişim Tarihi: 05.11.2023

Fotoğraf 4: https://isteataturk.com/Kronolojik/Tarih/1938/5/24/Adanaya-son-gelisinde-24051938/2 Erişim Tarihi: 05.11.2023

Fotoğraf 5: https://isteataturk.com/Kronolojik/Tarih/1936/10/7/Mustafa-Kemal-Ataturkun-Istanbuldan-gelisinde-Ankarada-karsilanisi-07101936/1/Full Erişim Tarihi: 05.11.2023

BÖLÜM IX

GAZİ MUSTAFA KEMAL ATATÜRK DÖNEMİNDE BALKAN ÜLKELERİ İLE OLAN İLİŞKİLERDE DONANMANIN DIŞ POLİTİKA UNSURU OLARAK KULLANILMASI

Utilization of the Navy as a Foreing Policy Elemen During the Period of Gazi Mustafa Kemal in the Relations With Balkan Countreis

Emre ÖZİZMİRLİLER

Öğ.Kd.Yzb., Millî Savunma Üniversitesi, Deniz Astsubay Meslek Yüksekokulu Müdürlüğü, Beşeri ve Sosyal Bilimler Bölüm Başkanlığı, Öğretim Görevlisi.
hakememre25@hotmail.com.
Orcid: 0000-0002-9142-0064.

1. Giriş

Tarih boyunca, denizleri güvenlikleri için derinliğine savunma alanı, emperyal emelleri için güç intikal alanı, hizmet ve mal değişimi için ulaştırma ortamı alanı ve bilimsel/teknolojik ilerlemeler için meydan okuma alanı olarak kullanabilen milletler diğer milletler üzerinde siyasal ve ekonomik egemenlik kurmuştur. Denizciliğe devlet politikalarında yer veren devletler sırasıyla sanayi toplumu, bilgi toplumu evrelerinden geçerek günümüzün bolluk ve rahatlık içinde yaşayan toplumları olmuştur.

Ülkeler denizlerle coğrafya olarak ne derece bağlantılı iseler, denize bağımlılıkları da o derece fazla olmuştur. Tarih, uygarlıkların çok büyük ölçüde sular ve denizler kenarında doğdukları, büyüdükleri ve geliştiklerini göstermiştir. Aynı yönde bir görüşe göre de, halkı gemicilik ve denizcilik ile uğraşan ülkeler, ekonomik ve askeri yönden diğer ülkelere göre daha erken güçlü duruma

gelmiştir. İngiltere, Fransa, Hollanda, Portekiz, Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri bu duruma örnek gösterilebilir. (Gorshkov, 1990: 66)

Gerçek anlamda bir deniz gücünden bahsetmenin birinci önceliği okyanus aşırı bir donanmayı oluşturmak ve sürekliliğini sağlamaktan geçmektedir. Bugün için söz konusu donanmanın daha nitelikli su üstü, su altı platformlarına ve personeline sahip olması bir gereklilik halini almıştır. Deniz gücünü elinde bulundurup üstülüğü sağlayanlar bölgesel üstünlüğü elinde bulunduranların bu üstünlüklerini ve gelişimlerini bazen savaşla, bazen ekonomik, siyasi, hukuksal bir takım ayrıcalıkları, çoğu zaman da ülke içi dinamikleri kullanarak engellemeye çalışmıştır.

Gerek Osmanlı Devleti gerekse Türkiye Cumhuriyeti, iç ve dış dinamiklerin işbirliği ve ortak çalışması ile deniz uygarlığından daima uzak tutulmaya çalışılmıştır. Gerek denizcilik gücü, gerekse deniz gücü geliştirmesi değişik şekiller ile daima engellenmek istenmiştir.

Üç tarafı denizlerle çevrili Anadolu yarımadası üzerinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti, jeopolitik ve jeostratejik konumu nedeniyle ilk zamanlarından itibaren gerçekçi bir dış politika izlemek zorunda kalmıştır. Kendisini çevreleyen denizlerden gelebilecek her türlü tehdide karşı koyabilmek için donanmasını güçlendirme yoluna giderek savunma ağını denizlere doğru kaydırmıştır. Gazi Mustafa Kemal Atatürk, "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" prensibi çerçevesinde esaslarını belirlemiş olduğu dış politikasını desteklemek için denizi ve donanmayı uluslar arası sahada güçlü bir enstrüman olarak kullanma yoluna gitmiştir.

Bu çalışmada, Gazi Mustafa Kemal Atatürk döneminde donananın dış politikada Balkan ülkelerine karşı bir unsur olarak nasıl kullanıldığının gösterilmesi amaç olarak belirlenmiştir.

2. Ana Hatları ile Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Balkan Politikası

Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra toplum ve devlet hayatında ciddi değişiklikler yoluna giderek önemli inkılap ve kalkınma hareketlerini başlatmıştır. Girişilen bu hareketlerde başarılı olunması ve pozitif sonuçlarının sürekliliğinin sağlanması için iç politikada ve dış politikada önce barış ortamının sağlanması daha sonra bu barış ortamının korunması üzerine bir hedef belirlenmiştir (Gönlübol ve Sar, 1989: 60). Bu hedefe Gazi Mustafa Kemal Atatürk 1 Kasım 1928 tarihli Türkiye Büyük Millet Meclisini açış konuşmasında "*Dış politikamızda dürüstlük, ülkemizin güvenliği ve gelişmesinin korunmasına önem verilmesi prensibi, davranışlarımıza rehber olmaktadır. Önemli reform ve gelişmeler içinde bulunan bir ülkenin, hem kendisinde hem*

çevresinde barış ve huzuru gerçek olarak arzu etmesinden daha kolay açıklanabilecek bir konu olamaz. Bu samimi arzudan esinlenmiş olan dış politikamızda, ülkenin korunması, güveninin sağlanması, vatandaşların haklarının herhangi bir saldırıya karşı bizim tarafımızdan savunulması konuları, özellikle göz önünde tuttuğumuz noktalardır. Kara, deniz ve hava kuvvetlerimizi bu ülkede barış ve güvenliği koruyabilecek bir durumda bulundurmaya bu nedenle çok önem veriyoruz. Cumhuriyet hükümeti, uluslararasında güvenlik anlaşmalarının imzalanması için özel bir çaba göstermektedir…" (TBMM Zabıt Ceridesi, III. Dönem Yasama Yılı Açılış Konuşmaları) sözleriyle değinerek gerek komşu devletler gerekse diğer dünya devletleri ile olan ilişkilerinde barışçı bir dış politikaya öncelik verileceğinin üzerine vurgu yapmıştır.

Misak-ı Milli'yi gerçekleştiren Türkiye, Balkan devletlerine karşı yayılmacı bir politika yerine Lozan Antlaşması ile belirlenmiş mevcut durumun sürdürülmesi başka bir deyişle "Status Quo"nun korunması üzerine barışçı bir dış politika izlemekten yana olmuştur. Bu süreçte Türkiye Balkan devletleri ile iki taraflı antlaşmalar yaparak ilişkilerini düzeltme ve geliştirme yoluna gitmiştir (Gölübol ve Sar, 1989: 99).

1929 yılına gelindiğinde Balkan ülkeleri kendi aralarındaki sorunları hemen hemen çözmüştür. Sorunların çözümü ve Avrupa devletlerinin revizyonist ve antirevizyonist olmak üzere iki gruba bölünmesi Balkan devletlerini askeri ve iktisadi ittifak yapmaya yönelten etkenler olmuştur. (Gölübol ve Sar, 1989: 99) 1933 yılında Balkan ülkeleri ile ilişkilerimizin gelişme gösterdiğini belirten Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Balkan ülkelerinin devlet başkanları ve beraberinde gelen heyetler ile yapılan müzakereler sonucunda yapılan dostluk, tarafsızlık, hakem ve saldırmazlık antlaşmalarından büyük bir memnuniyet duyduğunu söylemiştir. Karşılıklı ilişkiler ve dostluk esası üzerinden yürüttüğü dış politikada olası bir savaşı önlemeye yönelik bölgesel paktların yararlı olacağına inanan Gazi Mustafa Kemal Atatürk, "*Balkan ulusları arasında barış ve anlaşmayı amaçlayan her ulusun özel kuruluşlarının çalışmalarını övgü ile anmak benim için özel bir zevktir. Türkiye, coğrafi durumu yönünden Balkanlarda barışın korunması ve desteklenmesi konusuyla özellikle ilgilidir. Komşularıyla hemen hiçbir davası ve anlaşmazlığı bulunmaması durumu Türkiye'nin dileklerindeki samimiyeti ortaya koymaktadır."* (TBMM Zabıt Ceridesi, IV. Dönem Yasama Yılı Açılış Konuşmaları) ve *"Balkanlarda ve Orta Avrupa'daki devletler arasında Türkiye Cumhuriyeti, ancak politikasının dürüst ve açık niteliği nedeniyle gerçek yerini korumaktadır. Özen ve önem gösterilmesi gereken bu politikanın gerekliliğini dikkatle göz önünde bulundurmaktayız,"* (ATASE. 110.9.1.11.38.0.69) sözleri ile Balkan politikasının ana hatlarını çizmiştir.

3. 1923- 1938 Yılları Arasında Türk Donanmasına Genel Bakış

29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'i ilan edip yönetim şeklini belirleyen yeni Türk Devleti sayı olarak fazla fakat hurda denecek bir durumda ve personel olarak yetersiz bir donamayı Haliç'te miras olarak devralmıştır. (Büyüktuğrul, 2006: 39) Haliç'e demirlenerek terk edilmiş ve hiçbir vurucu/caydırıcı gücü olmayan Osmanlı'dan miras kalan donanmada bulunan gemiler şunlardır: Yavuz, Turgutreis, Hamidiye, Mecidiye, Berk, Peyk, Muavenet-i Milliye, Numune-i Hamiyet, Taşöz, Basra, Samsun, Sultanhisar, Sivrihisar, Yunus, Akhisar, Draç, Berk-i Efşan, Musul, Burakreis, Hızırreis, Kemalreis, İsareis, Aydınreis, Preveze, Sakız, Zuhaf, İntibah, Nusret, Tir-i Müjgan, Muin-i Zafer, İclaliye, Necm-i Şevket, Ertuğrul, Söğütlü ve 9 adet motorbottan ibarettir. (Öztürk, 2017:74)

Türkiye Cumhuriyeti'nin, Osmanlı'dan donanma olarak teslim aldığı irili-ufaklı 52 parça geminin; 26'sı görev yapacak durumda (1 kruvazör (Hamidiye), 2 yat, 7 torpidobot, 5 motor ganbot ve 2 mayın dökücü, 9 mayın ihraç motoru), 22'si onarıma muhtaç, 4'ü de onarım dahi kabul etmeyecek durumdadır (Tunaboylu, 2006:69). Görüldüğü gibi Cumhuriyet'in miras aldığı donanma gerçek bir deniz gücü oluşturacak durumda değildir.

Genç Cumhuriyet donanmasının ilk komutanı Albay Ahmet Hamdi (Denizmen) olmuştur. Kendisi İstanbul milletvekili olarak TBMM'de bulunmuştur. Haliç'teki donanmanın başına Binbaşı Aziz Mahmut, Yavuz'a Kalyon Kaptanı (Albay) Cevat (Toydemir) Bey getirilmiştir. Boğazlar ve Marmara bölgesi, Lozan Antlaşması nedeniyle tarafsız bölge olduğu için İzmit Körfezi üs yapılmıştır. Körfezin çevresine koruyucu toplar konulmuş ve buraya Kocaeli Müstahkem Mevki Komutanlığı adı ile bir komutanlık teşkil edilmiştir (Akbaş, 2011: 96).

1924 ile 1928 yılları arası donanma gemilerinin bakımının ve onarımının yapıldığı dönem olmuştur. Bu faaliyetlerden ötürü donanmamız 1928 yılına kadar birlikte hareket edememiş, Yavuz Muharebe Kruvazörü ancak 1930 yılında tamamlanan onarımı sonrasında donanmanın faaliyetlerine iştirak edebilmiştir. Donanma personelinin isteksizliği ve ilgisizliği üzerine Bahriye Dairesi tarafından bir takım hukuki düzenlemeler yapılarak yeni dönemde donanma personelinden daha azimli ve istekli çalışmaları istenmiştir (Öztürk, 2017: 75).

Cumhuriyet Donanması'nın Marmara Denizi'nden Ege Denizi'ne geçiş yapan ilk gemisi Hızır Reis gambotu olmuştur. Hızır Reis, Lozan Barışı'nda Türkiye'ye verilen boğaz önü adalarından Bozcaada ve Gökçeada'yı teslim almak için 21 Eylül 1923 tarihinde Ege Denizi'ne dümen tutmuştur. Tamiratları

tamamlanan İsa Reis ve Kemal Reis gambotlarından biri Samsun'a diğeri İzmir'e gönderilmiştir. Bakımı ve onarımı 1924 yılında tamamlanan Hamidiye Kruvazörü birçok seyir yapmıştır. 1924 yılının Mayıs ayında Turgut Reis Zırhlısı tarafından ilk top atışları yapılmıştır (Öztürk, 2017: 75).

11-20 Eylül 1924 tarihleri arasında Hamidiye Zırhlısı ile yaptığı Karadeniz seyri esnasında Gazi Mustafa Kemal Atatürk Cumhuriyet döneminde donanma için izlenecek yol haritasını çizmiş, bilimsel ve akılcı bir yaklaşımla donanmanın gelişimi için yapılması gerekli hususların genel çerçevesini belirlemiştir. Gazi Mustafa Kemal Atatürk "*Dış pazardan satın alınan gemilerle donanma yapılamadığını sizde biliyorsunuz. Donanma sadece kıyıyı koruyacak bir kuvvet değil bundan daha önemli olarak deniz yollarının güvenliği sağlayacak kuvvettir. Anadolu'da yaşadıkça bu bakımdan ihtiyacımız daha büyüktür. Evvela çekirdek bir donanma tedarik etmekle yetinip deniz sanayi ve ticaretimizi geliştirmeliyiz. Bundan sonra memleket sanayiden fışkıracak donanmayı yapmak da kolay olacaktır. İlk beş senede kendimizi toplayıp inkılâpları yaparız ikinci beş senede dünyaya kendimizi tanıtırız. Üçüncü beş senede İngiliz Kralı'na yurdumuzu ziyaret ettiririz."* (Büyüktuğrul, 2006:50) sözleriyle milli güce dayalı bir donanmanın teşkil edilmesi gerekliliğini geçmiş dönemlerde yaşanan olayların açıkça gösterdiğini belirtmiştir. Bir lider olarak dünyada söz sahibi olabilmek için donanma gücünün kullanım amacını da açıklamıştır. Hiç kuşkusuz bu sözleri ile aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin gelecek stratejisini de ortaya koymuştur.

29 Aralık 1924-21 Ocak 1928 tarihleri arasında faaliyet gösteren Bahriye Vekâleti döneminde; Yavuz Muharebe Kruvazörünün onarımı ve modernleştirilmesinin yanında, yurtdışında inşa ettirilen su üstü ve su altı gemileri ile, Gölcük'ün bir deniz üssü kimliğine kavuşması sağlanmıştır. (Öztürk, 2017: 80) Bu dönemde donanma personeline başta topçuluk eğitimi olmak üzere taktik eğitim verilmesi için Almanya'dan uzman ekipler getirilmiştir (BCA, 30.18.1.2.12.46.20; 30.18.1.2.14.62.6; 30.18.1.2.22.55.5 ;30.18.1.2.27.72.10;30.18.1.2.31.64.14;30.18.1.2.37.42.12; 30.18.1.2.39.18; 30.18.1.2.45.37.11).

16 Ocak 1928 tarihinde kabul edilen 1198 sayılı kanunla birlikte Bahriye Vekâleti ve bağlı olduğu tüm birimler tamamen kaldırılmıştır. Aynı gün kabul edilen 1199 sayılı kanunla da Milli Müdafaa Vekâleti'ne bağlı Deniz Müsteşarlığı, Genelkurmay Başkanlığına bağlı da Deniz Müşavirliği/Muavinliği kurulmuştur (Öztürk, 2017: 87). Bu dönemde donanma 2 Kruvazör ve 5 küçük gemiden oluşmuştur. Donanma kış mevsimini bakım ve onarım ile geçirmiş, yaz mevsimi geldiğinde ise sırasıyla Piyade Eğitimi, Tek Gemi Liman ve Seyir

Talimi, Filo ve Donanma Talimi, Top ve Torpido Atışları olmak üzere dört aşamadan oluşan planlı eğitimlerini yapmıştır. Bunun yanında gemilerin seyir faaliyetleri, denetlemeler ve tatbikatlar yapılmaya devam edilmiştir (Dinler, 2009:57).

Bu dönemde, envanterinde Yavuz, Turgut Reis, Hamidiye, Mecidiye Kruvazörleri, Peyk-i Şevket ve Berk-i Satvet Torpido Kruvazörleri ile Samsun, Basra ve Taşoz Muhriplerini bulunduran Donanma, ana unsurları ile Gölcük'te faaliyet göstermiştir. Hollanda'ya sipariş verilen ve Kurtuluş Savaşı'nın coşkusunu yansıtan I. İnönü ve II. İnönü Denizaltıları da 1928 yılında Deniz Kuvvetlerine katılmıştır (Dinler, 2009:58).

İtalya'da yapılmış olan Adatepe, Kocatepe, Tınaztepe ve Zafer Muhripleri, Dumlupınar ve Sakarya Denizaltıları ile Martı, Denizkuşu ve Doğan Hücumbotları 1931 yılında Deniz Kuvvetlerine katılmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin onayı ile 1933 yılında donanmanın ana üssünün Gölcük olmasına karar verilmiştir. Aynı yıl Gölcük Tersanesi'nde inşa edilen ilk gemi olan Gölcük Tankeri kızağa konmuş ve bir yıl içerisinde denize indirilmiştir. Birçok amaç için kullanılan gemi aynı zamanda Akdeniz'in birçok limanından mazot taşımak amacı ile de kullanılmıştır (Dinler, 2009:57; Öztürk, 2017: 108).

1932-1933 yılları arasında tersaneye personel temin etme amacıyla Mükellef Çırak Okulu açılmıştır. Bundan başka 21 Nisan 1938 tarihinde Bakanlar Kurulunca kabul edilen 2771 sayılı yasanın 94. maddesine göre düzenlenmiş olan "Deniz Dahili Hizmet Talimnamesi" kabul edilmiş ve bu düzenlemeler ile donanmanın daha da güçlendirilmesi ve düzenli bir program dahilinde çalışması sağlanmak istenmiştir (Öztürk, 2017: 108-109).

1934 yılında Almanya'nın İspanya'ya satmak üzere yaptığı denizaltı, İspanya'nın iç siyasetindeki sorunlar nedeniyle, Almanya tarafından Türkiye'ye satılmıştır. 1935 yılının hemen başında Haliç'e giren denizaltının deneme seyirleri 2 Ağustos 1935 tarihinde tamamlanarak "Gür" ismiyle donanmanın envanterine girmiştir (Sezgin, 2009:134).

1936 yılında Türk Deniz Kuvvetlerini güçlendirmek için dört denizaltının yapılması için karar alınmıştır. Dört denizaltıdan iki tanesinin yapımı Almanya'da tamamlanmıştır. Türkiye'de Taşkızak Tersanesi'nde monte edilen "Atılay" ve "Yıldıray" isimleri verilen diğer iki denizaltı 1937 yılının son çeyreğinde hizmete girmiştir. Cumhuriyet donanması özellikle 1928-1938 yılları arasında yapılan bu yatırımlar ile geliştirilmiş ve yeniden bir güç haline getirilmiştir. Bu dönem 1949 yılında oluşturulacak olan Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın da alt yapısını hazırlamıştır (Sezgin, 2009:134-135).

4. Balkan Devletleri İle Olan İlişkilerde Donanmanın Dış Politika Unsuru Olarak Kullanılması

Balkanlar denildiği zaman karşımıza öncelikle bir tanım karmaşası ve zorluğu çıkmaktadır. Bu zorluk ve karmaşanın ana nedeni ise Balkan yarımadası olarak adlandırılan toprak parçasının sınırları nedir? Ve hangi siyasi teşekküller yani hangi devletler Balkan devleti sayılır? Sorularına verilen farklı yanıtlardan kaynaklanmaktadır.

Coğrafyacılar, Balkan yarımadasının güney sınırını çizmekte çok zorlanmazlar. Adriyatik Denizi ile başlayıp Ege Denizi ile süren ve Doğu Trakya'yı da kapsayacak bir biçimde Marmara Denizi ve Karadeniz ile sonuçlanan bir kuşak, Balkan Yarımadasının güney sınırını açıklıkla belirlemektedir. Ancak, yarımadanın kuzey sınırının saptanması oldukça güç olmaktadır. Çünkü Balkanları Avrupa'dan ayıran doğal bir sınır yoktur (Ateş, 1986:81).

Hangi devletlerin Balkan devleti sayılacağı konusu da tartışmalıdır. Oral Sander'in de belirtmiş olduğu gibi; bazılarının gözünde Arnavutluk, Bulgaristan, Yugoslavya ve Romanya Balkan devletleridir. Yunanistan bir Akdeniz devleti, Türkiye ise bir Ortadoğu devletidir. Bazıları ise Yunanistan'ı Balkan devleti saymaktadır (Ateş, 1986:81).

Gazi Mustafa Kemal Atatürk döneminde Türk Donanması, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin askeri gücünü ve denizlerden gelecek her türlü tehdit ve tehlikeye karşı ülke savunmasını temsil eden önemli bir unsur olmuştur. Bunun yanı sıra, diplomatik ilişkilerde ülkemizi ziyarete gelen yabancı devlet adamı ve liderlerinin karşılanmasında aktif bir şekilde kullanılarak Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası alanda saygınlığını artırmaya katkı sağlamıştır. Bu dönemde Deniz Kuvvetlerimiz donanmamızın sahip olduğu savaş gemileri sayesinde başta Yunanistan olmak üzere bazı devletler ile olan ilişkilerde caydırıcı unsur olarak da hizmet görmüştür. Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Balkan coğrafyasında her bakımdan güçlü bir donanma oluşturma gibi stratejik bir karara vararak hükümet politikasının güçlenmesini de sağlamıştır. Üç tarafı denizlerle çevrili bu coğrafyada sadece kıyı savunmasına yetecek bir donanma ile yetinmenin doğru olmadığını görmüştür.

4.1. Yunanistan

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması Türkiye ile Yunanistan arasında mutlak barışı sağlayamamıştır. Özellikle, söz konusu antlaşmanın önemli konularından birini ihtiva eden nüfus mübadelesi sözleşmesinin hükümlerinin uygulanması esnasında yaşanan sorunlardan dolayı Türkiye-Yunanistan ilişkileri bir süre daha gergin bir şekilde devam etmiştir.

Mübadele meselesi dışında iki ülkedeki azınlıkların durumu, Patrikhane meselesi ve Yunanistan'ın iç siyasetindeki istikrarsızlık ilişkilerin yoluna girmesinin önündeki engellerden biri olmuştur (Bilgiç, 2015:3).

1923-1932 yılları arasında Türk-Yunan ilişkilerinde gerginlik yaratan en önemli sorun, Türkiye'de kalan Rumlarla, Yunanistan'da kalan Türklerin değişimi olmuştur. Bu sorun Lozan Antlaşması'nda ele alınmış, 30 Ocak 1923 tarihinde "Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" imzalanmıştır. Buna göre "Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyrukları ile Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak zorunlu mübadelesine girişilmiştir. Ancak bu mübadele "İstanbul'da oturan Rumlar" ve "Batı Trakya'da oturan Müslümanları" kapsamamıştır. Yeni kurulan Türk Devleti'nin amacı her bakımdan tam bağımsız homojen millî bir devlet oluşturmaktır. Yunanistan ise İstanbul'da mümkün olduğu kadar fazla Rum bırakmak istemiştir. Mübadele sorununun özünü bu iki unsur teşkil etmiştir (Kayıran, 2018:99-100).

Gazi Mustafa Kemal Atatürk, hem bölgedeki hem de dünyadaki gelişmelerde Türkiye Cumhuriyeti'nin güvenliği için aktif rol oynamak, istikrar ve barışa katkı sağlamak için güçlü bir donanma oluşturulmasına karar vermiştir. Bu kararını da şu şekilde planlamıştır: İlk olarak Yavuz Muhribi onarılacak, 4 muhrip ve 4 denizaltı gemisi dışarıdan milli bütçe ile alınacaktır (Büyüktuğrul, 1974:10-12). Gazi Mustafa Kemal Atatürk 21 Eylül 1925 günü Yavuz zırhlısını ziyaret etmiştir. Yavuz'un en kısa zamanda Türk milletinin ihtiyacı olan sağlam ve güçlü bir savaş gemisi hüviyetine bürüneceğini, Yavuz'un donanmaya, Türk denizciliğine büyük hizmetler yapacağını ve dış politikaya önemli katkılar sağlayarak bir gurur kaynağı olacağını söylemiştir. Bu ziyaret Yavuz'un onarım faaliyetlerini hızlandırmıştır (Büyüktuğrul, 2005: 111-116). Bu kararın alınması o dönemde Yunanistan'ı oldukça endişelendirmiştir (BCA. 30.10.63.422.6. 67). Yavuz Kruvazörünün onarımdan sonra tekrardan yüzen bir Türk kalesine döneceğinden korkan Yunan Deniz Kuvvetleri, Yavuz Kruvazörüne karşı Ege Denizi'nde üstünlüğünü sağlamak ve tedbirler almak için bir komisyon oluşturmuştur (BCA. 30.10.63.422.7 67). Bu korku ve tedirginlik dönemin Yunan Harbiye Nazırı General Kiryako'nun 1926 yılında söylediği şu sözleri ile kendini açıkça göstermektedir: *"Türkler Yavuz'u onaracaklar. Biz bu gemiyle eş kifayette gemi yaptıramazsak, çıkacak savaşta çok zararlı çıkarız."* Türkiye'nin izlediği deniz programının ve Yavuz Kruvazörünün tamirinin Yunanistan'da yarattığı korku ve endişe Türk basınında da yer bulmuştur. Dönemin Türk basınında çıkan haberlere bakıldığında Yunanistan'da üst düzey eski Yunan deniz subaylarının görüşlerine başvurulduğu, bu korku ve endişe ile Yunanistan'ın yeni su üstü ve su altı gemileri alımı için yeni kararlar alarak

denizlerde Yunan hâkimiyet ve üstünlüğü sağlanmaya çalışıldığı görülmektedir (Hakimiyet-i Milliye, 7 Haziran 1929; Hakimiyet-i Milliye, 13 Haziran 1929; İkdam, 3 Eylül1929). Yavuz Kruvazörünün onarımındaki asıl amacın Yunanistan'a saldırmak olmadığı, Yavuz Kruvazörünün onarımı ile güçlenen Türk donanmasının revizyonist devletlere karşı Yunanistan'ın da yararına olacağı anlaşıldığında Yunanistan Balkan Antantına katılmaya ve Türkiye'ye karşı yapıcı bir politika izlemeye karar vermiştir (Büyüktuğrul, 1974: 10-12).

1928 yılında Yunanistan donanmasının Çanakkale açıklarında yaptığı tatbikatlara karşı Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Türk Donanması ile Adalar Denizi (Ege Denizi)'ndeki karasuları ve uluslar arası sularda bir tatbikat yaparak donanmanın imkân ve kabiliyetlerini Yunanistan'a göstermek istemiştir. İsmet Paşa, 1 Eylül 1928 tarihinde donanmaya derhal hazırlıklarını tamamlayarak o sırada Çanakkale'de bulunan Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün emrine girmesini bildirmiştir (Metel, 2005: 111-116).

2 Eylül 1928 tarihinde Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün emri ile manevralar başlamıştır. Tatbikat esnasında şifresiz telsiz kanalı ile tüm gemilere gerçek duruma yakın faraziyeler verilmiştir. Bu şekilde yapılan bütün manevraların Yunanistan tarafından da takip edilmesi sağlanmıştır. Türk Donanması verilen bütün emir ve direktifleri başarı ile yerine getirerek manevralarda Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün takdirini kazanmıştır (Büyüktuğrul, 1973:510). Yapılan tatbikat ve manevralar sayesinde Türk Donanması'nın her an savaşa hazır olduğu Yunanistan'a gösterilmiştir.

Bu olaydan sonra öncelikle iki devlet arasında ahali değişimini yeni esaslara göre düzenleyen 10 Haziran 1930 tarihinde bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma yedi yıldan beri devam eden anlaşmazlıklara son veren karşılıklı münasebetlerde yeni bir dönemi başlatmıştır (Kayıran ve Metintaş, 2018:61).

21 Haziran 1930 tarihinde iki ülke arasında tarafsızlık, uzlaşma ve adli tesviye antlaşmaları yapılmıştır (BCA. 30.18.1.2.12.45.2). Ayrıca 03 Ağustos 1930 tarihinde Yunanistan'ın Briand muhtırasına verdiği cevap ve Türkiye'nin Avrupa Federasyonu'na katılmasını sempati ile karşılaması üzerine Türkiye'nin Atina elçisi, Yunan Başbakanı Venizelos'u ve Dışişleri Bakanı Mihalakopoulos'u ziyaret ederek teşekkür etmiştir (BCA. 30.10.0.0.254.712.20 433).

Bu antlaşmanın imzalanması münasebetiyle İsmet Paşa, Başbakan Venizelos'u Ankara'ya davet etmiştir. (Kayıran ve Metintaş, 2018:61) 27 Ekim 1930 tarihinde Venizelos, Yunan donanmasının en iyi gemilerinden biri olan Elli Kruvazörü ile İstanbul'a gelmiştir. Elli Kruvazörüne Türk Donanması'ndan Peyk-i Şevket, Berk-i Satvet ve Samsun Torpido botları Haydarpaşa Limanına kadar eşlik etmiş, Elli Kruvazörünün İstanbul şehrini ve Türk milletini selamlamak için yapmış olduğu top atışlarına Mecidiye Kruvazörü karşılık vermiştir.

Mecidiye Kruvazöründe Yunan Amirali ve Elli Kruvazörü subayları şerefine bir öğle yemeği verilmiştir. Yemek esnasında geminin penceresinden onarımı tamamlanıp tecrübe seyri yapmakta olan Yavuz Muharebe Kruvazörünü gören Yunan deniz subayları bir anda güverteye koşup dürbünlerle Yavuz'u seyretmeye başlamıştır. Yunan deniz subaylarının tek ilgilendikleri konu bir anda Yavuz Muharebe Kruvazörü olmuştur (Büyüktuğrul, 2006:69; Cumhuriyet, 27 Teşrin-i Evvel 1930; Vakit, 27 Teşrin-i Evvel 1930; Son Posta, 27 Teşrin-i Evvel 1930). Yavuz'un onarımını müteakip aynı gün İstanbul Boğazı ve Marmara Deniz'inde tecrübe seyri yaptırılmış olması ve özellikle bu ziyarete denk getirilmesi bir tesadüf değildir. Gazi Mustafa Kemal Atatürk tarafından Yunanistan'a bir mesaj verilmek istenmiştir. Yavuz Muharebe Kruvazörünün tek bir top atışı bile yapmadan sadece kendisini göstermesi Yunan deniz subaylarında bir tedirginlik ve korku yaratmıştır. Gazi Mustafa Kemal Atatürk Yavuz Muharebe Kruvazörünü bu şekilde göstererek donanmayı dış politikada yumuşak güç olarak Türk-Yunan ilişkilerinin yeniden inşasında kullanmak istemiştir. Venizelos, İstanbul'a geldiğinde resmi devlet töreni ile karşılanmış özel bir tren ile Ankara'ya ulaşmıştır. Bu ziyaret sırasında 30 Ekim 1930 tarihinde iki ülke arasında "Dostluk Tarafsızlık Antlaşması", "Uzlaşma ve Hakem Antlaşması"; "Deniz Kuvvetlerinin Tahdidi Hakkında Protokol: İkamet, Ticaret ve Seyri Sefain Sözleşmesi" isimli üç belge imza edilmiştir. Antlaşmaları Başbakanlar ve Dışişleri Bakanları imzalamıştır. Yunan Başbakanı'nın bu ziyaretine 2 Ekim 1931 tarihinde İsmet Paşa ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras tarafından iade-i ziyaret yapılmıştır. Bu şekilde başlayan dostluk, Venizelos'un Başbakanlıktan ayrılmasından sonra da devam etmiştir (Kayıran ve Metintaş, 2018:61).

1933 yılında Venizelos'un yerine başbakanlık koltuğuna oturan Panagis Tsaldaris, beraberinde Dışişleri Bakanı Dimitrios Maximos ve Maliye Bakanı G. Pesmazoglou ile birlikte 12 Eylül 1933 tarihinde Ankara'ya gelmiştir. İki gün sonra Türk ve Yunan yetkililer Türkiye ile Yunanistan arasında Samimi Misak'ı imzalamıştır. Buna göre her iki ülke sınırlarının ihlal edilemezliğini karşılıklı garanti etmiştir. Türk-Yunan Samimi Misakı o dönemde Balkanlarda revizyonist politikalar izleyen ve özellikle Yunanistan ile olan sınırında kendi lehine değişiklik isteyen Bulgaristan'ı bu emellerinden caydırmaya yönelik bir girişim olarak yorumlanabilir (Bilgiç, 2015:18).

Panagis Tsaldaris'ten sonra 20 Eylül 1935 tarihinde Yunan Donanma Komutanı Amiral Sakarious Yunan donanmasına ait Elli Kruvazörü, Leon, Panthir, Hydra, Konduratis, Spezia, Psara Muhripleri ve Triton torpidobotu ile İstanbul'a bir ziyarette bulunmuştur. Mecidiye Kruvazörü top atışları ile gelen filoyu selamlamış kruvazörümüzden gönderilen bir subay filo komutanına hoş

geldiniz demiştir. Yunan Donanma Komutanı, Türk Donanma Komutanı Amiral Şükrü Okan, İstanbul'daki Ordu Komutanı, Vali ve Belediye Başkanı tarafından kabul edilmiştir. Bu görüşmelerin sonunda, 30 Ekim 1930 tarihli İkamet Ticaret ve Seyrisefain sözleşmelerine ek antlaşmalar yapılmıştır (Ulus, 21 Eylül 1935; Akşam, 21 Eylül 1935; Tan, 21 Eylül 1935).

28 Kasım 1936 tarihinde Türk Donanması'na ait Yavuz Kruvazörü, Zafer, Tınaztepe, Adatepe Muhripleri ile Dumlupınar, Sakarya, Gür, I. İnönü ve Erkin denizaltıları tarafından Yunanistan'ın Faller Limanı'na bir liman ziyareti gerçekleştirilmiştir. Yavuz Kruvazörü, şehri 21 pare top atışı ile selamlamıştır. Bu selamlamaya Yunanistan'ın Averof Zırhlısı da aynı şekilde karşılık vermiştir. Ardından Averof Zırhlısı, Donanma Komutanımız Tümamiral Şükrü Okan'ı selamlamış Yavuz Kruvazörümüzde buna karşılık vermiştir. Türk savaş gemileri limana giriş yaparken sahil ve Faller iskelesinin üzeri kalabalık bir halk topluluğundan dolayı neredeyse görünmez olmuştur. Ayrıca Faller iskelesinin üzeri Türk ve Yunan bayrakları ile donatılmıştır (Uyanıker, 2021:131).

İlk olarak Yavuz kruvazörüne Türkiye'nin Atina-Pire Başkonsolosu Kamil Akay yanında Türk savaş gemilerine tayin edilen Yunan irtibat subayları ve gazetecilerle birlikte gelmiştir. Donanma Komutanı Tümamiral Şükrü Okan gemiye gelen Yunanlı gazetecilere şu şekilde beyanatta bulunmuştur: *"Dost ve müttefik Yunan sularına girdiğimden bu yana bu ilk ziyaretimden dolayı büyük bir haz duyuyorum. Bize karşı gösterilen fevkalade hüsnükabulden son derece mütehassis oldum. Burada adeta kendi memleketimizin havasını teneffüs ediyoruz."* (Uyanıker, 2021:133).

Donanma Komutanı Tümamiral Şükrü Okan 28 Kasım 1936 tarihinde Yavuz kruvazörünün güvertesinde Yunan Donanma Komutanı Amiral Sakalaryo'yu karşılamıştır (Cumhuriyet, 1 Aralık 1936). Yavuz kruvazöründeki karşılama ağırlama faaliyeti bittikten sonra Donanma Komutanı Tümamiral Şükrü Okan Atina'ya gidip önce Türkiye Cumhuriyeti Atina Büyükelçisi Ruşen Eşref Ünaydın'ı sonra da Yunan Deniz Müsteşarı Papavasiliu ile Yunan Genelkurmay Başkanı Amiral İkonon'u ziyaret etmiştir. Bu ziyaretlerin tamamlanmasından sonra Donanma Komutanı Tümamiral Şükrü Okan refakatindeki Türk savaş gemilerinin komutanları, Yunan Genelkurmay Başkanı Amiral İkonon ile birlikte Meçhul Asker abidesine giderek çelenk koymuştur. Donanma Komutanı Tümamiral Şükrü Okan, Harp Filosu Komutanı Tuğamiral Mehmet Fahri Engin ve yanındakiler önce Yunanistan Dışişleri Bakanlığında Yunan Başbakanı Metaksas'ı, daha sonra da Yunan Kralı II. Georgios sarayında ziyaret etmiştir. Ziyaret sırasında Kral II. Georgios, Donanma Komutanı Tümamiral Şükrü Okan'a büyük bir samimiyet göstererek karşılamış ve belirlenen programda

olmamasına rağmen Donanma Komutanı Tümamiral Şükrü Okan'ın kendisini Yavuz Kruvazöründe ağırlama isteğini kabul etmiştir. Yunan kralının yanından ayrılan Donanma Komutanı Tümamiral Şükrü Okan Yunan Averof Kruvazöründe Yunan Donanma Komutanına iade-i ziyarette bulunmuştur. İlerleyen saatlerde Yunanistan Başbakanı Metaksas Yunanistan Deniz Müsteşarı Papavasiliu ile birlikte Yavuz Muharebe Kruvazörüne iade-i ziyaret için gelmiştir. Yunanistan Başbakanı Metaksas Yavuz Muharebe Kruvazöründen uğurlanırken gemimiz tarafından 19 pare selam top atışı yapılmıştır (Uyanıker, 2021:136-137).

Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, hem Yunan ve Yugoslavya Genelkurmay Başkanlarına iade-i ziyarette bulunmak hem de Yugoslavya ordusunun büyük manevralarında bulunmak üzere Donanma Komutanlığı tarafından görevlendirilen Adatepe gemisi ile 23 Eylül 1937 tarihinde İstanbul'dan ayrılmış ve Yugoslavya'ya hareket etmiştir. Dubrovnik dönüşünde Yunan hükümetinin daveti üzerine Adatepe Muhribi ile Pire limanına gelmiştir. 3 Ekim 1937 tarihinde Yunan kralı tarafından kabul edilmiştir. Ülkeye dönmeden önce Yunanistan Genelkurmay Başkanı Papagos ile görüşmüş ve onu Adatepe Muhribinde ağırlamıştır (Lalahan Deniz Arşiv Genel Müdürlüğü, 447; Anadolu, 1 Ekim 1937; Cumhuriyet, 5 Ekim 1937).

18 Ekim 1937 tarihinde Yunanistan Başbakanı Metaksas Averof Zırhlısı ile planlı Türkiye'yi ziyaretini gerçekleştirmiştir (BCA.30.18.1.2.79.83.10 239-120). Averof gemisini, Türk Donanması'na ait ve adları bizzat Gazi Mustafa Kemal Atatürk tarafından verilen Tınaztepe ve Adatepe Muhripleri karşılamıştır. Yunan Başbakanı, İstanbul Valisi ile birlikte karşılayanlar arasında Türkiye Cumhuriyeti Donanma Komutanı Tümamiral Şükrü Okan da vardır. Perapalas Otelinde Tümamiral Şükrü Okan tarafından verilen ziyafette Tümamiral Şükrü Okan'ın "*Dost ve Müttefik Yunan filosu başkumandanı amirali ve refakatindeki zevatı memleketimizde ve aramızda görmekten büyük bir sevinç duyuyorum…*" sözlerine, Yunan amirali Ekonumus "*Aziz Amiralim, kumandanı bulunduğum Yunan donanması, kumandanı bulunduğunuz Türk filosunun bir kısmına yeniden mülaki olmaktan hakiki bir sevinç duymaktadır. Donanmalarımızın tekerrür eden telakkileri, zabitlerin tanışmaları ve yekdiğerini mütekabilen takdir etmeleri sayesinde münasebetlerimizi daha ziyade sıklaştırmaya medar olmaktadır. Biz çok hususi bir sevinç duymaktayız, zira iki donanma, tam bir dostluğa ve mesai birliğine müncer olmuş silahlarını tahdid sayesinde iki millet arasındaki münasebattın sıkılaşmasının müjdecisi olmuşlardır. Bu saatte donanmalarımızın programı sulh davasına hizmet etmektir… Aziz Amiralim işte bu hissiyat ve bu kanaatle kadehimi Büyük Şefiniz Atatürk'ün sıhhatine, necip Türk milletinin refahına, şahsi sıhhatinize ve dost ve müttefik*

donanmasının, kara ve hava ordularının refah ve terakkisine kaldırırım." (Akşam, 23 Ekim 1937) sözleri ile karşılık vermiştir. İki devletinde donanma komutanlarının söylediği sözler Türkiye ile Yunanistan'ın an itibariyle birbirlerine karşı diplomatik ilişkilerinde nasıl bir tavır ve yaklaşımda bulunacaklarına dair bilgiler içermektedir. Diplomatik ilişkilerde iki ülkenin donanmalarının barış ve dostluk sınırları içersinde birlikte hareket etmeleri neticesinde ilişkilerin daha da iyi ve güzele gideceği belirtilmiştir.

Yunanistan ile kurulan diplomatik ilişkilerin birçoğunda Türk Donanma unsurlarından yararlanılmaya çalışılmıştır. Bunun altındaki neden ise hiç kuşkusuz Adalar Denizi (Ege Denizi)'ne karşılıklı kıyısı olan iki devletin deniz kuvvetlerinin güçlerini birbirlerine göstererek sıcak bir savaşa girmeden caydırıcılık ile ilişkileri yönetmek istemesinde yatmaktadır. Karşılıklı yapılan bu güç gösterimleri iki ülke arasında bir tehdit ve risk kaynağı yaratmıştır. Bu durumu çok iyi değerlendiren Gazi Mustafa Kemal Atatürk, her bulduğu fırsatta Türk Donanması'nın gelişimine öncelik vermiştir.

4.2. Yugoslavya

Milli Mücadele'nin kazanılmasının ardından toplanan Lozan Barış Konferansı'na çağrılan devletlerden biri de Yugoslavya olmuştur. Yugoslavya, konferans esnasında genel olarak Türkiye karşıtı görüşleri desteklemiştir. Özellikle Trakya sınırının belirlenmesi görüşmelerinde Yugoslavya, Türkiye'nin Meriç'in batısında toprak kazanımları elde etmemesi için elinden geleni yapmıştır. Bunun yanında Yugoslavya, Düyun-u Umumiye borçlarından kendisine düşen bölümü ve borcu ödemek istemediğinden Lozan Barış Antlaşması'nı onaylamamıştır. (İvgen, 2007:62)

Türkiye ile Yugoslavya arasında diplomatik ilişkiler gayrı resmi olarak sürdürülmekle birlikte 1924 yılında Yugoslavya Hükümeti, Lozan Barış Antlaşması'nı onaylamamak kararından vazgeçmemiştir (Özgiray, 1999:11).

1924 yılında başlayan resmi diplomatik ilişki kurma çabaları, 1925 yılında hız kazanmış ve doğrudan doğruya ilişki kurulması çalışmaları başlatılmıştır (BCA, 30.10.0.0.0.250.691.3 432). Lozan sonrasında Türkiye-Yugoslavya ilişkileri iki yıl kadar "muamele-i mütekabile" esasına dayanılarak sürdürülmüştür. Bu durum iki ülke ilişkilerinin sağlıklı bir siyasal zemine oturtulmasında hızlandırıcı bir etken olmuştur. Bu anlayışla gerçekleştirilen yoğun temasların ardından 28 Ekim 1925 tarihinde Türkiye-Yugoslavya Dostluk Antlaşması imzalanmıştır (İvgen, 2007:62).

Genel olarak olumlu yönde gelişme eğiliminde olan siyasal ilişkiler 1930'lara kadar oldukça sancılı ilerlemiştir. Yugoslavya'nın, ülkesindeki

Türklerin mallarına ve emlaklarına el koyması Türk-Yugoslav ilişkilerinin gelişmesindeki engellerin başında gelmiştir. 1927 yılında Yugoslavya'nın bu el koyma işlemlerini askıya alması iki ülke ilişkilerini yumuşatmış gibi görünse de 1928 yılı boyunca boşlukta kalan Türk emlakı sorunu nedeniyle ilişkilerde büyük ölçüde bir samimiyet sağlanamamıştır (İvgen, 2007:62).

O dönemde Balkanlar'da İtalya ve Yugoslavya arasında ciddi bir çekişme söz konusudur. Balkanlar, İtalya'nın genişleme siyasetinin bir basamağını oluşturmaktadır. İtalya'nın Balkanlar'da nüfuz kazanmasını istemeyen Yugoslavya, Türkiye'nin İtalya ile yakınlaşmasına ve 1928 yılında bir antlaşma imzalamasına çok sert tepki göstermiştir (Özgiray, 1999:14).

1933 yılında iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin artmaya başladığı görülmüştür. 4 Ekim 1933 tarihinde Yugoslavya Kralı Aleksandre'ın İstanbul ziyareti, (İvgen, 2007:63) Türkiye tarafından Yugoslavya dostluğunun ve gelecek için daha iyi ilişkilerin başlangıcı olarak yorumlanmıştır (Özgiray, 1999:18). Yugoslavya Kralı, bu ziyareti yapmak için Türkiye'ye deniz yoluyla Yugoslavya Deniz Kuvvetlerinin en büyük gemisi olan Dubrovnik ile gelmeyi tercih etmiştir. İçinde Yugoslav Kralı Aleksandre ve Kraliçesi Mari'nin bulunduğu muhrip Çanakkale Boğazı karasularımızın dışında Zafer ve Tınaztepe Muhriplerimiz tarafından karşılanmıştır. Zafer ve Tınaztepe Muhriplerimiz direklerine bir saygı göstergesi olarak Yugoslavya Kralı Hazretlerine mahsus bayrak çekmiştir. Topla selamlama töreninden sonra Dubrovnik Muhribi, muhriplerimiz refakatinde Dolmabahçe önlerine gelip demirlemiştir. Başta Yavuz Kruvazörümüz olmak üzere bütün donanmamız Dolmabahçe önüne demirli bir vaziyet almıştır. Yavuz Kruvazöründe bulunan donanma mızıkası tarafından Yugoslavya milli marşı çalınmış marş bittikten sonra Yavuz mürettebatı üç defa "Yaşa" diye bağırarak büyük misafiri selamlamıştır. Dubrovnik gemisi de direğine Türk Bayrağı çekerek karşılık vermiştir. Devletler arası selamlama gereği olarak topla selamlamalar yapılmıştır. Zafer ve Tınaztepe Muhriplerimiz Kral ve Kraliçenin ziyaretleri sona erdikten sonra Dubrovnik Muhribine refakat ederek Çanakkale karasularımızın dışına kadar uğurlamıştır (Büyüktuğrul, 1933:18).

1934 yılının Şubat ayında imzalanan Balkan Paktı'yla birlikte iki ülke arasındaki yakınlık daha da ileriye götürülmüştür. İkili ve çok taraflı bağıtlarla oluşan dostluk ortamında 1934 yılının Ekim ayında Yugoslavya Kralı Aleksandre'ın Marsilya'da bir suikastle öldürülmesi Türkiye tarafından üzüntüyle karşılanmıştır (Özgiray, 1999:20).

1938 yılının Mayıs ayında Başbakan Celal Bayar ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Belgrat'a giderek, bir önceki yıl Stoyadinoviç'in yaptığı ziyarete karşılık vermiştir. Eş zamanlı olarak Yugoslavya Savaş ve Deniz Kuvvetleri Bakanı Mariç'in Türkiye'yi ziyareti ile de iki ülke arasındaki yakın ilişkiler

pekiştirilmiştir (İvgen, 2007:66). Mariç'in gezi programında donanma adına iki faaliyet planlanmıştır. Birinci faaliyet, heyetin Bandırma'dan Mudanya'ya götürülmesi, ikinci faaliyet ise yine aynı heyetin Yalova'dan İstanbul'a intikali olarak planlanmıştır. Bahsi geçen faaliyetler için Kocatepe muhribi görevlendirilmiştir (Uyanıker, 2019:96).

Kocatepe muhribi Yugoslav heyetini almak üzere 25 Mayıs 1938 tarihinde Bandırma'da hazır bulunmuştur. Mudanya'ya hareket eden heyetin başında bulunan Orgeneral Mariç'in Yugoslavya'ya planlananda erken dönmesi gerektiğinden gezi programı yeniden düzenlenmiştir. Heyet, Mudanya'daki faaliyetlerinin ardından İstanbul'a doğru harekete geçmiştir. İstanbul'a doğru harekete geçen heyeti Türk Donanmasının kalbi olan Gölcük'te askeri tesisleri gezmiştir. Donanma Komutanı Tümamiral Şükrü Okan bizzat heyete bilgilendirme yapmıştır. Gölcük gezisinden sonra Kocatepe Muhribi İstanbul'a doğru dümen tutmuştur. Kocatepe Muhribi İstanbul'a giderken adaların arkasında, aralarında Yavuz Muharebe Kruvazörünün de bulunduğu donanmanın atış eğitimleri izlenmiştir. Atış eğitimlerinin izlenmesinden sonra Kocatepe Muhribi İstanbul'a gelerek bu önemli görevi tamamlamıştır (Uyanıker, 2019:97).

Yugoslavya Savaş ve Deniz Kuvvetleri Bakanı Mariç'in bu önemli diplomatik temaslarından sonra Yugoslav hükümeti, Yugoslav bir deniz albayı başkanlığında heyet göndererek Türk Donanması'nı daha iyi tanımak istediğini Türkiye'ye bildirmiştir. İki ülkenin yaptığı çalışmalar sonucunda Yugoslav heyetinin 1 Ağustos - 15 Eylül 1938 tarihleri arasında Türkiye'de bulunmasına karar verilmiştir. Bu sürenin ilk 15 gününün donanma atışlarında, müteakip 10 günün ise İstanbul'daki Deniz Mekteplerini ziyaret ve Donanmanın İzmir'de hava kuvvetleri ile müşterek yapacağı tatbikatta geçirilmesi şeklinde olacağı Genelkurmay Başkanlığı tarafından bildirilmiştir (Uyanıker, 2019:95).

1938 yılında Türk donanmasında stajda bulunan bir Yugoslav deniz yarbayına karşılık Genelkurmay Başkanlığı IX.Şube Müdür Vekili ve daha sonraları Tümamiral Rütbesi ile Deniz Müsteşarlığı yapmış olan Deniz Yarbay Tacettin Talayman'ın Genelkurmay Başkanlığının teklifi üzerine Yugoslav Bahriyesinde araştırma ve incelemelerde bulunmak üzere Yugoslavya'ya gönderilmesine 26 Ağustos 1938 tarihinde İcra Vekilleri Heyetince onay verilmiştir (BCA. 30.1.18.2.84.77.6 238-950; 30.1.18.2.84.76.7 238-449).

4.3. Bulgaristan

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 23 Nisan 1920 tarihinde açılmasından ile Ankara'da kurulan yeni Türk Devleti Balkanlarda komşusu olan devletlerden

biri olan Bulgaristan ile de iyi ilişkiler kurmak istemiştir. Ancak, Türkiye ile Bulgaristan arasındaki siyasi ilişkilerde çeşitli zorluklar bulunmaktadır.

Siyasi zorlukların farkında olan ve bunların aşılması için gayret gösteren Gazi Mustafa Kemal Atatürk 1920 yılında Trakya'daki Kolordu'ya çektiği telgrafta, Bulgaristan'ın menfaatlerinin Anadolu hareketi tarafından göz önünde bulundurulduğunu ve kendilerine karşı bir hareketin söz konusu olamayacağı konusunda Bulgarlara güvence verilmesini istemiştir (Özgiray, 1995:56).

1923 başlarında Türkiye ile Bulgaristan arasındaki diyalog artış seyrine girmiştir. Edirne Bulgaristan Başkonsolosu General Tudor Markov, bir anlamda Bulgaristan ile Türkiye arasında iyi komşuluk ve dostluk ilişkileri görüşmelerine hazırlık çalışmalarının başlatılması için görevlendirilmiştir. 1923 yılının Ocak ayı sonlarında Markov İzmir'de Gazi Mustafa Kemal Atatürk ile görüşmeler gerçekleştirmiş ve bu görüşmeler samimi dostluk havası içinde geçmiştir. Bu görüşmelerde Markov, iki ülke arasındaki ilişkilerin göründüğünden çok daha önemli olduğu, Türk ve Bulgar milletlerinin arasında tarihî birlikteliğin olduğu, Bulgaristan'da oldukça fazla Türk nüfusunun varlığı ve bu iki komşu devletin bulundukları coğrafya bağlamında birbirlerine yaklaşmaları gerektiğine işaret ederek ortak çıkarlarda iş birliğinin önemi üzerinde durmuştur (Özalper, 2017: 74).

İki devlet arasındaki ilişkilere ait bir dostluk antlaşması ve ona ek olarak bir protokol 18 Ekim 1925 tarihinde imzalanmıştır. Fakat bu anlaşma Bulgar Meclisi Sobranya'ya takılmıştır. Bulgar Meclisi antlaşmayı 1925 yılının sonuna kadar onaylamamıştır (Akın,2012:56). 1925 yılının sonbaharında imzalanan Türk-Bulgar Antlaşmasının Ağustos 1926 yılında karşılıklı onaylanmasından sonra, iki devlet arasındaki siyasi ilişkiler tamamen normale dönmüştür.

İki ülke arasında 6 Mart 1929 tarihinde Saldırmazlık ve Uzlaşma Antlaşması imzalanmıştır. 1930 yılında iki ülke arasındaki siyasi ilişkiler de herhangi bir sorun yaşanmamıştır (Özgiray, 1995:60).

1932 yılının bahar aylarında Kessarevo (Haskova) Katliamı nedeniyle ilişkilerde gerginlik yaşanmaya başlamıştır. Türk basınında olay ile ilgili haber çıkmış ve mesele daha ileri boyutlara götürülmüştür (Son Posta, 15 Haziran 1932; Cumhuriyet 15 Haziran 1932).

1933 yılında Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Bulgaristan'a giderek resmi temaslarda bulunmuş ve ikili ilişkilerin kuvvetlenmesine aracı olmaya çalışmıştır (Akın, 2012:50).

İsmet Paşa, Sofya'daki son gününde Razgradlı bir Türk-Bulgar heyetini kabul etmiştir. Heyet, 1933 yılının Nisan ayında yaşanan "Razgrad Hadisesi"nin Türk ve Müslümanlara yönelik bir saldırı olmadığı yönünde açıklamalarda bulunmuştur. Türkiye'nin Sofya Elçiliği raporuna göre, Razgrad'da bir Türk

Mezarlığı'nın tahrip edildiği olayda saldırıyı kışkırtan Rodna Zaştita adlı bir dernek olmuştur. Saldırı Türkiye'de çok büyük tepkiye neden olmuştur. Bulgar makamları olayı inkâr etmemiş ama olayın mezarlık alanının istimlâk edilmek istenmesinden kaynaklandığını belirtmiştir. Bulgar Başbakanı da suçluların tespiti ve yakalanması için Bulgar makamlarının harekete geçtiğini beyan etmiştir. Olay, Türk ve Bulgar hükümetlerinin soğukkanlı ve sağduyulu tavrı sayesinde fazla büyümeden kapatılmıştır (Uzun, 2009:67-75). Ancak Afif Büyüktuğrul'a göre olay biraz farklı cereyan etmiştir. O dönemde Yavuz Muharebe Kruvazöründe görevli olan Büyüktuğrul, hükümetten Yavuz ve iki muhribin süratle Varna Limanı'na gitmesi ve orada bulunan Başbakan İsmet Paşa ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ı alarak ülkeye getirmesi için acele bir telsiz emri geldiğini söylemektedir. Gemilerimiz emri aldıklarında Antalya'da savaş manevraları ve tatbikatları yapmaktadır. Emir alınır alınmaz Yavuz Muharebe Kruvazörü hemen yola çıkmış İstanbul'a gelmiş burada kendisine Tınaztepe ve Kocatepe Muhripleri katılmış ve Varna'ya doğru yola çıkılmıştır. Yavuz Muharebe Kruvazörü önde muhriplerimiz arkada Varna Limanına girilmiştir. Gemilerin 21 pare top atışıyla şehri selamlaması esnasında kıyıya yakın evelerin camları ve çerçeveleri kırılmıştır. Varna kalesinden yapılan atışlarla karışlık verilmiştir (Büyüktuğrul, 2006:69). Aynı gün 6 Mart 1929 tarihinde Saldırmazlık ve Uzlaşma Antlaşmasının 1933 yılı Aralık ayından itibaren beş yıl süre ile uzatan protokol imzalanmıştır. (Akşin, 1991:246) Büyüktuğrul, görev dönüşünde Yavuz Muharebe Kruvazörünün üstlendiği misyonu Tevfik Rüştü Aras'a şu sözlerle teyit ettirdiğini aktarır: "*Kuvvet gösterisi yapmak için hükümetimiz bu kararı aldı, bu karar başarılı da oldu*." (Büyüktuğrul, 2006:69) Bundan birkaç yıl sonra, Yavuz Muharebe Kruvazörünün donanmadan ayrılma töreni sırasında Emekli Tuğamiral Asım Şinikin'in yaptığı açıklamalarla konu tekrar gündeme gelmiştir. Şinikin de Türk heyetini almak için Yavuz Muharebe Kruvazörü ile Varna'ya gidenler arasında bulunmuştur. Yavuz Muharebe Kruvazörünün İsmet Paşa ve Tevfik Rüştü Aras'ı alıp Varna Limanından çıktıktan sonra İsmet İnönü ile Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın konferans hakkında konuşmalarına kulak misafiri olmuştur. Şinikin'in aktardığına göre, konferansta Türkiye'nin eski anlaşma metninde önerdiği değişiklikleri Bulgarların kabule yanaşmadığını belirten İnönü sözlerine şöyle devam etmiştir: "*Varna'da Yavuz limana demirleyip toplarıyla şehri selamladı. Siyasi durum tamamen tersine döndü ve bütün isteklerimizi kabul ettirdik. Deniz gücünün siyasete bu kadar müessir olduğunun şahidi olmasaydım inanmazdım.*" (T.C.G. Yavuz'un Donanmadan Ayrılma Töreni, 1973:20).

Yavuz Muharebe Kruvazörü ile Tınaztepe ve Kocatepe muhriplerine verilen görevde özellikle Türk deniz gücünü Bulgaristan'a gösterilmesi amaçlanmıştır.

Olayların gelişimi incelendiğinde Bulgaristan'a hem bir gözdağı verilmek istenmiş hem de "*Arkanızda güçlü bir dostunuz var, Balkanlarda yalnız değilsiniz.*" mesajı verilmiştir. Çünkü İsmet Paşa'nın Bulgaristan seyahati Bulgarların dostluğunu ve güvenini yeniden kazanmayı, bir yanlış algılamanın iki ülke arasında bir krize dönüşmesini engellemeyi amaçlamaktadır.

Başbakan İsmet İnönü 24 Eylül 1933 tarihinde Varna'dan Yavuz Muharebe Kruvazörü ile güvenli bir şekilde hareket ettiklerini bir telgraf çekerek Ankara'ya bildirmiştir (BCA. 30.10.0.0.0.13.75.2 11). Yavuz Muharebe Kruvazörü ve iki muhrip Başbakan İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ı Varna'dan alıp ülkeye getirerek verilen görevi başarı ile tamamlamıştır (Son Posta, 25 Eylül 1933; Vakit, 25 Eylül 1933; Cumhuriyet, 25 Eyül 1933). Donanmamıza ait unsurların Varna Limanı'na girmesi ile siyasi atmosferin Türkiye'nin lehine dönmesi ve 1929 Türk-Bulgar Saldırmazlık ve Uzlaşma Antlaşmasının beş yıl süre uzatılmasını sağlaması donanmamızın dış politikaya etkisine güzel bir örnek olarak gösterilebilir.

4.4. Romanya

Romanya, Lozan Barış Antlaşması görüşmelerinde boğazların uluslararası denetim altında bulundurulmasına karşı çıktığı gibi savaş tazminatı ve borçlar konusunda da Türkiye'den yana tavır almıştır. Romanya'nın bu tavrı iki ülke arasında siyasi ve diplomatik ilişkilerin kurulmasını kolaylaştıran bir etken olurken ekonomilerinin tamamlayıcı nitelikleri tarafları birbirine hızla yaklaştırmıştır. 6 Haziran 1924 tarihinde Ankara ve Bükreş'te elçiliklerin karşılıklı olarak açılması balkan ülkelerine örnek teşkil etmiştir(Ural ve Kılınç, 2015: 180-181). Türkiye Cumhuriyeti Romanya ile olan ilişkilerine önem verdiğini göstermek için Bükreş'e elçi olarak deneyimli bir diplomat olan Hüseyin Ragıp (Baydur) Bey'i 7 Aralık 1924 tarihinde atamıştır (BCA. 30.18.1.1.12.60.12 107-22).

Türkiye ile Romanya arasındaki ilk anlaşma 11 Haziran 1929 tarihinde imzalanan İkamet ve Seyri Sefain Sözleşmesi olmuştur. Bunu 18 Eylül 1930 tarihinde "Mezarlıkların Muhafazasına Dair Antlaşma" takip ederek ilişkiler olumlu yönde sürmeye devam etmiştir. (Ural ve Kılınç, 2015:181) Mezarlıkların Muhafazasına Dair Antlaşma 30 Kasım 1930 tarihinde Türk Hükümeti tarafından tasdik olunmuştur (BCA. 30.18.1.2.1.5.79.19).

23-26 Ekim 1932 tarihinde gerçekleşen üçüncü Balkan konferansına Romanya ev sahipliği yapmıştır. Bu süreçte Türkiye, 1933 yılında Romanya ve Yugoslavya ile ikili anlaşmalara imza atarak Balkan Antantı'nın önünü açmıştır. Şubat 1934 tarihinde Türkiye, Romanya, Yunanistan ve Yugoslavya dışişleri bakanları Belgrat'ta toplanarak paktın ana ilkelerini belirlemiştir. (Ural

ve Kılınç, 2015: 182) Toplantıya katılan Dışişleri Bakanımız Tevfik Rüştü Aras'ı 30 Ocak 1934 tarihinde İstanbul'dan Köstence'ye götürme emri Zafer Muhribimize verilmiştir (Büyüktuğrul, 2006:114). Konferans sonunda oluşan taslak 9 Şubat'ta Atina'da imzalandığında ortaya Balkan Antantı/Paktı çıkmıştır. (Ural ve Kılınç, 2015: 182)

5 Kasım 1936 tarihinde Bükreş'te yapılacak olan Balkan Paktı Dörtlü Askeri Sözleşmesinin müzakereleri için 2 Kasım 1936 tarihinde Hamidiye Kruvazörü, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çamak'ı İstanbul'dan Köstence'ye götürmüştür (BCA. 30.18.1.2.69.83.18). 3 Kasım 1936 tarihinde Hamidiye Kruvazörü şehri topla selamlamıştır. Şehirden de 21 pare top atışı yapılarak selamlamaya karşılık verilmiştir. Romanya Genelkurmay Başkanı, Mareşal Fevzi Çakmak'ı rıhtımda karşılamış ve ikili trenle Bükreş'e geçmiştir. Köstence Üs Komutanı, Hamidiye Kruvazörü personeli şerefine bir resmi kabul düzenlemiştir. Hamidiye Kruvazörü ise buna karşılık olarak gemide bir akşam yemeği vermiştir. Bu önemli görev esnasında Hamidiye Kruvazörü Komutan Vekilliğini 1955-1957 yılları arasında Deniz Kuvvetleri Komutanı olarak görev yapan Deniz Kurmay Binbaşı Sadık Altıncan üstlenmiştir (LDAGM, 446).

27-31 Ekim 1937 tarihleri arasında Romanya Başbakanı Gheorge Tatarescu Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Tatarescu, 26 Ekim 1937 Salı günü Köstence'den hareket ederek ertesi gün İstanbul'a ulaşmıştır. Romen Başbakanını taşıyan gemi, İstanbul Boğazı girişindeki Rumeli ve Anadolu Fenerlerinin açığında Zafer ve Tınaztepe muhriplerinin refakatinde Galata Rıhtımı'na yanaşmıştır (Akşam, 28 Ekim 1937).

Deniz Binbaşı Necati Ordeniz komutasındaki Hamidiye Kruvazörü 23 Mayıs 1938 tarihinde Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın yanı sıra 25 subay, 50 Harp Okulu öğrencisi, 35 okul subayı ve 300 denizci er ile Köstence Limanı'na giriş yapmıştır. Köstence Belediyesi tarafından Hamidiye Okul Gemisi personeline akşam yemeği verilmiştir. Romanya'nın Köstence ve Sulina limanlarını ziyaret eden Hamidiye Okul Gemisi, 27 Mayıs 1938 tarihine kadar Romanya'da kalmıştır (Akşam 24 Mayıs 1938).

18 Haziran 1938 tarihinde Türkiye'yi ziyaret için İstanbul'a gelen Romanya Kralı Karol, Cumhurbaşkanı Atatürk tarafından Savarona Yatında ağırlanmıştır (Akşam, 21 Haziran 1938).

4.5. Balkan Antantı/Paktı

Türkiye Misak-ı Milli esaslarına bağlı kalarak sınırları dışında bırakılmış Balkanlar'daki eski ülkeleri üzerinde herhangi bir iddiada bulunmadığı için diğer Balkan Devletlerine karşı izlediği politika Lozan Antlaşması ile tespit edilmiş bulunan mevcut durumun muhafazasından ibaret olmuştur. Lozan

Antlaşmasından hemen sonra Balkan Devletleri ile uzun bir süreden beri kesilmiş olan münasebetleri yeniden kurmak için ikili dostluk antlaşmaları yapmıştır. Başlıca yapılan antlaşmalar, Arnavutluk ile 15 Aralık 1923 tarihinde Ankara'da imzalanan Dostluk Antlaşması, Bulgaristan ile 18 Ekim 1925 tarihinde Ankara'da imzalanan Dostluk Antlaşması, Yugoslavya ile 28 Ekim 1925 tarihinde Ankara'da imzalanan Barış ve Dostluk Antlaşması olmuştur. (Gölübol ve Sar, 1989:101).

Balkan Paktını imzalayan Türkiye'yi, Yunanistan'ı, Romanya'yı ve Yugoslavya'yı bir araya getiren en önemli neden Almanya, İtalya ve Bulgaristan'ın revizyonist politikalarının bu dört ülkeyi de rahatsız etmiş olmasıdır.

Balkanlarda güvenliğin ve işbirliğinin sağlanması adına bölgesel düzeyde gerçekleşen Küçük Entente başta olmak üzere birçok girişim olmuştur. Türkiye'nin başını çektiği Balkan Antantı da bunlardan biri olarak karşımıza çıkmıştır.

Bulgaristan'ın Balkan Paktı'nı tehlikeye girmesine neden olacak tavır ve hareketlerinin önüne geçebilmek için Türkiye, 20 Eylül 1933 tarihinde Başbakan İsmet İnönü'yü ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ı Sofya'ya göndermiştir. Türkiye'nin Yunanistan ile yapmış olduğu 14 Eylül 1933 tarihli "Samimi Antlaşma Misakı"ndan rahatsız olan Bulgaristan'ın şüphe ve endişeleri giderilmek istenmiş ve Türk-Yunan Paktı'na katılması teklif edilmiştir. Ancak Bulgaristan teklifi reddetmiştir. (Gölübol ve Sar, 1989:101) Bunun üzerine Ankara tavrını biraz sertleştirmiş ve Başbakan İsmet İnönü'yü ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ı Varna'dan geri getirmesi için Yavuz Kruvazörü ile Tınaztepe ve Kocatepe Muhriplerini göndermiştir. Gemiler 23 Eylül 1933 tarihinde Varna Limanına girmiştir. Türkiye, donanmasının gücünü göstererek Bulgaristan üzerinde etkinlik kurmak istemiştir. Bunu da başarmıştır. 24 Eylül 1933 tarihinde Bulgaristan ile 1929 yılında imzalanan Türk- Bulgar Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakem Antlaşması beş yıl daha uzatılmıştır.

Bu antlaşmadan sonra Türkiye diğer Balkan devletleri ile antlaşmalar imzalayarak 9 Şubat 1934 tarihinde Balkan Antantı'nın oluşmasını sağlamıştır. Türkiye açısından Balkan Antantı'nın oluşması sürecinde Türk Donanması'nın gizli bir yaptırım gücü olmuştur. Diplomasi sürecindeki görüşmelerde donanma aktif olarak kullanılmıştır.

6. Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduğu andan itibaren "Yurtta sulh, Cihanda Sulh" düşüncesi ile hareket etmiştir. Dış politikada kendi iç işlerine

saygı gösterilmesi, sorunların barışçıl ve diplomasi yolu ile çözülmesi, komşuları aleyhine yayılmacı bir anlayıştan uzak ve kendi sınırlarına saygı duyulmasını isteyen Türkiye dış politikada gerçekçilik ve mütekabiliyet (karşılıklılık) ilkesi ile hareket etmeye özen göstermiştir.

Balkan coğrafyası Türkiye'nin önemli güvenlik bölgelerinden birini oluşturduğu için Türkiye Balkan ülkelerinde yaşanan gelişmeleri her dönem yakından izlemek zorunluluğunu hissetmiştir.

Türkiye 1923 yılından itibaren Balkan ülkeleri ile diplomatik ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Diplomatik ilişkilerin kurulması Türkiye ile Balkan Devletleri arasındaki yakınlaşma ve işbirliğine de temel oluşturmuştur. Türkiye, Balkan Yarımadası'ndaki devletler içinde komşularından toprak talebi olmayan tek devlet olmuştur. Bu durum Türkiye'nin Balkanlar'a yönelik giriştiği diplomatik faaliyetlerinde çok önemli yarar sağladığı gibi kendisi açısından kolaylaştırıcı bir etki de yapmıştır. Türkiye'nin takip ettiği gerçekçi ve barışçı politika sonucunda Balkan ülkeleri arasında bir işbirliği havası yaratılabilmiştir. Türkiye diğer Balkan devletleri ile antlaşmalar imzalayarak 9 Şubat 1934 tarihinde Balkan Antantı'nın oluşmasını sağlamıştır. Türkiye açısından Balkan Antantı'nın oluşması sürecinde Türk Donanması'nın gizli bir yaptırım gücü olmuştur. Diplomasi sürecindeki görüşmelerde donanma aktif olarak kullanılmıştır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk Balkan politikasını komşuları ile sıfır sorun stratejisi üzerine inşa etmiştir. Bu stratejisine ulaşmada ve sürdürmede donanma önemli bir unsur olarak kullanılmıştır. Türkiye'ye gelen Yunanistan, Yugoslavya, Romanya devletlerinin devlet başkanları ve üst düzey yöneticileri donanma unsurlarınca karşılanmış ve uğurlanmıştır. Ayrıca Türk devlet adamları ve üst düzey bürokratların Balkan ülkelerine yapacakları resmi ziyaretlerde donanma gemilerinden özellikle yararlanılmış, bölgede zaman zaman yaşanan siyasi krizlerde donamaya ait gemiler sevk edilerek ya da gemilere tatbikatlar yaptırılarak donanma dış politikada aktif bir şekilde kullanılmıştır.

Türkiye'nin donanma gücünün geldiği noktayı gösterir şekilde uluslararası ziyaretler gerçekleştirme politikası ile Türkiye, bulunduğu coğrafyanın en saygın ülkelerinden biri haline gelerek dünya siyasetine yön veren devletlerden birine dönüşmüştür. Bu durumun Türk Donanması açısından en yükseğe ulaştığı nokta ise Malta Adası'na ve Yunanistan'ın Faller Limanı'na yapılan ziyaretler olmuştur. Gazi Mustafa Kemal Atatürk tarafından Türk Donanma unsurlarının hedeflediği dış politikada stratejik bir öğe olarak kullanılması uygulamaları Türkiye Cumhuriyeti'nin dünyada güçlü ve saygın bir ülke olarak yerini almasını sağlamıştır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

BCA, 30.10.0.0.63.422.6., Dosya Ek: 67.
BCA, 30.10.0.0.63.422.7., Dosya Ek: 67.
BCA, 30.18.1.2.12.45.2.
BCA, 30.10.0.0.254.712.20., Dosya Ek: 433.
BCA, 30.18.1.2.79.83.10., Dosya Ek: 239-120.
BCA, 30.10.0.0.250.691.3., Dosya Ek: 432.
BCA, 30.0.0.0.13.75.2., Dosya Ek: 11.
BCA, 30.18.1.1.12.60.12., Dosya Ek: 107-22.
BCA, 30.18.1.2.15.79.19.
BCA, 30.18.1.2.12.46.20., Dosya Ek: 241-25.
BCA, 30.18.1.2.14.62.6.
BCA, 30.18.1.2.15.71.4., Dosya Ek: 241-36.
BCA, 30.18.1.2.17.1.4., Dosya Ek:241-46
BCA, 30.18.1.2.22.55.5.
BCA, 30.18.1.2.27.72.10., Dosya Ek: 241-50.
BCA, 30.18.1.2.31.64.14., Dosya Ek: 241-67.
BCA, 30.18.1.2.37.42.12.
BCA, 30.18.1.2.39.62.18.
BCA, 30.18.1.2.45.37.11., Dosya Ek: 241-92.
BCA, 30.18.1.2.69.83.18.
BCA, 30.1.18.2.84.76.7., Dosya Ek:238-449.
BCA, 30.1.18.2.84.77.6., Dosya Ek: 238-950
Millî Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi (ATASE), 110.9.1.11.38.0.69.
Lalahan Deniz Arşiv Genel Müdürlüğü (LDAGM), Türk Deniz Kuvvetleri Tarihçesi, (1935-1950) Cilt 2, Dosya 3.

2. Süreli Yayınlar

Akşam
Anadolu
Cumhuriyet
Hakimiyet-i Milliye
İkdam
Son Posta
Tan
Ulus
Vakit

3. Kitap, Makale ve Tez

Akbaş, R. (2011) "Osmanlı'nın Son Döneminden Cumhuriyet'e Türk Donanması ve Refah Faciası" (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Dumlupınar Üniversitesi SBE.

Akın, V. (2012). "Türkiye Cumhuriyeti İle Bulgaristan Arasında Siyasi İlişkilerin Kurulmasında 1925 Dostluk Antlaşması'nın Yeri Ve Önemi", **Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1.

Akşin, A. (1991). **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Ankara: TTK. Yayınları.

Aktar, A. (2021), **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, İstanbul: Aras Yayıncılık.

Ateş, T. (1986). "Geçmişte ve Günümüzde Balkanlar", İstanbul İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 44, Sayı 1-4, İstanbul,

Bilgiç, B. S., (2015). "Atatürk Döneminde Türkiye-Yunanistan İlişkileri, 1923-1938", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 31, Sayı 91, Ankara.

Büyüktuğrul, A. (2006). **Büyük Atamız ve Türk Denizciliği**, İstanbul: Deniz Basımevi Müdürlüğü.

Büyüktuğrul, A. (1974). "Türk-Yunan İlişkileri", Ankara: **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Sayı 252.

Büyüktuğrul, A. (1973). T.C. Donanmasının Ellinci Yılı, Ankara: **Belleten**, Cilt 37, Sayı 145–148.

Dinler, F. (2009). "Türk Donanma Tarihi (1923-1938)", (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**) İnönü Üniversitesi SBE.

Gorshkov. S.G. (1990). **Devletin Deniz Gücü**, Çev.:Orbay Ergün, İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Yayını.

Gönlübol, M. ve Cem S. (1989). **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Ankara: Alkım Kitabevi Yayınları, Genişletilmiş 7. Baskı.

İvgen, F. (2007) 1923-1960 Döneminde Türkiye'nin Balkan Politikası, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, SBE, (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).

Kayıran, M. ve Metintaş M. Y. (2018.). "Türk – Yunan İlişkileri (1878-1952)", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi**, Cilt1, Sayı 3, Eskişehir.

Metel, R. (2005). **Atatürk ve Donanma**, İstanbul: Deniz Basımevi.

Özalper, M. (2017). "Türkiye-Bulgaristan Siyasi İlişkileri (1919-1950)" Bitlis Eren Üniversitesi, SBE, (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**).

Özgiray, A. (1999.). "Türkiye-Yugoslavya İlişkileri (1920-1938)," **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, Sayı 4.

Özgiray, A. (1995.), "Türk – Bulgar Siyasi İlişkileri (1920-1938)", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt 10, Sayı 1.

Öztürk, U. (2017) "Osmanlı Modernleşmesinden II. Dünya Savaşına: Cumhuriyet Donanması ve Gölcük Tersanesi'nin Kurulması", (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**) Kocaeli Üniversitesi, SBE.

Sezgin, İ. (2009). "1923-1939 Yılları Arasında Türk Ordusunda Yapılan Askeri Yatırımlar", (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans**), İnönü Üniversitesi, SBE.

T.C.G. Yavuz'un Donanmadan Ayrılma Töreni 7 Haziran 1973, **Deniz Kuvvetleri Dergisi Eki**, Cilt 79, Sayı 483, Ekim 1973.

Tunaboylu, İ. (2006). **Yavuz Zırhlısı,** İstanbul: Deniz Basımevi Müdürlüğü.

Ural, S. (2015). "Türkiye-Romanya İlişkileri (1923-1950)" **Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 6, Sayı 11, ss.177-202

Uyanıker, F. (2021). **Türk Donanmasının Stratejik Bir Seyri: Donanmanın Malta ve Faller Ziyareti 1936**, Çanakkale: Paradigma Akademi Basın Yayın Dağıtım.

Uyanıker, F. (2019). "II. Dünya Savaşı Sürecinde Türk Donanmasındaki Gelişmeler", İstanbul: Marmara Üniversitesi, TAE (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**).

Uzun, H. (2009). Cumhuriyet Gençliğinin Misyonu Çerçevesinde 1933 Yılı Vagon-Li ve Razgard Olayları, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Cilt 6, Sayı 3.

4. İnternet Kaynakları

https://www5.tbmm.gov.tr/tarihce/ataturk_konusma/3d2yy.htm. "Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin III.Dönem, 2.Yasama Yılını Açış Konuşmaları" erişim: 24.09.2023.

https://www5.tbmm.gov.tr/tarihce/ataturk_konusma/4d1yy.htm. "Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin IV.Dönem, 1.Yasama Yılını Açış Konuşmaları" erişim: 24.09.2023.

BÖLÜM X

ATATÜRK'ÜN TÜRK HAVACILARINA VERDİĞİ DİPLOMATİK GÖREV: TAYYARE FİLOMUZUN ATİNA'YI ZİYARETİ

Celal ÖCAL

(Araştırmacı)
turkdunyasihaklari@yahoo.com

1. Giriş

İzmir'in bilinmeyen kültür varlıkları konusunda yaptığımız araştırma sırasında İzmir Hava Eğitim Komutanlığı içinde bulunan döneminde 3 ncü Tayyare Alayı Karargâh binası Reşadiye Köşküne de girilmişti.

Halen anı evi olarak kullanılan ve Türk Havacılık tarihi ile ilgi resimlerin sergilendiği mekanda Atatürk'le ilgili fotoğrafların incelenmesi sırasında Atatürk'ün Türk Havacılarına çok önemli bir görev verdiği, havacılarımızın da bu görevi başarıyla yerine getirdiği, bilgisine ulaşıldı.

Cevat Dumlupınar'ın çocuklarından alınan bilgilerle konu genişletildi, Kaynakçalı Atatürk Günlüğü ile doğrulandı.

2. Sefer görev emri

29 Ekim 1933 günü yapılan Türkiye Cumhuriyetimizin kuruluşunun onuncu yılı törenlerinde Yunanistan, General Adonides başkanlığındaki heyetle temsil edildi.

Atatürk Yunanistan'a çok farklı karşılık verdi. Yunanistan Milli gününde Türkiye'yi, Dışişleri Bakanlığından diplomatik bir heyetle değil,Türk Hava Kuvvetleri ile temsil ettirmeyi uygun gördü.

İzmir 3 ncü Tayyare Alayı pilotlarına görev tebliğ edildi. Büyük kısmı İstiklal Harbi Madalyası sahibi Plt. Yrb. Şefik Çakmak başkanlığında[1], Plt. Bnb.

1 T.C: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi-Hariciye Vekaleti Celilesine-Tayyare Filomuzun Atinayı ziyareti

Fevzi Uçaner, Baş Makinist Cevat Dumlupınar, Yzb. Zekeriya, Plt. Yzb. İlhami, Ütgm. Remzi Berker, Ütgm. Kamil Yaşa, Plt. Baş. Cvş. Reşit Kapsan, Plt. Baş. Cvş. İsmail Hakkı, Plt. Baş. Cvş. Adil Gezener'den oluşan heyet (Kapucu D. 2015) hazırlıklara başladı.

21 Mart 1934 günü Birinci Dünya savaşı dönemi tayyareleri özelliğinde, üstü açık, çift kanatlı, iki personelle kullanılan 5 adet Letov S-16T Sımolik Tayyaresinden oluşan filo İzmir'den hareket etti.

Telsiz haberleşmesinin sağlıklı yürümesi için Ege denizinde bir gemimiz eşlik ediyordu.

Heyetimiz Atina'da çok sıcak karşılandı. Havacılarımız 25 Mart 1934 günü resmi törenlere katıldı. Yunan başbakanı tarafından Phonix nişanı armağan edildi, Akropol ziyaret edildi.

1nci etap İzmir-Tatoi (Atina), 2nci etap Tatoı (Atina)-Selanik (Sedes), 3ncü etap Sedes (Selanik) - Yeşilköy (İstanbul), 4ncü etap Yeşilköy-İzmir rotasında 1450 km'si deniz üstü, toplam 9,30 saat süren 1821 km'lik bir yolculukla 31 Mart 1934 günü filo İzmir'e geri döndü.

İzmir 3ncü Tayyare Alayı pilotlarının Yunanistan görevi, filoda görev almış, adı belirtilmemiş bir havacımız tarafından Askeri Hava Mecmuasına yazıldı.

Bir taraftan tayyarelerin hazırlığı devam ederken diğer taraftan Yunanlıların Atina telsizi ile irtibata geçilmiş ve bu suretle hareketten bir gün evvelinden itibaren Cenubi Yunanistan'ın hava raporları alınması temin edilmişti. Bundan başka seyahatin ilk merhalesi olan ,rotanın ortasında bulunmak ve hareket günü sabahı bulunduğu mıntıkanın hava vaziyetini telsizle İzmir'e bildirmek üzre bir gemimiz bir rasat memur ile birlikte (Nikarya ve Mikonos) Adaları arasına gönderilmişti. Seyahat esnasında her an tayyarelerin bulundukları yerlerin filodaki tayyare telsiz ve telsiz telefonlarıyla İzmir'e bildirilmesi de nazara alınmış idi.

3. Seyahatin Suret-i Cereyanı

Filo bütün hazırlığını 19 Mart 1934'de bitirmişti.19 Mart günü Yunanistan'ın garbından İzmir istikametinde bir depresyon geldi. Bu depresyon 19 Mart günü Atina'da ve aynı gün akşam üzeri de İzmir'de beş saat devam eden bora ile karışık şiddetli bir yağmur sağanağı şeklinde geçti. *20 Mart raporları daha müsait bir şekil göstermiş ve hava açılmıştı.*

4. Kalkış

21 Mart sabahı İzmir'de hava tamamen açıktı. Meydan bir gün evvel şiddetli yağmurdan ıslak olmasına rağmen uçuşa mani bir şekilde değildi. Bu sabah Atina'dan ve hattıseyir üzerindeki gemimizden telsizle alınan rasat raporları da yol üzerinde havanın tamamen açık olduğunu gösteriyordu.

Sabahleyin tayyareler harekete hazırlanmış ve uğurlamaya gelen Tayyare Cemiyeti azaları ve tayyareci arkadaşlarla mürettebat neşeli görüşüyorlardı. Bu sırada filo kumandanı son hava raporunu da aldı ve filoya hareket emrini verdi. Birkaç dakika sonra tayyareler tamamen ve hedeflerine müteveccih olarak yerden kesilmişlerdi. Atina yolunu alan tayyarelerimiz kara sularımıza kadar diğer kara ve deniz tayyarelerimiz tarafından havadan teşyi edildi.

5. 1nci merhale (İzmir-Atina)

Bu merhalede hava çok müsait bir hava içinde geçti. Bütün seyir esnasında yalnız cenupta ufak tefek bulut parçalarından başka hiçbir şeye tesadüf edilmedi. Hava,rakiplerine tayyarede olduklarını unutturacak kadar sakindi.Tayyareci gözü ile bakılacak olursa bu sükûnet bir parçada sıkıcı oldu.tayyarelerimiz Atina'ya kadar krokide yazılı rotayı takip ettiler.

Bütün seyir esnasında filonun yüksekliği 1000-1200 metre idi. Filo, rotası üzerinden aşağıda yazılı şartlar dahilinde seyrini yaptı.

İzmir-Doğanbey burnu-Nikarya ve Mikanos ortası-Yunan sahili-Tatoi meydanına iniş.

Şunu da kaydedelim ki seyir esnasında tayyarelerden evvelce kararlaştırılan üç noktadan telsiz telgraf ve iki noktadan da telefonla tayyarelerin bulunduğu mevki bildirilmiş ve İzmir tayyare istasyonu tarafından muvaffakiyetle dinlenerek her an tayyarelerin yeri tespit edilmişti.

Yunan sahiline girildikten itibaren Tatoi meydanına kadar filo oldukça şiddetli sağanaklarla karşılaştı. O gün hazırlanan ve üzerinde Türk ve Yunan bayrakları taşıyan paraşütlerden ikisi Atina üzerinde atıldı ve şehrin içine düştü.

Atina Elçimiz de 13.4.1934 tarihli raporuyla Ankara'ya seyahat hakkında bilgi verdi.[2]

"Hariciye Vekaleti Celilesine

25 Mart sabahı tayyarelerimiz bayrama iştirak etmişlerdir. Tayyarelerimiz ilk önce Atina havasında uçmuşlar ve meydanda toplanmış halkın üzerine Türk-Yunan bayrak ve renkleriyle tezyin edilmiş ve "MEMLEKETİNİZİ ZİYARETE VE

2 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi-4646 789

MİLLİ BAYRAMINIZA İŞTİRAKE GÖNDERİLEN TÜRK TAYYARECİLERİN YÜREKLERİ MUHABBETLE DOLUDUR" ibaresini havi binlerce kartlar ve müteaddid paraşütlü Türk-Yunan bayrakları atmışlardır.

Bilahare Yunan tayyaresi de Ellas ve Türkiye kelimelerinin ilk harfleri olan E ve T harflerini tersim eder şekilde iki defa dolaşmışlardır.

....26 Martta Stadyumda yapılan askeri oyunlara tayyarecilerimiz davet ve en mutena yerlerde ahzı mevki eylemişlerdi. Oyunlardan sonra izcilerimiz Stadyumu terk ederken birinci kolordu kumandanı tarafından tebrik edilmişler ve muzıka Cumhuriyet marşını çalmış ve halk tarafından fevkalade tezahuratta bulunmuşlardır.

Akşam üzeri başvekil mösyö Çaldarisi tayyareci zabitlerimiz ile Elçilik erkanını kendi hususi evine davetle bir çay vermiş ve evvelce vaki istimzac üzerine Erkanı-ı Harbiye-i Umumiyemiz Riyasetinden Yunan hükümetinin vereceği madalyaların bir hatıra olarak kabul olunabileceği bildirilmiş olmakla başvekil ziyafet esnasında zabitlerimize rütbelerine göre nişan ve madalyalar vermiştir.

O gece Atina Darülfununu tarafından üniversite salonlarında verilen büyük suvarede medu olan zabitlerimiz hazır bulunmuşlardır.

(dönüş yolunda)...Tayyarelerimize altı Yunan tayyaresi refakat etmiştir."

Türk Hava Kuvvetlerinin kuruluşunun 90ncı yılında Hava Kuvvetleri Dergisi'nde de bu konuya yer verilmiştir. (Hava 2001)

Reşadiye Köşkünün tarihini araştırma safhasında paylaştığımız bir fotografı gören E. Tuğamiral Mehmet Şevki Şekerfereli Atatürk'ün havacılarla çektirdiği fotografda bulunan şahsın, dedesi Baş Makinist Cevat Dumlupınar olduğunu, hakkında tayyareci.com'da bilgi bulunduğunu yazdı.

Cevat Dumlupınar 1899 İstanbul Aksaray doğumlu İstiklal madalyalı bir havacımızdı.

İzmir-Atina görev seferine katılan havacılarımızın Atatürk tarafından kabul edildikleri bilgisini ortaya çıktı. Bu bilgi Atatürk'ün Türk Hava Kuvvetlerine diplomatik görev verdiğini ortaya doğruluyordu. Atatürk'ün verdiği, çok büyük şeref olan Türkiye'yi temsil görevini Türk Hava Kuvvetleri başarıyla yerine getirdi. Türk Havacılarının haklı bir gururu oldu.

Atatürk, 11 Nisan 1934 günü 3 ncü Tayyare Alayı Karargahı Reşadiye Köşküne geldi (Kocatürk U,1999). İzmir- Atina görev seferini tamamlayan havacıları kabul etti.

Muhtemelen Tayyare Alayı tarihi hakkında bilgi aldı. Atatürk'e, Birinci Dünya Savaşı döneminde İzmir'in denizden bombalandığı, İzmir'de üç Tayyare Bölüğümüzün görev yaptığı, İzmir semalarında yapılan hava muharebeleri hakkında bilgi arz edildi. Birlikte fotoğraf çekildi.

Atatürk 22 Haziran 1934 günü İzmir 3 ncü Tayyare Alayına tekrar geldi. Misafiri İran Şahı Rıza Pehlevi'ye dönemin en modern deniz tayyaresi Supermarine Southampton'u gezdirdi, hangar önünde fotograf çekildi.

6. Sonuç

Atatürk Balkanlara verdiği büyük önemi İzmir-Atina-Selanik hava seferiyle gösterdi. Doğduğu Selanik'e kendi gidememiş olsa da pilotlarımız onun yerine Yunanistan'a gitti. Reşadiye Köşkünde havacıları dinlerken muhtemelen hasretle içini çekti, Selanik'le ilgili sorular sordu, hüzünlendi.

Atatürk Türk Tayyarelerinin motor seslerini Balkanlara dinletti. Türkiye Askeri yönden güç gösterisi oldu, psikolojik üstünlük sağlandı. Türkiye'nin Balkanlara verdiği değerin ifadesi olarak tarihe geçti.

Atatürk verdiği bu diplomatik görevle Türk Hava Kuvvetlerini onurlandırdı.

Bu araştırma Atatürk'ün İzmir Reşadiye Köşküne iki defa geldiği gerçeğini ortaya çıkardı. Türkiye'de, Atatürk'ün ayak bastığı bütün mekanlar müze olarak korunurken, Reşadiye Köşkünün bu güzel uygulamadan ayrı tutulduğunun garabeti gündeme geldi.

3ncü Tayyare Alayı Atatürk Havacılık Müzesinin" kurulması, başta Atatürk'e ve Türk Havacılarına duyduğumuz şükran borcumuzun yerine getirme yönünde bir adım olacaktır.

7. FOTOĞRAFLARLA TEYYARE FİLOSUNUN ATİNA ZİYARETİ[3]

Yunanistan seyahatine giden hava personeli

3 İlgili fotograf ve belgeleri paylaşan E. Tuğamiral. Mehmet Şevki Sekerfereli'ye teşekkür ederim.

1934 Atina seyahatini gerçekleştiren filo uçakları kalkıştan önce -Seydiköy-İzmir.

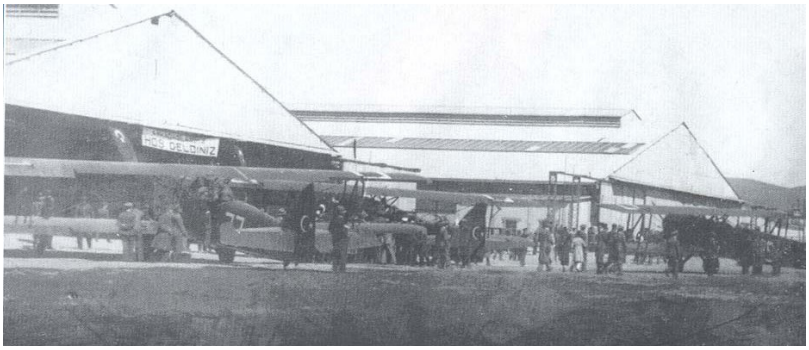

1934 Atina seyahati sırasında Türk havacıların karşılanışı. Hangar girişinde “Hoş geldiniz” yazısı bulunuyor.

Yunanistan seyahati Filo Komutanı Plt.Yrb.Şefik Çakmak.

Atina seyahatine memur tayyarecilerimiz.Birinci sırada.x Cevat Dumlupınar.

Atatürk'ün İzmir-Atina seferini tamamlayan havacıları kabulü sonrası İzmir 3 ncü Tayyare Alayı karargahı Reşadiye Köşkü önünde çekilen fotograf. Soldan dördüncü Baş Makinist Cevat Dumlupınar.

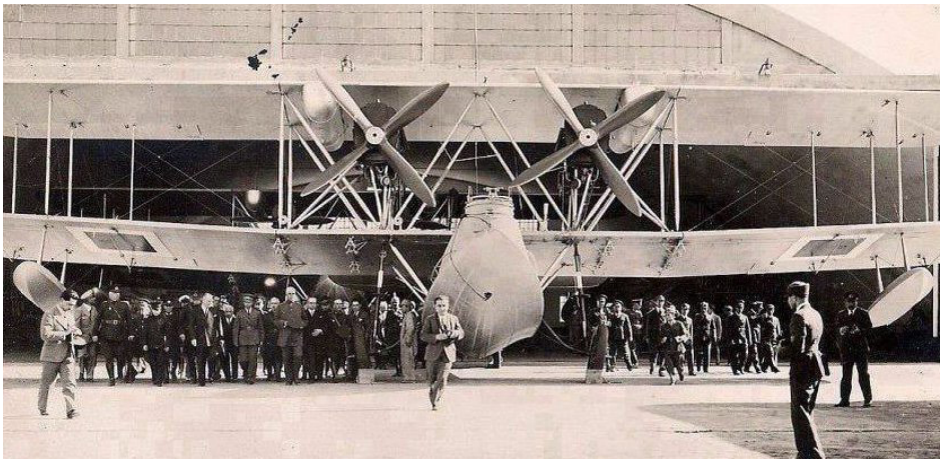

Supermatine Southampton model deniz tayyaresi önünde Atatürk,
İran Sahı ve heyet. 22 Haziran 1934

İzmir Reşadiye Köşkü ve Hangar.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Askeri Hava Mecmuası, "Türk tayyarecileri komşu ve dost Yunanistan'da", Haziran 1934 Sayı-104.

Havacılık. Ankara 2020 .

ERENLİ M, Atatürk ve Havacılık, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Kasım 1985 Cilt:2, Sayı: 4.

Hava Kuvvetleri Dergisi- "Cumhuriyet döneminde Türk hava Kuvvetlerinin Yabancı bir ülkeye yaptığı ilk uçuş (İzmir-Atina uçuşu) 2001.

KOCATÜRK U. Doğumundan ölümüne kadar kaynakçalı Atatürk günlüğü, Atatürk Araştırma Merkezi 1999.

KURT D, PEHLİVAN Y, KORKMAZ E, Fotograflarla Atatürk ve

KAPUCU, Davut.-1909-1939 yılları arasında yapılan yurtiçi ve yurtdışı askeri Hava Seyahatleri 2015.Yıldırım Beyazıt Ün.Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans tezi.

T.C: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi-Hariciye Vekaleti Celilesine-Tayyare Filomuzun Atina'yı ziyareti

İnternet siteleri

Tayyareci.com

Havaciyiz.com

BÖLÜM XI

ATATÜRK DÖNEMİNDE GERÇEKLEŞTİRİLEN İLK ULUSLAR ARASI SPOR ORGANİZASYONU: 6. BALKAN OYUNLARI

The First International Sports Organization Held During Atatürk's Period: 6th Balkan Games

Günver GÜNEŞ[1] &Müslime GÜNEŞ[2]

[1](Dr. Öğretim Üyesi), Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Efeler- AYDIN, ggunes65@gmail.com, ORCİD ID:0000-0002-4255-5288

[2] (Doç. Dr.), Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, Efeler- AYDIN, mgunes68@gmail.com ORCİD ID: 0000-0002-9088-3390

1. Giriş

Spor diplomasisinde en temel yaklaşım spor organizasyonlarının ve sporcuların mensubu oldukları devletin dış politika hedefleriyle uyumlu hareket etmesi, propaganda, tanıtım, güç gösterisinde bulunma ya da diplomatik temaslara zemin hazırlamasıdır. (Murray, 2012: 581). Bu noktada uluslararası spor organizasyonlarını yöneten uluslararası örgütlerin üstlendikleri görevler ve takındıkları tutumlar bu örgütlere hâkim siyasi iradeden ayrı düşünülemez. (Kuruloğlu, 2022:126). Tüm bu yönlerine ek olarak spor diplomasisi barışa katkı sunma potansiyeli, birleştirici gücü ve ülke tanıtımına etkisiyle ciddi bir propaganda aracı olarak kullanılmaktadır.(Yağmurlu, 2019:1374).

Türkiye Cumhuriyeti tarihine bakıldığında sporun, diplomasinin ve uluslararası barışın bir aracı olarak kullanılmaya çalışıldığının örneklerine cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren rastlamak mümkündür. (Kuruloğlu,2022:126). Sovyet takımlarıyla kurulan temaslar, Türk-Yunan dostluğunun pekiştirilmesinde sporun bir köprü olarak kullanılması, Olimpiyat Oyunlarının (Özdemir, 2013; As, 2016) yeni Türkiye'nin tanıtımı için bir mecra olarak görülmesi spor diplomasisi kapsamında değerlendirilmelidir. 1930'lu yılların gergin ve sıkıntılı sürecinde Balkanlarda siyasi temaslar sporun birleştirici özelliği ile Balkan devletlerini Balkan Oyunlarında bir araya getirmiştir.

2-Balkanlarda Siyasi Sorunlar, Balkan Oyunlarının Doğuşu

1930'lara doğru Balkan ülkeleri arasındaki anlaşmazlık ve gerginlikler kısmen ortadan kalkmış bir anlaşma havası oluşmaya başlamıştı. (Sport, Politicsand International Relations in theBalkans, 2008:1786). Derin tarihsel köklere sahip Balkan ülkeleri inşa sürecinde yakınlaşarak sorunlarını, görüşme yolu ile çözme olanağı yakalamışlardır. Merkezi Cenevre'de bulunan Uluslararası Barış Bürosunun 1929'da Atina'da düzenlediği Kongre'de bir Balkan Birliği kurulması düşüncesi ileri sürüldü 1930'da Atina'da, 1931'de İstanbul'da, 1932'de Bükreş'te, 1933'te Selanikte toplanan konferanslarda hararetli tartışmalar yapılmış, ülkelerini temsil eden heyetlerin yarı resmi nitelikte olması, sorunların açıkça dile getirilmesini sağlamıştır. Bu anlamda konferanslar, ülkeler arası ilişkilerin gergin olduğu istikrarsız Balkan coğrafyasını diyaloğa açık hale getirmiştir. İtalya'nın etkisi altında bulunan Balkanlar'ın iki revizyonist ülkesi Arnavutluk ve Bulgaristan'ın, konferanslara aktif katılımı inşa sürecinin başarısının göstergesidir. Balkan Paktı ile sonuçlanan bu süreç, küçük devletlerin, büyük devletlere bağımlı olmadan kendi özgür iradeleri ile hareket edebileceklerine olan inancı güçlendirmiştir. Balkan Paktı'nın inşa süreci, en az Pakt kadar ilgi çekici olmuştur.(Barlas, 1986:833-839). Paktın inşa sürecinde Balkanizasyon kelimesi, parçalanma değil, birlik, istikrar, dayanışma gibi yeni anlamlar kazanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği "barut fıçısı" olarak adlandırılan bir bölgenin siyasi gündemine, bu süreçte, sınırların kalkması, uzlaşma, ülkelerin birleşmesi ve barış oturmuştur. Bu süreçte periyodik aralıklarla toplanan konferanslar Balkan ülkeleri arasındaki ekonomik, kültürel ve sosyal ilişkilerin gelişmesini sağlamıştır. Spor, sanat, hukuk, ulaşım, iletişim, turizm, kadın ve çocuk hakları gibi birçok alanda işbirliğine gidilmiştir. (Soylu, 2017:264-265).

Ancak Pakt kuruluşunun üzerinden kısa bir süre sonra ağır bir darbe aldı. Mayıs 1934'deBulgaristan da sağ parti Zveno tarafından desteklenen bir askeri

darbe gerçekleşti. Birkaç ay sonra 9 Ekim 1934'de Fransa'yı resmi olarak ziyaret eden Yugoslavya Kralı Alexander Marsilya'da öldürüldü. Suikastçı Vlado Chernozemski adında Makedon aşırı sağ bir örgüte sahip Bulgar bir idi. Suikast sonrasında Balkanlarda spor yoğun bir kargaşanın içinde kaldı. 19 Şubat 1935'de imzalanan ve Balkan ülkelerinin sınırlarını karşılıklı olarak tanımalarını garanti eden Balkan Anlaşması Bulgaristan tarafından kabul edilmedi. Yugoslavya ve Romanya pakttan uzaklaşma eğilimlerinin işaretlerini spor aracılığı ile gösterdiler. İki devlet Balkan organizasyonları yerine Almanya'ya yakın Orta Avrupa federasyonları tarafından düzenlenen turnuvalara katılmaya başladılar. 1935 Balkan Oyunları bu gerilimli politik atmosferde gerçekleştirilecekti. (Civralı, 2020:170).

2.1 Balkan Oyunları

Balkan Oyunları fikri ilk olarak 1921 yılında Yunan Amatör Atletizm Birliği (Hellenic Amateur Athletic Association) tarafından Balkan ülkeleri arasında barışı, güveni ve dostluğu tesis etmek ve sporcuların gelişimini sağlayabilmek adına ortaya atılmıştı.(Kissoudi,2008:1771). 1930'ların başlarındaki diplomatik gelişmeler Balkan oyunlarının kurulması ve başarısı için elverişli bir iklim yaratmıştır. (Civralı,2020:166). Balkan Oyunları fikri 1924 ve 1928 Olimpiyat oyunlarının sonuçlarına bağlı olarak daha da gelişti ve 22-29 Eylül 1929 tarihlerinde yapılan oyunlar deneme olarak kabul edilmiş ve Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya'nın katılımıyla Atina'da Balkaniyat adıyla düzenlenmiştir. (Kissoudi,2008:1774). Balkan Oyunları Balkan konferansının sosyal ve kültürel alandaki işbirliğinin önemli bir bileşeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylelikle sporun birleştirici gücü Balkan milletlerini birbirine yakınlaştıracak ve ısındıracak bir işlev kazanmış olacaktı. Bu çerçevede konferansa paralel olarak 5-12 Ekim 1930 tarihleri arasında Balkan Oyunlarının ilki düzenlendi. Türkiye Yunanistan'la yaşadığı siyasi sorunları çözüme kavuşturmasının ardından Oyunların en önemli katılımcı devletlerinden biri olmuştur. Beş Balkan devletinin katıldığı oyunların büyük bir ilgi uyandırması sonucunda, oyunlar her yıl tekrarlanmıştır. Bu bölgesel bir spor organizasyonu idi. Söz konusu yarışmalar Balkan Oyunları, Balkaniyat, Pan-Balkanik Atletizm Müsabakaları ve Balkan Olimpiyatları adları altında bazen tek bir merkezde bazen de eş zamanlı olarak farklı yerlerde düzenlenmiştir. (Kuruloğlu, 2022:126-127)

Türkiye Yunanistan ile aralarındaki siyasi sorunların devam etmesi nedeniyle ilk oyunlara davet edilmemiştir. (Kissoudi, 2008: 1778-80). Balkan Oyunları Yunan basınında da önemli bir yer tutmuş ve Balkanlarda diplomatik

bir iyi niyet kaynağı ve barışçıl bir siyasi tılsım olarak nitelendirilmiştir. (Mutlu, 2022:347). Ülkelerin prestij kazanmak, uluslararası camiada kabul görmek ve propaganda amaçlı kullanmak istedikleri spor organizasyonları bu kez de Balkanlarda kalıcı barış ve istikrar ortamının tesis edilmesi için yeni bir role bürünmüştü. Balkan birliğini sağlayacak siyasi adımları tamamlayacak nitelikteki bu yaklaşımın halklar arası kaynaşmayı da arttırması beklenmekteydi. (Kuruloğlu, 2022:127-128).

Birinci Balkan Oyunlarında oluşturulan Balkanlar arası Spor Komitesi, Balkan oyunlarını himayesine alarak organizasyonun sorumlusu olmuştur. Komitenin Başkanlığına Yunan Olimpiyat Komitesi murahhası Mösyö Rinopulas, üyeliklerine Romanya murahhası M. Boeresko, Bulgar murahhası Mösyö İvanof, Yugoslavya murahhası Mösyö Ugriniç, Türklerden Atletizm Federasyonu Başkanı Burhan Felek (Akgül, 2001:232-233) seçilmişlerdir. Komitenin Fahri Genel Sekreterliğini Yunanistan'dan Mösyö Yorgopulos yapmıştır. Bu komitenin ikinci başkanlığına Burhan Felek ve muavin genel sekreterliğine de Milli Tenis Komitesi Başkanı Tevfik Taşçı seçilmişlerdir. (VI. Balkan Oyunları, 1935). Balkanlar Arası Spor Komitesi; Balkan oyunları yer ve tarihini, bir takım teknik işleri Balkan müsabakaları yapılan şehirlerde, müsabakalardan önce başlayıp son güne kadar devam eden ve çeşitli toplantılarda kararlaştırmışlardır. Balkan oyunlarının her sene farklı bir ülkede yapılması düşünülürken ekonomik sebeplerden dolayı birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü Balkan oyunları Yunanistan'da Atina'daki tarihi stadyumda gerçekleştirilmiştir. (Kuruloğlu, 2022:128-133). Balkan Oyunları 1933'ten itibaren Arnavutluk'un da katılmasıyla altı ulus arasında yapılmaya başlanmıştır. 1934'teki Beşinci Balkan oyunları ise Yugoslavlar tarafından Zagrep'teSokol Oyunları için hazırlanan stadyumda yapılmıştır. (Nabi, 1934:3). Zagrep'te toplanan Balkanlar arası Spor Komitesine, Türkiye temsilcisi Burhan Felek tarafından yapılan teklif üzerine(Felek, 1983:20-21) Altıncı Balkan Oyunlarının Türkiye'de yapılmasına karar verilmiştir.(Akgül,2001:232).

2.2.VI. Balkan Oyunları Öncesi Yapılan Balkan Festivali

Oyunlar öncesi Eylül ayında İstanbul, Balkan Festivali olarak da adlandırılan Balkan Haftası'na ev sahipliği yapmıştır. Balkan Misakı'nı teşvik etmeyi ve Balkan devletleri arasındaki kültürel varlıkları korumayı amaçlayan festivalde, birçok alanda etkinlikler gerçekleştirilmiştir. Büyükada'da gerçekleşen festivalde; eğlence alanları kurulmuş, kültürel geziler düzenlenmiş, Balkan kültürüne özgü şarkılar söylenmiş, müzikler çalınmış ve dans gösterileri yapılmıştır. Festivalde yer alan gençler Yalova'da yapılan gezilerden sonra

Balkan Oyunları'na seyirci olarak katılmışlardır. (Adiloviç, 2023:48).Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk festivali olan ve Mustafa Kemal Atatürk'ün isteğiyle düzenlenen İstanbul'u tanıtım amaçlı düzenlenen Balkan Oyunları Festivali 1935 yılında İstanbul'un çeşitli mekânlarında gerçekleştirilmiştir.(1937 İstanbul Festivali, 1937). Balkan Oyunları festivalinin öncelikli amacı 1. Dünya savaşı sonrasında, Balkan Antantının da etkisiyle sağlanan barış ve huzur ortamının devamlılığını ve ülkeler arasında kültürel bir kaynaşma oluşturulmasını sağlamaktı. Balkan Festivali, çeşitli sporları, güzel sanatları, dans oyunlarını, halk oyunlarını içinde barındıran geniş çaplı bir festival olmuştur. Festivalde 22 Eylül akşamı Taksim Stadyumunda tüm Balkan dans toplulukları halka açık bir gösteri sunmuşlardır. (Son Posta, 24 Eylül 1935).

2.3. VI. Balkan Oyunları Hazırlıkları

Genç, sağlıklı, gürbüz nesiller yetiştirmek isteyen yeni Türk devleti için Balkan oyunlarında elde edilecek sportif başarının rejimin ve ülkenin prestijini arttıracağı düşüncesi bu dönem oldukça yaygındır. Başvekil İsmet İnönü 1935 yılında İstanbul'da düzenlenecek Balkan Oyunları öncesi sporculara gönderdiği bir telgrafta hiç olmazsa bir birincilik kazanılması temennisinde bulunmuştu: (BCA, 30.10.145.36.13-12.12.1935). İsmet Paşa basına verdiği demeçte ayrıca; bu tür bölgesel spor organizasyonlarının barışa ve birliğe hizmet ettiğini ve desteklenmesi gerektiğini ifade etmiştir. İsmet Paşa'nın istek ve temennileri Balkan Oyunlarının da felsefesini işaret ediyordu. "*Bu bir yarış ve spor günü olduğu kadar bir dostluk ve bir anlaşma günü de oldu. Bir siyasa ve muvazene barışı şeklinde başlayan Balkan dostluğu bugün bu delikanlıların ellerinde Balkanlara ve hatta bütün dünyaya ışıklarını salan bir dostluk meşalesi gibi yükseliyor. Hakiki Balkan barışı işte bu şekilde delikanlılar ve yeni Balkan nesilleri arasında temellenecek, kuvvet kazanacaktır*" (Top, 1935:4) .

Türkiye'nin Balkan Oyunlarına atfettiği değeri ve spor siyaset ilişkisini ifade etmek için açılış töreninde konuşan Atletizm Federasyonu Başkanı Burhan Felek, Balkan Oyunları'nın Balkan Birliği'nin temel taşı olduğunun önemini vurgulamıştır (Kurun, 22 Eylül 1935). Oyunların açılış törenine gönderdiği telgrafta Yunanistan Cumhurbaşkanı Aleksandros Zaimis de; spor sahasında olan anlaşmanın Balkan hükümetlerinin birbirlerine her sahada yaklaşmalarına yardımcı olacağına olan inancını yinelemiştir (Akşam, 23 Eylül 1935). Balkan Olimpiyatları'nı takip etmek için İstanbul'a gelen Yunanlı gazeteci B. Fakis Sakalarin makalesinde Balkan oyunları için şu ifadeleri kullanıyordu: "*Türkler, Yunanlılar, Bulgarlar, Yugoslavlar, Arnavutlar ve Romenler. Dünkü cephe siperlerinden ve ırki rekabet alanlarından ayrılarak*

ve geçmişteki kin ve düşmanlıklarını unutarak bugün kardeş gibi İstanbul'un barışsever stadında manevi ve bedeni mükâfat için yarışacaktır… Şimdi sulh güvercinleri Balkan yarımadasının dört tarafına uçmağa hazırlanıyorlar… Kardeş gibi yan yana dizilecek olan Balkan sporcuları milli hudutların ve ırki rekabetlerin ve şovenist hitabelerin fevkinde arsı-ulusal kardeşliğin arsıulusal mükemmeliyetin mefkûreleri için and içeceklerdir" (Kurun, 21 Eylül 1935). 1929'dan 1935 yılına kadar geçen kısa sürede toplumların birbirlerine bakış açılarını bu hızda değiştirecek ve birlik beraberliklerine spor kadar katkı sağlayacak pek az alan olduğu pek çok gözlemci tarafından kabul edilmekteydi. (Kuruloğlu, 2022:135).

Balkan Oyunları'nın İstanbul'da düzenlenmesi, Türk kültürünün ve değerlerinin diğer ülkelere tanıtılması açısından iyi bir fırsat olmuş, ev sahibi ülke olarak beklentileri karşılama, önceki oyunlardan daha iyi bir organizasyon tertip etme şansı doğurmuştur. Özellikle Burhan Felek, Oyunların Türkiye'de yapılabilmesi için büyük gayret göstermiştir.(Evcin, 2014:323). Türkiye 1935 yılında yapılacak Balkan Oyunları'na ev sahipliği yapmaya hak kazanmıştır. Uluslararası spor yarışmaları alanındaki bu ilk ev sahipliğine Türkiye kaynaklarını seferber ederek hazırlıklarını yapmaya girişir. Oyunlar için oluşturulan Yüksek komite'de başkan Rana Tarhan, Muhittin Üstündağ, Hilmi Ural, Aziz Akyürek ve Burhan Felek yer almışlardır.(VI. Balkan Oyunları, 1935). Hazırlıklar esnasında beklenmeyen sorunlarla karşılaşılır. Sorunların belki de en önemlisi gerçekleştirilecek olan atletizm yarışları için İstanbul'da tek koşu pisti vardı ve o da uluslar arası spor kurallarına uygun değildi. Burhan Felek söz konusu pisti kurallara uygun hale getirmek için girişimlerde bulunur. Ancak, projeyi üstlenen Belediye Fen Heyeti pisti 2. 80 m uzun yapmıştır. Bu hata nedeniyle atletizm yarışlarındaki dereceleri etkilemiş örneğin rekorlar geçerli sayılmamıştır. (Felek, 1988:21-22). Bir başka sorun ise atma ve atlama müsabakalarında mesafeyi ölçmek için çelik şeritler Türkiye'de bulunmuyordu. Burhan Felek Yunanistan kafilesinin Türkiye gelişi sırasında kendilerinden çelik şerit getirmelerini rica etmiş, dönemin Gümrük Bakanından bin bir rica ile çelik şeritlerin Türkiye'ye girişini sağlamıştı. (Akgül, 2001:233).

Balkan Oyunları için İstanbul'a gelen sporcuların; Tokatlıyan ve Pera Palas Otel'de konaklaması ve bütün ihtiyaçlarının giderilmesi esas alınmıştır. Türkiye; sporcularına her mevsim düzenli olarak antrenman yaptıracak koşullara sahip olmamasına rağmen yine de 1933 Oyunları'nda olduğu gibi üçüncülük beklentisine girmiştir.(Adiloviç, 2023:50). Ancak Yunanistan ve Yugoslavya'nın çok daha iyi antrenman şartlarına sahip olması, Türkiye'yi kendilerine rakip olarak görmemelerini beraberinde getirmiştir. (Cumhuriyet,14 Haziran 1935).

Bu uğurda birçok fedakârlık yapmış olan Türkiye, zor şartlara rağmen bu denli çaba gösterdiği için bile büyük bir saygıyı hak etmiştir. (Cumhuriyet,9 Ağustos 1935).

Türkiye'nin organizasyon için yaptığı hazırlıklar pek istenildiği gibi gitmemiş, oyunların başlamasına dört ay kala stadyumun hazır olmaması bu konudaki en büyük dezavantajlardan biri olmuştur. Ankara'da bulunan stadyumun, oyunlar için yeterince elverişli olmaması nedeniyle turnuva İstanbul'da bulunan Fenerbahçe Kadıköy Stadyumu'nda gerçekleştirilmek istenmiş ancak bu stadyumun da saha ölçülerinin yetersiz olması sebebiyle 400 metrelik bir piste ihtiyaç duyulmuştur. Fakat Fenerbahçe'nin bu tadilata ilk başlarda izin vermemesi planların ertelenmesine ve hazırlıkların oldukça gecikmesine yol açmıştır. (Adiloviç,2023: s.51).

Her akşam Taksim Stadı'nda antrenman yapan Türk atletler (Cumhuriyet, 24 Temmuz 1935), 20 Ağustos'ta Suadiye bölgesine kampa girmişlerdir. (Cumhuriyet, 7 Haziran 1935). Fenerbahçe Stadyumu'nda yapılan çalışmalar Temmuz'un sonuna kadar hız kesmeden devam etmiştir. Mimar Rebii Refik Bey, stadyumun tadilatıyla ilgilenmiş, Berlin'deki stadyuma benzer bir pist inşa etmek istemiş, fakat eldeki imkânların yetersizliğine rağmen elinden gelenin en iyisini yapacağını belirtmiştir. Rebii Beyin gayretleriyle koşuların yapılacağı pistin şekli değiştirilerek 400 m koşusu için kullanılmak üzere yeniden inşa edilmiş, kulvarlar genişletilerek 100 ve 110 m koşuları için planlanan pist, tribünün ön tarafına kurulmuştur. Atma ve atlama disiplinleri için özel bir alan oluşturulmuş, 3.000 kişinin ayakta takip edebileceği ayrı bir tribün yapılmış ve oyunların sonunda ülke sıralamasının açıklanması için tabelalar da kurulmuştur. (Cumhuriyet, 22 Eylül 1935). Nihayet Fenerbahçe Kadıköy Stadyumu'nda çalışmalar tamamlanmış ve resmi açılış 30 Ağustos'ta yapılmıştır. Atletizm Birinciliği Şampiyonası'nın 100 ve 200 m koşu yarışları yeni inşa edilen pistte gerçekleştirilmiş ve girişler herkes için serbest olmuştur. (Cumhuriyet, 30 Ağustos 1935).

Hazırlıklar sürerken, organizasyona yönelik tanıtım amaçlı reklamlar hazırlanmış, komite kararıyla bu reklamlar sigara ve kibrit kutularına basılmıştır. (Cumhuriyet, 3 Temmuz 1935). Atletizm Federasyonu tarafından oyunlar için güncel haber bülteni çıkarma çalışmaları da bu tanıtımların birer aracı olmuştur. (Cumhuriyet,27 Temmuz1935). Oyunlar için hatıra pulu ve oyunların programının yer aldığı 48 sayfalık bir de kitapçık hazırlanmıştır. (VI. Balkan Oyunları, 1935). Oyunlar için İstanbul'a gelen yabancı sporculara, şehri gezebilmeleri için ücretsiz ulaşım imkânları sağlanmış ve vapur turları düzenlenmiştir. (Cumhuriyet, 7 Ağustos 1935).

Oyunlara katılacak ülkeler daha güçlü ekiplerle yarışmalarda yer alabilmek için yurt dışında yaşayan sporcularını İstanbul'a davet etmişlerdir. (Cumhuriyet, 24 Temmuz 1935, Cumhuriyet, 30 Temmuz 1935). Türkiye Atletizm Federasyonu, Balkan Oyunları'nda Türkiye'yi temsil edecek takımı seçmek için turnuva düzenlemiş ve dereceye giren takımı resmi olarak duyurmuştur. (Cumhuriyet, 15 Ağustos 1935). Türkiye'yi oyunlarda temsil edecek sporcular Ağustos ayının başından itibaren 10 gün boyunca Taksim'de, ardından da yenilenen Kadıköy Fenerbahçe Stadyumu'nda antrenman yapmışlardır. (Cumhuriyet 1 Ağustos 1935). Balkan Oyunları'na çeşitli branşlarda yarışmak üzere Türkiye'den toplam 29 atlet katılmıştır (Cumhuriyet, 1 Eylül 1935). Kafilede ayrıca iki antrenör, bir masör ve bir idareci yer almıştır. (Cumhuriyet, 5 Eylül 1935). Balkan Oyunları Komitesi Başkanı Ali Rana Tarhan, Kadıköy'de yapılan antrenmanlarda sporcuları ziyaret etmiş ve olası dereceler hakkında konuşmalar yaparak Türkiye'nin üçüncülüğü kazanmasının başarı olarak kabul edileceğini vurgulamıştır. (Cumhuriyet, 6 Eylül 1935). Balkan Güreş Şampiyonası'na katılan Türk güreşçiler de bu süreçte, kampta bulunan sporculara mektup göndererek oyunlarda Türk atletlerine başarılar dilemiştir. (Cumhuriyet, 13Eylül 1935).

Balkan Oyunları'na Yunanistan, Yugoslavya, Romanya ve Bulgaristan'ın katılacağı kesinleşmiş, Arnavutluk da son anda gönderdiği telgrafla oyunlara katılacağını bildirmiştir. (Son Posta, 17 Eylül 1935, Cumhuriyet, 17 Ağustos 1935). Yunanistan 60, Yugoslavya 35, Romanya 30, Bulgaristan 50, Arnavutluk 12 kişilik kafileyle organizasyona iştirak edeceklerini belirtmişlerdir.(Tan, 11 Eylül 1935, Milliyet 11 Eylül 1935, Kurun, 11 Eylül 1935). Oyunların hazırlık aşamasında bile İstanbul'a adeta gerçek bir olimpiyat havası gelmiş, antrenmanlar kalabalık seyirci kitleleri önünde sürdürülürken şehir gazeteciler ve fotoğrafçılarla dolmuştur. (Cumhuriyet 29 Ağustos, 1935). Oyunları daha ilgi çekici bir hale getirmeye ve dış basında yankı uyandırmaya çalışan Türkiye (S.Adiloviç,2023:52), Balkan Oyunları'nda başlangıç işaretini verecek hakemlik görevi için, 1912 Stockholm Olimpiyat Oyunları'nda 800 metrede de 1.51 dk'lık dereceyle rekor kıran Ted Mereddit'e hakemlik teklif edimleş olmasına karşın (Cumhuriyet, 3 Eylül 1935, Adiloviç, 2023:52). Amerikalı Ted Mereddit'in, İstanbul'a gelemeyeceğini Eylül ayı ortalarında bildirmesi üzerine onun yerine Macaristan'dan Vitez Blank Laszlo hakem olarak oyunları yönetmesi için İstanbul'a davet edilmiştir. (Cumhuriyet, 18 Eylül 1935, Cumhuriyet, 20 Eylül 1935).

VI. Balkan Oyunlarında birinciliği alacak sporculara verilecek madalya ve rozetler, İsviçre'deki bir fabrikadan sipariş edilmiştir. Atletizm

Federasyonu tarafından çıkarılan tebligatta, halkı özendirici ve katılımı artırıcı düzenlemeler yapılacağı belirtilmiştir. (Son Posta, 13 Eylül 1935). Türkiye'de ilk defa düzenlenecek olan Balkan Oyunları'nın biletlerinin ucuz olacağı ve tüm müsabakalara bilet almak isteyenler için yüzde otuz indirim yapılacağı belirtilerek organizasyona katılımı özendirici uygulamalarla ilginin yoğunlaşması hedeflenmiştir. Bu çabalar sonucunda biletler satışa çıkarıldığı anda, neredeyse yarısı tükenmiştir. (Cumhuriyet, 14 Eylül 1935).

Oyunlar öncesi büyük bir talihsizlik yaşanmış, Bulgaristan Atletizm Federasyonu Başkanı Dimitri İvanov'un vefatı üzerine Bulgaristan sporcularını İstanbul'a göndermeme kararı almıştır. (Son Posta, 18 Eylül 1935).

6. Balkan Oyunlarının Genel Programı (VI. Balkan Oyunları, 1935:46)

21 Eylül Cumartesi

14.30- Açılma Töreni

15.30- 100 metre seçme, Yunan diski, yüksek atlama

15.45-800 metre final

16.00-5.000 metre final

16.40-Cirit atma

16.50-100 metre final

17.20-4X100 bayrak

22 Eylül Pazar

15.00-200 metre seçme

15.20- 400 metre engelli seçme

15.30- Uzun atlama

16.00- Disk atma

16.30-200 metre final

17.00-400 metre engelli final

17.20-Balkan bayrak yarışı

29 Eylül Pazar

15.00-110 metre engelli seçme

15.20- 400 metre seçme

15.50-1500 metre final

16.00- Sırıkla yüksek atlama, 10.000 metre

16.10-Çekiç atma

16.40-110 metre engelli final

17.10-400 metre final

17.40-4X100 bayrak yarışı

1935 Balkan Oyunları müsabakaları İstanbul Kadıköy Fenerbahçe Stadyumunda gerçekleştirilmiştir. (Civralı, 2020:171). Stadyumun kapıları 21

Eylül saat 12.00'de açılmış, 14:30'da oyunların açılışı yapılmış ve ilk müsabaka saat 15:00'da başlamıştır. (Son Posta, 23 Eylül 1935).

Tribünler, herkesin oturabileceği şekilde ve alfabetik şekilde düzenlenmiş, sporcular için ayrı soyunma odaları yapılmıştır. Herkesin görebilmesi için hazırlanan sıralama tabelasının yanı sıra, oyunları dışarıdan takip edenler için de radyoda Türkçe ve Fransızca yayınlar yapılmıştır. Hakemlerin ortak bir karara varma konusunda sorun yaşamamaları için, birbirleriyle müsabaka esnasında iletişim kurabilecekleri telefonlar verilmiştir. Her müsabakadan sonra madalya töreni düzenlenmiş, milli marşlar eşliğinde kazananlara madalyaları takdim edilmiştir. Kafilelerin Kadıköy'e ulaşabilmeleri için bir vapur ve ardından da onları stadyuma götürecek özel otobüsler ayarlanmıştır. Müsabakalar video ile kayıt altına alınmış, hakem tarafından görülmeyen anlaşmazlık durumlarında kayıtlar izlenmiş ve bu sayede sorunlar kolayca çözülmüştür (Son Posta, 23 Eylül 1935, Cumhuriyet, 23 Eylül 1935). Yaşadığı üzücü olaydan sonra oyunlara katılmama kararı alan Bulgaristan, yalnızca son gün yapılan müsabakalara katılmıştır. (Cumhuriyet, 23 Eylül 1935).

2.4.VI. Balkan Oyunlarının Açılışı ve Yarışmalar

Güreşte önceki Balkan şampiyonalarında alınan başarılı sonuçların ardından Eylül 1935'te İstanbul'da yapılan ve Balkan Paktı ülkelerinin katılmış olduğu şampiyonada 5 birincilik ile daha da geliştirilmiştir.(As, 2016:186) Güreşçilerin elde ettiği başarının atletler tarafından da gerçekleştirilmesi beklentisi Türk basınında oldukça yüksekti. (Ulus, 21 Eylül 1935, Son Posta 21 Eylül 1935, Cumhuriyet,21 Eylül 1935). Oyunların başlamasına yarım saat kala yaklaşık 12.000 kişiyle tribünler dolmuş, ülke bayrakları stadyumun giriş kapısına ve tribünlerin üst kısmına asılmıştır (Pravda, 21 Eylül 1935). Protokol tribününde Gümrük Bakanı ve 6. Balkan Oyunları Yüksek Komitesi Başkanı Râna Tarhan ile Orgeneral Fahreddin Altay, Balkan devletlerinin sefaret erkânı İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ ile misafir Yunan donanması komutanları hazır bulundular. (Tan, 22 Eylül 1935). Sırasıyla Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye büyük bir coşku ve alkışlarla geçit töreni için sahaya çıkmış, ardından Balkan Marşı çalınarak Balkan Oyunları bayrağı direğe asılmıştır (Cumhuriyet, 21 Eylül 1935). Bulgaristan takımı Dimitri İvanov'un hayatını kaybetmesi nedeniyle bayrak direklerinin ucuna matem sembolü siyah bir şal bağlamıştı. (Tan, 22 Eylül 1935).

Türkiye Atletizm Federasyonu Başkanı Burhan Felek'in açılış konuşmasının ardından Gümrük Bakanı Ali Rana Tarhan; "*Oyunları açtım atletler, meydan sizin*" sözleriyle Altıncı Balkan Oyunları'nı başlatmıştır (Son

Posta, 22 Eylül 1935, Akşam, 22 Eylül 1935, Haber, 22 Eylül 1935, Milliyet, 22 Eylül 1935, Cumhuriyet, 22 Eylül 1935). Oyunların Türkiye'de ilk kez düzenleniyor olmasından dolayı Türk hükümeti, stadyumun inşasında ve oyunların organizasyonunda kullanılmak üzere büyük bir miktarda mali destek sağlamıştır. (Pravda, 21 Eylül 1935).

Yunanistan, ilk defa Türk seyircilerin önünde performans sergiliyor olmasından dolayı düşmanca hareketlerle karşılaşmaktan korkmuş ancak düşündüğü gibi kötü olaylara şahit olunmamıştır. Kissioudi'nin ifadesiyle tam aksine Yunan atletler, Türkler tarafından samimi bir şekilde karşılanmış ve eskiden yaşanan kötü anılar, spor sayesinde kaybolmuştur. (Kissoudi, 2009). Oyunlar vesilesiyle Yunanistan hava filosu ve deniz kuvvetleri İstanbul'a gelmiş ve Türk filosu tarafından dostça karşılanmışlardır. Ardından İstanbul'un tarihi yerlerini, müzelerini ve camilerini ziyaret etmiş 23 Eylül'de ise memleketlerine dönmüşlerdir. (Son Posta, 23 Eylül 1935).

Kadıköy Stadyumu'nda yaşanan teknik sorunlar nedeniyle, maraton koşusunun Atina'da düzenlenmesine karar verilmiş ve koşu, oyunlardan önce gerçekleştirilmiştir. (Eleftherias, 2019). Nitekim müsabakalara başlanmadan evvel, 31 Mayısta Atina da yapılan Dekatlon ve Maraton yarışlarının sonuçları açılıştan hemen sonra Fenerbahçe Stadyumunda anons edilmiştir. (Cumhuriyet, 22 Eylül 1935). Dekatlon müsabakasında 6256 puanla Bulgar Doçef birinci, 5772 puanla Yugoslav Mikiç ikinci, 5666 puanla Yunanlı Patrakis üçüncü ve dördüncülüğü Romanya, beşinciliği Bulgaristan, altıncılığı Yunanistan almışlardır. 42 kilometrelik Maraton yarışında da Rumen Gal 3 saat 7 dakikada birinci, Rumen Topalo ikinci, Yugoslav Spor üçüncü olmuşlardır. Dördüncülüğü Bulgarlar beşinciliği Yunanlılar almışlardır. (Ulus, 22 Eylül 1935).

Balkan oyunlarının ilk gününde yüz metrenin seçmeleri yapılırken yüksek atlama ve Yunan usulü disk atışı yarışmaları ile başlamıştır.

Yunan usulü disk yarışında 1 – Silos (Yunan) 41.89 (Yeni Balkan Rekoru), 2 -Noronçiç (Yugoslav) 39.79, 3 – Kleut (Yugoslav) 39.41, 4 – Veysi (Türk) 39.10 (Yeni Türkiye Rekoru), 5 – Fikiatis (Yunan) 37.70, 6 – Havalet (Romen) 36.60 dereceleri ile sıralanmıştır. Yunan usulü disk atışı yarışlarının sonucunda birinci gelen Yunan sporcunun ülkesinin milli marşı çalınmış göndere Yunan ve Yugoslavya bayrakları asılmıştır. (Son Posta, 22 Eylül 1935).

800 Metre de ise:1 – Yargakapulos (Yunan) 1 dakika 58 8/10 (yeni Balkan rekorları), 2 – Nikkozi (Yugoslav) 2 dakika, 3 – Lapusan (Romen) 2 dakika 2 2/10, 4 – Korsek (Yugoslav), 5 – Galip (Türk), 6 – Monca (Romen).gelmiştir. Yarış sonunda dereceye giren Yunan, Yugoslav, Romen bayrakları birincilik, ikincilik ve üçüncülük direklerine çekilmiştir.

5000 Metre yarışlarında da sıralama şu şekilde gerçekleşmiştir. 1 -Brükan (Yugoslav) 16 dakika, 2 – Dinukristiye (Romen) 16. 90 4/10, 3 – Vutis (Yunan) 16. 18 4/10, 4 – Vortzahis (Yunan), 5 – Kongler (Yugoslav), 6 –Komonesku (Romen)

100 metre finali oldukça heyecanlı olmuş, atletler gergin ve sinirli olduğundan 6 kez hatalı çıkış yapılmıştır. Yarış sonunda 1 – Frangudis (Yunan) 10. 6/10 (Yeni Balkan rekoru), 2 -Kovaç (Romen) 10.8/10, 3 – Raif (Türk) 10. 9/10, 4 – Baner (Yugoslav) 10. 15 – Sahalarim (Yunan) , 6 – Semih (Türk) olmuştur.

4x400 bayrak yarışınaYunan, Romen, Yugoslav, Arnavut ve Türk takımları katılmışlar yarışma sonucunda sıralama1 – Yunan 3 dakika 28. 4/10, 2 – Yugoslavya 3 dakika 29. 2/10, 3 – Romanya 3 dakika 32. 1/10, 4 – Türkiye, 5 –Arnavutluk olarak sonuçlanmıştır.

Cirit atma müsabakalarında Türk atleti Karakaş 59 metre 25 ile birinci olmuştur. Yarışma sonuçlarına göre:1 - Karakaş (Türk) 59 metre. 25, 2 – Vamanu (Romen) 58 metre 4, 3 -Sümeyda (Yugoslav) 57 Metre 20, 4 - Hacı Yanis (Yunan) 56 metre 65, 5 – Mihalopulos (Yunan) 55 metre 21, 6 – Haryon (Yugoslav) 53 metre 12 atarak yarışmayı tamamlamışlardır.

Yüksek Atlamada dört sporcu aynı dereceyi atlamasına karşın 1 -Mikiç (Yugoslav) 1.75 metre, 2 – Pulyos (Türk) 1.75 metre, 3 – Maker (Yugoslav) 1.75 metre, 4 – Poterakis (Yunan) 1.75 metre, 5 – Pantohis (Yunan) 1.70, 6 – Cihat (Türk) 1.70 metre ile sıralanmıştır. (Son Posta, 22 Eylül 1935, Cumhuriyet, 22 Eylül 1935, Tan, 22 Eylül 1935, Ulus, 22 Eylül 1935).

Oyunların ilk günü sonuçları şu şekilde gerçekleşmiştir. Yunanistan 4, Yugoslavya 2, Türkiye 1 birincilik elde etmişlerdir. Oyunların ilk gününü Yugoslavya 52 puanla birinci, Yunanistan 47 puanla ikinci, Romanya 35 puanla üçüncü, Türkiye 25 puanla dördüncü, Bulgaristan 3 puanla beşinci ve Arnavutluk 2 puanla sonuncu olarak tamamlamışlardır.(Cumhuriyet, 1 Ekim 1935, Son Posta 22 Eylül 1935). Her yarışın bitiminde ilan edilen puanlarla birlikte, birinci olan ülkenin milli marşı çalınmış ve sıralamaya giren ülkelerin bayrakları göndere çekilmiştir. (Cumhuriyet, 21 Eylül 1935). Yarışmaların ilk günü sonuçlandıktan sonra akşam Beylerbeyi Sarayında diplomatlar ve yönetici ve sporcuların katımlıyla Boğaziçi Gecesi düzenlenmiştir. (Civralı, 2020:171).

İlk gün müsabakalarına ait 44 farklı fotoğraf ve müsabakaların ayrıntıları Top mecmuasının 44. Sayısında yer almıştır.(Top:1935). Bunun dışında ulusal basın yarışmaları büyük puntolar ve tafsilatıyla sayfalarına taşımıştır.

Oyunların ikinci gününde, birinci güne oranla daha çok seyirci karşılaşmaları izlemiştir. (Ulus, 23 Eylül 1935). Müsabakalara öğleden sonra

tam saat üçte başlanıldı. Seyircilerin merak ve heyecanları çok büyüktü. Müsabakaların sonuçları bir taraftan Hoparlörle duyurulurken, diğer taraftan da radyo ile bütün dünyaya bildirilmiştir. (Son Posta, 23 Eylül 1935). İkinci gün yarışmalarında şiddetli esen rüzgârın toz kaldırması sonucu sporcuların görüş mesafesi ve performansı olumsuz yönde etkilenmiştir. (Ulus, 23 Eylül 1935). Stadyumdaki seyircilerin neredeyse yarısını oluşturan Rumların Yunan sporcularını desteklemesi basın tarafından hayretle karşılanmış, oyunların sanki Türkiye'de değil de Yunanistan'da düzenlendiği hissiyatını yaratmıştır. (Cumhuriyet, 23 Eylül 1935).

İkinci gün müsabakaları esnasında, sıralamanın yine önceki oyunlar gibi olacağı az çok belli olmuştur. (Cumhuriyet, 24 Eylül 1935). İkinci gün yarışmalarında

200 metre yarışı

1-Frangudis (Yunan) 22.5, 2-Raif (Türk) 22.5 (Teni Türkiye rekoru), 3-Sakalaryu (Yunan) 22.7, 4-Kovaş (Romen), 5- Bauer (Yugoslav), 6- Yordach (Romen) olarak sonuçlanmıştır.

Disk atma

1-Silas (Yunan) 48.41, 2-Veysi (Türk) 45.59 (Yeni Türkiye rekoru), 3-Narençiç (Yugoslav) 43.56, 4- Hovolep (Romen) 43.55, 5- Klent (Yugoslav) 41.60, 6-Fikiyoti (Yunan) 41.53.

400 Metre engelli koşusu 1-Mandikas (Yunan) 57.1, 2-Bonskak (Yugoslav) 57.4, 3-Skiadis (Yunan) 58.7, 4-Maeskin (Romen), 5-Stefanoviç (Yugoslav), 6-Ziya (Türk).

Uzun Atlama 1-Lambrokis (Yunan) 7.10 (Yeni Balkan rekoru), 2-Yunesk (Romen) 7.08, 3-Novokoviç (Yugoslav) 6.85, 4- Kallay (Yugoslav) 6.71, 5-Paterakis (Yunan) 6-Supan (Romen).

Bayrak yarışı 1-Yunan takımı 3.26.7 ile yeni Balkan rekoru kırarken, 2-Romen 3.57.3, 3-Yugoslav 3.32.1, 4-Türk 3.34.5, 5-Arnavut şeklinde gerçekleşmiştir. (Kurun, 23 Eylül 1935, Akşam, 23 Eylül 1935, Son Posta, 23 Eylül 1935, Cumhuriyet, 23 Eylül 1935).

İkinci gün yapılan müsabakaların tamamında Yunanistan sporcuları birinci olmuş, 200 metre koşusunda Türk atlet Raif, 22 sn'lik dereceyle rekor kırmış olmasına rağmen yine de birinci sırada yer alamamıştır. (Adiloviç, 2023:56). Yunanistan uzun atlamada 7.10 metre, bayrak koşusunda 3.26.7 dakika ile Balkan rekorunu kırmıştır. Bayrak koşusunda Türkiye'den Galip, Mufahham, Semih ve Hakkın yarışmıştır. (Ulus, 23 Eylül 1935). Disk atmada Türk atlet Veysi, yeni Türkiye rekorunu kırarak öne geçmiş, ancak Yunan atlet Silas, olimpiyat derecesine çok yakın bir dereceyle Balkan rekorunu kırmış ve birinciliği elde

etmiştir.(Son Posta, 23 Eylül 1935). İkinci günün sonunda Yunanistan, bütün müsabakaları birinci olarak bitirerek Yugoslavya'dan liderliği almıştır. (Ulus, 23 Eylül 1935). 100 metre'de birinci olması ümit edilen Türk atlet Semih, antrenmanlarda rekor kırmış olmasına rağmen başarılı olamamıştır. İkinci gün sonunda madalya töreni düzenlenmemiş, son güne bırakılmıştır. (Cumhuriyet, 25 Eylül 1935).

Oyunların ikinci günü sonuçları şu şekilde gerçekleşmiştir.

Ülke	**Aldığı Puan ve Derecesi (Cumhuriyet, 23 Eylül 1935).**
Yunanistan	88 puanla birinci
Yugoslavya	78 puanla ikinci,
Romanya	58 puanla üçüncü
Türkiye	39 puanla dördüncü
Arnavutluk	4 puanla beşinci

Türkiye, büyük umutlarla girdiği müsabakalardan yeterince iyi sonuçlar alamamış ve sıralamada Romanya'nın gerisinde kalmıştır. Basında bu konuda yer alan haberlerde Türkiye'nin yeterince iyi performans gösterememesinin nedeni olarak çoğunlukla teknik ve idari hatalar gerekçe gösterilmiştir.(Cumhuriyet, 23 Eylül 1935). Bulgaristan Kralı Boris, Yunanistan Cumhurbaşkanı Zaymis ve Atatürk'e ve Balkan Oyunları komitesine Balkan ülkeleri arasındaki iş birliğinin, oyunlar sayesinde daha da güçlenmesini ümit ettiklerine dair telgraflar göndermişlerdir. Atatürk'e çekilen telgrafa Hasan Rıza Soyak cevabi yazı yazmıştır. (Son Posta, 23 Eylül 1935).

Oyunların son gününde Türk kamuoyunun beklentisi üç adım atlama ve 400 metre bayrak yarışından gelecek başarılı sonuçların geleceğine yönelikti. (Cumhuriyet, 28 Eylül 1935). Bu beklenti nedeniyle stadyum yine seyircilerle dolup taşmıştır. (Son Posta, 30 Eylül 1935). Organizasyon boyunca yağan yağmur nedeniyle yarışmaların yapılacağı zemin çok bozulmuş, koşuların sağlıklı yapılabilmesi için Yunan idarecilerinden Yorgokopulos'un önerisi ile piste mazot dökülmesine karar verilmiştir. (Cumhuriyet, 29 Eylül 1935).

Balkan oyunlarını izleyen seyircilerin yarışların sonucuna etki edecek şekilde bağırmaları ve gürültü çıkarmaları nedeniyle defalarca hem Türkçe hem Fransızca olarak uyarılmalarına karşın bir sonuç alınamamıştır. Bu olumsuz durum tüm oyunlar süresince devam etmiş, sporcuların müsabakalara konsantrasyonunu etkilemiştir. (Son Posta, 30 Eylül 1935).

Balkan Oyunlarının son gün gerçekleştirilen yarışlarını Kadıköy stadında 10 bin civarında bir seyirci takip etmiştir. Seyircilerin büyük çoğunluğunun İstanbul ve civar illerden gelen Rum vatandaşlar olması dikkat çekici idi. (Tan 30 Eylül 1935). İzdiham nedeniyle stadyumun kapıları saat 15.00 de kapatılmıştı. Stadyum dışında kalan pek çok insan olmuştu. (Ulus, 30 Eylül 1935). Son gün müsabakalarında başlangıç hakemliği yapması için, Robert Koleji'nden Amerikalı McGregor'a görev verilmiştir. (Cumhuriyet, 29 Eylül 1935).100 metre sonuçlarına Yunanistan'ın yaptığı itirazlar haklı bulunmuş, yarışma videosunun izlenmesi sonrasında Türk atlet Raif'in dördüncü, Yunan atlet Sakaryu'nun ise ikinci yapılmıştır. (Son Posta, 29 Eylül 1935).

Oyunların son gününde yapılan yarışmalar şu şekilde sonuçlanmıştır. (Tan, 30 Eylül 1935, Akşam, 30 Eylül 1935, Kurun, 30 Eylül 1935, Son Posta, 30 Eylül 1935, Cumhuriyet, 30 Eylül 1935).

1500 Metre: 1 -Yorgakopulos Yunan 4.23 5/ 10, 2 - Manca Romen 4.26 3/ 10, 3 - Galip Türk 4.26 5/ 10, 4 - Adamidis Yunan 4. 35, 5 - Recep Türk 6 - Şurda Yugoslav

Gülle atma: 1 -Kovaçoviç Yugoslav 14.43 metre (Yeni Balkan rekoru) 2 - İrfan Türk 13.72 metre 3 - Narançiçi Yugoslav 13.68 metre 4 - Klorot Yunan 13.525 metre 5 - Maryan Romen 13.06 metre 6 - İbrahim Türk 12.84 metre

10000 metre: 1 -Brucan Yugoslav 36. 3 7/ 10. 2 - Vlahos Yunan 36.18 dakika 3 - Kristiya Romen 36.33 8/ 10 dakika 4 - Rıza Türk 36.53 2/ 10 dakika 5 - Gupis Yunan 6 - Komanesku Romen.

110 engelli final: 1 -Faças Yunan 15 5/10, 2 - Skiyadas Yunan 15 9/ 10, 3 - Elli Yugoslav 16 2/ 10, 4 - Maesku Romen 16 5/ 10, 5 - Faik Türk, 6 - Negru Romen

4X100 bayrak yarışı: 1 - Yunan takımı 45 1/ 10, 2 - Türk takımı 45 6/ 10, 3 - Yugoslav takımı 45 8/ 10, 4 - Romen takımı 46, 5 - Bulgar takımı 46 1/10, 6 - Arnavut takımı

400 metre final: 1 -Mandikas Yunan 53 7 / 10, 2 - Nemeş Romen 53 8/ 10, 3 - Bauskak Yugoslav 54 9/ 10, 4 - Misailidis Yunan 55 9/ 10, 5 - Yordaş Romen, 6 - Hofer Yugoslav

Çekiç Atma: 1 -Goiç Yugoslav 45.57metre, 2 - Stepikoviç Yugoslav 45.49 metre, 3 - Petropulos Yunan 43.30 metre, 4 - Dimotropulos Yunan 42.57 metre, 5 - İrfan Türk 34.86 metre (Yeni Türkiye rekoru), 6- Maryan Romen 26.90 metre

VI. Balkan oyunlarında pazar günü havanın kararması nedeniyle yapılamayan sırıkla yüksek atlama yarışmaları 30 Eylül günü gerçekleştirilmiştir. Tek yarışma olmasına karşın iki tribüne yakın seyirci müsabakayı izlemiştir. Yarışma sonunda Yunanlı Kalenços 3.70 ile birinci, Yugoslav Bakov 3.60 ile

ikinci, Yunan Tanasta 3.60 ile üçüncü olmuşlardır. Türk atlet Fethi 3.50, Yugoslav Kalay 3.40, Romen Ayhart 3.40 ile dört, beş ve altıncılığı elde etmişlerdir. (Cumhuriyet, 1 Ekim 1935, Son Posta, 1 Ekim 1935, Akşam 1 Ekim 1935). Oyunların son gününü Yunanistan beş, Yugoslavya üç galibiyetle kapatmış, 400 metre'de Türkiye'den hiçbir koşucu finale kalmayı başaramamıştır.(Tan, 30 Eylül 1935). Gülle atmada Yugoslav Kovaçeviç 14.43 metrelik derecesiyle yeni Balkan rekoru kırmıştır. 1.500 metre koşusunda Türkiye'den iki atlet yer almış, aralarından atlet Recep yarışa çok iyi başlayıp diğerlerinden 20-30 metre önde koşmasına rağmen son 200 metrede Yunan ve Romen atletler hızlarını artırmış ve Recep'in önüne geçmişlerdir. (Cumhuriyet, 30 Eylül 1935, Son Posta, 30 Eylül 1935). Üç adım atlamada Türk atletlerden Pulat 14.09 ve Zeki 14.06 metre dereceleriyle Türkiye rekorunu kırmışlardır. (Son Posta, 30 Eylül 1935).10.000 metre'de Türk atlet Remzi, üçüncü turun sonunda yarıştan çekilmiş; çekiç atmada İrfan, 34.86 metrelik derecesiyle Türkiye rekoru kırmış, ancak beşinci olabilmiştir. 4x100 m bayrak yarışında birinci olması beklenen Türk takımının üçüncü koşucusu Hakkı, bayrak alıp verme esnasında sıkıntı yaşamış, diğer koşucuların çok iyi olmasına rağmen Hakkı'nın hataları nedeniyle Türkiye yarışta istediği başarılı sonucu elde edememiştir. Havanın kararması ve aydınlatmanın yetersiz kalması üzerine yüksek atlama branşı ertesi güne ertelenmiştir. (Cumhuriyet, 30 Eylül 1935, Son Posta, 30 Eylül 1935).

Oyunların son gününde alınan puan itibarıyla ülkelerin sıralaması şu şekilde gerçekleşmiştir.(Haber, 1 Ekim 1935).

Ülke	**Aldığı Puan ve Derecesi (Cumhuriyet, 1 Ekim 1935).**
Yunanistan	158 puanla birinci
Yugoslavya	130 puanla ikinci,
Romanya	86 puanla üçüncü
Türkiye	75 puanla dördüncü
Bulgaristan ve Arnavutluk	5 puanla beşinci

Yarışmalarının tamamlanmasının ardından Balkan Oyunları Komitesi son toplantılarını yapmış ve 3 senede bir değiştirilecek olan Balkan Komitesi Başkanlığına Yunanistan'dan Rinopulos, Yugolavya'danUgriniç, Bulgaristan'dan Kaçev, Romanya'dan Raeresko ve Türkiye'den Burhan Felek[1]

1 CHP, Türk Sporuna el koyunca, tamamıyla merkeziyetçi ve otoriter bir yapılanmaya gitmiştir. Bu merkeziyetçi yapılanma modelinde, birçok seçkin spor adamı ise dışlanmıştır. Bu isimlerden bir tanesi de Burhan Felek'tir. Balkan Oyunlarının da kurucularından olan ve dönemin Atletizm Federasyonu Başkanı Burhan Felek'in, 1935 yılında Fenerbahçe Stadı'nda yapılan Balkan Oyunları Atletizm Şampiyonası için şeref tribününden 25 kişilik yer isteyen CHP İstanbul İl Başkanlı-

üye olarak seçilmiştir. (Haber, 1 Ekim 1935, Son Posta, 1 Ekim 1935, Ulus, 1 Ekim 1935, Cumhuriyet, 1 Ekim 1935). Atina belediye başkanı kazanan takımlara kupa vermek için İstanbul'a gelmiş ve geri dönerken İstanbul belediye başkanını ve sporcularını bir sonraki yıl Atina'ya davet etmiştir (Cumhuriyet, 28 Eylül 1935).

26 Eylül'de Oyunların son günü şerefine için Büyükada'da ve Tokatlıyan Otel'de kafilelere büyük bir ziyafet verilmiş (Son Posta, 30 Eylül 1935, Cumhuriyet, 27 Eylül 1935) ve yapılan toplantılarda bir sonraki oyunlara yeni spor branşları eklemek adına kararlar alınmıştır. (Cumhuriyet, 25 Eylül 1935). Derece elde eden sporculara madalyaları verilmiş ve başkanlar konuşmalarını yapmışlardır. (Son Posta, 30 Eylül 1935). Arnavut kafilesinin temsilcisinin konuşmasını Türkçe yapması salonda büyük bir etki yaratmış, coşkuyla alkışlanmıştır. (Son Posta, 30 Eylül 1935). Bu arada oyunlara katılan ülkelerde kafileleri ile İstanbul'dan peş peşe ayrılmışlardır. Yugoslavya ve Bulgaristan 30 Eylül'de; Yunanistan, Romanya ve Arnavutluk ise 1 Ekim'de memleketlerine geri dönmüşlerdir. (Cumhuriyet, 1 Ekim 1935, Akşam 1 Ekim 1935, Haber 2 Ekim 1935, Son Posta, 29 Eylül 1935).

Türkiye Atletizm Federasyonu tarafından organize edilen Balkan Oyunları sona erdiğinde, bir takım aksilikler, eksiklikler bulunsa da tüm olumsuz koşullara rağmen Türkiye teknik açıdan başarılı bir sınav vermiştir. (Cumhuriyet, 3 Ekim 1935). Ekim ayının başlarında İstanbul'da bir araya gelen Balkan ülkelerinin atletizm federasyonundan temsilciler, 1936 Balkan Oyunları'na ev sahipliği yapması için Bulgaristan'ı seçmişlerdir. Ancak Romanya heyeti ev sahipliği sırasının kendilerine geldiği konusunda ısrar etmiş ve 1936 yılı Balkan Oyunlarının Romanya'da yapılmasına karar verilmiştir. (Adilovoç, 2023:58). Her ülkenin büyük bir hevesle oyunlara ev sahipliği yapmak istemesi, oyunların Balkanlarda oldukça popülerlik kazandığının ve sosyal hayatın ayrılmaz bir parçası olduğunun göstergesi olmuştur. (Kissoudi, 2009).

3. 1935 Balkan Oyunlarının Yankıları

Türkiye; 1935 Balkan Oyunlarının organizasyonunda oldukça başarılı olmasına rağmen beklentinin büyüklüğüne karşın aynı başarıyı müsabakalarda

ğı'na bir mektup yazarak bu kadar yer ayıramayacağını belirten bir özür mektubu yazması, parti yöneticilerini öfkelendirmiştir. Nitekim TSK kurulunca Burhan Felek'in teşkilat dışında bırakılması ile yetinilmemiş, kendisinin yerine Atletizm Federasyonu Başkanlığına Vildan Aşir Savaşır atanmıştır. Dahası, 1936 yılında Berlin Olimpiyat Oyunları'na götürülecek atletler son anda kafileden çıkartılmış ve olimpiyata sadece yeni Federasyon Başkanı Vildan Aşir Savaşır götürülmüştür. Cem Atabeyoğlu, Spor Devlet mi? Devlette Spor mu? TMOK Yayını No:7, İstanbul 2001, s. 17-19, Mutlu Türkmen, Beden Terbiyesi, Erken Dönem Türk Spor Politikalarının Sosyo- Politik Temelleri, Spor Yayınevi ve Kitabevi, Ankara 2018, s. 72.

göstereememiş ve oyunları dördüncü sırada tamamlamıştır. Türk atletizminin yapılan yatırımlara rağmen istenilen sonuçların uzağında kalması kamuoyunda tepkiye neden olmuş, ulusal basında konu günlerce tartışılmıştır. (Cumhuriyet, 1 Ekim 1935, Kurun, 2 Ekim 1935). Türkiye'nin ev sahipliği ve misafirperverliği ülkeye gelen sporcu kafileleri ve diğer katılımcılar tarafından da sıklıkla dile getirilmiş, Türkiye'nin oyunlar için tüm imkânlarını seferber ettiği görüşünde birleşilmiştir. Spor sahasındaki başarısız sonuçlara rağmen Türkiye'nin iyi bir organizasyon düzenlediği basında geniş ölçüde yer almıştır. (Son Posta, 29 Eylül 1935, Cumhuriyet, 30 Eylül 1935).

Oyunlar sonrası ulusal basında çıkan yazılarda eleştiriler çoğunlukla sportif başarısızlık üzerine yoğunlaşmıştır. Nitekim müsabakalara katılacak atletlerin doğru bir şekilde seçilememesi, kamp ve antrenman şartlarının yeterince iyi olmaması, teknik yönden yaşanan sorunlar ve organizasyon süreci oyunların sonuçlarına yansıdığı vurgulanan eksikliklerdi. (Son Posta, 2 Ekim 1935, Tan 3 Ekim 1935). Cumhuriyet gazetesi ise meseleye farklı bir açıdan yaklaşmış Türk atletizm takımının sporcularının birçoğunun ya oyunlara katılmak istememesi ya da oyunlar esnasında yurt dışında olması nedeniyle Türkiye'nin beklenen başarılı sonuçları alamadığını dile getirmiştir. (Cumhuriyet, 3 Ekim 1935). Antrenmanlara yalnızca bir ay zaman ayrılması, yıl boyunca, Türkiye Şampiyonası dışında oyunlara hazırlık sürecinde sadece iki turnuva düzenlenmesi sporcuların oyunlara hazırlık aşamasında form tutmalarını geciktiren etkenler olmuştur. Türk atlet Ömer Besim Koşalay'a göre gönderildikleri kampta yeme-içme ve eğlence dışında spora dair somut bir faaliyet görmediğini belirtmiştir. Onun ifadesinde kampta lükse ve reklama yüklü miktarda harcama yapılmış ancak iş antrenman aşamasına geldiğinde aynı özen gösterilmemiştir. (Cumhuriyet, 4 Ekim 1935). Kamp süresince sporcuları oyunlara psikolojik olarak hazırlama konusunda da yetersiz kalınmıştır. (Cumhuriyet, 6 Ekim 1935). Atletlerin oyunlar öncesinde yapılan sözde antrenmanlarda kırdıkları Türkiye rekorları oyunlar esnasında sahaya yansımamıştır. (Cumhuriyet, 12 Ekim 1935). Türkiye Atletizm Federasyonu kamuoyu ve basında çıkan eleştirilere ve yapılan olumsuz değerlendirmelere 6 Ekim tarihinde yanıt vermiş, sporcuların sağlığı, beslenmesi, doğru antrenman programları uygulandığını belirterek suçlamaları kabul etmemiştir. (Cumhuriyet, 7 Ekim1935). Ömer Besim Koşalay, İhsan, Burhan Felek arasında yaşanan ve basından, spor camiasından farklı isimlerinde katıldığı bu tartışmalar Ekim ayının ikinci haftasına kadar devam etmiştir. Peş peşe yapılan açıklamalar ortamı daha da gerilmesine neden olmuştur. Öyle ki Amerikalı antrenör Lewis'in; besin değeri yetersiz bir yemek listesi hazırladığı için Türk atletlerin sağlıklı bir şekilde beslenemediği bu durumunda yarışlarda

performanslarını kötü yönde etkilediği kaydedilmiştir. Başarısızlığın bir başka nedeni de takım kadrosunun önceden değil yarış günü saha içerisinde belirlenmiş olması gösterilmiştir. Bu iddiaya göre atletler hangi branşta yarışacaklarını müsabaka başlamadan hemen önce öğrenmiş, hatta hasta olan sporcuların bile yarıştırıldığına dair değerlendirmeler yapılmıştır. (Cumhuriyet, 13 Ekim1935). Takım antrenörünün verdiği yanlış kararlardan biri de pistin kötü durumda olmasına rağmen 10.000 metre ve 1.500 metre'de atletleri çorapla koşturması olmuştur. Diğer ülkelerin yarışlar için giydikleri çivili ayakkabıların yanında, Türk atletlerinin çorapla yarışması derecelerini olumsuz etkilemiştir. Tüm eleştiriler yabancı antrenör seçiminin yanlışlığı üzerine yoğunlaşmıştır. (Cumhuriyet, 11 Ekim 1935).

Oyunların organizasyonu için altı bin lira harcamanın sporda başarı için değil, gösteriş için yapıldığı, organizasyon için harcanan yüklü meblağa rağmen atletlerin zorlu hava şartlarında iyi durumda olmayan pistlerde çorapla yarışmalara katılmaları, oyunlar için ayrılan bütçenin sporculara ayrılmadığı eleştirileri günlerce basında yer almıştır. Sporcu havuzunun sınırlı olması, çorapla yarıştırılan atletler, kronometrelerin Amerika'dan getirilmesi, oyunlara katılacak kafilelere hatıra olması için özel olarak hazırlanan 1.000 adet rozet meseleleri günlerce tartışılmıştır. (Cumhuriyet, 8 Ekim1935).

Her ne kadar beklentiler ölçüsünde başarı gelmese de Türkiye Balkan Oyunlarında 1930'da 22, 1931'de 21, 1932'de 18, 1933'te 61, 1934'te 33 ve 1935'te ise 75 puan almıştır. Oyunlarda en yüksek puanı İstanbul'da 1935 yılında yapılan Balkan Oyunlarında elde etmiştir. Aynı zamanda 1935'te; çeşitli disiplinlerde bir birincilik, altı ikincilik, üç üçüncülük, beş dördüncülük, dört beşincilik, dört altıncılık almış ve Türk bayrağını tam on defa şeref direğine çektirmeyi başarabilmiştir. (Cumhuriyet, 12 Ekim 1935).

4. Sonuç

1930'lu yılların başlarında Balkan devletleri arasındaki diplomatik ilişkiler, 1929'dan 1935'e kadar yapılan ekonomik ve siyasi antlaşmalar, Balkan Konferansları ve Balkan Paktı bir süre sonra ülkeler arasında ilişkilerin geliştirilmesinde spor siyaset ilişkisini ortaya çıkarmıştır. Balkan Oyunları, Balkan konferansları ile aynı zamanlarda düzenlenmeye çalışılmış, böylece oyunlar ile siyasi faaliyetler eş güdümlü ilerlemiştir. Atletizm, güreş, futbol gibi birçok spor dalında, Balkan ülkelerinin sporcularının yarıştığı bu sportif organizasyon aslında diplomasinin bir parçasıydı. Hatta bir parçası olmaktan öte oyunlar, Balkan Devletlerinin resmi diplomatik temas yerine gayri-resmi bir dizi görüşme yapmak için kullandıkları bir araç olmuştur. Öyle ki,

Bulgaristan 1933 yılında Antant'tan çekilse de Balkan Oyunlarına katılmaya devam etmiştir. Böylelikle kopan siyasi temasa rağmen sportif alandaki temas sayesinde diplomatik ilişki sürekliliğini korumuştur. Türkiye'nin uluslararası spor müsabakaları alanında ilk kez ev sahipliği yaptığı 1935 yılındaki 6. Balkan Oyunları dönemin önemli spor organizasyonlarından biri olarak dikkat çekmiştir. Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı İkinci Başkanı ve Atletizm Federasyonu Başkanı Burhan Felek'in yoğun çabaları ile gerçekleştirilen bu organizasyon Türkiye Cumhuriyetininspor alanındaki varlığını ortaya koyması saygınlığını arttırması adına ciddi bir gelişme olduğu gibi Türkiye'nin komşuları ve diğer ülkelerle ilişkilerinde sporun bir barış aracı olarak kullanılmasına zemin hazırlamıştır. Spor siyaset ilişkisinde, sportif müsabakaların aslında diplomatik görüşme fırsatı yaratmak için kullanıldığı durumlar açısından bu oyunlar ne bir ilk ne de bir sondur. Oyunlar öncesinde ve sonrasında Türk takımının yeterince hazırlık yapmadan oyunlara katıldığı, yapılan kampların verimli olmadığı ve takımın Türk antrenörler tarından çalıştırılmadığı yönünde eleştireler yapılmıştır. Türk takımı için en büyük eleştiriler ise 1935 yılında İstanbul'da yapılan oyunlarda beklenilen derecelerin elde edilememesi ve bütçeden ayrılan paranın da verimli bir şekilde kullanılmaması nedeniyle olmuştur. Organizasyon da yaşanan sorunlar ise Türkiye'nin ilk kez böylesine önemli bir etkinlikte yer almasından birikiminin olmamasından kaynaklanmıştır. Dönemin basınının, spor haberlerine ayırdığı sayfaları giderek artırmış olması, hatta kimi zaman bugün de olduğu gibi spor haberlerinin ilk sayfalara çekilmesi, halkta spora uyanan merakın ve yapılan büyük organizasyonun etkileridir. Organizasyonda yaşanan sorunlar ise ilk kez gerçekleştirildiği, yöneticilerin ve sporcuların deneyimli olmadıkları için maruz görülmeli ve deneyim olarak değerlendirilmelidir. Oyunlar öncesinde Balkan halklarının kaynaşması için düzenlenen İstanbul Festivali'de 1935 yılı Balkan Oyunlarına renk ve zenginlik katmıştır. Balkan ülkelerinin sporcuları olağanüstü bir şekilde ağırlanmıştır. Oyunlar için hatıra pullar, rozetler, 45 sayfalık Balkan Oyunları tanıtım kitapçığı yayınlanmıştır. Atatürk döneminde Cumhuriyet'in temel politikası olan Balkan birliğinin gerçekleştirilmesi açısından Türkiye'nin Balkan Oyunları'na katılması ve VI. Balkan Oyunları'nın organizasyonunu İstanbul'da gerçekleştirmesi her açıdan son derece önemli olmuştur.

Kaynakça

Süreli Yayınlar

Akşam
Atatürk Yolu Dergisi
Cumhuriyet
Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi
Haber
Hâkimiyet-i Milliye
Kurun
Milliyet
Pravda
Son Posta
Tan
Tarih Araştırmaları Dergisi
Tarih Okulu Dergisi
The International Journal of TheHistory of Sport
Top
Ulus
Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi

Kitap ve Makaleler

ADİLOVİÇ, S. (2023). Türkiye'de Düzenlenen İlk Büyük Spor Organizasyonu: 1935 Balkan Oyunları, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Ana Bilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kütahya.

AS, E. (2016). İktidar-Spor Kurumları İlişkileri Bağlamında İki Dünya Savaşı Arasında Türkiye Cumhuriyeti'nin Katıldığı Olimpiyatlar (1924 Paris, 1928 Amsterdam, 1936 Berlin), Ankara: Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, 12(24), 156-204.

ATABEYOĞLU, C. (2001). Spor Devlet mi? Devlette Spor mu?, İstanbul: Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi Yay No:7.

Balkan Oyunları Nasıl Kuruldu?(1935). İstanbul: TİCİ Atletizm Federasyonu Yayınları Bülten No: 2, Devlet Matbaası.

BARLAS, D. (1986). "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Balkan Politikası", Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu, Cilt II, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 833-839.

CİVRALI, S.R. (2020). Atletik Politika, Spor ve İdeoloji, I. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

ELEFTHERİAS, P. D. (2019). ThePan-Balkan Games as a Reflection of theİnter-Balkan Approach in the 1930s. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). AristotleUniversity of Thessaloniki, Thessaloniki.

EVCİN, E. (2014). "Atatürk'ün Spora ve Sporculara Bakışı", Tarih Araştırmaları Dergisi, 33(55), 303-378.

FELEK, B. (1983). Seçme Yazılar, İstanbul:Türkiye Spor Yazarları Derneği Yayını.

İstanbul VI. Balkan Oyunları (1935).İstanbul: 19 Mayıs Matbaası.

İstanbul Festivali 1937 (1937), İstanbul: Osmanbey Matbaası.

KISSOUDI, P. (2008). "Sport, Politics, and International Relations in theBalkans: The Balkan Games from 1929 to 1932", The International Journal of TheHistory of Sport, 25(13), 1771-1813.

KİSSOUDİ, P. (2009). The Balkan Games and Balkan Politics in theİnterwarYears 1929- 1939: Politicians in Pursuit of Peace. London: Routledge.

KRAWIETZ, B. (2014). "SportandNationalism in theRepublic of Turkey", The International Journal of theHistory of Sport, (31), 336-346.

KURULOĞLU, F. (2022). "Türkiye'nin Spor Diplomasisi ve Balkan Oyunları", Uluslar arası Balkan Sempozyumu Tam Metin Bildiri Kitabı, Ed: Uğur Yasin Asal, İstanbul: Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, 123-140.

MURRAY, S. (2012). TheTwoHalves of Sports-Diplomacy, DiplomacyandStatecraft, (23), 576-592.

MUTLU, M. (2022). Uluslararası İlişkilerin Gelişiminde Sporun Rolü: Türk-Yunan İlişkileri Örneği (1930-1931), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi, (70), 339-354.

NABİ, Y. (1934). Türk Sporu İçin, Hâkimiyet-i Milliye, 29 Ağustos 1934.

ÖZDEMİR, N. (2013). Türkiye Cumhuriyeti'nin Katıldığı İlk Uluslararası Organizasyon: 1924 Paris Olimpiyatları, Atatürk Yolu Dergisi, (51), 717-744.

ÖZMADEN, M. (2010). Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı (TİCİ) Dönemi Milli Ruh ve Milli Temsil, Siyasi ve Milli Propaganda İle Ülkeyi Tanıma ve Tanıtma Çabaları, Uluslar arası İnsan Bilimleri Dergisi, 7(1), 1439-1457.

SOYLU, Ü.P. (2017). Kaostan Barışa Köprü: Balkan Paktı'nın İnşası (1928-1934), Tarih Okulu Dergisi (TOD), 10(XXIX), 235-276.

"Sport, Politicsand International Relations in theBalkans: The Balkan Games from 1929 to1932"(2008), The International Journal of theHistory of Sport. 25/13, (2008): 1771-1813.

TOKATLIOĞLU, A.E. (2012), İki Savaş Arası Dönemde Türkiye'de Spor Siyaset İlişkisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslar arası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

TÜRKMEN, M. (2018). Beden Terbiyesi, Erken Dönem Türk Spor Politikalarının Sosyo- Politik Temelleri, Ankara: Spor Yayınevi ve Kitabevi.

YAĞMURLU, A.(2019). Kamu Diplomasisi Bakışından Spor Diplomasisi, GAUN JSS, 18(4), 1367- 1380.

EKLER

EK1: VI. Balkan Oyunları Tanıtım Kitapçığı

EK2: Balkan Oyunları Anısına Basılan Hatıra Pullar
(Günver Güneş Özel Arşivi)

EK3: VI. Balkan Oyunları Açılış Töreni Haberi, Cumhuriyet 22 Eylül 1935

Altıncı Balkan oyunları dün törenle başladı

EK4 VI Balkan Oyunları Afişi –(Günver Güneş Özel Arşivi)

EK5 Burhan Felek'in 1935 Balkan Oyunları sonrasında İsmet İnönü'ye yazmış olduğu, Türkiye'nin gösterdiği ulusal başarıyı anlattığı yazısı (BCA, 30-10-0-0, 145-36-13).

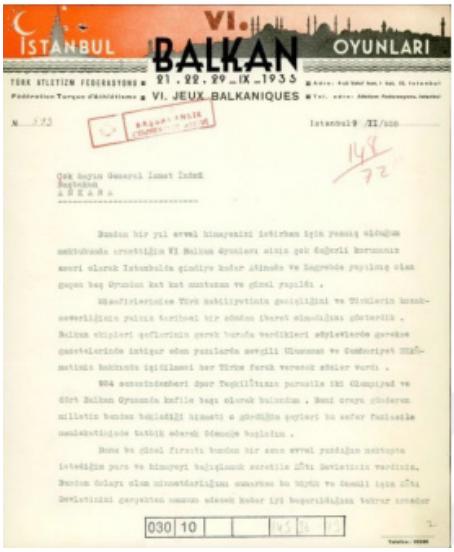

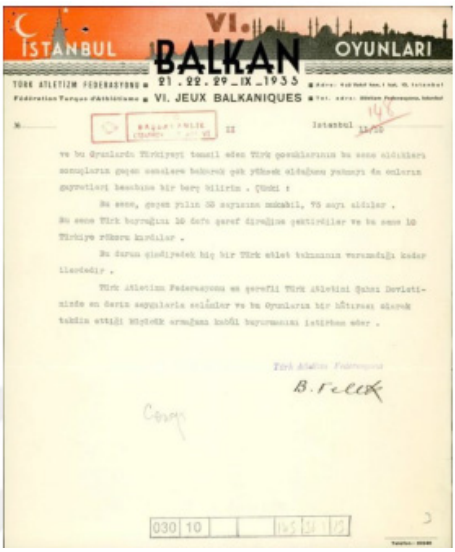

EK6 VI Balkan Oyunları Birincilik Madalyası

EK7 VI Balkan Oyunlarının Bittiğine İlişkin Haber Gazetesinin Sayfası- Haber 30 Eylül 1935.

Balkan oyunları bitti; Yunanlılar birinciliği kazandı

Idarede ve koşularda biraz daha hesaplı olsaydık üçüncülüğü kazanabilecektik

Altıncı Balkan olimpiyadı, karanlıkta dolayı tamamlanmamış bağlıne kıtalıdan sevkla yüksek altıncı müsabaka, dün akşam bitmişti. Devamlar tamiyle etmişiz. Bu itibarla Yunanlıbrı bir birinciliğe daha kavuşduğu müsabakalı bulunan bu müsabakanın sonuçları dersler üzerinde mühim bir rol oynamayacaktır. Hamam iş gündüz devamlı yağmurlu gitmesi pistl bir hayli bozmuştu. Dünyanda bazıbar koşulmuyarak bir vaziyet yoktu. Havanın bulutlu ve bürük olmasına rağmen bütün yüzler lerden kalmamış dolmuştu. İkinci gün ait müsabakalarla dünkü müsabakalara ait bayrak çekme törenleri de dünkü müsabakalar arasında yapılmıştır.

Dünkü müsabakalar atletlerimiz için, muvaffakiyetli geçmiş sayılabilir. Bununla beraber, Romanlarla arasındaki ve doğru puvanlık farkın kapatılmasına imkân olmadığı için bizim payımıza düşen derdimizdik olduğu gibi kalmış, yalnız aradaki puvan farkı bütün takımlar biraz azalmıştır.

DERECELER VE PUVANLAR

Sevkla yüksek atlama hariç iki günlük bütün müsabakaların sonucu şudur:

1 — Yunanlılar: 146 puvan.
2 — Yugoslavlar: 125 puvan.
3 — Romanlar: 85 puvan.
4 — Türkler 72 puvan.

Arnavutluk ve yalnız dünkü müsabakalara göre Bulgarlarca başarı puvanları vardır.

Romanlarla aramızdaki 13 puvan farkın 11 puvanını Romanlar İstanbulda yapılmıyan Maraton koşusundan kazanmışlardır. Bu kendileri için bir avantajdır. İstanbulda yapılan müsabakalarda ise Romanlar birinciliklerini sırasıyla 2 puvan farkla geçmiş bulunuyorlar. Eğer müsabakalarda biraz daha gayretli olsaydık ve yahut biraz daha kıvraklı, ihtiraslı, düşünceli ve gayretli davranmaydık üçüncülüğü kaybetmemiz ihtimali çok kuvvetliydi. Bu acıklı hatalı, farzda dünyada öğrenmiş olduğumuz bununla kapatıyoruz.

DÜNKÜ MÜSABAKALARIN NETİCELERİ

110 metre manialı (Birinci seyre).

I — Paçuas (Yunan) 16,4
II — Kilb. (Yugoslav) 17
III — Masalak (Romen) 17,4

11 Manialı (Birinci seyre).

I — Skiyadis (Yunan) 16,2
II — Faik (Türk) 18,5
III — Negru (Romen) 17,3

110 Manialı (Final)

I — Paçuas (Yunan) 15,5
II — Skiyadis (Yunan) 15,9
III — Kilb. (Yugoslav) 16,2
IV — Masalak (Romen) 16,5
V — Faik (Türk)
VI — Negru (Romen).

400 METRE (Birinci seyre)

I — Mimilidis (Yunan) 57
II — Jordache (Romen) 57,1
III — Naller (Yugoslav) 57,4

400 METRE (İkinci seyre)

I — Mantikas (Yunan) 57,2
II — Nemeş (Romen) 57,4
III — Bandak (Yugoslav) 58,4

400 METRE (Final)

I — Mantikas (Yunan) 56,7
II — Nemeş (Romen) 57,8
III — Bandak (Yugoslav) 58,9
IV — Mimilidis (Yunan) 59,9
V — Yardaş (Romen)
VI — Naller (Yugoslav)

Bu müsabakaya bütün gösteriş seçmelerde tesfiyeye uğramışlardır.

GULLY ATMA (Final)

I — Kovaçeviç (Yugoslav) 14,40 (yeni Balkan rekoru).
II — İrfan (Türk) 13,72
III — Naranciç (Yugoslav) 13,66
IV — Florea (Yunan) 13,52
V — Marian (Romen) 13,4
VI — Ibrahim (Türk) 13,44

5000 METRE (Final)

10 bin metrede Balkan şampiyonluğuna büyük muvaffakiyetle kavuşan Brakan (Yugoslav)

400 metrede Balkan şampiyonu Mandikos (Yunan)

Üç atım atlamasına birinciyi Yunanlı genç (ortada) ile ikinci ve üçüncüleri Türk Polat ve Zeki

III — Manoş (Romen) 4,26,7
III — Galip (Türk) 4,36,1
IV — Adamidis (Yunan) 4,31
V — Mesep (Türk)
VI — Ulrich (Yugoslav).

ÜÇ ADIM (Final)

I — Lambrakis (Yunan) 14,19
II — Polat (Türk) 14,9
III — Zeki (Türk) 14,6
IV — Mirakoviç (Yugoslav) 13,99
V — Petrakis (Yunan) 13,55
VI — Milaç (Yugoslav) 13,50

10 BIN METRE (Final)

I — Brakan (Yugoslav) 36,3,4
II — Klakos (Yunan) 36,18
III — Kristin (Romen) 36,37,4

V — Gizle (Yunan)
VI — Comanesku (Romen).

Bu müsabaka çok sıcaktan olmuş, birinciliği alan Yugoslav gerisinin makine gibi muntazam koşuya çok başlamıştır. Bu genç bütün turlarda başta gitmiş, son turda ikincilerle arasındaki mesafeyi 40 metreye kadar açmıştır. Gene bu müsabakada Rom Malazat ile daha 10 bin metre koşmamamız rağmen çok muvaffak olmuş, ilk turları başta koşmuş, beş bin mitreye kadar birincilik bize düşmüştü, son turda kendisine yakalamış Yunanlı atletti 25 metre gerida birakacak derecede güzel bir koşu yapmıştır.

Bu arada ve yarım müsabakaların ilk beş atlet Bulgar ve Arnavut atletlerine iki tur kaydetmişlerdir.

ÇEKİÇ ATMA (Final)

I — Geiç (Yugoslav) 41,17
II — Bepiyik (Yugoslav) 41,69
III — Petrapolos (Yunan) 41,30
IV — Dimitropulos (Yunan) 41,17
V — İrfan (Türk) 34,08 (Yeni Türkiye rekoru).
VI — Marian (Romen) 38,90

100 + 4 BAYRAK

I — Yunan takımı 45,3
II — Türk takımı 45,6
III — Yugoslav takımı 45,8
IV — Romen takımı 46
V — Bulgar takımı 46,1
VI — Arnavut takımı.

Bu müsabakada birinci koluyarda koşan Türk atletleri çok iyi bir koşu yapmakla beraber bayrak alıp vermede biraz kadar geçiş devrelerinde müsabakadan müsabaka gösterdiğiyle bahis birinciliği kaçırmışlardır.

SIRTAKLA ATLAMA

Sırtakla atlama 2 metreden başlamış, 3,50 de bitmiş Hayduk tasfiye ve uğramıştı. 380 de Yunan atleti atlamış. Fakat iki defa muvaffak olamamış, ortalık çok karardığı için müsabaka bugüne bırakılmıştır.

GECE VERİLEN ŞÖLEN

Dün gece Tokatlıyanda atletizm federasyonu tarafından 350 kişilik bir şölen verilmişti. Sofrada Bay Ker Muhsin Çelindağ, federasyonlar ve gelenler, Balkanlı sporcular kısa konuşmalardır. Balkan atletlerinin barıklarla atılmasa sabahı için sofra yapamış, atletizm federasyonu başkanı ve kafileler başkanları tarafından söylevler verilmiştir.

Bundan sonra müsabakalarda devam ettikten müddetler ve sıkıntı farlar ilişkilendiler.

* * *

Balkan gençlerini bir arada getiren ve büyük bir kardeşlik havası içinde geçen bu müsabakalarda birinciliği kazanan Yunanlı atletler bayrak müsabakaları içinde eden 36 bin gençleri. Balkanlarca gücü, diş sporu çerçikarı sanda kalıyor.

Denizyolları
İŞLETMESİ
Acentelerin: Karaköy — Köprübaşı
Tel. 42362 - Sirkeci Mühürdar tarafı
Hat telefon: 22749

Trabzon Yolu
GULCEMAL Vapuru 1 Birincitişrin SALI günü saat 20 de RİZE'YE kadar. (5999)

İskenderiye yolu
İZMİR Vapuru 1 Birincitişrin SALI günü saat 11 de İSKENDERİYE'YE kadar. (5998)

BÖLÜM XII

İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASINDA ROMANYA-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

Tasin GEMİL

(Prof. Dr.), Babeş-Bolyai Üniversitesi, Cluj-Napoca, Romanya
Türkoloji Enstitüsü
tgemil@yahoo.com

1878 deki, San Stefano ve sonra Berlin muahedeleri Romanya'nın bağımsızlığını ilan etmekle, Romanya ve Türkiye arasında yep yeni ilişkiler dönemi başlamıştır. Yakın 500 yıl süren tabiiyet-hâkimiyet münasebetlerinin yerine, artık eşitlik ve karşılıklı saygıya dayanan ilişkiler başlamıştır. 3/15 Şubat 1878 tarihinde, Romanya Dişişleri bakanı tarihçi Mihail Kogălniceanu'nun Osmanlı Hariciye nazırı Safvet paşaya gönderdiği mektubunda, „bu andan itibaren, geçmişi unutmak ve bundan yalnız gereken dersleri almakla, geleceğimize samimiyetle birlikte düşunmemizin vaktı geldigine" inandığını ifade etmiştir (Kogalniceano, 1892:184-185). 4/16 Ekim 1878'de Osmanlı devleti Romanya'nın bağımsızlığını Batı devletlerinden önce resmen tanımış, ve 10/22 Ekim'de de Romen-Osmanlı diplomatik münasebetleri de kurulmuştur. Böyle bir ortamda başlayan yeni ilişkiler, elbette ki kısa bir zamanda gelişmekle, dostluk merhalesine kadar ulaşmıştır. Birinci Dünya Savaşında Romanya ve Türkiye karşı cephelerde bulunmuş iseler de, savaş sonu dönemdeki ilişkiler yeniden canlanmıştır. Bu defa, iki ülke de büyük ulusal başarılar kazanmakla birbirine yaklaşmıştır. 1 Aralık 1918'de Romanya ulusal bütünleşmeye kavuşmuştur, Türkiye ise Milli Kurtuluş Savaşını kazanmakla ulusal birliğini korumuş ve 29 Ekim 1923'te Cumhuriyeti kurmuştur. Romanya ve Türkiye arasındaki yeni münasebetler her iki ülkenin de büyük ulusal başarılarına dayanarak başlamış ve gelişmiştir. Romanya dışişleri bakanı I.G.Duka, „Le Temps" gazetesine, Eylül 1922 de verdiği bir mulâkatta çok açık bir şekilde beyan ediyordu ki, Romanya „Rum-Türk savaşına müdahale etmiyecek, çünkü bu eserin mesuliyeti büyük devletlere aittir" (Gemil, 2013 :57). 22 Kasım 1922 tarihli, Osmanlı gazetesi "Tevhid-i Efkâr" da, bu savaşın sorumluluğunu büyük devletlere yükleyerek, aynı fikri paylaşıyordu.

24 Temmüz 1923'te sonuçlanan Lausanne konferansı yeni Türk-Romen ilişkilerinin ilk büyük sınavı olmuştur. Lausanne konferansına gönderlin Romen heyetinin yetkili üyesi diplomat C.Diamandy ifade ediyordu ki, Lausanne konferansına Türkler iki defa galib olarak gelmişlerdir, içeride devrimi başarmakla, dışarıda da Rumları yenmekle (Diamandy, s.a. : 221-222). Uzun ve ağır olan Lausanne müzakerelerinde, Romanya Türkiye'nin yanından hiç ayrılmamıştır ve Konferans'ın başarılı olmasına büyük katkıda bulunmuştur. Lausanne'da, büyük devletler, tüm Balkan ülkelerinin, başta Türkiye olmak üzere, esas milli haklarını tanımaya mecbur kalmışlardır. Böylece, Balkan ülkeleri arasında serbest ilişkilerin kurulması için gereken şartlar da yaratılmıştır. Lausanne antlaşmasının 25-26 maddesine gore, Türkiye, Romanya Krallığını Aralık 1918 yılındaki hududları dahilinde resmen tanımıştır. Romanya da, Türkiye Cumhuriyetini mevcud hududları dahilinde resmen tanımıştır. Bu iki ülke arasındaki münasebetler özel dostluk seviyesine yükseldiğini, bizzat Mustafa Kemal Atatürk beyan etmiştir. Romanya Diş Işleri Bakanlığı'nın arşivinde bulunan, 29 Kasim 1924 tarihli bir belgede belirtildigine göre, BMM'de yaptığı konuşmasında, ulu önder:„*her yerde, temsilcilerimiz kötü karşılanmıştır, tek bir devlet temsilcilerimizi dostça kabul etmiştir, bu Romanya'dır"* ifadelerini kullanarak, Romanya'nın Türk gönlünde müstesma bir yeri olduğunu vurgulamıştır (Mehmet ve Pienaru, 2022: 93, 108).

Romen-Türk ilişkilerinin gelişmesi Balkanlar üzerinde de müspet etki yaratmıştır. 21 Aralık 1926 tarihli „Ikdam" gazetesi, Romanya teşebbüsü ile bir „Balkan Lokarno'su" kurulabilineceğinden bahsetmiştir. Aynı zamanda, Türkiye'de „Balkan Balkanlılarındır" şiarı meydana çıkmıştır (Gemil, 2013:59). 1925 yılında, Romanya kralı Ferdinand'a gönderdiği mesajında, Atatürk Türk-Romen işbirliğinin esas amacı Avrupa ve Balkanlarda sulhu sağlamak olduğunu beyan etmiştir (Guboglu, 1981 : 104).

Müteakip yıllarda, Türkiye-Yunanistan münasebetleri de ısınmaya başlamıştır. Romen dışişleri bakanı Nikolae Titulesku ve Türk dışişleri bakanı Tevfik Rüştü Aras aldıkları direkeltifler doğrultusunda birlikte çalışarak, Balkan Paktı diye de bilinen Balkan Antlaşmasını titizlikle hazırlamışlardır. 1930 yılında toplanan birinci Balkan Konferansı'ndan sonra, Romanya ve Türkiye' nin önderliğinde somut adımlar atılmıştır. Aynı yıl, 1930 da, Romen parlamenter heyeti Türkiye'de resmi ziyarette bulunmuştur, ve 1932 de, Romanya'nın desteğiyle de, Nikolae Titulesku'nun başkanlık döneminde (1930-1932), Milletler Kurumu Türkiye'yi de kabul etmiştir. Romanya-Türkiye işbirliği o seviyeye ulaşmıştı ki, artık bir siyasi ve askeri ittifakın akdedilmesi de uygun görülmekte idi. Ekim 1933'te, Romen dışişleri bakanı Nikolae Titulescu'nun Türkiye ziyareti gayet olumlu geçmiştir. 17 Ekim 1933'te, Ankara'da Romen-

Türk dostluk ve isbirliği antlaşması imzalanmıştır (Preda, 2011:131-136). Antlaşma 10 yıl geçerli olarak, 7 Nisan 1934'te yürürlüğe girmiştir. Bu önemli başarıyı, iki ülke gazeteleri de büyük ilgi ve memnuniyetle karşılamışlardır.

Ankara da imzalanan Romen-Türk antlaşması, Balkan çapında da etkisiz kalmadı. 9 Şubat 1934'te, Atina da „Balkan Antlaşması" imzalandı. „Balkan Paktı", „Balkan Antantası" adıyla da tanınan bu antlaşmadan, Balkan ülkelerine gereken ortak güvenceyi sağlaması bekleneliyordu (Campus, 1972). Romanya ve Türkiye, daha doğrusu dışişleri bakanları Nikolae Titulesku ve Tevfik Rüştü Aras'ın gayretleriyle kurulmuştu bu Balkan ittifakı. Ikinci Dünya Savaşının patlamasına kadar, „Balkan Antantası" görevini yerine getirmiştir. Karışmaya yüz tutmuş Avrupa'da, Balkan ülkeleri yerlerini tespit etmeye ve birlikte korunmaya gayret gösteriyorlardı. Bu ortamda, Türkiye'ye nispeten, Romanya'nın durumu farklı idi, çünkü aynı zamanda o „Küçük Antlaşma" ve „Küçük Antanta" adlandırılan teşkilata da mensup idi. Mayıs 1934'te, Tevfik Rüştü Aras'ın Romanya ziyareti esnasında, iki ülke arasında gelişen ilişkilerin bilançosu tamamıyla muspet ve değerli olduğu kaydedilmiştir. Romen-Türk münasebetlerinin gelişmesinde müteakip yıllarda da önemli adımlar atılmıştır. „Balkan Paktı"'nın I. maddesine dayanarak, Haziran 1934'te, Romanya ve Türkiye arasında bir askeri konvansiyon da Cenevre'de imzalanmıştır. 1936'da, bu konvansyona Yugoslavya da dahil olmuştur.

6 Haziran 1935'te, Bükreş'te Türk Şehitliğin açılış töreni gerçekleşmiştir. Şimdi de Romen-Türk ilişkilerinin bir simgesi olan bu Şehitlik, 2714 Türk şehitin ebedi mekânıdır (Baydar, 1968:158-159). Romanya Türk-Tatar toplumu için çok önemli bir belge olan göç antlaşması, Eylül 1936'da, Bükreş'te imzalanmıştır. Büyük savaşa kadar süren bu toplum göçler, Türkiye için faydalı olmuş ise, Romanya için epey zarar getirmiştir, çünkü gazetelerin de vurguladığı gibi, Türk-Tatarlar Romanya'nın en sadık azınlığı gibi tanınmladığın yanısıra, onların gitmesiyle Dobruca'da Bulgar menşeli azınlık önem kazanıyordu (Ömer, 2012:251-256; Lascu, 2012:257-332).

Romanya-Türkiye dostluğunun sağlamlığı yeni bir ciddi denemeden daha geçmiştir – Haziran-Temmuz 1936'da, Montreux müzakereleri. Büyük devlet adamı ve çok kabiliyetli bir diplomat olan Nikolae Titulesku, dışişleri bakanı ve Romen heyetinin başkanı sıfatı ile Konferansın açılışında yaptığı konuşmasında, Boğazlar sorunu mutlak Türkiye'nin isteği üzere çözülmesi zaruridir, çünkü ancak böyle bölgede sulh ve güven sağlanabilineceğini belirtmiştir. Romen dışişleri bakanı N.Titulesku'nun burada kullandığı „*Boğazlar Türkiye'nin kalbi ise, aynı zamanda Romanya'nın da akciğeridir"* deyimi sonraları birçok yazılarda tekraralandı ve hâlâ tekrarlanmaktadır (Titulescu, 1967:530). Aynı yerde, N.Titulesku şu fikri de açıklamıştır: „*Türkiye'nin kullandığı*

yöntemler sözleşmelere güvenceyi arttırmıştır ve bu sebepten de Türkiye'ye minnet borcluyuz". Nikolae Titulesku'nun Montreux konferansındaki çabaları Turkiye'nin buradaki başarısına da önemli katkı sağlamıştır (Lumea, 16/1965:23). Ağustos 1936' da, Nikolae Titulesku'nu dışişleri bakanı görevinden alınması, Türkiye'de endişe yaratmış ise de, Mart 1937 yeni Romen dışişleri bakanı Viktor Antonesku'nun Türkiye ziyareti eski dostluk havasını tazelemiştir. Romen misafirin şerefine verilen „Ankara Palas" Hotelindeki resepsyona bizzat Atatürk'te katılmış ve hararetli bir konuşma yapmıştır: „*Romanya'nın giderek daha güçlü olmasını ve gelişmesini tüm kalbimizle istiyoruz. Derin ve kalıcı bir dostlukla birbirimize bağlıyız ve Romanya güçlü olursa biz de güçlü olduğumuzu hissedeceğiz*", ifadelerini kullanmıştır Atatürk (Gemil, 2013:61). 23 Mart 1937 de, BMM'nde, CHP grupunda yaptığı değerlenmede, başbakan Ismet Inönü de "*genel politikada, Romanya ve Türkiye arasında tam bir görüş eşitligi var"* olduğunu belirtti (Preda, 2011:243).

Yüksek seviyede karşılıklı resmi ziyaretler devam etmiştir. 29 Ekim 1937'deki Türkiye Cumhuriyeti Bayramı münasebetiyle Ankara'da düzenlenen etkinliklere Romanya başbakanı Gheorghe Tatarescu da bizzat katılmıştır. Aynı yıl, mareşal Fevzi Çakmak ve „Hamidiye" krüvazörü Romanya'da resmi ziyarette bulunmuşlardır. Haziran 1938'de, Romanya kralı II.Karol Atatürk'ün misafiri olarak, Romen-Türk alakaları devlet başkanı seviyesine yükseldiğini de belirtmiştir. Iki ülke arasındaki dostluk ve ittifakı pekiştirmek maksadıyla, başbakan Celal Bayar ve dısişleri bakanı Tevfik Rüştü Aras, aynı yılın sonbaharında, Romanya'da bulunacaktılar (Preda, 2011:340-341). Fakat, Atatürk'ün sıhhatı ağırlaşması ve vefatı nedeniyle bu ziyaretler gerçekleşemedi. Atatürk'ün vefatı Romanya'da büyük üzüntü yaratmıştır. Başkent Bükreş'te ve vilayetlerde, özellikle Dobruca'da, birçok matem toplantılara olmuştur ve 21 Kasım 1938'de, Atatürk'ün cenaze günü, Romanya'da milli yas ilan edildi. O dönemdeki Romanya'nın en ünlü şahsiyetleri, Nikolae Iorga ve Nikolae Titulesku başta olmak uzere, Mustafa Kemal Atatürk'ün müstesna yerini ve büyük milli başarılarını söz ve yazı ile değerlendirmişlerdir (Gemil, 2013: 62).

1938'de, Cekoslovakya'nın işgaliyle, „Küçük Antanta" feshedildikten sonra, Romanya'nın güvencesi yalnız „Balkan Paktı"na dayanmakta idi. Fakat, burada da Türkiye'den başka, Romanya'nın güvenilir müttefiki yoktu. Bulgaristan Dobruca tutkunluğundan vazgeçmemişti. Hattâ, Dobruca işgali planını hazırlamakta idi. Fakat, bu maksadına geçmezden önce, Bulgaristan Türkiye'nin tutumunu yoklamıştır. 25 Mart 1939'da, Türk dışişleri bakanı Şükrü Saraçoğlu açıkça beyan etmiştir ki, Romanya'ya herhangi bir saldırı olursa, Türkiye dostu ve muttefiki'nin yanında bulunacak ve gereken askeri desteği de

vereceğini kesin bir şekilde beyan etmiştir. Türkiye'nin bu tavrı, Bulgaristanı Dobruca'yı işgal etmekten vazgeçtirmiştir. 26 Mart 1938 tarihli „Cumhuriyet" gazetesinde, Romen başbakanı Armand Călinesku ile yayınladığı mülakatta, "*Türkiye'nin „Balkan Antlaşması" içindeki konumunu vurgulayan jesti bizi son derece etkiledi"* dedigine de yer verilmiştir. Fakat, aynı zamanda, Romanya, Almanya ve Macaristan tarafından da tehdid edilmekte idi. Nisan 1939 da, Romen dışişleri bakanı Grigore Gafenku Ankara da bulunmuş ve Türkiye tarafından aldığı güvence Romen yetkililerini çok memnun kılmıştır. Haziran 1939, Grigore Gafenku yine Ankara'ya gitmiş ve orada Cumhurbaşkanı Ismet Inönü tarafınca da kabul edilmiş. Türk tarafı yardımı esirgemiyerek, Bulgar ve Macar tehditlerini yatıştırmak için birlikte işlenilmesi gerektiğini ifade etmiş. Ağustos 1939'da, kral II.Karol Ankara'da Cumhurbaşkanı Ismet Inönü ile bir arada olmuş. Askeri yardım da dahil olmak üzere, iki taraf ta karşılıklı desteği ve güvenceyi tekrar tazelemişlerdir.

Fakat, Agustos 1939'da imzalanan Alman-Sovyet paktı tüm antlaşma ve karşıklı güvenceleri alt-üst etmiştir. Mecburen, Türkiye tarafsızlık durumunu öz güvencesi için en uygun hesaplamış. Sonunda, bu politika yararlı olmuş ise de, birçok defa Türkiye Cumhuriyeti'ni müşkül durumlara da düşürmüştür (Kurat, 1975:271). Eylül 1940'ta, Romanya'da iktidarı eline geçiren askeri-faşist rejimi, Türkiye ile münasebetleri birdenbire değiştirdi, hattâ tek taraflı kararıyla, 1 Şubat 1939'da Büyükelçilik seviyesine çıkarılan diplomatik temsilciliği, tekrar ortaelçilik seviyesine düşürmüştür. Müstesna bir diplomat olan Hamdullah Suphi Tanrıöver, Kral Sarayına kadar uzanan özel bağlantıları sayesinde, savaş yıllarında, Romen muhalefet teşkilatları ile Batı müttefik kuvvetleri arasında, Ankara vasıtasıyla sürdürülen gizli temasları desteklemiş ve sağlamıştır (Baydar, 1968).

Resmi Romen-Türk ilişkileri ise 1950 yılların sonuna kadar düşük seviyede devam etmiştir, maalesef. Son 50-60 yıl Romen-Türk munasebetleri, 1930 yıllarındaki ilişkilerin tekrarlanması ve gelişmesi gibi vasıfalandırılırsa yanlış olmadığını düşünüyorum.

Bükreş, 27 Ekim 2023

KAYNAKÇA

BAYDAR, Mustafa (1968), *Hamdullah Suphi Tanrıöver ve anıları,* Menteş Kitabevi, Istanbul.

CAMPUS, Eliza (1972), *Înțelegerea Balcanică,* Editura Academiei, București.

DIAMANDY, C. (s.a.), „Problema strâmtorilor", *Politica externă a României,* București.

GEMIL, Tasin (2013), „Legăturile româno-turce de-a lungul veacurilor (până în 1981), *Moștenirea Culturală Turcă în Dobrogea,* eds. Tasin GEMIL, Gabriel CUSTUREA, Delia Roxana CORNEA, Editura Top Form, București.

GUBOGLU, Mihail (1981), „Mustapha Kemal Atatürk (1881-1913), illustre personalité de l'histoire turque ", *Analelel Universității București,* istorie, an.XXX.

KOGALNICEANO, M. Basile (1892) (Ed.), *Actes et documents extraits de la correspondance diplomatique de Michel Kogalniceano relatifs à la guerre de l'Indépendance Roumaine 1877-1878,* Vol.I, fasc.I, București.

KURAT, Yuluğ Tekin (1975), „Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası 1923-1973", *Belleten,* cilt XXXIX, sayı 154, Türk Tarih Kurumu Basımevi – Ankara.

LASCU, Stoica (2012), „Emigrarea musulmanilor din Dobrogea în perioada interbelică – opinii și aprecieri românești de epocă", *Moștenirea Istorică a Tătarilor,* vol.II, eds.Tasin GEMIL ve Nagy PIENARU, Editura Academiei Române, București (Ingilizçe tercümesi s.289-322).

„LUMEA. Revistă de politică externă" (16/1965), București.

MEHMET, A.Mustafa ve PIENARU, Nagy (2022), „140 de ani de relații diplomatice româno-turce. Etapele principale", *Relațiile româno-turce în perioada modernă,* eds.Tasin GEMIL ve Simona DELEANU, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca.

OMER, Metin (2012), „The Emigration of Turks and Tatars from Dobrogea to Turkey Reflected in the Press of the Time (1936-1940)", *Moștenirea Istorică a Tătarilor,* vol.II, eds.Tasin GEMIL ve Nagy PIENARU, Editura Academiei Române.

PREDA, Dumitru (2011) (Ed.), *România-Turcia. Relații diplomatice 1923-1938,* vol.I, Ministerul Afacerilor Externe, Direcția Arhive Diplomatice, Cavallioti, București.

TITULESCU, Nicolae (1967), *Documente diplomatice,* Editura Politică, București.

BÖLÜM XIII

THE GREAT ROMANIAN HISTORIAN NİCOLAE JORGA (1871-1940) AND TÜRKİYE

Laura-Adina Fodor

(Dr.), Institute of Turkology,
Babeş-Bolyai University, Romania

1. Introduction

Nicolae Iorga (1871-1940) is celebrated as a preeminent figure in Romanian history. His extensive body of work in historical research, writing, and academic pursuits has earned him a distinguished place among historians. Iorga's connection to Türkiye, driven by his interest in Ottoman history, played a pivotal role in shaping his academic career and diplomatic engagements. This paper delves into his scholarly contributions, diplomatic endeavors, and lasting influence on Turkish studies, while also exploring his interactions with Mustafa Kemal Atatürk, founder of the Republic of Türkiye.

2. Nicolae Iorga's Contribution to Ottoman Studies

A scholar-citizen of his country and of the whole world, Nicolae Iorga was aware of the great persuasive power of history.[1] Nicolae Iorga's scholarship extended beyond Romanian history to encompass the realms of Byzantine and Ottoman history. Driven by the desire to understand their role and influence in the Romanian history, his dedication to studying the history of these regions was remarkable. Iorga's thorough research, extensive publications[2], and utilization of Ottoman archives significantly contributed to the field of Turkology. In his view, the Ottoman Empire, a continuation of the Byzantine one and an exponent

1 Tasin Gemil, *Communication in Parlamentul Romaniei. Sesiune omagială Nicolae Iorga, Virgil Madgearu*, Editura Coresi, 1991, p.45.
2 Dan Prodan, Dan Prodan, „Contribuția lui Nicolae Iorga la dezvoltarea orientalisticii-turcologiei", *Acta Moldaviae Septrionalis,* II, 2002, pp. 72-133.

of the life of many peoples, had to be put in its rightful place in history, a place that was so great[3].

Turkish historians appreciated the value of his intellectual work in the field of Turkology, praising Iorga as "the famous historian of Romania", highlighting his impartiality and significant contributions to Ottoman history. Tayyib Gökbilgin noted Iorga's new approach to Ottoman history, emphasizing the evolution of the Ottoman state and its foreign policy. Iorga's work, the *Geschichte des Osmanischen Reiches* (*The History of the Ottoman Empire*) published between 1909 and 1913, became a valuable part of world culture, although he couldn't access Turkish-Ottoman archives directly. Halil Inalçık, considered himself a student of Nicolae Iorga. M. Chakri praised Iorga as *the true historian of the Ottoman empire*, emphasizing his talent as a researcher, his remarkable work and his complete impartiality in exposing, comparing and judging facts and people (...) in a unique manner.[4] His passion for history was undoubtedly transferred to his students, as is the case of Nazmiye (Ungar) Togan who would become a historian and also the wife of the famous Zeki Velidi Togan, renowned Turkologist[5]. Despite their opposing views in research[6], but probably because of their similar profiles, Mehmed Fuad Köprülü (Köprülüzade) considered Iorga "the only foreign historian in his time who managed to penetrate the essence of

3 Nicolae Iorga, *Orizonturile mele. O viaţă de om aşa cum a fost,* Editura Minerva, București, 1972, p. 659.

4 Dan Prodan, „Contribuția lui Nicolae Iorga la dezvoltarea orientalisticii-turcologiei", *Acta Moldaviae Septrionalis,* II, 2002, pp. 72-133.

5 T. Gemil, *Pe drumurile istoriei*, Vol. I, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2019, p. 246.

6 Georgiana Țăranu, "A Historian's Eyes on "That Admirable Man from Asia Minor": Nicolae Iorga's Understanding of Atatürk and His Regime", I*nternational Symposium on Turkey-Romania Relations: Past and Present*, 2 Vols., Akdtyk Atatürk Araştirma Merkezi, 2019, p. 1242: "There has been mentioning of a symbolic competition specifically opposing Iorga to Mehmed Fuad Köprülü (Köprülüzade), because of the intellectual rivalry between two famous historians, both of nationalist beliefs and influent voices in their respective countries. Iorga was a renowned Byzantinologist and former rector of the University of Bucharest, while Mehmed Fuad Köprülü (Köprülüzade) was one of the most distinguished Turkologue of the Kemalist republic, in his turn rector of the University of Istanbul. They were both top level scholars in their field of expertise and very influential among contemporaries. Köprülüzade, descendant of a famous Medieval family of Ottoman viziers, founder and director of the Institute of Turkology (1924). Similarly, Iorga had founded the International Congress of Byzantine Studies and the Institute of South- East European Studies among many other cultural institutions. What opposed them however was their research: in 1935, both of them published a book, both in French. Köprülüzade wrote *Les Origines de l'Empire Ottoman*, while Iorga authored his *Byzance après Byzance.* In their respective works, their understanding of the origins of the Ottoman Empire were diametrically opposed, one proposing the Byzantine line, the other the Seljuk line of explanation. While Iorga sustained that the Empire built itself on the Byzantine model, incorporating institutions, rituals, structures, patterns of thought, and thus representing a continuity of the imperial idea for the entire South-Eastern Europe, Köprülüzade argued that it was "a Seljuk inheritance that had nothing to do with Byzantium", being built through "the Turkish people's own will" and know-how".

Ottoman history, to reveal its springs and the meaning of evolution, to know its true dimensions"[7].

Historians never cease to be amazed by the apparent paradox of Iorga's lack of skills in the Turkish-Osman language and the Arabic alphabet, thus not having the opportunity to study directly, without delay, the Ottoman-Oriental historical sources. He has nevertheless developed an overall, well-articulated, solidly founded vision of European-Ottoman-Oriental historical.[8] Iorga's access to Ottoman archives was an asset in his quest for knowledge. During his time in Türkiye[9], he meticulously documented historical and cultural materials, ultimately enhancing our understanding of Turkish history.

3. Educational Initiatives and Legacy

Nicolae Iorga's interests in cultural exchange materialized in educational initiatives aimed at fostering a deeper appreciation of each other's cultural heritage. He actively worked to promote Turkish language and culture studies in Romania, and in parallel, encouraged the study of Romanian culture in Türkiye. These educational endeavors left a lasting impact on cultural relations between the two nations.

Together with the Turkish ambassador in Bucharest, Hamdullah Suphi Tanrıöver, N. Iorga was the initiator and creator of the Institute of Turkology in Iași (1940-1943), collaborating either with Romanian Turkologists or with the director of the Institute, German Turkologist Franz Babinger. He was also honorary director of the Institute of Turkology between April-November 1940[10]. Nicolae Iorga was among the very few scholars of the period who constantly drew attention to the necessity of training specialists and studying the Ottoman sources, without which a thorough understanding of Romanian national history is practically impossible.[11] As a result, at the beginning of the '30s, at the initiative and efforts of N. Iorga, the first state scholarship in the field of Turkology in Romania was approved. Again, at Iorga's suggestion, this scholarship was

7 Tasin Gemil, *Communication in Parlamentul Romaniei. Sesiune omagială Nicolae Iorga, Virgil Madgearu*, Editura Coresi, 1991, p.44.

8 Dan Prodan, „Contribuția lui Nicolae Iorga la dezvoltarea orientalisticii-turcologiei", *Acta Moldaviae Septrionalis,* pp. 129.

9 Nicolae Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost,* Editura Minerva, București, 1972, p.340: "*I visited Abdul-Hamid's Constantinople, after a disappointment at Adrianopol, which had become totally unhistorical, apart from the beautiful mosque of Selim, a place of place; here and there Romanian memories were woven on the black deserted walls like those Seven Towers, where the Cyrillic slopes of old sorrows were still visible*."

10 Dan Prodan, „Contribuția lui Nicolae Iorga la dezvoltarea orientalisticii-turcologiei", *Acta Moldaviae Septrionalis,* pp. 129.

11 Tasin Gemil, *Pe Drumurile Istoriei*, vol. I, p. 535.

awarded to Aurel Decei. Later, Aurel Decei lived in Turkey for nearly 20 years and loved Turkey as his second homeland.

4. Diplomatic Relations and View of Mustafa Kemal Atatürk

Nicolae Iorga's diplomatic role as a politician and influencer of the public opinion placed him in direct contact with Turkish authorities. Their interactions were instrumental in shaping relations between Romania and Türkiye during a pivotal period in the early 1920s, as the Republic of Türkiye was being established. The political leaders, the intellectual elite and the public opinion understood Türkiye's profound transformation under the reforms initiated by Mustafa Kemal (Atatürk). Through his editorial work, Iorga would publish consequent assessments in the newspapers of those days[12]. Iorga viewed Atatürk as a European-oriented nation builder with a wise foreign policy, seeing him as providential for Türkiye's fate after the Ottoman Empire's fall[13]**.** He praised the reforms conducted by Mustafa Kemal, considering him one of the most interesting and dynamic personalities of the interwar period, being impressed with Atatürk's outstanding determination to transform Turkish society. Upon Atatürk's death in 1938, in an obituary entitled "A founder of a country – Atatürk", Iorga would write that „he did not present himself as the disciple glad to learn the lesson well, but as a mature creator of the principles of this civilization, which with great naivety he annexed in the name of his ancestors, real or imaginary. Today, apart from the very energy of a strong race, a big problem arises: will the creature be able to survive the creator?"[14]. This is a natural question, revealing the great historian's continuous curiosity on the mechanisms of global geopolitics and the philosophy of building nations. He believed in the important role that the Ottoman Empire played in world history, seeking the answer to a "major question, with serious implications in the contemporaneity: how was it possible for the Ottoman Turks to achieve such a long time a monarchical unity and peace of absolutism on a huge geographical area, spread over three continents and inhabited by a multitude of peoples belonging to such different cultures, religions and socio-economic systems?"[15].

---

12 Petre Otu, „Mustafa Kemal Atatürk in Romanian Historiography", *Review of Military History*,2014, Issue 5/6, pp. 69.

13 Georgiana Țăranu, "A Historian's Eyes on "That Admirable Man from Asia Minor": Nicolae Iorga's Understanding of Atatürk and His Regime", I*nternational Symposium on Turkey-Romania Relations: Past and Present*, 2 Vols., Akdtyk Atatürk Araştirma Merkezi, 2019, p. 1247.

14 N. Iorga, *Oameni care au fost*, volume 4, Fundaţia pentru Literatură şi Artă, "Regele Carol I", Bucharest, 1939, p. 280.

15 Tasin Gemil, *Communication in Parlamentul Romaniei. Sesiune omagială Nicolae Iorga, Virgil Madgearu*, Editura Coresi, 1991, p.45.

During the troubled relations of the war of independence, Romania unification, Türkiye's creation, and the two World Wars, Iorga had an ambivalent and fluctuating relation with Türkiye. His strong influence of the public opinion earned the reverence of most of the foreign diplomatic personnel of interwar Bucharest. Kemalist Türkiye also understood that it was to its advantage to gain Iorga on its side. So Turkish politicians, diplomats and historians would often try to win his grace or to establish a closer connection with Iorga. In April 1936, Afet Inan, one of Atatürk's five adopted daughters, who was also a historian, insisted that the Turkish minister in Bucharest arrange for her to meet Iorga. During the meeting in Bucharest she invited Iorga to visit Ankara and see the newly discovered Byzantine ruins in the gardens of Hagia Sophia[16]. Another example is the visit of a Turkish delegation of professors of law and medicine, before 1916. On this occasion Iorga delivered a conference at the University of Bucharest on relations between the Romanians and the Turks, where he showed that nations as such have never been hostile to each other. The reason of the visit, claims Iorga[17], was manifold, including to explore whether the Treaty of Bucharest – 1913 was indeed grounds for forming an alliance between Romanians, Turks, and Bulgarians.

5. Cultural understanding and cooperation

The great historian Nicolae Iorga attempted to redress the Turkish image in the Romanian consciousness, arguing that we should forget that the Turks had come to destroy, and rather remember the advice of Stephen the Great to his son Bogdan to maintain good relations with the Porte, because the "Turkish Empire has undoubtedly guaranteed peace, order, justice, and advancement according to one's merits".[18] Setting from an imposed image of the 'enemy' during the World War I[19], Iorga proves able to set aside the transitory political alliances and retain nothing but the inquisitiveness of exploring a different culture. During his journalism-editorial years, "another mark of decency of Iorga's opinion

16 Georgiana Țăranu, "A Historian's Eyes on "That Admirable Man from Asia Minor": Nicolae Iorga's Understanding of Atatürk and His Regime", I*nternational Symposium on Turkey-Romania Relations: Past and Present*, 2 Vols., Akdtyk Atatürk Araştirma Merkezi, 2019, pp. 1243-1245.

17 Nicolae Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost,* Editura Minerva, București, 1972, p. 461.

18 Emil Constantinescu, "Political and Cultural Diplomacy in the Recent History of Romanian-Turkish Relations", *Relațiile româno-turce* în *perioada modernă / Romanian-Turkish Connections in Modern Times*, București, 2021, p. 40.

19 Nicolae Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost,* Editura Minerva, București, 1972, p. 45: "The target, of such an abstract political nature, I could not see, and the start against the 'enemy' could not exist: until my passage down to Bucharest, I did not know any other Turk than the one, so uncertain, linked to a past that we were told had long since ended, from the chronicles of the time and from school books".

journalism - the religious affiliation, practices and beliefs of the enemy appear with extremely low frequency and although Türkiye was part of the alliance of enemies, the labels of pagan or demon are attributed solely to Christians"[20]. In reference to the series of Oriental travelers, he mentions that the Turks were more or less funny when they were faced with a life inspired by entirely different principles and a distinct appearance[21] in opposition to the French travelers, for instance, but refrains from any judgement of those principles.

Iorga's dedication to historical research went beyond academic pursuits; it translated into a broader promotion of cultural exchange and understanding between Romania and Türkiye. He believed that mutual appreciation of each other's culture would bolster relations between the two young nations. This advocacy extended to the exchange of art, literature, and ideas, contributing to the strengthening of cultural ties. He delved into various aspects of Turkish culture, from literature to art and architecture, providing critical insights that continue to influence the field. He would swiftly notice the influence of the Ottoman and Turkish culture in architecture, *e.g.* the one-story plain houses, copied after that of the Turks[22], in fashion, *e.g.* small-coin gold or silver necklaces that show multisecular infiltration[23], and in decorations, *e.g.* the regional design of the carpets[24]. Iorga proved his deep understanding of the transformations of faithful millennial customs and practices and the inevitable intertwining of cultures.

In conclusion, Nicolae Iorga's academic, diplomatic, and cultural contributions to the understanding of Türkiye remain a significant chapter in the history of Romanian-Turkish relations and continue to inspire scholars and historians interested in these two nations' intertwined histories.

20 Tudor, R. (2015), „Nicolae Iorga – editorialist în vreme de război. Reprezentarea dușmanului în editorialele din Neamul Românesc 1916-1918", în (coord.) Negoiţă C., Zanfir, I., Presa Primului Război Mondial, Tritonic, Bucureşti, p. 520.
21 Nicolae Iorga, *Orizonturile mele. O viaţă de om aşa cum a fost,* Editura Minerva, București, 1972, p. 662.
22 Nicolae Iorga, *Scrieri despre artă*, Ed. Meridiane, 1968, p. 55.
23 Nicolae Iorga, *Scrieri despre artă*, Ed. Meridiane, 1968, p. 39.
24 Nicolae Iorga, *Scrieri despre artă*, Ed. Meridiane, 1968, p. 33.

References

Gemil, Tasin (2019), *Pe Drumurile Istoriei*, vol. I-II, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca.

Gemil, Tasin (1991)*, "*Communication in Parlamentul Romaniei. Sesiune omagială Nicolae Iorga, Virgil Madgearu*"*, Editura Coresi, Bucharest.

Prodan, Dan (2012), "Bibliografia selectivă a orientalisticii-turcologiei româneşti în perioada 1850-1950", *Acta Moldaviae Septrionalis*, XI, Botoșani.

Prodan, Dan (2002), "Contribuția lui nicolae Iorga la dezvoltarea orientalisticii-turcologiei", *Acta Moldaviae Septrionalis,* II, Botoșani.

Otu, Petre (2014), "Mustafa Kemal Atatürk in Romanian Historiography", *Review of Military History*, Issue 5/6, Bucharest.

Ekrem, Mehmet Ali (1974), "Mustafa Kemal Atatürk în opinia publică românească", *Revista de Istorie*, no. 4/1974, Bucharest.

Iorga, Nicolae (1972), *Orizonturile mele. O viaţă de om aşa cum a fost,* Editura Minerva, Bucharest.

Iorga, Nicolae (1939), *Oameni care au fost*, volume 4, Fundaţia pentru Literatură şi Artă, "Regele Carol I", Bucharest.

Iorga, Nicolae (1968), *Scrieri despre artă*, Ed. Meridiane, Bucharest.

Țăranu, Georgiana (2019), "A Historian's Eyes on "That Admirable Man from Asia Minor": Nicolae Iorga's Understanding of Atatürk and His Regime", *International Symposium on Türkiye-Romania Relations: Past and Present*, Akdtyk Atatürk Araştirma Merkezi, Ankara.

Țăranu, Georgiana (2021), "A Romanian Political Story: The Nationalism of Nicolae Iorga Revisited (1899-1914)", *Annals of the „Ovidius" University of Constanţa – Political Science Series*, vol. 10, Constanța.

Constantinescu, Emil (2021), "Political and Cultural Diplomacy in the Recent History of Romanian-Turkish Relations", *Relaţiile româno-turce* în *perioada modernă / Romanian-Turkish Connections in Modern Times*, Bucharest.

Tudor, Raluca (2015), "Nicolae Iorga – editorialist în vreme de război. Reprezentarea duşmanului în editorialele din Neamul Românesc 1916-1918", (coord.) Negoiţă C., Zanfir, I., *Presa Primului Război Mondial*, Tritonic, Bucharest.

BÖLÜM XIV

ANADOLU'DAN BALKANLARA UZANAN GÖNÜL BAĞINI SÖZLE RESMETMEK: "BİZ SENDE OLMASAK BİLE SEN BİZDESİN GENE"

Depicting with Words the Heartfelt Bond Extending from Anatolia to the Balkans: "Even if we are not with you, you are still with us"

Metin MENEKŞE

(Doç. Dr.), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, m.menekse@mu.edu.tr,
ORCID: 0000-0003-1192-3161

"Balkanlar'da bir Osmanlı mirası aramak anlamsızdır.
Zira Balkanlar, Osmanlı mirasının bizatihi kendisidir."
(Todorova, 2000: 72)

"Kalbimde bir hayali kalıp kaybolan şehir,
Ayrılmanın bıraktığı hicran derindedir.
Çok sürse ayrılık, aradan geçse çok sene,
Biz sende olmasak bile sen bizdesin gene."
(Yahya Kemal Beyatlı, 1967: 78)

Giriş

İnsan, geçmiş, bugün ve gelecekteki zaman kavramları içinde yer alarak tarihsel bir varlık haline gelmiştir. Zira insan dünü ve bugünü arasında bağ kuran bir varlıktır (Mengüşoğlu, 1968: 115). İnsanın öznesi olduğu *Tarih* ise *geçmişten günümüze kadar devam eden bitmez tükenmez bir diyalogdur* (Carr, 2018: 82). Dolayısıyla *Freud*'un da belirttiği gibi *geçmiş, her zaman mevcuttur*

ve geçmiş, geçmiş değildir. Ona göre unutmak, anıların bellekten silinmesi anlamına gelmeyeceği gibi, yalnızca bir bastırma yöntemi ile geri çekilen hatıralar, daha uygun şartlar altında tekrardan hatırlanmaktadır (Everdell, 2012: 229). *Bergson*'a göre de geçmiş, sürekli bizi izlemekte, şimdiki zamandaki algı ve deneyim ile birleştirmektedir. Bu bakımdan zaman, öznenin içinde süreklilik halinde akıp gitmektedir (Bergson, 2013: 46). Süreklilik halinde akıp giden bu zaman içerisinde insanın kültürel varlığı, temelde geçmişini ve şimdisini kapsayan iki varlık tarzının bileşkesinden oluşmaktadır; *varoluşsal* ve *tarihsel*. Bu durumda kültürün *varoluşsallığı* ile *tarihselliği* arasındaki bağ insanın hatırlama eylemidir. İnsan, kültürel varlığının geçmişini hatırlayarak şimdiye taşımakta ve şimdiyi hatırlama içeriği ile yeniden yorumlamaktadır (İlhan, 2018: s. 60).

İnsanın hatırlama eylemlerinin birçoğu da belirli bir bölgeye özgüdür (Connerton, 2012: 17). Bu bölge üzerinden tarihi ve kültürel mirasa erişilmekte ve böylece süreklilik arz eden zamanda bir gönül bağı oluşmaktadır. Gönül bağının kaynağını ise *kültürel hafıza* teşkil etmektedir. Nitekim geçmiş zaman ve mekân birleşerek kültürel hafızayı oluşturmaktadır. Kültürel hafıza, tarihin belirli dönemlerine odaklanarak bu dönemde yaşananları geleceğe aktarmak gibi bir işleve sahiptir. Bu çalışmada ise kültürel hafıza, Osmanlı hakimiyeti sürecindeki Balkanlar'a karşılık gelmektedir. Coğrafi bir mekân olan Balkanlar, Türkler için taşıdığı anlam ve değer aracılığıyla sadece fiziksel bir mekân olmaktan çıkmakta ve kişilerin hafızasını bütünleyen bir aidiyet mekânı olarak kültürel hafızaya aktarılmaktadır.

Lefebvre, *"bir toplumun mekânsal pratiğinin kendi mekânını yarattığını; mekâna hâkim olarak ve ona sahip çıkarak yavaşça ve kesin olarak mekânı ürettiğini"* belirtmiştir (Lefebvre, 2014: 67). Nitekim Osmanlı Devleti idaresindeki Balkanlarda da böyle bir durum gelişmiştir. Osmanlıların Balkanları fethetmesinden sonra, bu coğrafyada farklı inanç, etnik köken ve kültürel geleneklere sahip olan insanlar, yüzyıllarca birlikte barış içinde yaşamışlardır. Osmanlı Devleti'nin kültürel geleneği bu topraklar üzerinde etkili olmuş, mekânın yeni bir anlam kazanmasını ve yeni mekânsal pratiklerin oluşmasını beraberinde getirmiştir. Yıllar içinde Osmanlı Devleti'nin güç kaybetmesi ve tüm dünyayı etkisi altına alan milliyetçilik akımları Balkanlarda da etkili olmuş, bu coğrafya çetecilik faaliyetlerinin, savaşların ve ölümün kol gezdiği bir mekâna dönüşmüştür. Yaşanan tüm bu olumsuzluklar sonucunda Osmanlı Devleti Balkanları kaybetmiştir. Bu kaybın neticesinde yaşanan göçler ile birlikte Balkanlar, vatan olmaktan çıkarak bu toprakları vatan belleyen kişilerin hafızaları aracılığıyla gelecek nesillere aktarılan bir hatıraya dönüşmüştür (Soysal Eşitti, 2021: 112). Nitekim bununla ilgili olarak *Halbwachs*, *"Herhangi bir hatıralar*

kategorisinin yeniden canlanması için, dikkatimizi çevirmemiz gereken şey mekândır, -içinde bulunduğumuz, sık sık geçtiğimiz, daima erişimimizin olduğu ve hayal gücümüz ya da düşüncemizin her an yeniden oluşturabildiği- bizim mekânımızdır; düşüncemiz onda sabitlenmelidir." (Halbwachs, 2019: 174) demiş ve mekân ile hatıralar arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir.

Türklerin Balkanlar'da geliştirdiği medeniyet ve yaşadığı hayat macerası sosyal bilimlerin pek çok alanında önemli bir yer tutmaktadır. Zira Osmanlı Devleti, 14. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar bir Balkan devleti olarak doğmuş ve gelişmiştir. *Balkanlılık,* bu devleti teşkil eden toplumun kültürüne ve hayat tarzına damgasını vurmuştur (Ortaylı, 2013: 72). Bundan hareketle de pek çok yazar, bu coğrafyadaki tarihi hadiseleri, şehirleri, tabi güzellikleri, kültürleri, gündelik hayatı ve daha birçok sosyal ve beşerî konuları işlemiştir. Nitekim beş buçuk asır süren Osmanlı hâkimiyeti devrinden geriye *inkâr edilemez zengin bir kültürel miras* (İnalcık, 1996: 18) kalmıştır. Fetihten sonra bölgeye önemli miktarda hizmet ve yatırımlar yapılmıştır. Osmanlılar, bir taraftan camiler, hamamlar, tekkeler, türbeler, köprüler, kervansaraylar, çeşmeler gibi mimari eserleri inşa ederken, diğer taraftan da beraberlerinde Anadolu'dan getirdikleri çok sayıda insanı buraya entegre etmişlerdir. Ve bu insanlar, dil, folklor, müzik, mimari, şehir düzenlemesi ve yemek gibi çok çeşitli alanlarda Balkan halklarını etkilemişler ve aynı zamanda onlardan etkilenmişlerdir. Balkanlar, zamanla Osmanlı kültür coğrafyasının *velûd* bölgelerinden biri olmuştur. Burada ortaya çıkan çok renkli ve yoğun kültürel mozaik, bölgenin kaybedilmesinden sonra Anadolu'ya taşınmıştır. Geride, bu sürece tanıklık eden ve tarihi, kültürel izleri asırlardır bünyesinde barındıran önemli şehirler ve yapılar kalmıştır.

Osmanlı Devleti üzerine kaleme alınan tarihî ve edebî metinlerde Balkanlar konusunu tamamıyla ele almak tahmin edileceği üzere bu çalışmanın hacmini aşacaktır. Bundan dolayı belirli temalar, imgeler ve anlatılar ile belli metinlerin seçilmesi yoluna gidilmiştir. Öncelikle Osmanlı Dönemi Balkanlarının tarihi ve edebi metinlerde nasıl temsil edildiğini incelemek ve böylece bu metinlerde tarihi ve kültürel mirasın nasıl sunulduğunu, geçmiş ile günümüz arasında kurulan gönül köprüsünün nasıl işlendiğini ortaya koymak amaçlanmıştır.

1. Balkanlar: Vatan, Göç ve Gurbet

Osmanlı Devleti, klasik dönem iskân siyaseti gereği Balkanlarda fethettiği alanlara Türk-Müslüman nüfusu nakletmiş ve "dışa dönük" bir iskân siyaseti takip etmiştir.[1] Devlet bu toprakları, kendisi ve tebaası için kalıcı

1 Klasik dönem iskân sürecinde *Kolonizatör Türk Dervişleri* ve *sürgünler* önemli bir rol oynamıştır Dervişler, bulundukları yörenin İslamlaşmasında ve şenlendirilmesinde büyük hizmetlerde bulunmuşlardır. Detaylı bilgi için bkz. Barkan, 1942: 279-386. İskân ve yerleşme amacıyla takip

bir yurt yapmak istemiş ve bu yerlerin iskân, imar ve ihyasına büyük önem vermiştir. Nitekim *Ayverdi,* Osmanlıların, *"fethettikleri ülkelerin üstünden kasırga gibi geçip gelişigüzel bir istilâcı olmadıklarına"* vurgu yaparken, sağlam ve tutarlı bir "iskân siyaseti" ile bu topraklarda yüzyıllar süren bir hâkimiyet tesis ettiklerini belirtmiştir (Ayverdi, 1999: 166). *Yahya Kemal* ise, Osmanlıların Balkanlar'da sıkı tutunmalarını, *Türklüğün Rumeli'de hayli eski bir zamandan beri yerleşmiş olmasına* bağlamıştır. O, "*Osmanlıların Rumeli'ye geçişleri esnasında Trakya'da bulunan Türkler de kendi ırklarından bu kuvvete karşı mukavemet etmemiş, aksine, yardımda bulunmuşlardır. Trakya ve Balkanlar'da bu tarihte Peçenekler, Oğuzlar, Kumanlar ve Vardar Türkleri yaşıyordu*." demiştir. Bu fikrinden hareketle de *"Bir kıtada askerle değil, milletle durulur. Bizim Rumeli'de duruşumuz, burada kendi milletimizin bulunmasındandır*." (Beyatlı 2005: 24-25) yorumunda bulunmuştur. Dolayısıyla Türkler, Rumeli'yi ilk zamanlardan bu yana vatan olarak görmüş, sevmiş ve imar etmişlerdir.

17. yüzyıl sonunda başlayan toprak kayıpları, aynı zamanda doğu-batı yönündeki göçleri de tersine çevirmiştir. Nitekim 19. yüzyılda art arda meydana gelen savaşlar ve büyük toprak kayıplarının yaşanmasıyla birlikte özellikle Balkanlar'da ve Kafkasya'da yoğunlaşan bu göçler kitlesel boyutlara ulaşmıştır. Bu dönemde *"içe dönük"* olarak gerçekleşen göçler, beraberinde önce nüfusun, daha sonra nüfuzun azalmasını ortaya çıkarmış ve bütün bunlar da siyasal coğrafyanın küçülmesi neticesini doğurmuştur (Detaylı bilgi için bkz. Çelik, 1999/1, 49-110; İpek 1999; Dündar, 2021; İpek 2022).

Siyasal coğrafyanın küçülmesinde Balkanlar'ın kaybedilmesi önemli bir yer teşkil etmiştir. Nitekim Balkanlar'daki hâkimiyetin sona ermesinden sonra orada yaşayan Türk, Boşnak, Pomak ve Arnavut gibi Müslüman halkların varlığı tehlikeye girmiştir. Zamanında hâkim güç olan bu halklar, bölgede istenmeyen halklar durumuna düşmüşlerdir. Bu süreçte Balkanlarda, Müslüman halklara karşı tam bir etnik temizlik başlamıştır. Silahsız ve masum halka karşı vahşet politikaları takip edilmiştir.

Balkanlar'da, Osmanlı Devleti'nin esas unsuru olan Türkler ve Müslümanlar hedef alınmış ve yeni ortaya çıkan millî bölgelerden temizlenmeye çalışılmışlardır. Bu temizlik, başlangıçta toplu katliamlar şeklinde olurken, daha sonraları toplu göçler hâline dönüşmüştür. Başta can güvenliği olmak üzere, birçok sebeple başlayan kitle hâlindeki kaçış ilk göç dalgasını meydana

---

edilen politikalardan birisi de *sürgün* olmuştur. Türkmenler, köylüler ve şehirliler gibi çeşitli unsurlar devlet tarafından yeni fethedilen yerlere sürgün edilmişlerdir. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Barkan, 1949-50: 56-78. Rumeli'de takip edilen iskân siyasetiyle ilgili olarak ayrıca bkz. Doğru, 1999: 165-176; Halaçoğlu, 1999: 581-586.

getirmiş, ama bu süreç bıçakla kesilir gibi bitmemiştir. Yıllar boyunca sürecek olan küçük sayılardaki göçler bunu takip etmiştir (Tekeli, 2013: 46). Sadece yarım yüzyıllık süreçte (1875-1925), Anadolu ve Balkanların demografisi radikal bir şekilde değiş(tiril)miştir. Balkanlar'daki Müslüman nüfustaki düşüşü, *Kemal Karpat, Justin McCarthy, Fuat Dündar* gibi uzmanların demografi çalışmaları ortaya koymuştur. *McCarthy,* Müslüman nüfusundaki bu dramatik düşüşlerin sebebini, *"ölüm veya göç"* olarak belirtmiştir (Detaylı bilgi için bkz. McCarthy, 2012).

Rumeli'nin çok kısa sürede düşman eline geçmesi hakkında *"Silah"* gazetesinde *Adnî* imzalı *"Millet Destanı"* isimli bir destan yayımlanmıştır. Destanın 41. kıtasında Balkan bozgunu; *"On beş gün içinde Koca Rumeli, Düşmanlar eline geçti pek celî, kandan akıttılar her yerde sedâ, kesildi, uruldu Müslüman olan"* (Halaçoğlu, 1994: 69) şeklinde ifade edilmiştir. Cenap Şahabettin ise, 17 Ağustos 1914 tarihli *"Hilâl-i Giryân"* adlı şiirinde, Balkan topraklarının kaybedilmesinden duyulan hüznü şu şekilde dile getirmiştir:

"Artık o zavallı Rumeli'nde
Öksüz gibi kaldı şimdi her yer:
Bir âsıfa-i memât içinde
Ağlar dereler, ağaçlar inler." (Cenap Şahabettin, 2011: 196).

Balkan Savaşları felaketinin ortaya çıkardığı üzüntü, keder *Mehmet Akif* tarafından da şu şekilde dile getirilmiştir:

"İlâhî, altı yüz bin Müslüman birden boğazlandı…
Yanan can, yırtılan ismet, akan seller bütün kandı
Ne masum ihtiyarlar süngüler altında kıvrandı!
Şu küllenmiş yığınlar hep birer insan, birer candı."

Balkan Savaşları sonrasında Rıza Tevfik tarafından yazılan 25 Haziran 1914 tarihli *"Koca Hasan Dayı"* şiirinde ise Rumeli'nin ıssız dağları, gür ormanları, güzel akarsularından oluşan renkli tabiatı işlenir ve *Hasan Dayı* isimli bir zatın hikâyesi anlatılır. *Hasan Dayı*'nın hikayesinden hareketle savaşın insanlar üzerindeki etkisi işlenir. *Hasan Dayı*'nın dramı, *aslında toprağından, tarihinden, köklerinden koparılan bütün insanların, bütün Türklerin dramıdır. Nitekim Balkan Savaşları sonunda yüz binlerce Türk yaşadıkları topraklardan sürülmüş, zoraki bir göçe tabi tutulmuştur* (Duman, 1991: 147).

Müslüman halklar, hayatlarını kurtarmak için yaşadıkları topraklardan güvenli bölgelere (İstanbul, Anadolu) doğru göç etmeye başlamışlardır. Bulabildikleri ulaşım araçlarına (tren, vapur, kağnı) doluşarak soğuk ve şiddetli yağışlar, salgın hastalıklar arasında aç, susuz bir şekilde yollara düşmüşlerdir.

Her şeylerini geride bırakarak, fakat umudu hayal ederek ilerlemişlerdir. İmkânsızlık ve yokluklar içinde yeni bir hayata yelken açmışlardır:

> *"(...) felaketlere uğrayanlar, bir beygire ya da bir yük arabasına yükledikleri, kurtarabildikleri eşyalarıyla, kaç kuşaktır yaşadıkları köylerinden, tam olarak nereye yerleşeceklerini, ne iş tutacaklarını bilmeden göç ederlerdi. Umutları, yeryüzünde kimsenin kendilerini düşman göremeyeceği bir köşe bulabilmekti yalnız."* (Cumalı, 2016: 87).

Müslümanların göçü, *Büyük Duygu* dergisinde yayımlanan bir şiirde işlenirken, göçmenlerin perişan durumları şu şekilde tasvir edilmiştir:

> *"Bakın şu levhaya bir kere: İşte bir araba,*
> *Önünde bir ninecik sızlıyor, perişandır,*
> *Ve sonra çıplak ayaklarla titreyen… sevda,*
> *Bakışlı bir çocuk ağlar, nasîbî; hüsrandır.*
> *Şu gam likâlı hayatın cefâ-yı bîzârı,*
> *Ezer merâret-i zevkiyle kalb-i gamzârı,*
> *Sizin de kardeşiniz: işte, hep bütün bunlar."* (*Büyük Duygu*, 25 Nisan 1913)

Göçmenler, yaşadıkları bu kötü hadiselerden dolayı, *"namusunu korumak", "Müslümanlığını kaybetmemek", "Türk gibi yaşamak", "kimliğini korumak"* için ve geri dönmek hayaliyle yerlerini, yurtlarını terk etmeye başlamışlardır. Kafileler daha ziyade kadın, çocuk ve ihtiyarlardan ibarettir. Göçmenlerin çoğu, kocası askerde şehit düşmüş kadınlardır. Bunlar bir çocuğunu sırtına bağlamış, birini kucağına almış, diğerini önüne katmış esir olmamak, namusunu korumak, çocuklarını yaşatmak için göç kararı almış kadınlardır. Göçmen kadınların ifadesiyle *"bilinmeyene yolculuğa çıkmışlardır.*" (İpek, 2019: 1576).

Göç, geride bir şeyler bırakmayı da beraberinde getirmiş ve bu geride kalan sadece mekân olmamıştır. Zira göç, kişinin sevdiklerini, yakınlarını, çocukluğunun geçtiği ve kişiliğinin oluştuğu köyünü, kasabasını, yurdunu, yuvasını, evini, barkını, ahrete göç etmiş aile bireylerinin mezarlarını terk etmesi demektir. Dolayısıyla insana destek veren, onu koruyan, güçlendiren ne kadar çok şey geride bırakılmışsa, göçün psikolojik etkisi o kadar olumsuz olmuştur (İpek, 2019: 1576-1577).

Dobruca/Babadağ doğumlu olan *Karpat*, ailesiyle birlikte ata yurdundan ayrılırken ortaya çıkan acıklı manzarayı şu ifadelerle anlatmıştır:

> *"(...) Yola koyuldular ama yavaş yavaş, bayır yukarı ya yol da biraz, atlar sanki gitmek istemiyorlar, sanki o toprakları terk etmek istemiyor gibi adımlar ağır ağır, istemeye istemeye atılıyor. Ve kafile yavaş yavaş köyümüzden, topraklarından çıkmaya başladı; köpekler havlıyor, gitmek istemiyorlar onlar da. Ne kadar acıymış*

göç, yurdundan vatanından ayrılmak ne kadar acıymış. Kim olursa olsun Allah korusun. Zorla kopar gibi, arabalar gıcırdayarak, atlar istemeyerek, kadınlar ağlayarak, çocuklar ağlayıp sızlayarak, erkekler başı öne eğik, arkaya bakmamaya gayret ederek Köstence'nin yolunu tuttular. Tam mezarlığın orada sanki bir emir verilmiş gibi bütün arabalar durdu. Herkes arabadan indi, çoluk çocuk mezarlığa dönerek, avuçlarını açarak dua ettiler. O manzara hiçbir zaman gözümün önünden silinemez. Yurduna, her şeyine veda edip giden bir sürü insan durmuş dua ediyor. Ve sonra kervan yola koyuldu. Nereye?.. Anadolu'ya (...)" (Dağı Delen Irmak, 2021: 40-41).

Karpat'ın da ifade ettiği üzere, göçmenlerin geride bıraktıkları en önemli unsur, yaşanmışlıkları, çocukluğu, gençliği ve ahrete göç etmiş aile bireyleri olmuştur. Nitekim bu yönde olarak bir göçmen, "*Geride bıraktıklarımızın ev, tarla ve toprağın yanı sıra doğup büyüdüğümüz kent, komşularımız olduğunu fark ettik. ... Evi, tarlayı, toprağı bedelleştirebilirsin belki ama doğduğumuz yerin havasını, suyunu nasıl bedelleştirebilirsin. Hatıralar bedelleştirilebilinir mi? Çok güzeldi köyümüz. Buralar ne ki. Bir havası vardı. Bir suyu vardı!.."* demiştir. Bu duygunun oluşturduğu travmayı belki de *"Hep geriye döneceğimizi düşünürdük. Kızımızı yerliye verirsek burada kalır derdik. Bu sebeple on yıl boyunca kız alıp vermedik." "Geldikten sonra memleketimize, köyümüze döneriz diye çok bekledik. Bu sene olmadı yeni sene gideriz gayri…"* ümidiyle atlatmışlardır. Başka bir göçmen, *"Gönderseler sabahı beklemeyiz. Akşamdan çıkar gideriz."* şeklinde memleket özlemini dile getirirken, bir başkası, *"Oraları özlüyorum. Ama gidemiyorum. Çocukluk ve memleket rüyalarıma giriyor."* (İpek, 2019: 1580) demiştir.

Balkanlar'dan İstanbul'a, Anadolu'ya uzanan göç hareketi, aslında bir taraftan da yaşanılan yeri değiştirmek değil, Rumeli'yi yerine göre Rumlara, Bulgarlara, Sırplara teslim etmek demektir. Dolayısıyla çoğu zaman bu durum kabullenilememiş, göçe karşı bir direniş de gösterilmiştir. Örneğin, *Cumalı*'nın "Viran Dağlar" eserinde baş kahraman Zülfikar Bey, geride kalanları düşünerek, *"Hepimiz Makedonya'yı bırakıp gidersek, beş yüz yıldır bize emanet edilen bu topraklara kim sahip çıkar, ölmüşlerimizin mezarlarını kim korur?.."* demiş ve bunu kabullenmek istememiştir (Cumalı, 2015: 113). *Karpat* da ailesi ile birlikte *Dobruca*'dan ayrıldıkları günleri anlatırken, bir zamanlar Babadağ'da imamlık yapan *Salim Hoca*'nın yola düşen göçmenlere şu etkileyici nutku çektiğini belirtmiştir:

"Biz bu topraklara gelmişiz, burada herkesle kardeş gibi yaşamışız. Kimseye fenalık etmemişiz, burası bizim vatanımız. Dedelerimiz, büyük dedelerimiz yüzlerce yıl burada yaşamış, hepsi burada gömülü. Bu topraklar bizim kanımıza işlemiş ve şimdi biz kurbanız. Gidiyoruz. Vatanımıza dönüyoruz. Bir rüya varmış bir zaman,

rüya bitti, dönüyoruz vatana, buraları terk ediyoruz. Mağlup olarak dönüyoruz." (Dağı Delen Irmak, 2021: 40).

Dobrucalı *Salim Hoca*, ata yurdu terk etmenin üzüntüsünü, acısını haykırırken bir taraftan da yeni bir geleceğe doğru yola çıkıldığını, insanlara; *"vatana dönüyoruz"* sözünü vurgulayarak teselliye, umut aşılamaya çalışmıştır. Nitekim göçmenler, yeni yaşam alanı olarak umut bağladıkları Anadolu topraklarına geldiklerinde karşılaştıkları zorlukları göğüslemişler, her şeye rağmen dik durmuşlardır. Yani, *Cemal ve Kemal Karpat* kardeşlerin belirttiği gibi, *acıyı bal eylemişlerdir* (Bkz. Acıyı Bal Eylemek, 2019).

Florinalı bir Makedon göçmeni olan *Cumalı*, "Makedonya 1900" adlı kitabındaki *"Babam"* adlı hikâyesinde çocukken tanık olduğu göç hadisesine yer vermiştir. "Makedonya 1900"de yer alan hikâyeler aracılığıyla, Balkanlara hem tarihsel hem de mekânsal olarak damga vuran Osmanlı kültürünün izleri, toplumsal hafızaya aktarılmıştır. Bu yolla Müslümanlık ve Türklük, mekân aracılığıyla Balkanlarda sabitlenmiş ve kültürel belleğe yazı aracılığıyla aktarılmıştır. *Cumalı*, Balkanlarda yaşayan Türklerin, belirli bir tarihsel dönemde bu coğrafyada yaşadıklarını yazı aracılığıyla kültürel belleğe aktarmış ve bu dönemin unutulmasını engellemiştir (Soysal Eşitti, 2021: 112).

Cumalı'nın babasının ağzından aktarılan anı-hikâyede göçün duygusal yönü ağır basmış, anlatılanların gerçekten yaşanan şeyler olması, durumun vahametini daha da artırmıştır. Bu hikâyede, doğduğu topraklardan ayrılmak istemeyen doksan üç yaşındaki dede, göçe en büyük direnci gösteren kişi olmuştur. Fakat mübadele gereği evlerini Bursa'nın yakın köyünden gelen bir Rum ailesine teslim eden *Cumalı*'nın anne ve babası, trenle Selanik'e, oradan da vapurla İzmir'in Urla ilçesine gelmiştir. Fakat dedesinin tüm hayatı orada geçmiştir ve Rumeli onun vatanıdır. Orada yaşamıştır, orada ölmek ister. *Cumalı*, göç esnasında ve sonrasında dedesinin yaşadıklarına dair şunları aktarmıştır:

> *"Benim yerim Florina, diyordu. Ölülerimi kimsesiz bırakamam! Toprağımı bırakamam! Siz gidin, bindirin beni trene, Florina'ya geri döneyim, Florina'da öleyim..." Vapur kalktı kalkacak, söz anlamıyordu. Zorlukla, sonunda üç kişi koltuğu ile yerden havalandırdık, ayırdık ellerini parmaklıklardan. Ayırdık ama ayaklarına felç inmişti. Vapura, koltuğunda, elden ayaktan kesilmiş olarak bindi. Aklı yerindeydi, eskisi gibi rahat konuşuyordu. Göçmen olarak Urla'ya yerleştik. Urla'da üç yıl yatağında sılasını yaşadı. Baktığı yerden gözlerini ayırmadan sık sık dalar giderdi. Arada, kendini tutamadığı sıralarda "Ah, Florina'yı bırakmayacaktım, Florina'da ölecektim!" derdi*." (Cumalı, 2016: 30-31).

Kaybedilen Balkan topraklarından ayrılmak zorunda kalınışın yıkıcı etkileri olmuştur. Vatan toprağı olarak önemli bir yere sahip olan Balkanlardan

ayrılmak zorunda kalmak, dinmek bilmeyen bir *gurbet* duygusunu da beraberinde getirmiştir. Gurbette; *hayata tutunmanın güçlüğü, uyum* ve *sabır* en önemli hususlar hâline gelmiştir.

Göçmenler, vatan belledikleri Balkanlar'dan fiziksel olarak uzaklaştırılmışlar, fakat onlar, belleklerinde ve hatıralarında Balkanları yaşatmaya devam etmişlerdir. Uzun yıllar geçmesine rağmen memleketlerini unutamamışlar, hep yanlarında taşımışlardır. Memleket denilince komşularını, günlük yaşamlarını, mezarlığı, camii, mektebi hatırlamışlardır. Örneğin, *Süleyman Nazif*, İstanbul'a gelip yerleşen göçmen bir kadının memleketine dair anlattıklarına şu şekilde yer vermiştir:

> *"Rumeli göçmenlerinden ihtiyar bir kadın dul kalmış kızıyla bizim diyara kadar gelmiş, evimizin yanında küçük bir eve, zannederim, hükümet tarafından yerleştirilmişti. Ben o sırada on dokuz yaşında idim. Kış geceleri bizim tandır başında toplanılır, kadıncağız Tuna'dan Dicle'ye kadar nasıl geldiklerini anlatarak ağlar ve ağlatırdı. Ülkelerinde güzel evleri, evlerin bahçesi, bahçede yemiş ağaçlan varmış. Kış zahirelerini ilkbahar başlar başlamaz hazırlamaya koyulurlar ve en soğuk günlerin uzun gecelerini konu, komşu ve hısım, akraba ile birlikte tatlı sohbetler ve herkesin kendi payına düşen masrafı karşıladığı ziyafetlerle geçirirlermiş. Ramazan gecelerinde de topluca teravih namazı kılınır, kutsal gecelerde mevlid okunurmuş. Kadıncağız bunları söylerken hem ağlar hem ağlatırdı..."* (Süleyman Nazif, 1979: 79-80).

Dolayısıyla Balkanlar bir aidiyet mekânı olarak benimsenmiştir. Kişilerin kimliklerini Balkanlar aracılığıyla ortaya koymasını ve bu coğrafyayı vatan olarak benimsemesini de beraberinde getirmiştir. Bu coğrafya ile kurulan gönül bağı hiç kopmamıştır. Hep geri dönüşün umudu taşınmıştır yüreklerde. Nitekim Cumalı'nın *"Babam"* adlı öyküsünde, hikâye kişisi doksan yaşındaki İbrahim Efendi'nin, doğduğu ve neredeyse tüm hayatını geçirdiği topraklarda yaşanan çatışmaları ve savaşları tevekkül ile izlediği ve umudunu kaybetmediği görülür:

> *"Balkan Savaşı, İkinci Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı birbirlerini izleyen savaşlardı onun gözünde. İlkinde, ikincisinde yenilmiştik ama savaş daha bitmemişti, sürüyordu. Sonunda kazanmıştık işte (Kurtuluş Savaşı). İçinden, içinden ordularımızın ilk iki savaşta yitirilen yerleri geri alacağı umudunda olmalıydı. Yunanlıların eline geçmiş bile olsa Florina'yı Osmanlı kasabası olarak görüyordu hâlâ. Tam, kendi bildiğinden başka doğru tanımayan, dik kafalı Rumelililerdendi o. Yenilgiyi hiçbir zaman kabullenmemişti."* (Cumalı, 2016: 29).

Burada da görüldüğü üzere göçmen olmak, *"kesintili bir var olma durumudur"* ve *geride bırakılan yerle kavgaya tutuşma biçimidir* (Chambers, 2019: 13). Göç edenler nasılsa evlerine geri döneceğini planlayarak yola

koyulmuşlardır. Ancak yolculuk boyunca karşılaştıkları sorunlar bu planlarını alt üst etmiştir. Eve dönebilme olasılığına olan inanç ve ihtimal, her geçen gün zayıflamış ve sonra da kaybolup gitmiştir.

Varılan her yerin bir geçiş yeri olduğu göçte, eve dönmek, yani hikâyeyi noktalamak, eve giden bir kestirme bulmak gibi bir durumun gerçekleşmesi imkânsız hale gelmektedir (Chambers, 2019: 17). Bununla ilgili olarak Stuart Hall, *"Göç, tek yönlü bir yolculuktur. Geri dönülecek bir "yuva" yoktur."* (Akt. Chambers, 2019: 23) demiştir. Yine, Chambers göçe dair, *"başka yerlerden gelmek, "buralı" değil de "oralı" olmak ve dolayısıyla da aynı anda hem "içeride" hem de "dışarıda" olmak" bir yandan geçmiş yaşantıların, geleneklerin saçıp dağıtıldığı, diğer yandan yenilerinin düzenlendiği bir süreci deneyimlemektir* (s. 19). şeklinde yorum getirmiştir. Bir yanda geçmiş yaşantının, diğer yanda yeni düzenin birlikte şekillendirdiği yaşama dikkat çekmiştir.

Yurda dönme ihtimali kalmayan gurbetteki göçmenin özlediği, gözünde tüten en önemli yer *sıla* olmuştur. Sıla, bir insanın çocukluğu, geçmişi, acısı, sevinci, toprağı, babası, dostu, yâridir. Yani özetle sıla, *onun geçmişinde iz bırakan her şey, vazgeçemediği tek şeydir*. Bununla ilgili olarak yüzyıllar öncesinde *Karacaoğlan,* gurbet ellere göçenin sıla acısının yüreğinden bir an bile olsun çıkmadığını, her an yüreğinin sıla hasreti ile yandığını ve gözlerinde sıla hayali ile yaşamaya devam ettiğini şu mısralarla vurgular:

"Bir yiğit sıladan gitmeli olsa,
Acısı yüreğinden gitmez sılanın.
Eğlenip gurbette mekân bağlasa,
Hayali gözünden gitmez sılanın." (Sakaoğlu, 2004: 536).

Yahya Kemal'in *"Kaybolan Şehir"* şiirinde de Üsküp şehir üzerinden Balkanlara duyulan özlem anlatılmaktadır. Nitekim Üsküp, şairin gönlünde önemli bir yere sahip olmakla birlikte Tanpınar'ın ifadesiyle, *"Balkanlarda dökülen kanın lâle bahçesidir."* (Tanpınar, 2001: 162). Bu şehir aynı zamanda Türk hâkimiyetinin de bir nişanesidir. *Yahya Kemal*, Üsküp'ten bahsederken şu mısralara yer vermiştir:

"Üsküp ki Yıldırım Bayazıd Han diyarıdır,
Evlâd-ı Fâtihân'a onun yâdigârıdır.
Firûze kubbelerle bizim şehrimizdi o;
Yalnız bizimdi, çehre ve rûhiyle biz'di o." (Beyatlı, 1967: 78).

Yahya Kemal'in Üsküp'e değer vermesinin özel bir sebebi de annesinin kabrinin burada bulunmasıdır. Çocukluğu ve anıları dışında annesinin kabrini

de bu şehirle birlikte kaybetmiş olmasından dolayı çok üzgündür ve üzüntüsünü şu şekilde haykırır:

"Vaktiyle öz vatandan bizimken, bugün niçin
Üsküp bizim değil? Bunu duydum, için için." (Beyatlı, 1967: 78).

Balkan Savaşları esansında gelmiş olan Emin Recep Bey de tıpkı hemşerisi Yahya Kemal gibi "*evlâd-ı fâtihân"*dandır. O da neslinin pek çok mensubu gibi gözlerini Balkan coğrafyasında açmış, ama daha sonra doğup büyüdüğü, çocukluğunun en güzel günlerini geçirdiği bu güzel yurt köşelerinin bir bir elden çıkışına şahit olmuştur. Kaybedilen bu toprakların acısını bir türlü içinden söküp atamamış, pek çok şiirinde doğup büyüdüğü topraklara özlemini dile getirmiştir. Zira o güzel topraklar, Yahya Kemal'in de ifade ettiği gibi, artık *"Mahzun hudutların ötesinde"* kalmıştır (Gürel, 1993: XII).

"Hicretlerin bakiyyesi hicranlı duygular,
Mahzun hudutların ötesinden akan sular."

Ve son olarak Yahya Kemal'in "1918" adlı şiiri, vatan topraklarının birer birer elden çıkması neticesinde içine düşülen elem ve keder dolu hâli anlatmaktadır. Şair, acı günlerin bir isyan feryadı olarak şunları dile getirmiştir:

"Ölenler öldü, kalanlar muztarip kaldık.
Vatanda hor görülen bir cemaâtiz artık
Ölenler en sonu kurtuldular bu dağdağadan
Ve göz kapaklarının arkasında eski vatan
Bizim diyâr olarak kaldı tâ kıyâmete dek..."

Fazıl Bülent Kocamemi ise, *"Urumeli'nin Gözyaşları"* adlı eserinde Balkan Savaşları'ndan sonra yaşananları unutmayacağını, unutturmayacağını yazmıştır:

Dostluk mu? Belki bir gün!
Unutmak mı? Asla! (Kocamemi, 2009: 15).

2. Balkanlar'da Tarihî Miras ve Anadolu'dan Balkanlara Uzanan "Gönül Bağı"

Osmanlı Devleti, Avrupa topraklarından Kuzey Afrika topraklarına kadar uzanan geniş bir sahada hakimiyet kurmuş olsa da asıl olarak Batı Anadolu ve Balkanlar'da kurulmuştur. *Devletin yaşamsal merkezi, bir başka ifadeyle kalbi Batı Anadolu ve Balkanlar*'dadır (Karpat, 2021: 4).

Tarihsel ve kültürel bağlar anlamında düşünüldüğünde Balkanlar ile çok köklü bir mazi vardır. Orhan Gazi devrinde Şehzade Süleyman Paşa'nın 1352 yılında Rumeli'ye geçişinden günümüze kadar bu bağlar bir şekilde var olmuştur. Her ne kadar Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekilmesiyle birlikte Balkanlar'daki nüfuz azalsa da örf ve âdetler, kültür ve akrabalık bağları devam edegelmiştir.

Hunlar, Avarlar, Uzlar, Peçenekler, Kumanlar zamanından itibaren Türkler, atlarını Tuna'da sulamış, ovalarda dinlenmiş, dağlarında yatmıştır. Özellikle Balkanlar'ın yer isimleri, bin yıldan beri Türk tarihinden, kültüründen izler taşımakta, bölgedeki varlığı âdeta haykırmaktadır. *Vardar Nehri, Kumanova şehri, Mayadağ, Peçenitsi köyü* bunlardan bazılarıdır. Sonra, gaza ve cihat geleneğinin timsali olan Sarı Saltık Rumeli'de görülmektedir. Devamında, Rumeli'ye ilk geçişi yapan Şehzade Süleyman Paşa için söylenen mısralar, bu gazilerin gönül derinliklerinden gönlümüze doğru yüzyıllardır haykırıp durmaktadır (Ağanoğlu, 2013: 78):

> *"Velayet gösterip suya seccade salmışsın,*
> *Yakasın Rumeli'nin dest-i takva ile almışsın."*

Osmanlı idaresi altındaki Balkanlar'da uzun bir süre huzur ve sükûnet ortamı oluşmuştur. Orijinali İslam siyaset geleneğinde olan, hatta Hazreti Muhammed'in hicret sonrası Medine'deki uygulamasına dayanan Osmanlı millet sistemi sayesinde dilleri, dinleri, etnik kökenleri farklı olan Balkan halkları, beş yüz yıl kadar görece bir düzen ve huzur içinde yaşamışlardır (Karpat, 2021: 5). *İnalcık*'ın da belirttiği gibi, Osmanlılar, Hıristiyanlara ve Yahudilere karşı özellikle *hoşgörülü* ve *uzlaşmacı* yaklaşmışlardır. Zira Osmanlılar, Balkanlar'da yaşayan milyonlarca Hıristiyan uyruğu kazanma ihtiyacı hissetmişlerdir. Bunun için de yalnız kilise örgütlerini değil, aynı zamanda fetih öncesi adetlerini, vergilerini ve yerel kurumlarını da korumalarına imkân tanımışlardır (İnalcık, 1954: 114). Osmanlı idarî yapısı, baskıcı değil, aksine hoşgörüyü ve şefkati kendine ilke edinmiştir. Bu nedenle de varlık gösterilen her sahada yerel değerlere saygılı olunmuş ve insan her zaman değerli görülmüştür (Todorova, 2022: 330-335).

1546-1549 yıllarında İstanbul ve Anadolu'yu ziyaret eden Fransız seyyah *Pierre Belon*, Müslümanların Balkanlar'ı fethettikten sonra nasıl bir yaklaşım sergilediklerini, farklı unsurların değerlerini nasıl özenle koruduklarını şu ifadelerle açıklamıştır:

> *"Müslüman Türkler bir kaleyi veya şatoyu aldıkları zaman her şeyi hatta resimleri olduğu gibi bırakıyorlardı. Onları tahrip etmek gibi bir adetleri asla*

yoktur. Kimseyi Türk adetleri üzerine yaşamaya zorlamazlar. Herkes kendi inancını yaşayabilir. Herkesin kendi inançlarına ve kanunlarına göre hareket etmelerine izin verirler." (Pierre Belon, 2020: 39).

1352'den 1912'ye kadar hâkimiyet altına alınan topraklarda adalet, hukuk ve farklı milletlerin bir arada yaşaması kültürü geliştirilmiştir. Birçok Balkan şehrinde cami, kilise, havra neredeyse yan yana yer almıştır. Balkan halkları, Osmanlı yönetiminde bir baskıya, sömürü politikasına maruz kalmamışlardır. Nitekim bununla ilgili olarak Balkanlar tarihi üzerine uzmanlaşmış olan Bulgar Tarihçi *Todorova*, *Hint yarımadası ve başka yerlerdeki İngiliz veya Fransız, dil ve genel kültür hegemonyasına benzer herhangi bir baskın kültürel tortu Osmanlı idaresinde bulunmaz, Osmanlı egemenliğinde Balkanlar'da yaşayanlar kendilerini sömürge bir halk olarak görmez* (Todorova, 2022: 380) demiştir.

Romanyalı ünlü tarihçi *Nicolea Jorga* da Balkanlar'daki milletler arasındaki barış ve huzur ortamına dikkat çekerken, özellikle yerli Hristiyanların Osmanlı idaresinden duydukları memnuniyete dikkat çekmiş ve düşüncelerini şu şekilde aktarmıştır:

"Ne kadar tetkik edersek edelim, Osmanlı İmparatorluğu idaresine giren bir şehir veya bir millet içinde Osmanlı idaresine karşı en ufak bir memnuniyetsizliğe bile rastlamak mümkün değildir. Balkanları kurtarmaya gelen ekseriya bütün Hristiyan âleminin vicdanlarına hitap edebilecek bir suretle haçlı seferleri karakteri taşıyan ve bütün Avrupa milletlerinin iştirak ettikleri o büyük sefere bile Osmanlı idaresinde bulunan yerli Hristiyan halkın katılmak arzusu göstermediklerini katiyetle görüyoruz" (Nicolea Jorga'dan akt. Altundağ, 1944: 519).

Ömürlerinin bir bölümünü Osmanlı uyruğunda geçirenler, Osmanlı Devleti yıkıldıktan sonra da günlük hayatlarında devletin dolaysız izlerini taşımışlardır. Örneğin, Osmanlı Devleti'nin hâlâ varlığını sürdürdüğü dönemde Anadolu'da görev yapmış olan *Luke'*un biraz Türkçesi var, fakat Arapçası yoktur. O, yaşlı Araplar ile diyalog kurduğu esnada bir aralık Arapça tercümanını aradan çekmeye karar vermiş ve *"bildiğim biraz Türkçe'den ne kaldıysa, onunla başlattığım hararetli tartışmadan sonra, bu dilde söylediklerimin daha önce tercümanın Arapça'ya aktardığı sözlerimden çok daha etkili olduğunu fark ettim. Bu ülkede yaşlı Araplar arasında Türkçe'nin otorite dili olması geleneğinin hâlâ devam ettiğini gösteren bu durum çok ilginçti."* demiştir. *Luke*, yerel halk arasında kullanılan dil üzerinden Osmanlı geleneğinin izine dikkat çekmiştir (Brown, 2000: 20-21). Dolayısıyla Osmanlıların, daha önceki yüzyıllarda gelişen tutum ve töreleri benimseyip geliştirmesi gibi, Osmanlı

sonrası ülkelerin de bilinçsizce de olsa Osmanlı örüntülerini sürdürdüğünü görmek mümkündür.

Osmanlılar Balkanlar'da, oldukça özgün, çoğul, kolektif ve bir o kadar da farklı olanın bir arada yaşadığı kültürel ve sanatsal bir miras bırakmıştır (Alp, 2009: 153). Nitekim Balkanlar'daki Osmanlı mirasını bir algılama olarak tarihi "süreklilik" bağlamında değerlendiren Tarihçi *Todorova, "Balkanlar'da bir Osmanlı mirası aramak anlamsız bir çabadır. Zira Balkanlar, Osmanlı mirasının bizatihi kendisidir."* (Todorova, 2000: 72) demiştir. Todorova'ya göre, bir bütün olarak güneydoğu Avrupa yarımadasını şekillendiren siyasal miraslardan özellikle ikisi 19. yüzyıl öncesinde belirleyici bir rol oynamıştır ki bunlardan birisi bin yıllık Roma, diğeri beş yüz yıllık Osmanlı idaresidir. Osmanlı hem yarımadaya adını vermiş hem de oradaki en uzun süreli siyasal birliği kurmuştur. Dolayısıyla *Todorova, Balkanlar'ın aslında Osmanlı mirası olduğu ileri sürülebilir* (Todorova, 2022: 388) demiştir. Yine, 1928 Atina doğumlu *Elias Petropolus*, *"Osmanlı uygarlığını yeryüzüne gelmiş en büyük uygarlıklardan biri olarak görüyorum."* demiştir. Özellikle *Osmanlı mimarisi* ile *yine çok çok ayrı bir yeri olan müziğine* dikkat çekmiş ve *Osmanlı müziğinin yaşamış en büyük müzik olduğunu* (Dursun, 2009: 23-24) belirtmiştir. Dolayısıyla aydın tarafsızlığına ve araştırma ruhuna sahip birisi Rum dahi olsa Osmanlı uygarlığının önemini vurgulamıştır.

Yüzyıllarca mahkûmiyet hatırasının şiddetlendirdiği millî kin ve taassuplarına kapılarak o izleri imhaya çalışan Balkan milletlerinin gayretine rağmen, *"Balkanlar'ın dünkü, hatta bugünkü etnolojik simasında, içtimai müesseselerinde, medeniyet eserlerinde Osmanlı İmparatorluğu'nun sağlam ve azametli izlerini hala bulmak mümkündür*." (Köprülü, 2004: 177). Köprülü, bu konuyla ilgili olarak bir Bulgar âliminin, "*Balkanlar'da bugün bile göz alıcı medeniyet eserlerinin Osmanlı devrinden kaldığını itiraf ettiğini"* belirtmiştir. Zira bu Bulgar âlim, *"Eğer maziden kalan âbidelerin miktarından siyasi neticeler çıkarılmak isteniyorsa, Makedonya'daki Türk âbidelerinin diğerlerine üstün olduğu muhakkaktır."* (Köprülü, 2004: 177) demiştir.

Balkanlar'da halâ yaşayan Türk kitlelerinden başka, İslâmiyet dairesine girmiş Arnavutlar, Boşnaklar da doğrudan doğruya Osmanlı Devleti'nin canlı eserleridir. *Türk dilinin ve Türk kültürünün derin ve göze çarpıcı izlerini Balkan milletlerinin lisanlarında, halk edebiyatlarında, âdetlerinde bulmak için, filolog veya etnograf olmaya hiç gerek yoktur. Yalnız Bulgarlar'da ve Sırplar'da değil, istiklâllerini onlardan önce kazanan Yunanlılar'da ve Rumenler'de bile Türk kültürünün etkisi hâlâ görülebilmektedir* (Köprülü, 2004: 178). Balkan coğrafyasında yaşanan tüm can kayıplarına, gönüllü veya zorunlu göçlere,

asimilasyona rağmen, Balkanlar'da bugün dahi ciddi bir Türk-Müslüman nüfus vardır (Karpat, 2021: 4). Aynı şekilde Osmanlı Devleti'nin diğer sahalarına bakıldığında da *Kuzey Afrika'da, Irak'ta, Suriye'de, Kırım'da, hulâsa bütün eski Osmanlı memleketlerinde ilgili devrin izleri, kalıntıları mevcuttur* (Köprülü, 2004: 178).

Osmanlıların Balkanlara hâkim olmasıyla birlikte doğal olarak Türkler ile iç içe yaşayan Balkan halkları, Türk dili ve Türk kültüründen etkilenmişlerdir (Armağan, 1992: 19). Bu etkileşim neticesinde de Balkanlardaki halkların hayat tarzı, bir kısım gelenek ve görenekleri Türk kültürü paralelinde şekillenmiştir. Dolayısıyla bölgede zengin bir kültür birikimi ortaya çıkmıştır (Ortaylı, 2006: 90).

Balkanlar'da Osmanlı kültürünün izlerini mimari alanda görmek mümkündür. Nitekim gerek camiler, köprüler, hanlar ve devlet daireleri gibi kamu binalarında, gerekse şahsi evlerde olsun Osmanlı mimarisi üstün bir özellik taşımıştır. Hatta Osmanlı kültürü, bahçelere ve tabiata, özellikle nehirlere ve akarsuya da büyük değer vermiştir. Zira Avrupalı seyyahlar da Balkan manzarasının güzelliğinden etkilenmişlerdir. Örneğin *Muir Mackenzie,* seyahatnamede şu ifadelere yer vermiştir:

> *"Bir Türk şehrinin, durumu ne olursa olsun ve hangi noktadan bakarsanız bakın, kendine has bir cazibesi vardır. Atalarının kırsal içgüdülerine sadık kalan Türk daima yavan kente tabiatın şiirselliğini katmaya çalışır; çatıların kefaretini minare külahlarını çoğaltarak öder ve nereye ev yaparsa bir ağaç diker."* (Muir Mackenzie'den akt. Barbara Jelavich, 2009: 110)

Balkanlardaki Türk kültürünün etkisi, Balkan halklarının dillerine girmiş olan Türkçe kelimelerden anlaşılabilmektedir. Nitekim *dil, bir milletin hayat karşısında aldığı vaziyeti gösteren en somut unsurlardan biridir*. Zira Balkanlar'da beş yüzyıl süren Osmanlı idaresinde, bütün Balkan halkları Türkçe'den binlerce kelime almıştır. Bu kelime alışı, basit bir ödünç alma hadisesi de değil, hayatın her alanına, ibadetlerden yeme-içme gibi en gündelik alanlara kadar sirayet etmiş bir "kabul" ve benimseme manasına gelmektedir (Samsakçı 2018: 128-129). Bu konuyla ilgili olarak *Ayverdi* şunları ifade etmiştir:

> *"Türk dilinin bilhassa Sırp ve Hırvat lisanları içinde dal budak almış nüfuzunu, siyasî ve harsî bir münasebetin zarurî ve alışılagelmiş ölçüleriyle izahı kābil değildir. Bu kavimlerin cemiyet hayatlarının her bir safhasına, kiliselerine, mekteplerine, mutfaklarına, giyim eşyalarına, lonca ve folklor malzemelerine kabul ettirmiş, üstün bir medeniyete olan hayranlık ve bu medeniyetten intişar eden tesir ve cazibenin davetiyle izah olunsa gerektir."* (Ayverdi, 1999: 164).

Balkanlarda genel olarak konuşulan dil Slavca olmasına rağmen, bugünkü Bulgarca'da Osmanlı Türklerinin bu dile hediye ettiği 4-5 bin civarında kelimenin yaşadığı belirtilmektedir (Eren, 1987: 74). Benzer şekilde, Sırpça ve Hırvatça'da yaklaşık 7 bin, Makedonca'da 7-8 bin, Rumca'da 3 bin, Arnavutça'da 8 bin, Macarca ve Romence'de de çok sayıda Türkçe kelimenin yer aldığı tespit edilmiştir (Genç, 1998: 2). Dolayısıyla Balkanlar'daki Türk kültür ve mirası, 20. yüzyıl boyunca pek çok darbe alsa da; Balkan toplulukları kendi milliyetlerini inşa etmek için buradaki Türk mirasına ve kültürüne saldırılarda bulunsa da hiçbir ret ve inkâr operasyonu, asırlar boyu buradaki dillere Türkçenin verdiği kelimeleri unutturamamıştır (Samsakçı 2018: 129). Ayrıca, Anadolu'dan gelen âşıklar, âşıklık geleneğini Balkanlara taşımışlardır. Balkanlı âşıklar ise İstanbul'a gelerek âşık kahvehanelerinde Balkan âşıklık geleneğinin örneklerini icra etmişlerdir (Hafız, 1985:5-10). Balkanlarda Müslüman-Türk kültürüne ait önemli eserler inşa edilmiştir. Nitekim beş asır süren Türk hâkimiyeti döneminde Balkanlarda 16.000 Türk vakıf eserinin inşa edildiği tespit edilmiştir (İbrahimgil, 1999: 6). Neticede, bütün bu örnekler göstermektedir ki Osmanlı mirası, farklılıkları içinde barındıran ortak bir kültürün ürünüdür. Halep'in tatlılarını Balkanlar'a; Balkanların mimari biçimini Doğu'ya; Farsça'yı Sırpça'ya, Rumca'yı Arapça'ya taşıyan tarihi bir dönemi kapsamaktadır (Ortaylı, 2006: 10). Bugün Balkanlar'ın neresine gidilirse gidilsin, Türk kültür dinamikleri içerisinde yer alan dil, din, mimari, folklor, müzik, giyim kuşam, yeme içme gibi yaşama ait unsurların bölgede hâlâ canlı bir şekilde yaşatıldığı görülebilmektedir (Alparslan, 2008: 4-5; Alp, 2009: 151).

Balkanları da içine alan Osmanlı'nın coğrafî mirasının boyutu, birtakım veciz sözlerden veya deyimlerden hareketle de anlaşılabilmektedir. Nitekim, *"Dimyat'a pirince giderken eldeki bulgurdan olmak"* bunun önemli örneklerinden biridir. Bugün Dimyat neresi? diye sorulduğunda, Mısır'da Nil'in ağzına gidilmektedir. Yine, *"görürsün Hanya'yı da Konya'yı da"* sözüyle, Anadolu'daki Konya şehrine ve Doğu Akdeniz'de önemli bir ada olan Girit'e işaret edilmektedir. Yani, bir zamanlar *"Girit bizim canımız, feda olsun kanımız"* dediğimiz o adaya ve güzel şehri *Hanya*'ya vurgu yapılmaktadır. *"İşte geldik gidiyoruz şen olasın Halep şehri"*; *"Halep oradaysa arşın burada"*, *"bundan iyisi Şam'da kayısı"* sözleri de coğrafi mirasa işaret eden bir başka örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bu coğrafyada yaşayan insanlar için bir zamanlar İstanbul'a, Edirne'ye gitmek ne ise, Üsküp'e, Sofya'ya, Kırım'a, Şam'a, Bağdat'a gitmek de aynı şeydir.

Balkan coğrafyasında dünyaya gelen pek çok insan o coğrafya ile bağını koparamamış, gönül köprüsünü hep ayakta tutmuştur. Hatıralar hiç silinmemiş, hep kalplerde, yüreklerde taşınmıştır. Nitekim bunun öne çıkan simalarından biri olan *Karpat*, bir *Balkanlı* olarak Balkan coğrafyasını hem akademik olarak hem de kişisel planda çok özel bir yerde tutmuştur. Dünya üzerinde nereye giderse gitsin, nerede yaşarsa yaşasın ata yurdu *Dobruca/Babadağ'*ı hep yanında taşımış, hep *Babadağlı* kalmıştır. Buna karşılık *Babadağ* da hep onun ardından gelmiştir. Nitekim *Kavafis*[2] de benzer bir durumdan hareketle, insanın ömrünü geçirdiği yerin, nereye giderse gitsin kendisi ile birlikte geldiğini şu mısralarla anlatmıştır:

"Yeni bir ülke bulamazsın,
Başka bir deniz bulamazsın.
Bu şehir arkandan gelecektir.
Sen gene aynı sokaklarda dolaşacaksın.
Aynı mahallede kocayacaksın;
Aynı evlerde kır düşecek saçlarına.
Dönüp dolaşıp bu şehre geleceksin sonunda.
Başka bir şey umma-
Bineceğin gemi yok, çıkacağın yol yok.
Ömrünü nasıl tükettiysen burada,
Bu köşecikte,
Öyle tükettin demektir
Bütün yeryüzünde de." (Konstantinos Kavafis; çeviri Cevat Çapan)

Karpat, ömrünün önemli bir kısmını geçirdiği New York senelerinden, çocukluğunun geçtiği *Dobruca/Babadağ*'a nazaran daha az bahsetmiştir. Ne zaman ata yurdundan söz açılsa, çocukluğunu, evini, kasabayı, yörenin ağaçlarını, insanlarını uzun uzun anlatmıştır. Dolayısıyla *Dobruca/Babadağ*'daki çocukluğunu hep yanında taşıyan *Karpat*, o günleri büyük özlemle yad etmiştir. Nitekim bu hususla ilgili olarak kendisiyle söyleşi yapan *Durukan,* Yaşar Kemal'in, *"Mutluluk, çocukluğumuzda gördüğümüz, o düşü bir daha görmek için de hayat boyu çırpındığımız bir düştür."* sözünü hatırlattığında, *Karpat* ona cevaben, *"Yaşar, işte bu yüzden Yaşar. Çok insanın belli belirsiz sezdiğini öyle bir söylüyor ki"* (Durukan, 2021: 6) demiş ve kendi sezilerine *Yaşar Kemal*'in tercüman olduğunu vurgulamıştır.

Osmanlı'nın son döneminde sancılı vatan parçası olan Balkanlar, 1884 Üsküp doğumlu *Yahya Kemal* (1884-1958) için de ayrı bir anlam taşımıştır. Zira sadece *Yahya Kemal* için değil, belki bütün Türklerin bu vatan toprağıyla

2 Yunan şair *Konstantinos Kavafis* (1863-1933), 1910 yılında yayınladığı "Kent" adlı şiirinde doğduğu ve öldüğü şehir olan İskenderiye'den satırlarında bu cümlelerle bahsetmiştir.

duygusal bağı ortaktır. O, Balkanlar ile ilgili hassasiyetini *"Hatıralarım"* adlı eserinde şu şekilde ortaya koymaktadır:

> *"Bir Türk'ün gönlünde nehir varsa Tuna'dır, dağ varsa Balkan'dır. Vakıa Tuna'nın kıyılarından ve Balkan'ın eteklerinden ayrılalı kırk üç sene oluyor. Lakin bilmem uzun asırlar bile o sularla o karlı tepeleri gönlümüzden silebilecek mi? Zanneder misiniz ki bu hasret yalnız Rumeli'nin çocuklarının yüreğindedir? Rumeli toprağına ömründe ayak basmamış bir Diyarbekirli Türk de aynı hasretle bu türküyü söylemiyor mu?"* (Beyatlı, 2012: 146).

Yahya Kemal'e göre Balkan toprağı ile Anadolu toprağı aynı değere sahiptir. *Yahya Kemal*, İstanbul'dan Sofya'ya kadar küçük bir seyahatte de bulunmuştur. Bu gezi geçmişin kalbinde kalan hayalini silmek bir yana vatan hasret ve hayalini daha da alevlendirmiş ve bu duygular onda şu şekilde ifade bulmuştur: *"Türklük Avrupa'ya doğru cezr ü meddi biten bir deniz gibi o dağlardan çekilmiş, lakin tuzunu bırakmış. Bütün o toprak Türklük kokuyor."* (Beyatlı, 2012: 147).

Balkanlar ve onun çevresindeki coğrafya, *Yahya Kemal* ve onun nesline *vatan sevgisi* kavramını öğretmiştir. Daha önceden Balkanlarda yaşayanlar ve daha sonra bu yerlerden göçmek zorunda kalanlar, vatan kavramının oluşmasında önemli bir etkiye sahip olmuşlardır. Şair, bu konudaki görüşlerini aktardığı sözlerine, "Eğil Dağlar" adlı eserindeki *"Bir Fikrin Zevki"* başlıklı yazısında şöyle yer verir:

> *"Bize vatan sevdasını, elli seneden beri Rumeli'den, Adalardan kafile kafile muttasıl gelen muhacirler öğrettiler. Anadolu'da birkaç seneden beri bir Rumeli havası estiğini hissedenler doğru hissediyorlar. Yalnız şimdiden sonra bu Rumeli havası İstanbul'un, Anadolu'nun havalarıyla karışacağı için hissedilmeyecek. Çünkü vatan acılarını kendi etinde hissetmiş Türkler ekseriyettedir. Kalbinde hissetmemiş Türkler ise pek azdır*." (Beyatlı, 2002: 220).

Yahya Kemal'in de belirttiği gibi, Balkanlara uzanan gönül bağı, sadece bu coğrafyadan gelenler için değil, belki bütün Türkler için aynı öneme haizdir. Her ne kadar bu coğrafya kaybedilmişse de orada yaşanmasa da gönül yolunun geçtiği her karış toprak ile bir bağ hep var olmuştur. Yine şairin "*Kaybolan Şehir"*de ifade ettiği gibi, o bizde olmasa da biz ondayızdır hep:

> *"Kalbimde bir hayali kalıp kaybolan şehir,*
> *Ayrılmanın bıraktığı hicran derindedir.*
> Çok sürse ayrılık, aradan geçse çok sene,
> *Biz sende olmasak bile sen bizdesin gene."* (Beyatlı, 1967: 78).

Balkanlar'dan gelen göçmenler ve onların nesli, buradaki tarihi mirasın, yaşanmışlığın canlı hatıralarıdır aynı zamanda. Nitekim kendisi de bir *Balkanlı* olan *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, muhacirleri, "*kaybedilmiş topraklarımızın aziz hatıraları"* olarak tanımlamıştır. Onların, vatan toprağı için son ana kadar şerefli bir mücadele verdiklerini şu sözlerle ifade etmiştir:

> *"Muhacir diye küçümsenenler, tarihin yazdığı savaşlarda en geriye kalanlar, yani düşmanla sonuna kadar dövüşenler, çekilen ordunun ric'at hatlarını sağlamak için kendilerini feda edenler ve düşman karşısında kaçmak, çekilmek nedir bilmeyenlerdir."* (Menekşe, 2021: 282).

Her ne kadar Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekilmesiyle birlikte Balkanlar'daki nüfuz azalsa da örf ve âdetler, kültür ve akrabalık bağları ile *birliktelik, gönüldaşlık* devam edegelmiştir. Zira *Ayverdi,* Anadolu ve Balkanlar arasında uzanan gönül bağını bir nikâh akdine benzetmiştir. Beş asır süren hakimiyet sürecinin başlangıcında, iki coğrafya arasında bir nikâh akdinin gerçekleştiğini ve araya her ne girerse girsin bu akdin devam ettiğini vurgulayarak şu ifadelere yer vermiştir:

> *"Adına Osmanlı dediğimiz aslan yapılı cihangir, Rumeli'nin ana damarlarından olan Tuna ile tam beş asır evvel kıyılmış nikâhı ile haşır-neşir olarak yaşadı. Amma bu tarihî nikâh arasına karaçalı gibi girenler 'Tuna artık benimdir. Bundan sonra da yalnız benim için akacak. Orada benim gemilerim, benim kalyonlarım boy gösterecek.' demişse de birbirlerine aşka kenetli Tuna ile Türk, bu müdahaleye rağmen o âşıkane muhabbeti hiç değilse, kaçamak da olsa devam ettirmeyi başarmıştır."* (Ayverdi, 2004: 11).

Bugün Balkanlar'da, Osmanlı devrinden beri yaşayan nesilde, Türk kültürü ve Türklük bilinci yaşamaktadır. Nitekim yakın bir zamanda Romanya ile Bulgaristan sınırları içinde kalan Osmanlı'nın asırlık serhad boyu Dobruca'ya ziyarette bulunan tarihçi *Haluk Dursun*, burada karşılaştığı *Hatice* ve *Fatma* teyzede, aradaki mesafeye rağmen Anadolu'ya yakınlığın, bağlılığın canlı örneğini görmüştür. Türk kültürü, Türklük bilincinin bu insanlarda yaşadığına şahit olmuştur. Bu ziyaretten büyük heyecan ve mutluluk duyan *Fatma* teyzenin ağzından şu sözleri aktarmıştır:

> *"İstanbul'dan, Türkiye'den buraya ziyaretler olmaya başladı. Burada şehit olanlar boşuna ölmemişler, unutulmamışlar. İşte hâlâ Anadolu Türkü Eflak diyarında, Memleketeyn'de tarihine sahip çıkıyor, kökü mazide olan bir âtî olduğunu belli ediyor."* (Dursun, 2009: 158-159).

Fatma teyzenin belirttiği bu önemli husus, yani *kökü mazide bir âtî olma* durumu, Yahya Kemal ile Ziya Gökalp arasında da mevzubahis olmuştur. Nitekim Ziya Gökalp'in;

Harâbîsin harâbâtî değilsin,
Gözün mâzîdedir âtî *değilsin.*
sözlerine karşılık Yahya Kemal;
Ne harâbî ne harâbâtîyim,
Kökü mâzîde olan âtîyim.

demiştir. Yani, derleme, toplama bir millet olunmadığına, köklü bir geçmişi ve köklü bir inancı olan millet olunduğuna işaret etmiştir.

Balkanlar deyince de kökü mazide olan bir âtî olma durumu kendini açık bir şekilde göstermektedir. Nitekim Balkanlar, *"soydaşlar, akrabalar, komşular ve bir arada yaşama kültürü*" şeklinde tezahür eden bir maziye sahiptir. Bu kelimeler bizim kültürümüzün çok önemli değerleri olup geçmişten bugüne kadar hep çok özel bir yere sahip olmuştur. Ve bugün Balkanlar'a bakıldığında; *Balkanların, bizden fazla biz olan, hâlâ biz kalabilen topraklar* olduğu görülecektir. Zira elden çıktığı günden bugüne kadar bizden uzak kalmasına rağmen, *bizden olan havasını, üslubunu, çehresini kaybetmemiştir*. O nedenle de *Balkanlar, bugün Osmanlı'nın mirasını yüklenmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin insanlarına emanettir aslında.*

Ve son söz; Balkanlar'da yer alan ve bütün yönleriyle bir Anadolu köyü özelliğini taşıyan köyler için;

Gitmesek de görmesek de o köy bizim köyümüzdür.

SONUÇ

Balkan topraklarının kaybedilmesinden sonra bu toprakları asırlardır yurt edinen milyonlarca insan göç etmek zorunda kalmıştır. Önemli sayıda insan da katliama uğramış veya göç yollarında hayatını kaybetmiştir. Hayatta kalan önemli miktarda eş, dost, akraba ise bütün yaşananlara rağmen halen Balkanlar'da yaşamaya devam etmektedir.

Bugün Balkanlar'da, Türk ya da akraba topluluklarının bulunduğu, hatta bulunmadığı coğrafyalarda bile tarihî ve kültürel izler görülebilmektedir. Geçmiş tarihte siyasi bir sınır çizilmesinin her şeyin biteceği anlamına geldiğini zannedenler bu konuda yanılmaktadırlar. Burada değişen sadece topraktaki siyasi idare olup, buna karşılık sosyal, kültürel, ekonomik alanlardaki ilişkiler gelişerek devam etmektedir. Nitekim daha yakın veya daha uzak geçmişin ille de bugünün mirasında daha ağırlıklı bir yere sahip olması gerekmemektedir. Zira

bütün halkların, kuşaklar boyunca sürdürmüş oldukları bazı davranış örüntüleri vardır. Dolayısıyla, kültürün bu istikrarlı yönleri, en sonuncusu da dahil olmak üzere *belirli bir çağ ile sınırlanamaz* (Brown, 2000: 23).

Balkanlar, sahip olduğu stratejik konum, etnik, dinsel ve kültürel çeşitlilik nedeniyle uzun yıllar kaynaşma mekânı olagelmiştir. Bugün Türkiye, Balkanlar ile akrabalık ilişkilerini sürdürme yönünde bir irade göstermeye çalışmaktadır. Osmanlı Devleti döneminde temelleri atılan tarihî ve kültürel mirasın işlenmesi yönünde gayret sarf edilmektedir. Dolayısıyla bu doğrultuda, bütün bilgi ve iletişim çeşitlerinin kullanılıp bölge ile temasın en üst düzeyde tutulması, tarihsel ilişkilerin daha canlı hale getirilmesi büyük önem arz etmektedir.

Bugün Türkiye, Balkanlar'ın en büyük ve güçlü ülkesi olarak öne çıkmaktadır. Balkanlar'da nüfuz sahibi olabilmek için gerekli olan stratejik, ekonomik, kültürel ve demografik birçok unsura sahiptir. Dolayısıyla Türk halkı, geçmişte olduğu gibi gelecekte de Balkanlar'daki halkları gönülden fethetme iradesine sahiptir. Türklerin hoşgörü ve kardeşlik kültürü, Balkanlar'da etkisini yine hissettirecektir. Geçmiş yüzyıllarda olduğu gibi önümüzdeki yüzyıllarda da Balkanlar'da adalet, barış ve huzur rüzgârları yine esmeye başlayacaktır. Zira kanlı ve acıklı geçen 200 yıllık acı tecrübelerden[3] sonra gelecek yüzyılların, Osmanlı idaresinde olduğu gibi, barış, kardeşlik ve huzur içinde geçmesini beklemek son derece yerindedir. Bu beklentinin temel hedefi ise, geçmişi yeniden canlandırmaktan ziyade geleceği daha yaşanılır ve barışçıl kılmaktır.

3 *William M. Sloane*'ın bir *"ırk müzesi"* (Çelik, 2013: 11) olarak tanımladığı Balkan coğrafyasında, 19. ve 20. yüzyıllarda büyük acılar yaşanmıştır. Özellikle dil, din ve kültür farklılıklarından kaynaklanan gerginlikler yaşanmıştır. Bu çeşitliliğinden hareketle de bölge, *"barut fıçısı"*, "*düello alanı"* gibi ifadelerle tarif edilmiştir (Castellan, 1993: 15).

KAYNAKÇA

Acıyı Bal Eylemek, (2019). *Acıyı Bal Eylemek, Cemal Karpat & Kemal H. Karpat Hatıratı*, Hazırlayanlar: Sadiye Tutsak ve M. Önder Duran), Timaş Yayınları, İstanbul.

AĞANOĞLU, H. Y. (2013). "Balkan Harbi'nin 100. Yıldönümünde Balkanlar'ı Anlamak", Çerçeve, Yıl: 21 Sayı: 62, Kasım, s.70-79.

ALP, S. (2009). "Balkanlar'da Osmanlı Dönemi Maddi Kültür Mirası Evreni", *Millî Folklor*, Yıl 21, Sayı: 84, s.151-161.

ALPARSLAN, Ş. (2008). *Bosna'da Türk Kültürünün İzleri*, Genel Kurmay Ataşe ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara.

ALTUNDAĞ, Ş. (1944). "Osmanlıların İlk Devirlerinde Türklerin Kültür Ve Sosyal Durumları Hakkında Birkaç Not", *DTCFD*, II/4, s. 519-526.

ARMAĞAN, M. (1992). *Gelenek*, Alternatif Üniversite, İstanbul.

AYVERDİ, S. (1999). *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul.

AYVERDİ, S. (2004). *Ah Tuna Vah Tuna*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul.

BARKAN, Ö. L. (1942). "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, I. İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, II, s.279-386.

BARKAN, Ö. L. (1949-50). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", İÜİFM, XI, s.56-78.

BELON, P. (2020). *Pierre Belon Seyahatnamesi, İstanbul ve Anadolu Gözlemleri (1546-1549),* (Çev. Hazal Yalın), Kitap Yayınevi, İstanbul.

BERGSON, H. (2013). *Metafiziğe Giriş*, (Çev. A. Altınörs), Paradigma Yayınları, İstanbul.

BEYATLI, Y. K. (1967). *Kendi Gök Kubbemiz*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.

BEYATLI, Y. K. (2005). *Aziz İstanbul*, İstanbul Fetih Cemiyeti-Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

BEYATLI, Y. K. (2012). Çocukluğum Gençliğim Siyasî ve Edebî Hâtıralarım, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.

BROWN, L. C. (2000). "Çerçeve: Giriş", İmparatorluk Mirası, Balkanlarda ve Ortadoğu ‹da Osmanlı Damgası, (Derleyen: L. Carl Brown), (Çeviren: Gül Çağalı Güven), İletişim Yayınları, İstanbul, s. 13-28.

Büyük Duygu, 25 Nisan 1913.

CARR, E. H. (2018). *Tarih Nedir*, Çev. Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yayınları.

CASTELLAN, G. (1993). *Balkanların Tarihi*, (Çev. Dr. Ayşegül Yaraman-Başbuğu, Milliyet Yayınları, İstanbul.

CHAMBERS, I. (2019). *Göç, Kültür, Kimlik*, (Çev. İsmail Türkmen & Mehmet Beşikçi), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

CONNERTON, P. (2012). *Modernite Nasıl Unutturur?* (Çev. K. Kelebekoğlu), Sel Yayıncılık, İstanbul.

CUMALI, N. (2015). *Viran Dağlar,* Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.

CUMALI, N. (2016). *Makedonya 1900*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.

ÇELİK, B. (2013). *Dağılan Yugoslavya Sonrası Kosova ve Makedonya Türkleri*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, İstanbul.

ÇELİK, G. (1999). "Osmanlı Devleti'nin Nüfus ve İskân Politikası", *Divan*, 1, s.49-110.

Dağı Delen Irmak, (2021). *Kemal H. Karpat Kitabı Dağı Delen Irmak*, Söyleşi: Emin Tanrıyar, Timaş Yayınları, İstanbul.

DOĞRU, H. (1999). "Rumeli'de Fetih ve İskân Siyaseti", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: IX, Ankara, s.165-176.

DUMAN, H. H. (1991). *Balkan Savaşı Edebiyatımız*, Yayımlanmış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

DURSUN, H. (2009). *Nil'den Tuna'ya Osmanlı*, Timaş Yayınları, İstanbul.

DURUKAN, K. (2021). "Önsöz", *Kemal H. Karpat Kitabı, Dağı Delen Irmak,* Söyleşi: Emin Tanrıyar, Timaş Yayınları, İstanbul.

DÜNDAR, F. (2021). *Hicret, Dîn ü Devlet, Osmanlı Göç Politikası (1856-1908)*, İletişim Yayınları, İstanbul.

EREN, H. (1987). "Balkan Ülkelerinde ve Macaristan'da Türkoloji Çalışmaları", *Dünyada Türklük Araştırmaları ve Türkiye*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

EVERDELL, W. R. (2012). İlk Modernler, (Çev. H. Kocaoluk), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

GENÇ, İ. (1998). "Balkanlarda Türk Divan Edebiyatı ve İzleri", *Uluslararası Kıbrıs ve Balkanlar Türk Edebiyatları Sempozyumu Bildirileri*, İzmir.

GÜREL, E. R. (1993). *Emin Recep Bey ve Şiirleri*, (Haz. Mustafa Özbalcı), Eser Matbaası, Samsun.

HAFIZ, N. (1985). *Kosova Türk Halk Edebiyatı Metinleri*, Priştine.

HALAÇOĞLU, A. (1994). *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, TTK Basımevi, Ankara.

HALAÇOĞLU, Y. (1999). "Kolonizasyon ve Şenlendirme", *Osmanlı*, Cilt: IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.581-586.

HALBWACHS, M. (2019). *Kolektif Bellek*, (Çev. Z. Karagöz), Pinhan Yayıncılık, İstanbul.

İBRAHİMGİL, M. Z. (1999). "Balkanlar ve Kosova'daki Türk Kültür Mirasımızın Dünü Bugünü", *Vakıf ve Kültür*, 1(4), s.6-8.

İLHAN, M. E. (2018). *Kültürel Bellek: Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Hatırlama*, Doğu Batı, Ankara.

İNALCIK, H. (1954). *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arnavid*, TTK Yayınları, Ankara.

İNALCIK, H. (1996). "The Meaning of Legacy: The Ottoman Case", *Imperial Legacy: The Ottoman Imprint On The Balkans and the Middle East*, (ed. L. Carl Brown), Columbio University Press, New York.

İPEK, N. (1999). *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890),* TTK Basımevi, Ankara.

İPEK, N. (2019). "Göçü ve Göçmeni Anlamak", *History Studies*, 11/5, Ekim, s.1575-1584.

İPEK, N. (2022). *Memalik-i Şahanede Muhaceret*, TTK Yayınları, Ankara.

JELAVİCH, B. (2009). Balkan Tarihi 20. Yüzyıl, Cilt: II, (Çev. Zehra Savan (1-6. bölümler)-Hatice Uğur (7-10. bölümler), Küre Yayınları, İstanbul.

KARPAT, K. H. (2021). *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*, (Çev. Recep Boztemur), Timaş Yayınları, İstanbul.

KOCAMEMİ, F. B. (2009). *Urumeli'nin Gözyaşları*, İskenderiye Yayınları, İstanbul.

KÖPRÜLÜ, F. (2004). *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Akçağ Yayınları, Ankara.

LEFEBVRE, H. (2014). *Mekânın Üretimi*, (Çev. I. Ergüden), Sel Yayıncılık, İstanbul.

MCCARTHY, J. (2012). Ölüm ve Sürgün, Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922), (Çev. Fatma Sarıkaya), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

MENEKŞE, M. (2021). "Osmanlı'da Balkan Göçlerinin Sosyo-Psikolojik Boyutu Üzerine Bir İnceleme: "Bir Ayrılık, Bir Yoksulluk, Bir Ölüm"", *Uluslararası Göç Çalışmaları Kongresi (20-22 Mayıs 2021, Ankara/Turkey) Tam Metin Kitabı*, (Ed. Meryem Bulut vd.), Bidge Publications, Ankara, s.276-294.

MENGÜŞOĞLU, T. (1968). "Tarihilik ve Tarihsizlik", *Felsefe Arkivi*, Cilt: I, Sayı: 16, s.115-130.

NAZİF, S. (1979). *Malta Geceleri, Fırak-ı Irak ve Galiçya*, (Hazırlayan: İhsan Erzi), İstanbul.

ORTAYLI, İ. (2006). *Son İmparatorluk Osmanlı*, Timaş Yayınevi, İstanbul.

ORTAYLI, İ. (2013). İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Timaş Yayınları, İstanbul.

SAKAOĞLU, S. (2004). *Karaca Oğlan*, Akçağ Yayınları, Ankara.

SAMSAKÇI, M. (2018). "İstanbul'la Rumeli Arasında Bir İrfan Köprüsü Sâmiha Ayverdi", *Aydın Türklük Bilgisi*, 4 (7), s.123-135.

SOYSAL EŞİTTİ, A. (2021). "Necati Cumalı'nın Makedonya 1900 Adlı Eserinde Kültürel Bellek İnşası", *ARTS: Artuklu Sanat ve Beşerî Bilimler Dergisi*, Necati Cumalı Özel Sayısı, s. 109-135.

ŞAHABETTİN, C. (2011). *Cenap Şahabettin Bütün Şiirleri*, (Haz. Mehmet Kaplan vd.), Dergâh Yayınları, İstanbul.

TANPINAR, A. H. (2001). *Yahya Kemal,* Dergâh Yayınları, İstanbul.

TEKELİ, İ. (2013). *Göç ve Ötesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

TODOROVA, M. (2000). "Balkanlar'daki Osmanlı Mirası", İmparatorluk Mirası, Balkanlarda ve Ortadoğu ‹da Osmanlı Damgası, (Derleyen: L. Carl Brown), (Çeviren: Gül Çağalı Güven), İletişim Yayınları, İstanbul, s.70-112.

TODOROVA, M. (2022). *Balkanlar'ı Tahayyül Etmek*, (Çev. Dilek Şendil), İletişim Yayınları, İstanbul.

BÖLÜM XV

THE BALKAN THEATER OF THE GREAT WAR IN POLISH HISTORIOGRAPHY (UNTIL 2014)

Polonya Tarih Yazımında Büyük Savaşın Balkan Tiyatrosu (2014'e kadar)

Wojciech SZCZEPAŃSKI

PhD, Member of The Commission of Balkan Studies of The Polish Academy of Sciences, The Branch in Poznań
woytasqu@o2.pl
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2390-6481

1. Introduction

The circumstances of the First World War centenary, also called, especially before the Second World War, Great War, constitutes a great opportunity to present to the international body studying its course on the Balkans, some works of Polish authors. Especially those, where the issues connected to the Balkan theatre of the great war conflict were taken up as a major problem, but also those, where it was done marginally. This is the aim of this presentation. However, certain limitations need to be pointed out straight away. While adapting this thesis to the imposed restrictions of volume, the remarks presented, originally designed as a wider picture from the field of the history of historiography, were given solely the form of a brief bibliographical sketch. Thus, the text brings more notes pinpointing authors and the titles of their works than discussing the contents of the works. Moreover, the explored field was narrowed to compact publications and, apart from four exceptions (two texts by Janusz Pajewski, one by Piotr Mikietyński and one by Mirosław Dymarski), minor sketches, scattered in various scientific magazines or other "collections of articles" were skipped.

The studies by Polish authors devoted to the First World War were generally directed into the issues that from the Polish point of view were more important than the Balkan issues or even than the course of military actions on the western front. Their authors mainly discussed such problems as: the war politics of the invaders (the Hohenzollern, Habsburgs and Romanov dynasties) towards their Polish serfs and the territory of the First Polish Republic, abolished by them at the end of the 18th century, the engagement of the Polish people in the activity of Polish Legions and Polish Military Organization (POW) lead by Józef Piłsudski, the confrontation between the central states and Russia happening on the eastern front. The works undertaking the enumerated issues written by Polish authors are in abundance[1].

1 Cf. a/o: M. Bobrzyński, *Wskrzeszenie państwa polskiego. Szkic historyczny*, Kraków 1920; S. Kutrzeba, *Zza kulis sprawy polskiej w czasie wielkiej wojny*, Kraków 1921; K. Srokowski, *N.K.N. Zarys historii Naczelnego Komitetu Narodowego*, Kraków 1923; R. Dmowski, *Polityka polska i odbudowanie państwa,* vol. I-II, Warszawa 1925; J. Pajewski, *„Mitteleuropa". Studia z dziejów imperializmu niemieckiego w dobie pierwszej wojny światowej*, Poznań 1959; idem, *Wokół sprawy polskiej. Paryż – Lozanna – Londyn*, Poznań 1970; idem, *Odbudowa państwa polskiego 1914-1918*, Warszawa 1978; idem, *Polityka mocarstw centralnych wobec Polski podczas I wojny światowej*, Roczniki Historyczne, 1962, Issue 28, p. 9-56; T. Komarnicki, *Rebirth of the Polish Republic. A Study in the Diplomatic History of Europe 1914-1920*, Melbourne – London – Toronto 1957; H. Jabłoński, *Polityka Polskiej Partii Socjalistycznej w czasie wojny 1914-1918 r.*, Warszawa 1958; L. Grosfeld, *Polityka państw centralnych wobec sprawy polskiej w latach 1914-1918*, Warszawa 1962; J. Holzer, J. Molenda, *Polska w pierwszej wojnie światowej*, Warszawa 1973; W. Balcerak, *Powstanie państw narodowych w Europie Środkowo-Wschodniej*, Warszawa 1974; H. Batowski, *Rozpad Austro-Węgier 1914-1918 (sprawy narodowościowe i działania dyplomatyczne)*, Kraków 1982; T. Nałęcz, *Polska Organizacja Wojskowa 1914-1918*, Warszawa 1984; M. Zgórniak, 1914-1918. *Studia i szkice z dziejów I wojny światowej*, Kraków 1987; W. Suleja, *Orientacja austro-polska w latach I wojny światowej (do aktu 5 listopada)*, Wrocław 1992; W. Milewska, J. T. Nowak, M. Zientara, *Legiony Polskie 1914-1918. Zarys historii militarnej i politycznej*, Kraków 1998; J. Bator, *Wojna galicyjska. Działania armii austro-węgierskiej na froncie północnym (galicyjski) w latach 1914-1915*, Kraków 2005; P. Szlanta, *Tannenberg 1914*, Warszawa 2005; J. Cisek, K. Stepan, *Lista strat Legionów Polskich 1914-1918*; Kraków 2006; S. Czerep, *Łuck 1916*, Warszawa 2002; idem, *II Brygada Legionów Polskich*, Warszawa 2007; J. Snopko, *Finał epopei Legionów Polskich 1916-1918*, Białystok 2008; P. Mikietyński, *Niemiecka droga ku Mitteleuropie. Polityka II Rzeszy wobec Królestwa Polskiego (1914-1916)*, Kraków 2009; D. Szymczak, *Między Habsburgami a Hohenzollernami. Rywalizacja niemiecko–austro-węgierska w okresie I wojny światowej a odbudowa państwa polskiego*, Kraków 2009; T. Kargol, *Odbudowa Galicji ze zniszczeń wojennych w latach 1914-1918*, Kraków 2012; L. Wyszczelski, *Odrodzona Rzeczpospolita 1918. Od powołania Legionów do wojen z sąsiadami*, Warszawa 2013; J. Rozmus, *Żołnierskie narracje o wojnie światowej 1914-1918. Strzelcy, legioniści, Polacy w armii austro-węgierskiej*, Kraków 2013; T. Serwatka, *Józef Piłsudski a Niemcy*, Warszawa 1997; K. Stępnik, *Rekonesans: studia z literatury i publicystyki okresu I wojny światowej*, Lublin 1997; J. Gaul, *Działalność wywiadowczo-informacyjna obozu niepodległościowego w latach 1914-1918*, Warszawa 2001; D. Płygawko, *Polonia Devastata. Polonia i Amerykanie z pomocą dla Polski (1916-1918)*, Poznań 2003; *Operacja Łódzka. Zapomniany fakt I wojny światowej,* ed. J. A. Daszyńska, Łódź 2011; J. Wieliczka-Szarkowa, *Żołnierze Niepodległości 1914-1918*, Kraków 2013.

General knowledge about the events of the First World War outside the territory of Poland, part of which is also the knowledge about the situation in the Balkans then, and also the more detailed knowledge about the Balkan aspects of the Great War, contemporary Polish people derive mainly from foreign essays translated into the Polish language[2].

2. Various types of Polish studies on the Great War, dealing with issues related to the territory of the Balkans to varying degrees.

From Polish essays, however, the knowledge was first derived mainly from the synthesis of Jan Dąbrowski[3], and then of Janusz Pajewski[4]. It can be believed that the study by Andrzej Chwalba[5] will soon become more popular than the latter (the first is de facto already forgotten). Such case study like the synthesis

2 Cf.: M. Gilbert, *Pierwsza Wojna Światowa*, Poznań 2003; I. F. W. Beckett, *Pierwsza wojna światowa 1914-1918*, Warszawa 2009; M. Eksteins, *Święto wiosny. Wielka wojna i narodziny nowego wieku*, Warszawa 1996; M. S. Neiberg, *Taniec furii. Wybuch pierwszej wojny światowej oczyma Europejczyków*, Kraków 2013; idem, *Front Zachodni 1914-1916*, Poznań 2011; P. Ham, *1914. Rok końca świata*, Warszawa 2015; J.B. Duroselle, *Wielka wojna Francuzów 1914-1918*, Warszawa 2006; T. Benbow*, Wojna na morzu 1914-1918*, Poznań 2011; J. Jones, *Wojna pod ziemią 1914-1918*, Zakrzewo 2011; A. Lievesey, *Wielkie bitwy I wojny światowej*, Warszawa 2005; M. Arthur, *Pierwsza wojna światowa. Świadkowie. Zapomniane głosy*, Warszawa 2013; I. Geiss, *Tzw. Polski Pas Graniczny 1914-1918. Przyczynek do niemieckiej polityki wojennej w czasie I wojny światowej*, Warszawa 1964; V. Dedijer, *Sarajewo 1914*, t. I-II, Łódź 1983; D. Showalter, *Tannenberg 1914. Zderzenie imperiów*, Warszawa 2005; V. R. Berghahn, *Sarajewo 28 czerwca 1914. Zmierzch dawnej Europy*, Warszawa 1999; D. Jordan, *Bałkany, Włochy i Afryka 1914-1918*, Poznań 2011; E.J. Erickson, *Gallipoli i Bliski Wschód 1914-1918. Od Dardaneli do Mezopotamii*, Poznań 2011; K. Csonkaréti, *Marynarka wojenna Austro-Węgier w I wojnie światowej 1914-1918*, Kraków 2004; M. A. Desmazes, [?] Naumović, *Zwycięstwa serbskie 1914 roku*, Oświęcim 2012 (1st edition: 1933); S. McMeekin, *Ekspres Berlin – Bagdad. Kajzer, islam i imperium osmańskie 1898-1918*, Kraków 2012 (it is worth stressing that the problem present in the book by S. McMeekin on the ground of Polish historiography was already many times undertaken in the study: J. Pajewski, *Berlin – Bagdad. Z dziejów polityki niemieckiej na Bliskim Wschodzie w czasach wilhelmińskich*, „Roczniki Historyczne", vol. XVIII, 1949, p. 232-277). Among the enumerated publications, translated into Polish, two pieces of work attract attention, whose creator (V. Dedijer) or co-creator (Naumović), are Yugoslavian authors.

3 J. Dąbrowski, *Wielka Wojna 1914-1918 na podstawie najnowszych źródeł*, t. I-II, Warszawa 1937 (published as vol. VII *Wielka Historia Powszechna. Wydawnictwo Zbiorowe Ilustrowane*, issued by Księgarnia Trzaski, Everta i Michalskiego). J. Dąbrowski is also an author of publication devoted to the First World War having a journalistic character, and also memoirs from the years 1914-1918; cf. *Sprawa polska na Węgrzech 1914-1916*, Piotrków [Trybunalski] 1917; idem, *Dziennik 1914-1918*, Kraków 1977. In the interwar Poland the leass well-known works by J. Dąbrowski were also published, a case study synthesizing the information about the First World War: K. Drucki-Lubecki, *Historja wojen. Wykłady z wojny światowej 1914-1918 r.*, Grudziądz 1927.

4 J. Pajewski, *Pierwsza wojna światowa*, Warszawa 1991.

5 A. Chwalba, *Samobójstwo Europy. Wielka Wojna 1914-1918*, Warszawa 2014.

by Wojciech Markert and Jacek Szczepański[6] and also the calendar prepared by Janusz Piekałkiewicz may only be treated as a supplement[7].

An entirely supplementary role is also played by the syntheses of the 19th and 20th centuries[8], written by Polish scholars and containing parts devoted to the Great War, the synthetic lectures on the history and political relations of the states of the Balkan area (relatively the neighbouring states connected to this area)[9], and also the synthesis of the history of the Southern and Western Slavs by Jerzy Skowronek, Mieczysław Tanty and Tadeusz Wasilewski[10] and the synthesis of the political history of the Balkans by Mieczysław Tanty[11].

Monographs or at least more serious articles devoted to the Balkan theatre of the First World War in the Polish historiography are so few[12], that they absolutely need to be enumerated and at least briefly referred to in the following sketch[13].

6 W. Markert, J. Szczepański, *Wielka Wojna 1914-1918 w zarysie*, Warszawa 2009.

7 J. Piekałkiewicz, *Kalendarium wydarzeń I wojny światowej*, Janki 2009 (translation from the German edition: *Der Erste Weltkrieg*, 1999).

8 J. Pajewski, *Historia powszechna 1871-1918*, Warszawa 1967; L. Bazylow, *Historia powszechna 1789-1918*, Warszawa 1981; W. Łazuga, *Historia powszechna. Wiek XIX*, Poznań 2008; A. Czubiński, *Europa XX wieku. Zarys historii politycznej*, Poznań 1997; idem, *Historia powszechna XX wieku*, Poznań 2003; J. Buszko, A. i R. Doboszewscy, M. Smoleń, *Wielka historia świata*, v. X: *Świat od Wiosny Ludów do I wojny światowej*, Kraków 2006; T. Schramm, *Historia powszechna. Wiek XX*, Poznań 2008 (T. Schramm is also an author of a piece of work about the First World War: *Historycy francuscy o genezie Wielkiej Wojny*, Poznań 1984); M. Bankowicz, B. Bankowicz, A. Dudek, G. Mazur, Z. Zblewski, *Historia polityczna świata XX wieku: 1901-1945*, Kraków 2004; A. Chwalba, *Historia powszechna. Wiek XIX*, Warszawa 2011; J. Tyszkiewicz, E. Czapiewski, *Historia powszechna. Wiek XX*, Warszawa 2011.

9 Cf. a/o: T. Czekalski, *Albania*, Warszawa 2003; idem, *Bułgaria*, Warszawa 2010; W. Walkiewicz, *Jugosławia. Państwa sukcesyjne*, Warszawa 2009; T. Wasilewski, *Historia Bułgarii*, Wrocław 1970; I. Stawowy-Kawka, *Historia Macedonii*, Wrocław 2000; P. Olszewski, *Macedonia. Historia i współczesność*, Radom 2010; A. M. Brzeziński, *Grecja*, Warszawa 2003; J. Bonarek, T. Czekalski, S. Sprawski, S. Turlej, *Historia Grecji*, Warszawa 2006; J. Demel, *Historia Rumunii*, Wrocław 1986; M. Willaume, *Rumunia*, Warszawa 2004; D. Kołodziejczyk, *Turcja*, Warszawa 2000; W. Felczak, T. Wasilewski, *Historia Jugosławii*, Wrocław 1985; W. Felczak, *Historia Węgier*, Wrocław 1983; J. Kochanowski, *Węgry*, Warszawa 1997; *Wprowadzenie do studiów wschodnioeuropejskich*, vol. I: *Bałkany: przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*, ed. M. Podolak, Lublin 2013, p. 361-370 (fragment of text: M. Dymarski, *„Miękkie podbrzusze Europy" – Bałkany w nowoczesnych stosunkach międzynarodowych*).

10 J. Skowronek, M. Tanty, T. Wasilewski, *Historia Słowian południowych i zachodnich*, Warszawa 1977.

11 M. Tanty, *Bałkany w XX wieku. Dzieje polityczne*, Warszawa 2003.

12 Even a rather surprising regress in relation to the scale of the Polish interest in the Balkan wars from the years 1912-1913 may be noticed here.

13 M. Pułaski, *Z dziejów genezy „Europy wersalskiej". Współpraca Słowian zachodnich i południowych w ostatnim etapie I wojny światowej*, Wrocław 1974; P. Nykiel, *Wyprawa do Złotego Rogu. Działania wojenne w Dardanelach i na Morzu Egejskim (1914-1915)*, Kraków – Międzyzdroje 2008 [2nd edition titled: *Wyprawa do Złotego Rogu. Działania wojenne w Dardanelach i na Morzu Egejskim (sierpień 1914 – marzec 1915)*, Warszawa 2009]; Z. S. Zalewski, *Dardanele i Gallipoli w polityce i strategii mocarstw europejskich podczas I wojny światowej*, Olsztyn 2001;

The work by Michał Pułaski (born 1936) published almost fifty years ago, which allowed the scholar to receive his habilitation[14], constitutes a valuable contribution to the studies of the nationalistic situation of Central and Eastern Europe and its political and social history at the beginning of the 20th century, elevated in the Cracow centre to a very high level by, among others, such illustrious historian like: Henryk Batowski (1907-1999), Henryk Wereszycki (1898-1990) or Wacław Felczak (1916-1993). Despite the passage of time, the concise study by M. Pułaski keeps its scientific value. It still constitutes an indispensable piece of reading for all the researchers penetrating the history of the oppressed nations in Central, Southern and Eastern Europe in the era of the First World War.

Another role is played by monographic works devoted to the chosen moments of the military actions happening in the Balkans during the Great War, written in the current century by Piotr Nykiel[15] and Zygmunt Stefan Zalewski[16]. The first from the enumerated authors, in an interesting and showing a research passion manner, concentrated on the activities of the allied fleets of allies (Great Britain and France), seeking to taking control over the Dardanelles Strait and as a result not only to limiting the military abilities of Turkey, forming an alliance with Germany, but also unlocking the delivery for the Russians through the Black Sea (the whole operation, colourfully described by P. Nykiel, had many episodes and lasted from August 1914 to March 1915, eventually ending with the failure of the allies)[17]. The second from the enumerated pieces of work was entirely devoted to one of important elements of the central and eastern front, which was the sea-land operation Dardanelles – Gallipoli during the First World War. It describes the military actions, military plans, political matters and also the situation of Turkey. Although, currently Polish researchers and history lovers have an access to the translation ofa well-known essay by Edward J. Ericksson[18], the book by Z. S. Zalewski, published by the University of Warmia and Mazury in Olsztyn, still constitutes a useful, concise lecture on the issue.

P. Mikietyński, *World War I in the Balkans, 1914-1918 – Third Balkan War?*, [in:] *Süleyman Demirel University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences – Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebyiat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Issue 27: Special Issue on Balkans, eds. S. Seydi, M. Kiliç, A. Şevki Duymaz, Isparta 2012, p. 129-137.

14 M. Pułaski, *Z dziejów*…, p. 140

15 P. Nykiel, *Wyprawa*…, p. 376

16 Z .S. Zalewski, *Dardanele i Gallipoli*…, p. 205

17 M. Dymarski, *„Miękkie podbrzusze Europy" – Bałkany*…, p. 362. Cf. the review of the book by P. Nykiel written by M. Z. on website: http://www.tawernaskipperow.pl/%E2%80% 9Ewyprawa-do-zlotego-rogu%E2%80%9D-piotr-nykiel,2505,artykul.html (24.02.2014).

18 E.J. Erickson, *Gallipoli i Bliski Wschód 1914-1918. Od Dardaneli*…

Another, worth being distinguished, contribution of Polish historiography to the subject mentioned in this sketch is an article of a historian from Cracow, Piotr Mikietyński (born 1966), published in the English language in Turkey (Isparta). It brings out intriguing considerations on the First World War being an evaluation of two previous Balkan conflicts from the years 1912-1913[19].

At the end the attention should also be paid to the references to the events on the Balkans taking part in the time of the First World War, occurring in a few other pieces of work, both Balkanian and non-Balkanian, created by Polish authors, which were generally devoted to other problems. Their authors, however, mention the genesis of the Great War and the Assassination at Sarajevo from June 1914 or the matter of soldiers of Polish nationality (mainly from dependent on Austria-Hungary Galicia and Lodomeria) taking part in the fights in the Balkans, sometimes also the presence in the politics of European powers this or other issues connected to the Great War in the Balkan area (the course and meaning of the diplomatic prognosis and also the military struggles, legal and international consequences of the First World War)[20].

The Balkan theatre of the First World War and the consequences of the military events in the years 1914-1918 on the political transformations of the southern and eastern parts of Europe are also discussed in the essays devoted to the constitution of the Yugoslavian state and its interwar history, or widely – of the 20th century[21], and also in some works regarding the 20th-century stage of nation-creating processes in the eastern part of Europe[22].

There were also created Polish case studies of the operations carried out during the First World War by one of the kinds of military forces, i.e. air forces,

19 P. Mikietyński, *World War I...*, p. 129-137.

20 A. Malinowski, *Kwestia macedońska w Bułgarii w latach 1878-1918*, Toruń 2006; D. Jeziorny, *Londyn a spuścizna po monarchii Habsburgów. Sprawa Austrii w koncepcjach i praktyce dyplomatycznej Wielkiej Brytanii (1918-1919)*, Toruń 2002; P. Mikietyński, *Niemiecka droga ku Mitteleuropie…*; D. Szymczak, *Między Habsburgami a Hohenzollernami…*; J. Paszkiewicz, *Jugosławia w polityce Włoch w latach 1914-1941*, Poznań 2004, W. Łazuga, *Rzeczy mniejsze i większe*, Poznań 2002, p. 159-176 (essay titled: *Zabójstwo, które otworzyło wiek XX*); A. Giza, J. Gmitruk, *Tajne raporty z Jugosławii*, Warszawa 2002, p. 28-37; W. Stanio, *Pamiętnik albański – dziennik żołnierski (1918)*, [in:] *Słocińskie korzenie*, ed. B. Pyrkosz, Słocina 1999; D. Wybranowski, *Między niepodległością a dezintegracją. Bośnia i Hercegowina w XX i XXI wieku*, Szczecin 2011, p. 55-60.

21 W. Szulc, *Przemiany gospodarcze i społeczne w Jugosławii w okresie międzywojennym 1918-1941*, Poznań 1980, p. 16-29; J. Paszkiewicz, *Jugosławia w polityce Włoch…*, p. 36-73; A. Giza, *Idea jugoslawizmu w latach 1800-1918*, Szczecin 1992; idem, *Narodziny i rozpad Jugosławii,* Szczecin 1994.

22 Eg. J. Chlebowczyk, *Między dyktatem, realiami a prawem do samostanowienia: prawo do samookreślenia i problem granic we wschodniej Europie Środkowej w pierwszej wojnie światowej oraz po jej zakończeniu*, Warszawa 1988.

where the issues related to the Balkan area of military struggles were undertaken (publications by Andrzej Zaręba and Hubert Mordawski)[23].

The last of the Balkan issues of the First World War selected in Polish case studies, which need to be mentioned in the following sketch, is the matter of the Greek captives in a camp located in the town of Gorlitz in Lusatia, since 1945 divided into the German part (known under the above-mentioned name) and Polish, named Zgorzelec[24].

3. Conclusions

Summing up this short discussion, a few items need to be stressed.

I. From the Polish synthesis of the First World War, also including the issues connected to the events happening in the years 1914-1918 in the Balkans, both pieces written many years ago by Jan Dąbrowski (before the Second World War) and Janusz Pajewski (at the beginning of the Third Polish Republic) still sustain their importance, however the newest work by Andrzej Chwalba may overshadow them. The synthesis by J. Dąbrowski (1890-1965), created by a historian-medievalist, but also an activist of the pro-Austrian Galician Superior National Committee (J. Dąbrowski was its representative in Budapest), was written colourfully and from the point of view of a scholar who considered the Balkanian (an even more Hungarian) issues as important[25]. Such optics, however to a slightly smaller degree, was also kept by J. Pajewski (1907-2003). In numerous places of the narration about the Great War created by this scholar from Poznań, the ability to colourfully portray the reality of Central Europe also wins. It may constitute the aftermath of J. Pajewski's liking toward Hungary, and also his interest in the Balkan area or even the Turkish issues (early-modern, 19th and 20th-century one)[26], which his bibliography illustrates. On the other hand, the synthesis by Andrzej Chwalba (born 1949) is a worth-mentioning, to a large degree innovative lecture on the history of the First World War, bringing out not only political but also social aspects of the events discussed[27]. The analysis of what happened in the Balkans at that time is not the strongest part of the newest book by this well-known historian from Cracow.

23 A. Zaręba, *Orły Habsburgów*, Dębica 2004; H. Mordawski, *Siły powietrzne w I wojnie światowej,* Wrocław 2008. The review of the book written by H. Kuberski: http://www.mowiawieki.pl/index.php? page=ksiazk i& id=71 (access from 5.02.2014).

24 K. Prosyniak, R. Czarnecki, *O Grecji i Grekach w Zgorzelcu*, Zgorzelec 2007; A. Tuszyński, *Obóz jeniecki w Gorlitz (1914-1919)*, Zgorzelec 2012.

25 The table of contents of the synthesis of the First World War by J. Dąbrowski available on the Internet: http://www.atticus.pl/index. php?pag =poz&id=55909 (access from 24.02.2014).

26 Bibliography of J. Pajewski from the years 1930-1997, was created by D. Płygawko in the book: W. Łazuga, *Profesor. Rzecz o Januszu Pajewskim*, Poznań 1997, p. 87-101.

27 A. Chwalba, *Samobójstwo Europy*…, p. 632 .

II. In the category of monographs and smaller texts by Polish historians about the First World War in the Balkans the rank of the above-characterised texts by P. Nykiel, Z.S. Zalewski and P. Mikietyński needs to be stressed.

III. In the opinion of the author, the following also deserved a closer look: a deep analysis of the Italian politics towards the Yugoslavian region in the time of the First World War enclosed in the monograph by Jędrzej Paszkiewicz[28], stressing a few military issues in the synthesis of the history of Yugoslavia by W. Felczak and T. Wasilewski[29] and also in the synthesis devoted to Albania and Macedonia, written by Tadeusz Czekalski and Irena Stawowy-Kawka respectively[30].

IV. Finally, it is worth adding that in 2014, on the initiative of Andrzej Krzak and Danuta Gibas-Krzak, then associated with the University of Szczecin, a scientific conference was prepared (Szczecin, June 30 - July 1, 2014), which resulted in the publication of a collection of articles entirely devoted to World War I in the Balkans[31].

Literature (the main of the cited publications)

BAZYLOW, L. (1981), Historia powszechna 1789-1918, Warszawa.

BONAREK, J. T.; CZEKALSKI; T; SPRAWSKI, S., TURLEJ, S. (2006), *Historia Grecji*, Warszawa.

BRZEZIŃSKI, A. M. (2003), Grecja, Warszawa.

CHLEBOWCZYK, J. (1988), Między dyktatem, realiami a prawem do samostanowienia: prawo do samookreślenia i problem granic we wschodniej Europie Środkowej w pierwszej wojnie światowej oraz po jej zakończeniu, Warszawa.

CHWALBA, A. (2014), Samobójstwo Europy. Wielka Wojna 1914-1918, Warszawa.

CZEKALSKI, T. (2003), Albania, Warszawa.

CZEKALSKI, T. (2010), Bułgarıa, Warszawa.

DĄBROWSKI, J. (1937), Wielka Wojna 1914-1918 na podstawie najnowszych źródeł, t. I-II, Warszawa.

DYMARSKI, M. (2013), "Miękkie podbrzusze Europy" – Bałkany w nowoczesnych stosunkach międzynarodowych)", pp. 361-370, (Ed.)

28 J. Paszkiewicz, *Jugosławia w polityce Włoch*..., p. 36-73.
29 W. Felczak, T. Wasilewski, *Historia Jugosławii*…
30 T. Czekalski, *Albania*; I. Stawowy-Kawka, *Historia Macedonii*…
31 *I Wojna Światowa na Bałkanach. Działania militarne i polityczne w latach 1914-1918*. Studia i materiały pod redakcją Andrzeja Krzaka, Szczecin 2014.

PODOLAK, M., Wprowadzenie do studiów wschodnioeuropejskich, vol. I: *Bałkany: przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*, Lublin.

FELCZAK, W.; WASILEWSKI, T. (1985), Hıistoria Jugosławii, Wrocław.

KOŁODZIEJCZYK, D. (2000), Turcja, Warszawa.

KRZAK, A. (2014), (Ed.) I Wojna Światowa na Bałkanach. Działania militarne i polityczne w latach1914-1918. Studia i materiały pod red..., Szczecin.

MALINOWSKI, A. (2006), Kwestia macedońska w Bułgarii w latach 1878-1918, Toruń.

MARKET, W.; SZCZEPAŃSKI, J. (2008), *Wielka Wojna 1914-1918 w zarysie*, Warszawa.

MIKIETYŃSKI, P. (2012), "World War I in the Balkans, 1914-1918 – Third Balkan War?", p. 129-137, (Eds.) SEYDI, S.; KILIÇ, M., ŞEVKI DUYMAZ, A., Süleyman Demirel University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences – Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebyiat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Issue 27: Special Issue on Balkans, Isparta.

MORDAWSKI, H. (2008), Siły powietrzne w I wojnie światowej, Wrocław.

NYKIEL, P. (2008), Wyprawa do Złotego Rogu. Działania wojenne w Dardanelach i na Morzu Egejskim (1914-1915), Kraków – Międzyzdroje.

OLSZEWSKI, P. (2010), Macedonia. Historia i współczesność, Radom.

PAJEWSKI J. (1949), "Berlin – Bagdad. Z dziejów polityki niemieckiej na Bliskim Wschodzie w czasach wilhelmińskich", Roczniki Historyczne, vol. XVIII, 1949, p. 232-277.

PAJEWSKI, J. (1967), Historia powszechna 1871-1918, Warszawa.

PAJEWSKI, J. (1991), Pierwsza wojna światowa, Warszawa.

PASZKIEWICZ, J. (2004), Jugosławia w polityce Włoch w latach 1914-1941.

PIEKAŁKIEWICZ, J. (2009), Kalendarium wydarzeń I wojny światowej, Janki.

PUŁASKI, M. (1974), Z dziejów genezy „Europy wersalskiej". Współpraca Słowian zachodnich i południowych w ostatnim etapie I wojny światowej, Wrocław.

SKOWRONEK, J.; TANTY, M.; WASILEWSKI, T. (1977), Historia Słowian południowych i zachodnich, Warszawa.

STAWOWY-KAWKA, I. (2000), Hıstorıa Macedonii, Wrocław.

SZULC, W. (1980), Przemiany gospodarcze i społeczne w Jugosławii w okresie międzywojennym 1918-1941, Poznań.

TANTY, M. (2003), Bałkany w XX wieku. Dzieje polityczne, Warszawa

WALKIEWICZ, W. (2009), Jugosławia. Państwa sukcesyjne, Warszawa.

WASILEWSKI, T. (1970), Historia Bułgarii, Wrocław.

ZALEWSKI, Z. S. (2001), Dardanele i Gallipoli w polityce i strategii mocarstw europejskich podczas I wojny światowej, Olsztyn 2001.

ZARĘBA, A. (2004), Orły Habsburgów, Dębica.

BÖLÜM XVI

ATATÜRK DÖNEMİ TÜRKİYE CUMHURİYETİ VE BALKAN ÜLKELERİ İLİŞKİLERİNE DAİR TÜRKÇE KAYNAKLAR: BİR BİBLİYOGRAFYA DENEMESİ

Turkish Sources On The Relations Between The Republic Of Turkiye And The Balkan Countries During The Atatürk Perıod: A Bıography Attempt

Zeynep YILMAZ

(Bilim Uzmanı),
zy.yilmaz99@gmail.com
0000-0003-0027-6210

1. Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin Balkan coğrafyası ile tarihsel bağları Osmanlı Devleti'ne dayanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin genel olarak XIV. ve XV. yy. kapsamında Balkan coğrafyasına yönelik fetih politikaları ile bu coğrafyada hakimiyet kurması, tarihsel bağların başlangıcı olarak kabul edilebilir.

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yüzyıllar boyu yaşamış olan Balkan ulusları[1] ağırlıklı olarak XVIII. Yy sonları ile başlayan isyanlar beraberinde bağımsızlık süreci başlamıştır.[2]

Balkan coğrafyasındaki bu faaliyetler sonrasında Yunanistan (1829), Romanya, Sırbistan ve Karadağ (1878), Bulgaristan (1908) Arnavutluk (1912) devletleri kurulmuştur.(Armaoğlu 2021:43) Balkan coğrafyasında bağımsız

[1]Bu uluslar içerisinde Bulgar, Yunan, Sırp, Arnavut, Boşnak, Makedon, Romenler gibi pek çok Milli kimlik bulunmaktadır.
[2]Balkan ulusları bağımsızlık süreçleri hakkında detaylı bilgi için bk: İlber Ortaylı İmparatorluğun En uzun Yüzyılı Timaş Yayınları, İstanbul, 2016 bsk:44

devletlerin kurulması ile de XX. Yy'ın ilk yılları beraberinde Balkan Devletleri, sınırlarını genişletmek adına Osmanlı Devleti ile savaşa girişmişleridir. Bu savaşlar 1912-1913 yılları arasında gerçekleşmiş, I. Balkan Savaşı ve II. Balkan Savaşı olarak tarihe geçmişlerdir.

Balkan Savaşları sonrası tüm insanlığı derinden etkileyen I. Dünya Savaşı döneminde de Balkan coğrafyası ile olan temaslar devam etmiştir. Ayrıca bu savaş sonrasında Sırp-Hırvat- Sloven Krallığı (Daha sonra ismi Yugoslavya Krallığı olarak değiştirilecektir.) kurulmuştur. (1918) Savaşın 1918 tarihinde Osmanlı Devleti yenilgisi ile sonuçlanması sonrasında Mustafa Kemal Paşa önderliğinde verilen Mili Mücadele ile Anadolu coğrafyasında Türkiye Cumhuriyeti (1923) devleti kurulmuştur.

Kurulan bu yeni Türk Devleti, Balkan coğrafyası ile kurduğu ilişkilerde tarihsel bağlara dayanarak dostluk ilişkilerini ön planda tutmaya çalışmıştır. Ancak kimi zaman muhatap devletin tavırları kimi zaman ise tarihsel çekişmeler ve çıkar çatışmaları ile belirli dönem ve meselelerde Balkan Devletleri ile anlaşmazlıkların yaşandığı bilinmektedir.

Mustafa Kemal Atatürk döneminde (1912-1938) bağımsız Balkan Devletleri ile ilişkileri ele alan Türkçe kaynakların incelendiği bu çalışma içerisinde her devlet ayrı başlık altında değerlendirilmiş ve yapılan çalışmalar türevlerine göre alt başlıklar halinde verilmiştir. Kimi çalışmaların içerikleri hakkında da bilgi verilerek literatürde yer alan kaynakların kapsamı daha detaylı bir şekilde açıklamak amaçlanmıştır.

2. Yunanistan ile İlişkilere Dair Türkçe Kaynaklar

Türk-Yunan ilişkileri Birinci Dünya Savaşı sonrası Anadolu'nun işgali süreci ile çok daha farklı bir boyuta geçmiştir. Yunanistan'ın Anadolu'yu işgal girişimi sürecinde yaşanan çatışmalar ve sonrasında Lozan Barış Görüşmeleri sürecindeki nüfus mübadelesi, Patrikhane sorunu gibi meseleler, iki devletin ilişkilerinin diğer Balkan devletlerine kıyasla daha farklı bir alanda ilerlemesine sebep olmuştur.

Bu sebepledir ki Türk-Yunan ilişkilerine dair Türkçe kaynaklar, iki devletin ilişkilerini genel olarak ele almanın yanı sıra, 1923-1938 yıllarında Türk dış politikasını meşgul eden pek çok ikili mesele üzerine de eğilmişlerdir.

2.1. Kitap ve Makaleler

İkili ilişkilerin köşe taşlarından bir tanesini teşkil eden Fener Patrikhanesine dair önemli bir eser Süreyya Şahin tarafından kaleme alınmış olan *Fener Patrikhanesi ve Türkiye* başlıklı çalışmadır. Bu çalışma kapsamında

Partikhane'nin Yunan tarihindeki yeri ve önemi yanında Patrikhane'nin siyasi rolünü de bu çalışma içerisinde incelemektedir. (Şahin, 1996:1- 400)

Dönem kapsamında ikili ilişkilere geniş bakış açısı sunan bir çalışma ise Esra Sarıkoyuncu Değerli tarafından kaleme alınmış olan *Atatürk Dönemi Türk-Yunan Siyasi İlişkileri* başlıklı çalışmadır. Bu çalışma içerisinde ilişkiler dönemsel olarak değerlendirilmiş ve yaşanan sorunlar alt başlıklar halinde incelenmiştir. Çalışma sonunda ise Balkan Paktı kapsamında ikili ilişkiler uluslararası konjonktür etrafında incelenmektedir. (Değerli, 2006:239-62)

Türk-Yunan ilişkilerinin önemli bir boyutunu oluşturan Nüfus Mübadelesi meselesine dair önemli bir kaynak Onur Yıldırım tarafından kaleme alınmış olan *Diplomasi ve Göç Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin Öteki Yüzü* başlıklı kitap çalışmasıdır. Bu çalışma içerisinde mübadele olgusu üzerine bir giriş yapıldıktan sonra önce mübadelenin diplomatik süreci ele alınmıştır. Çalışmanın devamında ise yaşanan mübadele sonrasında göçmenlerin yerleştirilmesi meselesi, yardımlar, meselenin iktisadi boyutu olmak üzere konu çok boyutlu olarak ele alınmıştır. (Yıldırım, 2006:1-347) Benzer bir kitap çalışması Kemal Arı tarafından kaleme alınan *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç* kitabı kapsamında göç faaliyeti üzerine verilen önemli bilgilerin yer aldığı çalışmadır. (Arı, 2014:1-208)

İki devletin dostluk ilişkilerini betimleyen bir ziyaret hakkında yazılmış *Yunanistan Başbakanı Panagis Tsaldaris'in Türkiye'yi Ziyareti* (10–17 Eylül 1933) başlıklı makaledir. Bu makalede spesifik bir olay üzerinden dönemsel Türk-Yunan ilişkilerine dair dönemsel süreç değerlendirilmektedir. Çalışmada aynı zaman da yetkililer tarafından verilen demeçler ile de iki devletin samimi dostluk bağları betimlenmiştir. (Çakmak, 2007:1271-82)

Türk-Yunan ilişkilerinde önemli bir köşe taşı olan 1930 tarihli anlaşma, Nilüfer Erdem tarafından kaleme alınan makalede türevlerinden farklı bir kapsamda ele alınmıştır. *Yunan Tarihçilerinin Gözüyle 1930 Türk-Yunan Dostluk Anlaşması ve Venizelos'un Bu Sürece Katkısı* başlıklı Yunan devlet adamı Venizelos'un siyaset ile ilişkisi ve onun siyasi hedefleri hakkında başlıklar halinde açıklama yapılarak ikili ilişkileri detaylandıran bir unsur olmaktadır. Çalışma devamında 1930 anlaşması ve Yunanistan'da oluşan tepkiler ve ülkede oluşan eylemlere karşı incelemeler verilmiştir. İkili ziyaretler sonrasında Yunan tarihçilerinin de söz konusu anlaşmaya dair görüşlerinin yer aldığı bu makalede anlaşma ve Yunanistan'daki düşünceler açıklanmaktadır. (Erdem, 2009:93-128)

Nüfus Mübadelesinin iktisadi boyutunu değerlendiren önemli bir çalışma ise Fahriye Emgili tarafından *Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin Türkiye Cumhuriyeti'nin İktisadi Oluşumuna Etkisi* başlığı ile yayınlanmış olan makaledir. Bu makale kapsamında meselenin iktisadi boyutunun değerlendirilmiş

olması ikili ilişkileri derinden etkileyen bu meseleyi farklı bir perspektiften incelenmesi açısından önem arz etmektedir. (Emgili, 2014:105-22) Benzer bir çalışma Sofracı ve Kayam tarafından 2019 yılında kaleme alınmış olan *Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Ekonomiye Olan Etkileri* başlıklı makalede ele alınmaktadır. (Sofracı ve Kayam, 2019:187-201)

Türkiye ve Yunanistan'ın 1923-1938 tarihleri arasındaki ilişkilerini toplu bir şekilde değerlendiren bir diğer önemli çalışma Bestami S. Bilgiç tarafından kaleme alınan *Atatürk Döneminde Türkiye-Yunanistan İlişkileri* (1923-1938) başlıklı makaledir. Bu makale içerisinde literatürde Lozan'dan arta kalan meseleler olarak da bilinen Mübadele ve Patrikhane meseleleri üzerine detaylı açıklamalar verilirken; iki devletin dostluğa doğru yaklaşan ilişkileri ve Balkan Paktı incelenmiştir. (Bilgiç, 2015:1-28)

İki devletin tarihsel ilişkilerini değerlendiren *Savaştan Barışa Giden Yol Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri* başlıklı çalışmada ise Türkiye ve Yunanistan'ın dostluğa giden ilişkilerinde liderlerin konumları ve faaliyetleri üzerinden inceleme yapılmaktadır. (Demir, 2017:1-192)

Nüfus Mübadelesi kapsamında *Nüfus Mübadelesi Hakkında Araştırmalara Bir Bakış* başlıklı ise makale diğer çalışmalardan daha farklı bir kapsamda yer almaktadır. Bu makale içerisinde Türk tarih yazımı ve Türk Edebiyatı üzerinden mübadele meselesine dair bir inceleme yapılmış olması, çalışmanın siyasi mahiyetinden ayrı bir alanda incelenmesi ve literatür kapsamında konuya dair çalışmaların değerlendirilmesi kapsamında önem arz etmektedir. (Emgili, 2017:1-29)

İkili İlişkileri genel bir perspektif ve akış üzerinden değerlendiren bir diğer çalışma *Atatürk Devri Türk Dış Politikası 1920-1938: Kafkasya, Balkanlar, Ortadoğu Siyasi, Sosyal, Kültürel, Ekonomik İlişkiler Perspektifinden* kitabı içerisinde *Atatürk Dönemi Türk-Yunan İlişkileri* başlıklı çalışmadır. Bu çalışma içerisinde ilişkiler Lozan'dan arta kalan meseleler üzerinden başlatılmıştır. Devamında ise Batı Trakya Türklerinin Yunan idaresi alındaki durumu üzerine değerlendirmeler yer almaktadır. İkili ilişkilerin uluslararası ortam çerçevesinde de incelendiği bu çalışma içerisinde Balkan coğrafyasındaki güvenlik eksikliği ve bunun sonucu üzerine ortaya çıkan Balkan Antantı hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur. (Erdem, 2022:31-63)

Konu kapsamında önemli bir diğer çalışma Rum ve Türk halkının mübadelesi hakkında ikili ilişkileri değerlendiren *Milletlerarası Daimî Adalet Divanı Rum ve Türk Ahali Mübadelesi* başlıklı çalışmadır. Çalışma içerisinde yapılan müzakereler ve alınan kararlar üzerine incelemeler yapılmış ve Adalet Divanı kapsamında konunun ele alış biçimi ve tarafları görüşleri incelenmiştir. (Erim, t.y.:62-72)

2.2. Kongre ve Sempozyumlar

İki devlet arasında yaşanan Nüfus Mübadelesi meselesi Üçüncü Askeri Tarih Kongresine de konu olmuştur. Bu kongre içerisinde Seçil Akgün tarafından sunulmuş olan *Birkaç Amerikan Belgesinde Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi* başlıklı bildiride bu konu ele alınmıştır. Çalışma içerisinde ikili ilişkilerin tarihsel seyri devamında meselenin Lozan Konferansı öncesinde ve sonrasındaki şekli ile değerlendirilmesi verilmektedir. Çalışma devamında Amerikan belgeleri üzerinden Patrikhane meselesine de değinilmiş ve sonunda ise meselenin çözme bağlamış şekli açıklanmıştır. (Akgün, 1986:241-77)

Atatürk Araştırma Merkezi tarafından düzenlenen Dördüncü Atatürk Uluslararası Kongresi içerisinde sunulan mübadeleye ilişkin *Türk-Yunan İlişkilerinde Mübadele Sorunu* başlıklı çalışmada da ikili ilişkilerin önemli bir boyutunu teşkil eden mübadele süreci üzerine incelemelerde bulunulmuştur. (Atatürk Araştırma Merkezi, 2000:667-690)

2.3. Lisansüstü Tezler

Dönem kapsamında belirli bir süreci ele alan doktora tezi çalışması *1930-1938 Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri* başlığı altında yazılmış olan doktora tezidir. Bu çalışmada ikili ilişkilerdeki sorunlar yerine barış sürecine girilen bir süreç ele alınmıştır. (Uysal, 2007:1-376)

Türk-Rum mübadelesi üzerine yazılmış olan bir tez çalışması olan *Türk-Rum Nüfus Mübadelesi ve Konya* başlıklı yüksek lisans tezi, yaşanan mübadelenin belirli bir bölgede yoğunlaştırması açısından değer atfetmektedir. (Tosun, 2007: 1-102) Yine mübadele meselesi ve belirli bir bölgeye yönelik yapılmış olan tez çalışması 2019 yılında *Mübadele Döneminde İzmir ve Çevresinde Mülkiyet Sorunu* başlıklı yüksek lisans tezidir. Bu tez çalışması, mübadele meselesinden ziyade mübadelenin getirdiği mülkiyet meselesi üzerine eğilmiştir. (Kaya, 2019:1-164)

Yine mübadele meselesine dair önemli bir diğer tez çalışması *Lozan Konferans'ında Türk-Rum Nüfus Mübadelesi ve Sonrasında Türkiye'deki Gayri Mübadillerin Durumu* başlığı ile 2015 yılında yayınlanmıştır. Bu çalışma içerisinde mübadil meselesinin Lozan Konferansı itibari ile ele alındığı görülmektedir. Devamında anlaşma kapsamında mübadillerin durumu ele alınırken tarafların görüşü ve uluslararası kuruluşların konu hakkındaki görüşleri çalışma kapsamında ele alınmıştır. (Çakmak, 2015:1-178)

Türk-Yunan ilişkilerine dair yazılmış bir lisansüstü tez çalışması olan *Türk-Yunan İlişkilerinin II. ve III. Dönem TBMM'YE ve Kamuoyuna Yansımaları* başlıklı tez çalışmasında dönem ilişkilerinin belirli bir dönemi çok

boyutlu olarak ele alınmıştır. Çalışma içerisinde ikili ilişkilerin tarihsel seyri ve devamında Lozan'dan arta kalan meseleler olarak bilinen Mübadele meselesi ve Patrikhane sorunu ile söz konusu meselelere bakış açısı değerlendirilerek Türk siyasetinin dönem içerisindeki bakış açısı çalışma içerisinde değerlendirilmiştir. (Baydan, 2017:1-163)

İkili ilişkileri genel bir perspektiften ve dönem basını üzerinden değerlendiren bir diğer önemli çalışma Özlem Arapözengi tarafından kaleme alınan *Türk Basınına Göre Türk-Yunan ilişkileri (1928-1938)* başlıklı çalışmadır. İki devletin geçmişten gelen meseleleri halletmesi üzerinde kurdukları dostluk ilişkilerinin inşa süreci, ziyaretler ve anlaşmaların değerlendirilen bu çalışmada ilişkilerin dönem basını üzerinden değerlendirilmesi yaşanan ilişkilerin dönem konjonktürü üzerinden daha rasyonel bir biçimde değerlendirilmesine olanak tanıması açısından önem arz etmektedir. (Arapözengi, 2019:1-185)

Mübadele meselesini farklı bir açıdan değerlendiren bir başka tez çalışması Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin Tarih Yazımına Yansımaları: Türk-Yunan Literatürünün Karşılaştırmalı Analizi başlıklı çalışmadır. Bu tez içerisinde mesele iki devlet tarih yazımı üzerinden değerlendirilerek farklı bir yol izlenmiştir. (Sapaz, 2019:1-148)

3. Bulgaristan ile İlişkilere Dair Türkçe Kaynaklar

Atatürk döneminde Türk-Bulgar ilişkilerinin en önemli noktası Bulgaristan'dan gerçekleşen Türk göçleri meselesidir. Bunun yanı sıra iki devlet arasına dönem şartları ve bulundukları coğrafyanın gereklilikleri olarak kimi zaman ittifak ilişkisi, kimi zaman ise anlaşmazlıklar meydana gelmiştir.

3.1. Kitap ve Makaleler

İki devlet arasında imzalanmış 1925 tarihli dostluk anlaşmasına dair spesifik bir kaynak olan *Türk-Bulgar İlişkileri ve 18 Ekim 1925 Tarihli Dostluk Andlaşması* başlıklı makale, ikili ilişkilere derin bir bakış açısı ve yorumlama fırsatı sunmaktadır. Makalede anlaşma maddeleri tek tek yazılarak değerlendirilmiş ve ek protokoller üzerinden de incelemeler yapılarak ikili ilişkiler süreci açıklanmıştır.(Eroğlu, 1987:1339-48)

Konu kapsamında Nuri Köstüklü tarafından kaleme alınan *Atatürk Dönemi Türk-Bulgar İlişkilerine Dair Bazı Tespitler* başlıklı makalede iki devlet arası ilişkilerin detaylı incelemesi yapılmaktadır.(Köstüklü, 2002:23-30)

Dönem ikili ilişkilerinin temel noktalarını değerlendiren bir diğer çalışma ise *Atatürk Dönemi Türk-Bulgar İlişkilerine Bir Bakış* başlıklı makaledir. Bu makale kapsamında Bulgaristan reformları üzerine bir inceleme yapılması,

çalışmayı benzerlerinden ayırması bakımından önem arz etmektedir. Devamında ise ikili anlaşmalar ve Bulgaristan Türkleri be Balkan Paktı üzerine değerlendirmeler içermektedir. (Ayışığı, 2004:111-123)

Dönem ikili ilişkilerine dair yazılmış bir başka makale, Yüksel Kaştan tarafından kaleme alınmış olan *Atatürk Dönemi Türkiye-Bulgaristan* isimli makaledir. Çalışma içerisinde Bulgaristan'ın iç siyaseti üzerine verilen bilgiler sonrasında Türkiye olan siyasi ilişkilere değinilmiştir. Devamındaki başlıkta ise, iki ülke arası sosyal ve kültürel meseleler, son başlıkta ise iki ülke arası ekonomik ilişkilere değinilen bu makalede iki ülkenin stratejik konumları yanında imzalamış oldukları ekonomik ittifak anlaşmaları hakkında açıklamalar yapılmıştır.(Kaştan, 2008:669-696)

Yine 1925 anlaşmasına dair spesifik bir çalışma Kader Özlem tarafından kaleme alınarak *1925 Türkiye-Bulgaristan Dostluk Anlaşması'nın Bulgaristan Türklerinin Azınlık Hakları Bağlamında Analizi* başlığı altında yayınlanan ve ilişkileri bir anlaşma metni üzerinden değerlendirmenin yanı sıra yaşanan azınlık meselesi kapsamında ele alarak farklı bir açıdan incelemektedir.(Özlem, 2016:533-51)

İkili ilişkileri dönem basını üzerinden inceleyen bir çalışma, *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Göre Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Türkiye-Bulgaristan İlişkileri* ismi ile Mustafa Göleç tarafından yayınlanmış makaledir. Bu makale de Bulgaristan ile olan ilişkiler, Atatürk Döneminin ilk sekiz yılı değerlendirilmektedir. Makale, pek çok diğer çalışma gibi Osmanlı Devleti dönemindeki ilişkilerden başlamakta ve geniş bir perspektif üzerine ilerlemektedir. İlerleyen sayfalarda ise siyasi ilişkiler, ekonomik ilişkiler ve sosyal ve kültürel ilişkiler dönem içerisinde ayrı başlıklar halinde değerlendirilmişlerdir.(Göleç, 2016:147-68)

Bulgaristan ile ilişkilerin dönem konjonktürü kapsamında değerlendirildiği bir başka çalışma olan *Türk-Bulgar İlişkileri ve Türk Azınlık 1923-1934* başlıklı makale içerisinde Türk-Bulgar ilişkileri hem azınlıklar meselesi hem de dönem şartları üzerinden değerlendirilmiştir. Çalışma içerisinde ilişkilerin yumuşaması, 1929 ekonomik krizi ve 1930'lu yıllarda revizyonist politikalar kapsamında Türk-Bulgar ilişkileri incelenmiştir.(Barlas ve Köksal, 2017:116-24)

Konu başlığı altında ele yazılmış olan önemli bir çalışma da Bülent Yıldırım ve Harun Bekir tarafından kaleme alınmış olan *Atatürk Devri Türk Dış Politikası 1920-1938: Kafkasya, Balkanlar, Ortadoğu Siyasi, Sosyal, Kültürel, Ekonomik İlişkiler Perspektifinden* isimli kitap içerisindeki *Atatürk Dönemi Türkiye Cumhuriyeti ve Bulgaristan İlişkileri* başlıklı çalışmadır. Bu çalışmada Milli Mücadele dönemindeki ilişkiler üzerine bir başlık ile başlatılmıştır. Daha sonra 1923 Sonrası Siyasi ve Diplomatik İlişkiler başlığı altında ikili ilişkilere

değinilmiştir. Devamında ise Bulgaristan'daki Türk azınlıklar, eğitim ve kültürel ilişkilerine ve ikili ekonomik ilişkiler üzerinde durulmakta ve iki ülkenin önemli ithalat-ihracat süreçleri hakkında detaylandırılmış bilgiler sunulmaktadır. (Yıldırım ve Bekir, 2022:64-93)

3.2. Kongre ve Sempozyumlar

Türk Tarih Kurumu tarafından ve uluslararası kongrelerde Atatürk ve Bulgaristan üzerine sunulmuş ve literatürde yer almış olan çalışmalar yabancı uyruklu kişiler tarafından sunulmuş, ancak Türkiye Cumhuriyeti'ne ait resmi bir kurum tarafından düzenlenen organizasyonlarda sunulmuştur.

Buna göre söz konusu çalışmalar kronolojik sıralamasına göre şu şekildedir: Velikov Stefan *Kemal Atatürk ve Bulgaristan* VII. Türk Tarih Kurumu Kongresi (Stefan, 1983:1865-1876)

C. Hakov tarafından Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumunda *Atatürk ve Bulgaristan ile Türkiye Arasında Yeni Siyasal-Diplomatik Münasebetler* (Hakov, 1991:1271-80)

3.3. Lisansüstü Tezler

Konu kapsamında yapılmış olan bazı lisans üstü tezler ve içerikleri incelendiği zaman Atatürk Dönemi ikili ilişkilerine dair bir yüksek lisans tez çalışması, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri (1923-1933)* başlığı altında Cumhuriyet ve Atatürk dönemlerinin ilk on yılı kapsamında yazılmıştır. Bu tez içerisinde ikili ilişkilerin kuruluş aşamasından başlatılarak yapılan anlaşmaların sırası ile incelendiği görülmektedir. Devamında ise diğer çalışmalardan farklı bir kapsamda karşılıklı ziyaretlere ve temaslara dair ayrı bir başlık açılmıştır. Çalışmanın devamında ise ekonomik ilişkiler, sosyal ve kültürel ilişkiler ve Bulgaristan Türkleri ayrı başlıklar halinde değerlendirilerek ikili ilişkiler çok boyutlu olarak ele alınmıştır. (Urgandokur, 2004:1-363)

Konu dahilinde yapılmış olan önemli bir çalışma Bulgar basını gözüyle ikili ilişkileri inceleyen *Bulgaristan Basınında Türkiye ve Atatürk (1923-1938)* başlıklı yüksek lisans tezidir. Bu çalışma ikili ilişkileri Balkan Savaşları itibari ile alarak geniş bir perspektif sunarken Lozan ve Sonrasında Türkiye-Bulgaristan başlığı altında iki ülke arasındaki siyasi sorunlar, anlaşmalar ve azınlıklar meselesini ele almıştır. Çalışmanın devamında Bulgar diplomat Muşanov'un ziyareti hakkında verilen ve Balkan Paktı ve gerilen ilişkiler, Bulgaristan Türkleri incelenmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise ikili ilişkilerden ziyade Atatürk ve Reformları üzerine incelemelerin yapıldığı görülmektedir.(Ertürk, 2005:1-401)

Ümit Ağca tarafından yazılmış olan *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri Çerçevesinde Razgrat Olayı ve Türk Kamuoyuna Yansımaları* başlıklı yüksek lisans tezi ise dönem ilişkilerindeki spesifik bir olayı değerlendirmesi bakımından önem taşımaktadır. Bu tezde Osmanlı Devleti dönemindeki ilişkilere dair bilgilerin verilmesi konunun genişlemesine sebep olurken, devamında Cumhuriyet dönemi ilişkilerdin Milli Mücadele, Lozan Anlaşması ve sonrasında olmak üzere tarihsel bir şekilde ilerletilmiştir. Tezin ana konusu, çalışmanın son başlığında verilmiş ve Razgrat Olayı haricinde Keserevo Olayı ve Razgrat şehri hakkında da bilgiler verilmiştir. Aynı başlığın devamında ise Razgrat olayı ve Türkiye'ye yaşanan göçler, devamında ise olay sonrasında ikili ilişkilere değinilmiştir. (Ağca, 2014:1-208)

4. Romanya ile İlişkilere Dair Türkçe Kaynaklar

Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923-1938 yıllarını kapsayan dönemde Romanya ile yaşanan ilişkiler genel itibari ile iş birliği kapsamında ilerletilmiştir. Bu ilişkiler içerisinde siyasi, iktisadi ve kültürel boyutlu ilişkiler ve iş birlikleri gerçekleştirilmiştir. Türkiye-Romanya ilişkilerinde dönem kapsamında ittifaklar harici bir mesele de Romanya'dan gerçekleşen göçler olmuştur. İki ülke arasında yaşanan ittifaklar ve göç meselesi de Türkçe yayınlanmış olan pek çok araştırmanın konusunu oluşturmaktadır.

4.1. Kitap ve Makaleler

İki devlet arasında yaşanmış olan göç meselesi üzerine yayınlanmış bir makale *Atatürk Döneminde Romanya'dan Türk Göçleri (1923-1938)* başlıklı çalışmadır. Çalışma kapsamında Türkiye'nin nüfus politikası incelenmiş ve Romanya'dan yaşanan göçlerin itici faktörleri, yani göçlerin sebepleri incelenerek yaşanan göç süreci rasyonel bir boyuta yerleştirilmiştir. (Duman, 2009:23-44)

İkili ilişkilerin belirli bir dönemini inceleyen *Türkiye-Romanya İlişkileri (1930-1938)* başlıklı makale de dönem ilişkilerini değerlendiren çalışmalar arasında yer almaktadır. Çalışma kapsamında ikili ilişkilerin geçmişine vurgu yapılarak ilişkiler geniş bir perspektifte değerlendirilmiştir. Devamında ise ikili ilişkilerin temel meseleleri maddeler halinde açıklanarak incelenmiştir.(Yaşar, 2012: 3199-3213)

İki devlet arasındaki ticari ilişkilerin değerlendirildiği bir çalışma olan *Atatürk Dönemi Türk Dış Ticaretinde Romanya'nın Yeri* başlıklı makale içerisinde ise Romanya'nın dış ticareti tablolar üzerinden açıklanarak Türkiye'nin yeri belirtilmektedir. Daha sonra ise benzer şekilde Türkiye'nin ithalat faaliyetleri ve

Romanya'nın bu faaliyetlerdeki konumu çalışma kapsamında değerlendirilmiştir. Çalışmanın son kısmında ise Türkiye'nin Balkan Paktı ülkeleri ile olan ticari ilişkileri tablolar üzerinden açıklanmıştır. (Metin, 2012:53-68)

İki devlet arasında imzalanan ve Türk dış politikasında olduğu kadar Türkiye-Romanya ilişkilerinde de önemli bir yer teşkil eden 17 Ekim tarihli anlaşmaya dair bir çalışma *Türkiye'nin Bölgesel Barış Girişimleri Ekseninde 17 Ekim 1933 tarihli Türkiye-Romanya Dostluk, Saldırmazlık, Hakemlik ve Uzlaştırma Antlaşması* başlığı altında değerlendirilmiştir. (Özalper, 2019:433-458)

Pek çok Balkan ülkesinde olduğu gibi göç meselesinin Romanya Devleti ile de gündemde ve yoğun bir mesele olması üzerine söz konusu mesele hakkında bir *makale Atatürk Döneminde Romanya'dan Türk Göçleri ve Göçmenlerin İskânları Meselesi* başlığı altında yayınlanmıştır. Bu çalışma kapsamında Romanya'dan göçün sebeplerinin açıklanması sonrasında göç meselesi hakkında ikili müzakereler ve göç süreci incelenmiştir. Çalışma devamında ise göçmenlerin iskân süreçlerine yer verilmiştir.(Arslan, 2014:31-50) İki devlet arasında göç meselesi hakkındaki bir başka makale de *Romanya'dan Cumhuriyet Döneminde (1923-1938)* Türkiye›ye Yapılan Kitlesel Göçler başlığı altında yayınlanmıştır. (Tekin ve Altunsoy, 2019:69-85)

Dönem içerisinde Romanya'dan gelen göçleri sosyolojik kapsamda ele alan *Romanya'dan Türkiye'ye Gelen Göçmenlerle Türk Toplumu Arasındaki İlişkinin Sosyolojik Çözümlenmesi: Türk Yazılı Basınında 1934-1938 Dönemi* başlıklı makale ile Türk-Romen mübadele meselesi tarihsel kapsamı dışında değerlendirilmiştir. Çalışma gazeteler üzerinden Romanya üzerinden Türkiye'ye gelen göçler ve yerleşim yerleri sosyolojik boyutu ile değerlendirilmiştir. Bunun yanında göçmenlerin miktarı ve yerleşim yerleri de tablolar üzerinden açıklanmış ve detaylandırılmıştır. (Sağır ve Aktaş, 2019:141-214)

İki ülkenin kurduğu ilişkiler farklı bir boyutta *Romanya Kraliçesi Maria'nın 1930 Yılı Türkiye Ziyaretlerinin Ulusal Basına Yansıması* başlığı altında incelenmiştir. İstanbul'a gelişi ve ziyaret ettiği yol haritaları üzerinden gerçekleştirilen temaslar dönem basını üzerinden değerlendirilmiş ve ilişkilerin farklı bir boyutu açıklanmıştır. (Eser, 2021:229-46)

4.2. Kongre ve Sempozyumlar

Romanya ile dönem ilişkileri hakkında bir sunum Türkiye-Romanya İlişkileri Geçmiş ve Günümüz Uluslararası Sempozyumu içerisinde *Balkan Antantının Kuruluş ve Gelişim Sürecinde Romanya'dan Türkiye'ye Diplomatik Ziyaretler* başlığı altında sunulmuştur. Bu çalışma içerisinde Romanya'dan

Türkiye'ye yapılan diplomatik ziyaretler incelenmiş ve dönem ilişkileri bu ziyaretler kapsamında ele alınmıştır. (Ertan, 2019:39-81)

İkili ilişkiler kapsamında bir diğer sunum, *Balkanlar'da Barış ve Anlaşma: 1920-1930'larda Türk-Romen İlişkileri* başlığı altında dönemin Balkan coğrafyası politikaları kapsamında Romanya Devleti örneği üzerinden ilerletilmiştir. (Özden, 2019:39-81)

Dönem ikili ilişkilerini dışardan bir bakış ile değerlendiren bir çalışma ise *Türk-Romen İlişkilerinin Balkan Antantına Gidiş Sürecinde Üçüncü Göz: İtalya* başlığı altında ele alınmıştır. Bu çalışma kapsamında iki devlet arasında kurulan dostluk bağları dönemin Balkan coğrafyasındaki revizyonist politikaları olan İtalya üzerinden değerlendirilmiştir. (Çelebi, 2019:715-43)

İki devlet arasındaki ilişkilerin basın gözü ile değerlendirildiği bir çalışma ise *Atatürk Dönemi Türkiye-Romanya İlişkilerinin Kıbrıs, Türkiye ve Romanya Basınındaki Yansımaları* başlığı altında sunulmuştur. (Göktürk, 2019:743-803)

4.3. Lisansüstü Tezler

Romanya ile dönem ilişkilerini değerlendiren önemli bir lisansüstü tez çalışması *Atatürk Dönemi Türkiye-Romanya İlişkileri (1923-1938)* başlığı altında Ömer Metin tarafından yazılmıştır. Bu çalışma içerisinde Türk-Romen ilişkileri siyasi ve ekonomik boyutları ve Romanya Türklerine yönelik meseleler ve anlaşmalar incelenmiştir. (Metin, 2011:1-304)

İkili ilişkilerin toplu olarak değerlendirildiği bir diğer tez çalışması ise *Atatürk Döneminde Türkiye-Romanya İlişkileri* başlığı altında yayınlanmıştır. Bu çalışma ile ilişkiler siyasi, kültürel ve ekonomik vd. olmak üzere üç temel başlıkta değerlendirilmiştir. İlişkiler Lozan Anlaşması süreci ile başlatılmış ve dönem şartlar ile anlaşmalar kapsamında ilerletilmiştir. (Çatakçı, 2018:1-172)

5. Arnavutluk ile İlişkilere Dair Türkçe Kaynaklar

Türkiye ve Arnavutluk ilişkileri 1923-1938 dönemi içerisinde ittifak içerisinde ilerletilmiştir. Ancak kurulması planlanan dostluk ilişkileri kimi zaman ülkelerin iç dinamikleri kimi zaman da coğrafyanın ve zamanın şartları sebebi ile kesintiye uğramış ve yavaşlamak zorunda kalmıştır.

5.1. Kitap ve Makaleler

İki devlet arasında ilişkilere yönelik önemli bir çalışma yabancı bir araştırmacı olan Gazmend Shpuza kaleme Türkçe kaleme alınmış olan *Atatürk ve Arnavutluk-Türkiye İlişkileri* başlıklı makaledir. Bu çalışma kapsamında

Milli Mücadele dönemine dair bilgilendirmelerin ardından Cumhuriyet'in ilk yıllarına dair Türkiye-Arnavutluk ilişkileri ve Arnavutluk'ta yaşanan iç gelişmeler çerçevesinde açıklanmıştır. (Shpuza, 1990:335-347)

İki devlet arası ilişkileri inceleyen önemli bir kitap çalışması *Krallıktan Cumhuriyet'e: Tarihte İz Bırakan Dostluğun Mimarları: Zogu ve Atatürk* başlığı ile çıkartılmıştır. Bu kitap içerisinde Arnavutların tarihsel geçmişleri hakkında detaylı bilgilendirmeler yapılmış, devamında ise Ahmet Zogu ve Arnavutlar hakkında incelemelere yer verilmiştir. Çalışma kapsamında Türkiye ile olan ilişkilerine dair 1923-1938 yılları arasında yalnızca Atatürk dönemine ait değil, aynı zamanda Milli Mücadele dönemine dair de incelemelerde bulunulmuş ve Arnavutça kaynaklardaki Türkiye ve Atatürk hakkındaki kaynaklara yer verilmiştir. (Atmaca, 2007:1-344)

İki devlet arasındaki ilişkileri resmi kaynaklar ve raporlara göre inceleyen bir çalışma *Türk Elçilik Raporlarına Göre Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkilerine Dair Bazı Tespitler* başlığı altında yayınlanmıştır. Bu çalışma kapsamında ikili ilişkiler hakkında kısa bir geri plan bilgisi verildikten sonra Arnavutluk'a ilk elçi ataması ve elçi tarafından gönderilen raporlar doğrultusunda ve Arnavutluk'ta yaşanan iç gelişmeler ve değişen politikalar üzerinden iki devletin ilişkileri değerlendirilmiştir. (Köstüklü, 2016:235-46)

5.2. Kongre ve Sempozyumlar

İki devlet arasındaki belirli bir döneme dair ilişkilerin değerlendirildiği çalışma *1928-1930 Yıllarında Arnavut-Türk İlişkileri* çalışmasıdır. Bu çalışma ile Arnavutluk'ta ilan edilen krallık ile uygulanması başlanan monarşinin Türkiye tarafından tanınmaması ve ilişkilerdeki durgunluk süreci ele alınmış ve incelenmiştir. (Shpuza, 1998:175-82)

Balkan Paktı Oluşum Sürecinde Arnavutluk Dış Politikası ve Türkiye ile İlişkileri (1930-1934) başlıklı kongre bildirisi içerisinde ise iki devlet arası ilişkiler bölgesel bir pakt üzerine değerlendirilmiştir. (Haytaoğlu, 2015:195-217)

İkili ilişkileri elçiler tarafınca inceleyen bir diğer çalışma *Elçiler Nazarından Arnavutluk'a Dair İzlenimler (1926-1938)* başlığı alında 2. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi'nde sunulmuştur. Çalışma kapsamında Türkiye'nin dış politikada izlediği yolun devamında elçilerin atanması açıklanmıştır. Çalışma devamında ise elçilerin izlenimleri üzerinden Arnavutluk'taki yapılanma ve iki devletin ilişkilerine dair izlenimleri hakkında incelemelerde bulunulmuştur. (Özer ve Özkan, 2018:109-25)

5.3. Lisansüstü Tezler

İki devlet arasındaki ilişkileri detaylı bir şekilde değerlendiren lisans üstü tez çalışması *Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri (1920-1938)* başlığı altına yayınlanmıştır. Bu çalışma içerisinde ikili ilişkiler yalnızca Cumhuriyet sonrası, yani Atatürk dönemi içerisinde değil; Milli Mücadele yıllar içerisinde Arnavutluk ve Türkiye iç meseleleri üzerinden de incelenmiştir.

Çalışma içerisinde 1923-1938 yılları iki başlık altında incelenmiş ve ilişkiler Balkan Paktına kadar bir dönem olarak ve Balkan Paktından sonrası ayrı bir dönem olarak incelenmiştir. 1923-1931 yılları altında siyasi ilişkiler ve coğrafyadaki değişen şartlar üzerine inşa edilen ilişkiler üzerine incelenirken 1931-1938 yılları ise Balkan Konferansları ve sonrası olarak değerlendirilmiştir. (Özcan, 2011:1-335)

6. Yugoslavya ile İlişkilere Dair Türkçe Kaynaklar

Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı yıllarında Yugoslavya Krallığı ile kurulan ilişkiler diğer Balkan coğrafyası devletlerinde olduğu gibi dostluk ve iş birliği çerçevesinde ilerletilmeye çalışılmıştır. Bu dönem içerisinde iki devlet arasında karşılıklı ziyaretler, elçi atamaları ve imzalanan anlaşmalar sayesinde ilişkiler pekiştirilmiş ve dostluk bağları kuvvetlendirilmiştir.

6.1. Kitap ve Makaleler

İlki devlet arasındaki ilişkilere ve ziyaretlere yönelik bir çalışma da *Atatürk Döneminde Türkiye-Yugoslavya İlişkileri ve Kral Alexander'ın Türkiye Ziyareti* başlığı altında yayınlanmıştır. Bu çalışma kapsamında her iki devletin siyasi ilişkileri kurma temelleri ve anlaşmalar incelenmiştir. Devamında ise Yugoslavya Kralı'nın ülkeye gerçekleştirdiği ziyaret ve temaslar değerlendirilmiş ve iki devlet arası ekonomik ve kültürel-sosyal ilişkiler değerlendirilmiştir. (Gökçen, 2016:667-82)

Türkiye ve Yugoslavya ilişkilerini değerlendiren bir diğer önemli çalışma Yugoslavya Krallığının iç gelişmesi ve sonrası üzerinden incelenen *Kral I. Aleksander Suikastı ve Türkiye-Yugoslavya İlişkilerine Etkisi* başlıklı makaledir. Bu çalışma ile Kral Alexandr'ın kısa bir biyografisi devamında suikast ve sebepleri incelenmiştir. Daha sonra ise Yugoslavya ve Türkiye'nin dostlukları ve ziyaretleri ile suikast karşısında Türkiye'den gönderilen mesajlar ve gazete haberlerine yer verilmiştir. (Beden, 2018:115-144)

İki devlet arası ziyaretlerin önemli bir noktasını temsil eden Başkan İsmet İnönü tarafından gerçekleştirilen ziyaret ise *Başvekil İsmet İnönü'nün Yugoslavya'ya Ziyaretinin Türk Basınına Yansıması* başlığı altında

değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında İsmet İnönü'nün yola çıkışı itibari ile başlayan ziyaret süreci ve geri dönüşü hakkında gazete haberleri üzerinden incelenmiştir. (Sarı, 2021:1-29)

İki devlet arasındaki ilişkileri yine bir ziyaret üzerinden değerlendiren bir başka çalışma ise *Bunalımdan Dostluğa: Yugoslavya Kralı I. Alexandr'ın Atatürk ile Görüşmesi (4 Ekim 1933)* başlığı altında incelenmiştir. Bu çalışma ile ikili ilişkiler hakkında bilgilendirmenin devamında Yugoslavya Kralı tarafından yapılan ziyaret ve bu ziyaretin basına yansıması incelenmiştir. (Kızılkaya, 2022:515-42)

6.2. Kongre ve Sempozyumlar

Yugoslavya ile ilişkilere dair liderlerin görüşleri üzerinden değerlendiren bir çalışma 9. Türk Tarih Kurumu Kongresinde İsmail Eren tarafından incelenmiş olan *Atatürk'e Ait Yugoslavya Eski Başbakanı M. Stoyadinoviç'in İzlenimleri* başlıklı çalışmadır. Bu çalışma içerisinde Balkan Devletleri arasındaki ittifak duygusunun doğması ve Yugoslavya başbakanının Türkiye ziyaretin incelenmiştir. Devamında ise başbakanın Atatürk hakkındaki dostane izlenimleri ve ziyaret esnasındaki görüşmeleri değerlendirilmiştir. (Eren, 1983:1939-46)

Türkiye Cumhuriyeti'nin Yugoslavya ile kurduğu ilişkilere dair önemli bir çalışma *Mustafa Kemal Atatürk'ün Barış Felsefesi Işığında Türkiye-Yugoslavya Dostluk İlişkileri* başlığı altında yayınlanmıştır. Bu çalışma ile Mustafa Kemal Atatürk'ün dış politika anlayış ve Yugoslavya ile ilişkilerin tarihsel süreci incelenmiştir. (Karahasan, 1994:2535-2570)

6.3. Lisansüstü Tezler

Yugoslavya ile ilişkilere dair yazılmış bir lisansüstü tez, yalnızca 1923-1938 yılları arasını değil; Atatürk Dönemi devamını da içine alacak şekilde geniş bir zaman dilimi üzerine yazılmıştır. *Türkiye-Yugoslavya İlişkileri (1923-1950)* başlıklı bu çalışma içerisinde Yugoslavya'nın coğrafyası ve kuruluşu devamında Atatürk'ün Balkan politikası ve iki devlet arası ziyaretler ve anlaşmalar incelenmiştir. (Turp, 2013:1-108)

7. Balkan Paktı (Antantı) ve Balkan Coğrafyası ile İlişkilere Dair Türkçe Kaynaklar

Mustafa Kemal Atatürk dönemi Balkan coğrafyası ile kurulan ilişkilerde önemli bir yapı taşını oluşturan Balkan Antantı, 1923-1938 Türk dış politikasında önemli bir konumda yer aldığı gibi, Atatürk'ün dış politika anlayışı üzerinde de önemli bir yerdedir. Bu sebeple Balkan Paktı da pek çok diğer alt başlık gibi

Atatürk Dönemi içerisinde en çok araştırılan ve üzerinde incelemelerin yapıldığı konu başlıklarından bir tanesidir.

Balkan Antantının yanı sıra 1923-1938 dönemi içerisinde Balkan coğrafyasına dair politikaların ve Balkan coğrafyası ile ilişkilerin toplu bir şekilde değerlendirilmesi gerek siyasi, gerek göç, gerek ise dış politika alanında önemli araştırmalara konu olmuş ve incelenmiştir.

7.1. Kitap ve Makaleler

Balkan Antantı hakkında yapılmış olan bir çalışma Afet İnan tarafından 1968 tarihinde kaleme alınmış olan *Balkan Antantı (1934)* başlıklı makaledir. Bu makalede Antanta dair incelemelerin yanı sıra Atatürk'ün dış politika anlayışı üzerinden yola çıkılmaktadır. Daha sonra ise Balkan Antantının maddeleri verilmiş ve Antant imzalanmadan önce Atatürk tarafından dış ilişkilerde gösterilen çabalardan bahsedilmiş ve verdiği nutuklar çalışmaya eklenmiştir. (İnan, 1968:285-92)

Atatürk döneminde Balkan coğrafyasına yönelik bir araştırma olan *Atatürk Dönemi Türkiye'nin Balkan Politikası (1923-1938)* başlıklı makalede Atatürk'ün dış politika anlayışı üzerinden coğrafya ile ilişkiler değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında dönemi içerisindeki coğrafyadaki gelişmeler ve Yunanistan ile olan anlaşmazlıklar incelenmiştir. Devamında ise Türkiye tarafından Balkan coğrafyasına yönelik atılmış olan barışçıl adımlar ve Balkan devletleri ile olan ilişkiler incelenmiştir. (Yürür, 1998:171-203)

Balkan coğrafyası ile kurulan ilişkilerin temel yapı taşlarından birisini oluşturan Göç meselesine dair önemli bir çalışma *İkili İlişkiler Çerçevesinde Balkan Ülkelerinden Türkiye›ye Gelen Göçler ve Göç Sonrası İskân Meselesi* başlığı altında yazılmış makaledir. Çalışma içerisinde coğrafyadan yapılan göçler ülke bazımda ayrı ayrı değerlendirilmiş, Göçmelerin yerleşim yerleri yanı sıra göç konusu yanında meselenin ekonomik alt yapısı da yine çalışma içerisinde incelenmiş ve ülke içerisindeki ekonomik yapılanma da bu çalışma içerisinde değerlendirilmiştir. (Öksüz, 2000:169-88) Balkan coğrafyasından yapılmış göçlere dair bir diğer önemli çalışma *Atatürk Döneminde Balkan Göçmenlerinin İskân Çalışmaları (1923-1938)* başlığı altında incelenmiştir. (Duman, 2009:473-90)

Balkan coğrafyası ile diplomasi sürecinin toplu bir şekilde değerlendirildiği bir makalede *Atatürk Dönemi Türkiye'nin Balkan Diplomasisi* başlıklı çalışmadır. Bu çalışma içerisinde ilişkilerin tarihsel ilişkilerine dair bir alt yapı sunulduktan sonra ülkeler ile kurulan ikili ilişkiler alt başlıklar halinde değerlendirilmişlerdir. (Bilgin, 2004:799-820)

Benzer şekilde Balkan coğrafyası ile diplomatik ilişkilerin toplu olarak şekilde değerlendirildiği bir çalışma *Atatürk Devrinde Türkiye'nin Balkan Politikası* ismi ile Ahmet Eyicil tarafından kaleme alınmıştır. (Eyicil, 2004:335-67)

Balkan Paktı incelemeleri hakkında bir çalışma ise *Türkiye'nin Balkan Ülkelerine Yakınlaşma Çabaları: Balkan Paktı* başlığı altında yayınlanmış olan makaledir. Bu çalışma kapsamında Pakta giden süreçte düzenlenen konferanslar hakkında bilgilendirmelerin yapılmasının ardından paktın imzalanması süreci değerlendirilmiştir. (Değerli, 2008:115-34)

Yine diplomatik ilişkilerin coğrafya odaklı incelendiği bir çalışma Barış Ertem tarafından kaleme alınan *Atatürk'ün Balkan Politikası ve Atatürk Dönemi'nde Türkiye-Balkan Devletleri İlişkileri* başlıklı e-dergi makalesidir. Bu makale devletler ile ikili ilişkilerin incelenmesi sonrasında Balkan Konferansları ve sonrasında ortaya çıkan Balkan Paktı değerlendirilmiş ve uluslararası konjonktür sonucunda ortaya çıkan Türkiye-Balkan coğrafyası ilişkiler incelenmiştir. (Ertem, 2010)

Atatürk Dönemi Balkan coğrafyası ile diplomatik ilişkilerde önemli bir yere sahip olan Balkan Paktı hakkında bir kitap çalışması, *Balkanlar'da Güvenlik Arzusu, Türkiye-Yunanistan-Yugoslavya İlişkileri ve Balkan Paktı* ismi ile yayınlanmıştır. Bu kitap içerisinde devletler arası ikili ilişkiler yanında uluslararası konjonktür ve bir dizi tedirginlikler sonucu ortaya çıkan pakt hakkında detaylı incelemeler yer almaktadır. (Sakin ve Salep, 2012:1-303)

Balkan Paktının ülke dışındaki tepkilerini değerlendiren önemli bir çalışma da *Balkan Paktı ve Dışarıdaki Yansımaları* başlığı altında incelenmiştir. Bu çalışma içerisinde 1930 tarihi itibariyle uluslararası konjonktürde değişen yapılanmalar hakkında bilgi verilmiştir. Devamında ise 1930-1934 dönemi Türkiye ve Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya ilişkileri, sonrasında ise Balkan konferansları ve paktının dünya basını üzerindeki değerlendirmeleri hakkında incelemelerde bulunulmuştur. (Önal ve Ultan, 2012:65-84)

Atatürk Dönemi içerisinde Balkan coğrafyasına dair ilişkilerin toplu olarak değerlendirildiği önemli bir çalışma *Türkiye-Balkan Ülkeleri Eğitim İlişkileri (Atatürk Dönemi)* başlıklı makaledir. Bu makale içerisinde coğrafya ile eğitim ilişkilerinin başlangıç sürecine değinilmekte ve bu ilişkilerin ülkelere göre dağılımı grafikler üzerinden değerlendirilmektedir. (Şahin, 2014:521-36)

Balkan Paktı'nın uluslararası ortam ve dönem konjonktürü üzerindeki önemine dair bir makale çalışması *İki Savaş Arası Dönemde İtalya›ya Karşı Balkanlarda Bir Dengeleme Politikası Denemesi: Balkan Antantı* başlığı ile yayınlanmıştır. Bu makale kapsamında Balkan Antantı dönemin Balkan coğrafyası üzerindeki tehlikeler ve devletlerarası bir iş birliği olarak ele

alınmaktadır. (Kelkitli, 2017:423-43) Benzer konu üzerine başka bir makale ise *İtalyan Bulgar Revizyonist Politikaları Karşısında Türkiye›nin Balkan Antantını Ayakta Tutma Çabası ve Türk-Yunan İttifak Arayışı* başlığı altında yayınlanmıştır. (Yellice, 2018:537-578)

Kaostan Barışa Köprü: Balkan Paktı'nın İnşası başlıklı çalışmada ise Balkan Paktı Türk-Yunan dostluğu üzerinden değerlendirilmektedir. Perihan Ünlü Soylu tarafından kaleme alınan bu makalede pakt öncesi Türk-Yunan dostluk süreci değerlendirilmiş ve her iki devletin Balkan coğrafyasındaki barış ortamı gerekliliğine dair hem fikir olduklarını değerlendirmiştir. Çalışma devamında ise paktın imza süreci hakkında incelemelerde bulunulmuştur. (Soylu, 2017:235-76)

Balkan Paktı hakkında farklı bir perspektif üzerinden yapılmış çalışma, *İngiliz Belgelerine Göre Türk-İngiliz İlişkileri ve Balkan Paktı›nın Gelişimi (1934)* başlığı altında dönemin Türk dış politikasının çok boyutlu olarak incelenmesi ile yapılmıştır. (Çelik, 2020:849-60)

Balkan Paktı'nın önemli yapı taşlarından birisi oluşturan İkinci Balkan Konferansı üzerine eğilen bir çalışma olan *Balkan Paktı Sürecinde İkinci Balkan Konferansı ve Yankıları* başlıklı makale içerisinde konferans süreci ve sonrası hakkında detaylı değerlendirmelerde bulunulmuştu. (Geçikli, 2023:315-38)

7.2. Kongre ve Sempozyumlar

Konu kapsamında bir sunum, Nasrullah Uzman tarafından sunulmuş ve Orhan Neçare tarafından yayın hazırlanmış olan *Balkan Paktı ve Basındaki Yansımaları* başlıklı çalışmadır. Çalışma kapsamında ilk önce paktın hazırlayıcı olan konferanslar hakkında bilgi verilmiş devamında ise Balkan Paktı hakkında açıklamalara yer verilmiştir. (Uzman, 2011:1257-1303)

7.3. Lisansüstü Tezler

Balkan coğrafyası ile ilişkiler üzerine yazılmış bir lisansüstü tez *Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Atatürk Dönemindeki Balkan Politikası (1923-1938)* başlığı altında kaleme alınmıştır. Bu çalışma kapsamında ilişkiler Cumhuriyet öncesinden başlatılarak geniş bir perspektifte sunulmuşlardır. Devamında ise Lozan'dan artakalan meseleler ve 1930 yılı itibariyle değişen dünya koşulları karşısında Balkan coğrafyası ile yaşanan ilişkiler üzerine durulmuştur.(Öksüz, 1996:1-225) Yine ikili ilişkilere dair yazılmış olan bir yüksek lisans tezi *Atatürk Dönemi Balkan Politikası (1923-1938).* (Güneş, 2001:1-116)

Dönemin Balkan politikası üzerine genel bir değerlendirme yapan bir diğer lisans üstü tez çalışması ise *1923-1938 Atatürk Dönemi Balkan Politikası* başlıklı çalışma ile dönem ilişkileri değerlendirilmiştir. (Elhan, 2012:1-87)

Balkan Paktı üzerine yazılmış olan bir tez çalışması *Balkanlarda İttifak Arayışı ve Türkiye Birinci Balkan İttifakı* başlıklı çalışmadır. Bu çalışma kapsamında ittifak öncesi coğrafyadaki genel durum hakkında bilgi verilmiş ve paktın imzalanma süreci olan konferanslar hakkında incelemelerde bulunulmuştur. Devamında ise pakt hakkında basının görüşü ile belirli devletleri pak hakkında görüşlerine yer verilmiştir. Son başlık altında ise Balkan Paktı sonrasında yaşanan uluslararası gelişmeler ile paktın son buluşu hakkında incelemeler yer almıştır. (Demir, 2007:1-252)

Balkan Paktı üzerine yazılmış bir lisansüstü tez olan *1934 Balkan Antantının Dış Basındaki Yansımaları* başlıklı çalışmada ise Balkan Antantının tarihsel seyri üzerinde detaylı incelemeler yapılmıştır. Çalışma kapsamında hazırlık aşamaları yanı sıra konferanslar hakkında detaylı incelemeler yapılmış. Devamında ise gelen tepkiler ve Antantın sona eriş sürecindeki ve zayıflama süreçleri incelenmiştir. (Tüylü, 2010:1-259)

Balkan Paktı üzerine yapılmış olan bir diğer lisansüstü tez *çalışması 1934 Balkan Antantı ve Türkiye›nin Bölgesel Güç Olma Çabaları* başlığı altında incelenmiştir. Tez çalışması içerisinde Cumhuriyet öncesi Balkan coğrafyası hakkında bilgi verilmiş ve pakta giden süreç ile konferanslar süreci değerlendirilmiştir. Devamında ise paktın imza süreci ve devletlerarası anlaşmazlıklar incelenmiştir. Paktın dağılma sürecine kadar ki çalışmaları hakkında yapılan incelemeler sonrasında ise dağılma süreci değerlendirilmiş ve Türkiye'nin bölgesel güç çabaları ele alınmıştır. (Selçuk, 2021:1-232)

8. SONUÇ

Mustafa Kemal Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı yaptığı yıllar içerisinde aktif dış politikası, dönem ilişkilerine dair yapılan araştırmaların fazlalığında önemli bir sebep olmuştur. Bu döneme dair çalışmalar belirli bir alan üzerine de sınırlı kalmayarak araştırmanın türü üzerinden de çeşitlilik göstermektedir. Bu sebeple 1923-1938 dönemine dair ilişkiler, çalışmamız dahilinde ve haricinde pek çok önemli araştırmaya konu olmuştur.

Dönem ilişkilerine dair yayınlanmış kaynaklara göre devletler ile kurulan ilişkilerin yoğunluğu o konuya dair daha fazla araştırma yapılmasına sebebiyet verirken; daha seyrek ilişkiler kurulan devletlere dair yapılan çalışmaların azlığı ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında devletler ile tarihsel bağlar ve ikili meselelerin önemleri de yapılan araştırmaların sayısını artırmıştır.

Bu kapsamda Türk-Yunan ilişkilerine dair çalışmaların tarihsel önemi ve dönem içerisinde çok boyutlu etkiye sahip olması araştırmacıların üzerinden daha çok durduğu bir konu olmasına sebebiyet vermiştir. Bu sebepledir ki Türkiye-Yunanistan ilişkilerine dair 1923-1938 yıllarında kurulan ilişkiler hakkında çok boyutlu olarak incelenmiş pek çok önemli çalışma bulunmaktadır.

Benzer şekilde yine Bulgaristan, Romanya ve Balkan Antantına dair çalışmalar da dönem içerisindeki ilişkilerin yoğunluğu ve meselelerin çok boyutlu önemleri sebepleriyle daha kapsamlı ve detaylı incelemelerin yapıldığı konu başlıklarıdır.

Atatürk Dönemi içerisinde Yugoslavya ve Arnavutluk ile kurulan ilişkilerin ise diğer devletlere kıyasla gerek ikili meselelerde gerek ise dönem konjonktüründe daha sakin bir yapıda olması söz konusu devletlere yönelik yapılan araştırmaların daha az sayıda olduğu görülmekte ve özellikle ikili anlaşmalar üzerinde literatürde yapılan bir çalışmanın yer almadığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

1. Kitap ve Makaleler

ARI, Kemal. (2014). Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

ARMAOĞLU Fahir. (2021). 20. Yy Siyasi Tarihi, Kronik Yayınları.

ARSLAN Aslı. (2014). Atatürk Döneminde Romanya'dan Türk Göçleri ve Göçmenlerin İskânları Meselesi. Turkish Studies, 9(4), 31-50.

ATMACA Tayfun. (2007). Krallıktan Cumhuriyet'e: Tarihte İz Bırakan Dostluğun Mimarları: Zogu ve Atatürk, Lazer Ofset, Ankara

AYIŞIĞI Metin. (2004). ''Atatürk Dönemi Türk-Bulgar İlişkilerine Bir Bakış'' Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, 4: 111-123.

BARLAS Dilek, & KÖKSAL Yonca. (2017). ''Türk-Bulgar İlişkileri ve Türk Azınlık 1923-1934''. Avrasya Sosyal ve Ekonomik Araştırmaları Dergisi, 4(12), 116-124.

BEDEN Aydın. (2018). ''Kral I. Aleksander Suikastı ve Türkiye-Yugoslavya İlişkilerine Etkisi'' Mediterranean Journal of Humanities, 8(2), 115-144.

BİLGİÇ S. Bestami. (2015). ''Atatürk Döneminde Türkiye-Yunanistan İlişkileri (1923-1938)'' Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 31(91), 1-28.

BİLGİN Mustafa Sıtkı. (2004). ''Atatürk Dönemi Türkiye'nin Balkan Diplomasisi'' Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 20(60), 799-820

ÇAKMAK Zafer. (2007). "Yunanistan Başbakanı Panagis Tsaldaris'in Türkiye'yi Ziyareti (10–17 Eylül 1933)" Turkish Studies, 4 (2):1271-1282.

ÇELİK Mustafa Edip. (2020). "İngiliz Belgelerine Göre Türk-İngiliz İlişkileri ve Balkan Paktı'nın Gelişimi (1934)" History Studies, 12(3):849-860.

DEĞERLİ Sarıkoyuncu Esra. (2006). "Atatürk Dönemi Türk-Yunan Siyasi İlişkileri", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15:239-262.

DEĞERLİ Sarıkoyuncu Esra. (2008). "Türkiye'nin Balkan Ülkelerine Yakınlaşma Çabaları: Balkan Paktı" Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9(2): 115-134.

DEMİRÖZÜ Damla. (2017). Savaştan Barışa Giden Yol Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri (2. Bs.). İletişim Yayınları.

DUMAN Önder. (2009). "Atatürk Döneminde Balkan Göçmenlerinin İskân Çalışmaları (1923-1938)", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 43: 473-490.

EMGİLİ Fahriye. (2014). "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin Türkiye Cumhuriyeti'nin İktisadi Oluşumuna Etkisi. Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi", 180 (180): 105-122.

EMGİLİ Fahriye. (2017). "Nüfus Mübadelesi Hakkında Araştırmalara Bir Bakış" Tarih ve Günce, 1(1): 1-29.

ERDEM Nilüfer. (2009). "Yunan Tarihçilerinin Gözüyle 1930 Türk-Yunan Dostluk Anlaşması ve Venizelos'un Bu Sürece Katkısı" Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 23: 93-128.

ERDEM Nilüfer. (2022). "Atatürk Dönemi Türk-Yunan İlişkileri", s.31-36, Ed. ERSLAN, C. Atatürk Devri Türk Dış Politikası 1920-1938: Kafkasya, Balkanlar, Ortadoğu Siyasi, Sosyal, Kültürel, Ekonomik İlişkiler Perspektifinden İstanbul Üniversitesi.

ERİM, Nihat (t.y.) "Milletlerarası Adalet Divanı ve Türkiye-Rum ve Türk Ahali Mübadelesi", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2 (1) :62-72)

EROĞLU Hamza. (1987). "Türk-Bulgar İlişkileri ve 18 Ekim 1925 Tarihli Dostluk Andlaşması" Belleten, 51 (201): 1339-1348.

ERTEM Barış. (2010). "Atatürk'ün Balkan Politikası ve Atatürk Dönemi'nde Türkiye-Balkan Devletleri İlişkileri" Akademik Bakış Dergisi, 21.

ESER Gülşah. (2021). "Romanya Kraliçesi Maria'nın 1930 Yılı Türkiye Ziyaretlerinin Ulusal Basına Yansıması" Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, 39: 229-246.

EYİCİL Ahmet. (2004). "Atatürk Devrinde Türkiye'nin Balkan Politikası" Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 335-367.

GEÇİKLİ Recep Murat. (2023). "Balkan Paktı Sürecinde İkinci Balkan Konferansı ve Yankıları" Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 43: 315-338.

GÖKÇEN Salim. (2016). "Atatürk Döneminde Türkiye-Yugoslavya İlişkileri ve Kral Alexander'ın Türkiye Ziyareti", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9(43): 667-682.

GÖLEÇ Mustafa. (2016). "Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Göre Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Türkiye-Bulgaristan İlişkileri" Türkiye Mecmuası, 26(2): 147-168.

İNAN Afet. (1968). "Balkan Antantı (1934)" Belleten, 32(126): 285-292.

KAŞTAN Yüksel. (2008). "Atatürk Dönemi Türkiye-Bulgaristan İlişkileri" Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 24(72): 669-696.

KELKİTLİ Fatma Aslı. (2017). "İki Savaş Arası Dönemde İtalya'ya Karşı Balkanlarda Bir Dengeleme Politikası Denemesi: Balkan Antantı" Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, 72(2): 423-443.

KIZILKAYA Rıdvan. (2022). "Bunalımdan Dostluğa: Yugoslavya Kralı I. Alexandr'ın Atatürk ile Görüşmesi (4 Ekim 1933)" Journal of History and Future, 8(22): 515-542.

KÖSTÜKLÜ Nuri. (2002). "Atatürk Dönemi Türk-Bulgar İlişkilerine Dair Bazı Tespitler", s.23-30, (Ed. ALKA Melek ve TAŞÇI Yasemin) Atatürk Haftası Armağanı Türk Tarih Kurumu

KÖSTÜKLÜ Nuri. (2016). "Türk Elçilik Raporlarına Göre Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkilerine Dair Bazı Tespitler", Tarih İncelemeleri Dergisi, 31(1): 235-246.

ÖKSÜZ Hikmet. (2000). "İkili İlişkiler Çerçevesinde Balkan Ülkelerinden Türkiye'ye Gelen Göçler ve Göç Sonrası İskân Meselesi." Atatürk Dergisi, 3(1): 169-188.

ÖMER Metin. (2012). "Atatürk Dönemi Türk Dış Ticaretinde Romanya'nın Yeri" Tarih Okulu Dergisi, 13: 53-68.

ÖNAL Buket, & ULTAN Melike Özlem. (2012). "Balkan Paktı ve Dışarıdaki Yansımaları" Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13(22): 65-84.

ÖZALPER Mehmet. (2019). "Türkiye'nin Bölgesel Barış Girişimleri Ekseninde 17 Ekim 1933 tarihli Türkiye-Romanya Dostluk, Saldırmazlık, Hakemlik ve Uzlaştırma Antlaşması" Tarih Okulu Dergisi, 12(38): 433-458.

ÖZLEM Kader. (2016). "1925 Türkiye-Bulgaristan Dostluk Anlaşması'nın Bulgaristan Türklerinin Azınlık Hakları Bağlamında Analizi"s.533-553, Ed. REÇBER Kamuran vd. Dora Yayıncılık, Bursa

SAĞIR Adem, & AKTAŞ Zeynep. (2019). "Romanya'dan Türkiye'ye Gelen Göçmenlerle Türk Toplumu Arasındaki İlişkinin Sosyolojik Çözümlenmesi: Türk Yazılı Basınında 1934-1938 dönemi" Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 35(99): 141-214.

SAKİN Serdar, & SALEP Mustafa. (2012). Balkanlar'da Güvenlik Arzusu, Türkiye-Yunanistan-Yugoslavya İlişkileri ve Balkan Paktı. Berikan Yayınevi.

SARI Selim. (2021). "Başvekil İsmet İnönü'nün Yugoslavya'ya Ziyaretinin Türk Basınına Yansıması" Takvim-i Vekayi, 9(1): 1-29.

SHUPUZA Gazmend. (1990). "Atatürk ve Arnavutluk-Türkiye İlişkileri" Ankara Üniversitesi TİTE Atatürk Yolu Dergisi, 6: 335-347.

SOFRACI İhsan Erdem, & KAYAM Melike. (2019). "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Ekonomiye Olan Etkileri" Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23(2). 187-201.

ŞAHİN Mustafa. (2014). "Türkiye-Balkan Ülkeleri Eğitim İlişkileri (Atatürk Dönemi)" Turkish Studies, 8(1): 521-536.

ŞAHİN Süreyya. (400M.S.). Fener Partikhanesi ve Türkiye. Ötüken Neşriyat, İstanbul.

TEKİN Cemile, & ALTUNSOY Cemile. (2019). "Romanya'dan Cumhuriyet Döneminde (1923-1938) Türkiye'ye Yapılan Kitlesel Göçler" Kapadokya Tarih ve Sosyal Bilimler Dergisi, 13: 69-85.

UZMAN Nasrullah. (2011). Balkan Paktı ve Basındaki Yansımaları. 2, 1257-1303.

ÜNLÜ SOYLU Perihan. (2017). "Kaostan Barışa Köprü: Balkan Paktı'nın İnşası" Tarih Okulu Dergisi, 10(26): 235-276.

YAŞAR Selman. (2012). "Türkiye-Romanya İlişkileri (1930-1938)" Turkish Studies, 7(4): 3199-3213.

YELLİCE Gürhan. (2018). "İtalyan Bulgar Revizyonist Politikaları Karşısında Türkiye'nin Balkan Antantını Ayakta Tutma Çabası ve Türk-Yunan İttifak Arayışı" Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16(1): 537-578.

2. Kongre ve Sempozyumlar

AKGÜN Seçil. (1986). "Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu", Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri, 241-277.

Atatürk Araştırma Merkezi, "Türk-Yunan İlişkilerinde Mübadele Sorunu" Atatürk Dördüncü Uluslararası Kongresi, 2000 C1, 667-690

ÇELEBİ Mevlüt. (2019). "Türk-Romen İlişkilerinin Balkan Antantına Gidiş Sürecinde Üçüncü Göz: İtalya", Türkiye-Romanya İlişkileri Geçmiş ve

Günümüz Uluslararası Sempozyumu, 715-743, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

ERTAN Temuçin Faik. (2019). ‘‘Balkan Antantının Kuruluş ve Gelişim Sürecinde Romanya’dan Türkiye’ye Diplomatik Ziyaretler’’, Türkiye-Romanya İlişkileri Geçmiş ve Günümüz Uluslararası Sempozyumu 639-689, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

GÖKTÜRK Turgay Bülent. (2019). ‘‘Atatürk Dönemi Türkiye-Romanya İlişkilerinin Kıbrıs, Türkiye ve Romanya Basınındaki Yansımaları’’, Türkiye-Romanya İlişkileri Geçmiş ve Günümüz Uluslararası Sempozyumu, 743-803, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

HAKOV C. (1991). ‘‘Atatürk ve Bulgaristan ile Türkiye Arasında Yeni Siyasal-Diplomatik Münasebetler’’, Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu, 1271-1280.

HAYTAOĞLU Ercan. (2015). ‘‘Balkan Paktı Oluşum Sürecinde Arnavutluk Dış Politikası ve Türkiye ile İlişkileri (1930-1934)’’, 1. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi, 195-217.

İSMAİL Eren. (1983). ‘‘Atatürk’e Ait Yugoslavya Eski Başbakanı M. Stoyadinoviç’in İzlenimleri’’, 9. Türk Tarih Kongresi, 1939-1946.

KARAHASAN Mustafa Kemal. (1994). ‘‘Mustafa Kemal Atatürk’ün Barış Felsefesi Işığında Türkiye-Yugoslavya Dostluk İlişkileri’’, 9. Türk Tarih Kongresi 2535-2570.

ÖZDEN Neşe. (2019). ‘‘Balkanlar’da Barış ve Anlaşma:1920-1930’larda Türk-Romen İlişkileri, Türkiye ve Romanya Basınındaki Yansımaları’’, Türkiye-Romanya İlişkileri Geçmiş ve Günümüz Uluslararası Sempozyumu, 39-81, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

Velikov Stefan. (1983). ‘‘Kemal Atatürk ve Bulgaristan’’, 7. Türk Tarih Kongresi, 1865-1876.

SEVİLAY Özer, & ÖZKAN M. Selçuk (2018). ‘‘Elçiler Nazarından Arnavutluk’a Dair İzlenimler (1926-1938)’’ 2. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi, 109-125.

SHUPUZA Gazmend. (1998). ‘‘1928-1930 Yıllarında Arnavut-Türk İlişkileri’’, Uluslararası Konferans: Atatürkçülük ve Modern Türkiye, 175-182.

UZMAN Nasrullah. (2011). ‘‘Balkan Paktı ve Basındaki Yansımaları’’. 7. Uluslararası Atatürk Kongresi, 257-1303.

3. Tezler

AĞCA Ümit. (2014). Türkiye-Bulgaristan İlişkileri Çerçevesinde Razgrat Olayı ve Türk Kamuoyuna Yansımaları Yüksek Lisans Tezi. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir.

ARAPÖZENGİ Özlem. (2019). Türk Basınına Göre Türk-Yunan İlişkileri (1928-1938), Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi, Edirne.

BAYDAN Berna. (2017). Türk-Yunan İlişkilerinin II. ve III. Dönem TBMM'YE ve Kamuoyuna Yansımaları Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Üniversitesi, Erzincan.

ÇAKMAK Gülhan Barış. (2015). Lozan Konferansı'nda Türk-Rum Nüfus Mübadelesi ve Sonrasında Türkiye'deki Gayri Mübadillerin Durumu Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Kırıkkale.

ÇATAKÇI Ayşegül. (2018). Atatürk Döneminde Türkiye-Romanya İlişkileri Yüksek Lisans Tezi Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.

DEMİR Nurulay Funda. (2007). Balkanlarda İttifak Arayışı ve Türkiye Birinci Balkan İttifakı Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

ERTÜRK Suzan. (2005). Bulgaristan Basınında Türkiye ve Atatürk (1923-1938) Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.

GÜNEŞ Beril. (2001). Atatürk Dönemi Balkan Politikası (1923-1938) Yüksek Lisans Tezi Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

KAYA Murat. (2019). Mübadele Döneminde İzmir ve Çevresinde Mülkiyet Sorunu Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

METİN Ömer. (2011). Atatürk Dönemi Türkiye-Romanya İlişkileri (1923-1938) Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

ORHAN Elhan. (2012). 1923-1938 Atatürk Dönemi Balkan Politikası Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.

ÖKSÜZ Hikmet. (1996). Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Atatürk Dönemindeki Balkan Politikası (1923-1938) Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

ÖZCAN Halil, (2009). Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk ilişkileri (1920-1938) Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

SAPAZ Makbule. (2019). Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin Tarih Yazımına Yansımaları: Türk-Yunan Literatürünün Karşılaştırmalı Analizi Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne.

SELÇUK Sefa. (2021). 1934 Balkan Antantı ve Türkiye'nin Bölgesel Güç Olma Çabaları Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul.

TOSUN Ramazan. (2007). Türk-Rum Mübadelesi ve Konya Yüksek Lisans Tezi Selçuk Üniversitesi, Konya.

TURP Muharrem. (2013). Türkiye-Yugoslavya İlişkileri (1923-1950) Yüksek Lisans Tezi. Kafkas Üniversitesi, Kars.

TÜYLÜ Esin. (2010). 1934 Balkan Antantının Dış Basındaki Yansımaları Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi İstanbul.

URGANDOKUR Melisa. (2004). Türkiye-Bulgaristan İlişkileri (1923-1933) Yüksek Lisans Tezi. Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.

UYSAL Mehmet. (2007). 1930-1938 Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi İstanbul.

BÖLÜM XVII

SIRBİSTAN YENİ PAZAR'DA TÜRKLÜK BİLİMİ ÇALIŞMALARI

Turcology Studies In Novi Pazar, Serbia

Ahmet ÇAM[1] & Nejra ŽUPLJANIN[2]

[1] Dr., State University of Novi Pazar,
Philological Science Department
e-mail: ahmetefecam@gmail.com
Orcid: 0000-0002-4338-9090

[2] Öğr. Gör., State University of Novi Pazar,
Philological Science Department
e-mail: neyramuyovic@gmail.com
Orcid: 0009-0005-7777-6864

1. Giriş

Balkanlar, tarihte olduğu gibi günümüzde de Türk dili ve kültürünün canlılığını koruduğu en önemli coğrafyalardan biridir. 19. yüzyıla kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olan Sırbistan, Türkiye Cumhuriyeti ile siyasi, ekonomik, kültürel vb. ilişkilerin üst düzeyde olduğu ülkelerden biri olarak ön plana çıkmaktadır. Hatta son zamanlarda Sırbistan ile Türkiye arasındaki ikili ilişkilerin tarihî zirvede olduğu da ifade edilmiştir (AA, 2022).

Sırbistan ile Türkiye arasındaki bağları kuvvetlendiren faktörlerden birisi de dildir. Tarihsel bağların kuvvetli olması, iki ülke arasındaki siyasi, ekonomik bakımdan iyi ilişkilerin olması, vizelerin karşılıklı kaldırılması ve turizm faaliyetlerinin artması, Türk dizi-sinema sektörünün başarılı çalışmaları, Türkiye'de eğitim gören Sırbistanlıların sayıca artması vb. nedenlerden ötürü Sırbistan'da Türkçeye gösterilen ilgi günden güne artmakta buna paralel olarak

ülkenin çeşitli yerlerinde mevcut kurum-kuruluşlara ek olarak Türk dili ve kültürüyle ilgili yeni kurum-kuruluşlar ortaya çıkmaktadır.

2. Sırbistan'da Türkçe Öğretim Faaliyetlerine Genel Bir Bakış

Sırpça, Hırvatça ve Boşnakça, Türk diliyle temas dil bilimsel açıdan en yoğun alışverişin yaşandığı diller arasındadır. Türkçeden bu dillere geçen yaklaşık sekiz ila dokuz bin sözcüğün varlığı, bu iddiayı somut bir biçimde ortaya koymaktadır (Škaljić, 1966: 23; Đınđić, 2014: 11) Günümüzde ise nispeten bu sayının azaldığı, Sırp ve Hırvat dillerinde üç bin civarında sözcüğün canlı bir biçimde varlığını sürdürdüğü söylenebilir (Karaağaç, 2015: 129; Đınđić, 2014: 11).

Sırbistan'da Türklük bilimi ile ilgili çalışmaların olduğu en önemli şehirlerden biri Belgrad'dır. Belgrad Üniversitesi Felsefe Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümünde 1926 yılında ilk kez Türk dili dersi seçmeli olarak okutulmaya başlanmıştır. 1960'ta Filoloji Fakültesinin kurulmasından sonra Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Filoloji Fakültesi bünyesinde eğitim-öğretim faaliyetlerine devam etmiş ve daha sonra bu fakültede Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü kurulmuştur. 1965'ten bu yana da Türkiye'den gelen Türk okutmanlar, bölüme akademik destek sunmaktadırlar (Yalap, 2020: 484). Belgrad Yunus Emre Enstitüsü (YEE), Belgrad'da Türklük bilimi çalışmalarının yapıldığı önemli yerler arasındadır. 2015 yılında kurulan YEE'de Türklük bilimi alanına giren Türkçe öğretimi, çalıştay, sergi, geleneksel Türk el sanatları kursu, konferans, seminer vb. pek çok etkinlik gerçekleştirilmektedir. Ayrıca Belgrad Filoloji Lisesinde de Türkçe seçmeli ders olarak yer almakta ve YEE tarafından bu kuruma okutman desteği sağlanmaktadır (BGD YEE, 2023; AA, 2023). Belgrad İslami İlimler Fakültesi İlahiyat ve Pedagoji Bölümünde, Belgrad Dositey Akademisinde de Türkçe öğretilmektedir. Bunların yanında 2023-2024 akademik yılında Belgrad Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesinde de Türkçe öğretilmeye başlanmıştır (MEB BEM, 2023).

Sırbistan'ın en büyük ikinci şehri Novi Sad'dır. Novi Sad Üniversitesi Felsefe Fakültesinde 2012 yılından bu yana Türkçe öğretilmektedir. Bunun yanı sıra Karlofça Dil Lisesinde de Türkçe seçmeli ders olarak okutulmaktadır. Niş şehrinde bulunan Niş Üniversitesi Felsefe Fakültesi Yabancı Diller Merkezi bünyesinde ve Fen-Matematik Fakültesinde de Türkçe kursları mevcuttur. 2022 yılında Tutin'de, Tutin Belediyesi Türk Kültür Merkezi açılmış ve burada da Türkçe öğretilmeye devam edilmektedir. Kragujevac şehrindeki Kragujevac

Üniversitesi ve Kragujevac İşçi Üniversitesinde de 2023-2024 akademik yılında Türkçe dersleri başlamıştır (MEB BEM, 2023).

Belgrad, Novi Sad, Niş, Novi Pazar, Kragujevac ve Tutin'deki Türkçe kurslarındaki dersler, ağırlıklı olarak Türkiye Cumhuriyeti, Bakanlıklararası Ortak Kültür Komisyonu (BAOK) kararıyla görevlendirilen Türk okutmanlar tarafından verilmektedir. Bunun yanında Türkiye Maarif Vakfının da ülkede on üç eğitim kurumu bulunmaktadır. Bu kurumların biri ilkokul, diğerleri ise büyük oranda okul öncesi eğitim şeklinde hizmet vermektedir (TMV, 2023). YEE ve TMV tarafından istihdam edilen Türk veya Sırbistan vatandaşı okutmanlar, öğretmenler ile Türkiye Cumhuriyeti Belgrad Büyükelçiliği ve Türkiye Cumhuriyeti Yeni Pazar Başkonsolosluğu tarafından desteklenen yerel eğitim personelleri de bu kurslarda görev alabilmektedirler.

Sırbistan'daki Müslümanların en yoğun olduğu Sancak'ta medreseler aktif olarak çalışan eğitim kurumlarından biridir. Bu medreseler, Sırbistan şartlarında devlet okulu olarak kabul görmemekte, özel okul statüsünde değerlendirilmektedir. Medreselerde din eğitiminin yanı sıra Türkçe dersleri de verilmektedir (Yayla, 2023: 256). Türkçe dersleri hariç medreselerdeki eğitim-öğretim programı Bosna-Hersek'teki medreselerin eğitim-öğretim programlarıyla aynıdır (Pepiç, 2014: 156). Prijepolje şehrindeki Bakiye Hanım Kız Medresesi, Tutin'deki Tutin Kız Medresesi gibi kurumlar da bu kapsamda Türkçe derslerinin verildiği yerler arasındadır. Buralardaki Türkçe öğretimi Türkçe bilen veya Türkiye mezunu yerel personeller tarafından verilmekte ve eğitim mevcut imkânlar nispetinde devam ettirilmektedir.

3. Yeni Pazar'ın Tarihçesi ve Günümüzdeki Durumu

Balkan şehirlerinden biri olan Yeni Pazar (Novi Pazar); Sırbistan'ın güneybatısında yer alan, ülkedeki Boşnakların kültür merkezi olan Sancak bölgesinin başkenti konumundadır. Bölgeye Osmanlı'nın Balkanlardaki son sancağı olmasından ötürü Sancak denmektedir. Günümüzde Sancak'taki şehirlerin bir bölümü Sırbistan'da, bir bölümü de Karadağ'dadır. Sırbistan topraklarında kalan şehirler: Yeni Pazar (Novi Pazar), Sjenica, Tutin, Prijepolje, Nova Varoš, Priboj; Karadağ'da kalan şehirler ise Gradac, Pljevlja (Taşlıca), Rožaje, Gusinje, Bijelo Polje (Akova), Berane, Plav, Andrijevica şeklindedir.

Harita 1: Sancak bölgesi[1]

Yeni Pazar, Osmanlılar tarafından kurulan Balkan şehirlerindendir. Kaynaklara göre eski çağlarda bölgede İliryalılar ve Romalıların izlerine rastlanmaktadır. Slavlar VI-VII. yüzyıllar arasında bölgeye göç ettiklerine, 1168'de bugünkü Yeni Pazar'da bulunan St. Petar Kilisesi'nde Sırp hükümdar Stevan Nemanja'nın Ortodoks Hristiyanlığı kabul ettiğine dair bilgiler vardır. Deževski Sabor ile (1282) Osmanlıların gelişine kadar (1390'lar) geçen sürede bölgenin ihmal edildiği ve kayda değer bir gelişmenin meydana gelmediği bilinmektedir (Mušović, 1979: 7-13).

Yeni Pazar'ın bulunduğu bölge 1392-1402 ve 1439-1444 yılları arasında Osmanlı idaresi altına alınmıştı. Kesin Osmanlı hâkimiyeti ise Osmanlılar ile Sırplar arasında yapılan 1454 anlaşmasından sonra gerçekleşti. Burası daha önce Sırp Despotu Vuk Brankoviç'in hükmü altındaydı. İshakbeyoğlu Gazi İsa Bey; Trgovište, Pazar veya Pazarište şeklinde adlandırılan şehri büyük ihtimalle 1459'da kurdu. Bu tarihten sonra burası Yeni Pazar (Yenice-i Pazar/Novi Pazar), Trgovište ise Eski Pazar adıyla anılmaya başlandı. Yeni Pazar'ın kurulduğu kesimde Parice ve Potok adlı iki küçük köyün yer aldığı Osmanlı kayıtlarında

1 Bazı araştırmacılara göre Plav ve Andrijevica şehirleri Sancak'a dâhil değildir (Wikipedia, 2023).

mevcuttur. Gazi İsa Bey yeni şehri, Ras tepesindeki eski kale ile Raşka nehri arasında kalan dar, ovadakine nispetle gelişmeye daha elverişli düz bir alanda Jošanica deresiyle Raşka'nın kesiştiği yere kurdu (Aruçi, 2013: 43: 468).

Yeni Pazar, 1912 Ekim 23 tarihinde Osmanlı Devleti'nden ayrılmıştır ve bu tarihten sonra Müslüman nüfusun büyük bir kısmı Türkiye'ye göç etmiştir. Bu tarihten sonra 1938 ve 1953 yılında da Boşnakların Türkiye'ye göçleri sürmüştür (Aruçi, 2013: 43: 469).

Yeni Pazar, günümüzde Sırbistan'ın beş istatistiksel bölgesinden biri olan Şumadiya ve Batı Sırbistan (Šumadije i Zapadne Srbije) sınırları içerisindedir. Yeni Pazar, 742 kilometrelik bir alanı kapsamakta ve şehirde kayıtlı 99 yerleşim yeri bulunmaktadır. 2022'deki resmî nüfus verilerine göre şehrin nüfusu 106.663'tür (SORS, 2023: 432). 2011 nüfus verilerine göre 100.410 kişilik şehir nüfusunun %77'si kendisini Boşnak; %4,1'i ise Müslüman olarak kaydettirmiştir. Buna göre şehirde yaşayan halkın %81'ini Müslümanlardan oluştuğu söylenebilir (Vukmirović, 2012: 64).

4. Yeni Pazar'da Türklük Bilimi Çalışmaları

Yeni Pazar, tarihte olduğu gibi 21. yüzyılda da Türkçenin yoğun ilgi gördüğü şehirlerden biridir. Türkiye'nin bölgeye olan yatırımları ve bölgedeki projeleri, özellikle İstanbul'un Bayrampaşa ve Pendik başta olmak üzere diğer ilçelerde ve farklı şehirlerde yaşayan Yeni Pazarlılarla olan akrabalık bağları, gelişen teknolojik imkânlarla karşılıklı gidiş-gelişlerin artması, ticaret, eğitim vb. nedenler bu durumu açıklamaktadır.

Uluslararası Novi Pazar Üniversitesinde 2001 yılında kurulan ve 2010 yılında kapanan Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü yükseköğretim düzeyinde Yeni Pazar'da Türkçenin öğretildiği ilk yer olarak kabul edilir (Özdamar, 2015: 134).

Yeni Pazar'da hâlihazırda Uluslararası Yeni Pazar Üniversitesi, Yeni Pazar İslam Bilimleri Fakültesi ile merkezi Belgrad'da bulunan Alfa Üniversitesi Ticaret ve Bankacılık Fakültesi adıyla üç özel üniversite; Yeni Pazar Devlet Üniversitesi adıyla bir devlet üniversitesi olmak üzere toplam dört kurum bulunmaktadır. Yeni Pazar'daki tüm liseler, Sırbistan Eğitim Bakanlığına bağlıdır. Ayrıca şehirde Komünist dönemde kapatılan ancak 1990'lı yıllarda yeniden açılan Gazi İsa Bey ve Sinan Bey Medreseleri bulunmaktadır (Aruçi, 2013: 471). Ayrıca bu medreselerden mezun olanlar üniversiteye kaydolabilmektedirler. Yeni Pazar'da Türkçe öğretimi ve Türk kültürü faaliyetlerinde bulunulan aktif kurum ve kuruluşlar aşağıdaki gibidir.

4. 1. Novi Pazar Devlet Üniversitesi

Novi Pazar Devlet Üniversitesinde 2010 yılından bu yana İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümünde Türkçe, Fransızca ile birlikte seçmeli ders olarak okutulmaktadır. Türkçe dersleri Türk Dili 1 (Turski Jezik 1), Türk Dili 2 (Turski Jezik 2), Türk Dili 3 (Turski Jezik 3) ve Türk Dili 4 (Turski Jezik 4) adlarıyla dönemlik olarak birinci ve ikinci sınıflarda okutulmaktadır. 2010'dan beri dört ders saati olarak okutulan Türkçe dersleri, üniversitenin yaptığı düzenleme ile 2018 eğitim-öğretim yılından bu yana her bir sınıf için haftalık üç saat olarak işlenmektedir. Türk Dili 1 ve Türk Dili 2 A1 seviyesine; Türk Dili 3 ve Türk Dili 4 dersleri ise A2 seviyesine tekabül etmektedir (Yayla, 2023: 253-254). 2023-2024 akademik yılında İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü 1. sınıfta okuyan 31; 2. sınıfta okuyan 25 öğrenci tarafından seçmeli ders olarak Türkçe seçilmiştir. Ayrıca 2023-2024 akademik yılından itibaren Teknoloji Fakültesi Mimarlık Bölümü 2. sınıfta da Türkçe seçmeli ders olarak okutulmaya başlanmıştır. 20 Mimarlık Bölümü öğrencisi bu kapsamda seçmeli ders olarak Türkçeyi seçmiştir. Bunun dışında üniversitenin farklı bölümlerinde de Türkçenin seçmeli ders olarak yer almasına yönelik çalışmalar sürmektedir. Dersler, Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı tarafından BAOK kararıyla görevlendirilen iki okutman tarafından verilmektedir. 2019-2020 eğitim-öğretim yılından beri Türkçe dersleri biri yerel ikisi Türk olmak üzere üç okutman tarafından okutulmaktadır.

Novi Pazar Devlet Üniversitesindeki Türkçe dersleri, Türk İş birliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) tarafından dil laboratuvarı biçiminde donatılan Türkçe sınıfında veya üniversitenin belirlediği bölüm sınıflarında işlenmektedir. Derslerde 2023-2024 akademik yılına kadar YEE'nin Yedi İklim Türkçe ders kitabı kullanılmış hâlihazırda ise Yeni İstanbul (Uluslararası Öğrenciler İçin Türkçe) öğretim setleri kullanılmaktadır.

4. 2. Yeni Pazar Türk Kültürü Merkezi (Centar Za Tursku Kulturu-Novi Pazar)

Yeni Pazar Türk Kültürü Merkezi, 2010 yılında Türkiye Cumhuriyeti Belgrad Büyükelçiliği ile Novi Pazar Belediyesi arasında imzalanan protokol çerçevesinde başlangıçta Yunus Emre Türk Kültürü Merkezi adıyla faaliyetlerine başlamıştır. Merkezde Türkiye Cumhuriyeti tarafından görevlendirilen okutmanların yanı sıra yerel personeller de öğretim faaliyetlerine katkı sunmaktadırlar. Kültür Merkezinde, açıldığı tarihten 2018 yılına kadar 716 kursiyere Türkçe kurslarına katılım belgesi verilmiştir (Yayla, 2023: 254). Kültür merkezindeki Türkçe kurslarında 2015 yılına kadar Yeni Hitit Yabancılar

için Türkçe Ders Kitabı 1-3 ve Yabancılar için Türkçe Dil Bilgisi 1-3 kitapları, 2015'ten sonra ise YEE'nin Yedi İklim Türkçe kitapları (Özdamar, 2015: 136) kullanılmaya başlanmış ve bu kitapların kullanımı 2022-2023 eğitim-öğretim dönemine kadar sürmüştür. Yeni Pazar Türk Kültürü Merkezinde 2023-2024 eğitim öğretim yılından itibaren Yeni İstanbul (Uluslararası Öğrenciler İçin Türkçe) öğretim setleri kullanılmaya başlanmıştır. Yeni Pazar Türk Kültürü Merkezinin 2018-2024 Eğitim-Öğretim Yılları arasındaki kursiyer sayıları ve düzeyleri şöyledir:

Tablo 1: Yeni Pazar Türk Kültürü Merkezinin 2018-2024 Eğitim-Öğretim Yılları Arasındaki Kursiyer Sayıları[2]

2018-2019 Eğitim-Öğretim Yılı	
Düzey	**Katılımcı sayısı**
A1	137
A2	63
B1	24
B2	34
Toplam	**258**

2019-2020 Eğitim-Öğretim Yılı	
Düzey	**Katılımcı sayısı**
A1	204
A2	59
B1	17
B2	15
C1	8
Çocuk grubu	13
Toplam	**316**

2020-2021 Eğitim-Öğretim Yılı	
Düzey	**Katılımcı sayısı**
A1	91
A2	40
B1	24
B2	13
C1	7
Çocuk grubu	10
Toplam	**185**

2 Tablodaki tüm veriler, Yeni Pazar Türk Kültürü Merkezi yoklama arşivinden alınmıştır.

2021-2022 Eğitim-Öğretim Yılı	
Düzey	**Katılımcı sayısı**
A1	118
A2	65
B1	23
B2	32
C1	22
Toplam	**260**

2022-2023 Eğitim-Öğretim Yılı	
Düzey	**Katılımcı sayısı**
A1	119
A2	42
B1	45
B2	22
C1	23
Toplam	**251**

2023-2024 Eğitim-Öğretim Yılı	
Düzey	**Katılımcı sayısı**
A1	135
A2	62
B1	21
B2	28
C1	27
Toplam	**273**
GENEL TOPLAM	**1.543**

Yeni Pazar Türk Kültürü Merkezinde, Türkçe kurslarına ek olarak 2016-2017 eğitim-öğretim yılından bu yana Türkiye gezileri de düzenlenmektedir. 2017 yılında 44 öğrenci ile İstanbul; 2018 yılında da 23 öğrenci ile Karadeniz gezileri düzenlenmiştir (Yayla, 2023: 254). Bunlara ek olarak 2019'da Çanakkale, İstanbul; 2021'de Ankara, Kapadokya, İstanbul; 2022'de Ankara'da Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Külliyesi, Antalya, Bursa, İstanbul; 2023'te Ankara, Konya, Edirne ziyaret ve gezileri yapılmıştır. Son olarak 47 kişilik bir öğrenci grubuyla 2023 yılının Eylül-Ekim aylarında Bursa (Balkan Gençliği Kampı), İzmir (TEKNOFEST) organizasyonlarına katılım sağlanmıştır. Merkezde gezilerin yanında T.C. Belgrad Büyükelçiliği, T.C. Yeni Pazar Başkonsolosluğu, TİKA, YTB, Novi Pazar Belediyesi, TÜMED ve çeşitli

sivil toplum kuruluşlarının desteğiyle şiir dinletileri, belirli gün ve haftaların kutlama programları, konser, tiyatro, seminer, Türk kültürüyle ilgili yarışmalar, film-dizi gösterimleri vb. etkinlikler de yapılmaktadır. Ayrıca merkezin yaklaşık beş yüz kitaplık bir Türk edebiyatı kitaplığı da mevcuttur.

4. 3. Türkiye Mezunları Derneği (TÜMED) [Asocijacija Maturanata Turske (ASMAT)]

Türkiye Mezunları Derneği (TÜMED) Türkiye'de ortaöğretim, lisans ve lisansüstü eğitimini tamamlayan Yeni Pazarlılar tarafından TİKA ve YTB desteğiyle 2017 yılında kurulmuş olan bir dernektir. Derneğin amacı Türkiye Cumhuriyeti ile Sırbistan ilişkilerini güçlendirmek, Türkiye mezunlarını bir araya getirmek ve bu hususta yapılacak her türlü etkinliğin planlama ve koordinasyonunda yer almaktır.

Yeni Pazar'da merkezî bir konumda yer alan TÜMED'de TİKA ve YTB desteğiyle donatılan bir toplantı salonu, yönetici odası, Türk edebiyatı kitaplığı, idari ofis ve biri çok amaçlı salon olarak da kullanılabilen iki adet sınıf mevcuttur. Yeni Pazar Türk Kültürü Merkezindeki Türkçe kurslarının bir kısmı buradaki sınıflarda yapılmaktadır. TÜMED'de Türkçe kurslarının yanı sıra mezun buluşmaları, söyleşiler, Osmanlıca kursu, Türkçe konuşma kulübü, Türkiye Bursları ile ilgili bilgilendirme toplantıları ve uyum seminerleri vb. etkinlikler de icra edilmiş ve edilmektedir.

4. 4. Gazi İsa Bey Medresesi (Gazi İsa Beg Medresa)

Tarihî kayıtlara göre Gazi İsa Bey Medresesi, 15. yüzyılda kurulmuştur. Osmanlı hâkimiyetinden sonra 1946 yılının Eylül ayında medresenin faaliyetleri durdurulmuştur. Komünist rejim sonrası 21 Haziran 1990'da Sancak imamları Yeni Pazar'da medreselerin tekrar açılmasına yönelik çalışmalara başladılar. 1996 ve 2001 yıllarında bu çalışmaların bir meyvesi olarak Gazi İsa Bey Medresesinde ders zili yeniden çalmaya başladı. Çevre şehirlerden gelen yatılı öğrencilere de kapılarını açan medresenin Yeni Pazar'da ve Karadağ sınırları içinde yer alan Rojaye (Rožaje) şehrinde binaları mevcuttur. Medreseyi bitiren öğrencilere şehadetname, final sınavında başarılı olanlara ise icazetname verilmektedir. Öğrenciler diploma yerine geçen bu belgelerle lisans öğrenimlerine Sırbistan veya istedikleri ülkelerde devam edebilmektedirler (GİBM, 2023).

Gazi İsa Bey Medresesinin yalnızca üçüncü ve dördüncü sınıflarında okuyan öğrencilere haftada iki saat Türkçe dersi verilmektedir. 2023-2024 eğitim-öğretim yılında Türkçe dersi alan öğrenci sayısı 100 civarındadır. Derslerde Yeni İstanbul Yabancılara Türkçe öğretim setinin eski versiyonu

kullanılmakta ve öğretim medresenin görevlendirdiği Türkiye mezunu yerel bir personel tarafından yapılmaktadır.

4. 5. Sinan Bey Medresesi (Sinan Begova Medresa)

Sinan Bey Medresesi, Novi Pazar'da tarihî kayıtlarda bahsedilen ilk medresedir. Kanuni Sultan Süleyman'ın başdefterdarı Sinan Bey tarafından kurulmuştur. Sinan Bey Medresesinde iki adet yeni ve tam donanımlı öğrenci yurdu, geniş bir mutfak, son teknoloji derslikler, büyük bir kütüphane ve öğrencilerin vakit geçirebilecekleri bir avlu bulunmaktadır (SBM, 2023).

2010 yılından bu yana faaliyetlerini sürdüren Sinan Bey Medresesinin kız ve erkek şubeleri bulunmaktadır. Öğrenciler aynı zamanda medresede yatılı olarak da kalabilmektedirler. Her yıl yaklaşık 20 öğrencinin mezun olduğu medresede iki sınıf kız, iki sınıf da erkek olmak üzere toplam 120 öğrenci, haftada iki saat A1 ve A2 seviyelerinde Türkçe öğrenmektedirler. Türkçe öğretimi Türkçe bilen bir personel tarafından yapılmakta ve öğretim materyali olarak YEE'nin Yedi İklim Türkçe kitapları kullanılmaktadır.

4. 6. Deniz Feneri Derneği (Svetionik)

Svetionik, 2008 yılında kurulan bir sivil toplum kuruluşudur. Derneğin amacı genç, eğitimli ve yetenekli kişilerin girişimcilik ruhuyla bilgilerini ifade etmesi ve toplumdaki yaşam koşullarını iyileştirmektir. Dernek faaliyetlerinin odak noktası, gençlik çalışmaları, eğitim, kültür ve insani çalışmalardır (Svetionik, 2023). Dernekte 2015 yılından günümüze A1 düzeyinde Türkçe kursları düzenlenmektedir. 2023-2024 döneminde 30 öğrenci Türkçe kursuna kayıt yaptırmıştır. Türkçe öğretimi, Türkçe bilen yerel bir personel tarafından yapılmaktadır.

4. 7. Sonuç

Balkanların tarihte olduğu gibi günümüzde de Türkiye için stratejik öneme sahip olan coğrafyalardan biri olduğu yadsınamaz. Sırbistan, Balkan coğrafyasında Türkiye'nin ikili ilişkilerin her açıdan en üst düzeyde olduğu ülkeler arasındadır. Son yıllarda Türkiye'nin Sırbistan'a olan yatırımları ve ortak projelerdeki artış bunun bir göstergesidir.

Dil ve kültür, ülkeler arasındaki iş birliğinin artmasındaki en önemli faktörlerden biridir. Sırbistan'da 2023 yılı verilerine göre yaklaşık bin kişi Türkiye tarafından desteklenen resmî kurumlar aracılığıyla Türkçe öğrenmektedir. Bu nedenle Türkçe ve Türk kültürünü öğrenmek ikili ilişkileri

besleyen olgulardan biridir. Sırbistan vatandaşlarının Türkçe öğrenme amaçları merak, eğitim, ticaret, turizm gibi farklı kategorilerde ele alınabilir.

Yeni Pazar, Sırbistan'da Türkçe öğretiminin yapıldığı ve Türk kültürünün tanıtıldığı en önemli şehirlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Eldeki resmî verilere göre her yıl ortalama beş yüz kişinin şehirde Türkçe öğretimi yapılan kurum ve kuruluşlarda Türkçeyi, Türk kültürünü öğrenmesi bu görüşü desteklemektedir. Yeni Pazar Devlet Üniversitesinde Türkçenin birden fazla bölümde seçmeli ders olarak okutulması çok önemli bir husustur. İlerleyen dönemlerde üniversitenin tüm bölümlerinde Türkçenin seçmeli ders olarak yer alması bu noktada bir hedef olarak düşünülebilir. Şehirdeki Ras Tarih Arşivi ve Ras Müzesi arşivinde Osmanlı Türkçesiyle yazılmış birçok eser bulunmaktadır. Bu eserlerin tamamının yapılacak olan araştırma ve incelemelerle Türklük bilimine kazandırılması gerekmektedir. T.C. Yeni Pazar Başkonsolosluğu, TİKA, YTB, Türkiye mezunları ve bölgedeki Türklük bilimi mezunları da Yeni Pazar'daki Türklük bilimi çalışmalarının artmasında önemli rol oynamaktadırlar. Ayrıca TMV'nin şehirde okul öncesi eğitim kurumu açmış olması da önemli gelişmelerden biri olarak değerlendirilebilir. Kuşkusuz şehirde Türkçe ve Türk kültürüyle ilgilenenlerin sayıca yüksek olmasında Türk dizileri, turizm, ticaret, eğitim vb. hususların yanında Türkiye Cumhuriyeti'nin bölgeye olan yatırımları ve özellikle Türkçe öğretimi açısından iki okutmanın şehirde görevlendirmesinin de payı büyüktür. Yeni Pazar'daki Türklük bilimi çalışmaları açısından en önemli yer hiç şüphesiz Yeni Pazar Türk Kültürü Merkezidir. Başlangıçta bir Türk kültür evi olarak açılan bu mekân, zamanla kurumsallığını artırarak Türkçe ve Türk kültürüyle ilgili her türlü eğitim-öğretim faaliyetleriyle etkinliklerin yapıldığı bir merkeze dönüşmüştür. Medreselerdeki Türkçe öğretimi her ne kadar tartışmalı olsa da zamanla bu kurumların da profesyonel anlamda Türkçe öğretiminin yapılacağı yerler arasında olacağına inanıyoruz.

KAYNAKÇA

Đınđić, M. (2014). Yeni Türkçe-Sırpça Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Karaağaç, G. (2015). Türkçenin Alıntılar Sözlüğü, Akçağ Yayınları, Ankara.

Mušović E. (1979). Etnički Procesi i Etnička Struktura Stanovništva Novog Pazara, Beograd.

Mušović E. (1969). Islamski Spomenici Novog Pazara, Novi Pazar i Okolina, Novi Pazar.

Pepiç, N. (2014). Osmanlı Döneminden Günümüze Kadar Arapçanın Bosna-Hersek ve Sancak Bölgesi'ndeki Varlığı ve Durumu, Yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Skaljıć, A. (1966). Turcizmi u Srpskohrvatskom Jeziku, Svjetlost Izdavačko Preduzeće, Sarajevo.

STATISTICAL OFFICE OF THE REPUBLIC OF SERBIA (SORS) (2023). Statistical Yearbook of the Republic of Serbia, Belgrade.

Vukmirović, D. (2012). 2011 Census of Population, Households and Dwellings in Republic of Serbia (Population-Ethnicity), Statistical Office of Republic of Serbia, Beograd.

Yalap, H. (2020). Sırbistan'da Türkoloji, Avrupa'da Türkoloji içinde (ss. 481-495), Akçağ Yayınları, Ankara.

Yeni Pazar Türk Kültürü Merkezi yoklama arşivi (2023).

Genel ağ kaynakları

Anadolu Ajansı (AA) https://www.aa.com.tr/tr/gundem/sirbistanin-ankara-buyukelcisi-markovic-turkiye-sirbistan-iliskileri-tarihi-zirvede/2476882 (Erişim tarihi: 22.10.2023).

Anadolu Ajansı (AA) https://www.aa.com.tr/tr/dunya/sirbistanin-en-koklu-liselerinden-belgrad-filoloji-lisesinde-turkce-ogretilecek/2393607#:~:text=Belgrad%20Filoloji%20Lisesi%20M%C3%BCd%C3%BCr%C3%BC%20Dragana,olmalar%C4%B1ndan%20memnuniyet%20duydu%C4%9Funu%20ifade%20etti. (Erişim tarihi: 22.10.2023).

Belgrad Yunus Emre Enstitüsü (BGD YEE) https://belgrad.yee.org.tr/tr (Erişim tarihi: 22.10.2023).

Gazi İsa Beg Medresa (GİBM) https://www.medresa.edu.rs/o-medresi/ (Erişim tarihi: 23.10.2023).

Millî Eğitim Bakanlığı Belgrad Eğitim Müşavirliği (MEB BEM) https://belgrad.meb.gov.tr/www/siyasal-bilimler-fakultesinde-turkce-kurslari-yakinda-basliyor/icerik/55 (Erişim tarihi: 22.10.2023).

Millî Eğitim Bakanlığı Belgrad Eğitim Müşavirliği (MEB BEM) https://belgrad.meb.gov.tr/www/haberler/kategori/1 (Erişim tarihi: 22.10.2023).

Sinan Begova Medresa (SBM) https://medresa.rs/# (Erişim tarihi: 23.10.2023).

Svetionik (2023). https://svetionik.rs/o-nama/ (Erişim tarihi: 24.10.2023).

Türkiye Maarif Vakfı (TMV) https://turkiyemaarif.org/dunyada-maarif (Erişim tarihi: 22.10.2023).

Wikipedia https://sh.wikipedia.org/wiki/Sand%C5%BEak#/media/Datoteka:Sandzak_region_map.png (Erişim tarihi: 22.10.2023).

BÖLÜM XVIII

SERDÂR-I EKREM ÖMER LÜTFİ PAŞA (LATAS)'IN BİYOGRAFİSİNE KATKI

Contribution to the Biography of Omer Lutfi Pasha (Latas)

Zafer GÖLEN[1] & Abidin TEMİZER[2]

[1]*(Prof. Dr.), Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, zgolen@gmail.com*

ORCID: 0000-0003-3162-6076

[2]*(Prof. Dr.), Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, abitem@gmail.com*

ORCID: 0000-0001-5708-3132

Giriş

Ömer Lütfi Paşa XIX. yüzyılın en dikkat çeken simalarından biridir. Yaşam öyküsü kadar, başarıları da onun odak kişilerden biri olmasına neden olmuştur. Abdurrahman Şeref Efendi (Abdurrahman Şeref Efendi, 1985)'ye göre Ömer Lütfî Paşa, Abdülkerim Nadir Paşa ile birlikte XIX. yüzyılda yetişen iki büyük Serdâr-ı Ekrem'den biridir.

Asıl adı Michael Latas olup 1806 yılında Hırvatistan'ın Plaski kazasına bağlı Janja Gora köyünde doğmuştur (Temizer, 2018, 128). Ancak Ömer Paşa'nın doğum tarihi ve yeri ile ilgili kaynaklarda farklı tarih ve yerler zikredilmiştir. Bunlardan biri olan Bessé ve Morris (1854, 24)'in eserine Ömer Paşa 1801'de Hırvatistan'ın Oguli şehrine bağlı Vlaski köyünde doğmuştur. GaliЬ Sljivo (1988,88) Latas'ın 25 Ekim 1806 tarihinde sınır bölgesi Likas'ta doğduğunu yazmıştır. Ömer Paşa'nın doktorluğunu yapan Koetschet (1885, 5) Latas'ın 1806 yılında Janja Gora'da doğduğunu yazmıştır. Netice itibariyle kaynak ve literatürde genel kabul gören tarih 1806 yılı, yer ise Janja Gora Köyü'dür.

Latas, başlangıçta kasabadaki askeri okula gitmiştir. Ardından *Carlstadt* (Karlovac) yakınlarındaki Thurn'da bulunan matematik okulunu gitmiştir (Bessé ve Morris, 1854, 24). İlköğretim yıllarında matematik ve sanat alanındaki yeteneği öğretmenlerinin dikkatini çekmiş ve bu nedenle Lattas'ı

Zadar (Zara)'daki askeri akademiye göndermişlerdir (Temizer, 2018, 128). Askeri okulu bitirdikten sonra astsubay rütbesini almıştır (Sljivo, 2018, 79).

Astsubay çavuş olan babasının rüşvet suçlamasıyla tutuklanması Lattas'ın hayatında önemli bir dönüm noktası oldu. Bu şartlar altında Avusturya ordusunda ilerleyemeyeceğine kanaat getirdi ve kaçarak Osmanlı Devleti'ne sığındı (Serdâr-ı Ekrem Merhûm Ömer Lütfî Paşa'nın Terceme-i Hâlî, 1288, 15). Latas'ın Osmanlı Devleti'ne ilticası ile ilgili kaynak ve literatürde farklı tarihler bulunmaktadır. Ömer Lütfi Paşa'nın Terceme-i halini yazan *Basiret Gazetesi*'ne (1288, 15) göre Latas 1826 yılında Osmanlı Devleti'n iltica etmiştir. Saydam'a (2007) göre Latas Avsturya Harp Okulu'nda öğrenciyken 1827 yılında Osmanlı Devleti'ne iltica etmiştir. Genelkurmay tarafından yayımlanan *Büyük Türk Askerleri* (1981, 47) isimli eserde ise Latas'ın 1828 yılında Osmanlı Devleti'ne iltica ettiği belirtilmiştir. Ömer Paşa konusunda güvenilir bir kaynak olarak nitelenebilecek Koetschet (1885, 5) Osmanlı Devleti'ne ilticanın 1827 yılının sonbaharında olduğunu yazar. 1856'dan sonra Paşa'nın özel doktoru olan Koetschet Paşa ölene kadar onun yanında kalmıştır. Paşa öldükten sonra Saraybosna'ya dönmüş 1875-78 yılları arasında da Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Vakıf Gureba Hastanesi'nde görevini ifa etmiştir (Gölen, 2010, 229). Koetschet yakın dostu Ömer Paşa'yla ilgili *Bosna Postası* adlı gazetede bir tefrika yazmış daha sonra tefrikasını Kasım 1885'te Saraybosna'da bastırmıştır. Kitabının kaynağı Ömer Paşa'nın ona anlattıkları ve bizzat kendi görgü tanıklığıdır. *Erinnerungen aus dem Leben des Serdar Ekrem Omer Pasha (Michael Lattas)-Serdar Ekrem Ömer Paşa'nın Hayatından Anılar (Michale Lattas)* adlı kitap Paşa'nın hayatı için paha biçilmez bir kaynaktır. Latas'ın Osmanlı Devleti'ne iltica tarihini 1830 olarak veren kaynaklar da mevcuttur (Fowler, 1855, 53). Ancak ilticanın 1830'da gerçekleşme ihtimali yoktur.

Bosna'ya kaçarak Osmanlı Devleti'ne iltica eden Latas, önce Glamoc›ta Filipoviç ailesinin yanında hayvan bakıcısı olarak çalışmaya başlamıştır. Ardından. Banjaluka (Banja Luka)'ya giderek Ali Ağa Bojic (Hadži Alije Bojića)'in yanında çalışmaya başlamıştır. Bu arada Osmanlı Türkçesini öğrenmeye başlamıştır. Ali Ağa'nın etkisiyle Müslüman olmuş ve Ömer adını almıştır. İki yıl Banaluka'da kaldıktan sonra Ali Ağa'nın yönlendirmesi ile Vidin'e gitti ve Vidin Kale Komutanı İbrahim Paşa'nın çocuklarına sanat ve matematik dersi vermeye başladı. Burada teğmen rütbesi ile askeri okulda ders vermeye başlayan Ömer Latas (Giffe, 2005, 114; Koetschet, 1885, 6-8) kısa sürede İbrahim Paşa'nın da dikkatini çekmeyi başarmıştır. İbrahim Paşa çok beğendiği Ömer'i övgü dolu bir referans mektubuyla Hüsrev Paşa'nın yanına İstanbul'a göndermiştir (Koetschet, 1885, 8-12).

Paşa'nın Bosna yılları Koutschet'in anlattıkları dışında karanlıktır. Orada iyilikle karşılandığını biliyoruz ama Boşnaklardan nefret ettiği de açıktır ve sonraki Bosna görevlerinde bu nefretini açıklamaktan çekinmemiştir. Mesela O 1849 isyanını bastırmak için Bosna'da bulunduğu sırada İstanbul'a gönderdiği bir raporunda, "*Her nasıl olsa şu Boşnak gürûhu arsız ve edebsiz bir mahlûk oldukları .... ve başlarına vurarak kendilerinin haddi bildirilmedikçe ve te'dîbât-ı lâzimeleri icrâ olunmadıkça merkûz-ı fıtratları olan bâgı ve şekâvete aralık buldukça izhârdan hâlî olmayacakları bedihî...*" (BOA., İ. *DH., Nr.* 230/13808*)* ifadelerini kullanmıştır. Yaşlı bir Bosnalı Bey 1850 olaylarından sonra onun için "*Bu garip bir kısmet. O bizim kadim düşmanımızın oğlu olmasına rağmen biz onu misafirperverlikle kabul ettik ve onu bizim kıldık. Oysa o vatanımızı harap etmek ve eski gücümüzü sonsuza dek kırmak için seçilmişti.*" diyerek Ömer Paşa'nın kendilerine karşı neden bu kadar acımasız ve sert davrandığını anlayamadığını dile getirmiştir (Koetschet, 1885, 8).

İstanbul, Ömer Lütfi Paşa'ya istediği yaşamın kapılarını aralamıştır. İstanbul'da edindiği nüfuzlu dostlar sayesinde kısa sürede Serasker Hüsrev Paşa'nın dikkatini çekmiştir. Hüsrev Paşa'nın yardımı ile önce askeri okulda bir görev almış, ardından 1840'da yüzbaşı rütbesi ile Veliaht Abdülmecid Efendi'nin öğretmenliğine atanmıştır. Ömer Paşa Türkçe'nin haricinde Sırpça, İtalyanca, Almanca konuşabilmekteydi (Bessé ve Morris, 1854, 24-27).

Paşa bir süre Veliaht Abdülmecid Efendi'ye öğretmen tayin edilmiş, daha sonra yüzbaşı rütbesi ile Osmanlı ordusuna katılmıştır (*Büyük Türk Askerleri*, 1981, 47; Davison, 1997 88).

Osmanlı askerî ve memuriyet sistemi içinde hamilerin iktidara yakınlığı ve uzaklığı ile zaman zaman görevlerinden azledilip işsiz kalsa da Paşa öldüğü yıl olan 1871'e kadar daima yükselmeye devam etti. Miralay olarak Mısır ordusuna karşı 1841'de Lübnan'a gönderildi. Burada kısa sürede üstlerinin dikkatini çekti ve "*Me'mûren Beriyetü'ş-Şam Ordû-yı Hümâyûnu'nda bulunan Mîralây Ömer Bey'in liyâkat ve ehliyeti.. kendüsü lisân-ı âşinâ olarak düvel-i müttefike kumandanlarıyla muhaberât-ı vak*ı *istihdâm olunmuş idüğünden mûmâ-ileyh uhdesine mîrlivâlık rütbe-i refiası tevcih*" olunmuştur (BOA, *C. AS.*, nr:101/1257). Mustafa Nuri Paşa'nın kurmay heyetinde yaptığı çalışmalar sonucu Mustafa Nuri Paşa, Ömer Paşa'ya ilk en önemli görevini verdi ve Şubat 1852'de Lübnan emirliğine getirildi. Ömer Paşa bölgede asayişi sağladı. Ancak bundan sonraki tüm görevlerinde kullandığı aşırı askerî güç kullanma isteği sebebiyle kısa süre sonra hakkında İstanbul'a şikâyetler gitti. Her gittiği yerdeki klasik şikâyet olan "*halka zulüm ve bölgenin sosyal dinamiklerine dikkat etmeme*" konusu burada da başına bela oldu. Ancak Lübnan Meselesi sadece

Osmanlı Devleti'nin değil, İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya ve Prusya'nın da yakından dikkat ettiği, müdahil oldukları bir konu idi. Ömer Paşa'yı kendi çıkarları için uygun bulmayan Düvel-i Muazzama temsilcileri İstanbul'a baskı yapmaya başladı ve sonunda Ömer Paşa'nın görevine Kasım 1842'de son verildi (Koetschet, 1885, 12-13; Ahmed Lûtfî Efendi, 1999, 1118; Gökbilgin, 1946, 650-653; Acar, 1989, 13-14; Reinkowski, 2017, 64-66; Saydam, 2007,.74).

Paşa, Lübnan'ın ardından Arnavut İsyanının bastırılması için Üsküp'e giden orduda görevlendirilerek Balkanlar'a gönderildi. Arnavutlar Tanzimat yeniliklerine karşı çıkarak ayaklanmışlar ve isyan kısa sürede Üsküp, Kalkandelen, Priştine, Leskofça ve Vranya kazalarına sıçramıştır. İlerleyen süreçte isyan gittikçe yayılmış Debre, Prizren, İpek ve Yakova'daki Arnavutlar da isyana katılmıştır (Ahbab , 2015, 5-6). Ömer Paşa, Rumeli Ordusu Müşiri Reşid Paşa'nın komutası altında bölgede askerî harekâta başlamıştır. Ömer Paşa komutasındaki bir alay piyade ve iki bölük süvari ile 8000'den fazla kişiden oluşan Arnavut isyancı ile 17 Mayıs 1844'te Üsküp yakınlarında karşılaşmıştır. Paşa "*icrâ eylediği fen-i harbi icra*" eşkıyayı perişan etmiştir. Paşa'nın "*fünûn-ı harbiyede mahâret-i kâmilesi semeresi olarak asâkir-i şahaneden bir ferdin burnu*" dahi kanamamıştır. 17 Mayıs'ta Üsküp kapısına dayanan Paşa, 18 Mayıs'ta şehre girmiştir (BOA, İ. MSM., nr:59/1704). Üsküp'ün alınması ile isyancılar umutlarını kaybetmiş. Müşir Reşid Paşa'nın Manastır'dan Üsküp'e gelmesi ile önce Üsküp ve çevresi ardından da tüm bölge kontrol altına alınmıştır (BOA, *HR. SFR.3*, nr:8/71). Ömer Paşa başarısını Reşid Paşa'ya bildirmiş, ancak ondan hiç de beklemediği bir karşılık görmüştür. Reşid Paşa, kendi taarruz emri olmadan ve ordunun ana kuvvetleri gelmeden Üsküp'e saldırdığı için Ömer Paşa'yı tenkit etmiştir. Reşid Paşa, saldırının kendi emri dışında gerçekleştiğini, eğer başarısız olunsaydı bunun hesabını kendisinin vermek zorunda kalacağını söyleyerek Ömer Paşa'yı emre itaatsizlikten tevkif ettirmiştir. Manastır'da Sultan'ın huzuruna çıkarılan Paşa, Sultan tarafından affedilerek görevine iade edilmiştir (Ahbab, 2015, 5-6). Daha sonra Paşa'nın hızlı yükselişi gerçekleşecek Bosna'dan Kırım'a XIX. yüzyılın en büyük Serdâr-ı Ekremi olacaktır.

Yabancılar için o "*mürted*" belki de "*hain*", Müslümanlar için de amaçları ve hedefleri "şüpheli", hiçbir zaman tam anlamıyla Müslümanlığı benimsememiş bir "*mürted*", Bosna, Arnavutluk ve Anadolu'da yaptıklarına bakılırsa Müslümanları yok etmeyi kendisine hedef edinmiş bir "*hain*" idi. Paşa'nın üzerine aldığı görevlerde kurmay heyeti içinde çok sayıda Macar ve Polonyalı mühtedi bulunması Müslümanları sürekli şüpheye sevk etmiştir. 1848 Macar İhtilâli sırasında Osmanlı Devleti kendisine sığınan Macar ve Polonyalı mültecilerin bir kısmını Şumnu'ya yerleştirmişti. Bunlar iade edilememek için

Müslümanlığı kabul etmişlerdi. Çoğu deneyimli asker olan bu kimselerden 1850 sonbaharında iki tabur oluşturulmuş ve Ömer Lütfî Paşa'nın emrine verilmiştir. Ömer Lütfî Paşa Bosna'ya gittiğinde yanında 400 Macar vardı. Paşa bu askerlerin bazılarını ölene kadar yanında tutmuştur. Anlaşılacağı gibi her iki dünya içinde arafta kalmış bir kimlikti.

Gerçekte ise ona "*son devşirme*" demek yerinde olacaktır. Zira o hem eylem hem düşünce olarak gerçekten de bir devşirme portresi çizmektedir. Hakkında külliyatlı bir araştırmadan sonra belgesel nitelikli bir roman yazan Ivo Andrić, Ömer Paşa'nın halet-i ruhiyesini gayet iyi yansıtır. Paşa'nın Osmanlı Devleti içindeki konumu ve gücü tamamen Sultan'a bağlıydı. Onun devlet makamlarına yazdığı raporlarda kullandığı saygılı dil, iltifat kalıpları onun konumunu çok iyi yansıtır. Paşa üzerine aldığı her görevi neye mal olursa olsun acımasızca yerine getirmiştir. O biliyordu ki başarısız olduğu gün o da yoktu. Daha doğrusu başarısız olma hakkı yoktu. Görevlerini yerine getirirken tek doğrusu Padişaha olan kayıtsız şartsız bağlılığıydı. Onun bu durumunu en iyi bilen kişi özel doktoru Josef Koetschet'tir (Reid, 2000, 29). Koetschet, Ömer Paşa'nın içinde bulunduğu psikolojik ve siyasî durum nedeniyle onun biyografisinin yazılmayacağını ifade eder ve onu "*tuhaf bir adam*" olarak niteler (Koetschet, 1885, 3).

Paşa'nın metotları her zaman eleştiri konusu olmuştur. Mesela Cevdet Paşa onu ortada hiç bir şey yokken Bosna'yı karıştırmakla suçlar (Ahmed Cevdet Paşa, 1991, 48). Cevdet Paşa ile benzer biçimde Vakanüvis Ahmed Lûtfî Efendi de Cevdet Paşa ile aynı kanaattedir. Ona göre, 1849'da küçük çapta başlayan isyanın 1850'de birden bire bu denli şiddetlenmesinin gerekçelerinden biri de Ömer Lütfî Paşa'nın sert tutumudur (*Vak'a-nüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi*, 1984, 42). 1853'te İstanbul'a gelen İngiliz seyyah George William Frederik Howard'de bu iddiaları destekler, "Ömer Lütfî Paşa Bâb-ı Âlî hiç istemediği zaman Bosna'ya girmiş ve kendini başarılı bir komutan olarak tanıtmıştır." der (*Türk Sularında Seyahat*, 1978, 33).

Ömer Paşa, 1857'de Irak ve Hicaz ordularının komutanlığına ve Bağdat valiliğine atandı. Sultan Abdülaziz döneminde Bosna müfettişliğine tayin edildi. Daha sonra Serasker kaymakamlığına atandı. 1865'te Rumeli Orduları Komutanı, 1867'de Girit Başkomutanı oldu. Karadağ'la yapılan savaşlarda kazandığı başarı, Ömer Lütfi Paşa'nın Girit'teki isyanı bastırmak için görevlendirilmesinde etkili oldu. Ardından 1868'de Serasker kaymakamı oldu. 1869'da Hassa Müşiri atandı. Bu onun son göreviydi. 18 Nisan 1871'de İstanbul Eyüp'te vefat etti ve Eyüp Sultan imaret bahçesine defnedildi (Temizer 2018, 129; Saydam, 2007, 76).

1-ESER

Türkiye Cumhuriyeti kurulurken eski rejime muhalif olanlar veya haksızlığa uğradığına inanan kişiler hak arama çabası içine girdiler. Hak arama veya mağduriyetlerin giderilmesi talebi eski alışkanlıkların devamı şeklindedir. Bir taraftan hukuktan bahsedilirken esas sorumluluk üstlenmesi istenen kişi Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'dir. Bu yüzden yine eski üslûpla onun kendilerine ihsanda bulunması istenmiştir.

Bu teşebbüslerden biri de 1871'de vefat eden eski Serdâr-ı Ekrem Ömer Lütfi Paşa'nın torunu Sare Seniha Hanım tarafından yapılmıştır. Sare Hanım dedesinin mallarına Abdülhamid döneminde el koyulduğundan şikâyetle bu malların mirasçısı olarak kendisine iadesini istemiştir. Sare Hanım dedesinin kendisine ihsan edilen mülkleri alnının teriyle cephede kazandığını, ancak onun ölümünün ardından haksız biçimde ellerinden aldığını belirtmiş, geçmiş dönemde mahkemelerde haklarını alamadıklarını, yeni kurulan Cumhuriyet idaresinin ve özellikle Mustafa Kemal'in bu haksızlığı gidermesini umduklarını ifade etmiştir. Bu maksatla Cumhurbaşkanlığı makamına yazdığı dilekçe, mahkeme süreci ve Ömer Paşa'nın biyografisini bir kitapçık haline getirerek bastırmıştır.

Kitapçık 18 sayfadır. İstanbul'da Matbaa-i Âmire'de 1339/1923'te bastırılmıştır. Kitabın içinde Ömer Paşa'ya ait iki fotoğraf vardır. Eserin girişinde bir dilekçe ile Ömer Paşa ailesinin mallarının elinden alınması ve sonrasında yaşanan hukukî sürece dair belgelerle kitaba eklenmiştir. Ardından Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Mustafa Kemal'den beklentiler sıralanmış, son bölümde ise Basiret Gazetesi'nde yer alan 1872 tarihli Ömer Paşa'nın biyografisi yer almıştır.

Seniha Hanım'ın iddialarına dair Osmanlı Arşiv kayıtlarında çokça yazışma mevcuttur. Benzer iddialar Paşa'nın oğlu Yaverân-ı Şehriyârî Binbaşı Muzaffer Bey tarafından da sıkça dile getirilmiştir. Aile üyelerinin iddiaları üzerine yapılan tahkikatta bahse konu Küçük Çekmece'de Ali Bey, Yeşillioğlu ile Yarım Burgos ve Ermeni köyleri çiftliklerinin 17 Şubat 1284/1 Mart 1869 tarihinde Ömer Paşa'ya ihsan edildiği anlaşılmıştır. Onun ölümü üzerine araziler 21 Şevval 1287/14 Ocak 1871'de Pertevniyal Valide Sultan uhdesine geçmiştir. Devir bedeli olarak 40.000 lira tespit edilmiştir. Mesele bu paranın ödenip ödenmediğidir. Aile kendilerine para ödenmeden mallarına el konulduğunu iddia ederken, kamu kayıtlarında böyle bir sözleşme ya da ödemeye dair bir belgeye ulaşılamamış, haliyle durum mahkemeye yansımıştır. (BOA, *Y. MTV.*, nr:200/53; BOA, *BEO*, nr:3507/262980). Osmanlı Devleti zamanında bir sonuca

ulaşamayan aile, iddialarını yeni Türkiye Cumhuriyeti dönemine de taşımış, ancak yine bir sonuç alamamışlardır.

2-METİN

Serdâr- Ekrem Ömer Paşa Hafîdesi Sare Seniha Hanım Tarafından "*Türkiya Cumhuriyeti Riyâset-i Seniyyesine*" Ma'rûz-ı İstid'â Sûretidir.

[3] Türkiya Cumhuriyeti Riyâset-i Seniyyesine

Ma'rûz-ı Câriyeleridir

Ceddim ve mûrisim Serdâr-ı Ekrem Ömer Paşa merhûmun bu mülk ve millete sebk iden hidemât-ı mebrûre ve ber-güzidesi bizzat ve reynü'l-ayn müşâhade idenlerden pek çok zevât el-hâletü hâzihi mevcûd ve ber-hayât olduğu gibi, Cennetmekân Abdülmecîd Han ve Abdülazîz Han Hazerâtının edvâr-ı

saltanatlarına â'id resmî ve gayr-i resmî bi'l-cümle vesâ'ik-i tarihiyye dahi bu hakîkatin sâdıkü'l-beyân birer şâhid-i ebedi ve sermedîsidir. Merhûm yetmişi mütecâviz gazevât ve muhârebâtda muzaffer oldu. Sivastopol Muharebesi'nde dört devlet-i muazzamanın ordularına başkumandanlık iderek şân-ı askerî-i Osmanîyeyi i'lâ eyleyecek birçok muzafferiyâtın bi't-tevfîke te'âlî vasıta-i zuhûru oldu. Sâkinân-ı sath-ı zemînin mazhar-ı sâpâş ve ihtirâmı olarak metbû'-ı mufahhamlarının da müntehâ-yı merâtib-i şeref ve imtiyâzını ihrâz eyledi. Kendüsüne tevcîh idilecek rütbe, virilecek nişân kalmadı. Yine böyle bir muzafferiyâtdan avdetinde semâhat ve sehâsiyle muhtel olan kudret-i maliyesini ıslâh içün Sultan Abdülazîz Han Hazretleri Damad Mahmud Ali Paşa'dan tefriğ ile emlâk-ı hassa-ı zâtiyesi meyânına idhâl eylediği (Küçük Çekmece'de kâ'in Ali Bey nâm diğeri Yeşillioğlu Çiftliği dimekle ma'rûf çiftlik ile ana mülhak ve merbût Yarım Burgos ve Ermeni Karyesi çiftliklerini) **[4]** devlet ve millet nâmına kendisine ihsân eyledi. Merhûm dahi hâl-i hayatında binlerce lira sarf iderek mezkûr çiftlikleri gâye-i umrân ve âbadâniye isâl itdi. Ve vefâtından sonra dahi iş bu çiftlikler bir hayli zaman ceddem Emine Hanımefendi tarafından bi'l-asâleten ve bi'l-vesâyeten idâre olunmuş idi. O esnâda Abdülazîz Han Hazretleri'nin vâlideleri Pertevniyal Valide Sultan Aksaray Cami'ni ihyâ eylediler. Cami'-i şerîf içün vakf idilecek mülk-i sarf arandığı sırada bunların da mülk-i sarf olunduğu ihbâr idilmekle bu zanna binaen vakf idilmek üzre Valide-i müşârün-ileyhâ nâmına icrâ-yı kayıdlarına irâde çıkdı. Lâkin inde't-tahkîk esâsen vakf-ı müstagallât oldukları anlaşılınca mesele ala hâliha terk idildi. Hakan-ı sâbık Abdülhamid Han Hazretleri câlis-i taht olduğunu müte'âkib bir irâde ısdârıyla mezkûr çiftlikleri resen kendi nâmına kayd itdirdi. Serdâr-ı müşârün-ileyhin ol vakitki vârisleri bulunan sagîr oğlu Muzaffer Bey ile kerîmesi validem Emine Hanım ve ceddem diğer Emine Hanımlardan, Muzaffer sagir-i sinnî hasebiyle, diğerleri de neseviyyetleri haysiyetiyle sultan-ı zamana karşu galebe-i haşyetlerinden da'va ve mutâlebeye sebîl ve mecâl bulamayarak, belki mü'eddî-i şefkat ve merhamet olur da cenâb-ı padişahî bizzat ihkâk-ı hak buyurur ümid ve emniyesiyle bir kaç def'a hakan-ı müşârün-ileyhe isti'tâfnâme takdîm itmişler ise de mürâca'at-ı vâkı'alarından tehî-dest olarak avdet eylemişlerdir.

Vaktâ ki Meşrûtiyet i'lân olundu. Ol zaman validem vefât itmiş bulunmağla, cariyeleri ve diğer verese 29 Teşrîn-i sânî sene (1)324[1] tarihinde bir kıt'a arzuhâl ile Beyoğlu Bidâyet Mahkemesi Hukûk Dâ'iresi'ne mürâca'atla hakan-ı müşârün-ileyh aleyhine ikâme-i da'va eyledik.

[5] Bidâyeten ceryân iden mehâkime esnasında Hazine-i Hassa Vekili "*mürûr-ı zaman*" def'ini der-miyân eyledi. Mahkeme-i Bidâyet: " Zât-ı da'vâda

1 12 Aralık 1908.

tagallübün vücûdı derkâr ve bunun da mürûr-ı zamanı dâfi mâni*'a-i kanûniyye teşkîl ideceği Mecelle'nin 1663. maddesi icâbından idüğü aşikârdır.*" diyu mürûr-ı zaman def'ini kabul itmeyüb ve fakat " *Bu misüllü ıktâ'ât istirdâd idilebilür.*" diyu da'vâmızı esâs cihetinden red eyledi.

Biz istinâf itdik: Hazine-i Hassa dahi mürûr-ı zaman cihetinden istinâf eyledi. Mahkem-i istinâf ise: "*Makam-ı hilâfete â'id umûr ve husûsâtın rü'yet-i tesviyesiyle mükellef olan Hazine-i Hassa aleyhine devr-i sâbıkda ikâme idilmiş olan bir çok da'va mahâkimce rü'yet ve hükm idilerek i'lâmâta rabt ve icrâ olunmuş olduğu gibi müste'nif ve verese-i mûmâ-ileyhüm taraflarından ikâme olunubda men-i rü'yeti yolunda veyâhûd sâ'ir sûretde tagallüb ve müdâhele vukû'ı beyân idilmemesine binaen (tagallüb) hakkındaki iddi'â ve mu'âvin-i mûmâ-ileyhin bu yoldaki mütâla'âsı nefsü'l-emre gayr-i muvafık olmağla reddine ekseriyetle karar virildi.*" yolunda hükm ısdârıyla "*tagallüb*" iddi'âsını sarâhaten red ve mürûr-ı zaman vukû'nu kabul eyledi.

Mahkeme-i Temyîz'e mürâca'at itdik. Mahkeme-i müşârün-ileyhüma dahi, (Hükm-i istinâfı esbâb-ı mûcibeye müstenid, usûl ve kânûna muvafıkdır.) diyü ekseriyet-i ârâ ile mükerrerât-ı istinâfiyeyi ser-â-pâ tasdîk eyledi.

Mahkeme-i Temyîz'in tasdîkine iktirân iden iş bu hükm-i istinâfı, mâhiyeti i'tibâriyle hakkımızda gadr sarîh ve cevr-i mübîni mutazammın olduktan başka: Cihet-i mülkiye ve siyâsiyesi i'tibâriyle dahi cidden bir emr-i muvahhiş, dehşet....

[6]Ma'lûm-ı celîl-i riyâsetpenâhîleri olduğu üzre: Hey'et-i Meb'ûsân ile Hey'et-i Celîle-i A'yân Ayastefânos'da ictimâ' itdiler. Ve Şeyhülislâm olan zatı dahi da'vet idüb, "*Padişâh-ı mütegallib*" hakkındaki hükm-i şer'îyi kendüsünden istifâ buyurdular.

Şeyhülislâm dahi, lisân-ı şerî'atden alarak şu fetvâyı ısdâr idüb zîrini de yine nâm-ı şerî'ate olarak imzâ eyledi.

"*Sûret-i Fetva*"

(İmâmü'l-müslimîn olan Zeyd bazı mesâ'il-i mühimme-i şer'iyeyi kitab-ı şer'iyeden tayy ve ihrâc ve kitab-ı mezkûreyi men' ve hark ve ihrâk ve beytü'l-malda tebzîr ve israfla müsevveg şer'î hilâfında tasarruf ve bilâ sebeb şer'î katl ve habs ve tagrîb-i ra'iyye ve sâ'ir gûnâ mezâlimi i'tiyâd eyledikden sonra salâha rücû' itmek üzre ahd ve kasem itmiş iken yemininde hânis olarak ahvâl ve umûr-ı müslimîni bi'l-külliye muhtel kalacak fitne ihdâsında ısrâr ve mukâtele îkâ itmekle cümle-i müslimîn Zeyd-i mezbûrun tagallübünü izâle itdikden sonra bilâd-ı İslâmiyye'nin cevânib-i kesiresinde mezbûrı mahlû tadıklarına dâ'ir ihbâr mütavaliye vürûd idüb mezbûrun bekâsında zarar muhakkak ve zevâlinde

salâh melhûz olmağın Zeyd-i mezbûre imâmet ve saltanatdan ferâgat teklîf itmek veya hal itmek sûretlerinin hangisi erbâb-ı hal ve akd ve evliyâ-yı umûr tarafından ercah görülür ise icrâsı vâcib olur mu? El-cevâb: Olur.).

Ketbü'l-fakîr Es-seyyid Mehmed Ziyaeddin
8 Rebiü'l-âhir sen (1)327[2]

[7] İşte Hey'eteyn-i Celîle-i Meb'ûsân ve A'yân dahi şerî'at-ı Ahmediyye nâm pâkine ısdâr idilüb Abdülhamid Han'ın tagallübünü serâhaten ve gayr-i kâbil-i tereddüd ve imtirâ bir sûretde nâtık ve mu'lin bulunan iş bu fetvâ-yı şer'îyi hakan-ı müşârün-ileyhin vücûb-ı hal ve izâlesine sened ittihâz itdiler ve bi'l-ittifâk hal'ine karar virüb iktizâsını da fi'l-hâl icrâ eylediler.

Hâlbûki bâlâda arz ve beyân olunduğu üzre: Mahkeme-i İstinâf gerek iş bu fetvânın dâfi'ü'l-me'âl olan mevâdî vâzıhını gerek meclisînin ol-bâbdaki kararını ve hatta icmâ-i Müslimîni zihnen ve fikren bi'l-külliye ber-taraf iderek, bir takım mülâhazat-ı vehmiye ve mütâla'ât-ı indiyye serdiyle (tagallüb hakkındaki iddi'â nefsü'l-emre gayr-i muvâfık olmağla reddine) diyü Abdülhamid Han'ın nezd-i ümmetde bir emr-i mecma-i aleyh olan tagallübünü hükm-i sarihiyle red idiyor. Mahkeme-i Aliyye-i Temyîz dahi bi't-tarîkü't-tasdîk ayn hükümde kendüsüne iştirâk eyliyor, vücûh-ı atiyye ise her iki mahkeme kararının cesâret kabilinden olduğuna adl-i delâ'il-i ve esta'-i berâhîndir.

Vech-i evvel: Münderecât-ı fetvâya minzâr-ı ilim ile nigerân olanlar, kavlen ve ahden hükm iderler ki Abdülhamid Han'ın hal'ini meşrû' kılan ve hatta dâ'ire-i şerî'atde mertebe-i vücûbe dahi ıs'âd eyleyen esbâbının evvel ve eşeddî "tagallüb"dür. Ta'bîr-i âhirle: Esbâb-ı mebsûta meyânında "tagallüb" asıl, bakiyyesi anın mevâlîd ve fürû'ıdır. Hâl böyle iken Abdülhamid Han'da tagallüb yokdur dimek; ashâb-ı hal ve akd ile evliyâ-yı umûr taraflarından (hal içün) müstenid şer'î ittihâz idilen bir sebeb-i kat'îyü's-sübûta karşu "*bizce müsellem değildir*" dimenin şebîhî değil, aynıdır. Sûret-i tıbkü'l-asl.

[8] Vech-i sânî: Mahketeyn kararları hükm-i fetvânın cerhini mutazammındır. Gerçi Mahkeme-i İstinâf nazar-ı kânûnda bazı mertebe hak-ı ictihâda, Mahkeme-i Temyîz dahi hak-ı tefsîre sahibdir. Ancak bir padişahın vücûb-ı hal'ini i'lânen "*Yegâne sahib-i selâhiyet bulunan*" bir makamdan şerî'at nâmına ısdâr olunan ve hükm-i celâlet-me'ali icmâ-i ümitle tenfîz idilen bir fetvâ-yı şer'îye karşu Mahkeme-i İstinâf'ın ictihâda; Mahkeme-i Temyîz'in de tefsire; ve bu tarîkler ile hükm-i fetvâ-yı cerhe, lâ-cürm selâhiyetleri olamaz: Cür'etdir.

2 29 Nisan 1909.

Vech-i sâlis: Mahkemetyn kararları hükm-i fetvâ-yı cerh ile kalmayub, meclisinin hal'i hakkında bi'l-ittifâk ısdâr eylediği karara mu'ârazayı, ve o kararın icrâsına karşı da i'tirâz muntazammındır. Bilmeyiz bu cesâret an-ilim mi? Yoksa gafleten mi vâki olmuşdur. Lâ-şek mehâkimin bu kabîl-i i'tirâz ve mu'ârazalara selâhiyetleri kat'an müsellem değildir.

Vech-i râbi: Mahkeme-i İstinâf: (Makam-ı Hilâfete â'id umûr ve hûsûsâtın rü'yet ve tesviyesiyle mükellef olan Hazine-i Hassa Nezâreti aleyhine devr-i sâbıkda ikâme idilmiş olan birçok de'âvî mehâkimece rü'yet ve hükm idilerek i'lâmâta rabt ve icrâ olunmuşdur.) diyu münderecâtın adâletine şehâdet-i vâzıhayı mutazammın bulunan bu sözleri, Mahkeme-i İstinâf kararının isâbetini te'yîd iden esbâb-ı mûcibeden ad eyleyerek: Mahkeme-i İstinâf gibi, orası dahi Abdülhamid Han'ın adâletine kâ'il oluyor. Şu halde sebeb-i hal'e karşu (mu'âraza) sarihdir. Bu böyle olunca o kararları hîn-i ısdârlarındaki bi'atları neye müstenid olacak? Ve bu hükümler hangi i'tibâr ile sahîh ve nâfiz ad idilecek?

[9]İmdi gerek bu vücûhun ve gerek diğer bî-hesâb-ı vücûh-ı mülkiye ve siyâsiyenin tahlîl ve ta'kîbi ve hak-ı fetva ile Meclisîn-i hukûkun ve bi'l-âhare dahi hak-ı ecmâ'in istidrâk ve muhâfazası şübhesiz Meclis-i Âlî'ye â'iddir.

* * *

Bâlâda arz olunduğu üzre Mahkeme-i İstinâf: [Devr-i sâbıkda Hazine-i Hassa aleyhine ikâme idilmiş birçok de'âvînin mehâkimece rü'yet ve hükm idilerek i'lâmâta rabt ve icrâ olunduğundan] bahs idiyor: Fakat bu de'âvînin hangileri olduğunu ve mahiyetleri ne idüğünü söylemiyor. Bundan başka, devr-i sâbıkda Hazine-i Hassa aleyhine ikâme idülüb de rü'yeti men ve ashâbı kahr idilen bi-had ve aded da'valar vardır; Mahkeme-i İstinâf ise bu de'âvîyi kâle almıyor.

Bilmiyorlar mı idi? Hayır biliyorlar idi! Zirâ Hazine Vekili'nin, devr-i sâbıkda hazine aleyhine ikâme idilmiş da'valar bulunduğundan bahs itmesi üzerine, bizim vekilimiz dahi mukâbeleten: Kocaoğulları da'valarıyla Evkâf-ı Halîmiye davalarını ityân iderek, bunlardan Kocaoğulları da'valarının Sultan Murad Han merhûma taalluku dolayısıyla, Evkâf-ı Halîmiye da'valarının dahi bir takım vesâ'it kuvvetiyle rü'yetleri men idildiğini söyledi. Mahkeme-i İstinâf ise Hazine-i Hassa Vekili'nin kavil-i mübhemine i'timâd idüb, bizim vekilimizin bu müdellel temhîdâtına kulak asmadı.

Evet: Devr-i sâbıkda Hazine-i Hassa aleyhine bazı da'va ikâme idildiğini biz de öğrendik. Ama bunlar Hazine-i Hassa'nın bir müte'ahhid ile **[10]** akd

eylediği mukâveleden veyahud emlâk-ı seniyyeye mücâvir bazı arâziye hazine me'mûrinî taraflarından vak'i olan tecâvüzden neş'et iden de'âvi-i hafîfe ve tafîfden i'bâret olub, böyle cüz'iyât kabîlinden olan da'valarda Hakan-ı sâbıkın şahsına ta'alluk ider bir cihet yokdur. Bu gibi umûrda ne da'vacı zarara uğrar, ne de mehâkim iktizâ-yı kânûn üzre hâkimden çekinür. Ama bizim da'vâmız gibi: "Kırk elli bin lira kıymetindeki falan ve falan çiftlikleri Hakan-ı esbâk Abdülaziz Han mûrisemize ferâğ itdi. O da üzerlerine binlerce lira sarfıyla i'mâr eyledi. Mu'ahharen bi-gayr-i hak Valide Sultan'a geçti. Sonra da ol-vakit evrenin nişîn-i hilâfet ve saltanat olan Halife-i İslâm ve Sultan-ı Osmanî kendi nâmına geçirdi. Bu ise hakka muvâfık değildir. "*Ey mehâkim-i Osmaniyye bizim hakkımızı alınız. Anın nâmından bizim nâmımıza kayıdlarını tashîh idiniz*" diyü da'vâya tasaddi itmiş olsaydık, i'lân-ı Meşrûtiyedden ve hatta Abdülhamid Han'ın hal'inden sonra hakkımızda bu yolda hükm eyler idi?

Ancak, tehlike ve şiddetin zevâlinden sonra cesâret-yâb olan bazı efkârda bunu mülâhazât tekevvünü acîb değildir. Lakin Abdülhamid Han sultan-ı zaman iken anın aleyhinde bu yolda bir da'va ikâme idilebilürdü dimek, hükm-i te'enniden elbette haricdir.

Biz de diriz ki: Evet bu mümkündür. Böyle bir da'va ikâme idilebilür idi. Lakin katl ve habsden, nefy ve tagrîbden korkmamak şartıyla! Resulullah efendimiz buyurmuş:

[11] "*Men kutile dûne mâlihi fe-hüve şehîd*"

Malını muhafaza ve müdâfa'a uğrunda katl olunan adam şehîddir. Şübhe yok. Fakat başkaları bu yolda şehâdeti göze almışlar diyu validem ve mûrisem bulunan Emine Hanım merhûmenin dahi aynıyla şehâdeti göze aldırması lâzım geleceğine hükm neden iktizâ eylesün?

Lâ-vallah : Şer'en ve kânûnen mürûr-ı zamanı kât' bulunan bir "*tagallüb-i müttefik-i aleyh*" bu gibi mülâhazât ile hükm ve kuvvetden elbette ıskât idilemez.

* * *

Mürûr-ı zaman hakkındaki karar fil'l-hakîka mehâkimce iktisâb-ı kat'iyyet eylemişdir. Lakin ma'lûm-ı celîl-i riyâsetpenâhîleri olduğu üzre; Büyük Millet Meclisi hukûk-ı saltanatı hâ'izdir. Mürûr-ı zaman da'vâlarında irâdeleriyle hareket idilür. Tasdîk-i seniyyelerine iktirân idecek olan Meclis-i Âlî'nin kararıyla mürûr-ı zamanı ref itmek ve da'vâya bakılmasını emr eylemek şer'ende kânûnende yed-i kudretlerindedir. Mahkemenin mürûr-ı zaman

hakkındaki karar ve musaddak ve kat'îsi Meclis-i Âlî'nin bu selâhiyetlerini isti'mâl buyurmalarına şer'î ve kânûnî mâni teşkîl itmez.

Eğer Büyük Millet Meclisi diğer iki şahs arasında tekevvün iden bir da'vâda ahad-i tarafeynin mürûr-ı zaman kararıyla dûçâr-ı mağdûriyyet olduğuna ıtlâ hâsıl buyursalar: Lâ-şekk mürûr-ı zamanın ref'ini tasvîk ider, da'vânın ala mâ-şer'ullah fazl ve rü'yetini emr ü irâde-i seniyyelerine arz buyurur idi. Çünkü muktezâ-yı şerî'at budur.

[12] İki şahs-ı âhir arasında hükm böyledir. Bâ-an ki: İş bu da'vâda müdde'i aleyh makâmında Emlâk-ı Müdevvire İdâresi bulunuyor: İddi'â eylediğimiz emvâl ise Beytü'l-harâm ve'l-helâl mütereddid olarak" taht-ı şübhededir. Hukûk-ı milleti siyânet kasdıyla akd-i ictimâ iden Büyük Millet Meclisi bu hallin bu minvâl üzre devamına elbette müsâ'ade göstermezler. Şübhesiz mehâkime ve mürâfa'ayı icrâ içün mürûr-ı zamanın ref'ini emr buyururlar, hükkâm hükmünü ısdâr ider; neticede: Ya bizim iddi'â eylediğimiz emvâl, şübhe-i hürmetden azâde ve Hazine-i Hassa'dan müdevver olarak emlâk-ı müdevvere idâresinde kalur. Biz dahi "*henîen*" du'âsını bâr-gâh-ı hüdâya "*tayyib-i hatırla*" ref eyleriz: Yahud, zu'mmumuz vechle bizler hakkımıza vâsıl oluruz.

Ma-küll-i zelil bizler te'diben ve mücerred Meclis-i Milli ve hükümetimize hürmeten ve ta'zimen "*muhâsema ve murâfa'ayı*" da istemeyiz. Ve fakat dûçârı bulunduğumuz "*müzâyaka-i ma'îşet*" mümâna'atıyla ferâgat-ı külliyeye de mecâlimiz yokdur.

Binaenaleyh tâleb-i sulhuz: Meclis tasvîb ve zât-ı senîyyeleri tasdiken irâde buyurur. Emvâlin kıymeti takdîr olunur. Kıymet-i mukaddereden bir mikdârını "*an-inkâr-ı sulh*" tarîkiyle bizlere i'tâ ve ihsân buyurulur.

İşte bizim halimiz. Netice-i merâm ve me'âlimiz bundan ibâretdir. Meclis-i Âli'den tevakku ve niyâz eyleriz ki: Muktezâ-yı rahm ve re'fet veya iktizâ-yı kânûn ve şefkat bi'l-iltizâm her ne sûretle tensîb idülürse ol sûret dâ'iresinde husûl-i hayra delâlet buyursunlar. Ol-bâbda emr-i fermân hazret-i riyâset-penâhîlerinindir.

Serdâr-ı Ekrem Ömer Paşa Hafîdesi
Sare Seniha

[13] Serdâr-ı Ekrem Merhûm Ömer Paşa'nın 1277[3]
senesindeki resmidir. Ömer Paşa, (Roger Fenton tarafından çekilmiş fotoğrafı.)

[14] Boş syfa

[15] Serdâr-ı Ekrem Merhûm Ömer Lütfî Paşa'nın Terceme-i Hâlî Basîret Gazeresi'nden 1288 Rumî[4]

3 1861.
4 1872.

Maskatu'r-re'sî Avusturya memleketinden Hırvatistan'da vâkı olan Plaşki Karyesi olarak mektebde tahsîl-i fünûn-ı askeriye ile Avusturya asâkiri zâbitânı silkine dâhil olmuşlar ise de derece-i kâbiliyetlerini lâyık olduğu derecede takdîr itdiremeyüb dil-gîr olduklarından ve bir düvello maddesinden dolayı 1242[5] senesinde Türk dâr ve diyâr ve bu dîn-i devleti ihtiyâr itmişler. Familyalarının "*Latas*" ismini nâm-ı celîl-i Fârûk delîllerine tahvîl eylemişlerdir.

Sadr-ı esbâk merhûm Hüsrev Paşa'nın sevkiyle mekteb muallimliğinden Asâkir-i celîle-i Osmaniyye silkine dâhil olduklarından berü şecâ'atle beraber uluvv-i himmetleri câm'i sıfât-ı memdûha-i askeriye olan cünûd-ı cenâb-ı Padişâhî içinde zâhir olmağla başlayub 1256 senesi hilâlinde Miralaylık rütbesine hâ'iz oldukları halde Cebel-i Lübnan tarafları ıslâhâtında kemâl-i muvaffakiyetleri zâhir olarak iş bu muvaffakiyetleri tâ vefatlarına değin bulundukları büyük büyük hıdmetlerin mukaddimesi olmuşdur. Bunun üzerine rütbeleri Mirlivâlığa terfî idilerek Bedirhan Beğ'e karşu sevk idilen kuvve-i cünûdiyye ile Cezire-i Kürdistan taraflarına dahi azimet ve bu meydan-ı bih-zâd da dahi ibrâz-ı hıdmet ve muvaffakıyyet eylediklerinden 1260 sâlında Arnavudluk usâtı üzerine me'mûr **[16]** asâkir-i şâhâneye terfîk olundular. Üskub'de mutehassın re'isü'l-eşkıyâ Saroğlu'nun âkıbet-i istîmânıyla bütün Arnavud eşkıyâsının tammayla tenkîllerine kendileri muvaffak oldular idi. Çünkü muvaffakiyyet ve ikbâlleri derece-i kemâle irecek olduğundan biraz müddet imrâr-ı eyyâm-ı idbâr eylemeleri ber-muktezâ-yı takdîr-i mukadder imiş. O müddetceki sûret-i tekâ'üdîde geçürmekle yine kaderimizden sellem-i ikbâl olarak 1262 senesinde Feriklik rütbe-i refî'asıyla Erzurum cihetine ta'yîn kılınmışlar ve 1264'de memleketinde zuhûra gelen şûrîş ve fesâd üzerine sevk olunan askerin refâkatinde muahharen kumandanlığında bulundukları halde itdikleri hıdmet ve gösterdikleri kabiliyetleri bi-hak şâyeste-i takdîr olmakla sâl-ı âtî 1265'de rütbe-i sâmiye-i vezâret ve müşîrî ile elyevm 3. Ordû-yı Hümâyûn olan Rumili ordusu müşîri ta'yîn olunmuşlar ve Bosna ıslâhâtına bu sene muvaffak olmuşlardır.

Devlet ve millet nezdinde derece-i kader ve haysiyetleri gitdikce mütezâyid olmağla başlayub güyâ büyük düşmanımızla muhârebe ve galebe içün hazır bulunudurulmuş sûretde sît ve şöhretleri kesb iderek tâ 1277'de mes'ele ve muhârebe-i şarkıyye baş göstermişdir.

Cânib-i Devlet-i Aliyye'den Rusyaluya i'lân-ı harble beraber saffet ve vezâret-i müşîrîleri üzerine unvân-ı mahsûs Serdâr-ı Ekremîlerini dahi alarak cünûd-ı cenâb-ı Padişâhîye bi'l-fi'il kumandan ve başluca harb mevkı'miz olan Tuna cihetine şitâbân oldular. Şu muhârebe-i Şarkıyye'de yüz ağartacak

5 1826.

harekât-ı askeriyye Tuna üzerinden olmuş ve bu ise Serdâr-ı Ekrem'in âsâr-ı mahsûsa-i hüsn-i tedâbir ve besâletinde bulunmuşdur ki buraları bütün **[17]** milletimizce resîde-i rütbe-i bedâhet ve çünkü harb, harb-i umûmî olmasıyla bu müdde'âmız bütün ecnebilerin dahi tasdîk eyledikleri bir keyfiyetdir.

Fransa ve İngiltere'nin en meşhûr ümerâ-yı askeriyesi Serdâr-ı Ekrem'in yegâne-i zamane olduklarını bâ-rapor devletlerine ve muharrerât ile gazetelerine yazmışlar idi. Rumili cihetince her matlûb husûle gelmiş ise de Anadolu cânibince bir takım noksanlar olmasına mebni Serdâr-ı merhûmun o taraflara azîmeti lâzım gelmişdir. Fakat Kars muhâsarada bulunub Erzurum tarîkiyle istimdâdına gidilse şâyed mu'âvenet-i mümküne yetişdirilemez ihtiyâtıyla Batum cihetinden ilerü varılmağla Kars'ı muhasara iden düşmanın iki ateş içine alınması tedbîr-i mütehassın görülmüş idiyse de şu tedâbirin temâmi-i icrâsına fırsat elvirmeyerek Kars teslîm olmuş ve musâlaha akd olunmuşdur. Ba'de'l-musâlaha merhûm-ı müşârün-ileyh yine ordu müşîrliklerinde kaldıkları halde 1274 senesinde o sıfatlarıyla Mecâlis-i Has-ı Devlet-i Aliyye'ye me'mûr idilerek sâl-i mezkûrda me'mûriyetleri ol zamanın 6. Ordu-yı Hümâyûn'ı olan Irak ordusu müşîrliğiyle beraber Bağdad Eyâleti valiliğine bi't-tahvîl fatih-i Bağdad Hakan-ı merhûm Sultan Murad Han'dan sonra ilk def'a olarak Deyr üzerinden çöl tarîkini bi'l-küşâd Bağdad'a vâsıl olub 1276'da infisâl ile Dersaadet'e avdetlerinde Karadağ usâtını terbiyeye me'mûr ve burada dahi muvaffakiyetleri cümlece müsellem ve meşhûd olduğu halde bir sene sonra ibtidâ Mecâlis-i Aliyye'ye ve mu'ahharen valiliğiyle yine Rumili Ordusu müşîrliğine me'mûr olub daha sonra mezkûr müşîrlikden bi'l-infisâl valilikleriyle beraber yine mecâlise geçmişlerdir.

1280'de Rumili valiliklerinden infisâlleriyle Mecâlis-i Hassa ne'mûr **[18]** oldukları ve 83'de dahi me'mûriyet-i mahsûsa ile Tuna taraflarında bulundıkları halde Girid eşkıyâsının dev ve tenkîllerine ta'yîn ve i'zâm olundular. Ancak bu vak'anın cihet-i ehemmiyetine göre tamami-i def ve teskîni Sadrızaman-ı efham devletlû fehâmetlû Ali Paşa Hazertleri'nin hşmmet-i mahsûsalarına kalmış idüğünden Serdâr-ı Ekrem-i Müşârün-ileyh 1284 senesinde Dersaadet'e avdet ve 85'de Hassa Müşîri oldukalrı halde bir müddet kaymakamlığıyla umûr-ı askeriyeye dahi nezâret iderek 86'dan berü dahi mezkûr Hassa müşirliğinden infisâlleriyle Mecâlis-i Has'da bulunuyorlar idi ki iş bu 1288 senesi muharreminin 28. Salı gicesi 10-15 günden berü mübtelâ oldukları ârıza-ı teng-i nefesi ile enfâs-ı ma'dûde-i hayatları tekmîl olmuşdur.

Merhûm-ı müşârün-ileyhin ömürleri henüz yetmişe varmamış olmasına nazaran daha nice nice yıllar vatan uğrunda hıdmetleri me'mûl ve muntazır iken vefâtları devlet ve milletimizce pek büyük keder olmuşdur.

Devlet-i Aliyye'nin murassa ve birinci rütbelerinden nişân-ı iftihâr ve Osmânî ve Mecîdî nişânlarını hâ'iz oldukları gibi İngiltere Devleti'nin ban "*hamam*"[6] ve Fransa'nın Lejyon Donör ve Avusturya'nın Koron De Fer nişânlarının birinci rütbeleri ve daha sâ'ir rütbe-i muhtelife-i ecnebiyeyi almışlardır. Eyüb Sultan'da İmaret Bahçesi'nde medfûndur. Rahmetullah-ı aleyh

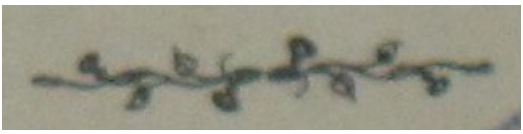

6 Bath nişanı.

KAYNAKÇA

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, *BEO*, nr:3507/262980, 14 Eylül 1324 tarihli Hazine-i Hassa-i Şâhane raporu.

BOA, *C. AS.*, nr:101/1257, Selh-i Şaban 1257/16 Ekim 1841 tarihli tezkire.

BOA, *HR. SFR.3*, nr:8/71, 21 Cemaziyelevvel 1260/8 Haziran 1860 tarihli arz tezkiresi

BOA., İ *DH (İrâde Dâhiliye).,* nr (numara):230/13808, Lef:14, 21 Rebiülahir 1267/23 Şubat 1851 tarihli Müşir-i Ordû-yı Rumili Ömer Lütfî mühürlü tahrirat.

BOA, İ. MSM., nr:59/1704, 29 Rebiülahir 1260/18 Mayıs 1844 tarihli Üsküp Kaymakamı Hasan Paşa'nın tahriratı.

BOA, *Y. MTV.*, nr:200/53, 14 Zilkade 1318/16 Mart 1900 tarihli Nezâret-i Umûr-ı Mâliye raporu.

Diğer Kaynaklar

Abdurrahman Şeref Efendi (1985), *Tarih Musahabeleri*, Sadeleştiren: Enver Koray, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Acar, İrfan C. (1989), *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*, TTK, Ankara.

Ahbab, Yakup (2015), "Tanzimat Dönemi İdari Düzenlemelerinin Üsküp Eyaleti'nde Tatbiki", *Türkiyat Mecmuası*, C. 25/Güz, ss.1-30.

Ahmed Cevdet Paşa (1991), *Tezâkir 13–20*, Yayınlayan: Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Ahmed Lûtfî Efendi (1999), *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Efendi Tarihi 6-7*-8, YKY, İstanbıl.

Bessé, Alfred de; Morris, Edward Joy (1854), *The Turkish Empire; Its Historical, Statistical, and Religious Condition: Also Its Manners, Customs*, *Etc.*, Lindsay & Blakiston, Philadelphia.

*Büyük Türk Askerleri (*1981), Genelkurmay Basımevi, Ankara,

Davison, Roderic H. (1997), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform (1856-1876)*, Çeviren: Osman Akınhay, C.I, Papirüs Yayınevi, İstanbul.

Fowler, George (1855), *History of the War, or, A Record of the Events, Political and Military, Between Turkey and Russia, and Russia and the Allied Powers of England and France: Showing the Origin and Progress of the War to the end of the Year 1854: Compiled from Public Documents and other Authentic Sources*, Sampson Low, Son, & Co., London.

Giffe, H. Mirgül Eren (2005), Osmanlı Hizmetkarı Galip Ali Paşa Rızvanbegovic-Stocevic, Babil Yayınları, Ankara.

Gökbilgin, M. Tayyip (1946), "1840'tan 1861'e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürzîler", *Belleten*, C.X, S.40, ss.641-703

Gölen, Zafer (2010), *Tanzîmât Döneminde Bosna Hersek*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010.

İsmail Fazıl Paşa (1329), *Meşâhir-i Askerîyemizden Bir Sahîfe*, Necm-i İstikbâl Matbaası, Dersaadet.

Koetschet, Josef (1885), *Erinnerungen aus dem Leben des Serdar Ekrem Omer Pasha (Michael Lattas)*, Oruck und Verlag von Spindler & Löschner, Sarajevo.

Reid, James J. (2000), *Crisis of the Ottoman Empire Prelude to Collapse 1839-1878*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart.

Reinkowski, Maurus (2017), *Düzenin Şeyleri, Tanzimat'ın Kelimeleri*, çev. Çiğdem Canan Dikmen, YKY, İstanbul,

Saydam, Abdullah (2007), "Ömer Paşa", *DİA*, C.XXXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, ss.74-76.

"Serdâr-ı Ekrem Merhûm Ömer Lütfî Paşa'nın Terceme-i Hâlî" (1288*), Basiret Gazetesi*, s. 15

Sljivo, GaliЬ (1988), "Галиб Шљиво: Прилог за животопис Омер-паше Латаса", Прилози, Сарајево, XXIII, 24, ss.79-88

Temizer, Abidin (2018), "Omer Lutfi Pasha in Bosnia", *Hitorijska misao*, 4, Tuzla, ss.127-134

*Türk Sularında Seyahat (*1978), Çeviren: Şevket Serdar Türet, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.

Ege Üniversitesi
Basım ve Yayınevi
Şube Müdürlüğü

ISBN 978-605-338-438-0